

Mukaddime

İbn-i Haldûn

BİRİNCİ CİLT

Çeviren:
HALİL KENDİR

Yeni Şafak KÜLTÜR ARMAĞANI

“İnandığımız o nurlu yolda, hayırlara vesile olması dileğiyle...”

Mukaddime

*“Kitâbu’l-İber ve Divânu’l-Mübtedei ve’l-Haber Fî Eyyâmi’l-Arap ve’l-Acem
ve’l-Berber ve Men Âsarahum Min Züveyi’s-Sultânu’l-Ekber”
(Araplar, Acemler, Berberîler ve Onlarla Çağdaş Olan Büyük Devlet Sahibi
Halklar Hakkında İbretler, Başlangıç ve Haber Kitabı)*

Yazan:

İbn-i Haldûn

*Abdurrahman bin Muhammed bin Haldûn Hadramî
(1332-1406)*

Çeviren:

Halil Kendir

*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve
Uluslararası İslâm Üniversitesi
Arap Dili ve Edebiyatı (İslâmabad) mezunu*

Kapak Tasarımı:

Mehmet Emin Öztürk

Baskı Cilt

İMAJ

İÇ ve DIŞ TIC.AŞ

Merkez

Rüzgarlı Cad. Plevne Sok. No: 14/4

Ulus / ANKARA

Tel: 0 312 310 35 53 Fax: 0 312 309 19 18

Baskı Tesisleri

Altınordu Cad. No: 8 Organize San. Bölgesi

Sincan - ANKARA

Tel-Fax: 0 312 267 15 00

www.imajas.com.tr

ANKARA 2004

YeniŞafak

Abone, Dağıtım ve Promosyon Departmanı

Yenidoğan Caddesi, Şenay Sokak 2

Bayrampaşa-İstanbul

(0212) 612 29 30 pbx

www.yenisafak.com.tr

Eylül 2004

Mukaddime

“Kitâbu’l-İber ve Divânu’l-Mübtedei ve’l-Haber Fî Eyyâmî’l-Arap
ve’l-Acem ve’l-Berber ve Men Âsarahum Min Züveyi’s-Sultânu’l-Ekber”
(Araplar, Acemler, Berberîler ve Onlarla Çağdaş Olan Büyük Devlet Sahibi
Halklar Hakkında İbretler, Başlangıç ve Haber Kitabı)

Yazan:

İbn-i Haldûn

*Abdurrahman bin Muhammed bin Haldûn Hadramî
(1332-1406)*

CİLT 1

YeniŞafak

KÜLTÜR ARMAĞANI

Orijinali Arapça olan ve daha önce ülkemizde bazı çevirileri yayımlanmış bulunan 14. yüzyıla ait bu klasik eser, 2004 yılında Yeni Şafak gazetesi tarafından orijinal Arapça baskısı üzerinden özel olarak yeniden tercüme ettirilmiş ve elinizde bulunan yenilenmiş baskı da yine gazetemiz tarafından yaptırılmıştır. Okurlara yönelik bir kültür hizmeti olarak hazırlanan bu eserin üçüncü şahıslarca parayla satılması ve herhangi bir mekanik ya da elektronik yöntemle ticarî amaçlı çoğaltımı yasaktır.

“Mukaddime”, ele aldığı konu başlıkları itibarıyla tarih, tarih felsefesi, sosyoloji ve sosyal antropoloji ağırlıklı bir eser olmakla birlikte, yazarının yüksek dînî duyarlılığından dolayı Kur’an-ı Kerim’e de sık sık atıfta bulunmakta ve ilgili bölümlerde pekçok âyete yer vermektedir. Bu nedenle, içeriğine uygun bir hassasiyetle muhafazası ve okunması gerektiğini saygıyla hatırlatırız.

İçindekiler

- 13 Bir tek ömre çağları sığdıran büyük bilgin: İbn-i Haldûn
- 21 Çevirmenin Notu
- 25 İbn-i Haldûn'un Önsözü
- 31 Giriş: Tarih İlminin Üstünlüğü, Sistematik Ve Yöntemlerinin İncelenmesi, Tarihçinin Düşebileceği Yanılgı Ve Hatalar İle Bunların Sebeplerine Dikkat Çekilmesi Hakkında
- 69 BİRİNCİ KİTAP:
TOPLUMSAL YAŞAM Ve Toplumsal Yaşamda Görülen Bedevîlik, Şehirleşme, Hakimiyet, Kazanç, Geçim, Sanayi, İlimler Ve Diğer Unsurlar, Bunların Sebepleri Ve Yolları Hakkında
- 77 BİRİNCİ BÖLÜM
Genel Olarak Toplumsal Yaşam Hakkında
- 79 Birinci Fası: Toplumsal Yaşamın Zorunluluğu Hakkında
- 82 İkinci Fası: Yeryüzünün İmar Edilmiş Meskûn Yerleri Ve Yeryüzündeki Bazı Denizlerin, Nehirlerin Ve Bölgelerin Açıklanması Hakkında: Denizler, Nehirler, Yeryüzünün Coğrafyası Hakkında, Birinci Ku-

şak, İkinci Kuşak, Üçüncü Kuşak, Dördüncü Kuşak, Beşinci Kuşak, Altıncı Kuşak, Yedinci Kuşak

- 116 Üçüncü Fasıl: İklimi ılıman olan bölgeler ile iklimi çok sıcak ve çok soğuk olan bölgeler ve bunların insanların renklerine ve diğer hâllerine olan etkileri hakkında
- 121 Dördüncü Fasıl: İklimin insanların ahlâkı üzerindeki etkisi hakkında
- 123 Beşinci Fasıl: Meskûn yerlerin bolluk ve kıtlık yönünden farklı olması ve bunun insanların bedenleri ve ahlâkları üzerindeki etkileri hakkında
- 127 Altıncı Fasıl: Fitrî yetenek ve nefislerini terbiye edip alıştırmak suretiyle gaybı bilen insanlar ile vahiy ve rüya hakkında: Peygamberliğin hakikatinin açıklanması, Beşerî (İnsanî) nefislerin grupları, vahiy, rüya, gaybtan haber vermek hakkında

155 İKİNCİ BÖLÜM

Bedevilerde, ilkel toplumlarda ve kabilelerde toplumsal yaşam ve bu yaşayışta görülen hâller

- 157 Birinci Fasıl: Bedevî ve kentsel yaşamın tabii bir hâl olduğu hakkında
- 159 İkinci Fasıl: Arapların gündelik yaşantılarında tabii bir durumda oluşları hakkında
- 161 Üçüncü Fasıl: Bedeviliğin kentsel yaşamdan daha eski ve öncelikli oluşu ve bâdiyelerin toplumsal yaşamın temeli, şehirlerin ise onun uzantıları oluşu hakkında
- 163 Dördüncü Fasıl: Bedevilerin hayır ve iyiliğe şehirlilerden daha yakın olmaları hakkında
- 166 Beşinci Fasıl: Bedevilerin şehirlilerden daha cesur oldukları hakkında
- 167 Altıncı Fasıl: Şehirlilerin, yöneticilerin (zorbaca) yönetimlerine katlanmak zorunda kalmalarının onlardaki güç, kuvvet ve izzeti bozacağı hakkında

- 169 **Yedinci Fasil:** Bâdiyelerde Ancak Güç Ve Kuvvet (Asabiyet) Sahibi Kabilelerin Yaşayabileceği Hakkında
- 171 **Sekizinci Fasil:** Asabiyetin (Güçlü Ve Kenetlenmiş Bir Topluluk Olmanın) Ancak Nesep Bağı İle Veya Bu Anlama Gelecek Bir Bağ İle Mümkün Olacağı Hakkında
- 173 **Dokuzuncu Fasil:** Sadece Diğer İnsanlardan Uzak Bir Şekilde Sahrada Yaşayan Arapların Ve Onlar Gibi Olanların Karışmamış (Saf) Bir Nesebe Sahip Olacakları Hakkında
- 175 **Onuncu Fasil:** Neseplerin Nasıl Karıştığı Hakkında
- 176 **On Birinci Fasil:** Başkanlığın Sürekli Olarak Asabiyet (Güç ve Nüfuz) Sahibi Bir Grubun (Sülalenin, Aşiretin) Elinde Olacağı Hakkında
- 177 **On İkinci Fasil:** Bir Topluluğa Onların Neseplerinden Olmayan Birinin Başkanlık Edemeyeceği Hakkında
- 180 **On Üçüncü Fasil:** Asil Ve Şanı Yüce Olmanın Asaletli Bir Soydan Gelmele Olacağı Ve Bu Sıfatların Asabiyet (Güç, Nüfuz, Reislik) Sahipleri İçin Gerçek, Diğerleri İçin Mecaz Ve Benzetme Anlamında Kullanılacağı Hakkında
- 182 **On Dördüncü Fasil:** Azad Edilmiş Köleler Gibi Bir Nesebe Sonradan Katılanların Asillik Ve Şanlarını Kendi Neseplerinden Değil Onları Kabul Edenin Nesebinden Alacakları Hakkında
- 184 **On Beşinci Fasil:** Asaletin Bir Nesil İçinde Dört Baba (Kuşak) İle Son Bulacağı Hakkında
- 187 **On Altıncı Fasil:** Çöllerde İlkel Şartlarda Yaşayan Kavimlerin Üstün Ve Galip Gelmeye Diğer Milletlerden Daha Muktedir Oldukları Hakkında
- 189 **On Yedinci Fasil:** Asabiyetin Yöneldiği Nihai Noktanın Hükümdarlık (Devlet) Olduğu Hakkında
- 191 **On Sekizinci Fasil:** Kabilelerin Devlet Olmalarının Önündeki Engelin Lükse Ve Sefahata Dalmaları Olduğu Hakkında
- 192 **On Dokuzuncu Fasil:** Bir Kabilenin Düşkünleşip Zelilleşmesinin Ve Başkalarına Boyun Eğmesinin, Onun Devlete Dönüşmesinin Önündeki Engellerden Biri Olduğu Hakkında

- 194 Yirminci Fasıl: Güzel Şeylerde Yarışmanın, Hükümdarlığın (Devlet Olmanın); Kötülükleri İşlemenin İse Hükümdarlığın Elden Gideceğinin Alâmetlerinden Biri Olduğu Hakkında
- 197 Yirmi Birinci Fasıl: Yabanî Ve İlkel Bir Topluluğun Devletinin Sınırlarının Daha Geniş Olacağı Hakkında
- 198 Yirmi İkinci Fasıl: Hükümdarlığın Bir Kavim İçindeki Bir Topluluğun Elinden Çıkması Durumunda, Asabiyetleri Devam Ettiği Sürece O Kavmin İçindeki Başka Bir Topluluğun Eline Gececeği Hakkında
- 200 Yirmi Üçüncü Fasıl: Mağlûpların Hayat Tarzı, Giyim-Kuşam, Âdetler Ve Diğer Hususlarda Her Zaman Galipleri Örnek Almaya Düşkün Oldukları Hakkında
- 202 Yirmi Dördüncü Fasıl: Mağlûp Olup Başkalarının İdaresi Altına Giren Bir Milletin Kısa Sürede Silinip Yok Olacağı Hakkında
- 204 Yirmi Beşinci Fasıl: Arapların Ancak Düz Bölgelere Hâkim Olabilecekleri Hakkında
- 205 Yirmi Altıncı Fasıl: Arapların Hâkim Oldukları Beldelerin Kısa Sürede Yıkıma Uğradıkları Hakkında
- 207 Yirmi Yedinci Fasıl: Arapların Ancak Peygamberlik, Velilik Veya Büyük Bir Dinî Yöneliş Gibi Dinsel Sâikler İle Devlet Olabilecekleri Hakkında
- 208 Yirmi Sekizinci Fasıl: Arapların Devlet Yönetmeye En Uzak Millet Oluşları Hakkında
- 210 Yirmi Dokuzuncu Fasıl: Bedevî Kabilelerinin Şehirliilere Mahkûm Oluşları Hakkında

213 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

Devletler, Hükümdarlık, Hilafet, Devlet Yöneticilerinin Dereceleri Ve Bütün Bu Hususlarla İlgili Durumlar Hakkında

- 215 Birinci Fasıl: Hükümdarlık Ve Devlete Ancak Birbirine Kenetlenmiş Toplumsal Güç (Asabiyet Ve Taraftarlar) İle Ulaşılabileceği Hakkında
- 216 İkinci Fasıl: Devletin Güçlenip İstikrar Bulmasından Sonra Asabiye-
te İhtiyaç Duymayabileceği Hakkında

- 219 Üçüncü Fasil: Hanedana (Hükümdarlar Sülalesine) Mensup Kimse-lerin Asabiyyete Dayanmadan da Devlet Kurabilecekleri Hakkında
- 221 Dördüncü Fasil: Büyük Bir Hakimiyete Ve Hükümranlığa Ulaşmış Devletlerin Temelinde Dinin; Bir Peygamberin Çağrısının Veya Hak Bir Davetin Olduğu Hakkında
- 222 Beşinci Fasil: Dinî Davetin, Devletin Temelindeki Asabiyyet Gücüne Güç Katacağı Hakkında
- 224 Altıncı Fasil: Asabiyyet Olmadan Dînî Davetin Başarıya ulaşamayacağı Hakkında
- 227 Yedinci Fasil: Her Devletin Belli Bir Oranda Ülkeye Ve Toprağa Sahip Olabileceği Ve Bundan Fazlasına Sahip Olamayacağı Hakkında
- 229 Sekizinci Fasil: Devletlerin Büyüklüğünün, Sınırlarının Genişliğinin Ve Ömürlerinin Uzunluğunun, Devleti Ayakta Tutanların Azlığı Veya Çokluğu İle Orantılı Olacağı Hakkında
- 231 Dokuzuncu Fasil: Çok Fazla Kabile Ve Asabiyyetlerin Bulunduğu Yerlerde Sağlam Ve İstikrarlı Devletlerin de Az Görüldüğü Hakkında
- 234 Onuncu Fasil: Büyüklük Ve Otoritenin Tek Bir Kişide Toplanması- nın, Hükümdarlığın (Devlet Olmanın) Özelliklerinden Biri Olduğu Hakkında
- 236 On Birinci Fasil: Lüks Ve Bolluğun Devlet Olmanın Özelliklerinden Biri Olduğu Hakkında
- 237 On İkinci Fasil: Sükûnet Ve Rahatlığın Devlet Olmanın Özelliklerin- den Biri Olduğu Hakkında
- 238 On Üçüncü Fasil: Devletin Özelliklerinde Olan Büyüklük Ve Otorite- nin Tek Bir Elde Toplanması Ve Sükûnet Ve Rahatlığın Tercih Edilme- si Hâllerinin İyice Yerleşmesiyle, Devletin İhtiyarlık (Çöküş) Döne- mine Gireceği Hakkında
- 241 On Dördüncü Fasil: Şahıslar Gibi Devletlerin de Tabîî Bir Ömrünün Olduğu Hakkında
- 244 On Beşinci Fasil: Devletin Bedevîlikten Şehirliliğe Geçiş Hakkında
- 247 On Altıncı Fasil: Bolluğun Başlangıçta Devletin Gücüne Güç Kattığı Hakkında

- 249 On Yedinci Fasil: Devletin Geçirdiği Aşamalar, Bu Aşamalara Göre Devletin Durumunda Meydana Gelen Değişimler Ve Yine İnsanların Ahlâklarının da Devletin Geçirdiği Aşamalara Bağlı Olarak Değişmesi Hakkında
- 251 On Sekizinci Fasil: Devletin Ortaya Koyduğu Eserlerin Tamamının, Onun Temelindeki Güç İle Orantılı Olduğu Hakkında
- 257 On Dokuzuncu Fasil: Hükümdarın Kendi Kavmine Ve Asabiyetine Karşı Dışarıdan Devlet Hizmetlerine Aldığı Kimselerin Yardımına Başvurması Hakkında
- 259 Yirminci Fasil: Hükümdarın Kendi Asabiyetinin Dışında (Yeni Yardımcıları Olarak) Devlet Hizmetlerine Aldığı Kimselerin Devlet İçindeki Durumları Hakkında
- 261 Yirmi Birinci Fasil: Hükümdarların (Devletin Başında Olmalarına Rağmen) Yönetimde Etkisizleştirilmeleri ve Başkalarının Onlar Üzerinde Belirleyici Olmaları Hakkında
- 263 Yirmi İkinci Fasil: Hükümdarı Kendi Etkileri Ve Nüfuzları Altına Alanların, Onunla Birlikte Hükümdarlığa Özgü Lâkapları Kullanmadıkları Hakkında
- 265 Yirmi Üçüncü Fasil: Devletin (Hükümdarlığın) Hakikati Ve Çeşitleri Hakkında
- 267 Yirmi Dördüncü Fasil: Devletin Halka Karşı Sert Ve Katı Olmasının Genellikle Ona Zarar Vermesi Ve Düzenini Bozması Hakkında
- 269 Yirmi Beşinci Fasil: Hilafetin Ve İmamlığın Anlamı Hakkında
- 271 Yirmi Altıncı Fasil: Ümmetin Bu Makam (Halifelik) Ve Bu Makamın Şartları Konusunda Anlaşmazlığa Düşmesi Hakkında
- 278 Yirmi Yedinci Fasil: İmametın Hükümü Konusundaki Şia Mezhepleri Hakkında
- 285 Yirmi Sekizinci Fasil: Halifeliğin Hükümdarlığa Dönüşmesi Hakkında
- 293 Yirmi Dokuzuncu Fasil: Biatın Anlamı Hakkında
- 295 Otuzuncu Fasil: Veliahtlık (Kendisinden Sonraki Halifeyi Vasiyet Etme) Hakkında, Hz. Hüseyin'in Öldürülmesi

- 306 Otuz Birinci Fasıl: Halifeliğin Dinsel Görevleri Hakkında, Adalet (Noterlik), Muhtesiplik Ve Sikke (Zabıtalık Ve Paraların Basılıp Denetlenmesi Görevi)
- 315 Otuz İkinci Fasıl: Mü'minlerin Emiri (Emiru'l-Mü'minin) Lâkabı, Bunun Halifeliğin Alâmetlerinden Olduğu Ve İlk Halifeler Dönemin-den Beri Kullanıldığı Hakkında
- 319 Otuz Üçüncü Fasıl: Hıristiyanlıktaki Papa Ve Patrik, Yahudilerdeki Kuhen İsimlerinin Açıklanması Hakkında
- 324 Otuz Dördüncü Fasıl: Devlet Yönetimine İlişkin Görevler, Derecele-ri Ve İsimleri Hakkında: Vezirlik, Hâciplik, Vergiler Ve Mali İşler Di- vanı (Dairesi), Yazışmalar Divanı, Katip Abdülhamid'in Katiplere Hi- taben Yazdığı Risale, Polis, Donanma Komutanlığı
- 345 Otuz Beşinci Fasıl: Devlet İçinde Bürokratik Ve Askerî Derecelerin Farklılaşması Hakkında
- 347 Otuz Altıncı Fasıl: Devlete Ve Hükümdara Özgü Sembol Ve Alâmet-ler Hakkında: Bazı Araçlar, Taht, Sikke, Dirhem Ve Dinarın Şer'î Öl- çüsü, Mühür (Hâtem), Tırâz (Elbiselerin Nakışlarla İşlenip Süslen- mesi), Otaklar Ve Setreler, Camilerde Özel Bölüm Yapılması Ve Hut- bede Dua Edilmesi Hakkında
- 360 Otuz Yedinci Fasıl: Savaşlar Ve Farklı Milletlerin Savaş Düzenleri Hakkında: Askerlerin Arkasına Saflar (Siperler) Kurmak Hakkında
- 369 Otuz Sekizinci Fasıl: Vergiler, Vergilerin Azlığı Ve Çokluğu Hakkında
- 371 Otuz Dokuzuncu Fasıl: Devletin Son Zamanlarında Satışlardan Ver- gi Alınması Hakkında
- 373 Kırkıncı Fasıl: Hükümdarın Ticaretle Meşgûl Olmasının Halka Zarar Vermesi Ve Vergi Gelirlerini Düşürmesi Hakkında
- 376 Kırk Birinci Fasıl: Hükümdarın Ve Yakın Çevresinin Ancak Devletin Orta Döneminde Servet Sahibi Olabildiği Hakkında
- 379 Kırk İkinci Fasıl: Ücretlerin Eksilmesinin Vergilerin Eksilmesine Se- bep Olacağı Hakkında
- 380 Kırk Üçüncü Fasıl: Zulmün Umrânın Yıkılmasına Sebep Olacağı Hakkında, İhtikar

- 385 **Kırk Dördüncü Fası:** Hükümdarın Halktan Soyutlanıp Onlarla Görüşmemesi (Hicâb), Bunun Nasıl Gerçekleştiği Ve Bu Durumun Devletin İhtiyarlık Çağında Daha Etkin Hâle Geldiği Hakkında
- 387 **Kırk Beşinci Fası:** Bir Devletin Bölünüp İki Devlete Ayrılması Hakkında
- 389 **Kırk Altıncı Fası:** Devlet İhtiyarlık Çağına Girdikten Sonra Bir Daha Bu Durumdan Kurtulamayacağı Hakkında
- 391 **Kırk Yedinci Fası:** Devlette Bozulmanın Nasıl Başladığı Hakkında
- 397 **Kırk Sekizinci Fası:** Bir Devletin Nasıl Ortaya Çıktığı Ve Kurulduğu Hakkında
- 399 **Kırk Dokuzuncu Fası:** Yeni Devletin Eski Devleti Bir Anda Değil, Uzun Bir Mücadeleden Sonra Ele Geçireceği Hakkında
- 402 **Ellinci Fası:** Devletin Son Zamanlarında Kalkınmışlığın Ve Nüfusun Artması, Ölümünün Ve Kıtlığın Çoğalması Hakkında
- 404 **Elli Birinci Fası:** Beşerî Düzendeki İşlerin Bir Düzen Ve Sistem İçinde Yürümesi İçin Siyasal Bir Yapının Kaçınılmaz Olduğu Hakkında
- 413 **Elli İkinci Fası:** Mehdî, İnsanların Bu Konudaki Görüşleri Ve Meselelerin Açıklığa Kavuşturulması Hakkında
- 434 **Elli Üçüncü Fası:** Devletlerin Ve Milletlerin Başlangıcı Ve Cefir İlmiyle Gelecekteki Olaylara İlişkin Bilgi Edinilmesi Hakkında

Bir tek ömre çağları sığdıran büyük bilgin: İbn-i Haldûn

Müslümanlar, görkemli başarılar ve atılımlarla dolu pırıltılı geçmişlerinde, ortaya koyduğu eserlerle insanlığa ışık saçmış, dünya tarihine yön vermiş İslâm bilginlerinden örnekler gösterme konusunda -el-hamdüllilah- hiçbir zaman sıkıntı çeken bir ümmet olmadılar. Aksine, İslâm dünyasının yetiştirdiği büyük bilginleri, düşünürleri ve devlet adamlarını -onların eserlerine yaraşan- âdil bir sırayla anmak gerekli olduğunda, çoğu kez hangisinin isminin öncelikle anılmasının daha uygun olduğunu belirleme konusunda sıkıntı çekildiği bile söylenebilir. Çünkü, bu isimler, birbirinden zarif çiçeklerle dolu bir bahçede oluşan o muhteşem renk cümbüşü gibi, adına “İslâm uygarlığı” dediğimiz abidvî kültürün -herbiri bir diğerinden farklı ve hepsi de o güzellik için gerekli olan- yapıtaşlarını ortaya koymuşlardır. Bu bakımdan, İslâm’ın altın çağının yıldızlarını birbirinden ayırmak ya da birini diğerine üstün tutmak son derece zorlayıcı bir çaba gerektirir. Fakat şu da bir gerçek ki sosyoloji ve tarih felsefesinin babası sayılan İbn-i Haldûn’un bu bahçe-deki yeri gerçekten de istisnaidir.

Yemen kökenli soylu bir Arap kabilesine (Hadramutlar) mensup

olan İbn-i Haldûn'un asıl adı Abdurrahman bin Muhammed bin Ebû Bekir bin Hasan'dı. 27 Mayıs 1332'de (Hicri: 1 Ramazan 732) Tunus'ta doğan ünlü bilginin ailesinin kökeni, sahabîlerden Vâil bin Hacer'e kadar uzanmaktaydı.

İbn-i Haldûn'un büyük dedelerinden Halid bin Osman, Endülüs'ün fethi sırasında bu ülkeye (Bugünkü İspanya'ya) yerleşmiş ve bölge ahalisi içinde "Ben'i Haldûn" olarak ün kazanmış bir siyasetçiydi. Aslen Halid olan isminin Haldûn'a dönüşmesi ise Endülüs halkının âdetlerine uyarak ismine "u" ve "n" harfleri eklemesinden dolayıdır. Ben'i Haldûn, Karmune (Carmona) ve İşbiliyye'de (Sevilla), içlerinden bir çok bilim adamı ve yönetici yetişen bir ailenin lideri olarak hayat sürmüş, ailesi daha sonraları ata toprakları olan Tunus'a göç etmiştir.

İbn-i Haldûn'un dedesi Muhammed de bir siyaset adamıydı. Fâkih olan -aynı isimli- babası ise siyasetle çok fazla ilgilenmemiş, kendisini tamamen İslâmî bilimlere ve edebiyata adanmıştı. İlk öğrenimini Tunus'ta babasından alan İbn-i Haldûn, onun gösterdiği yoğun ilgi sayesinde Arapça dili ve bilimleri ile İslâm hukuku derslerinde çok yetkin bir eğitimden geçti. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen ve tecvit öğrenen ünlü bilgin, zaman içinde Mağribli ve Endülüslü âlimlerin ders halkalarına da katılmaya başladı. Oğlunun iyi bir eğitimden geçmesi için elinden geleni yapan baba Muhammed, onun dönemin en saygın âlimlerinden dersler almasını sağladı. İbn-i Haldûn'un yetişmesinde, daha doğrusu yaşadığı çağdaki diğer âlimlere göre farklı ilgilere sahip olmasında, o dönemin siyasal çalkantılarından uzak kalmamasının da çok büyük etkisi olmuştur. Bir çok âlim siyaseti "kirli bir iş" olarak görüp saray çevrelerinden köşe bucak kaçır ve inzivaya çekilirken, o ise devleti ve devlet adamlarını çok yakından gözlemlemeyi tercih etmiştir. Nitekim bu çabası sonraki yıllarda yazacağı dev eseri "Mukaddime"deki o müthiş tesbitlere de büyük ölçüde ışık tutmuştur.

İbn-i Haldûn ilk gençlik yıllarında uzun bir süre hükûmette memur olarak çalıştı. Tunus'u yöneten Hafsiler'in sultanı 2. Ebû İshak'ın

veziri İbn-i Tafragin ondaki sıradışı yetenekleri sezerek, kendisini ‘alâmet kâtipliği’ görevine getirdi. Bir süre bu görevi yürüterek siyasetin çarklarının işleyişini çözümlemeye başlayan ve devlet mekanizması içinde yavaş yavaş “pişen” İbn-i Haldûn, daha sonra bilgisini artırmak amacıyla Tunus’tan ayrılarak Cezayir’deki Biskra’ya yerleşti. Orada bir süre âlimlerle temaslarda bulunduktan sonra bu kez de aynı bölgedeki Konstantin şehrine geçti. Konstantin’i ailesi için güvenli bir yer olarak görüp onları buraya yerleştiren İbn-i Haldûn, bilgiyi arayış yolundaki uzun yolculuğunu ise bundan sonra tek başına sürdürdü ve o dönemde batı-İslâm dünyasının başkenti sayılan Fas’a gitti.

İbn-i Haldûn, Fas’ta kaldığı sürece kendisini tefkir ve kıraate vererek Mağrib ve Endülüs halkından bilim adamları ile çok değerli sohbetler yaptı. Büyük bir okuma ve öğrenme arzusu duyuyor, bunu doyurabilmek için de sık sık Fas’taki büyük kütüphanelere gidiyordu. Öte yandan, özel bir merak duyduğu devlet işlerinden de yine ayrı kalamadı ve Fas’ta hüküm süren Merini Sultanı Ebû İnan’ın yönetiminde katiplik ve mühürdarlık yapmaya başladı. Bu görevi yürütürken Sultan’ın aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle iki yıl kadar hapiste yattı. Ancak Ebû İnan’ın ölümünden sonra aklanarak hapisten kurtuldu ve bütün eski görevlerine geri döndü. Daha sonraki sultanlar döneminde sır kâtipliği ve kadılık gibi görevlerde de bulunan İbn-i Haldûn, 1362 yılında Fas’tan ayrılarak Endülüs’e gitti ve Kasabe Camii’nde hatiplik yapmaya başladı. Bu dönemde giderek yayılan ünü nedeniyle, Gırnata (Grenada) Nasırî Sultanı Muhammed kendisini diplomat olarak sarayda görev yapmaya çağırdı. Saray nazırlığı görevini kabul etmesine karşılık camideki derslerini de üç yıl boyunca hiç aksatmadan sürdürdü.

Endülüs’te büyük yararlıklar gösteren İbn-i Haldûn, serüvenci kişiliğinin de etkisiyle bir süre sonra yeniden ülkesine döndü ve bu kez de oradaki yönetim için üst düzeyde siyasî görevler üstlendi. Fas ve Tunus’taki siyasî çekişmelerde rol almaktan çekinmeyen, usta bir diplomat olarak sürekli sultanların yanbaşı bulanan ünlü bilgin, bir kargaşa döneminde dünya işlerinden iyice bunalarak ünlü Sufilerden Ebû Med-

yen'in türbesinde inzivaya çekildi. Ancak zamanının siyasî karışıklıkları peşini bir türlü bırakmadı. Fas'ta huzursuz olan İbn-i Haldûn yeniden Endülüs'e geçti, ancak onu "persona non grata" (istenmeyen kişi) ilan eden Fas yönetiminin talebi üzerine Endülüs'ten de sınır dışı edildi. Bunun üzerine tekrar ata toprağı Tunus'a döndü.

1375 yılında Tilimsan'da (Telmisan) uzun bir aradan sonra yeniden ailesi ile bir araya gelen İbn-i Haldûn, bir dönem boyunca kitap te'lifi ve araştırmaları için burada kaldı. Zaman zaman Sultan'm çağrısı üzerine bazı diplomatik görevler de üstleniyordu. Bu faaliyetleri sırasında, Ben'i Arif kabilesinin ricasını da kıramayarak bu kabilenin yaşadığı bölgeye yerleşti. Devlet mekanizmasının içinde kazandığı ciddi deneyimler ona yepyeni bir bilim dalının sistematığını kurma konusunda güçlü ilhamlar vermeye başlamıştı. Ünlü tarih kitabı 'El-İber'in giriş kısmını da işte bu kabile yaşamı sırasında yazmaya başladı. Ardından, kafasında oluşturmaya başladığı büyük eseri tamamlayabilmek için Cezayir'deki Selemeoğulları Kalesi'ne gitti ve burada dört yıl kaldı. Bu dönemde "El-İber"i baştan sona dek düzenledi ve daha sonra kontrolden geçirip ona "milletler tarihi"ni ilave etti. Eseri bitirdiğinde de tekrar anavatanı Tunus'a döndü.

İbn-i Haldûn, "El-İber"i eksiksiz bir nüshasını Sultan İbn-i Abbas'a sunduktan kısa bir süre sonra, ülkedeki bitmez tükenmez siyasî istikrarsızlıklar sebebiyle devlet işlerinden iyice soğudu, Hacc'a gitmeye karar vererek 1382 yılında (Hicri: 784) Tunus'tan ayrıldı. Kırk gün deniz yolculuğı yaptıktan sonra Mısır'ın İskenderiye limanına ulaştı. O sırada Sultan Berkuk ülkenin yönetimini üstleneli henüz on gün olmuştu. Güvenlik sorunları nedeniyle o yıl Hacc'a gitme imkânı bulamadı ve başkent Kahire'ye geldi. Burada yıllardır kendisinin ününü duyarak büyümüş olan öğrenciler onu çepeçevre kuşattılar ve ısrarla kendilerine ders vermesini rica ettiler. Bunun üzerine İbn-i Haldûn da Ezher Camii ile Kamhiye Medresesi'nde dersler vermeye başladı. Böylelikle, daha önce ders verdiği diğer bölgelerden sonra Mısır'ın bilim çevrelerinde de kısa sürede büyük bir hayran kitlesi oluştu ve çok geçmeden Sultan Berkuk

tarafından “başkadılık” makamıyla ödüllendirildi.

İbn-i Haldûn, sıcak bir ilgiyle karşılandığı Kahire’yi sevmiş ve burada kalmaya karar vermişti. Bu kararının ardından uzun süredir ayrı düştüğü ailesini de yanına aldirmek istedi. Fakat geri dönüp devlet işlerinde kendisine yardımcı olmasını isteyen Tunus Sultanı onun bu arzusunun kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan Berkuk bizzat devreye girerek, ailenin göçüne icazet vermesi için Tunus Sultanı’na ricalarla dolu dolu bir mektup yazdı.

Sonunda beklenen izin alınacak, ama bu izinle birlikte İbn-i Haldûn’un yaşamındaki en trajik olay gerçekleşecekti. Kendisine kavuşmak için can atan aile üyeleri Tunus’tan bindikleri bir gemi ile Kahire’ye gelirlerken gemi yarı yolda kasırgaya yakalanıp battı ve bütün yakınları boğularak öldü. Ağır bir depresyona giren İbn-i Haldûn gitgide çalışamaz oldu ve en sonunda “başkadılık” görevinden ayrılmaya karar verdi. Uzunca bir süre boyunca kendisini gençlere dersler vererek, yeni eserler kaleme alarak ve bol bol okuyarak avuttu. 1387 yılında, Mısır’a hicret etmesine sebep olan, ama daha önce türlü nedenlerle gerçekleştiremediği Hacc görevini nihayet yerine getirme fırsatı buldu.

Hacc dönüşü kendisini çok daha iyi hisseden ve Kahire’de müderislik görevini sürdüren İbn-i Haldûn, 1399 yılında Sultan tarafından bu kez “Malikî Başkadılığı”na getirildi. Berkuk’un oğlu Melik Ferec döneminde Şam seferine katılan ünlü bilgin, bu seferler sırasında Kudüs ve Beytüllahim’i de ziyaret etti.

Timur’un Şam’a yürüdüğünü haber alan Sultan Ferec, 1401’de onu durdurmak için gittiği Suriye seferine İbn-i Haldûn’u da götürdü. Ancak Sultan, iki ordunun temas halinde olduğu bir sırada, Kahire’deki iç çatışmalar sebebiyle Mısır’a dönmek zorunda kaldı. İbn-i Haldûn, ulema ile de istişare ederek gizlice Timur’un ordugâhına gitti. Yaptıkları derin sohbetler sırasında ona Kuzey Afrika’nın jeo-politik durumu ve ilk kez kendisi tarafından ortaya atılan “Asabiyet Teorisi” hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. Usta bir müzakereci olarak, o dönemin en çok korkulan

liderlerinden biri olan Timur'un büyük takdirini kazandı. Daha sonra yine Kahire'ye döndü ve hayatının kalan bölümünü bütünüyle bilimsel çalışmalara adadı.

Mısır'da toplam 24 yıl yaşayan İbn-i Haldûn, 1406 (Hicri: 808) yılının Ramazan ayında yine orada vefat etti ve Babünnasr karşısındaki Süfiyye kabristanına defnedildi.

İbn-i Haldûn'dan günümüze ne yazık ki az sayıda eser ulaşmıştır. "El-İber", "Divan-ı Mübteda", "el-Haber fî Eyyamu'l-Arab, el-Acem ve el-Berber" ve "Lubab el-Muhassal fu Usul ed-Din", günümüze ulaşabilen eserlerinin en ünlüleridir. Bunlardan sonuncusu, Fahreddin el-Razî'nin "Muhassal" adlı kitabının özet hâlinde yeniden yazılmış şeklidir. "Şifau's Sail Li Tehzibi'l Mesail" ise İbn-i Haldûn'un, kendisine İmam Şatıbi tarafından gönderilen, tasavvufun mahiyeti ve müşşidın gerekli olup olmadığı konusundaki sorularına cevap olarak yazılmış bir eserdir. "Kitabu'l İber ve Mukaddime" ise elinizde bulunan "Mukaddime" adlı eserinin devamı niteliğinde olan hayli kapsamlı bir tarih kitabıdır. Bu eserin tamamı yedi cilttir. "Kitabu'l İber"ın sizlere sunduğumuz bu birinci cildi doğrudan bir tarih anlatımı olmayıp başlıbaşına bir kitap niteliği taşıması nedeniyle, sonradan bir çok dilde diğer ciltlerden bağımsız olarak yayımlanmıştır. Eserin özellikle Aydınlanma sonrası Avrupa'sında yaptığı etkinin boyutları olağanüstüdür. Bir çok Avrupalı düşünür, "Mukaddime"nin çevirisini okuduktan sonra, kendilerinden yüzlerce yıl önce ortaya çıkıp tarihi, tarih felsefesini, devleti, toplumu ve devlet-toplum ilişkilerini (hattâ kentsel mimariyi!) A'dan Z'ye tanımlamış, tanımlamakla da kalmayıp bunlar üzerine yepyeni bilim disiplinleri kurmuş olan böyle bir "Doğulu" bilginin varlığından dolayı şaşkınlığa düşmüşlerdir.

İbn-i Haldûn'un, büyük filozof İbn-i Rüşd'ün eserlerini özetlediği bir felsefe kitabı yazdığı da bilinmektedir, ancak bu esere henüz ulaşamamıştır. Ayrıca tarih kayıtları, kendisinin bir de mantık kitabı yazdığını ve bu eseri dönemin sultanına sunduğunu bildirmektedir. Söz konusu

eserin günümüzde herhangi bir nüshası mevcut değildir. Bunların yanı sıra, İmam Busirî'nin "Kaside-i Bürde"sine de bir şerh yazdığı ve Timur'un isteği üzerine Kuzey Afrika ülkelerini anlatan 12 sayfalık bir risale hazırladığından sözedilmektedir. Ancak bunların hiçbiri henüz günışığına çıkmış değildir.

Tıpkı Avrupalı halklar gibi, insanlık âleminin büyükçe bir bölümünün de ilk yazılışından ancak yüzlerce yıl sonra (baskı ve çeviri olanaklarının gelişmesiyle) gerçek anlamda haberdar olabildiği bu eşsiz eseri okurken, yazımızın başlangıcında vurgu yaptığımız o "pırıltılı uygarlığın" anlamına da çok daha derin bir biçimde vâkıf olacağınıza inanıyoruz.

Yeni Şafak

Yayın Kurulu

Çevirmenin Notu

İslâm uygarlığının toplumbilim alanındaki öncü isimlerinden İbn-i Haldûn, en az kendisi kadar ünlü eseri “Mukaddime”yi bu çevirinin yapıldığı tarihten (2004) tam altı yüzyıl yirmi yedi yıl önce kaleme aldı. Ancak onun, elinizde bulunan eserde dile getirdiği toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitim ve diğer hususlarla ilgili görüşlerinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi ve hak ettiği ilgiyi görmesi için ise neredeyse beş yüz yıl gibi uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir. O, bütün bu süre zarfında, üstad Cemil Meriç’in ifadesiyle “Ortaçağın karanlık gecesinin, ne öncüsü ne de devamcısı olmayan, muhteşem ve münzevî bir yıldızı” veya Isavî’nin ifadesiyle “beş asır boyunca, ümmeti olmayan bir peygamber gibi” zirvedeki yalnızlığıyla başbaşa kalmıştır. Çünkü İbn-i Haldûn bu eserinde âdeta bir zaman yolculuğuna çıkarak, kendi döneminin insanlarına hayli yabancı olan ve onların idrak sınırlarını fazlasıyla aşan, büyük bölümü bütünüyle gelecek çağlara ait müthiş tesbitler yapmış ve çeşitli bilim disiplinlerine ilişkin yepyeni fikirler dile getirmiştir. Kanımca, “Mukaddime”nin engin sularında dolaşan hiçbir okurun da çıktığı bu yolculuğu benzeri bir hisse kapımadan tamamlaması mümkün değildir.

Çevirmenlik ve hukukçuluk kimliğimin yanı sıra, Yeni Şafak’ın da

düzenli bir okuru olarak, “Seçkin Okurlara Seçkin Eserler” başlığı altında sürdürülen kitap kampanyaları dizisinde er ya da geç “Mukkadime”nin de mutlaka yer alacağına inanıyor ve heyecanla bu zamanın gelmesini bekliyordum. Doğruyu söylemek gerekirse, gazetemizin okurlarına sunacağı böylesine büyük bir hizmette benim de payımın olacağını aklımdan bile geçirmemiştim. Onun için “Mukaddime”nin “önceki baskılarına göre çok daha yalın bir Türkçeyle hazırlanmış yeni bir çevirisini yapma” teklifiyle karşılaştığımda hem büyük bir mutluluk ve heyecan duydum, hem de ağır bir sorumluluk duygusuyla karşı karşıya kaldım. Çünkü bu büyük eserin, bir taraftan günümüz insanının ve özellikle de genç kuşağın anlayacağı bir dil anlayışıyla çevrilmesi, diğer taraftan da eserde dile getirilen öncü nitelikteki görüşlerin orijinalliklerinden hiç bir şey kaybetmeden Türkçeye aktarılması gerekiyordu. Aksi takdirde, -zaten piyasada iki ayrı çevirisi bulunan- Mukaddime’nin yeniden çevrilmesinin ne yayıncılık açısından özel bir anlamı, ne de okurlara fazladan bir faydası olamayacaktı.

Uzun bir çalışmadan sonra, -yüce Allah’ın yardım ve inayetiyle- eserin çevirisini bitirmiş olduğum şu anda, başta duyduğum heyecandan hiç bir şey kaybetmezken, -takdir okurlara ve bu konunun ilgililerine ait olmakla birlikte- yeni bir çeviri ile hedeflenen hususları gerçekleştirmiş olduğumuz kanaatinin huzur ve mutluluğunu yaşıyorum. Bu vesileyle, çeviriyi baştan sona okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan, sık bir iç düzen ve kapak tasarımıyla emeğimizi destekleyen, her aşamada sergiledikleri profesyonel işbirliğiyle çevirinin bu hâliyle gün yüzüne çıkmasında büyük bir paya sahip olan Yeni Şafak editörler ekibine de ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Eserin çevirisinde dikkate aldığımız bazı hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

-İbn-i Haldûn, bazı kelimeleri/kavramları değişik anlamlara gelecek şekilde kullanmıştır. Örneğin “Mukaddime”nin temel kavramlarından biri olan “umrân”, -farklı kelime anlamlarına uygun olarak- bazen “toplum/toplumsal yaşam”; bazen “imar, bayındırlık ve gelişme”; bazen de “meskûn yerler” anlamında kullanılmıştır. İşte bu gibi durumlarda, bütün

bu farklı anlamları aynı kelime ile ifade etmek yerine, söz konusu kelime hangi anlamda kullanılmışsa biz de o şekilde çevirmeyi tercih ettik. Veya o kelimeyi orijinal şekliyle sadece en bilinen ve yaygın anlamı için kullandık. Örneğin “umrân” kelimesini olduğu gibi aktarmışsak, bununla toplum/toplumsal yaşam kastedilmiştir.

-İbn-i Haldûn’un söylediklerini çağımızın gözüyle değil, bizzat onun kendi perspektifinden aktarmaya özel bir titizlik gösterdik. Örneğin onun kendi dönemini ifade etmek için kullandığı ve o dönemin şartları içinde gerçeği yansıtan “ileri teknoloji” ve “sanayi” şeklinde çevrilebilecek ifadelerini biz de bu şekilde çevirdik. Çağımızın penceresinden bakarak, bunları “el işçiliği” veya “zanaat” şeklinde çevirme yoluna gitmedik.

-İbn-i Haldûn’un kullanmış olduğu ve çağımızda da temelde aynı bağlamda kullanılmakla birlikte, anlam değişmesine veya genişlemesine uğramış olan kelime ve kavramları olduğu gibi aktarmak yerine, bunlarla İbn-i Haldûn’un gerçekte tam olarak neyi kastettiğini ifade edecek şekilde çevirmeye özen gösterdik. Örneğin İbn-i Haldûn “medenîlik” ve “medenîleşme” ile genel olarak “köylülüğün” ve “bedevîliğin” karşıtı olan “şehirlilik” ve “şehirleşmeyi” kasteder. Her ne kadar bu kullanım, günümüzde “medenîleşme” ve “medeniyet”e yüklenen çok yönlü anlamdan tamamen uzak olmasa da, yine de aradaki fark açıktır. Bu yüzden İbn-i Haldûn’un kastetmediği bir anlamı ona nispet etmek yanlışına düşmemek için gerekli hassasiyeti göstermeye gayret ettik.

-İbn-i Haldûn, “Mukaddime”nin pek çok yerinde dönemin hâkim kültürü gereği herkes tarafından bilinen hususlara çok kısa bir şekilde işaret etmekle yetinmiştir. Ancak günümüz insanına -özellikle de Arap olmayanlara- yabancı olan bu hususların hiçbir açıklama yapılmadan olduğu gibi aktarılması, onların gereğince anlaşılamaması sonucunu doğuracaktı. Bu yüzden de dipnotlarla gerekli açıklamaları yaparak bu hususları anlaşılır kılmaya çalıştık.

“Mukaddime”nin ilk (matbaa) baskıları, 19. yüzyılın ortalarında farklı el yazma eserlere dayanılarak yapılmıştır. 1858 yılında Mısır’da yapılan ilk baskıya İbn-i Haldûn’un Uzak Mağrib Sultanı Ebû Fâris Abdula-

ziz'e hediye ettiği nüsha esas alınmıştır. Yine aynı yıl Paris'te yapılan baskı için ise dört ayrı el yazma nüshadan yararlanılmıştır. O tarihten sonra da Mukaddime'nin daha pek çok baskısı gerçekleştirilmiştir.

Bu baskılar arasında -esas alınan el yazma nüshalara bağlı olarak- sınırlı sayıda da olsa bazı farklılıklar vardır. Bazı fasıllar veya bir faslın belli bir bölümü kimi ölkelerdeki baskılarda yer almaz. Yine bizzat İbn-i Haldûn'un da faydasız olduğuna işaret ettiği, ancak yaygın bir toplumsal vâkıa olarak eserinde (toplumu ilgilendiren pekçok alanda geniş kapsamlı bir analiz yapmak amacıyla) yer verdiği belli konular (harflerin esrarı ilmi gibi) "Mukaddime"nin bazı baskılarından çıkarılmıştır.

Bununla birlikte, geçmişte "Mukaddime"nin el yazma nüshaları ve mevcut baskıları taranarak bütün fasıllarını eksiksiz olarak bir araya toplama yönünde kapsamlı çalışmalar da yapılmıştır, halen de yapılmaktadır. Biz, evirimize temel olarak Mukaddime'nin 2001 Beyrut baskısını esas almakla birlikte, farklı baskılardan da yararlanma yoluna giderek olabilecek eksiklikleri en aza indirmeyi hedefledik.

abalarımızın takdirinizi kazanması dileğiyle...

Halil Kendir

İbn-i Haldûn'un Önsözü

Lütfu bol Rabbinin rahmetine muhtaç kul, Abdurrahman bin Muhammed bin Hâldun Hadramî -Allah onu mavaffak kılsın- der ki:

Hamd Allah'adır. Azâmet, üstünlük ve kudret O'nundur. Hükûmranlık O'nun elindedir. En güzel isimler (esmâü'l-hüsna) ve sıfatlar O'na aittir. O, her şeyi bilir; açığa vurulmuş ve saklı tutulmuş hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz. O bizi topraktan yarattı, yeryüzüne yerleştirdi ve orada bize rızkı ve hayatı kolaylaştırdı. Rahimlerde ve evlerde güven içinde olmamızı sağladı. Rızkımızı (temin etmeyi) üzerine aldı. Hepimiz için (dünyada kalacağımız) bir ecel (vakit) takdir etti. Sonsuzluk ve bekâ O'nundur. O hep diridir, ölmez.

Salât-u selâm, Tevrât ve İncil'de özellikleri anlatılan, henüz günler birbirini takip etmeye başlamadan (zaman yaratılmadan), Zûhal (Satürn) ve yedinci felek birbirinden ayrılıp uzaklaşmadan (varlıklar yaratılmadan), kâinatın onun gelişine hazırlandığı, ümmî (okuma yazma bilmeyen) Arap peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e ve ona tâbî olup düşmanlarına karşı onu destekleyen yakınlarına ve sahabelerine olsun.

Tarih ilmi, bütün toplumların ve nesillerin önem verip ilgilendiği

ilimlerden biridir. Herkes tarih ilmine yönelir, sıradan insanlar bile tarihi bilmek ister, hükümdarlar ve reisler tarih bilgisine sahip olmak için yarışır. Diğer taraftan tarihi anlama noktasında âlimler ve cahiller eşit gibi görülür. Çünkü görünüşte tarih, geçmiş dönemleri, geçmişteki olayları ve devletleri haber vermekten ibarettir. Bu konularda çok şeyler nakledilir, mevcut durumlara geçmişten örnek verilir ve bütün bu hususların anlatıldığı çok kalabalık meclisler oluşturulur. Oralarda insanların ve toplumların serüveni haber verilir: Durumların nasıl değiştiği, devletlerin nasıl gelişip güçlendiği, sınırlarını genişlettiği ve sonra da zamanı gelenin nasıl yok olup gittiği...

Ancak görünüşte bu olayların haber verilmesinden ibaret olan tarih ilminin iç yüzü, bütün bu olayların, sebepleri ve temelleriyle birlikte çok ince şekilde araştırılıp değerlendirilmesine dayanır. Evet, tarih ilmi olayların nedenselliğini ve sebeplerini derinliğine inceleyen bir ilimdir. Bu yüzden de o, felsefenin temeli ve felsefi ilimlerden biri sayılmaya lâyıktır.

İslâm'daki büyük tarihçiler geçmişe ait haberleri çok kapsamlı bir şekilde toplayıp bir araya getirmişler ve onları kitaplaştıracak muhafaza altına almışlardır. Bu konuda (yetersiz ve ehliyetsiz olup) başkalarının hazırladığı konanlar ise, (doğru) tarihsel bilgileri uydurma rivâyetlerle veya bizzat uydurdukları yalanlarla birbirine karıştırmışlardır. Onlardan sonra gelen pek çok kişi de bu uydurma haberlere tâbî olmuş, olayları ve durumları inceleyip değerlendirmeden, bunların gerçekliğini ve olabilirliğini gözden geçirmeden, atılması gerekenleri ayıklayıp atmadan, her şeyi duydukları şekilde bize nakletmişlerdir.

Evet, nakledilen haberler çok az araştırılmıştır. Doğruların yanlışlardan ayıklanması işi ise yok denecek kadar zayıf kalmıştır. Bu yüzden yanlışlar ve vehimler, bu haberlerin yarânı ve ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çünkü (körü körüne) taklit etmek, ilimlerde (hiçbir emek harcamadan) başkalarının hazırladığı konmak ve cehâlet, insanların derin ve yaygın özelliklerinden biridir.

Naklediciler sadece duyduklarını nakletmekle yetinirler. Basiret ve ferâset sahipleri ise doğrusunu yanlışından ayırmak için duyduklarını değerlendirmeye tâbî tutarlar. İlim de ancak bu şekilde gelişip parlar.

Tarihsel haberler konusunda çok fazla eser telif edilmiştir. İnsanlar, dünyadaki milletler ve devletler hakkındaki tarihsel bilgileri toplamışlar ve bunları yazıya geçirmişlerdir. Ancak bu konuda, emanete riayet eden, öncekilerin kitaplarından yararlanırken doğruyu yanlıştan ayıklamak için bütün gayretini sarf eden ve bu yüzden haklı bir şöhrete sahip olanların sayısı iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. İbn-i İshâk, Taberî, İbn-i Kelbî, Muhammed bin Ömer Vâkîdî, Seyf bin Ömer Esedî ve Mesudî gibi... Her ne kadar Mesudî ve Vâkîdî'nin kitaplarında -güvenilir ve basîretli kişilerce malum olan- kabul edilemeyecek nakiller varsa da insanların geneli saydığımız bu tarihçilerin verdiği haberleri kabullenmişler ve kitaplarındaki bilgilere tâbî olmuşlardır.

Basîretli ve dikkatli birinin tarihçilerin naklettikleri haberleri değerlendirmede esas alacağı temel bir ölçü vardır. Bu ölçü, o Umrânın (toplumun) durumudur. Çünkü her toplumun (dışına çıkmayacağı) bir tabiatı ve kendine özgü şartları sözkonusudur. Nakledilen haberler de bu durumlara döner (Yani nakledilen haberlerin o toplumun mevcut tabiatı ve durumları içinde gerçekleşme imkânının olup olmadığı araştırılır).

Genel olarak, adı anılan bu tarihçilerin naklettikleri haberlerin çoğu, İslâm'ın ilk dönemlerindeki, Emevîler ve Abbasîler zamanındaki ülkeler ve durumlarla ilgilidir. Bunlar içinde, kitaplarında İslâm'dan önceki devletlerin ve milletlerin haberlerini toplayan tarihçiler de vardır. Mesudî ve onun yolundan gidenler böyle yapmıştır.

Daha sonra sadece kendi dönemi ve kendi bölgesiyle ilgili haberleri toplayan tarihçiler geldi. Bunlar sadece kendi devletindeki veya şehrindeki olaylarla ilgilendiler. Endülüs'ün ve oradaki Emevî Devleti'nin tarihçisi Ebû Hayyân ile Afrika'nın ve (Afrika'da yer alan) Kayravân'da kurulmuş devletlerin tarihini yazan İbn-i Refîk bu tarihçiler arasında yer alır.

Onlardan sonra ise anlayışsız, kıt akıllı ve taklitçi bir kuşak geldi. Bu kuşak, zamanın bir çok şeyi değiştirdiğine, toplumların ve yeni nesillerin gelenek ve alışkanlıklarının değiştiğine hiç dikkat etmeden, eskilerin yolunu (olduğu gibi) takip etti ve onların yöntemlerini (tartışmasız) örnek edindi. Devletler hakkındaki haberleri ve eski dönemlerde vukû bulmuş olaylara ilişkin rivâyetleri, tıpkı kapağından ve cildinden soyutlanmış say-

falar gibi, kendi şartlarından soyutlayarak naklettiler. Bu yüzden de naklettikleri şeyler, onları değerlendirmede esas alınacak unsurlardan mahrum olduğundan, kabul edilemeyecek bilgiler olarak kaldı.

Evet, onlar söz konusu olayları, temelleri bilinmeden ve özelliklerine dikkat edilmeden, eskilerin bunları zikretmiş olmasından dolayı, soyut bir haber olarak tekrarladılar. Yeni nesillerin bu olayların hakikatini anlamak için ihtiyaç duyacağı (o olayların vukû bulduğu şartlarla ilgili) bilgilere ise yer vermediler. Yine, bu tarz bir anlayışla tarih yazan tarihçiler, bir devletten bahsettiklerinde, onunla ilgili haberleri sanki bir ipliğe dizilmiş inciler gibi sıralamakla yetinmektedirler. Bunlar, yazdıkları haberlerin (konusunu teşkil eden olayların) başlangıçları, sebepleri ve hedefleriyle ilgili hiçbir şey zikretmezler. Bu yüzden de o haberleri okuyan kişi, -bu kitabın giriş bölümünde bahsedeceğimiz gibi- olayların hakikatini anlamakta veya onlar arasında tatmin edici bağlantılar kurabilmekte ihtiyaç duyacağı, devletlerin başlangıçlarındaki ve diğer aşamalarındaki durumlar ve bunların arka arkaya gelişlerindeki sebeplerle ilgili ayrıntılı bilgileri bulamaz.

Daha sonra, haberleri aşırı derecede kısaltarak nakleden başka bir kuşak geldi. Bunlar, neseplerinden ve onlarla ilgili başka haberlerden bahsetmeden sadece hükümdarların isimlerini ve hüküm sürdükleri süreleri zikretmekle yetindiler. Örneğin İbn-i Reşîk'in "Mizânu'l-Amel" isimli kitabındaki usûl budur. Bunların söylediklerine ve naklettiklerine itibar edilmez. Çünkü bunlar (tarihten beklenen) faydaları ortadan kaldırmışlar, tarihçilerin bilenen usûllerini ve görüşlerini tamamen bozmuşlardır.

Bunların kitaplarını tek tek okuyunca gözlerimi gaflet uykusundan uyandırdım ve hem geçmişî hem de günümüzü kapsayacak bir eser telif etmeye azmettim. Sonunda da tarih konusunda, olayların doğru olarak anlaşılmasının önündeki perdeleri kaldıracak bir kitap telif ettim. Kitapta haberleri ve bu haberler hakkında dikkate alınması gereken hususları bölümler hâlinde açıkladım. Yine devletlerin ve toplumların başlangıçlarını (ve gelişmelerini), bunların sebep ve etkilerini beyan ettim. Bütün bunları, çağımızda Mağrib'in¹ şehirlerini ve bölgelerini dolduran toplumların, onların kurdukları uzun ve kısa ömürlü devletlerin, yine bunlardan önce

¹ Genel olarak Mağrib, Kuzeybatı Afrika'yı ifade eder.

oralarda mevcut olan hükümdarların ve yardımcılarının –ki bunlar Araplar ve Berberîlerdir- haberleri üzerine binâ ettim. Araplar ve Berberîler Mağrib'i yurt edinmiş iki millettir. Nesillerden beri orada oldukları için, Mağrib denildiğinde neredeyse onlardan başkası tasavvur edilmez ve bilinmez.

Kitaptaki konuları sistemli ve planlı bir şekilde sıralayıp, âlim ve seçkin kimselerin anlamalarını kolaylaştırdım. Bölümleri ve konuları yeni ve farklı bir yöntem içinde ele aldım. Toplumun ve medenîleşmenin (şehirlleşmenin/şehirlileşmenin) hâllerini açıkladım. Toplumsal yaşamda ortaya çıkan temel unsurları izah ettim. İşte bütün bunlar sana, olayların iç yüzünü, sebeplerini ve devletlerin nasıl kurulduğunu öğretecek ve elini (körü körüne) taklit alışkanlığından çekmeni sağlayacaktır. Böylece hem geçmişteki olaylara vâkıf olacaksın, hem de geleceği göreceksin.

Bu eseri bir giriş ve üç kitap şeklinde tertip ettim:

Giriş, tarih ilmi, sistematik ve yöntemlerinin incelenmesi ve tarihçilerin düşebileceği yanlışlıklara dikkat çekilmesi hakkındadır.

Birinci kitap, toplumsal yaşam ve toplumsal yaşamda görülen devlet, hükümdarlık, kazanç, geçim, sanatlar ve ilimler gibi unsurlar, bunların sebepleri ve yolları hakkındadır.

İkinci kitap, başlangıçtan günümüze kadar Arapların tarihi ve devletleri hakkındadır. Yine bu bölümde, Nabatlar, Süryâniler, Farslar, İsrailoğulları, Kıptiler, Yunanlılar, Romalılar, Türkler ve Frenkler gibi Araplarla çağdaş olan bazı milletlere ve onların devletlerine de işaret edilmiştir.

Üçüncü kitap, Berberîler ve onlara mensup olan Zenâtelere gibi halklar hakkındadır. Bu çerçevede onların başlangıçlarından ve özellikle Mağrib'te kurmuş oldukları devletlerden ve hükümdarlıklardan bahsedeceğiz.

Kitapta ayrıca doğu bölgeleri hakkında da bilgiler verdim. Onların kayıtlarını ve kitaplarını inceleyip, o diyarlardaki acem hükümdarlıkları ve Türk devletleri hakkında eksik kalan bilgileri tamamladım. Yine onların çağdaşı olan halklardan ve hükümdarlıklardan da bahsettim. Bütün bunları, meramımızı anlatmaya engel olmayacak şekilde özetleyerek ve kolay bir

üslûp içinde aktardım. İncelediğimiz konuların önce genel sebeplerini ele aldım, sonra da özel haberlere geçtim. Böylece kitabımız, insanların (toplumların) haberlerini (tarihlerini) kuşatan, devletlerle ilgili olayların sebeplerini ortaya koyan ve tarihi (yanlışlardan) koruyan bir eser olmuştur.

Eserimiz, yerleşik ve göçebe Arapların ile Berberîlerin tarihlerini kapsadığı, onlarla çağdaş olan büyük devletlere işaret ettiği, ders ve ibret alınacak hâlleri zikrettiği, başlangıçtaki ve sonraki gelişmelere değindiği için onu şu şekilde isimlendirdim:

“Kitâbu’l-İber ve Divânu’l-Mübtedei ve’l-Haber Fî Eyyâmî’l-Arap ve’l-Acem ve’l-Berber ve Men Âsarahum Min Züveyi’s-Sultânu’l-Ekber”² (Araplar, Acemler, Berberîler ve Onlarla Çağdaş Olan Büyük Devlet Sahibi Halklar Hakkında İbretler, Başlangıç ve Haber Kitabı.)

Bu eserde hiçbir şeyi eksik bırakmadan, söz konusu devletlerin ve halkların başlangıcı, onlara çağdaş olan diğer halklar, gelişmelerin ve değişimlerin sebepleri, toplumsal yaşamda görülen devlet, şehir, köy, üstünlük, zillet, çokluk, azlık, ilimler, sanatlar, kazanç, kaybediş, dönüşümler, bedevîlik, medenîlik, vâki olan ve olması beklenen gibi bütün hususları zikrettim, bunların delillerini ve sebeplerini açıkladım. Dolayısıyla bu kitap, içerdği alışılmamış bilgiler ve ilimler nedeniyle özgün bir eserdir.

Ancak bununla birlikte, böyle bir işin üstesinden gelmedeki eksikliği, acizliğimi itiraf ediyor ve bu konularda mahir olan ve geniş bir ilme sahip bulunan kimselerden, bu esere yalnızca beğeniyle değil, aynı zamanda da eleştirel bir gözle bakmalarını istiyorum. Böylece eserdeki yanlışların düzeltilmesi ve anlaşılmayan yerlerin açıklığa kavuşması da mümkün olabilecektir.

Evet, ilimdeki sermayemin azlığını, bu konudaki eksikliğimi itiraf ediyor, dostlardan yapıcı eleştirilerini bekliyor ve Allah’tan çalışmalarımızı sadece kendi rızası için yapmayı nasip etmesini diliyorum.

O (vekil olarak) bana yeter ve O ne güzel vekildir.

² İbn-İ Haldün’un, her açıdan toplumu incelediği, tarih, ekonomi, siyaset, sanatlar, eğitim, şehirleşme gibi konularda görüşlerini dile getirdiği ve bu yüzden pek çok toplumbilimci tarafından tarih, tarih felsefesi, ekonomi ve sosyoloji gibi toplumsal bilimlerin kurucusu olarak görülmesini sağlayan “Mukadime” isimli kitabı, yedi ciltlik bu eserin birinci cildini oluşturur.

Giriş

Tarih İlminin Üstünlüğü, Sistematik Ve Yöntemlerinin İncelenmesi, Tarihçinin Düşebileceği Yanılgı Ve Hatalar İle Bunların Sebeplerine Dikkat Çekilmesi Hakkında

Bil ki tarih, önemli, faydaları çok ve gayeleri yüksek bir ilimdir. Çünkü din ve dünya işlerini sağlam temeller üzerine kurmak isteyen biri, geçmiş toplumların ahlâklarını, peygamberlerin yaşamları ve mücadelelerini, hükümdarların yönetim ve siyasetlerini ancak tarih ile bilip örnek alabilir. Tarih ile ilgilenen kişinin, doğruya ulaşmak ve yanlışlara düşmekten korunmak için değişik kaynaklara ve sistematığe, çeşitli bilgi dallarına, dikkatli ve sağlam bir bakış açısına ihtiyacı vardır. Çünkü tarihî haberler konusunda sadece nakle dayanılır, toplumsal hayattaki temel örfler, siyasî ilkeler, uygarlık ve medeniyetlerin kendilerine has özellikleri dikkate alınmaz ve geçmişte olan mevcut olanla ölçülüp değerlendirilmezse, gelen haberlerin doğruluğundan ve yanlışla düşülmediğinden emin olunmaz.

Tarihçilerin, müfessirlerin ve (tarihî haberleri nakleden) râvilerin, tarihî hikâyeleri ve olayları, temel kriterleri sunmadan, benzerleriyle ölçüp değerlendirmeden, hikmet terazisine vurmadan, varlıkların temel özelliklerini dikkate almadan ve gözlem ve incelemeyi hakem kılmadan, sadece

nakledilen haberlere itibar edip kabul etmeleri yüzünden yanlışla düştükleri ve doğrulardan sapıp vehimlerin ve yanlışların içinde kayboldukları çok olmuştur. Eğer nakledilen haberler malların ve askerlerin miktarları ve sayıları hakkında ise, genellikle bunlar zanna dayalı yalan ve gereksiz şeyler olduklarından, gösterilmesi gereken dikkat çok daha fazla olmalı ve bu tür haberler mutlaka bahsi geçen kriterlere göre değerlendirilmelidir.

Örneğin Mesudî ve pek çok tarihçi, İsrailoğulları askerlerinin sayısı konusunda bu tür bir yanılgıya düşmüşlerdir. Hz. Musa'nın, özellikle yirmi yaşı ve üstünde olanların silah taşımalarına izin vermesinden sonra Tih Çölü'nde ordusunu saydığına altı yüz bin veya daha fazla asker bulunduğunu rivayet etmişlerdir.

Ancak Mısır veya Şam'ın o zamanki şartlarını ve bu sayıda bir ordu çıkaramayacağı gerçeğini gözdardı etmişlerdir. Çünkü her ülkenin gereksinimlerini karşılayabileceği büyüklükte bir ordusu vardır ve bunun üzerindeki kaldıramaz. Bilinen alışkanlıklar ve durumlar bu gerçeğe işaret eder.

Sonra bu rakamlara ulaşmış orduların birbiri üzerine yürümeleri ve savaşmaları da, meydanın darlığı ve savaş düzenine girip saf olduklarında görüş menzilinin iki-üç kat veya daha fazla dışına çıkacaklarından, gerçeklere oldukça uzak bir ihtimaldir. Bir cenahta olandan diğer cenahın haberdar olmayacağı böylesine büyük iki ordu nasıl savaşabilir? İçinde bulunduğumuz zaman buna (bunun olamayacağına) tanıklık ediyor. Geçmiş ise geleceğe, suyun suya benzediğinden daha çok benziyor.

Fars hükümdarlığı ve devleti, İsrailoğullarının hükümdarlığından çok daha büyüktü. Fars memleketinin valilerinden biri olan Buhtu'n-Nasr'ın onları yenip memleketlerini istila etmesi, din ve devletlerinin merkezi olan Beytu'l-Makdisi'i yıkması bunu ispat ediyor. Söylendiğine göre Buhtu'n-Nasr, Fars hükümdarlığının batı sınırlarının reisidir. Yönetimi altında bulunan, iki Irak (Arap ve Acem Irak'ı), Horasan, Maveraünnehir ve Biladü'l-Ebvâb (Hazar Denizi kıyılarına düşen bölge) İsrailoğullarının ülkesinden çok daha büyüktür. Buna rağmen Fars ordusunun sayısı böyle bir rakama veya buna yakın bir rakama kesinlikle ulaşmamıştır. Ordusu-

nun en kalabalık olduğu Kadisiyye Savaşı'ndaki askerlerinin tamamının sayısı yüz yirmi bindir. Seyf'in naklettiğine göre, orduya bağlı olanların tamamı iki yüz binden fazladır. Hz. Aişe ve Zühri'den ise şu nakledilmiştir: Kadisiyye'de Sa'd bin Ebû Vakkas'ın karşısına çıkan Rüstem'in ordusunun tamamı altmış bin kişidir.

Eğer İsrailoğullarının ordusu böylesine bir büyüklüğe ulaşmış olsaydı, hükümdarlıklarının ve devletlerinin sınırları şüphesiz çok daha fazla genişleyip büyürdü. Çünkü birinci kitabın hükümrانlık faslında da açıkladığımız gibi, bir devletin hakimiyet ve sınırları, o devleti koruyup gereksinimlerini karşılayacak olanların azlıklarına ve çokluklarına göre şekillenir. Oysa bilindiği gibi İsrailoğullarının ülkesinin sınırları Şam¹ diyarında Ürdün ve Filistin'i, Hicaz bölgesinde de Hayber ve Yesrib'i (Medine'yi) aşmamıştır.

Aynı şekilde araştırmacıların zikrettiklerine göre Hz. Musa ile İsrail (Hz. Yakub) arasında dört kuşak vardır. Çünkü Hz. Musa İmran'ın, o Yas-hur'un, o Kâhes'in, o Lâvî'nin ve o da Hz. Yakub'un yani İsrail'in oğludur. Tevrat'ta da nesebi bu şekilde zikredilmektedir. Mesudî, ikisinin arasındaki süre konusunda şöyle diyor: İsrail yani Hz. Yakub, çocukları ve torunlarından oluşan yetmiş kişilik ailesiyle oğlu Yusuf'un yanına Mısır'a gitti. Hz. Musa zamanında Mısır'dan çıkıp Tih Çölü'ne gidinceye kadar orada ikamet ettikleri süre iki yüz yirmi senedir. Bu süre içinde Kıbtî hükümdarlar (firavunlar) onları diledikleri gibi ellerinde oynattılar. Bu yüzden dört nesil içinde onların böyle bir sayıya ulaşmış olmaları çok uzak bir ihtimaldir.

Eğer İsrailoğulları ordusunun bu sayıya Hz. Süleyman ve ondan sonra gelenlerin zamanında ulaştığı iddia edilirse, aynı şekilde bu da çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Süleyman ile İsrail arasında da sadece on bir kuşak vardır. Sıralama şu şekildedir: Yakub oğlu Yâhuzâ oğlu Bârise (Beyrise de deniyor) oğlu Hasrûn oğlu Remm oğlu Ammînûzeb (Hamînâzeb de deniyor) oğlu Nahşûn oğlu Selemûn oğlu Bâiz (Bûiz de deniyor) oğlu Üfize oğlu İşâ oğlu Davud oğlu Süleyman. On bir nesil içinde ise iddia edildiği

¹ Şam, bugünkü Ürdün, Filistin, Suriye ve Lübnan'ı içine alan bölgeyi ifade ediyor.

gibi böylesine bir sayıya ulaşamaz. Olsa olsa yüzlerle veya binlerle ifade edilecek sayılara ulaşılabilir. Bu sayıları aşp, (on binler veya yüz binlerle ifade edilecek) daha büyük sayılara ulaşmak çok uzak bir ihtimaldir. Eğer içinde bulunduğumuz zamanı ve bilinen yakın geçmişi gözlemleyecek olursak, bu iddianın geçersiz ve bu rivayetin yalan olduğunu anlarız. İsrailiyyâtta da (İsrailoğullarıyla ilgili eserlerde) Hz. Süleyman'ın ordusundaki asker sayısının on iki bin ve kapılarında bağlı bulunan atların sayısının da bin dört yüz olduğu sabittir. İşte onlar hakkındaki haberlerin doğrusu bu olup, hurafelere iltifat edilmemelidir. Üstelik Hz. Süleyman zamanı, devletlerinin ve hükümlerlerinin zirveye ulaştığı bir dönemdir.

Çağımızda da, mevcut veya yakın geçmişteki devletler hakkında konuşanların, Müslüman ve Hristiyan askerlerin sayısından, hükümdarların malları ve topladıkları haraçlardan ve lüks içinde yaşayan zenginlerin harcadıkları paralardan bahsettiklerinde, rakamları alabildiğince abarttıkları ve şaşkınlık yaratıcı dedikodulara kulak vererek alışılmışın dışında şeyler söyledikleri görülür. Ancak askerlerin kayıtlarının tutulduğu divanlar incelendiğinde, zenginlerin sahip oldukları mal ve servetlerin gerçek durumu öğrenildiğinde ve lüks içinde yaşayanların harcamaları bilindiğinde, abartılarak söylenen rakamların onda birine bile ulaşmadığı ortaya çıkar. Bu abartıların sebebi nefsin garip şeylere olan ilgisi, abartılı ifadelerin dile kolay gelmesi ve haberlerin iyice araştırılıp tenkit edilmemesidir. Kişi kendisini haberin hatalı veya bilerek yalan söylenmiş olabileceği noktasında hesaba çekmez, gerçekliği ve olabilirliği üzerinde düşünmez ve doğru olup olmadığını araştırıp kontrol etmez. Yaptığı tek şey yalan otlaklarında yemlenmesi için dilinin yularını serbest bırakmaktır. Böylece Allah'ın âyetlerini eğlence edinir ve Allah'ın yolundan saptırmak için boş sözlerin ticaretini yapar. İnsana zarara uğrayıp kaybedenlerden olması için böyle bir şey yeter.

Tarihçilerin naklettikleri uydurma haberlerden biri de Yemen ve Arap yarımadası hükümdarları olan Tebâbia'nın Yemen'deki merkezlerinden çıkıp Mağrib ülkesindeki Berberilerle savaşmak için Afrika'ya² gittikleridir. Rivayete göre Hz. Musa zamanında veya ondan biraz önce yaşamış

² İbn-i Haldûn zamanında Afrika, Tunus ve civarını kapsayan bölgenin adıdır.

olan İfrîkîş bin Kays bin Sayfiyy, Tebâbia'nın ilk hükümdarlarının en büyüklerinden biri olup, Afrika'ya sefere çıkmış ve Berberîleri yenmiştir. Hatta Berberîleri bu şekilde isimlendiren de odur. Onların anlaşılmayan konuşmalarını duyunca, "Keçiler gibi çıkardıkları bu sesler de (berbere)³ nedir?" diye sormuş ve o zamandan beri buradaki insanlar Berberîler olarak anılmıştır. İfrîkîş bin Kays Mağrib'ten ayrılırken Hımyer boyundan bazı kabileleri oraya yerleştirmiş ve onlar da bölgenin halkıyla karışmışlardır. Sindhâce ve Kutâme⁴ kabileleri bunların soyundandır. Taberî, Cürcânî, Mesudî, İbn-i Kelbî ve Beylî'nin kabul ettiği görüş de Sindhâce ve Kutâme kabilelerinin Hımyer boyundan olduğudur. Ancak Berberî soy bilgileri bu görüşü kabul etmezler. Ki doğru olan da budur.

Yine Mesudî, İfrîkîş'tan önceki hükümdarlardan biri olan ve Hz. Süleyman zamanında yaşayan Zü'l-İzâr'ın da Afrika'ya sefere çıktığını ve onları mağlup ettiğini rivayet ediyor. Ondan sonra oğlu Yâsir'in de Afrika'ya sefere çıktığı ancak Mağrib'teki Kum Vadisi'ne geldiğinde kumların çoklğundan yol bulamadığı için geri döndüğü zikrediliyor.

Aynı şekilde, Kinaniyye Farşlar hükümdarlarından Yestâsef ile aynı dönemde yaşayan ve Musul ile Azerbaycan'a hükmeden bir diğer Tebâbia hükümdarı olan Es'ad Ebû Kerib'in Türklerle savaştığı ve onları yendiği, sonra onlarla ikinci ve üçüncü defa yine savaştığı rivayet ediliyor. Daha sonra üç oğlunu Fars ülkesine, Sogd ülkesine (Semerkand ve Buhara'yı içine alan bölge), Maveraünnehir'deki Türk bölgesine ve Rum diyarına gönderdiği, birinci oğlunun Semerkand'a kadar olan bölgeyi ele geçirdikten sonra çölü aşarak Çin'e dayandığı, Çin sınırlarına ulaştığında Semerkand'ı ele geçirmiş olan ikinci kardeşinin kendisinden önce buraya ulaşmış olduğu, ikisinin birden Çin'i yenip kendilerine boyun eğdirdikten sonra büyük ganimetlerle geriye döndükleri, ancak dönerken Hımyer boyundan bazı kabileleri Çin'e yerleştirdikleri ve onların bugüne kadar orada kaldıkları, üçüncü kardeşin ise Konstantiniyye'ye kadar ulaştığı, yaptığı çok iyi hazırlık ve incelemelerden sonra Rum diyarlarını hakimiyeti altına aldığı ve sonra onun da geri döndüğü zikrediliyor.

³ Berbere: Anlaşılmayan sesler çıkarmak, keçi gibi ses çıkarmak anlamlarına gelir.

⁴ Sindhâce: Mağrib'te yerleşik berberî kabilelerinden bir topluluk. Kutâme: Yine Mağrib'teki meşhur bir kabile.

Bütün bu haberler doğru olmaktan son derece uzaktır. Vehim ve yanlışlarla dolu uydurma hikâyelere daha çok benzemektedir. Çünkü Tebâbia hükümdarlığı Arap yarımadasında olup merkezi ve başkenti Yemen'deki San'a'dır. Arap yarımadası üç taraftan denizlerle kuşatılmıştır: Coğrafi tasvirlerde (haritalarda) görüldüğü gibi güneyden Hind denizi, doğudan Basra'ya kadar Fars denizi ve batıdan Mısır illerine kadar Süveyş denizi (Kızıldeniz) ile çevrelenmiştir. Yemen'den Mağrib'e (Afrika'ya) gitmek için ise Süveyş yolundan başka bir yol yoktur. Bu yol da Süveyş denizi (Kızıldeniz) ile Şam denizi (Akdeniz) arasında iki merhaleden oluşmaktadır. Ancak büyük bir orduya sahip hükümdarın, ordusuyla birlikte bu bölgedeki yönetimlerin egemenlikleri altındaki bu yolu onlarla karşı karşıya gelmeden kullanması uzak bir ihtimal ve alışılmamış bir durumdur. Çünkü bu bölgeler Şam'daki Ken'an, Amâlîka ve Mısır'daki Kıptî devletlerinin hakimiyetindeydi. Sonra Mısır'ı Amâlîka ve Şam'ı da İsrailoğulları hakimiyetleri altına aldılar. İşte Tebâbia hükümdarlığının bu devletlerle savaştığına ve bu bölgeleri hakimiyeti aldığına ilişkin hiçbir rivayet nakledilmemiştir.

Yine bulundukları yerden Mağrib'e olan mesafe çok uzaktır ve ordunun duyacağı erzak ihtiyacı çok fazladır. Eğer kendi hakimiyetleri altında bulunmayan bölgelerden giderlerse, geçtikleri yerlerdeki mahsulleri ve malları yağmalamak zorunda kalırlar ki, bu da genellikle ordunun ihtiyacını karşılamaya yetmez. Eğer ihtiyaç duydukları erzağı kendi ülkelerinden götürmeye kalkarlarsa, bu sefer de onları taşıyacak yeteri kadar nakil vasıtası bulamazlar. Onun için erzak ihtiyacını karşılamada tek çare, geçtikleri yerlerdeki devletlerle savaşp onları hakimiyetleri altına almaktır. Eğer ihtiyaç duydukları erzakı o bölge halklarıyla savaşmadan, anlaşma yoluyla onlardan aldıkları söylenecek olursa, işte bu, en uzak ve geçersiz bir iddia olur. Bütün bu hususlar sözkonusu rivayetlerin asılsız ve uydurma olduklarına işaret etmektedir.

İnsanları yola devam etmekten alıkoyan Kum Vadisi'ne gelince, her asırda ve her taraftan, Mağrib'e yolculuk yapanların sayısı çok olmasına, bu yolcuların ve bölge halkının yolları anlatmasına rağmen, kumlarının çokluğu yüzünden insanların yola devam etmesine engel olacak bir "Kum

Vadisi”nden bahsedildiği asla duyulmamıştır. Oysa böyle bir şey ilgi ve şaşkınlık uyandıracığı için, anlatılıp nakledilmeye çok istekli olunacak bir durumdur.

Doğu ülkelerine ve Türk diyarlarına sefere çıkıldığı iddiasına gelince, her ne kadar bu bölgenin yolları daha geniş olsa da, mesafe çok daha uzaktır ve Türklerden önce Farslar ve Rumlarla karşılaşılması gerekmektedir. Oysa Tebâbia hükümdarlığının Fars ve Rumlarla savaşp onları egemenlikleri altına aldıklarına dair kesinlikle hiçbir rivayet nakledilmemiştir. Farslarla sadece Bahreyn, Hîre, Cezire, Dicle ve Fırat arasındaki Irak sınırlarında savaşmışlardır. Bu savaşlar ise bir tarafta Tebâbia hükümdarları Zü'l-İzâr ve Tubbeu'l-Asgar (Küçük Tubbeu) Ebû Kerb ile diğer tarafta Kiyânî hükümdarları Keykâvus ve Yestâsef arasında ceryan etmiştir. Kiyânî ve Sasanilerden sonra ise, Tebâbia hükümdarları ile Tavâif hükümdarları arasında savaşlar olmuştur. İşte Tebâbia hükümdarlarının Fars topraklarını geçip Türk ve Tibet yurtlarına sefere çıktıkları ve onlarla savaşmış oldukları iddiası, aradaki devletlerden dolayı geçersiz bir iddiadır. Sonra yukarıda açıkladığımız gibi, mesafenin uzaklığından dolayı ordunun ihtiyaç duyacağı erzak çok daha fazladır.

İşte bütün bunlar bu haberin asılsız ve uydurma olduğunu gösteriyor. Eğer bu haber sahih bir kanaldan nakledilmiş olsaydı bile, dile getirdiğimiz hususlar onun sahihliğine gölge düşürürdü. Kaldı ki haber, sahih bir kanaldan nakledilmiş de değildir. İbn-i İshak'm, Yesrib (Medine), Evs ve Hazrec (Medine'deki iki kabile) hakkında konuşurken, “Tebâbia hükümdarı Tubbea'l-Âhir, doğuya sefere çıktı”, demesi, “Irak'a ve Fars topraklarına sefere çıktı” şeklinde yorumlanmalıdır. Çünkü açıkladığımız sebeplerden dolayı, Türk ve Tibet yurtlarına sefere çıkıp onlarla savaşması doğru olamaz.

Onun için sana söylenen bu tür haberlere hemen inanıp kabul etme. Doğru olup olmadığını anlamak için onların üzerlerinde iyice düşün ve doğru kriterlerle ölçüp değerlendir. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

Doğru olma ihtimali, bu haberlerden çok daha uzak ve zayıf olan bir başka rivayet ise, müfessirlerin “Fecr Sûresi”deki (6-7. ayetler) “Görmedin

mi Rabbin ne yaptı Âd kavmine, yüksek direkleri olan İrem'e" âyetleriyle ilgili naklettikleri haberdır. Onlar bu âyetteki "İrem"in, sütunları (yüksek binaları ve köşkleri) olan bir şehrin adı olduğunu söylüyorlar ve şu rivayeti naklediyorlar: Âd bin Avs bin İrem'in, kendisinden sonra hükümdar olan Şedîd ve Şeddâd isminde iki oğlu vardı. Şedîd ölünce hükümdarlık Şeddâd'a kaldı ve diğer hükümdarlar da ona boyun eğdiler. Şeddâd cennetin özelliklerini duyunca "Mutlaka ben de onun bir benzerini inşa edeceğim" dedi ve Aden çölünde sekiz yüz yıl içinde İrem şehrini bina etti. Kendi ömrü ise dokuz yüz senedir. İrem, saray ve köşkleri altından, sütunları zebecet ve yakuttan olan çok büyük bir şehirdi. Çeşit çeşit ağaçlar ve suyu bol nehirlerle donatılmıştı. Şehrin yapımı tamamlanınca ülkesinin halkıyla oraya gitmek için yola çıktı. Bir gün ve bir gecelik yol almıştı ki, Allah gökten onların üzerine korkunç bir gürültü (sayha) gönderdi ve hepsi ölüp yok oldu.

Taberî, Seâlibî, Zamahşerî ve diğer pek çok müfessir bu rivayeti nakletmiştir. Bu müfessirler, sahabeden Abdullah bin Kilâbe'nin kaybolan develerini ararken bu şehre rastladığını ve oradan taşıyabildiği kadar kıymetli eşya alıp götürdüğünü rivayet ediyorlar. Bu haber Muaviye'ye ulaşınca onu çağırtmış ve o da durumu Muaviye'ye anlatmıştır. Bunun üzerine Muaviye, Ka'b El-Ahbar⁵ çağırıp meseleyi ona sormuş ve Ka'b şöyle demiştir: "Orası, 'sütunları olan İrem'dir. Senin zamanında, devesini aramak için yola çıkan, kısa boylu, kaşının üzerinde ve boynunda ben olan, kırmızı tenli ve kumral bir Müslüman oraya girecektir".

Sonra da etrafına bakıp İbn-i Kilâbe'yi görünce, "Vallahi, bu o adamdır" demiştir.

Müfessirlerin rivayet ettikleri haber bu şekildedir. Ancak yeryüzünün başka yerlerinde bu şehirle ilgili hiçbir şey duyulmamıştır. Oysa bu şehrin kurulduğu iddia edilen Aden, Yemen'in ortasında olup, insanlar kesintisiz olarak orada yaşamaya devam etmişler ve yolculara rehberlik eden kılavuzlar da bütün yönlerden oraya giden yolları tarif edip anlatmışlardır. Buna rağmen o şehir hakkında hiçbir şey nakledilmediği gibi, tarihçi-

⁵ Ka'b El-Ahbar, Müslüman olmuş Yahudi bilgindir.

ler veya diğer toplumlar da bu şehirden hiç bahsetmemişlerdir. Eğer bu haberi rivayet edenler “şehrin izi tamamen kaybolup yok olmuştur” dese-lerdi, bu gerçeğe daha yakın olurdu. Ancak sözlerinden anlaşılan onun ha-len mevcut olduğudur. Bazıları, Âd kavminin hakimiyetinde bulunmuş olmasına dayanarak bu şehrin Dimeşk (Şam) olduğunu iddia etmiştir. Ba-zıları ise hezeyanlarını daha da ileri götürerek, bu şehrin kayıp olduğunu ve onu riyazet (matematik, geometri, cebir) bilginleri ile sihirbazların or-taya çıkaracağını iddia etmiştir. Bütün bunlar hurafelere daha çok benze-yen asılsız iddialardır.

Müfessirleri buna sevk eden, âyetteki “zâtu’l-ı-mâd” (büyük ve hey-betli direkleri olan) ibaresinin, “İrem”in sıfatı olması ve onların da büyük direkleri (ımâd) bina sütunları olarak yorumlamalarıdır. Bu yorum nede-niyle de o bölgede şatafatlı binaların olması gerektiği sonucuna varmışlar-dır. Onların bu yorumu tercih etmesinde İbn-i Zübeyr’in, “Âd” kelimesi-ni “İrem” kelimesine tenvinsiz olarak “Âd’u İrem” şeklinde izafe etmesi (isim tamlaması olacak şekilde okuması⁶) etkili olmuştur. Sonra da abar-tılı rakamlar konusundaki gülünç rivayetlere ve masalları andıran uydur-ma hikâyelere benzeyen bu haber üzerinde durmuşlardır.

Oysa buradaki direklerden kasıt, belirli bir şehirdeki şatafatlı binalar değil, çadır direkleridir⁷. Çünkü eğer âyetteki büyük direkler (ımâd) ile bi-na sütunları kastedilmiş olsaydı, genel ve açık olarak, güçlerinin gösterge-si olan böylesi binalara ve sütunlara sahip oldukları ifade edilirdi. Diğer taraftan “Âd” kelimesi “İrem” kelimesine İbn-i Zübeyr’in okuduğu gibi isim tamlaması olacak şekilde izafe edilse bile, bunun, bir kabilenin alt ko-lunun ana gövdeye izafe edilmesi olarak yorumlanması gerekir. Kureyş’ü Kinâne, İlyâs’u Mudar, Rebiâtü Nizâr gibi.⁸ Acaba Allah’ın kitabının, bu-nun gibi uydurma hikâyelerle hiçbir ilgisi yok iken, böylesine zorlama yo-rumlara gidip bu gibi asılsız hikâyelere iltifat edilmesine yol açan zorun-luluk nedir?

⁶ Buna göre “Âd’u İrem” terkiibini (isim tamlamasını), “İrem’li Âd/İrem’deki Âd” kavmi olarak yorumlamışlardır.

⁷ Arap belâğatında “zâtu’l-ı-mâd” (büyük direk sahipleri) sözüyle, mecazi olarak güç, kuvvet, asalet ve liderlik anlatılmak istenir.

⁸ Bu örneklerdeki Kureyş, İlyâs ve Rebiâ alt kollar, Kinâne, Mudar ve Nizâr da ana gövdeyi temsil ediyor. Buna göre Âd’u İrem terkiibinde de Âd alt kolu İrem ise ana gövdeyi ifade ediyor. Yani bu terkip, İrem soyuna mensup Âd kavmi anlamına geliyor.

Tarihçilerin naklettikleri asılsız haberlerden biri de, Bermekîlerin⁹ Abbâsî Halifesi Harun Reşid'in, gazabına uğramalarının sebebi konusunda söyledikleridir. Onlara göre bunun sebebi Harun Reşid'in kız kardeşi Abbâse ile Bermekî ailesine mensup Cafer bin Yahya bin Halid arasındaki ilişkidir. Harun Reşid içki sofrasında her ikisiyle birlikte olmayı çok sevdiğinden, her ikisinin de rahatça kendisiyle birlikte olmasını sağlamak için kendi aralarında baş başa kalmamak şartıyla nikahlanmalarına izin vermiştir. Ancak Abbâse, Cafer'e aşık olduğu için bir yolunu bulup onunla birlikte olmuş ve hamile kalmıştır. Tarihçiler bu durumun sarhoşluk halinde olduğunu iddia ediyorlar. Sonra mesele Harun Reşid'in kulağına gitmiş ve son derece öfkelenmiştir.

Ancak Abbâse'nin konumu, dindarlığı ve soyu dikkate alındığında böyle bir şeyin ne kadar saçma ve geçersiz olduğu ortaya çıkar. O, Abdullah bin Abbas'ın soyundan olup, aralarında sadece dört kişi vardır ve her biri de din büyüklerindendir. Evet o, Hz. Peygamber'in amcası olan Abbas bin Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed'in oğlu Ebû Cafer Mansur'un oğlu Muhammed El-Mehdi'nin kızıdır. Bir halifenin kızı ve bir diğer halifenin kız kardeşidir. Güçlü bir saltanat, Hz. Peygamber'in halifeliği, sahabeliği ve amcalığı ve ümmetin liderliği şerefine nail olmuş bir sülalenin mensubudur. Henüz Araplığın ve dinin bozulmamış olduğu o saf zamanda, lüks ve kötülüklerden uzak bulunduğu dönemde yaşamıştır. Eğer o iffetini yitirmişse, dürüstlük ve temizlik başka nerede ve kimde bulunabilir? Kendi dedesi, Kureyş kabilesinin asillerinden ve Hz. Peygamber'in amcası iken, dedesi Fars kölelerinden olan ve bütün amacı Abbâsî Devleti'nin kendisini ve babasını içinde bulundukları durumdan asil ve üstün bir konuma çıkarması olan, Cafer bin Yahya ile nesbini nasıl birleştirip Araplık asaletini kirletebilir. Sonra Harun Reşid, atalarının büyüklüğüne ve asaletinin yüceliğine rağmen, acem kölelerinden biriyle akraba olmaya nasıl müsaade edebilir? Evet, meseleye tarafsız ve insafli bir gözle bakıp iyice değerlendiren ve Abbâse'yi mevcut hükümdarlardan büyük bir hükümdarın kızıyla kıyaslayan biri, ona devletinin

⁹ Aslen Fars soyuna mensup Bermekî ailesi (Bermekîler veya Berâkime) Abbâsî devletinde vezirlik dahil çok etkin görevlerde bulunmuşlar, sonra Harun Reşid'in gazabına uğrayıp bu konumlarını kaybetmişlerdir.

hizmetkârlarından biriyle böyle bir şey yapmış olmasını yakıştıramaz ve bunu yalanlayıp inkâr eder. Kaldı ki Abbâse ve Harun Reşid'in konumu, diğer insanların konumundan çok daha yüksektir.

Bermekîlerin, Harun Reşid'in gazabına uğramalarının sebebi, devlet yönetimini sadece kendi ellerine almaları ve yine devlet mallarını kendi tasarrufları altında bulundurmalarıdır. O kadar ki Harun Reşid küçük bir miktar para istese, o parayı bile elde edemiyordu. Yönetimde de Harun Reşid'e baskın çıkmışlar ve saltanatında ona ortak olmuşlardı. Onların yanında Harun Reşid'in sözü geçmiyordu. Bu şekilde etkileri büyüdü ve şöhretleri yayıldı. Diğer taraftan devlet kademelerine kendi oğullarını ve kendilerine yakın olan kimseleri atamışlar, bunların dışındakileri ise vezirlik, katiplik, komutanlık ve diğer görevlerden uzaklaştırmışlardı.

Söylendiğine göre Harun Reşid'in yanında Yahya bin Halid El-Bermekî'nin oğullarından, ordu ve bürokrasi işlerinden sorumlu yirmi beş tane başkan vardı. Bunlar, babalarının Harun Reşid'in velihat ve halife olmasını temin etmiş olmasından dolayı, bu görevlerdeki diğer yetkilileri buralardan uzaklaştırmış ve bu makamlara kendileri gelmişti. Harun Reşid, Yahya bin Halid'in gözetiminde yetişmiş ve onun etkisine girmişti. Hattâ ona "baba" diye hitap ediyordu.

Böylece Harun Reşid'in yerine onlar tercih edilmeye başlamış, kaprisleri artmış, nüfuzları her tarafa yayılmış, bakışlar onlara yönelmiş, başlar onların önünde eğilmiş, istekler onlara arz edilmiş, hükümdarların ve emirlerin hediyeleri onlara gelmiş ve onlara yakınlaşmak isteyen memurlar vergi mallarını onların kasalarına göndermiştir.

Bermekîler de Şiilerin ve Ehl-i Beyt'in ileri gelenlerini minnet altında bırakmak için onlara hediyeler vermişler, halifeye yapılmayan övgülere nail olmak için asil ama fakir ailelere bol bağışlarda bulunmuşlar ve köleleri azat etmişlerdir. Diğer taraftan ülkenin her tarafında arazi ve mülk sahibi olmuşlardır. Bu tavırlarıyla kendi yakınları bile küstürmüşler, devletin diğer ileri gelenlerinin ve yöneticilerinin kinlerini üzerlerine çekmişler ve onlarla rekabete girişmesine yol açmışlardır. Bütün bunların neticesinde, kendilerine karşı bir çalışma başladı. Hattâ, Cafer'in dayılarının çocuk-

ları olan Kahtabe oğulları bile onların aleyhinde çalışanların ön önde gelenlerindendi. İçlerindeki kini, akrabalık duyguları da dizginleyememişti.

Bu gibi aleyhte çalışmalar ile Harun Reşid'in devlet yönetiminde etkisiz kalmasının ve Bermekîlerin kaprislerinin yol açtığı öfkesinin artması aynı zamana denk geldi. Yine Bermekîlerin küçük şeylerde devam eden kaprisleri, başlarına buyruk hareketleri ve halifeye muhalefet etmeleri önemli meselelerde de kendini göstermeye başladı. Hz. Ali'nin torunlarından Yahya bin Abdullah olayındaki tutumları gibi. Yahya bin Abdullah (Hz. Ali oğlu Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğludur), halife Cafer Mansur'a baş kaldırmış olan En-Nefsu'z-Zekiyye (temiz-muttaki nefis) lâkablı Muhammed Mehdi'nin kardeşidir. Taberî'nin rivayet ettiğine göre Fazl bin Yahya, Abbasîlere Yahya bin Abdullah için bir milyon dirhem vererek ve bizzat Harun Reşid'in el yazısıyla kaleme alınmış "eman" fermânıyla onu Deylem bölgesinden getirmiştir. Harun Reşid onu Cafer bin Halid'e vermiş ve Cafer de onu sarayında ve gözetimi altında hapsedmiştir. Bir müddet onu bu şekilde hapiste tuttuktan sonra, Ehl-i Beyt'in kanını akıtmamak iddiasıyla, ama gerçekte kendi başına buyruk olma kaprisinden ve yönetimde halifeye ortak olma isteğiyle, tek başına kendisini serbest bıraktı. Durum kendisine iletilince, Harun Reşid Cafer'e Yahya'nın durumunu sordu. Cafer, onu serbest bıraktığını söyledi. Harun Reşid, gerçek duygularını içinde saklayarak, bundan hoşnut olduğu izlenimini verdi. Cafer bu hareketiyle kendisinin ve ailesinin sonunu hazırladı, makamlarının ve mülklerinin ellerinden gitmesine sebep oldu. Durumları da başkaları için ibret olarak anlatıldı.

Onlar hakkındaki haberleri, devletin durumunu ve onların icraatlarını iyice araştırıp inceleyen biri, başlarına gelenlerin gerçek sebeplerini bulabilir. Eğer İbn-i Abdi Rabbihi'nin, nakletmiş olduğu, Bermekîlerin cezalandırılması konusunda Harun Reşid ile dedesinin amcası Davud bin Ali arasında geçen görüşme ve yine "El-Ikdu'l-Ferid" isimli kitabının "şairler babı"nda, Esmâ'nın gece sohbetlerinde Harun Reşid'e ve Fazl bin Yahya'ya söyledikleri dikkate alınırsa, Bermekîlerin cezalandırılıp öldürülmelerine neden olan şeyin, yönetimde sadece kendilerinin söz sahibi olmaları için halife ve diğer devlet adamlarıyla rekabete girmeleri olduğu

anlaşılır. Aynı şekilde, Bermekîlere düşman olanların, halifenin içindeki duyguları harekete geçirmek için şarkıcılara planlı bir şekilde okuttukları şiirlere dikkat edilirse gerçek sebep anlaşılır. Bunlardan biri de şu beyittir:

*Keşke Hind vaadini yerine getirse de
Bulacağımız (mutluluk ile) bize şifa verseydi
Keşke bir kere olsun kendi başına karar verseydi
Çünkü ancak acizler tek başına karar veremez*

Harun Reşid bunu duyunca şöyle dedi: “Evet, vallahi ben bir acizim”. İşte, bunun gibi şiirlerle Harun Reşid’i tahrik edip, intikam alması için onu Bermekîlerin üzerine kışkırtıyorlardı. İnsanların gazabından ve kötü hallerden Allah’a sığınırız.

Harun Reşid’in içkiye olan tutkunluğu ve içki sofrasında iki kişinin (kız kardeşi Abbâse ve Cafer bin Halid) kendisine eşlik etmesinden çok hoşlanması şeklindeki söylenti, Allah’a sığınılacak bir iftiradır. “Onun hakkın-da hiçbir kötülük bilmeyiz” (Yusuf Sûresi, 51). Halifelik makamının gerektirdiği dindarlık ve adalet görevlerini yerine getiren Harun Reşid nasıl böyle bir hâl içinde olabilir. O, âlimlerle ve muttaki kişilerle beraber olur, Fazıl bin İyâz, İbn-i Semmâk ve Ömerî gibi sâlih kişilerle konuşur, Süfyan Sevrî gibi büyük bir şahsiyetle yazışır, onların vaazlarından etkilenip ağladığı gibi, Kâbe’de tavaf ederken yaptığı dualar sırasında da ağlardı. İbadetlere, namazları vaktinde kılmaya ve sabahın ilk vakitlerinde uyanık olmaya çok özen gösterirdi. Taberî ve diğerleri onun her gün yüz rekat nafle namaz kıldığını, bir yıl sefere çıkıp bir yıl da hacca gittiği rivayet ediyorlar.

Harun Reşid bir keresinde namazda “Bana ne olmuş ki beni yarata-na ibadet etmeyecekmişim?” (Yasin Sûresi, 22) âyetini okuduğu sırada, soytarısı İbn-i Ebû Meryem “Vallahi bilmiyorum niçin (ibadet etmeyecekmişin)” demiş ve o da kendini tutamayıp gülmüştü. Sonra kızgın bir şekilde İbn-i Ebû Meryem’e dönmüş ve onu azarlayarak şöyle demiştir: “Ey İbn-i Ebû Meryem soytarılığa namazda da mı devam ediyorsun? Kur’an ve din hakkında dikkatli ol, onların dışında dilediğini yap!”

Aynı şekilde Harun Reşid, ilim ve sadelikle bezenmiş seleflerine ya-

kın bir zamanda yaşamış olduğu için, onun da ilim ve sadelikte belirli bir yeri vardı. Dedesi Ebû Cafer ile aralarında çok uzun bir zaman geçmemiştir. Ebû Cafer Harun'u bir delikanlı olarak geride bırakmıştır. Ebû Cafer'in âlimliği ise halifelikten önce gelir. "Muvatta" isimli eserini yazması için İmam Mâlik'i teşvik ederken şöyle demiştir: "Ey Ebû Abdullah (İmam Mâlik)! Yeryüzünde benden ve senden daha âlim kişi kalmadı. Halifelik işleri benim bütün zamanımı alıyor, sen insanların faydalanacağı bir eser ortaya koy. O eserde İbn-i Abbas'm ruhsatlarından (kolaylaştırmalarından) ve İbn-i Ömer'in de zorlaştırmalarından kaçın. İnsanlara sağlam adımlarla yürüyecekleri bir yol aç". İmam Malik şöyle diyor: "Vallahi, o gün bana kitabı nasıl tasnif edip hazırlayacağımı öğretti". Ebû Cafer, aile fertlerine, beytu'l-mal'dan (devlet kasasından) yeni elbise almaktan kaçınacak kadar takvâ sahibiydi. Bir keresinde (Harun Reşid'in babası olan) Mehdi, babası Ebû Cafer'in yanına girdiğinde, onun aile fertlerinin elbiselerini onarması için terzilerle konuştuğunu görmüş, bundan hoşlanmamış ve babasına şöyle demiştir: "Ey mü'minlerin emiri! Bu yıl aile fertlerinin yeni elbiseleri bana verilecek harçlıktan karşılansın". Ebû Cafer ise ona, "Harçlıkların senin olsun!" demiştir. Oğlunun söyledikleri onu görüşünden çevirmemiş ve Müslümanların paralarıyla aile fertlerine yeni elbiseler almamıştır.

Böyle bir halifeye ve dedeye çok yakın bir zamanda yaşamış, yukarıda anlatılana benzer örneklerin çokça görüldüğü bir evde yetişmiş ve onların ahlâkıyla donanmış olan Harun Reşid'e içki âlemleri yapması veya bunu açıktan yapması nasıl lâıyk görülebilir? Cahiliye devrinde bile soylu Araplar içki içmekle tanınmaktan kaçınır, üzüm bağlarına sahip olmazlar ve çoğuna göre de içki içmek kötü sayılırdı. Harun Reşid ve ataları, din ve dünya işlerinde kınanacak şeylerden kaçınırlar, Arapların övülecek olan güzel huy ve sıfatlarıyla hareket ederlerdi.

Taberî ve Mesudî'nin anlattıkları, Harun Reşid ve doktoru Cibrîl bin Bahtiyaşû arasında geçen şu olaya dikkat edilsin: Harun Reşid için sofraya balık getirilmişti. Ancak doktoru onun balık yemesine engel oldu ve aşçıya balığı evine götürmesini emretti. Harun Reşid durumdan şüphelendi ve hizmetçisine doktorun balığı yiyip yemediğine dikkat etmesini istedi.

Cibrîl bin Bahtiyaşû böyle yapmakta mazur olduğunu göstermek için, balıktan aldığı üç parçayı üç ayrı kadehe koydu. Birincisini çeşitli baharatlarla ilaçlanmış et, değişik bitkiler ve tatlıyla karıştırdı. İkinci kadehteki balığın üzerine buzlu su, üçüncü kadehtekine ise katıksız içki döktü. Sonra birinci ve ikinci kadehler hakkında, “Bunlar mü’minlerin emirinin yemeğidir”; üçüncü kadeh hakkında ise “Bu da İbn-i Bahtiyaşû’nun yemeğidir” diyerek kadehleri aşçıya verdi. Harun Reşid durumu anlayınca, azarlamak için doktoru çağırttı. Bu arada üç kadeh içindeki balıklar getirildi. Birinci kadehteki balığın eriyip sıvılaştığı, ikinci ve üçüncü kadehlerdeki balıkların da bozulup kokularının değiştiği görüldü. Bu şekilde Cibrîl bin Bahtiyaşû, balığı yedirmemekteki mazeretini ortaya koymuş oldu. Bu olay, Harun Reşid’in yakın çevresinin ve aşçılarının, onun içkiden kaçındığını bildiklerini ortaya koyuyor. Yine, Harun Reşid’in içki alemlerine düşkün olan şair Ebû Nuvâs’ı tövbe edip içkiyi bırakana kadar hapsettirdiği de biliniyor.

Harun Reşid sadece Iraklıların mezhebine göre içilmesi caiz olan hurma şırası (nebîz) içiyordu. Onların buna fetva verdikleri bilinen bir şeydir. Bunun dışında Harun Reşid’in tamamen içki olan bir şeyi içtiği suçlamasına muhatap olacak bir dayanak yoktur ve bu konuda uydurma rivayetlere kıymet verilmemesi gerekir. Harun Reşid Müslümanlara göre en büyük günahlardan biri olan böyle bir haramı işleyecek biri değildir. Zaten o neslin tamamı, henüz Arap bedeviliğinin haşinliği ve dinin sadeliğinden ayrılmamış, giyimde, süslenmede ve diğer hususlarda lüks ve israfa düşmemişlerdi. Nerede kaldı ki, mübahlık ve helâl dairesinden çıkıp haramlık sınırlarına girmiş olsunlar.

Taberî, Mesudî ve diğer tarihçiler, Emevî ve ilk Abbasî halifelerinin, sadece gümüşle hafif süslenmiş kuşak ve kılıç kullanıp yine aynı şekilde süslenmiş gem ve eyerli binitlere bindikleri ve altınla süslenmiş bu eşyaları ilk kullananın Harun Reşid’ten daha sonra sekizinci halife olarak başa gelen Mu’taz bin Mütevekkil olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Durum giydikleri elbiseler konusunda da bu şekildeydi. Acaba içtikleri şeyler konusunda nasıl olacağı düşünülebilir? Allah’ın izniyle birinci kitabın konuları arasında açıklayacağımız gibi, devletin başlangıçtaki kötü-

lüklerden uzak bedevî karakteri anlaşıldığında bu mesele en açık şekilde ortaya çıkacaktır.

Tarihçilerin, Bermekilerin Harun Reşid'in gazabına uğramasıyla ilgili anlattıklarına benzeyen bir başka örnek de, halife Me'mun'un dostu ve kadısı olan Yahya bin Eksem hakkında naklettikleri rivayettir. Anlattıklarına göre Yahya içkiye düşkün biriydi ve yine beraberce içki içtikleri bir gece sarhoş olup kendinden geçmişti. Kendine gelip ayılincaya kadar onu güzel kokulu fesleğen çiçeklerinin arasına bıraktılar. Onun dilinden şu beyti söylüyorlardı:

Ey efendim ve bütün insanların emiri!

Bana içki sunan verdiği hükümde zulmetti

Ben içki sunan hakkında gafil davrandığım için

Gördüğün gibi aklımı ve dinimi çaldırdım

Bu meselede İbn-i Eksem ve Me'mun'un duruma da, tıpkı Harun Reşid'in durumu gibidir. İçtikleri sadece nebîzdir ve onlar için bunu içmenin bir sakıncası da yoktur. Sarhoş olmak gibi bir durumları yoktur. Me'mun ile olan beraberliği de sadece dindeki dostluk ve kardeşliklerine dayanmaktadır. İbn-i Eksem'in Me'mun'un evinde kalıp uyuduğu da bilinen bir gerçektir. Me'mun'un faziletleri ve güzel ahlâkıyla ilgili anlatılan şeylerden biri de şudur: Bir gece Me'mun susamış olduğu halde uyanmış ve Yahya bin Eksem'i uyandırabileceği korkusuyla su içeceği kapları çok dikkatli ve yavaş bir şekilde kullanmıştır. Yine onların sabah namazını cemaatle kıldıkları da bilinen bir gerçektir. Acaba bu kimseler nasıl içki düşkünleri olabilir?

Yahya bin Eksem aynı zamanda büyük bir hadis bilginiydi. Ahmed bin Hanbel ve İsmail El-Kâdî onu övmüşlerdir. Tirmizi "El-Câmiu" isimli meşhur hadis kitabında, ondan hadis rivayet etmiştir. El-Müznî, İmam Buhârî'nin de "Sahîh-i Buhârî" isimli kitabının dışındaki kitaplarında ondan hadis rivayet ettiğini zikrediyor. Onun için, Yahya bin Eksem'i karalamak bu bilginlerin hepsini karalamak anlamına gelir.

Yahya bin Eksem'i, oğlanlara meyleden ahlâksız biri olarak da nite-

lemişlerdir ki, bu Allah’a ve âlimlere atılmış çok büyük bir iftiradır. Bunu söyleyenler, belki de Yahya’nın dışmanlarının iftiraları olan asılsız hikâyelere dayanıyorlar. Çünkü o büyüklüğünden ve halifeye olan yakınlık ve dostluğundan dolayı kıskanılan biriydi. O, ilim ve dindeki mümtaz yeriy-le bu gibi şeylerden çok uzaktır. Ahmed bin Hanbel’e, ona atılan bu iftiradan bahsedilince, “Subhânallah, subhânallah,¹⁰ bunları kim söylüyor?” demiş ve bu iddiaları şiddetle reddetmiştir. İsmail El-Kâdî onu övmüş, sonra ona Yahya hakkında söylenenlerden bahsedilince “Azgın ve hasetçi birinin söylediğı yalanların, Yahya gibi birinin adaleti ve güvenilirliğini ortadan kaldırmasından Allah’a sızınırız” demiş ve devamında şunları eklemiştir: “Yahya bin Eksem, oğlanlar konusunda kendisine atılan iftiralar-dan çok uzaktır. Onun sırlarını bilir ve Allah’tan çok korkan biri olduğu-nu görürdüm. Ancak o biraz şakacı ve güzel görünüşlü biri olduğı için kendisine bu tür iftiralar atılıyordu. İbn-i Habbân onu güvenilir (hadis ri-vayet eden ravîler arasında) saymış ve şöyle demiştir: Onun hakkında an-latılanlardan dolayı ondan yüz çevrilemez, çünkü anlatılanların çoğı doğ-ru değıldir”.

Bu asılsız hikâyelerin bir başka örneğı de “El-İkdu’l-Ferîd” kitabının yazarı İbn-i Abdi Rabbihi’nin, Me’mun’un, Hasan bin Sehl’in kızı Bûrân ile evlenmesinin sebebine ilişkin anlattığı “zembil” (sepet) hikâyesidir: Me’mun bir gece Bağdat sokaklarında gezinirken, bir evin damından ipek-ten iplerle aşağıya sarkıtılmış bir zembil gördü. Ona binip ipleri çektiğın-de zembil harekete geçip yukarı çıkmaya başladı ve akıllara durgunluk ve-recek ve insanı hayrette bırakacak kadar güzel döşenip düzenlenmiş bir sa-lona ulaştı. Sonra salonda perdelerin arkasından insanı büyüleyecek kadar güzel olan bir kız çıktı, onu selamladı ve birlikte içki içmeye davet etti. Sa-baha kadar onunla içki içti. Geriye döndüğünde adamlarının kendisini beklediğini gördü. Bu şekilde kıza aşık oldu ve babasından kıızı istedi.

Dindarlığıyla, ilim sahibi oluşuyla, ataları olan raşid halifelerin yolu-na uymasıyla, bu dinin temel sütunları olan dört halifenin yaşayışlarını ken-disine örnek olmasıyla, âlimlerle ilmî tartışmalar yapmasıyla, namazlarında

¹⁰ Subhânallah, “Allah’ı bütün noksanlıklardan uzak tutarım” demek olup, kabul edilemez nitelikteki vahim durumlardaki şaşkınlık ifadesi olarak da kullanılır.

ve diğer hükümlerde Allah'ın emirlerine riayet etmesiyle bilinen Me'mun ile bu hikâye acaba nasıl yan yana getirilebilir? Geceleri sokaklarda ve evlerin önlerinde başı boş dolaşan şaşkın bedevî aşıklara uyan bu durum, Me'mun hakkında acaba nasıl doğru olabilir? Aynı şekilde Hasan bin Selh gibi bir babanın evinde şerefi ve namusuyla yaşayan bir bayana böyle bir durum nasıl yakıştırılabilir?

Bu hikâyelerin örnekleri çoktur ve tarihçilerin kitaplarında anlatılmıştır. Onları bu hikâyeleri kitaplarına koymaya ve anlatmaya sevk eden şey haram zevklere dalmaları, iffetli kadınları lekelemek istemeleri ve arzularına uyarak eğlenip teselli bulmaya olan aşırı düşkünlükleridir. Bu kimselerin böyle hikâyeleri bulmaya çok istekli oldukları ve karıştırdıkları kitaplardan bunları özellikle seçtikleri görülür. Oysa haklarında bu tür asılsız hikâyeler anlatılan şahsiyetlerin, gerçek ve bilinen güzel hâlleri ve de olumlu özellikleriyle ilgilenseler kendileri için daha hayırlı olurdu. Keşke böyle bir davranışın sonuçlarını bilselerdi.

Bir gün, hükümdar çocuklarından olan bir emiri, şarkı söylemeye ve çalgı aletleri çalmaya duyduğu aşırı isteğinden dolayı kınamış ve şöyle demiştim: "Bu senin işin değil ve senin konumundaki birine de hiç yakışmıyor". Bana dedi ki: "İbrahim bin Mehdî'nin kendi zamanında bu sanatın reisi ve şarkıcıların da üstadı olduğunu görmüyor musun?" Ona dedim ki: "Yâ subhanallah! Sen onun babasını ya da kardeşini kendine örnek alsan daha iyi olmaz mı? Bu durumun İbrahim'i makamından nasıl uzaklaştırdığını görmedin mi?" Onu kınamama aldırmayıp yüz çevirdi. Allah dilediğini doğru yola eriştirir.

Pek çok tarihçinin naklettiği asılsız haberlerden bir diğeri de, Kayravân ve Kahire'deki Şii halifeleri olan Ubeydilerin Ehl-i Beyt soyundan olmadıkları ve neseplerinin İmam İsmail bin Cafer Sadık'a dayanmadığı konusunda anlatılanlardır. Bu hikâyelerin temelinde, zayıf durumda bulunan Abbâsî halifelerini -onların düşmanlarını karalayarak- hoşnut etmek ve bu şekilde onlara yakınlaşmak isteği yatmaktadır. Ancak, onlar mevcut olayların ve gerçeklerin, ileri sürdükleri iddiaları yalanladığının ve anlatıklarının tam tersini ortaya koyduğunun farkında değillerdir. Onlar Şii

devletinin başlangıcı konusunda görüş birliği içinde olup aynı şeyi söylemektedirler: Ebû Abdullah Muhtesib, Kütâme'de (Ehl-i beytten) Muhammed'in soyundan gelen Rıza'ya biat edilmesine çağırmıştır. Sonra bu durum açığa çıkıp, işin başında Ubeydullah Mehdi ve oğlu Ebû Kasım'ın olduğu anlaşıldığında, bu ikisi hayatlarından endişe ederek halifeliliğin merkezi olan doğudan ayrılıp Mısır'a kaçmışlardır. İskenderiye'den tüccar elbiseleri içinde çıkmışlardır.

Mısır ve İskenderiye Valisi olan İsa Nevşeri durumu haber alınca onları yakalamaları için hemen süvarileri yola çıkarmıştır. Süvariler onlara yetişmesine rağmen, kıyafetlerini değiştirmiş olduklarından onları tanıyamamışlar, onlar da kaçıp Mağrib'e gitmişlerdir. Mu'tazid, Kayravân'daki Afrika emirleri olan Eğâlibe oğullarına ve Sicilmâse¹¹ emirleri olan Midrâr oğullarına, o ikisinin her yerde aranmasını ve bunun için çok sayıda casus görevlendirilmesini söylemiştir. Midrâr oğullarının Sicilmâse Emiri olan İlyesa, onların saklandıkları yeri öğrenmiş ve halifenin gözüne girmek için de onları tutuklatmıştır. Bu olay Şiilerin Kayravân'da Eğâlibe oğullarını yenmelerinden önce yaşandı. İşte, Şiilerin kendi imamlarına önce Mağrib ve Afrika'da, sonra Yemen'de, sonra İskenderiye'de ve daha sonra da Mısır, Şam ve Hicaz'da biat etmeye çağırmaları bundan sonradır. Böylece Şiiler İslâm topraklarını Abbasîlerle paylaşmışlar ve neredeyse onları yurtlarından çıkarıp saltanatlarına son verecek duruma gelmişlerdir.

Abbasî halifeleri ile acem (Arap olmayan) emirler arasında yaşanan gerginliklerden sonra, Abbasîlere galip gelmiş olan Deylem'lerin azatlılarından Emir Besâsir de Bağdat'ta Şiiliğe davet etmiş ve tam bir yıl onlar adına hutbe okumuştur. Abbasîler ve devletleri zayıflayıp küçülmeye devam ederken, denizin diğer tarafında (Endülüs'te) Emevî hükümdarları da onlara lanet okuyor ve onlarla savaş nidaları atıyordu.

Acaba yalan söyleyip -Hz. Peygamber'in soyundan geldiği şeklinde uydurma bir neseple ortaya çıkan biri, nasıl böyle bir konuma ve güce ulaşabilir? Hz. Peygamber'in soyundan olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Karmatî'nin durumuna dikkat edilsin. Kısa bir süre içinde hilesi ortaya çıktı,

¹¹ Mağrib'in güneyindeki bir yer.

bağlıları dağıldı ve sonu çok kötü oldu. Ubeydîlerin durumu da onunki gibi olsaydı -belli bir süre sonra da olsa- bu yalan mutlaka anlaşılırdı.

Bir insanda ne tür bir özellik olursa olsun

O, insanların bunu bilmediğini sansa da bilinir.

Devletleri yaklaşık iki yüz yetmiş yıl devam etti. Bu süre içinde Makam-ı İbrahim'e (Kâbe'de bulunan Hz. İbrahim'in makamına), Hz. Peygamber'in yaşadığı ve kabrinin bulunduğu yere, hac yapılan ve meleklerin indiği yere (Mekke'ye ve Medine'ye) hakim oldular. Sonra devletleri yıkıldı. Ancak bütün bu zamanlar boyunca taraftarları onlara eksiksiz şekilde itaat etmeye, onları sevmeye ve onların İmam İsmail bin Cafer Sadık'ın soyundan geldiklerine inanmaya devam ettiler. Devletleri yıkıldıktan ve izi tamamen silinip yok olduktan sonra da defalarca ortaya çıkıp bidatlarına¹² davet etmeye ve çocuk yaşlardaki isimlere biat etmeye çağırdılar. Onların önceki imamlar tarafından vasiyetle tayin edildiklerini ve halifeliğin onların hakkı olduğunu iddia ettiler. Eğer onların soylarından şüphe etselelerdi, onları desteklemek için çok büyük tehlikeleri göze almazlardı. Çünkü bidat sahipleri bidatının doğruluğundan asla şüphe etmezler ve inandıkları şeylerde kendi kendilerini yalanlamazlar.

Kelâm âlimlerinin üstatlarından Ebû Bekir Bakıllânî'nin de Ubeydîler hakkında tarihçilerin ileri sürdükleri bu sakat ve zayıf görüşü benimsemiş olması hayli şaşılacak birşeydir. Eğer Bakıllânî'yi buna sevk eden şey Ubeydîlerin dindeki sapıklıkları ise, onların İmam İsmail bin Cafer Sadık'ın soyundan gelmeleri çağrılarının mutlaka doğru olduğunu göstermez. Çünkü birilerinin soyundan gelmiş olmalarının Allah katında onlara hiçbir faydası olmayacaktır. Allah Teâla, Hz. Nuh peygambere (kafir olan) oğlu hakkında şöyle diyor: "Ey Nuh! Şüphesiz o, senin aileden değildir. Çünkü o, sâlih olmayan bir amel sahibiydi (kâfirdi). O hâlde hakkında bilgin olmayan şeyi benden isteme" (Hûd Sûresi, 46). Hz. Peygamber de kızı Fatıma'ya şöyle demiştir: "Ey Fatıma! Bil ki, Allah katında (sırf baban olduğum için) senden hiçbir zararı gideremem".

Bir kişi, bir meselenin gerçeğini öğrenmişse onu açıkça söylemek

¹² Genel olarak bidat, dînî meselelerde ve inanç konularında, aslen dinde yeri olmayan yanlış uygulama ve inanışlardır.

zorundadır. Allah doğruyu söyler ve O doğru yolu gösterir. Ubeydiler, taraftarlarının çokluğu, davetlerinin her tarafta yaygınlaşması ve sürekli olarak içinde yaşadıkları devletlere isyan ettiklerinden, kendilerine hep şüpheyile bakılmış ve takip edilmişlerdir. Onlar da neredeyse yerleri hiç bilinmeyecek şekilde hep gizlenmişlerdir. Tıpkı şu beyitte dile getirildiği gibi:

Eğer günlere ismimi sorsan bilmez

Yerimi sorsan onu da bilmez.

Hatta Ubeydullah Mehdî'nin dedesi olan Muhammed bin İsmail, "Mektûm" (gizlenmiş) olarak isimlendirilmişti. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, düşmanlarının onu ele geçirmesinden korktukları için, taraftarlarının görüş birliği içinde onun gizlenmesine karar vermeleridir. Ancak daha sonra Ubeydiler ortaya çıktıklarında, Abbasî taraftarları bu durumdan onların neseplerini karalamak için yararlandılar. Bu yanlış görüşü ileri sürmekle, zayıf durumdaki Abbasî halifelerine yaklaşmayı hedefliyorlardı. Nitekim bundan, devletin yöneticileri ve komutanları da hoşlanmış ve Şam ve Mısır'da yenildikleri Ubeydilerin taraftarları olan Kutâme Berberilerine karşı, kendilerini ve sultanlarını savunmaktaki acizliklerini bununla kapatmaya çalışmışlardır.

Hatta Bağdat'ta kadılar, Ubeydilerin, İsmail bin Cafer Sadık'ın soyundan olmadıklarına dair hüküm vermişler ve Şerif Razî, kardeşi Murtezâ ve İbn-i Bathâvî'nin de aralarında bulunduğu insanların en bilgililerinden bir grup da buna şahitlik etmiştir. Yine o dönemde Bağdat'ta Müslümanların en önde gelen bilginlerinden Ebû Hamid Esferânî, Kudûrî, Saymerî, İbn-i Ekfânî, Ebeyverdî, Şii fakihlerinden Ebû Abdullah bin Nu'mân ve diğerleri de kadıların verdiği hükme şahitlik etmiştir. Bu olay, Kâdir döneminde ve hicri 460 senesinde olmuştur. Şahitlikte bulunanlar, Bağdat'ta yaygın olan ve çoğu da Abbasî taraftarlarının ve Ubeydilerin neseplerini karalayanların dile getirdikleri söylentilere dayanıyordu. Tarihçiler de duyduklarını oldukları gibi nakletmişlerdir.

Oysa bu doğru değildir. Mu'tazid'in, Kayravân'daki Eğâlîbe oğullarına ve Sicilmâse'deki Midrâr oğullarına, Ubeydiler hakkında yazdığı yazılar, Ubeydilerin, Ehl-i Beyt soyundan olduklarının en açık delilidir. Çün-

kü Mu'tazid, bütün bireyleriyle Ehl-i Beyt soyunu en iyi bilen kişidir. Devlet ve hükümdar çevresi, ilim ürünlerinin sevk edildiği bir pazardır. Yitik hikmetler orada aranır, haber ve rivayetler orada piyasaya sürülür. Orada değerli görülüp revaç bulan, herkes için değerli görülüp revaç bulur. Eğer devlet basiretli hareket eder, tedbirli davranır, haksızlık etmez ve doğru yoldan sapmaz ise pazarında som altın ve saf gümüş revaç bulur. Ama kin ile hareket eder, kötü amaçların peşinde koşar ve zulüm ve batılın komisyonculuğuna yönelirse o durumda pazarında sahte ve kötü şeyler revaç bulur. Araştırıp doğruyu bulmadaki ölçü, eleştirel ve basiretli (En-Nâkıdu'l-Basîr) olmaktır.

Bu örnekten daha saçma bir iddia da Hz. Ali oğlu Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğlu İdris oğlu İdris'in (Allah hepsinden razı olsun) soyu hakkında çıkartılan söylentilerdir. Babasından sonra uzak Mağrib'te Şiilerin imamı olan (oğul) İdris'e haset edenler ve onu çekemeyenler, onun, babası İdris'ten değil, köleleri Râşid'ten olduğu söylentisini çıkardılar. Allah bu söylentiye çıkaranları kahredip yok etsin! Bu ne büyük bir cehalettir! Bu kimseler, (baba) İdris'in Berberîler içinde evliliğe dayalı akrabaları olduğunu ve onun Mağrib'e gelişinden vefatına kadar bedevîliğin gerektirdiği sade bir hayat yaşadığını bilmezler mi? Bedevî hayatta bu gibi konularda hiçbir şey gizli kalmaz. Bilinmeyen gizli durumları bulunmadığı için de şüpheli bir şeyleri olmaz. Bütün aile halkının durumu, evler birbirine bitişik olduğu, duvarları alçak olduğu ve evlerin arasında aralık bulunmadığı için, komşuların görüp bileceği bir hâldedir.

Köleleri Râşid, efendisi (baba) İdris'ten sonra, bütün taraftarlarının ve dostlarının gözü önünde, aile bireylerinin işlerini görüyordu. Uzak Mağrib'teki berberîler, babasının ölümünden sonra ona itaat etmek, canlarıyla ve mallarıyla onun için savaşmak üzere görüş birliği içinde ve kendi rızaları ile (oğul) İdris'e biat ettiler. Eğer kendi aralarında, bu söylenti konuşuluyor olsaydı veya bunu –düşmanları olan birinden ya da dürüstlüğüne güvenmedikleri bir münafıktan bile- işitmiş olsalardı, en azından bazıları ona biat etmezdi. Hayır, vallahi bu söylentiler onların düşmanı olan Abbasîler ve Abbasîlerin Afrika'daki dostları ve valileri olan Eğâlib oğulları tarafından çıkartılmıştır. (Baba) İdris, Belh'ten (Mekke tarafların-

da bir yer) Mağrib'e kaçarken, Halife Hâdi de Eğâlib oğullarına onun yakalanması için gözcüler ve casuslar görevlendirilmesini yazmıştı. Ancak buna rağmen onu yakalayamamışlar ve İdris Mağrib'e kaçmayı başarmıştı. Orada kendini kabul ettirdi ve daveti yayıldı. Daha sonra Halife Reşid, İskenderiye Valisi olan Vâzih'in, Alevî (Şii) taraftarı olduğu, durumunu gizlediğini ve İdris'in Mağrib'e kaçmasına göz yumduğunu öğrendi ve onu öldürttü. Reşid, babası Mehdi'nin adamlarından Şemmâh'a, bir plan yapıp İdris'i öldürmesi için gizlice telkinde bulundu.

Şemmâh, Abbasîlerden uzaklaşmış ve İdris'i benimsemiş gibi davrandı. İdris de onu yakın çevresi içine aldı. Sonra Şemmâh bir fırsatını bulup onu zehirledi. Abbasîler artık Mağrib'teki Alevî davetinin biteceği ve kökünün kazınacağını umarak, İdris'in ölümüne çok sevindiler. İdris'in anne karnında bir çocuğu olduğu haberini işittiklerinde önemsemediler. Ancak İdris bin İdris ile Mağrib'te Şii daveti tekrar başlayıp devletleri de yeniden kurulunca, bu durum Abbasîlere okun göğüslerine saplanmasından daha acı geldi. Çünkü Abbasî Devleti'nin içinde bulunduğu zayıflık ve parçalanmışlık, onu (Mağrib gibi) uzak bölgelere müdahale etmekten alıkouyordu. Halife Reşid uzak Mağrib'de olduğu ve berberîler tarafından korunduğu için, (baba) İdris'i ancak bir planla zehirletip öldürtmeye güç yetirebilmiştir. Bu yeni durum karşısında Abbasîler, devletlerine yönelmiş bu belayı yok etmek ve kökünden kurutmak için, Afrika'daki dostları Eğâbile oğullarından yardım istediler. Halife Me'mun'dan beri bu görev onlara yükleniyordu. Ancak Eğâlibe oğulları, uzak Mağrib'teki berberîler karşısında çaresiz kaldılar. Bağlı oldukları Abbasî halifeleri de benzer bir çaresizlik içindeydiler. Devletin yönetimi onların elinden çıkıp Arap olmayanların eline geçmişti ve bu kimseler de devlet görevlilerini tayin etme, devletin gelirlerini harcama ve diğer meselelerde kendi amaçlarına uygun olarak hareket ediyorlardı. Halife, onların elinde, şairin şu beyitte dile getirdiği bir hâle düşmüştü:

Halife, Vasıf ve Boğa'nın¹³ arasında kafeste (bir kuş) gibidir.

Bir papağan gibi o ikisi ne söylerse onları tekrar eder

¹³ Vasıf ve Boğa iki Türk komutandır.

Eğâlîbe idarecileri, bu başarısızlıklarına halifenin öfkeleneyeceğinden çekindiği için, bazen Mağrib'i ve Mağriblileri küçük göstermek, bazen İdris'in ve ondan sonra gelenlerin gücü ve tehlikesiyle onları korkutmak, bazen kıymetli hediyeleri ve topladıkları yüksek vergileri göndermek ve bazen de Berberîlere sığınmak zorunda bırakılırsa, Şii davetinin ulaşacağı tehlikeli boyutlarla tehdit etmek suretiyle mazeret ileri sürüyordu. İşte bazen de İdris'in konumunu küçük düşürmek için nesebiyle ilgili böyle karalamalarda bulunuyorlardı. Hilafet merkeziyle aradaki mesafenin uzunluğu, çocuk yaşlardaki halifelerin başa geçmeleri ve Arap olmayanların etkileri altında kendilerine her söyleneni kabul eden halifelerin iş başında bulunmasından dolayı, söylediklerinin doğru olup olmadıklarına da alırmıyorlardı.

Bu durum, Eğâlîbe oğullarının yıkılmasına kadar devam etti. Ancak onlardan sonra da bu çirkin söz yaygın bir şekilde dilden dile dolaştı ve bazıları tarafından intikam almanın bir aracı olarak kullanıldı. Şeriatin amaçlarından saptıkları için Allah onları (bu sözü dillerine dolayanları) kahretsin! Oysa bu hususta kesin olan ile zannedilen (öyle olduğuna inanılan) arasında bir çatışma olmaz. İdris babasının yatağında (babasının nikahlı eşinden) dünyaya geldi ve çocuk da kimin yatağında dünyaya gel-diye ondandır. Ehl-i Beyt'i (Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri) bu gibi ithamlardan uzak tutmak, mü'minlerin inanç esaslarındadır. Allah Te-âla, onlardan pisliği gidermiş ve onları (kötülükten) arındırmıştır. İdris'in yatağı (namusu) da, Kur'an hükmü¹⁴ ile, kirletilmişlikten uzak ve temizdir.

Bunun aksine inanan biri, iftira atmış ve küfür (kafirlik) kapısından içeri girmiş olur. Bu meseleyi uzun bir şekilde ele alıp cevaplandırmamın sebebi, onlara haksızlık edip neseplerini karalayanların, bu sözleri, Ehl-i Beyt'ten yüz çevirmiş olan ve Ehl-i Beyt'in önceki mensuplarının imanından şüphe eden bazı tarihçilerden naklettiklerini iddia etmelerini bizzat kulaklarımla duymuş olmam ve onlara haset edenlerin kâlpplerindeki şüphe kapısını kapatmak istememdir. Yoksa mesele ispat edilmeye ihtiyaç duymaktan uzaktır ve olması zaten mümkün olmayan bir ayıbın, aslında

¹⁴ "Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden pisliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister." (Ahzâb 33).

olmadığını ispat etmek için çalışmak da bir başka ayıptır. Ancak ben dünya hayatında onları (Ehl-i Beyt'i) savunmak için mücadele ettim, kıyamet gününde de onların beni savunacaklarını umuyorum.

Onların nesepleri hakkında söylenti çıkaranların çoğu, Ehl-i Beyt'e mensup olan İdris'in soyundan gelenleri veya onların arasına girenleri çekemeyenlerdir. Bu asil soya mensup olma iddiası, -büyük bir şeref olarak görüldüğünden- her toplum ve nesilde ortaya atılmış ve bu nedenle de böyle bir iddiaya şüpheyile bakılmıştır. Ancak İdris oğullarının bu soydan oldukları, yaşadıkları Fas ve Mağrib'in diğer bölgelerinde, neredeyse hiç kimsenin şüphe etmediği ölçüde açık ve yaygındır. Çünkü onların nesepleri ümmet tarafından nesilden nesile aktarılmıştır. Fas'ın planlayıcısı ve kurucusu olan ataları İdris'in evi halkın evlerinin arasında, mescidi onların mekânlarına bitişik ve kılıcı ülkenin merkezindeki büyük minareye asılıydı.¹⁵ Onlar hakkındaki bu ve diğer haberler mütevatir¹⁶ sınırlarını da kat kat aşmış ve neredeyse gözle görülecek kadar açık hâle gelmiştir.

Ehl-i Beyt soyundan olan diğerlerinin, Allah'ın İdris oğullarına bahsettiği şeyleri, Hz. Peygamber soyundan gelme şerefini Mağrib'teki saltanatlarıyla güçlendirdiğini, buna karşılık kendilerinin bunlardan, hatta bunların yarısından mahrum olduklarını gördüklerinde yapmaları gereken şey onların bu durumunu kabullenmekti. Çünkü insanlar soyları konusunda doğrulanıp tasdik olunurlar. Ancak "bilmek" ile "zannetmek", "kesinlik" ile "teslim olmak" arasında ne kadar çok mesafe vardır. Evet, onlar bütün bunları gördüklerinde iştahları kursaklarında kalmış ve çoğu hasetlerinden dolayı İdris oğullarının da bu üstün konumlarını kaybetmelerini dilemişlerdir. Hattâ onları kendi seviyelerine indirmek için, işi inatlaşmaya ve nesepleri konusunda bu tür iftiralar atmaya kadar götürmüşlerdir. Ancak bunu başarabilmeleri ne kadar imkânsız bir şeydir.

Bizim bildiğimiz kadarıyla, Mağrib'te, bu asil soydan (Ehl-i Beyt soyundan) gelenlerden hiç kimsenin, bu soydan geldiği, Hz. Hasan'ın soyundan gelen İdris oğulları kadar net ve açık değildir. O dönemde Ehl-i Beyt'in en büyükleri, Fas'ta bir sosyal yapı (Umrân) kuran, Yahya Havtî bin Mu

¹⁵ Bu ifadelerle, onların her şeyleriyle biliniş tanındıkları anlatılmak isteniyor.

¹⁶ Mütevatir haber: Yalan söylemesi mümkün olmayacak kadar çok olan bir topluluktan diğerine aktarıla aktarıla gelen haberdır.

hammed Yahya Avvâm bin Kasım bin İdris bin İdris oğullarıdır. Bunlar, orada Ehl-i Beyt'in reisleri olup ataları İdris'in evinde oturuyorlardı. Bütün Mağrib halkının liderliği de onlardaydı. İnşallah onlardan "İdrisîler" konusunda bahsedeceğiz.

Mağrib'li zayıf görüşlü fıkıh bilginlerinin, Muvahhidîn devletinin kurucusu İmam Mehdi hakkındaki görüşleri ve sözleri de bu asılsız söylentilerden biridir. Onlar Mehdi'nin hak olan tevhid inancını diriltmek için yaptıklarını "hile ve göz boyamacılık" olarak nitelemişler ve bu konudaki bütün iddialarını yalanlamışlardır. Hattâ onun bağlıları olan muvahhidlerin iddia ettikleri "Ehl-i Beyt'e mensup oluşunu" bile reddetmişlerdir. Aslında bu fıkıh bilginlerini buna sevk eden tek sebep, kâlpplerinde gizledikleri Mehdi'yi çekememe duygusudur. Onlar ilimde, vermiş oldukları fetvalarda ve dini anlamada Mehdi'nin kendilerine muhalefet ettiğini ve söylediklerinin de insanlar tarafından dinlenip kendisine tâbî olunduğunu görünce onu kıskanmışlar, görüşleri hakkında kuşku uyandırmak ve söylediklerini yalanlamak suretiyle onu gözden düşürmeye çalışmışlardır.

Diğer taraftan saflıkları ve dindar oldukları iddialarından dolayı, kendilerine başkalarından göremedikleri saygı ve hürmeti gösterdikleri için, Mehdi'nin düşmanları olan Lemtûne hükümdarlarıyla dostluk kurdular. Çünkü Lemtûne Devleti'nde bilginlerin görüşlerine başvurulurdu ve her birinin derecesine ve halkı içindeki yerine göre Şûra Meclisi'nde bir konumu vardı. Böylece Mehdi'nin kendilerine muhalefet etmesinin ve karşılarına dikilmesinin intikamını almak için, onun düşmanları olan Lemtûne hükümdarlarının taraftarı oldular. Ancak Mehdi'nin durumu ve konumu onların durumlarından ve inanışlarından farklıydı.

Devlet adamlarını, hâl ve hareketlerinden dolayı kınamış, çalışmalarına devletin fıkıh bilginleri karşı çıkmış, sonra tek başına halkını onlarla cihad etmeye çağırmış ve devletlerini, en güçlü, şevkli ve taraftarları çok olduğu bir dönemde, kökünden kazıyıp altını üstüne getirmiştir. Bu mücadelede, ölümüne kadar onun yanında cihad etmek ve kendi canlarıyla onu korumak üzere biat etmiş taraftarlarından, sayısını sadece Allah'ın bileceği çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Onlar bu davete yardım etmek

ve hak sözü üstün kılmak yolunda kanlarını akıtarak Allah'a yaklaştılar. Böylece Mehdî düşmanlarını yendi. Buna rağmen o, dünya malına değer vermeden sıkıntı ve zorluklara katlanarak yaşıyordu. Allah canını aldığı anda, elinde dünya malından hiçbir şey yoktu. Hattâ nefislerin meyledip avunduğu evlatlar bile... Eğer onun bu mücadelesi Allah'ın rızasını kazanmak için olmasaydı, böyle bir başarıya ulaşamazdı. Yine, halis bir niyet taşımasaydı sonuca ulaşamaz ve daveti başarısız olurdu. Çünkü Allah'ın kullar hakkında geçerli olan kanunu (sünnetullah) böyledir.

Mehdî'nin Ehl-i Beyt soyundan geldiğini inkâr etmelerine gelince, o soydan gelmiş olması Mehdî'yi güçlendirmeyeceği gibi, gelmemesi de onlar için bir delil olmaz. Bununla birlikte eğer Ehl-i Beyt soyundan geldiğini iddia ettiği sabit olmuşsa, bu iddiasını geçersiz kılacak hiçbir delil yoktur. Çünkü insanlar nesepleri konusunda söylediklerinde tasdik edilirler. Şayet bir topluma, o toplumdan olmayan biri başkanlık yapamaz derseniz, bu kitabın birinci faslında da söylendiği gibi bu doğrudur. Ancak o, diğer bütün Masmûdî kabilelerine de başkanlık yapmış ve Masmûdîler de ona ve onun aşireti olan Hereğate aşiretine itaat etmişlerdir. Böylece daveti başarıya ulaştı.

Sonra bilinmeli ki Mehdî davetini Fatıma soyundan gelmiş olması üzerine kurmadı ve insanlar da ona bu soydan geldiği için tâbî olmadılar. Hereğate ve Masmûdîler ona, kendilerinden oldukları ve kendi içlerinde sağlam bir nesebe sahip olduğu için itaat ettiler. Fatıma soyundan gelmiş olması insanlar arasında bilinmeyen ve sadece kendisi ve aşiretinin bildiği, kendi aralarında naklettikleri bir husus olmuştur. Sanki o birinci nesebinden (Fatıma soyundan gelen nesebinden) soyutlanmış ve içinde yaşadığı toplumun elbisesini giyerek ortaya çıkmıştır. Bu yüzden onun birinci nesebi, (içinde yaşadığı ve başkanlık ettiği) toplumdan olmasına zarar vermez. Çünkü içinde yaşadığı toplum için onun birinci nesebi meçhuldür. Birinci nesebin bilinmediği durumlarda, (topluma başkanlık edildiğinin) örnekleri çoktur.

Bahîle kabilesine (Yemen'de bir kabile) başkanlık etmek konusunda yaşanan Arfece ve Cerîr olayı bu örneklerden biridir. Gerçekte Arfece, Ezd

kabilesinden olmasına rağmen, artık Bahîle kabilesinden biri olmuş ve - zikredildiği gibi- Hz. Ömer'in yanında kabileye başkanlık etmek için Cerîr ile çekişmişlerdir. Bu örnekten işin doğrusu anlaşılır. Doğruya eriştirici Allah'tır.

Tarihçilerin düştükleri bu yanılgılardan uzun uzun bahsederken neredeyse kitabın amacının dışına çıkacağız. Evet, bu gibi haber ve görüşlerde pek çok tarihçinin ayağı kaymış ve yanlışla düşmüştür. Meseleleri düzgün bir şekilde araştırıp incelemeyen ve olabilirliğini değerlendirip ölçmeyen herkes de bu rivayetleri olduğu gibi onlardan alıp nakletmiştir. Tıpkı bizzat tarihçilerin iyice araştırıp değerlendirmeden o haberleri eserlerine almaları gibi. Böylece tarih ilmi asılsız ve uydurma haberlerle karışık bir ilim haline dönüşmüş, bu ilimle ilgilenenler bu tür yanlışlara düşen kişiler hâline gelmiş ve sonuçta tarih, (uzmanlığı olmayan) insanların genelinin gelişigüzel biçimde konuştuğu tartışmalı bir saha olmuştur.

Öyleyse tarihle ilgilenen kimse, siyasetin kurallarını; varlıkların özelliklerini; yaşayış, ahlak, gelenek, din, inanç, mezhep ve diğer hususlarda değişik toplumlar, bölgeler ve dönemler arasındaki farklılıkları bilmeye ihtiyaç duyar. Aynı şekilde içinde yaşadığı zamanda da bu konularla ilgili bilgileri kuşatması gerekir. Çünkü bu şekilde geçmişte olanla mevcut olanın benzeştiği ve ayrıldığı noktaları ortaya koyabileceği gibi, devletlerin ve milletlerin hangi temeller üzerinde kurulduğunu, ortaya çıkışlarındaki temel ilkelerin neler olduğunu, ortaya çıkışlarına ve var olmalarına hangi etkenlerin sebep olduğunu ve onları kuranların durumlarını da tespit eder. Böylece bütün olayların sebeplerini idrak eder ve bütün haberlerin köklerine vakıf olur. O zaman nakledilen bir haberi, bu ilkelere ve kurallara göre değerlendirir. Eğer haber bu ilke ve kurallarda aranan şartlara uyarsa onun doğru olduğuna hükmeder, aksi takdirde onun uydurma olduğunu anlar ve onu almaz.

Önceki bilginlerin tarih ilmine çok büyük önem vermeleri bunun içindi. Taberî, Buhârî ve bu ikisinden önce de İbn-i İshak tarihle bunu için ilgilenmiştir. Ancak daha sonra pek çok kişi tarih ilminin bu önemini dikkatinden kaçırmış, ondaki esas amacı bilememiş ve ilimde derinliği olma-

yan sıradan insanlar, tarihi olay ve haberleri bütün boyutlarıyla tetkik etmeyi hafife almışlar, bu rivayetlere gözü kapalı dalmışlar ve tarih ilmini “geçim kaynağı” yapmışlardır. Böylece tarih, doğruyla yanlışın, öz ile ka- buğun ve iyi ile kötünün karışıp iç içe girdiği bir alan haline gelmiştir. Bütün işlerin sonu Allah’a gider.

Tarih ilminde farkında olunmadan düşülen yanlışlardan biri de, zamanın geçmesi ve çağların değişmesiyle, toplumların ve nesillerin durumunun değiştiği gerçeğinin gözden kaçırılmasıdır. Bu, çok uzun bir zaman içinde gerçekleştiği için, ancak parmakla sayılacak kadar az kişinin farkına varabildiği çok gizli bir hastalıktır. Çünkü dünyanın ve toplumların durumu, gelenekleri, örfleri ve inançları hep aynı şekilde ve istikrarlı bir çizgi halinde devam etmez. Aksine günlerin geçip zamanın değişmesiyle onlar da değişir ve bir hâlden başka bir hâle dönüşürler. Tıpkı zamanla kişilerin ve şehirlerin değiştiği gibi. Bu gerçek, bütün zamanlar, bölgeler ve devletler için geçerlidir: “Allah’ın kulları hakkında geçerli olan kanunu (sünnetullah) budur” (Mü’min Sûresi, 85).

Birinci kuşak Fars, Süryanî, Nabat, Tebâbia ve İsrail oğulları toplumlarının, devlet yapılarında, yönetimlerinde, siyasetlerinde, sanayi¹⁷ ve mesleklerinde, dillerinde, terminolojilerinde ve toplum içindeki ilişkilerle ilgili diğer hususlarda kendilerine özgü üslûp ve durumları vardı. Geriye bıraktıkları eserler de buna tanıklık etmektedir. Sonra onların ardından ikinci kuşak Farslar, Rumlar ve Araplar geldiler ve birinci kuşağa ait durumlar, yerini, onlara benzeyen ve benzemeyen yeni durumlara bıraktı. Sonra İslâm geldi ve Muzar Devleti’yle söz konusu durumlarda en kapsamlı değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler ve yapılanmaların çoğu

¹⁷ Sanayi devriminden önce genelde el işçiliğine dayanan üretimi anlatmak için daha çok “zanaat” terimi kullanılıyor. Ancak dikkat edileceği üzere bu terim, daha ileri bir düzeye ulaşmış insanların, geçmişteki durumu nitelendirmede kullandıkları bir ifadedir. Oysa İbn-i Haldûn’un, kendi dönemine yirminci yüzyıldan bakıp, ona göre terimler kullanacağını düşünmek hem mümkün ve hem de mâkul değildir. Bu yüzden biz İbn-i Haldûn’un kendi dönemini anlatmak için kullanmış olduğu ve “sanayi, ileri teknoloji ve fabrika” olarak tercüme edilebilecek ifadelerini, olduğu gibi tercüme edeceğiz. Zaten örneğin belli bir teknik seviye ile yapılan üretim ve bu üretimin yapıldığı yer, hem İbn-i Haldûn döneminde hem de günümüz Arapçasında aynı kelimelerle ifade ediliyor. Evet, Arapçada bu şekilde yapılan üretime “sanayi” ve bu üretimin yapıldığı yere de “masna” (fabrika, atölye, üretimhane) denir. Teknoloji ya da ileri teknoloji gibi kavramların görüldüğü ve her dönemde ulaşılmış olan en üst seviyenin, o dönem için ileri teknoloji olduğu düşünülürse, İbn-i Haldûn’un kendi dönemi için kullandığı terimleri olduğu gibi kullanmanın daha gerçekçi olduğu ortaya çıkar.

¹⁸ Genel olarak Frenkler ile İspanya Endülü’s Devleti’nin kuzey komşuları ve düşmanları olan Avrupa devletleri ve toplumları kastedilir.

bu dönemde de bilinmektedir. Çünkü bunlar, sonra gelenler tarafından öncekilerden alındı. Sonra Arap devleti, o parlak günler ve bu günleri ve güçlü iktidarı sağlayanlar geçip gitti ve silinip yok oldu. Sonra hakimiyet doğuda Türkler, Mağrib'te Berberiler ve kuzeyde Frenkler¹⁸ gibi acem olmayanların eline geçti. Evet, toplumların yok olup gitmesiyle durumlar ve gelenekler değişti, onların hâlleri ve özellikleri unutuldu.

Toplumların hâllerinin ve geleneklerinin değişmesinin en yaygın sebebi, her neslin gelenek ve âdetlerinin, hükümdarın âdetlerine bağlı olmasıdır. Hikmetli bir atasözünde ifade edildiği gibi: "İnsanlar hükümdarlarının dini üzeredirler." Yöneticiler ve sultan, devlete hakim olup iktidarı ele geçirdiklerinde, kendilerinden öncekilerin gelenek ve uygulamalarına yönelip, kendi kuşaklarının gelenek ve âdetlerini de gözardı etmeden, onlardan bir çok şeyi almaları gerekir. Böylece (yeni) devletin gelenek ve uygulamaları, bazı konularda bir önceki kuşağın gelenek ve uygulamalarına aykırı düşer. Onlardan sonra da yeni bir devlet geldiğinde ve kendi kuşağının gelenekleriyle bir önceki kuşağın geleneklerini karıştırdığında, ortaya yine bazı farklılıklar çıkacaktır. Bu farklılık iki önceki kuşağın geleneklerine nispetle çok daha fazla olacaktır. Sonra derece derece bu farklılıklar sürececek ve sonunda bütünüyle farklı bir durum ortaya çıkacaktır. Toplumlar ve kuşaklar birbiri ardınca devlete ve yönetime hakim olmaya devam ettikçe, gelenekler ve âdetlerde görülen farklılıklar da ortaya çıkmaya devam edecektir.

Farklı şeyleri mukayese edip karşılaştırmak ve birilerini örnek alıp taklit etmek, insanın bilinen bir özelliğidir. Ancak bunu yaparken dikkat edilmesi gereken pek çok hususu gözden kaçırıp onu gerçek amacının dışına çıkarmak, bu konuda sıklıkla düşülen yanlışlardan biridir. Eğer geçmiştekilere ait haberler duyulduğunda, pek çok şeyin değişmiş olacağına dikkat edilmeden o duyulanlar hemen bilinen ve mevcut olanla mukayese edilip karşılaştırılırsa, çoğu zaman yanlış düşülür.

Bunun bir örneği tarihçilerin Haccac'm durumuyla ilgili anlattıklarıdır. Tarihçiler Haccac'ın babasının muallim (öğretmen) olduğunu söy-

¹⁹ Günümüzde özel kalem müdürüne karşılık gelen görevli.

lüyorlar. Günümüzde muallimlik, toplum içinde övünülecek bir meslek olmasa da, muallimler zavallı ve zayıf bir durumda olsalar da bir geçim kaynağıdır. Geçimini bu tür mesleklerden sağlayanların çoğu, bu meslekleri bir araç olarak kullanarak, ehil olmadıkları halde, daha üst makamlara gelmeyi istemekte ve bunu kendileri için mümkün görmektedirler. Hırsları onları böyle bir şeye sürüklüyor ve kendileri için bunun imkânsız olduğunu bilmiyorlar. Belki de bir yerlere tırmanmak için kullandıkları ip kopacak ve onlar yokluğun içine düşeceklerdir.

Ancak İslâm'ın ilk dönemlerinde (Hz. Peygamber ve dört halife dönemi), Emevî ve Abbasî devletleri zamanında durum tamamen farklıydı. Bir bütün olarak ilim, bir meslek (ve geçim kapısı) değildi. Aksine o zaman ilim sadece Şeriat koyucudan iştirilenlerin nakledilmesi ve din konusunda bilinmeyenlerin öğretilmesiydi ve bunu da toplumun en önde gelenleri ile liderleri yapıyordu. İnsanlara Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in sünnetini öğretenler, bunu meslekleri olduğu için değil, bildiklerini tebliğ etmek için yapıyorlardı. Çünkü Kur'an, Allah'ın, kendilerinden olan bir peygambere indirdiği ve yol göstericileri olan bir kitap, İslâm da inandıkları dindi. Onun uğruna savaşmışlar, ölmüşler ve öldürülmüşlerdi. İnsanlar arasında ona ilk saflarda girme şerefine de kendileri nail olmuşlardı. Bu yüzden, ümmete onu tebliğ edip öğretmeye çok önem veriyorlardı. Kibir ve büyüklük onların bunu yapmasına engel olmuyordu. Hz. Peygamber'in, kendisine gelen Arap kabilelerinin temsilcileriyle birlikte, onlara İslâm'ı ve dinin hükümlerini öğretmesi için ileri gelen sahabeleri göndermesi buna tanıklık ediyor. Bu amaçla, hayattayken cennetle müjdelanmiş on sahabesini ve diğerlerini göndermişti.

Sonra İslâm yerleşip sabitleşmiş, kökleri dal budak salmış, çok uzak-taki toplumlar İslâm'a girmiş, zamanın geçmesiyle durumlar değişmiş ve sürekli ortaya çıkan yeni meselelerden dolayı şer'i nasslardan (Kur'an ve sünnetten) hüküm çıkarmalar çoğalmıştır. İşte bunun sonucunda şeriatı hatalardan koruyacak birilerine ihtiyaç duyuldu ve "İlim ve Ta'lim (öğretim)" faslında da değindiğimiz gibi, ilim, öğretime ihtiyaç duyan bir branş ve meslek olarak ortaya çıktı. İdareci kesim yönetim ve iktidar işleriyle meşgûl olduklarından, ilimle onların dışındakiler ilgilendi ve bu saha ge-

çim kaynağı olan bir meslek haline geldi. Zenginler ve iktidar sahipleri, birbirlerinden dolayı öğretimle meşgul olmaya tenezzül etmediler ve bu işi küçümsedikleri kişilere havale ettiler. Çünkü zenginlere ve iktidar sahiplerine göre bu işle meşgul olmak küçümsenecek bir şeydi. Haccac'ın babası olan Yusuf, Sakîf kabilesinin ileri gelenlerinden ve soylularındandı. Onların Arap kabileleri arasındaki yeri ve Kureyş kabilesinin üstünlük konusunda onlarla rekabet ettikleri bilinen bir şeydir. Dolayısıyla o Kur'an öğreticiliğini, bugün olduğu gibi, geçimini sağladığı bir meslek olarak değil, kendi dönemine (İslâm'ın ilk dönemlerine) uygun şekilde, bildiğini öğretmek amacıyla yapmıştır.

Yine bu konuyla ilgili bir başka örnek, tarih kitaplarında kadıların durumlarını ve onların savaşlarda komutanlık yaptıklarını okuyup bu rütbelere ve makamlara heveslenenlerin, çağımızdaki kadılığın, geçmiştekiyle aynı paralelde olduğunu sanmalarıdır. Hişam'ı etkisi altında tutan İbn-i Ebû Âmir'in ve İşbiliye'deki Tavâif hükümdarlarından İbn-i Abbâd'ın babalarının kadı olduklarını duyduklarında, onların günümüzdeki kadılar gibi olduklarını düşünürler ve birinci kitabın "Kadâ (Yargı)" faslında da değinmiş olduğumuz, kadılık makamında meydana gelen değişiklikleri gözden kaçırmazlar.

İbn-i Ebû Âmir ve İbn-i Abbâd, Endülüs'teki Emevî Devleti'ni ayakta tutan Arap kabilelerine mensuptular ve kendi kabileleri içinde de önemli bir yere sahiptiler. Onların liderlik ve hükümdarlık makamlarına ulaşmaları -çağımızda olduğu gibi- kadılık makamına sahip oluşlarından kaynaklanmıyordu. Aksine bugün Mağrib'te vezirlik makamına gelmekte olduğu gibi, toplumun ileri gelenleri ve devlet yönetiminde söz sahibi olanları kadılık makamına geliyordu. Onların, Tavâif içinden çıkardıkları askerlere ve ancak güçlü bir kabileye ve topluluğa sahip olanların başardıkları büyük işlere atıldıklarına dikkat edilsin. İşte günümüzde bu haberler duyuluyor ve olduğundan farklı şekilde yorumlanıyor.

Bu konudaki yanlışlara en fazla, günümüzdeki Endülüs halkının, meseleleri derinlemesine inceleyip değerlendirmekten aciz olan zayıf görüşlü olanları düşmektedir. Bunun sebebi de Endülüs'teki Arap devletinin

yıkılmasıyla uzun süredir kendi içlerindeki toplumsal güçlerini kaybetmeleri ve Berberîlerin kuvvet sahibi hükümdarlarının idarelerinden çıkmalarıdır. Yani Araplıklarını korumakla birlikte, kendi içlerindeki toplumsal güçlerini ve yardımlaşmayı kaybettiler. Hatta alçaltılmış ve zelil kılınmış bir tebâ haline geldiler. Bununla birlikte onlar, kendilerine makam ve üstünlük getirecek şeyin soyları ve devlet adamlarıyla iç içe girmeleri olduğunu sandılar ve o makamlara ulaşmaya çalıştılar. Ancak batı yakasındaki (Mağrib'teki) kabileleri, kendi içlerindeki birlik ve beraberliği ve devletlerin durumunu; ve yine toplumlar ve aşiretler arasındaki üstünlüğün nasıl sağlandığını bilenler bu tür yanlışlıklara çok az düşerler.

Bu konuyla ilgili bir başka örnek tarihçilerin, devletlerden ve hükümdarlardan bahsederken kullandıkları yöntemdir. Buna göre bir hükümdardan bahsederken, onun ismini, soyunu, babasını, annesini, eşlerini, lakabını, mühürünü, kadısını, mabeyncisini¹⁹ ve vezirini de zikrediyorlar. Oysa bunu, sadece Abbâsî ve Emevî devletlerindeki tarihçiler böyle yaptığı için ve onların hangi amaçlarla böyle yaptıklarını da bilmeden zikrediyorlar. O zamanki tarihçiler (Emevî ve Abbâsî tarihçileri) tarihlerini devleti yönetenler için yazıyorlardı ve devleti yönetenler de, kendilerinden öncekilerden yararlanmak ve onları kendilerine örnek olmak için, geçmişteki devlet görevlilerinin atamaları ve onlara verilen maaşlara kadar, seflerinin hakkındaki her şeyi bilmek istiyorlardı. Kadılar da yine hanedan soyundan olduğundan ve vezirler derecesinde kabul edildiklerinden bunların hepsini saymaları gerekiyordu. Ancak devletler değişip aradan asırlar geçince ve hükümdarlara sadece devletlerin güç ve kuvvet yönünden karşılaştırılması, kimlerle rekabet edebilecek veya edemeyecek durumda olduklarını bilmek yeterli gelmeye başlayınca, çağımızda tarih yazan biri, çocukları, eşleri, mühürdeki nakışı, lâkabı, kadıyı, veziri ve mabeynciyi zikretmekte ne gibi bir fayda görüyor olabilir?

Onları bu şekilde körü körüne taklit etmeye sevk eden şey, eski tarihçilerin amaçlarından habersiz olmaları ve tarih ilmindeki temel hedefi bilmemeleridir. Belki sadece Haccac, Mühelleb oğulları, Bermekîler, Nevbahte oğulları, Kâfûr Ahşîdî ve İbn-i Ebû Âmir gibi çok büyük izler bırakmış veya hükümdarlardan daha çok konuşulan vezirleri zikretmek, onla-

rın babalarına ve durumlarına değinmek kabul edilebilirdi. Ama şimdilerde bundan çok daha fazlası ve gereksiz olanı yapıyor.

* * *

Burada söylemekte fayda olan bir hususa değinerek bu konudaki sözümüzü tamamlayalım. Vurgulayacağımız husus da şudur: Tarih sadece bir çağdaki veya bir nesildeki özel haberleri zikretmektir. Çağları ve nesilleri içine alan genel durumları zikretmek ise tarihçinin, amaçlarının çoğunu üzerine binâ edeceği ve haberlerinin açıklığa kavuşmasını sağlayacak bir temeldir. Bazıları –Mesudî’nin “Murucu’z-Zeheb” isimli eserinde yaptığı gibi- böyle eserler telif etmişlerdir. Mesudî bu eserinde, kendi döneminde (Hicrî 330), doğudaki ve batıdaki toplumların inançlarını ve geleneklerini zikretmiş; ülkeleri, dağları, denizleri, memleketleri ve devletleri tasvir etmiş ve Arap ve Arap olmayan (acem) halkları tanıtmıştır. Böylece Mesudî, bu konuda kendisine başvurulmuş ve haberlerin doğruluğunun kontrolü için kendisinden yararlanılan önder bir tarihçi konumuna gelmiştir. Mesudî’den sonra Bekrî gelmiş ve başka konulara değinmeden, sadece yollar ve ülkeler hakkında onun yaptığını yapmıştır. Çünkü onun zamanında toplumlar büyük değişimler geçirmiş değildi.

Ancak hicri sekizyüzlü yılların sonlarına yaklaştığımız günümüzde, tanık olduğumuz gibi Mağrib’te durumlar tamamen değişmiştir. Hicrî beşinci yüzyıldan itibaren Araplar buradaki Berberîlerin güçlerini kırmış, onlara galip gelmiş, ellerindeki toprakların çoğunu almış ve geriye kalanların yönetimlerinde de onlara ortak olmuştur. Bunlara ek olarak içinde yaşadığımız sekizyüzlü yılların ortalarında, doğuda ve batıda, medeniyetlerin güzel birikimlerini silen ve nesilleri yok eden veba salgınının da unutulmaması gerekir. Böylece devletler, hayatlarının son dönemleri olan ihtiyarlık çağına gelmiş, sınırları küçülmüş, gücü zayıflamış ve bu hâllerıyla yok olup ortan kalkmanın eşiğine gelmişlerdir. Nüfusun azalması toplumun çözülmesiyle, uygarlık da çözülmüş, şehirler harap olmuş, yollar silinip kaybolmuş, ülkeler ve evler boşalmış, devletler ve kabileler zayıflamış ve sakinleri değişmiştir. Aynı şekilde nüfusu ve uygarlığı ölçüsünde, Mağ-

rib'in başına gelen doğunun da başına gelmiştir. Sanki kainatın diliyle yok oluş çağrısı yapılmış ve buna hemen cevap verilmiştir. Allah yeryüzünün ve içindekilerin mirasçısıdır.

Böylece durumlar tamamıyla değişince, sanki bütün dünya değişmiş hâle geldi. Sanki ortaya yeni bir yaratılış, yeni bir gelişme ve yeni bir dünya çıkmıştır. Onun için bu dönemde, Mesudî'nin metodunu örnek alarak, insanların, toplumların ve ülkelerin değişen durumlarını, inançlarını ve geleneklerini anlatan yeni eserler telif etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Ben bu kitapta, imkânlar dahilinde ve sadece Mağrib hakkında, bazen açık, bazen anlattığım olayların içinde yer alacak şekilde, oradaki toplumların, nesillerin, ülkelerin ve devletlerin durumunu anlatacağım. Mağrib dışındaki bölgeleri ele almamamın sebebi ise, doğuyla ve doğudaki toplumlarla ilgili yeterli bilgiye sahip olmamamdır. Oralarla ilgili nakledilen haberler, istediğim yeterlilikte değildir. Mesudî'nin bunu yapmış olması, kitabında kendisinin de ifade ettiği gibi, çok fazla yolculuk edip ülkeleri gezmesidir. Ancak o da Mağrib'le ilgili verdiği bilgilerde yetersiz kalmıştır. Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır. İlmin tamamı Allah'a döner. İnsan aciz ve eksiktir. Bunu da itiraf etmesi gerekir. Yardımcısı Allah olanın işleri kolaylaşır ve hedeflerinde başarıya ulaşır. Biz Allah'ın yardımına güvenerek ve bu eserden beklediğimiz hedeflere ulaşmayı dileyerek, eseri telif etmeye başlıyoruz. Doğruyu gösteren, yardım eden ve güvenilecek olan şüphesiz ki Allah'tır.

* * *

Burada, Arap dilinde (nutkunda) olmayan harflerin yazılmasıyla ilgili bir ön bilgi vermemiz gerekiyor.

Konuşmadaki harfler, daha sonra açıklanacağı gibi, sesin boğazdan çıkışından itibaren boğaz, küçük dil, dilin kenarları, damak, dişler ve dudakların belirli şekillerde ve birbirleriyle temas ederek onu kesmeleri ve şekillendirmeleriyle oluşur. İşte (ses cihazı olan) bu organların boğazdan gelen sesi farklı şekillerde kesip şekillendirmeleriyle ortaya farklı harfler çıkar.

Sonra bu harflerden, duygu ve anlamlara işaret eden kelimeler oluşur.

Toplumlar konuşmalarında hep aynı harfleri kullanmazlar. Bir toplumda olan bir harf başka bir toplumda olmayabilir. Bilindiği gibi Arapların konuşmalarında kullandığı harflerin sayısı yirmi sekizdir. İbrâni dilinde olan bazı harflerin bizim dilimizde, bizim dilimizde olan bazı harflerin de İbrâni dilinde olmadığını görüyoruz. Aynı şey Frenk, Türk ve Berberîler gibi Arap olmayan diğer milletler için de geçerlidir. Daha sonra okuyazar olan Araplar, konuşmadaki yirmi sekiz harfi ifade edip simgeleyen yazıdaki harfleri kullandılar. Ancak karşılıklarına kendi dillerinde söylenmeyen (nutku olmayan) bir harf çıktığında, bunu yazıyla sembolize edip açıklayamıyorlardı. Bazıları, o harfleri, dilimizdeki ona benzeyen harflerle (o harfin ses cihazındaki çıkış yerinin hemen öncesi ve sonrasında çıkan harfle) sembolize etme yoluna gitmişlerse de, bu hem yeterli değildir ve hem de harfin aslını değiştirip bozmaktır.

Bu kitabımız, Berberîler gibi Arap olmayan bazı toplumların haberlerini de kapsadığından, dilimizde olmayan harflerin bulunduğu isimler ve terimlerle karşılaştık ve bu harfleri dilimizdeki benzerleriyle sembolize etmek yerine, nasıl söylendiğinin açıklamasını yaptık. Bu kitapta bizim dilimizde olmayan böyle yabancı harfleri, bizim dilimizdeki (o yabancı harfin çıkış yerinin öncesi ve sonrasında) iki harfin arasından çıkartıldığını söyleyerek, okuyucunun onu doğru bir şekilde telaffuz etmesini hedefledik. Bu yöntemi ise Mushaf'ı (Kur'an'ı) yazanlardan aldık. Örneğin onlar "Es-Sırât" kelimesindeki "s" harfinin Halef bin Hişam'ın kıraâtine göre "ışmâm"²⁰ üzere okunması halinde "s" ile "z" arasında bir sese karşılık geldiğini söylerler ve bunu sembolize ederken "s"nin içine "z" harfini de yazarlar.

Ben de dilimizdeki iki harfin (ses cihazındaki çıkış yerlerinin) arasından çıkan yabancı bir harfi, buna benzer şekilde yazıya döküp sembolize ettim. Örneğin Berberîlerde kullanılan "Buluggîn" ismindeki "g" harfi²¹, bizim dilimizdeki "k (kâf)" ve "c (cîm)" harflerinin arasından çıkmak-

²⁰ Halef bin Hişam, on kıraât imamından (otoritesinden) biridir. Kıraat ilmi, Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin okunuş şekilleriyle ilgilenir. Bir harfi ışmâm üzere okumak, ses vermeksizin harfi dudaklarda göstermektir. "Es-Sırât" kelimesindeki iki "s" harfinin arka arkaya söylenmesinde (esss) ortaya çıkan durum gibi.

tadır. Ben bunu göstermek için “cîm” harfinin altına veya “kâf” harfinin üstüne bir nokta koydum. Böylece “g” harfinin bizim dilimizdeki bu iki harfin arasından çıktığına işaret ettim. Bu harf (g harfi) daha çok Berberî dilinde kullanılmaktadır. Yine bizim dilimizde olmayan diğer harfleri de bu yöntemle göre yazıya döküp sembolize ettim. Böylece okuyucunun bu harflerin nereden çıktığını bilmesini amaçladım. Eğer böyle yapmayıp, bizim dilimizde olmayan yabancı harfleri bizdekine yakın bir harfin yazılışı gibi yazarsak, o harfi bizdeki gibi söyleyerek aslını değiştirmiş oluruz. Bu husus özellikle bilinmelidir. Nimeti ve lütfuyla başarıya ulaştıran Allah’tır.

²¹ Türkçe’de de kullanıldığı şekliyle “g” harfi Arapça’da yok.

Toplumsal Yaşam²²

**Ve Toplumsal Yaşamda Görülen Bedevilik²³, Şehirleşme²⁴,
Hakimiyet, Kazanç, Geçim, Sanayi, İlimler Ve Diğer Unsurlar,
Bunların Sebepleri Ve Yolları Hakkında**

Bil ki, tarih ilmi, dünya toplumu ve uygarlığı olan insan toplumundan ve bu toplumun gerçekleri arasında yer alan yabancılık ve barbarlık, medenilik ve uygarlık, asabiyet²⁵, bazılarının diğer bazıları üzerinde kurduğu değişik şekillerdeki hakimiyetler ve bu hakimiyetlerden doğan hükümdarlıklar, devletler ve bunların derecelerinden haberler verir. Yine toplum içinde insanların ilim, sanayi, geçimlerini temin etmek için çalışıp kazanmak gibi faaliyet ve durumlarından haber verir. Ancak pek çok sebepten dolayı bu haberlere yalanlar karışır. Bunlardan biri, kişinin bazı düşünce, görüş ve mezheplere taraftar olmasıdır. Kişi haberi kabul etmek hususunda dengeli hareket ederse gerekli özeni gösterir, onu inceleyip değerlendirir ve doğrusunu yalanından ayırabilir. Ancak haberi kabul etme noktasında

²² "Toplumsal Yaşam" olarak tercüme ettiğimiz kavramın, İbn-i Haldûn'daki karşılığı "Umrân" dır ve bu kelime Mukaddime'nin veya İbn-i Haldûn'un terminolojisindeki temel kavramlardan biridir. Kelime mânâsı olarak "Umrân"; imar, nüfus, medenileşme gibi anlamlara gelmekte olup, İbn-i Haldûn'un kullandığı terim mânâsıyla, bütün yönleriyle sosyal hayatı, yani toplumu ve toplum hayatını ifade eder. İlmü'l-Umrân ise, her yönüyle toplumu ve toplum hayatını inceleyen toplum bilimi, yani sosyolojidir.

²³ Bedevilik: Bâdiye yani çöl veya kırsal kesim ya da göçebelik hayatı. Bedevî: Çölde, kırsal kesimde veya göçebe olarak yaşayan kişi. Bir başka ifadeyle şehir hayatının, yerleşik hayatın ve şehirlinin zıddı. İbn-i Haldûn'un terminolojisinde bedevîliğin de özel bir yeri vardır ve Umrân'da (toplum hayatında) şehirleşmeden önceki merhaleyi ifade eder.

²⁴ Şehirleşme olarak tercüme ettiğimiz kelimenin Arapça orijinali "hadâra". Kelime mânâsı olarak hadâra; uygarlaşmak, Medineleşmek, şehirleşmek veya uygarlık, medeniyet ve şehirlilik. Örneğin "Hadâratu'l-İslâm"ın Türkçe karşılığı "İslâm Medeniyeti"dir. Burada, kelime genel anlamda medenileşme ve medeniyeti de kapsamakla birlikte, daha çok toplum hayatında bedevîlikten sonraki merhale olan şehirleşmeyi ifade etmektedir.

²⁵ İbn-i Haldûn'un terminolojisindeki temel kavramlardan bir diğeri de "asabiyyet"tir. Sözlük mânâsı olarak asabiyyet; akrabalık, hısmılık, taraftarlık gibi anlamlara gelmektedir. Genel olarak bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu kabilesi ve kavmini ifade eder. İslâm'dan önce Araplar, bir kişinin "asabesi" dediğinde, haklı veya haksız, başkalarına karşı onun yanında yer alıp onu destekleyen akrabalarını ve kabilesini kast ediyorlardı. İbn-i Haldûn, genel olarak asabiyyeti, (toplum içinde) güç ve kuvvet sahibi olmak, toplumda güçlü bir tabanı ve taraftarı olmak anlamında kullanıyor. Ancak aynı şekilde bu gücün, tabanın ve taraftarlığın, temelde kan bağına yani kabile ve kavim bağına dayandığını söylüyor. İbn-i Haldûn'a göre, özellikle devletin kuruluş aşamasında veya iktidarın ele geçiriliş aşamasında kabile bağları veya güçlü bir kabileye sahip olmak çok önemlidir. Dayanışmanın kaynağı temelde nesep bağına yani kabileciliğe dayanır. Hatta Peygamberlik görevinde bile asabiyyetin yani (güçlü bir kabileye sahip olmanın) çok büyük önemi vardır. Çünkü toplumda yeni fikir ve inançlara karşı bir direnç olacağından, eğer peygamber bu direnç kırarak güçlü bir kabileden değilse, başarılı olamayacaktır.

işin içine görüşlerini ve inançlarını karıştırırsa, bu görüş ve inançlara uyan haberleri ilk duyuşta kabul eder. Çünkü bu meselede kendi eğilimini ve görüşlerini öne çıkarmak, basiret gözünün, eleştirmenin ve araştırma yapmanın üzerine örtülmüş bir perdedir. Sonuçta yalan haberler kabul edilip alınır ve başkalarına nakledilir.

Yalan haberlerin kabul edilmesi sonucunu doğuran bir başka sebep de haberi nakledene duyulan güvendir. Bu durumda haberin doğru olup olmadığını anlamak ise cerh ve ta'dil ilmiyle olur.²⁶

Bir başka sebep, nakledilen haberlerden nelerin kastedildiğinin farkına varılamamasıdır. Pek çok kişi gördüğü ve duyduğu şeylerin gerçeğini anlayamaz ve onları kendi tahminine ve zannına göre (yorumlayarak) nakleder ve bu şekilde yalana düşer.

Bir başka sebep ise haberin doğru olduğunun düşünülmesidir. Bu çok yaygındır ve daha çok râvilere güvenmekten kaynaklanmaktadır.

Bir başka sebep, haberin içerdiği (geçmişe ait) durumların, mevcut durumlara nasıl uyarlanacağını bilinememesi ve râvinin geçmişteki durumları görmüş olduğu mevcut durumların kalıplarına sokarak nakletmesidir. Oysa mevcut durumun kalıbına sokularak nakledilen haber bu hâliyle doğru değildir.

Bir başka sebep, nüfuz ve makam sahiplerine yaklaşmak isteyenlerin, onları öven ve durumlarını güzel gösteren haberleri yaymalarıdır. Bu şekilde doğru olmayan haberler ortalığı kaplar. Çünkü nefisler övülmeye sever ve insanların çoğu da erdemli olmaya ve bu hususta yarışmaya değil, dünya malına, şan ve şöhrete düşkündür.

Bütün bunların hepsinden daha önemli olan bir başka sebep ise, sosyal hayattaki (umrân'daki) olayların ve hâllerin (kendilerine has ve onların altında yatan) doğasını bilmemektir. Çünkü sosyal hayatta vukû bulan her olayın ve ortaya çıkan her durumun, olması gereken kendine has bir doğası vardır. İşte eğer kişi, toplumdaki olayların ve durumların doğasını ve bunları gerektiren sebepleri bilirse, bu ona haberlerin doğru olup olmadığını tespit etmek noktasında yardımcı olur. Bütün haberler için, doğruluğunu tespit etmek noktasında yararlanılacak en iyi kriter budur.

Kimi zaman, vukû bulması imkânsız olan durumlarla ilgili haberlerin de doğru kabul edildiğine ve başkalarına aynen nakledildiğine tanık olmaktadır. Tıpkı Mesudî'nin İskender ile ilgili naklettiği haber gibi. Buna göre, deniz yaratıkları İskender'in İskenderiye şehrini kurmasına engel olunca, İskender tahtadan bir sandık yaptırmış, o sandığın içine camdan bir sandık koymuş ve kendisi de onun içine girerek denizin dibine dalmıştır. Sonra denizin dibinde gördüğü cinlerin resimlerini çizmiş, sonra (o resimlere göre) onların heykellerini yaptırmış ve bu heykelleri şehri kuracak olduğu yerin kıyısına dikmiştir. Sonra yaratıklar denizden çıkıp bu heykelleri görünce korkup kaçmışlar, böylece İskender, İskenderiye şehrinin yapımını bitirmiştir.

Uzun bir hurafede yer alan bu hikâyede gerçekleşmesi imkânsız olan pek çok nok-

²⁶ Cerh ve ta'dil, esasen hadis ilmine ait bir terim olup, Hz. Peygamber'in hadislerini nakleden râvilerin güvenilirlik, doğruluk, unutkanlık, bir görüşe veya mezhebe taassubu olmak gibi pek çok açıdan değerlendirilerek, güvenilir olduklarını ve naklettikleri haberlerin alınabileceğini söylemek (ta'dil etmek) veya onların güvenilir olmadıklarını ve naklettikleri haberlerin alınamayacağını ortaya koymaktır (cerh etmek).

ta vardır: her şeyden önce cam bir sandık içinde denize açılıp, sandığın o küçük hacmiyle azgın dalgalarla boğuşmak mümkün değildir. Ayrıca hükümdarlar kendilerini böyle tehlikelere de atmazlar. Böyle yapan zaten kendisini yok etmiş olur. Çünkü insanlar onun böylesine tehlikeli bir maceradan sağ döneceğini beklemeyeceklerinden, bir an bile vakit kaybetmeden başkasının etrafında toplanırlar. Yine cinlerin kendilerine has (maddi) şekilleri ve suretlerinin olduğu bilinmiyor. Bilinen onların değişik şekillere girebildiğidir. Hikâyelerde, onların çok sayıda başlarının olduğu gibi hususların zikredilmesi, gerçek olduğu için değil, çok çirkin ve korkunç görünüşlerini anlatmak içindir.

Bütün bunlar o hikâyenin doğruluğunu sakatlayan şeylerdir. Hikâyenin doğru olmasını imkânsız kılan, bunlardan daha önemli bir husus da şudur: Böyle bir cam sandık içinde denize açılıp denizin dibine dalmak mümkün olsa bile, sandıktaki hava onun nefes alma ihtiyacını karşılamada yetersiz kalacak, ruhu ısınacak, temiz ve serin havanın olmamasından dolayı ciğer, kâlp ve ruh dengesini yitirecek ve kişi orada ölecektir. Hamamda veya derin kuyulara inenlerin ölmesi de temiz ve serin havadan mahrum kaldıkları için olmaktadır. Derin kuyulara inenler, oranın rüzgâr almayan, ısınmış ve kokuşmuş havasıyla karşılaştıklarında anında ölmektedirler. Yine denizden çıkmış balığın ölümü de aynı sebepten oluyor. Çünkü onun ısınıp dengeleyen su soğuk, kara ise onun için çok sıcaktır. İşte bu sıcaklık onun hayvanî ruhuna hakim oluyor ve onu öldürüyor. Aynı şekilde yıldırım çarpanlar ve benzerleri de bu sebepten ölüyor.

Yine Mesudî'nin naklettiği doğru olması imkânsız haberlerden biri diğeri de Roma'daki sığırcık kuşu heykeliyle ilgili anlattığı hikâyedir. Buna göre yanlarında zeytin taşıyan sığırcık kuşları, senenin belli bir gününde o heykelin yanında toplanırlarmış. Romalılar da zeytinyağı ihtiyacını o getirilen zeytinlerden karşılarılarmış. Zeytinyağı ihtiyacını karşılamada, işin doğasına ne kadar uzak bir hikâyedir bu...

Bunlara benzeyen haberlerden biri de Bekrî'nin naklettiği "Zâtü'l-Ebvâb" (Çok Kapılı) ismini taşıyan bir şehirle ilgili hikâyedir. Buna göre şehir, otuz konaklık²⁷ bir alanı kapsamaktadır ve on bin kapısı vardır. Oysa şehirler, ileride açıklanacağı gibi,²⁸ güven içinde yaşanılacak korunaklı yerler olmaları için kurulurlar. Halbuki böyle bir büyüklük, surlarla çevrilmenin ve korunaklı bir hâle getirilmenin sınırlarını aşmaktadır.

Yine Mesudî'nin, Sicilmâse Çölü'nde (Mağrib'in güneyinde bir yer) bütün binaları bakır olan "Medinetü Nuhâs" (Bakır Şehir) isminde bir şehir hakkında naklettiği hikâye de bu türdendir. Buna göre Musa bin Nuseyr, Mağrib'e sefere çıktığında bu şehri görmüş. Kapıları kapalı olan şehrin surlarına tırmananlar, yukardan şehre baktıklarında aniden ellerini çırpıp kendilerini aşağıya atıyorlarmış ve bir daha hiç dönmüyorlarmış. Gerçek olması imkânsız bu tür haberler genellikle kıssa anlatıcılarının hurafeleri oluyor. Sicilmâse Çölü, kervanların ve yol kılavuzlarının uğrak yeri ve özelliklerini anlattıkları bir bölgedir. Nedense bu şehirden hiç bahsetmemişlerdir. Aynı şekilde bu hikâyede anlatılanlar, şehirlerin kuruluşuyla ve binalarıyla ilgili bilinen gerçeklerin doğasına aykırıdır. Madenler, süs eşyaları ve kap kacak yapımında kullanılırlar. Bir şehrin tamamen madenlerden kurulması ise anlaşılabacağı gibi imkânsız bir şeydir.

²⁷ Buradaki konak, ev anlamında değil, yolculukta iki mola süresi arasındaki mesafedir.

²⁸ Dördüncü bölüm, beşinci fasıl.

Böyle asılsız hikâye ve haberlere daha pekçok örnek verilebilir. Haberlerin doğru ve gerçek olanlarını yalan olanlarından ayırmak, sosyal hayatın karakterini ve doğasını bilmekle mümkün olur. Doğruyu yanlıştan ayırmada en iyi ve güvenilir yol budur. Hatta, bu yol, haberleri nakleden râvilerin güvenilir olup olmadıklarının araştırılmasından bile daha önce gelir. Çünkü râvilerin durumları, ancak rivayet edilen haberlerin kendi içinde doğru olabileceğinin mümkün olmasından sonra araştırılır. Eğer, ortada gerçek olması imkânsız bir haber varsa râvinin güvenilirliğini araştırmakta da bir yarar yoktur. Haberin aklın kabul etmeyeceği bir içeriğinin bulunması veya ancak aklın kabul edemeyeceği bir yorumla açıklanabilmesi de, onun gerçek oluşunu imkânsız kılan sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir. Râvilerin güvenilirliğinin araştırılmasına (cerh ve ta'dile) daha çok şer'î (dinî) haberler konusunda itibar edilir. Çünkü onların çoğu Allah'ın, yerine getirilmesini farz kıldığı sorumlulukları bildiren inşâî²⁹ haberlerdir. İşte bu tür haberlerin doğru olduğu zannına varılması, râvinin güvenilir ve kuvvetli bir hafızaya sahip olması, naklettiği haberin sağlamlığını şüpheye düşürecek unutkanlık gibi kusurlardan da uzak olmasıyla mümkündür.

Ancak vukû bulmuş olaylarla ilgili haberler söz konusu olduğunda, bu haberlerin sosyal hayatın doğasına uyup uymadığı ve böyle bir şeyin gerçekleşme imkânı bulunup bulunmadığının araştırılması gerekir ve az önce de söylediğimiz gibi bu, haberi nakledenin güvenilir olup olmadığını araştırmaktan çok daha önemlidir.

Haberlerin doğrusunu yanlışından ayırmadaki temel kural bu olduğuna göre, o halde toplumsal hayatın incelenmesi ve onun doğasına uygun olacak hâl ve durumlar ile onda ortaya çıkmayacak durumların birbirinden ayrılması gerekir. Haberlerin doğru olup olmadığını tespit etmekte bu kuralı esas aldığımızda, hiçbir şüpheye yer olmayan kesin bir delile dayanmış olarak, doğruyu yanlıştan ve hakkı batıldan ayırmış oluruz. O zaman toplum hayatında her hangi bir şeyin meydana geldiğiyle ilgili bir haber duyduğumuzda, onun kabulüne mi, yoksa uydurma olduğuna mı hükmedileceğini biliriz. İşte tarihçilerin bize naklettikleri haberlerin doğru olup olmadıklarını anlamada kullanacağımız geçerli ölçü budur ve bu kitabın birinci bölümü de bu amaçla telif edilmiştir.

Öyle görünüyor ki, bu konu başlı başına bir ilim dalıdır. Çünkü konusu insan uygarlığı ve toplum hayatı olan ve ondaki her meseleyi ve durumu teker teker açıklayan bir ilimdir. Zaten bütün ilimlerin yaptığı da kendi konularını teker teker açıklamaktır.

Bil ki, bu konuda söyleyeceklerimiz, daha önce başkaları tarafından söylenmemiş ve gündeme getirilmemiş, faydaları çok ve ancak derin araştırmalardan sonra ulaşılabilecek yeni bir düşüncedir. O, mantık ilimlerinden biri olan "hitabet" değildir. Çünkü hitabetin konusu, insanları bir görüşe çekecek veya bir görüşten uzaklaştıracak, faydalı ve ikna edici konuşmadır. Yine o, sivil siyaset (Es-Siyasetu'l-Medeniyye) ilmi de değildir. Çünkü sivil siyaset ilmi, ahlâk ve hikmetin gereklerine göre insanların güven içinde hayatlarına devam edebilmelerini sağlayacak şekilde, bir ev veya şehrin işlerinin nasıl düzene konulacağıyla ilgilidir. İşte bizim burada ele alacağımız ilim, bu iki ilim dalına benze-

²⁹ Olmuş şeyleri haber veren değil, doğrudan hüküm koyan emirleri bildiren haberlerdir. Örneğin, "namaz kılın" bir haber cümlesi değil, inşâî bir cümledir. Yani olmuş veya mevcut bir şeyi haber vermiyor. Doğrudan yeni bir mükellefiyet getiriyor. İşte bu gibi dinî hükümleri haber veren rivayetlerde râvinin durumu çok önem kazanıyor. İnsanların duyu organlarıyla bilemeyeceği gaybî bilgilerde de aynı şey geçerlidir.

se de, konuları onlardan ayrılır.

Öyle görünüyor ki bu, yeni keşfedilmiş bir ilim dalıdır. Ve yemin olsun ki, daha önce hiç kimsenin bu konu hakkında bir şeyler söylediğini duymadım. Bilmiyorum, acaba bu konunun farkına mı varamadılar? Biz, geçmiştekilerin bu konunun farkına varamadıkları kanaatinde değiliz. Belki onlar bu konuda konunun hakkını vererek bazı eserler yazmışlardır, ancak bunlar bize ulaşmamıştır. Çünkü ilimler çoktur ve farklı toplumlarda çok sayıda filozof vardır. O toplumlardan bize ulaşmayan ilimler, ulaşanlardan daha çoktur. Fars toprakları fethedildiğinde, Hz. Ömer'in yok edilmesini emrettiği Farısların ilimleri nerede? Kildânilerin, Süryânilerin ve Babillilerin ilimleri ve bunların eserleri ve sonuçları nerede? Kıbtîlerin ve onlardan öncekilerin ilimleri nerede? Bize tek bir milletin, özellikle (eski) Yunanlıların ilimleri ulaşmıştır. Bunun sebebi de Halife Me'mun'un büyük paralar harcayarak ve çok sayıda mütercim görevlendirerek onların kitaplarını dilimize çevirtmiş olmasıdır. Bunun dışında diğer milletlerin ilimlerinden bir şey bilmiyoruz.

Farkına varılan her hakikatin, bütün özelliklerini ve meselelerini araştırmak uygun ve faydalı olacağına göre, her mefhumun ve hakikatin kendisine has (sadece kendisiyle ilgilenen) bir ilmi olması gerekirdi. Ancak filozoflar bu konuda, belki de sadece işin meyveleriyle ilgilenmeyi uygun gördüler. Ve bilindiği gibi bu ise, konunun sadece nakledilen haberlere ilişkin meyveleridir. Bu konunun bir bütün olarak, ilgi alanının ve ele aldığı meselelerin çok kıymetli oluşuna nispetle, sadece haberlerin doğruluğunu anlamaya ilişkin yönü zayıf kalmaktadır. Evet, belki de filozofların bu konuyla ilgilenmemelerinin sebebi budur. Allah en iyisini bilir. "Size ancak çok az bilgi verilmiştir" (İsra Sûresi, 85).

Keşfetmiş olduğumuz bu ilim dalındaki bazı meseleler ile, diğer ilim dallarında delil olarak zikredilen bazı meselelerin uygunluk arz ettiğini görüyoruz. Örneğin filozoflar ve bilginler, Peygamberlere duyulan ihtiyacı ispat etmek için, insanların varlıklarına devam etmek için yardımlaşıp dayanışmaları gerektiğini, bunun için de, bir öndere ve düzen kurucuya ihtiyaç duyduklarını söylerler. Aynı şekilde fıkıh bilginleri, fıkıh usulünde (fıkıh metodolojisinde) dillere duyulan ihtiyacı ispat için şu açıklamayı yapıyorlar: Yardımlaşmanın ve toplumsal hayatın tabii bir sonucu olarak, insanlar neler istediklerini ifade etmeye ihtiyaç duyarlar. Bunu, cümlelerle (konuşarak) ifade etmek ise en kolaydır. Yine fıkıh bilginleri, şer'i hükümlerdeki hikmet ve amaçları zikrederler: Zina, nesep-lerin karışmasına ve neslin bozulmasına; adam öldürmek, yine neslin zarar görmesine; zulüm, sosyal hayatın bozulmasına yol açar. İşte fıkıh bilginleri, toplumu korumayı esas alan bunlar gibi şer'i hükümlerdeki hikmetleri ve amaçları açıklarken, toplumda görülen durumları da inceliyorlar. Örnek verilen bu meselelerde, bizim söyleyeceklerimiz de esas itibariyle bunlardır.

Yine farklı toplumların bilge ve filozoflarının da dağınık bir şekilde buna benzer bazı değerlendirmelerde bulunduklarını görüyoruz. Ancak bunlar konuyu gerektiği gibi ele alan yeterli değerlendirmeler değildir. Mesudi'nin naklettiği, Fars bilgisi ve hükümdarı Mûbezân'ın, şu sözleri bunun örneklerinden biridir: "Ey Hükümdar! Devlet ancak şeriate uymakla, Allah'a itaat etmekle ve onun emir ve yasaklarına göre hareket etmekle kuvvet bulup yücelir. Şeriat devlet ile, devlet, (kendi) işlerini görececek kişiler ile ve bu kişiler de mal (para) ile ayakta durur. Mal sahibi olmak kalmak, kalmak da adaletle mümkün olur. Adalet ise insanların arasına dikilmiş bir terazidir (İnsanların ara-

sında kurulmuş dengedir). Bu teraziyi Rab dikmiştir ve onu ayakta tutacak bir görevli tayin etmiştir. İşte bu görevli hükümdardır”.

Enûşîrvân'ın söyledikleri de aynı anlamda: “Devlet asker ile, asker de mal ile ayakta kalır. Mal vergi ile, vergi kalkınmışlık ile, kalkınmışlık adalet ile, adalet valilerin işlerini düzgün yapmalarıyla, valilerin işlerini düzgün yapması da vezirlerin işlerinde sağlam olmasıyla sağlanır. Bunların hepsinden önce ise, Hükümdarın halkının durumunu bizzat takip etmesi ve onları yola getirmeye muktedir olması gelir. Böylece yönettiklerinin ona değil, onun yönettiklerine hakim olması sağlansın”.

İnsanların ellerinde dolaşan ve Aristo'ya nispet edilen “Siyaset” isimli kitapta da bu konuya uyan bir bölüm vardır. Ancak konu gerektiği ölçüde ele alınmamış, deliller yeterli verilmemiş ve başka şeylerle karıştırılmıştır. Aristo o kitapta Mûbazân ve Enûşîrvân'dan naklettiğimiz yukarıdaki sözlerle işaret ediyor ve o sözleri başı ve sonu belli olmayan bir daireye benzeterek söylüyor: “Dünya, bir bostandır ve o bostanı koruyan duvar devlettir. Devlet kanunla yaşayan bir kuvvettir. Kanunu uygulayıp tatbik eden Hükümdardır. Hükümdarlık askerlerin desteklediği bir düzendir. Askerleri ayakta tutan maldır. Mal halkın topladığı rızıktır. Halk, adaletle korunup gözetilen kölelerdir. Adalet, dünyanın kendisiyle ayakta durduğu cana yakın bir dosttur. Dünya bir bostandır...” Sonra tekrar sözün başına dönüyor.

Bu sekiz cümlelik siyâsî ve hakîmâne söz, birbiriyle bağlantılı, sondakinin tekrar başa döndüğü ve başı ve sonunun belli olmadığı bir daire gibidir. Aristo bu sözleri öğrenmiş olmaktan dolayı övünüyor ve ondaki faydaları yüceltıyor. “Devletler ve hükümdarlık” faslındaki söylediklerimizi dikkatlice okur ve üzerinde iyice düşünürsen, bu sözlerin yorumunu ve detaylı açıklamasını en açık delilleriyle görürsün. Ben bunları Aristo'nun veya Mûbezân'ın söylediklerinden değil, Allah'ın beni bu konulara vakıf kılmasıyla öğrendim.

Aynı şekilde İbn-i Mukaffâ'nın söylediklerinde ve siyasete ilişkin risalelerinde de, bizim bu kitabımızda ele aldığımız konularla uyuşan değerlendirmeler vardır. Ancak o bu tür değerlendirmelere, hitabette, güzel ve belagatlı konuşmaktan bahsederken değinmiş olup, bizim delilleriyle açık bir şekilde ortaya koyduğumuz gibi açık ve net olarak bu konuları ele alıp değerlendirmemiştir.

Ebü Bekir Tartuşi de “Sirâcu'l-Mulûk” isimli eserinde bu konuların etrafında dolaşmış ve kitabının konularını bizim bu kitabın konularına benzeyen bölümlere ayırmıştır. Ancak o, oku hedefe isabet ettirememiş, meselenin özüne girememiş, konuları yeterli ve hak ettiği ölçüde ele alıp değerlendirmemiş ve delillerini açıklamamıştır. Sadece meseleleri bölümlere ayırmış, bol miktarda o konuyla ilgili rivayetlere yer vermiş ve dağınık bir şekilde Büzürcümher, Mûbazân, Danyal ve Hürmüz gibi Farşlı, Hindli ve diğer milletlerin filozof ve bilgelerinin sözlerini nakletmiştir. Ancak konunun üzerindeki perdeyi kaldıracak inceleme ve değerlendirmelerde bulunmamış ve buna ilişkin delilleri ortaya koymamıştır. Sadece nasihat ve vaazlara benzer bir şekilde oradan buradan yaptığı alıntılar derleyip bir araya getirmiştir. Bu hâliyle de meselenin etrafında dolaşmış, ancak oku hedefe isabet ettirememiştir.

Bana gelince, Allah, verdiği ilhamla beni bu konulara yönlendirdi ve beni yeni bir

ilmin sırrına erdirdi. Eğer ben bu ilmin konularını gerektiği gibi değerlendirip ortaya koymuş ve diğer ilimlerin bunlara benzeyen konularından ayırmışsam, bu tamamen Allah'ın yol göstermesi ve yardımıyladır. Eğer bu ilmin konularını ortaya koyarken dikkatimden kaçan bir şey olmuşsa veya başka ilimlerin konularıyla karıştırdığım bir şey varsa, bunları tespit edecek dikkatli bir araştırmacının bunları düzeltmeye elbette ki hakkı vardır. Ancak bu ilmin yolunu açma ve bu ilmi açık bir şekilde ortaya koyma önceliği benimdir.

Şimdi bu kitapta (yani birinci kitap olan bu bölümde), sosyal hayatta ortaya çıkan hükümdarlık (devlet ve yönetim), kazanç, ilimler ve sanayi gibi toplumsal durumları, bunlarla ilgili detaylı özel ve genel bilgileri vererek ve geride hiçbir şüphe ve vehim bırakmayacak delillerle açıklayacağız. Diyoruz ki:

İnsan kendisine has özellikleriyle, diğer bütün hayvanlardan ayrılır. Örneğin ilim ve sanayi alanındaki faaliyetler sadece insana has özelliklerdendir. Çünkü bu faaliyetler, onu diğer hayvanlardan ayıran ve mahlûkatın en şerefli kılan, düşünme yeteneğinin bir sonucudur. Yine bu özelliklerden bir diğeri, (toplumdaki) düzeni koruyacak ve sözünü dinletecek bir yöneticiye ve hükümdara ihtiyaç duymasındır. Böyle bir makam diğer hayvanlar arasında yoktur. Sadece arılar ve çekirgelerde olduğu söyleniyor. Eğer onlarda buna benzer bir konum mevcut olsa da, bu, uzun uzun düşünceleri sonucu böyle bir şeyi gerekli gördükleri için değil, Allah onlara böyle bir şeyi ilham ettiği içindir. Bu özelliklerden bir diğeri ise yaşamını sürdürüp geçimini temin edebilmek için bunu sağlayacak sebeplere sarılmasıdır (meslek edinmesidir). Allah, insanın yaşamını sürdürebilmesi için onun beslenmeye ihtiyaç duyacağı bir özellikte yaratmış, sonra bunun yollarını ona göstermiştir: “Rabbimiz her şeye yaratılış özelliğini veren ve sonra (bu özelliğe) uygun yolu gösterendir” (Tâhâ Sûresi, 50).

Bu özelliklerden bir başkası da beraberliğe ve dostluğa duyulan düşkünlükten ve ihtiyaçların gerektirmesinden dolayı bir kent veya mıntıkada toplu olarak iskan etmek anlamına gelen “toplumsal yaşam”dır (umrândır). Çünkü ileride açıklaması yapılacağı gibi insanlar, yaşamlarını devam ettirebilmeleri için yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyaç duyan bir yaratılıştadır. Toplumsal yaşamın bir çeşidi “bedevilik”tir ve bu gelenek şehirlerin dışındaki geniş ve açık alanlarda, dağlık bölgelerde, çöllerdeki ve çöllerin etrafındaki yaşam şartlarının bulunduğu mıntikalarda sürer. Bir diğer çeşidi ise şehir yaşamıdır ve etrafındaki surlarla korunaklı hale getirilmiş olan şehirlerde hüküm sürer. Toplumsal yaşamın her çeşidinde, topluluk halinde birlikte yaşamaktan kaynaklanan meseleler ve durumlar vardır. Biz bu bölümde konuyu altı fasıla ele alarak değerlendireceğiz:

Birincisi: Genel olarak toplumsal yaşam, çeşitleri ve yeryüzündeki iskân yerleri.

İkincisi: Bedevî toplumunun yaşamı (El-Umrânu'l-Bedevî), bedevî kabileler ve barbar toplumlar.

Üçüncüsü: Devletler, hilafet, hükümdarlık ve hakimiyetin dereceleri.

Dördüncüsü: Şehir toplumunun yaşamı (El-Umrânu'l-Hadarî), ülkeler ve şehirler.

Beşincisi: Sanayi, geçim, kazanç ve bunun yolları.

Altıncısı: İlimler, elde edilmesi ve öğrenilmesi.

Bedevî toplum yaşamını başa almamanın sebebi, ilerde açıklanacağı üzere, (toplumsal yaşamın) diğer görünümlerinden daha eski olması ve onlardan önce gelmesidir. Hükümdarlığın ülkelerden ve şehirlerden önce ele alınmasının sebebi de aynıdır. Geçimi temin etmek, yani yaşamı devam ettirebilmek için çalışmayı ilimlerden önce ele almamanın sebebine gelince, geçimi temin etmek için çalışmanın tabii (hayatî) bir zaruret olması, ilmin ise tamamlayıcı ve kemâle erdirici veya (hayatî olmayan) bir ihtiyaç olmasıdır. Hayatî olan ise tamamlayıcı olandan önce gelir. Sanayi konusunu kazanç konusuyla birlikte ele almamanın sebebi ise, ilerde açıklanacağı gibi, sanayinin kazanç getiren faaliyetlerin içinde yer almasıdır. Doğruya ulaştıran ve bunun için yardım eden Allah'tır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK

TOPLUMSAL YAŞAM

BİRİNCİ FASIL

Toplumsal Yaşamın Zorunluluğu Hakkında

Toplumsal yaşam kaçınılmaz bir gerekliliktir. Filozoflar bu gerçeği şu şekilde ifade ediyorlar: “İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır.” Yani topluluk halinde ve toplum içinde yaşaması kaçınılmazdır. Bu durumun onların terminolojisindeki ifadesi medenîliktir. Bizim sosyal yaşam ile (umrân) kastettiğimiz de budur.

Bunun açıklaması şöyledir: Allah insanı, ancak beslenerek yaşamını sürdürebilecek bir tabiatla yaratmış, fitrî olarak onu beslenmeye yönlendirmiş ve kendisine beslenmek için gerekenleri yapacak bir donanım vermiştir. Ancak birey olarak tek bir insanın gücü, beslenme ihtiyacını karşılama ve yaşamını devam ettirecek maddeleri bulma işinde yetersiz kalır. Örneğin insanın günde sadece bir miktar buğdayla yaşamını sürdürebileceğini kabul etsek bile, yine de o buğdayın öğütülüp un haline getirilmesi, hamur yapılması ve pişirilmesi gibi aşamalardan geçmesi gerekiyor. Bu üç işi yapabilmek için ise bir çok eşya ve alete; bu eşya ve aletler için de demircilik ve çömlekçilik gibi ustalıklara ihtiyaç vardır.

Bütün bu işleri yapmadan, buğdayın taneler hâlinde olduğu gibi tüketileceğini kabul etsek bile, buğdayı o hâle getirmek için yapılacak işlerde yukarıdakilerden az değildir. Buğdayın ekilmesi, hasat edilmesi ve sonra sümbüllerinden çıkarılarak taneler haline getirilmesi gibi... Bütün bunlar ise, yukarıdakilerden daha fazla alet ve sanayi dallarına ihtiyaç duyar. Tek bir kişi, bu işlerin hepsinin veya bazılarının üstesinden gelmeye güç yetiremez. O hâlde, güçlerin birleştirilmesi gerekir. Böylece güçlerini birleştiren her bir fert, yaşamına devam edeceği ihtiyaçlarını elde etmiş olur. Yardımlaşma sayesinde, ihtiyaç duyulan gücün kat kat fazlası bir güce ulaşırlar.

Aynı şekilde her fert, kendisini savunmak için de diğer insanlarla yardımlaşmaya ihtiyaç duyar. Çünkü Allah bütün canlılara özelliklerini verirken, vahşi hayvanlardan pek

çoğuna insanın gücünden çok daha fazla güç vermiştir. Örneğin bir atın gücü, insanınkinden çok daha fazladır. Aynı şey eşek ve öküz için de geçerlidir. Aslanın ve filin gücü ise insanınkinden kat be kat fazladır.

Canlılar arasında düşmanlık tabii bir hâl olduğu için, Allah her canlıya, düşmanlarının saldırılarına karşı kendisini koruyacağı uzuvlar verdi. İnsana ise bunun yerine, düşünce denilen o eşsiz yeteneği ve (marifetli işler yapabileceği) ellerini kazandırdı. El, düşüncenin hizmetinde sanayinin hazırlayıcısı ve üreticisidir. Sanayi, insana, diğer hayvanların kendilerini savunmada kullandıkları yaralayıcı ve parçalayıcı uzuvlarının yerini tutacak aletler üretir. Örneğin Galien'in "Uzuvların Faydaları" isimli kitapta zikrettiği gibi, insanoğlu boynuzların yerine mızrak, pençelerin yerine kılıç, kalın ve sağlam derilerin yerine zırh gibi aletler üretir. Fert olarak bir insanın gücü, vahşi bir hayvanın, özellikle de bu hayvanlardan avcı olanlarının gücüne karşı koymaya yetmez. Genel olarak onlara karşı tek başına kendisini savunmaktan acizdir. Aynı şekilde tek başına kendisini savunmaya yarayacak aletleri kullanmaya da gücü yetmez. Çünkü hem bu aletler çoktur ve hem de sözkonusu aletlerin yapımı için pek çok şeye ihtiyaç vardır. Onun için bu hususta da diğer insanlarla yardımlaşmak zorundadır.

Eğer insanlar birbirleriyle yardımlaşmasalar, ne hayatlarını devam ettirmek için beslenme ihtiyacını karşılayabilirler, ne de kendilerini savunabilirler. Gerekli silahlara sahip olmadıkları için hayvanlara yem olurlar ve nesilleri adım adım tükenir. Ama yardımlaşma olduğunda, hem beslenme ihtiyaçlarını, hem de kendilerini savunacakları silah ihtiyaçlarını karşılarlar ve böylece hayatlarını devam ettirme ve nesillerini koruma hususunda Allah'ın hikmeti gerçekleşir.

Öyleyse insan için böyle bir toplumsal yaşam modeline yönelmesi kaçınılmaz bir zarurettir. Aksi takdirde varlıkları devam edemez ve Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak yaşadıkları toprakları uygarlığın ürünleriyle donatıp mâmur kılmaları mümkün olmaz. İşte bütün bunlar, bu ilmin konusu olarak ele aldığımız sosyal yaşamın içeriğidir.

Bu söylediklerimizle, bir anlamda bu ilmin konusunu da ortaya koymuş olduk. Her ne kadar mantıkçılara göre, bir ilmin sahibi, o ilmin konusunu ortaya koyup ispat etmek zorunda değilse de, böyle yapmasına bir engel de yoktur. Hattâ böyle yapması, sonradan bu bilgilerden yararlanacaklara da karşılıksız bir iyilik olur. Lütfü ile başarıya ulaştıracak olan Allah'tır.

İnsanlar için zorunlu olan bu toplumsal yaşam tesis edilip, dünya onlarla mâmur olunca, insanların hayvanî tabiatlarındaki düşmanlık ve zulüm özelliklerinden dolayı, onlar arasındaki düzeni tesis edip koruyacak bir yönetici de kaçınılmaz olacaktır. Vahşi hayvanların saldırılarına karşı kendilerini savunmak için kullandıkları silahlar, insanlardan gelecek düşmanlık ve saldırılar karşısında yeterli olmaz. Çünkü silah bütün kavimlerde vardır. O halde, başlarında onları birbirlerinin düşmanlıklarına karşı koruyacak daha başka bir şey, gözetici bir varlık olmalıdır. Bu ise onların dışında başka bir canlı türü olamaz. Akıl ve düşüncesinin yetersizliği dikkate alındığında, hiçbir hayvan böylesine karmaşık bir görevi üstlenemez.

Onun için de bu yönetici ve düzen sağlayıcı mutlaka onlardan biri olacak, topluluğunun üzerinde sözünü dinletebileceği bir güç, hakimiyet ve otorite kuracaktır. Böyle-

ce hiç kimse bir başkasına haksızlık edemeyecektir. İşte bu, hükümdarlığın (devletin) ifadesidir. Bu söylediklerimizden de anlaşıldığı gibi, böyle bir şey sadece insanlara özgüdür ve kaçınılmazdır. Her ne kadar filozofların söyledikleri şekilde, arılar ve çekirgeler gibi bazı yabani hayvanların da cismî özellikleriyle diğerlerinden ayrılan bir reise itaat edip boyun eğdikleri tespit edilmişse de, bu durum, insanlarda olduğu gibi düşüncenin ve siyasetin sonucu değil, onlara ilham edilmiş olan içgüdülerinin bir sonucudur. “Rabbimiz her şeye yaratılış özelliğini veren ve sonra (bu özelliğe) uygun yolu gösterendir” (Tâhâ Sûresi, 50).

Filozoflar bu gerçeklerden hareketle, peygamberliğin gerekliliğini de mutlaka akli delillerle ispat etmeye çalışıyorlar: Diyorlar ki; birlikte yaşamak insanların tabii bir özelliği olduğuna göre, elbette ki insanlar arasındaki ilişkileri düzene koyacak ve bu düzeni koruyacak bir üst otoriteye de ihtiyaç vardır. Bunun ise Allah katından, insanlar arasından biri vasıtasıyla gelecek bir şeriatle tesis edilmesi gerekir. Bu kişinin hiçbir itiraza uğramadan ve kendisinden şüphe edilmeden kabul edilip otoritesine razı olunması için de doğrudan Allah tarafından verilmiş ve diğerlerinde bulunmayan ayırıcı özelliklerinin olması gerekir.

Görüldüğü gibi filozofların bu değerlendirmesi ikna edici değildir. Çünkü bir yönetici, peygamberliğe dayanmadan, kendi gücüyle veya taraftarlarından (asabiyetinden) aldığı güçle de otoritesini kurup diğer insanları yönetimine boyun eğdirebilir. Örneğin Mecûsiler, peygamberlere tâbi olan Ehl-i Kitap’tan (ilahî kitapların bağlılarından) daha çoktur ve ilahî kitapları olmamasına rağmen devletleri ve büyük eserleri vardır. Çağımızda da kuzey ve güneydeki uzak bölgelerde yine aynı durumdadırlar. Ancak, (genel anlamda) düzeni sağlayacak bir otorite için durum farklıdır. Çünkü böyle bir otorite olmazsa toplum kaosa sürüklenir. Onun için bir otoritenin varlığı kaçınılmazdır. Bu söylediklerimizden, akli delillerle peygamberliğin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu ispat etmeye çalışan filozofların içine düştükleri yanılğı açığa çıkmış oldu. Bu ümmetin seleflerinin (ilk dönemlerdeki Müslüman âlimlerin) de görüşü olduğu üzere, peygamberliğin gerekliliğinin ispatı akli değil, şer’idir (Allah tarafından bildirme iledir). Doğru yolu gösterip başarıya ulaştıracak olan Allah’tır.

Yeryüzünün İmar Edilmiş Meskûn Yerleri ve Yeryüzündeki Bazı Denizlerin, Nehirlerin ve Bölgelerin Açıklanması Hakkında

Bil ki, âlemin hâllerini araştıran filozofların kitaplarında, yeryüzünün, etrafı sularla kaplı ve küre şeklinde olduğu açıklanmıştır. Ancak Allah, diğer bütün canlıların üzerinde yeryüzünün halifesi olacak insanla birlikte orada canlıların yaşamasını dilediğinden, küre şeklindeki dünyanın, tıpkı suyun üzerine çıkmış bir üzüm tanesi gibi, bazı yerlerinden sular çekilmiştir. Bu durumdan (bu tasavvurdan), suyun yeryüzünün altında olduğu sanılabilir. Ancak bu doğru değildir. Yeryüzünün doğal olarak altı, onun iç kısmı ve merkezidir. Yani herkesin ondaki madenleri çıkarmak için yöneldiği kısım. Yeryüzünü kaplayan sular ise onun üzerindedir. Eğer suların bir kısmının yeryüzünün altında olduğu söylenirse, bilinmeli ki bu ancak yeryüzünün diğer taraflarına nispetle alttır. Dünyanın, suların çekilmiş olduğu yerleri, ki yerküre yüzeyinin yarısıdır, daire şeklindedir ve her tarafından denizle kuşatılmıştır. Karaları her taraftan kuşatan bu denize “muhit” (çevreleyen, kuşatan) denir. Diğer dillerde, “leblâye” ve “okyanus” gibi adlarla isimlendirilir. Yine “yeşil deniz” ve “kara deniz” de denir.

Sonra dünyanın yaşam yerleri olan karalarda, çöller ve boş mntıklar, meskun yerlerden çok daha fazladır. Yine güneydeki boş yerler kuzeydekenden daha fazladır. Dünyanın meskun yerleri, yayvan bir daire şeklinde kuzey yarımküreden başlayıp, güneyde ekvatora kadar ulaşmaktadır. Kuzeyde ise, denizlerle arasını dağların kestiği bir çizgiye kadar uzanıyor. Yine o dağlar ile denizin arasında Ye’cüc ve Me’cüc seddi³⁰ bulunuyor. Bu dağlar doğu yönüne meyilli olup, doğudan ve batıdan denize kadar uzanmaktadır.

³⁰ Kur’an-ı Kerim’de Ye’cüc ve Me’cüc’ün, yeryüzünde fitne çıkartıp bozgunculuk eden ve insanlara zulmeden bir kavim olduğu bildirilmiştir. Onların zulmüne uğrayanlar, Allah’ın kendisine güç ve saltanat verdiği (Kehf sûresi, 84. âyet) Hz. Zülkameyn’e (Kur’an’da sâlih bir kul olduğu belirtilmiş ancak peygamber olup olmadığı bildirilmemiştir) onlardan şikayetçi olunca, Hz. Zülkameyn, insanlarla onlar arasına bir set yapmış ve onların zulmünü önlemiştir: “**Dediler ki: Ey Zülkameyn! Ye’cüc ve Me’cüc gerçekten bu yerde fitne ve kötülük çıkarıyorlar. Bizimle onlar arasına bir set yapman için sana vergi verelim mi?** Dedi ki: Rabbimin bana verdiği imkân (nimet) daha iyidir. Siz bana kuvvet yönünden destek olun da sizinle onlar arasına sağlam bir set yapayım. Bana demir kütleleri getirin. Nihayet iki dağın arası (demir kütleleriyle dolup) aynı seviyeye gelince, üfleyin (körükleysin) dedi. Onu kor haline sokunca, getirin bana, üstüne erimiş bakır döküyüm dedi. Artık onu ne aşmaya güç yetirebildiler, ne de onu delebildiler.” (Kehf Sûresi: 94-97). Kur’an-ı Kerim’de kıyamete yakın bir zamanda bu seddin yıkılacağı haberverilir: “**Nihayet Ye’cüc ve Me’cüc (setleri yıkılıp) açılınca, onlar her tepeden akın ederler.**” (Enbiya Sûresi: 96).

Dünyadaki karaların, yer kürenin yarısı kadar veya daha az olduğunu söylemişlerdir. Meskun yerler ise bu miktarın dörtte biridir ve yedi kuşağa ayrılır. Hattu'l-İstivâ (ekvator çizgisi), doğudan batıya doğru yerküreyi ikiye ayırır. Yerkürenin uzunluğu (çapı) bu çizgi kadardır ve “Feleku'l-Burûc” mıntikasının (Güneş'in bir senede gökyüzündeki burçlardan geçerek katettiği yol/yörünge) ve “muaddilu'n-Nehâr” dairesinin (gece ve gündüzün eşit olduğu dairenin) yörüngedeki en uzun çizgi olması gibi, yerküredeki çizgilerin en uzununu da budur.

Feleku'l-Burûc mıntikası, üç yüz altmış dereceye ayrılır. Bir derece, dünya mesafesiyle yirmi beş fersaktır. Bir fersah on iki bin zira'dır (arşındır) ki bu da üç mil yapar. Çünkü bir mil dört bin zirâ eder. Bir zira yirmi dört parmak. Bir parmak da sırt sırta dizilmiş altı adet arpa tanesi kadardır.

Yörüngeyi ortadan ikiye ayıran ve yerküredeki ekvator çizgisine karşılık gelen Muaddilu'n-Nehâr dairesi ile her iki kutup arasında doksan derece vardır. Ancak ekvatorun kuzeyinde, meskun yerler ancak altmış dördüncü dereceye kadardır. Ondan sonrakiler şiddetli soğuk ve buzullar nedeniyle boştur. Aynı şekilde güney tarafı da şiddetli sıcaklık yüzünden boştur. İnşallah bütün bunları açıklayacağız.

Yeryüzünü ve yeryüzündeki meskun yerleri, sınırlarını, şehirleri, dağları, denizleri, nehirleri ve çölleri inceleyen Cloude Ptoleme³¹ (Coğrafya kitabında) ve ondan sonra da “Rojer Kitabı”nın müellifi³² gibi bilginler, yeryüzündeki meskun yerleri, doğuyla batı arasında genişlikleri eşit, uzunlukları farklı olan hayali çizgilerle yedi kuşağa ayırmışlardır. Buna göre birinci kuşak ikinciden, ikinci üçüncüden ve aynı şekilde sonra gelenler bir öncekinden küçüktür. Suyun çekilmesiyle ortaya çıkan (karasal) dairenin durumundan dolayı yedinci kuşak en kısasıdır. Sonra bu kuşaklardan her birini, doğudan batıya doğru birbirini takip eden on kısma ayırmışlar ve her bir kısım ve orada yaşayan toplumlar hakkında bilgi vermişlerdir.

Denizler:

Coğrafya bilginleri şöyle diyor: Karaları kuşatan okyanusun dördüncü kuşaktaki batı tarafından, bilinen Rum denizi (Akdeniz) ayrılır. Bu deniz Tanca ile Tarîf arasındaki genişliği on iki mil veya buna yakın dar bir geçit olan ve “Zukâk”³³ diye isimlendirilen yerden başlayıp, doğuya doğru gider ve genişliği altı yüz mile ulaşır. Bu denizin sonu ise Şam³⁴ sahillerinin bulunduğu dördüncü kuşağın dördüncü kısmının sonudur ve toplam uzunluğu bin yüz altmış fersaktır. Bu denizin güney sahillerinde Tanca'dan başlayarak (batıdan doğuya doğru) Mağrib (Kuzey Batı Afrika), Afrika, Berka ve İskenderiye bölgeleri vardır. Kuzey sahillerinde ise (batıdan doğuya) Kostantiniyye (Bizans), Venedik, Roma, Frenk ve Tanca'nın karşısındaki Tarîf'e kadar da Endülüs (İspanya) sahilleri yer alır. Bu deniz, Rum ve Şam Denizi olarak isimlendirilir ve İkritiş (Girit), Kıbrıs, Sicilya, Miyurka, Sardinya ve Danya gibi pek çok büyük, meskun ve mâmur olan adayı içerir.

³¹ M.S. ikinci yüzyılda yaşamış olan Yunanlı coğrafya ve astronomi bilgini.

³² Bu kitap Şerif İdris'in, Sicilya kralı II. Rojer için telif ettiği bir kitap olup ismi “Nüzhetu'l-Mustâk”tır.

³³ Bugünkü ismiyle Cebelî Târk Boğazı. Tanca, bu boğazın Afrika yakasındaki, Tarîf de İspanya yakasındaki yerlerin isimleridir.

³⁴ Bugünkü Ürdün, Filistin, Suriye ve Lübnan'ı içine alan bölge.

Yine diyorlar ki: Bu denizden (Akdeniz'den), kuzeyde (Ege Denizi'nden) iki boğaz vasıtasıyla iki deniz ayrılır. Birincisi, Kostantiniyye'nin (İstanbul'un) karşısındandır. Bu deniz, bir ok atımı mesafedeki dar bir boğazdan³⁵ başlayıp, üç deniz³⁶ geçer ve Kostantiniyye'ye bağlanır. Genişliği dört mile ulaşan ve altmış mil gidilen deniz, "Kostantiniyye Körfezi" (Marmara Denizi) olarak isimlendirilir. Sonra altı mil genişliğindeki boğazın çıkışı "Nits" denizine (Karadeniz'e) açılır. Deniz doğuya doğru uzanır, Hirakliya³⁷ topraklarından geçer ve Hazar ülkesinde sona erer. Boğazın çıkışından itibaren uzunluğu bin üç yüz mildir. Denizin her iki tarafında Rumlar, Türkler, Gürcüler ve Ruslar gibi halklar yaşar.

Rum Denizi'nden yine iki boğazla ayrılan ikinci deniz, Venedik (Adriyatik) Denizi'dir. Rum ülkesinden kuzeydeki dağlara kadar uzanır ve oradan batıya, Venedik'e yönelir. Sonra Angalia bölgesinde sona erer. Başlangıcından itibaren uzunluğu bin yüz mildir. Denizin her iki tarafında Venedikliler, Rumlar ve diğer halklar yaşar ve deniz Venedik (Adriyatik) Körfezi olarak isimlendirilir.

Yine diyorlar ki: Bu okyanusun doğu tarafından ve on üçüncü kuzey derecesinden (on üçüncü kuzey enleminden) büyük bir deniz ayrılıyor. Bu deniz bir miktar güneye indikten sonra birinci kuşağa uzanıyor. Sonra yine birinci kuşak boyunca batıya doğru uzanıyor ve birinci kuşağın beşinci kısmında bulunan Habeşistan'a, zencilerin ülkesine ve Bab-ı Mendeb'e ulaşıyor. Başlangıcından itibaren dört bin beş yüz fersah uzunluğu olan bu deniz, Çin, Hind ve Habeş denizi³⁸ olarak isimlendiriliyor. Bu denizin güneyine düşen tarafta, İmriü'l-Kays'ın³⁹ şiiirlerinde zikrettiği, zencilerin ve Berberilerin ülkeleri vardır. Buradaki Berberiler, Mağrib'teki Berberiler değildir. Aynı şekilde Makdişu⁴⁰ ve Süfale⁴¹ ülkeleri ile Vakvak toprakları yer alır. Bunun dışında bu kuşak çöllerle kaplıdır ve boştur. Denizin kuzeyinde ise, başlangıç yerinden itibaren Çin, Hint ve Sind yer alır. Daha sonra ise Yemen'deki Ahkâf, Zebid ve diğer bölgeler yer alır. En sonunda ise zencilerin yaşadığı ülkeler vardır. Onlardan sonra da Habeşistan gelir.

Yine diyorlar ki: Habeş Denizi'den de iki deniz ayrılıyor. Birincisi, Habeş Denizi'nin, Bab-ı Mendeb bölgesinde bittiği yerden dar olarak başlayıp, sonra genişleyip kuzeye doğru ve biraz da batıya meylederek uzanır ve ikinci kuşağın beşinci kısmındaki Kulzum şehrinde sona erer. Başladığı yerden itibaren bin dört yüz mil uzunluktadır ve Kulzum ve Süveyş Denizi⁴² olarak isimlendirilir. Bu deniz ile Mısır'ın Fustat şehri arasında üç konaklık mesafe vardır. Denizin doğu yakasında, (güneyden kuzeye) Yemen sahilleri, Hicaz, Cidde, sonra Meyden, Eyle ve denizin son bulduğu yerde de Fârân bölgesi vardır. Batı yakasında ise (kuzeyden güneye) Saïd, Ayzâb, Sevâkin ve Zeyla' sahilleri ve başladığı yerde de (en güneyde) Habeş ülkesi vardır. Denizin son tarafı (en kuzeyi) ise, Rum Denizi (Akdeniz) ile karşı karşıyadır ve aralarında yaklaşık altı konaklık bir mesafe vardır.

³⁵ Çanakkale Boğazı olması gerekiyor.

³⁶ Buradaki üç denizin bir tür mesafe birimi olarak kullanılmış olması gerekir.

³⁷ Karadeniz sahillerinde Heraklios tarafından kurulan şehir.

³⁸ Bu deniz Hint Okyanusu'dur.

³⁹ İmriü'l-Kays, cahiliyye döneminde (İslâm'dan önce) yaşamış olan ve Arap şiiirinin babası kabul edilen büyük şairdir.

⁴⁰ Günümüzde Somali'nin başkenti olan yer.

⁴¹ Hindistan'da bir bölge.

⁴² Çağımızdaki ismiyle Kızıl Deniz

Habeş Denizi'nden ayrılan ikinci denizin ismi Yeşil Körfez'dir⁴³ ve Sind bölgesi ile Yemen'in Ahkâf bölgesi arasından başlayıp, biraz batıya meylederek, kuzeye doğru uzanır ve ikinci kuşağın altıncı kısmında yer alan Basra sahillerindeki Übülle'de sona erer. Başladığı yerden itibaren uzunluğu dört yüz kırk fersaktır ve Fars Denizi olarak da isimlendirilir. Denizin doğu yakasında (güneyden kuzeye) Sind, Mekrân, Kirmân ve Fars sahilleri vardır. Bittiği yerde (en kuzeyde) ise Übülle yer alır. Batı yakasında ise (kuzeyden güneye) Bahreyn, Yemâme, Umman ve Şihr sahilleri vardır. Başladığı yerde (en güneyde) ise, Ahkâf vardır.

İran Denizi ile Kulzum Denizi arasında Arap Yarımadası vardır. Güneyden Habeş Denizi, batıdan Kulzum Denizi ve doğudan Fars Denizi tarafından kuşatılan yarımada sanki denize girmiş gibidir ve Irak'a kadar uzanır. Şam ile Basra arası bin beş yüz mildir. (Bölgede) Kufe, Kadisiye, Bağdat gibi kentler ve Kisra'nın sarayı vardır. Bu bölgenin arkasında Türkler, Hazarlar ve diğer acem (Arap olmayan) milletler vardır. Arap Yarımadası'nın batısında Hicaz, doğusunda Yemâme, Bahreyn ve Umman, güneyinde ise Yemen sahilleri vardır ve bu sahiller Habeş Denizi'nin kenarındadır.

Yine diyorlar ki: Bu meskun yerlerde diğer denizlerle bağlantısı bulunmayan bir başka deniz daha vardır. Kuzeyde, Deylem bölgesindeki bu deniz, Cürcân ve Taberistan Denizi⁴⁴ olarak isimlendirilir. Uzunluğu bin, genişliği ise altı yüz mildir. Batısında Azerbaycan ve Deylem, doğusunda Türk ve Harezmi toprakları, güneyinde Taberistan ve kuzeyinde ise Hazar ve Lân toprakları vardır.

Coğrafya bilginlerinin zikrettikleri meşhur denizler bunlardır.

Nehirler:

Coğrafya bilginleri diyorlar ki: Yeryüzünün bu meskun bölgesinde çok sayıda nehir vardır ve bunların en büyükleri dört tanedir. Bu nehirler şunlardır: Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun olarak da isimlendirilen Beleh'tir.

Nil, ekvator çizgisinin arkasında, birinci kuşağın dördüncü kısmı üzerinden geçen on üçüncü derecede (on üçüncü enlemde) bulunan "Kumr Dağı" olarak isimlendirilen büyük bir dağdan başlar. Yeryüzünde ondan daha yüksek bir dağ bilinmiyor. Oradan çok sayıda kaynak çıkar ve bu kaynakların bazıları oradaki bir göle, bazıları da başka bir göle dökülür. Sonra bu iki gölden çok sayıda nehir çıkar ve bunların hepsi, dağdan on konaklık uzaklıkta bulunan ekvator çizgisindeki tek bir göle dökülür. Sonra bu gölden iki nehir çıkar. Bunlardan biri kuzey tarafına akarak önce Nûbe, sonra da Mısır topraklarından geçer. Bu toprakları geçtikten sonra birbirine yakın bir çok kola ayrılır. Haliç olarak isimlendirilen bu kolların hepsi de İskenderiye'den Rum Denizi'ne (Akdeniz'e) dökülür. İşte bu nehir Mısır Nil'i olarak isimlendirilir. Bu nehrin doğu yakasında Saîd bölgesi, batısında ise vahalar vardır. Diğer nehir ise, batıya kıvrılır ve Okyanus'a dökülene kadar bu istikamette devam eder. Bu nehir Sudan Nehri olup, Sudan'daki bütün topluluklar bu nehrin her iki yakasında yaşarlar.

⁴³ Çağımızdaki ismiyle İran Körfezi.

⁴⁴ Bu deniz Hazar Denizi'dir.

Fırat, beşinci kuşağın altıncı kısmındaki Ermeni ülkesinden başlar, güneye doğru akıp Rum topraklarından (Anadolu'dan) ve Malatya'dan geçerek Menbic'e ulaşır. Sonra Sıffin'dan, Rakka'dan ve Kûfe'den geçerek Basra ve Vâsıt arasındaki Bahtâ'ya ulaşır ve oradan Habeş Denizi'ne (Hint Okyanusu'na) dökülür. Mecrası boyunca Fırat'a bek çok ırmak katıldığı gibi, yine ondan da bazı ırmaklar ayrılır ve bunlar Dicle'ye dökülür.

Dicle, yine Ermenistan'ın Hılât bölgesindeki bir kaynaktan başlayıp güneye akar ve Musul, Azerbaycan ve Bağdat'tan geçerek Vasıt'a ulaşır. Burada iki kola ayrılır ve ikisi de Fars Denizi'ne katılan Basra gölüne dökülür. Dicle, doğuda Fırat'ın sağ tarafındadır. Mecrası boyunca ona her taraftan büyük ırmaklar katılır. Fırat ile Dicle'nin arasında, Fırat'ın Şam'ı hizalayan iki vadisiyle, Dicle'nin Azerbaycan'ı hizalayan vadisi arasında Mezopotamya yer alır.

Ceyhun, Üçüncü kuşağın sekizinci kısmında bulunan Belh'teki çok sayıda kaynaktan başlar ve mecrası boyunca kendisine çok sayıda büyük ırmak katılır. Ceyhun nehri güneyden kuzeye doğru akarak Horasan topraklarından geçip beşinci kuşağın sekizinci kısmındaki Harezmi topraklarına ulaşır ve Cürâniye kentinin alt tarafında bulunan ve etrafı bir ayda dolaşılabilen Cürâniye Gölü'ne dökülür. Fergana ırmağı ile Türk yurdundan gelen Şâş Irmağı da bu göle dökülür. Ceyhun Nehri'nin batı yakasında Horasan ve Harezmi toprakları, doğu yakasında ise Buhara, Tirmiz ve Semerkand yer alır. Oralardan sonra ise Türk, Fergane, Hazerc ve Arap olmayan diğer milletlerin ülkeleri vardır.

Ptoleme, "Coğrafya" kitabında ve Şerif İdris de "Rojer" kitabında bütün bunları zikretmiş ve bu bölgelerdeki bütün dağları, denizleri ve vadileri, gerektiği gibi resmedip tasvir etmişlerdir. Biz de daha çok Berberilerin yurtları olan Mağrib ve Arapların yurtları olan doğuya ağırlık vereceğimize, bu bölgeler hakkında sözü daha fazla uzatmak gereğini duymuyoruz.

İkinci Fasil'daki Bilgilerin Tamamlanması

**Yeryüzünün Kuzeyindeki Dörtte Birlik Kısımın (Kuzeyindeki Karaların),
Güneyindeki Dörtte Birlik Kısımından Daha Meskun Olması
Ve Bunun Sebebi Hakkında**

Gözlemlerimizden ve yalanlanması mümkün olmayacak kadar çok kişinin naklettiği haberlerden biliyoruz ki, birinci ve ikinci kuşaklardaki insanların yaşadığı meskun yerler diğer kuşaklara göre daha azdır. Bu kuşaklardaki meskun yerler çöller, kumluklar, boş araziler ve bu iki kuşağın güneyindeki Hint Denizi ile birbirinden ayrılmıştır. Yine bu iki kuşakta yaşayan toplumların nüfusu da çok fazla değildir. Şehirler için de aynı şey geçerlidir. Oysa üçüncü, dördüncü ve diğer kuşaklar böyle değildir. Çöller azdır, kumluklar da öyledir veya hiç yoktur. Orada yaşayan topluluklar ve nüfusları da son derece kalabalıktır. Kentlerin ve şehirlerin sayısı da çok fazladır. Toplumlar (daha çok) üçüncü ve altıncı kuşaklar arasında toplanmıştır. Güney ise tamamen boştur. Filozoflar bunun sebebini sıcaklığın çok aşırı olmasına ve güneşin insanların başlarına eğimsiz olarak doğrudan vurmasına bağlamışlardır. Yeryüzünün kuzey tarafındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklardan beşinci ve yedinci kuşaklara kadar olan yerlerin niçin daha yoğun meskun yerlere sahip olduğunun anlaşılması için bunlara ilişkin delilleri açıklayalım:

Güney ve kuzey kutuplarının yörüngesi, ufukta (en uçlarda) yer almakla birlikte, bir de yörüngeyi (ortadan) ikiye ayıran ve doğudan batıya doğru hareket eden dairelerin en büyüğü olan büyük daire vardır ki “muaddelu’n-nehâr” (gece ve gündüzün eşit olduğu daire) olarak isimlendirilir. Konuyla ilgili kitaplarda söylenenlerden anlaşıldığına göre, en yüksek yörünge (El-Feleku’l-A’lâ) doğudan batıya doğru günlük olarak (dönüşünü bir günde tamamlayacak şekilde) hareket eder ve bu hareketiyle kendi içindeki diğer yörüngeleri de zorunlu olarak harekete geçirir. Bu hareketler gözlemlenebilir. Gezegenler (kevâbib) ise kendi yörüngelerinde ters yönde, batıdan doğuya doğru hareket ederler ve dönüşlerinin uzunluğu (yörüngelerinde bir tur atmalarının uzunluğu) dönüşlerinin hızına ve yavaşlığına göre değişir. Bu gezegenlerin yörüngelerindeki geçiş yerlerinin hepsi, en yüksek yörüngeyi ikiye bölen büyük bir daireye paraleldir. Bu büyük daire, on iki burca ayrılmış “burçlar yörüngesidir” (dâiretu feleki’l-burûc’tur⁴⁵).

Konuyla ilgili kitaplarda söylenenlerden anlaşıldığına göre, “burçlar yörüngesi” (dâiretu feleki’l-burûc), karşı karşıya olan iki burcun bulunduğu iki noktada “muaddelu’n-nehâr” yörüngesini keser. Bu iki nokta koç burcu ile terazi burcunun başıdır. Muaddelu’n-nehâr yörüngesi de onu (dâiretu feleki’l-burûc’u) ikiye böler. Bir yarısı, muaddelu’n-nehâr yörüngesine göre kuzeye meyleder ve koç burcunun başından başlayıp başak burcunun sonuna kadar devam eder. Diğer yarısı ise muaddelu’n-nehâr’a göre güneye meyleder ve terazi burcunun başından balık burcunun sonuna kadar devam eder. Her iki kutup⁴⁶, yeryüzünün her tarafından (her tarafına nispetle), ufukta bulunduğu, yeryüzünde, (yörüngedeki) muaddelu’n-nehâr dairesine paralel olan ve batıdan doğuya doğru uzayan bir çizgi hasıl olur ki, “hattu’l-istivâ” (ekvator) diye isimlendirilir.

İddia ettiklerine göre, bu hat (ekvator), birinci kuşağın başlangıcı üzerindedir ve bütün toplumlar bu hattın kuzeyindedir. Kuzey kutbu, bu meskun bölgelerden ufka doğru gidildikçe derece derece yükselir ve yüksekliği altmış dördüncü dereceye (enleme) ulaştığında, artık insanların yaşadığı meskun bölgelerin sonuna gelinmiş olunur. Bu noktada aynı zamanda yedinci kuşağın bittiği yerdir. Doksanıncı dereceye çıkıldığında, ki burası muaddelu’n-nehâr dairesi ile kutup arasındadır, kutup tam başların üzerinde olur ve muaddelu’n-nehâr dairesi ufukta kalır. Yine bu durumda burçların altı tanesi ufkun üzerinde kalır, ki bunlar kuzey burçlarıdır, altı tanesi de ufkun altında kalır ve bunlar da güney burçlarıdır. Altmış dördüncü derece ile doksanıncı derece arasında yerleşim mümkün değildir. Çünkü aradaki zaman farkının çokluğundan dolayı sıcak ve soğuk, hayatın oluşmasına imkân tanıyacak bir kıvamda olmazlar.

Öyleyse Güneş, koç burcunun ve terazi burcunun başında, ekvator da tam başların üzerinde oluyor. Sonra bu noktadan, yengeç burcuna ve oğlak burcuna meylediyor. Güneşin, muaddelu’n-nehâr dairesinden bu uzaklaşması yirmi dördüncü dereceye geldiğinde son buluyor. Sonra ufuktan kuzey kutbu yükselir ve onun yükselmesi oranında, muaddelu’n-nehâr dairesi tepe noktasından kayar. Güney kutbu da bu üç durumun de-

⁴⁵ Feleku’l-Burûc: Güneşin bir senede gökyüzündeki seyri esnasında çizdiği dairedir ve bu daire (yörünge) üzerinde, her biri arasında 30 derece bulunan 12 burç vardır.

⁴⁶ Dikkat edileceği üzere bu yaklaşımda, ekvator, kutup ve diğer enlemler hem yeryüzünde varlar, hem de gökyüzündeki yörünge-de bunların karşılıkları vardır. Örneğin yeryüzünü tam ortadan ayıran hayâli çizginin ismi ekvator (hattu’l-istivâ) iken, güneşin konumuna göre bunun gökyüzündeki (yörüngedeki) karşılığı da muaddelu’n-nehâr (gece ve gündüzün eşit olduğu) dairedir.

recesine göre gözden kaybolur. Vakitlerle ilgilenenler bunu “bir yerin enlemi” olarak isimlendiriyor.

Muaddelu'n-nehâr dairesi, tepe noktasından (ekvator) meylettiğinde, yengeç burcunun başına gelinceye kadar, yüksekliklerine göre tepede kuzey burçları yükselir. Aynı şekilde oğlak burcunun başına kadar, güney burçları da düşüşe geçip kaybolur. Kuzey ufku, yükselebileceği en uzak nokta olan yengeç burcunun başına kadar yükselir. Bu durumda Güneş'in tam tepede olduğu yerlerin enlemi yirmi dördüncü derecedir. Evet, ekvator'dan yengeç burcunun başına kadar olan burçlar boyunca Güneş, muaddelu'n-nehâr dairesinin meyline göre tam tepede olur. Ancak yirmi dördüncü dereceden daha yukarı gidildiğinde, artık Güneş tam tepede olmaz (ışınları eğik gelmeye başlar). Bu durum altmış dördüncü dereceye gidene kadar devam eder. Güney kutbu için de aynı durum geçerlidir. Artık altmış dördüncü dereceden sonra aşırı soğuk, buzlar ve hiç sıcak görmeyen zamanın (gecenin) uzunluğu yaşama imkân vermez.

Diğer taraftan Güneş tam tepedeyken veya buna yakın bir durumdayken, ışıklarını yeryüzüne doğrudan, bu durumda olmadığı durumlarda ise eğik gönderir. Dolayısıyla Güneş'in tam tepede olduğu durumlarda veya buna yakın olduğu durumlarda sıcaklık diğer durumlara göre daha fazla olur. Çünkü sıcaklığın sebebi (Güneş'ten) yayılan ışıklardır. Güneş senede iki defa, koç ve terazi burçları noktasında, Ekvator çizgisinin tam üstünde olur. Ekvator'dan ayrıldığında da çok uzaklaşmaz. Hatta ekvator'dan en uzakta olduğu yengeç ve oğlak burcunun başında bile, hava neredeyse normaldir. Ancak ekvator çizgisinde Güneş tam tepede olduğunda, uzun süre ışıklarını doğrudan gönderir ve sıcaklar yakacak derecede aşırılığa ulaşır. Aynı durum ekvatorun dışında, yirmi dördüncü dereceye kadar senede Güneş'i tam tepeden iki kere gören her yer için geçerlidir. Güneş ışıklarının neredeyse sürekli olarak ekvatorun üstünde olması ve sıcakların aşırılığı havayı kurutmakta ve yaşama imkân tanımamaktadır. Çünkü aşırı sıcaklık suları ve rutubeti kurutur, madenlerin, canlıların ve bitkilerin varlıklarına imkan tanımaz.

Güneş yengeç burcundan (yirmi dördüncü dereceden) geri döndüğü için, yirmi beşinci derecedeki (enlemdeki) yerlere ve daha yukarıdaki yerlere tam tepeden vurmaz. Onun için buralarda sıcaklık normal olur veya normalden biraz düşük olur ve hayata imkân tanır. Ancak yukarılara çıkıldıkça Güneş ışığının yetersizliği ve eğik gelişinden dolayı hava soğur ve nihayet yaşama imkân bırakmayacak aşırı boyutlara ulaşır.

Yaşama imkân tanımama noktasında şiddetli sıcak, şiddetli soğuktan daha etkilidir. Çünkü sıcakın (suyu ve rutubeti) kurutmadaki etkisi, soğğun dondurmadaki etkisinden daha hızlıdır. Bu sebeple yerleşim birinci ve ikinci kuşaklarda az, üçüncü, dördüncü ve beşinci kuşaklarda, ışığın biraz eğik gelmesi ve hararetin mutedil olmasından dolayı orta, altıncı ve yedinci kuşaklarda ise hararetin düşük olmasından dolayı çoktur. Yaşama imkân tanımama noktasında soğukluğun başlangıçtaki etkisi, hararetin etkisi gibi değildir. Çünkü soğuk, yedinci kuşaktan sonra olduğu gibi, ancak aşırı boyutlara ulaştığında kuruluğa (donmaya) sebep olur. İşte bütün bunlardan dolayı kuzeydeki dörtte birlik kısımda (karalarda) yerleşim daha çoktur. En iyisini bilen Allah'tır.

Filozoflar bu değerlendirmelerden, ekvatorun ve ondan sonrasının (ekvatorun güneyinin) boş olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Ancak onların bu çıkarımına karışık,

gözleme ve mütevatir haberlere dayanılarak oralarda da yerleşim olduğu ortaya konmuştur. O halde bu durum nasıl ispat edilecek? Görünen o ki, filozoflar oralarda yerleşimin hiç olmadığını söylemek istememişlerdir. Ancak değerlendirmeleri onları, bu bölgelerde sıcakların yaşama imkân tanımayacak kadar aşırı olduğu sonucuna götürmüştür. Bu durumda da oralarda yaşamak ya mümkün olmayacaktır ya da mümkün olmakla birlikte az olacaktır. Nitekim durum da böyledir. Ekvatorda ve güneyinde, nakledildiği gibi, yerleşim varsa da bu gerçekten çok azdır. İbn-i Rüşd, ekvatorda sıcaklığın mutedil olduğunu, ekvatorun güneyinin de tıpkı kuzeyi gibi olduğunu ve orada da kuzeydeki gibi yerleşimin olduğunu iddia ediyor. İbn-i Rüşd'ün bu sözü oralarda yaşama imkânının bulunup bulunmaması açısından geçerlidir. Çünkü oralarda yerleşim mevcuttur ve bir yerde yerleşimin olup olmadığı, "imkânsız olduğu" çıkarımlarından değil, "filen mevcut oluşlarından" anlaşılır. Ancak İbn-i Rüşd'ün "ekvatorun güneyinin de kuzeyi gibi olduğu" sözü, kuzeydeki yaşam alanlarına karşılık gelen yerlerin, güneyde sularla kaplı olmasından dolayı geçerli değildir. Oraların mutedil olması sularla kaplı olduğu için geçersiz olduğundan, diğer hususlar da bu hükme tâbi olur. En iyisini bilen Allah'tır.

Bunları söyledikten sonra, şimdi "Rojer Kitabı"nın müellifinin tasvir ettiği gibi coğrafyanın (yeryüzünün haritasının) bir tasvirini yapalım, sonra da buralardan ayrıntılı olarak bahsedelim.

Yeryüzünün Coğrafyası Hakkında

Bil ki, filozoflar dünyanın meskun yerlerini kuzeyden güneye doğru yedi parçaya ayırmışlar ve her bir parçayı kuşak (iklim) olarak isimlendirmişlerdir. Yeryüzünün meskun olan yerlerinin tamamı bu yedi kuşağa ayrılır. Her kuşak batıdan doğuya doğru uzanır. Bu kuşaklardan birincisi, güney sınırları ekvator olacak şekilde batıdan doğuya doğru uzanır. Güney sınırı olan ekvatorun arkasında ise çöller, kumluklar ve -gelen rivayetler doğruysa- biraz da yerleşim vardır. Birinci kuşağın kuzey sınırlarından itibaren ikinci kuşak başlamakta, onun kuzey sınırlarından üçüncü kuşak başlamakta ve yedinci kuşağa kadar bu şekilde devam etmektedir. Yedinci kuşağın kuzey sınırları, kuzeydeki meskun bölgelerin sonu olup, bu sınırdan Okyanus'a kadar olan yerler, birinci kuşağın güneyi gibi, boştur ve çöldür. Ancak kuzeydeki boş yerler güneydekine göre çok daha azdır.

Bu kuşaklar arasında, Güneş'in muaddelu'n-nehâr dairesinden meyiletmesinden ve kuzey kutbunun bu daireden yükseklerde olmasından dolayı gece ve gündüzün süreleri değişmektedir. Birinci kuşağın sonunda gece ve gündüzün uzunlukları, Güneş oğlak burcunun başına geldiğinde gece için ve yengeç burcunun başına geldiğinde de gündüz için, on üç saat olmaktadır. Aynı şekilde birinci kuşağın kuzey sınırlarından başlayan ikinci kuşağın sonunda da, Güneş yengeç burcunun başına geldiğinde -ki bu nokta kuzey yarımküre için yaz dönümüdür- gündüzün uzunluğu on üç buçuk saate ulaşır. Aynı şekilde bu kuşakta gecenin en uzun olduğu süre de budur ve bunun zamanı kuzey yarımküre için kış dönümü olan Güneş'in oğlak burcunun başına gelmesidir. Bu kuşakta gece ve gündüzün en kısa olduğu zamana gelince, gündüzün on üç buçuk saat olduğu en uzun zamanı gece için, gecenin on üç buçuk saat olduğu en uzun zamanı da gündüz için en kısa zamanlardır. Gece ve gündüzün toplamı olan bir gün yirmi dört saattir.

Aynı şekilde ikinci kuşağın kuzey sınırından başlayan üçüncü kuşağın sonunda gece ve gündüzün en uzun olduğu zaman on dört saat; dördüncü kuşağın sonunda on dört buçuk saat; beşinci kuşağın sonunda on beş saat; altıncı kuşağın sonunda on beş buçuk saat ve yedinci kuşağın sonunda on altı saattir. Yedinci kuşaktan sonra da yerleşim yoktur. Görüldüğü gibi gece ve gündüzün en uzun olduğu zamanlar (birbirini takip eden) her kuşak arasında yarım saat değişmektedir. Bu değişiklik güneyden kuzeye doğru artarak olmaktadır.

Bu kuşaklardaki yerlerin enlemi denildiğinde ise, bir yerin muaddelu'n-nehâr –ki bunun yeryüzündeki karşılığı daha önce söylendiği gibi ekvator- ile arasındaki paralel uzaklık kastedilir. Aynı şekilde bir yerin enlemi, güney kutbunun o yerin ufkundan kaybolmasına ve kuzey kutbunun o yerin ufkunda yükselmesine göre de tespit edilir. Sonuçta bu üç yerden uzaklığı o yerin enlemidir.

Bu coğrafya üzerine konuşanlar, batıdan doğuya doğru uzanan bu yedi kuşaktan her birini on kısma ayırmışlar ve her kısmın içinde yer alan beldeleri, şehirleri, dağları, nehirleri ve aralarındaki yolların mesafesini söylemişlerdir. Biz bu konuyu özet olarak ele alacak ve her kısımdaki meşhur yerleri, nehirleri ve denizleri zikredeceğiz. Bunu yaparken Şerif İdris'in, Sicilya kralı Rojer için telif ettiği "Nüzhetu'l-Müstâk" (Rojer Kitabı) kitabıyla uyumlu gideceğiz. Şerif İdris bu kitabı altıncı yüzyılın ortalarında telif etmiş ve Mesudi, İbn-i Hurdâzbeh, Havkali, Kudurî, İbn-i İshak, Ptoleme ve diğer bilgilerin kitaplarından yararlanmışlardır. Şimdi birinci kuşaktan başlayarak sonuncu kuşağa kadar devam edelim. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah, lütuf ve ihsanıyla bizi korusun.

BİRİNCİ KUŞAK

Bu kuşağın batısında "Hâlidât Adaları" vardır ve Ptoleme, bu adalardan başlayarak ülkelerin uzunluklarını hesaplar. Adalar, bu kuşağın uzantıları şeklinde değil, Okyanus'tadır (karalardan uzaktır). Bu adaların sayısı çoktur, ancak en büyükleri ve meşhurları üç tanedir ve bu buralarda yerleşim olduğu söyleniyor. Bize gelen haberlere göre, bu yüzyılın ortalarında Frenk gemileri bu adalara uğramışlar, orada yaşayanlarla savaşmış onları yenmişler ve esirler almışlardır. Bu esirlerden bazılarını Uzak Mağrib sahillerinde satmışlar ve esirler sultanın hizmetine girmiştir. Arapçayı öğrendikten sonra, adaların durumu hakkında bilgi vermişlerdir. Ziraat için boynuzlarla toprağı sürdüklerini, topraklarında demir bulunmadığını, geçimlerini arpa ile sağladıklarını, hayvancılık olarak keçi beslediklerini, savaşlarda taş kullandıklarını ve taşları arkaya doğru fırlattıklarını, ibadetlerinin güneş doğarken ona secde etmek şeklinde olduğunu, hiç bir dini bilmediklerini ve kendilerine her hangi bir tebliğ ulaşmadığını söylemişlerdir.

Bu adalara bizzat oralara gitmek niyetiyle değil, ancak tesadüfen ulaşılabilir. Çünkü gemilerin denizde yol alması rüzgârla olmakta ve bu nedenle rüzgârların estiği yönü, o yöne doğru gidildiğinde nerelerden geçileceğini, rüzgârın yönü değiştiğinde yeni istikametinin nereye götüreceğini ve yelkenlerin durumunu buna göre ayarlamayı bilmek gerekir. İşte bütün bunlar usta gemicilerin bildikleri belli kurallara göre olur. Yine bu de-

nizcilerin elinde, Rum Denizi'nin (Akdeniz) durumunu, özelliklerini ve sahillerindeki bölgeleri, gerçeğindeki gibi gösteren, rüzgârların esiş yönlerini ve farklı yönde esen bu rüzgârların nerelere götürdüklerini anlatan "Kampas" adını verdikleri sahifeler (haritalar) vardır. İşte denizciler yolculuklarında bu haritalara dayanırlar. Ancak bütün bunlar Okyanus için söz konusu değildir. Onun için gemiler Okyanus'a açılmazlar. Çünkü sahil gözlerden kaybolduğunda, oradan akseden güneş ışınları görülemeyeceğinden geriye dönüş yolunu bulma imkânları azalır. Sonra bu denizin üzerindeki havada ve suyun yüzeyinde gemilerin seyrini engelleyecek buharlar oluşur. Bütün bunlardan dolayı o adalara ulaşmak ve oraları bilmek oldukça zordur.

Birinci kuşağın birinci kısmında, Sudan Nil'i olarak isimlendirilen, Nil nehrinin döküldüğü yer vardır. Başlangıç yeri olan Kumr Dağı'ndan gelen nehir "Uleyk" adasının yanında Okyanus'a dökülür. Sudan Nil'inin kenarında Salâ, Tekrûr ve Gana şehirleri vardır. Günümüzde bu şehirlerin hepsi, Sudan'daki halklardan biri olan "Mâlî" hükümdarının ülkesi içindedir. Uzak Mağrib'in tacirlerinin gittikleri yer onların ülkesidir. Bu ülkenin kuzeyinde, Lemtûne ve Mülessem'in denen diğer halkların toprakları ve bunların do-laştıkları çöller vardır. Sudan Nil'inin güneyinde ise "Limlimu" denen ve yüzlerini dağlayan kafir bir topluluk vardır. Gana ve Tekrûr ahalisi buralara baskınlar yapıp onlardan esirler alırlar ve aldıkları bu esirleri tüccarlara satarlar. Tüccarlar da onları Mağrib'e götürür. Bunların hepsi de köledirler.

Onların daha güneyinde kayda değer topluluklar ve yerleşim yoktur. Sadece konuşmaktan aciz hayvanlara daha çok benzeyen, açık alanlarda ve mağaralarda yaşayan, ot ve hazır hale getirilmemiş hububat –ve belki de birbirlerini- yiyen kimseler yaşarlar. Ki bunlar da insan sınıfından kabul edilmezler. Sudan'daki meyvelerin hepsi Mağrib sahralarının meyveleridir. Tevât, tekderârın ve verkelân gibi...

Söylenişine göre, Gana'da, Benî Salih (Salih Oğulları) diye bilinen alevî bir hükümdarlık ve devlet varmış. Rojer Kitabı'nın yazarı (Şerif İdris) Salih'in nesebini şu şekilde belirtiyor: Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğlu Salih. Ancak Hasan oğlu Abdullah'ın çocukları arasında böyle bir Salih bilinmiyor. Çağımızda bu devlet yoktur ve Gana, Mâlî hükümdarlığının toprakları içindedir.

Bu ülkelerin doğusuna düşen birinci kuşağın üçüncü kısmında, oradaki bazı dağlardan doğup gelen ve batıya doğru kıvrılarak ikinci kısmın kumluklarına gömülen bir nehrin kenarında "Kûkû" ülkesi vardır. Kûkû hükümdarlığı önceleri bağımsız bir hükümdarlıkmış ancak daha sonra Mâlî hükümdarı orayı egemenliği altına almış ve böylece Mâlî'nin bir parçası olmuş. Çağımızda, bazı olayların çıkmasından dolayı orası tahrip oldu. İlerde Berberîlerin tarihinden bahsederken, Mâlî devletiyle ilgili kısımda bu konuya değineceğiz. Kûkû ülkesinin güneyinde, yine Sudan halklarından Kânume ülkesi, onlardan sonra ise Nil'in kuzey yakasında Vengâre ülkesi vardır.

Kânume ve Vengâre ülkelerinin doğusunda ise birinci kuşağın dördüncü kısmındaki Nûbe topraklarıyla bitişik olan Zegâve ve Tâcire toprakları vardır. Ekvatordaki başlangıç yerinden gelen Mısır Nil'i bu topraklardan geçerek kuzeydeki Rum Denizi'ne dökülüyor. Bu Nil'in çıkış yeri, Ekvator çizgisinin on altı derece üst tarafındaki Kumr Dağıdır. Ancak bu dağın isminin nasıl söyleneceği konusunda anlaşmazlığa düşülmüştür. Ba-

zıları ona, çok beyaz ve aydınlık olmasından dolayı gökyüzündeki aya benzeterek Kamer⁴⁷ Dağı demişlerdir. Yakûti ise “El-Müşterek” isimli kitabında Hint halklarından birine nispetle Kumr Dağı demiştir. İbn-i Said de Kumr Dağı diyor.

Bu dağdan on tane kaynak çıkar ve her beş kaynak bir gölde toplanır. Bu iki göl arasında altı mil vardır. Her bir gölden üçer tane nehir çıkar ve bu nehirlerin hepsi geniş bir mecrada toplanır. Bu mecranın alt tarafında bir dağ vardır ve bu dağ mecrayı kuzey tarafından ikiye ayırır. Bu şekilde suları ikiye ayrılan mecranın batı kolu, Sudan topraklarından geçer ve batıya doğru kırılarak Okyanus’a dökülür. Doğu kolu ise kuzeye doğru akarak Habeş, Nûbe ve bu ikisinin arasındaki ülkelerden geçer ve Mısır topraklarının en yüksek yerinde kollara ayrılır. Bu kollardan üçü İskenderiye, Reşid ve Dimyat’tan Rum Denizi’ne dökülür. Kollardan biri ise, denize ulaşmadan birinci kuşağın ortasındaki tuzlu bir göle dökülür.

Mısır Nil’i üzerinde Nûbe, Habeş ülkeleri ve Asvân’a kadar bazı vâhâ beldeleri vardır. Nûbe ülkesinin en büyük şehri Dankale’dir. Bu şehir Nil’in batısındadır ve ondan sonra Alve ve Belâk kentleri gelir. Bu iki şehirden sonra, kuzeyde Belâk’tan altı konaklık mesafede Cenâdil (Kayalık) Dağı vardır. Bu dağ Mısır tarafında yüksek, Nûbe tarafından alçaktır. Nil bu dağın yüksekliğinden korkunç bir gürültüyle aşağı dökülür. Gemilerin buradan geçmeleri mümkün değildir. Onun için Sudan’dan gelen gemilerinin yükleri boşaltılır ve Saîd bölgesinin merkezi Asvân’a hayvanlarla taşınarak götürülür. Saîd’ten Cenâdil Dağı’na kadar gelen gemilerin yükleri için de aynı şey geçerlidir. Cenâdil Dağı ile Esvân arasında on iki konaklık mesafe vardır. Dağın batısındaki vâhâlar, Nil’in vadileridir. Eski yerleşimlerin kalıntıları olan bu vâhâlar şu anda boş ve virane haldedir.

Birinci kuşağın ortasındaki beşinci kısımda, ekvatorun arkasından gelip Nûbe’ye akan bir nehrin vadisinde Habeş ülkesi vardır. Bu nehir orada Mısır’a doğru akan Nil’e dökülür. Pek çok insan, bu nehrin Kumr Dağı’ndan gelen Nil’in bir kolu olduğunu iddia etmiştir. Ptoleme, “Coğrafya” adlı kitabında bu nehirden bahsetmiş ve onun Kumr’dan gelen Nil’in bir kolu olmadığını söylemiştir. Çin tarafından sokulan ve birinci kuşağın çoğunu sularla kaplayan Hint Denizi beşinci kısımda son bulur. Onun için denizin içinde kalan ve sayılarının bini bulduğu söylenen adalarından veya güneydeki meskun yerlerin son noktası olan güney sahillerinden ya da kuzey sahillerinde başka yerleşime elverişli yer kalmamıştır. Evet, birinci kuşağın bu kısmında, doğu tarafında Çin’in bir bölümü ile Yemen’in bir bölümünden başka meskun yer yoktur.

Birinci kuşağın altıncı kısmı, Hint Denizi’nden ayrılan ve kuzeye doğru uzanan iki denizin, Kulzum Denizi (Kızıldeniz) ile Fars Denizi’nin (İran Körfezi’nin) bulunduğu mıntıkeyi kapsar. Bu iki denizin arasında Arap Yarımadası vardır ve Hint Denizi’nin doğu sahillerindeki Yemen ve Şihr ülkeleriyle Hicaz, Yemame ve bunlardan sonra gelen bölgeleri kapsar. İkinci kuşaktan bahsederken bunlara değineceğiz. Bu denizin batı sahillerinde ise Habeş ülkesinin çevresindeki Zâlia bölgesi ile Saîd bölgesinin yüksek kesimlerindeki El-Alâkî Dağı ve Kulzum Denizi’nin arasında kalan Bücelerin gezinip dolaştıkları yerler vardır. Bu altıncı kısmın kuzeyindeki Zâlia diyarının alt tarafında Bab-ı Mendeb Boğazı vardır. Güneyden kuzeye doğru on iki mil boyunca uzanan Yemen sahilleriyle bir-

⁴⁷ Kamer, Arapçada ay demektir.

likte, Hint Denizi'nin ortasına doğru yoğun bir şekilde sıralanan Mendeb Dağları'nın sıkıştırması sonucu, Kulzum Denizi'nin eni bu noktada üç mile düşecek kadar daralır. İşte denizin daraldığı bu dar nokta Mendeb Boğazı olarak isimlendirilir. Yemen gemileri, Mısır'a yakın Süveys (Süveyş) sahillerine bu boğazdan geçerek giderler. Mendeb Boğazı'nın alt tarafında Sevâkin ve Dehlek Adaları vardır. Boğazın karşı tarafında (batısında) ise söylediğimiz gibi Sudan halklarından Bücelerin dönüp dolaştıkları yaşam alanları vardır. Bu (altıncı) kısmın doğusunda ise Yemen'in Tihâme bölgesi ve bu bölgenin sahillerinde Ali bin Yakub'un memleketi vardır. Zâlia bölgesinin güney tarafında ve bu denizin batı sahillerinde birbiri ardınca dizilmiş Berberî şehirleri vardır ve bunlar altıncı kısmın sonu olan Hint Denizi'nin güneyine kadar uzanırlar.

Bu kuşağın yedinci kısmındaki güney sahillerinde ve bu şehirlerin doğu tarafında ise Zenci bölgeleri ve ondan sonra da Süfâle bölgesi yer alır. Süfâle bölgesinin doğusunda ise, bu denizin (Hint Denizi'nin) Okyanus'tan ayrıldığı nokta olan bu kuşağın onuncu kısmının sonuna bitişik olan Vakvak bölgesi vardır.

Hint Denizi'nde adalar çoktur. En büyüklerinden biri ise daire şeklindeki Serendib Adası'dır. Dünyada kendisinden daha yüksek bir dağ olmadığı söylenen meşhur dağ bu adadadır. Serendib, Süfâle bölgesinin karşısına düşer. Bir diğeri dikdörtgen şeklindeki Kumr Adası'dır. Bu ada Süfâle topraklarının karşısından başlar ve yukarı Çin sahillerine yaklaşacak kadar kuzeye oldukça fazla meylederek doğuya doğru uzanır. Bu ada güneyinden Vakvak Adaları, doğusundan Seylan Adaları ve daha pek çok ada tarafından sarılmıştır. Bu adalarda güzel koku ve baharat çeşitleri yetişir. Aynı şekilde buralarda altın ve zümrüt madeni olduğu da söyleniyor. Halklarının geneli Mecûsi dinine mensuptur. Yine adalarda çok sayıda hükümdarlık vardır. Coğrafya bilginleri bu adalardaki yerleşim konusunda çok ilginç şeyler söylüyorlar.

Bu kuşağın altıncı kısmına düşen, Hint Denizi'nin kuzey yakasının tamamında Yemen toprakları vardır. Kulzum Denizi (Kızıldeniz) tarafında ise Zebid, Meccem ve Yemen Tihâme'si bölgeleri, ondan sonra da (Şia) İmamiye mezhebinin Zeydiye kolunun merkezi olan Sa'de bölgesi vardır. Burası hem güneydeki hem de doğudaki denizden uzaktır. Daha sonra Aden Şehri ve onun kuzeyinde de San'a Şehri vardır. Bu iki şehirden sonra doğuya doğru Ahkâf ve Zafâr toprakları ve onlardan sonra da Hadramût toprakları uzanır. Sonra güneydeki deniz (Hint Denizi) ile Fars Denizi arasında Şihr bölgesi yer alır. İşte birinci kuşağın orta kısımlarından suyun çekilip karaların ortaya çıktığı yerler, altıncı kısmın bu bölgeleridir. Bunu dışında, bir miktar dokuzuncu kısımda, ondan biraz daha fazla da yukarı Çin bölgelerini içine alan onuncu kısımda sular çekilmiş ve karalar ortaya çıkmıştır. Bu bölgedeki meşhur şehirlerden biri doğu tarafından Seylan Adaları'nın karşısına düşen Hânîku'dur. Birinci kuşak hakkında söyleyeceklerimiz bunlardır. Nimeti ve lütfü ile başarıya ulaştıracak olan bütün eksikliklerden uzak olan Allah'tır.

İKİNCİ KUŞAK

Bu kuşak, birinci kuşağın kuzey sınırlarına bitişiktir. Bu kuşakta yer alan Mağrib'in karşısında, daha önce bahsettiğimiz Okyanus'taki Hâlidât Adaları'ndan iki ada var-

dır. Kuşağın birinci ve ikinci kısımlarının en üst taraflarında Kanûriye toprakları vardır. Ondan sonra doğu tarafında Gana'nın üst bölgeleri ve sonra da Sudan halklarından Zegâvelerin (göçebelik şeklinde hayatlarını sürdürdükleri) yaşam alanları vardır. Birinci ve kısımların alt taraflarında ise Neyster sahrası vardır. Batıdan doğuya kadar aralıksız olarak uzanmakta olan bu sahrada Mağrib ve Sudan arasında ticaret yapan tüccarların geçtikleri çöller vardır. Yine Sinhâce halklarından göçebe hayatı yaşayan Mûlessemînin yaşam alanları vardır. Mûlessemîler, Kezzûle, Lemtûne, Misrâte, Lemta ve Verîke gibi çok sayıda kabilelerden oluşmaktadır.

Bu çöllerin doğu paralelinde Fizan vardır. Sonra Berberî kavimlerinden göçebe hayatı yaşayan Ezkârların yaşam alanları yer alır ve bu alanlar doğuda üçüncü kısmın üst bölgelerine kadar uzanır. Ondan sonra bu kısımda, Sudan halklarından Kevvârların toprakları, ondan sonra da Bâcelerin topraklarının bir kısmı yer alır. Üçüncü kısmın kuzey tarafı olan alt bölgelerinde ise Veddân topraklarının kalan kısmı vardır ve onun doğu paralelinde de Vâhât Dâhile (İç Vâhâlar) olarak isimlendirilen Sinteriye toprakları yer alır.

Dördüncü kısmın üst taraflarında Bâcelerin topraklarının kalan kısımları yer alır. Sonra bu kısmın ortasında, birinci kuşaktaki kaynağından gelip denize döküleceği yere doğru giden Nil Nehri'nin kenarlarında Saîd bölgesi yer alır. Nil bu kısımda araziye kesen iki dağın arasından geçer. Bu dağlardan batı tarafında olanı Vâhât Dağı, doğu tarafında olanı ise Mukattam Dağı'dır. Yine Esnâ ve Ermente şehirleri de Nil'in yukarı yakalarında yer alır. Buraları da aynı şekilde Nil'in yakalarında yer alan Asyût, Kûs ve Sûl bölgeleri takip eder. Bu noktada Nil iki kola ayrılır. Bu kollardan sağdaki bu kısımda bulunan Lâhûn'da soldaki de Dilas'ta sonra erer. Bu iki kolun arasında Mısır yukarı bölgeleri vardır.

Mukattam Dağı'nın doğusunda, beşinci kısımda Suveyş Denizi'ne kadar uzanan Ayzâb sahraları vardır. Kulzum Denizi (Kızıldeniz) olarak da isimlendirilen bu deniz, Hint Denizi'nden ayrılmaktadır ve güneyden kuzeye doğru uzanmaktadır. Bu kısmın doğu tarafında Yelemlem Dağı'ndan Yesrib'e (Medine'ye) kadar olan bölge Hicaz'dır. Hicaz'ın ortasında Mekke-i Şerif ve sahilinde de –bu denizin batı yakasındaki Ayzâb bölgesine karşılık gelen- Cidde Şehri vardır.

Altıncı kısmın batısında en yüksek yerleri güneyde olan Necid bölgesi vardır. Tebâle, Cereş ve Ukaz'a kadar olan bölge kuzeyde yer alır. Bu (altıncı) kısımda Necd'in alt tarafında, Hicaz'ın geriye kalan toprakları vardır. Buranın doğu paralelinde Necran ve Hayber bölgeleri, onların da alt tarafında Yemâme vardır. Necran'ın doğu paralelinde ise Sebe, Me'rib ve sonra da Şihr toprakları yer alır ve böylece Fars Denizi'ne ulaşılmış olunur. Daha önce de söylendiği gibi bu deniz, Hind Denizi'nden ayrılıp kuzeye doğru uzanan ikinci denizdir. Deniz bu kısımda batıya doğru meylederek (kuzeye) uzanır. Denize, doğu tarafı ile iç tarafı arasında üçgen şeklinde uzanan kara parçasının en üst tarafında –ki burası Şihr sahilidir- Kalhat şehri yer alır. Yine aynı sahilde ve Kalhat şehrinin alt tarafında Umman ve sonra da Bahreyn bölgesi yer alır. Bu bölgedeki Hecer, altıncı kısmın sonundadır.

Yedinci kısmın batı yönündeki en üst tarafında Fars Denizi'nin bir parçası vardır. Bu parça altıncı kısımdaki parçayla bitişiktir. Hint Denizi, onun bu üst tarafını tamamen

kaplamıştır. Bu sahiller üzerinde Mekran'a kadar Sind bölgesi yer alır. Mekran'ın karşısında ise yine Sind bölgesi içinde olan Tavberân vardır. Sind bölgesinin tamamı, batı tarafından bu (yedinci) kısma bitişiktir. Sind bölgesi ile Hint topraklarını ise aradaki çöller birbirinden ayırır. Hint tarafından gelen nehir buradan geçer ve güneydeki Hint Denizi'ne dökülür. Hint ülkesi, Hint Denizi'nin sahilinden başlar ve doğu paralelinde Belhera bölgesi vardır. Onun alt tarafında ise, Hintlilerin en büyük putlarının bulunduğu yer olan Multan vardır. Bu şekilde yedinci kısmın sınırları Sind'in alt taraflarına ve Sicistan'ın üst taraflarına kadar uzanır.

İkinci kuşağın sekizinci kısmının batısında Belhera bölgesinin kalan toprakları vardır. Onun doğu paralelinde ve Hint Denizi sahillerinin en yukarı noktasına ise Kandahar ve ondan sonra da Menibâr bölgeleri yer alır. Onlardan sonra alt tarafta Kabil ve Kabil'den sonra, Hint Denizi'ne kadar olan doğu tarafında Kanûç bölgesi vardır. Bu bölge İç Keşmir ile ikinci kuşağın sonu olan Dış Keşmir arasındadır.

Dokuzuncu kısmın batısında Uzak Hint vardır. Uzak Hint, dokuzuncu kısmın doğusuna ve üst taraftan onuncu kısma kadar uzanır. Bu tarafın alt kısmında, içinde Saygon şehrinin de bulunduğu Çin'in bir bölgesi kalır. **Onuncu kısmın** tamamındaki Çin bölgeleri Okyanus ile birleşir. En iyisini Allah ve Peygamberi bilir. Başarı bütün eksikliklerden uzak olan Allah'tandır. O, lütuf ve iyilik sahibidir.

ÜÇÜNCÜ KUŞAK

Bu kuşak da ikinci kuşağın kuzeyine bitişiktir. Bu **kuşağın** birinci kısmının yukarı tarafında Deren Dağı vardı ve dağ bu bölgenin yaklaşık üçte birlik kısmını kaplar. Dağ bu kısmın batısındaki Okyanus'un kıyısından başlayıp, doğuda bu kısmın sonuna kadar uzanır. Bu dağda sayılarını sadece Allah'ın bileceği kadar çok Berberî halkları yaşar. Yeri geldiğinde bu konuya değineceğiz. Yine bu dağ ile ikinci kuşak arasındaki bölgede ve Okyanus'un bu kısmın içinde kalan sahillerinde kaleler vardır. Bu bölge doğudan Sûs ve Nûl bölgelerine bitişiktir. O bölgelerin doğu paralelinde ise Der'a bölgesi, sonra Sicilmâse bölgesi ve ikinci kuşaktan bahsedilirken değinilen Neyster Sahrâsı'nın bir bölümü yer alır.

Sözünü ettiğimiz dağ, bu kısımda yer alan bütün bu bölgeler boyunca uzanır. Meleviye Vadisi'nin paraleline gelinceye kadar, dağın batı tarafında, yollar ve geçitler azdır. Bu noktadan sonra dağın sonuna kadar yollar ve geçitler çoğalır. Dağın bu tarafında sırasıyla Hintâte, Teynemlek, Kedmiye ve Meşküre gibi Mesâmide topluluklarının yaşadıkları bölgeler yer alır. Meşküreler, bu kısımdaki Mesâmidelerin sonuncusudur. Sonra Sînâhâce kabilelerinin yaşadıkları bölgeler gelir. Yine bu kısmın sonunda bazı Zenâta kabileleri yaşarlar. Bu kısım, bu noktada Kûtâmelerin dağı olan Ürâs Dağı ile bitişiktir. Buradan sonra kendi konularında zikredeceğimiz gibi diğer Berberî topluluklarının yaşadığı yerler gelir.

Aynı şekilde Deren Dağı batı tarafında Uzak Mağrib'in içlerine kadar sokulmuştur. Dağın güneyinde ise Merrâkuş, Ağınat ve Tedelâ bölgeleri vardır. Yine güneyde Ok-

yanus'un kenarında Asfâ kalesi ve Selâ şehri vardır. Merrâkuş bölgesinin iç kısımlarında Fas, Miknâse, Tâzâ ve Kasr-u Kutâme şehirleri vardır. İşte oranın halkınca Uzak Mağrib olarak isimlendirilen bölge burasıdır. Uzak Mağrib'in Okyanus kıyısında, Asılâ ve Arâyîş gibi şehirler vardır. Buraların doğu paralelinde, merkezi Tilmisân olan Orta Mağrib bölgesi yer alır. Rum Denizi (Akdeniz) sahillerinde ise Huneyn, Vehrân ve Cezair vardır. Çünkü Rum Denizi dördüncü kuşağın batı tarafındaki Tanca Boğazı (Cebel-i Tarık Boğazı) ile Okyanus'tan çıkıp doğuya doğru uzanır ve Şam bölgesinde son bulur. Deniz, dar bir boğazla başladıktan sonra güneye ve kuzeye doğru genişleyip üçüncü ve beşinci kuşakların içlerine kadar sokulur. Onun için bu denizin sahillerindeki bölgelerden pek çoğu, üçüncü kuşağın içinde kalan kıyılarındadır. Cezayir, doğu tarafından yine bu denizin sahilinde bulunan Becâye bölgesiyle bitişiktir. Onun da doğusunda Konstantiniyye vardır. Birinci kısmın sonunda, bu bölgelerin güneyinde ve denizden bir konaklık mesafede, Orta Mağrib'in güneyine doğru yükselen coğrafyada Eşîr bölgesi, sonra Mesîle bölgesi ve sonra da merkezi Beskere olan Zâb bölgesi yer alır. Beskere, Deren Dağı ile bitişik olan Ürâs Dağı'nın alt tarafındadır. Burası, bu kısmın doğu tarafındaki son noktasıdır.

Bu kuşağın ikinci kısmının durumu birinci kısmının durumu gibidir. Deren Dağı bu kısmın güneyinin üçte birlik bölümünü kaplar ve batıdan doğuya doğru uzanarak bölgeyi ikiye ayırır. Aynı şekilde Rum Denizi de, kuzeyden bu kısmın belli bir bölümünü kaplar. Deren Dağı'nın güneyinde kalan bölgesinin batısı tamamen çöllerden ibarettir. Doğusunda ise Gadâmis şehri vardır. Bu şehrin doğu paralelinde ise, -daha önce geçtiği gibi- bir bölümü ikinci kuşakta kalan Veddân toprakları vardır. Deren Dağı'nın iç kısımlarıyla, batı tarafındaki bu dağ ve Rum Denizi arasındaki bölgede Ürâs Dağı, Tebis ve Ubes yer alır. Denizin sahilinde ise Büne şehri vardır.

Bu bölgelerin doğu paralelinde Afrika şehirleri vardır. Denizin bu bölgedeki sahillerinde Tunus, Sûse ve Mehdiyye şehirlerinin bulunduğunu görüyoruz. Bu şehirlerin güneyinde ise Deren Dağı'nın alt tarafında Cerid bölgesinin Tûzer, Kafsa ve Nefzâve şehirleri vardır. Bu bölge ile sahil arasında Kayravân şehri, Veslât Dağı ve Subyutle yer alır. Bütün bu bölgelerin doğu paralelinde ise, Rum Denizi kıyısındaki Trablus şehri vardır. Güneyde bu şehrin karşısında, Deren Dağı ile bitişik olan ve Hevâre kabilelerinden bir olan Nekre halkının yaşadığı Dummer Dağı vardır. Bu dağ, Deren Dağı'nın ikiye ayırdığı bölgenin güneyinde bulunan Gadâmis şehrinin karşısına düşmektedir. Bu kısmın doğusundaki en uç nokta, Süveyka bin Meşkûre kabilesinin yaşadıkları sahildeki bölgedir. Bunun güneyinde Veddân topraklarındaki göçebe Arapların dolaştıkları yerler vardır.

Deren Dağı, bu kuşağın üçüncü kısmı boyunca da uzanır. Ancak bu sefer, bu kısmın sonuna geldiğinde kuzeye kıvrılır ve bu kısma paralel olarak ilerleyip Rum Denizi'nin içlerine kadar sokulur. Artık bu noktada Evsân adını alır. Rum Denizi kuzeyden bu kısmın bir bölümünü kaplar ve buradaki karalar deniz ile Deren Dağı arasındaki dar bir bölgeye sıkışır. Bu kısmın dağın arkasındaki güney ve batı tarafında Veddân topraklarının kalan kısmı ile göçebe Arapların dolaştıkları yerler vardır. Sonra Zevîle bin Hattab bölgesi, ondan sonra da bu kısmın doğu sınırına kadar kumluklar ve çöller yer alır. Bu kısmın batısında dağ ile deniz arasında sahil şehri Sürte vardır. Sonra Arapların dolaştıkları boş araziler ve çöller yer alır. Sonra sırasıyla Ecdâbiye, dağın kıvrım yerinde Berka ve deniz kenarında Talmase şehirleri vardır. Dağın doğu kıvrımından bu kısmın sonuna ka-

dar ise Heyb ve Ruvâha göçebe kabilelerinin dolaştıkları yerler vardır.

Bu kuşağın dördüncü kısmının batı tarafının yukarı bölgesinde Berkik sahraları vardır. Alt bölgesinde ise Heyb ve Ruvâha kabilelerinin yurtları vardır. Rum Denizi bu kısmın içlerine girer ve güneye kadar bir çok bölgeyi kaplayarak onu yüksek yerlere hapseder. Böylece deniz ile bu kısmın sonu arasında geriye sadece göçebe Arapların dolaştıkları çöller kalır. Bu yerlerin doğu paralelinde ise Feyyum bölgesi vardır. Feyyum, Nil'in iki kolundan birinin, ikinci kuşağın dördüncü kısmında bulunan Saîd bölgesindeki Lâhûn'dan geçen kolunun döküldüğü yerdedir. Nehir buradaki Feyyum Gölü'ne dökülür.

Bu bölgenin doğusunda Mısır toprakları vardır ve Mısır'ın meşhur şehri, Nil'in, ikinci kısmın sonunda bulunan ve Saîd bölgesi içinde olan Dilâs'tan geçen kolu üzerindedir. Nil'in bu kolu Mısır'ın alt tarafında yeniden iki kola ayrılır ve bunlardan biri Şentûf'tan, diğeri de Zeftî'den geçer. Bu iki koldan sağ taraftaki Kurmut'a gelindiğinde yeniden iki kola ayrılır ve bu kolların hepsi Rum Denizi'ne dökülür. Bu kolların batıdaki- nin döküldüğü yerde İskenderiye, ortadaki döküldüğü yerde Reşid ve doğudakinin döküldüğü yerde de Dimyat şehirleri vardır. Mısır ve Kahire ile bu sahiller arasındaki Mısır'ın alt bölgelerinin her tarafı meskun bölgelerdir ve ziraat yapılmaktadır.

Bu kuşağın beşinci kısmında Şam bölgeleri vardır. Güneyden başlayıp gelen Kulzum Denizi (Kızıldeniz) bu kısmın batı tarafındaki Süveyş bölgesinde sona erer. Ancak bu deniz, Hint Denizi'nden ayrılıp kuzeye çıkarken batıya doğru meyleder ve bu kısımda onun bir uzantısı batıya doğru daha da meylederek ilerler ve Süveyş'te son bulur. Kuzlum Denizi'nin bu uzantısı üzerinde sırasıyla Fârân bölgesi, Tûr Dağı, Eyle kenti ve bu kısmın sonuna kadar da Havrâ bölgesi yer alır. Sonra sahili -ikinci kuşağın beşinci kısmını açıklarken söylediğimiz gibi- Hicaz topraklarından güneye kıvrılır. Bu kısmın kuzeyinde ise Rum Denizi'nin bir bölümü yer alır. Bu kısmın batı tarafından bir çok yeri kaplamış olan Rum Denizi'nin sahillerinde Furmâ ve Arîş şehirleri vardır. Deniz bu bölgeden Kulzum Denizi'ne yaklaşmış ve ikisi arasındaki kara parçasını daraltmıştır. Aradaki kara parçası neredeyse Şam bölgesine açılacak bir kapı gibi kalmıştır. Bu kapının batısında Tih sahrası ve bitkisiz çıplak araziler vardır. Kur'an'ın anlattığı gibi, İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra ve Şam'a girmeden önce kırk yıl buralarda dolaşmışlardır. Rum Denizi'ndeki Kıbrıs adasının bir bölümü bu kısımda yer alır. Kalan kısmı ise ileride değineceğimiz gibi, dördüncü kuşakta yer alır.

Rum Denizi'nin Kulzum Denizi ile birbirine yaklaştığı yerin sahilinde Mısır topraklarının sonu olan Arîş şehri vardır. Bu şehir ile (doğuda tarafındaki) Askalân şehri arasında denizin bir uzantısı vardır. Sonra Rum Denizi'nin bu kısımdaki bölümü, bu noktada kıvrılarak Trablus ve Gazze'den dördüncü kuşağa uzanır ve orada doğu sınırlarının sonuna gelmiş olur. Şam sahillerin çoğu bu bölümdedir. Doğuda Gazze ve Askalân şehirleri vardır. Oradan sola kıvrılıp kuzeye dönüldüğünde Kayseriye bölgesine ulaşılır. Sonra sırasıyla Akkâ, Sûr ve Saydâ şehirleri gelir. Sonra deniz dördüncü kuşakta kuzeye yönelir.

Bu kısmın bu bölümündeki bu sahil şehirlerinin karşısında, Kulzum Denizi'ndeki Eyle sahillerinden başlayıp doğuya doğru meylederek kuzeye uzanan ve bu kısma kadar ulaşan büyük bir dağ vardır. Lukâm Dağı olarak isimlendirilen bu dağ sanki Mısır ve

Şam bölgelerinin arasındaki bir engel gibidir. Dağın Eyle tarafında, Mısırlı hacıların Mekke'ye giderken geçtikleri Akabe vardır. Sonra Kuzey tarafında Hz. İbrahim peygamberin kabrinin bulunduğu Serrât dağı vardır. Akabe'nin kuzeyinde Lukâm Dağı ile bitişik olan bu dağ doğuya doğru uzanır ve sonra biraz bir tarafa kıvrılır. Dağın bu kıvrım yerinin doğusunda Hicr bölgesi, Semud kavminin yurdu, Teyme ve Devmet-u Cendel bölgeleri yer alır. Buralar Hicaz'ın alt taraflarıdır. Buraların üst tarafında Razvâ Dağı vardır.

Güneyinde ise Hayber Kalesi bulunur. Serrât Dağı ile Kulzum Denizi arasında Tebük sahrası vardır. Serrât Dağı'nın kuzeyinde, Lukâm dağının olduğu yerde Kudüs, ondan sonra da Ürdün ve Taberiye şehirleri vardır. Doğusunda ise Ezriât topraklarına kadar Gavr bölgesi yer alır. Bu bölgenin yine doğu paralelinde, bu kısmın ve Hicaz topraklarının son noktası olan Devmet-u Cendel bölgesi yer alır. Lukâm Dağı'nın kuzeye kıvrıldığı bu kısmın son noktasında Dimaşk (bugünkü Şam) şehri vardır ve bu şehir sahildeki Saydâ ve Beyrut şehirlerinin karşısına düşmektedir. Lukâm Dağı bunların arasını ayırır. Dimaşk'ın doğu paralelinde Ba'lebekke şehri ve bu kısmın kuzeydeki son noktası olan Lukâm Dağı'nın kıvrım noktasında da Hıms şehri yer alır. Ba'lebekke ve Hıms'ın doğusunda ise Tedmür şehri ve göçebelerin dolaştıkları bâdiyeler vardır.

Bu kuşağın altıncı kısmının üs tarafında, Necd bölgesinin alt tarafına düşen göçebe Arapların dolaştıkları yerler vardır. Yemâme, Avc Dağı ile Sammâne arasında Bahreyn'e kadar olan bölgede, Hicr ise Fars Denizi'nin sahilindedir. Bu kısmın göçebe Arapların dolaştıkları yerlerin alt tarafındaki bölgesinde Hayra ve Kadisiye şehirleri ile Fırat'ın suları ile beslenen göller vardır. Buralardan sonra doğu tarafında ise Basra şehri vardır. Fars Denizi, bu kısmın kuzeyinin alt taraflarını teşkil eden Abbâdan ve Übülle bölgelelerinde sona erer. Dicle Nehri bir çok kola ayrıldıktan ve yine Fırat'ın bazı kollarıyla birbirlerine karıştıktan sonra, nihayet bu kolların hepsi Abbâdan bölgesinde birleşir ve Fars Denizi'ne dökülür. Denizin bu kısım içinde yer alan bölümü, üst taraflarda geniş, doğu tarafındaki son noktasında ve bu noktanın kuzeyi sıkıştırdığı bölümünde dardır.

Bu denizin batı yakasında Bahreyn'in alt kısımları, Hicr ve Ahsâ, buraların batısında ise Ahtab, Sammâne ve Yemâme'nin kalan toprakları vardır. Doğu yakasında ise Fars sahillerinin yukarı tarafları yer alır. Bu kısmın doğusunun son taraflarından başlayan bu sahiller denizle birlikte doğuya doğru uzanırlar. Bunların arkasında güneye doğru Kufs dağları ve Kirman vardır. Hürmüz'ün alt tarafındaki bu denizin sahillerinde ise Sıraf ve Necîrem şehirleri vardır. Bu kısmın doğu sınırına kadar ve Hürmüz'ün alt bölgesinde Sâbü, Dârabecerd, Nesâ, İstahar, Şâhicân ve Şiraz gibi Fars şehirleri yer alır. Bütün bu şehirlerin merkezi Şiraz'dır. Bu şehirlerin alt tarafından, kuzeyde denize kadar Hozistan bölgesi vardır. Hozistan'ın doğusunda ise Esbahân'a kadar uzanan Ekra⁴⁸ Dağları vardır ve Kürtlerin yaşadıkları, göçebe olarak dolaştıkları yerler buralardır. Bu dağların sırtları Fars topraklarındadır ve Resûm olarak isimlendirilir.

Bu kuşağın yedinci kısmının yukarı bölgelerinin batısında Kufs Dağları'nın kalan kısımları yer alır. Güney ve Kuzeyden o dağlardan sonra Kermân ve Mekerân bölgeleri gelir. Rûdân, Şircân, Cîreft, Yezdeşir ve Behrec bu bölgelerdeki şehirlerden bazılarıdır.

⁴⁸ Kürtler demektir.

Kerman topraklarının alt tarafından kuzeyde Esbahân sınırlarına kadar geriye kalan Fars şehirleri yer alır. Esbahân şehri de bu (yedinci) kısmın batısı ile kuzeyi arasında kalan yeredir. Kermân ve Fars şehirlerinin doğusunda ise (bu kısmın) güneyindeki Sicistân ve Kûhistân yer alır. Kuhistan toprakları, Sicistân'a göre kuzeydedir. Kermân ve Fars bölgeleri ile Sicistân ve Kûhistân bölgeleri arasında çok büyük çöller vardır. Zorluğundan dolayı buralardan çok geçilmez. Best ve Tâk, Sicistân şehirlerindendir. Kûhistân ise gerçek-te Horasan'ın bir bölgesidir ve en meşhur şehirlerinden biri Serahs'dur.

Bu kuşağın sekizinci kısmının batısında ve güneyinde Türk kavimlerinden Ha-laçların göçebe olarak yaşadıkları bölgeler vardır ve buralar batıdan Sicistân'a ve güneyden de Hint'teki Kabil'e⁴⁹ bitişiktir. Bu bölgelerin kuzeyinde Gor Dağları ve Gor bölgesinin şehirleri vardır. Bu şehirlerin merkezi olan Gazne aynı zamanda Hint'e açılan kapı durumundadır. Kuzeyde, Gor bölgesinin sonunda Esterabâd bölgesi vardır. Esterabâd'ın kuzeyinden, doğuya doğru bu (sekizinci) kısmın sonuna kadar olan bölge Horasan'ın orta kesiminde bulunan Herat bölgesidir. Esferâyin, Kâşân, Bûşenc, Mervu'r-Rûz, Tâlikân ve Cuzcân bu bölgedeki şehirler arasındadır. Horasan Ceyhun nehrine kadar uzanmaktadır. Horasan şehirlerinden olan Belh şehri bu nehrin batı yakasında, Tirmiz şehri ise doğu yakasındadır. Belh şehri Türklerin başkenti idi.

Ceyhun nehri, Hint sınırındaki Bezeşân'ın Veccâr bölgesinden çıkar. Nehrin çıktığı bu bölge bu (sekizinci) kısmın güneyi ve doğudaki son noktasıdır. Nehir buradan çıktıktan sonra doğuya doğru kıvrılarak akar ve bu kısmın ortasına geldiğinde Harnab nehri olarak isimlendirilir. Sonra kuzeye kıvrılır, Horasan'dan geçer ve onun hizasında ilerleyerek –ileride değineceğimiz gibi- beşinci kuşakta bulunan Havarizm (Aral) Gölü'ne dökülür. Ceyhun nehri güneyden kuzeye doğru akarken, bu kısmın ortasında kendisine, doğudaki Huttel ve Vahş bölgelerinden gelen beş büyük nehir ile yine doğuda bulunan Buttem (Fergâne) Dağları'ndan gelen başka nehirler katılır ve bir benzeri daha olmayacak şekilde genişleyip büyür.

Ceyhun'a katılan beş büyük nehirden biri Vahşâb nehridir. Bu kısmın güneyi ve doğusu arasında bulunan Tibet bölgesinden çıkan nehir, bu (sekizinci) kısmın kuzeyine yakın olan dokuzuncu kısma ulaşmaya kadar biraz kuzeye meylederek batıya doğru akar. Bu noktada büyük bir dağ nehrin önüne çıkar. Bu dağ da, bu (sekizinci) kısmın güneyinin ortalarından geçer ve kuzeye doğru meylederek doğu yönünde ilerleyip, bu kısmın kuzeyine yakın olan dokuzuncu kısma ulaşır. Sonra Tibet bölgesini geçerek bu kısmın güneydoğusuna ulaşır ve Türkler ile Huttel bölgesini birbirinden ayırır. Dağın, bu kısmın kuzeyinin ortasında bulunan tek bir geçidi vardır ve Fazl bin Yahya buraya, Ye'cûc ve Me'cûc seddine benzer bir set bina etmiş ve ona bir kapı yapmıştır. Evet, Vahşâb nehri Tibet'ten çıkıp akarken bu dağ önüne çıktıktan sonra Vahş bölgesine ulaşmaya kadar uzun bir mesafeyi bu dağın alt tarafından akarak geçer ve Belh hudutlarında Ceyhun Nehri'ne dökülür. Ceyhun Nehri bundan sonra kuzeydeki Tirmiz'ten geçerek Cuzcân bölgesine akar.

Doğuda Gor bölgesi ile Ceyhun Nehri arasında Horasan'ın Nâsân bölgesi bulunur. O bölgede, Ceyhun'un doğu tarafında büyük bir kısmını dağların oluşturduğu Hut-

⁴⁹ Bugün Afganistan'ın başkenti olan Kabil, o zaman Hint sınırları içinde değerlendirilmektedir.

tel bölgesi ve Vahş bölgesi vardır. Bu bölge, Ceyhun nehrinin batısındaki Horasan tarafından başlayıp doğuda Tibet sınırındaki büyük bir dağa kadar uzanan Büttem Dağları ile kesilir. Yukarda söylediğimiz gibi, bu dağların alt tarafından Vahşâb nehri geçer ve Fazl bin Yahya'nın yaptırdığı seddin olduğu yerde Ceyhun nehri ile birleşir. Ceyhun bu dağların arasında geçer. Mecrası boyunca Ceyhun'a daha bir çok nehir katılır. Vahş bölgesindeki nehir bunlardan biridir ve doğuda, Tirmiz'in alt tarafından kuzeye doğru giderken Ceyhun'a katılır. Aynı şekilde Büttem Dağları'nın, Cuzcân bölgesindeki başlangıç yerinden çıkan Belh nehri de, batı tarafından Ceyhun'a katılır. Bu nehrin batısında Horasan'ın Âmid bölgesi vardır. Doğusunda ise Türk yurtlarından Suğud ve Asrûşene toprakları vardır. Bu toprakların doğusunda ise, bu kısmın doğu sınırına kadar, Fergâne toprakları yer alır. Büttem dağları kuzeye kadar bütün Türk bölgelerinden geçer.

Bu kuşağın dokuzuncu kısmının batısından ortasına kadar Tibet toprakları vardır. Güneyinde Hint toprakları ve doğusunda da, bu kısmın sınırına kadar Çin toprakları vardır. Tibet bölgesinin kuzeyine düşen bu (dokuzuncu) kısmın doğu ve kuzey sınırlarına kadar olan bölgede ise Türk yurtlarından Hazlac toprakları vardır. Doğu tarafından Fergâna bölgesi bu topraklara bitişiktir. Yine bu kısmın doğu ve kuzey sınırlarında Türk boylarından Tağazğuzların (Dokuzoğuzların) toprakları vardır.

Bu kuşağın onuncu kısmının güneyinin tamamında Çin'in kalan kısmı ve aşağı bölgeleri vardır. Kuzeyinde ise Dokuzoğuzların topraklarının kalan kısımları vardır. Onların doğusundan, bu kısmın doğu sınırlarına kadar olan bölgede yine Türk boylarından Kırgızların toprakları vardır. Kırgızların kuzeyinde ise bir başka Türk boyu olan Kitmanların toprakları yer alır. Okyanus'ta, bu toprakların karşısında, hiçbir geçidi ve yolu olmayan ve dışardan tırmanılması da son derece zor olan yuvarlak bir dağ şeklindeki Yakut adası vardır. Öldürücü yılanların bulunduğu adada bol miktarda yakut taşı da vardır. O yörenin insanları, Allah'ın ilham etmesiyle bir şekilde o taşları elde etmenin yolunu buluyorlar.

Dokuzuncu ve onuncu kısımdaki bu bölgelerde –Horasan'dan sonrası, dağların olduğu yerler ve göçebe Türklerin yaşam alanları- yaşayan kavimler sayılamayacak kadar çoktur. Ürünlerinden yararlandıkları ve binit olarak kullandıkları develere, koyunlara, sığırlara ve atlara sahip olan ve göçebe hayatı yaşayan bu toplulukların sayıları o kadar çoktur ki, ne kadar olduğunu ancak Allah bilir. Onlardan bir bölümü, Ceyhun Nehri'nin arkasındaki bölgelerde yaşayanlar Müslümandır ve bunlar, Mecusî olan kafirlere karşı akınlar düzenleyip onları esir ederler ve bu esirleri Horasan'a, Hint'e ve Irak'a götürüp köle olarak satarlar.

DÖRDÜNCÜ KUŞAK

Bu kuşak da, üçüncü kuşağın kuzey sınırına bitişiktir. Bu kuşağın birinci kısmının batısında Okyanus vardır ve Okyanus güneyden kuzeye bu kısmın tamamı boyunca uzanır. Güneyde, bu Okyanus sahilinde Tanca şehri vardır. Okyanus'un Tanca'nın alt kısmındaki uzantısından itibaren, on iki mil genişliğindeki dar bir boğaz (Tanca/Cebel-i Ta-

rık Boğazı) vasıtasıyla Rum Denizi (Akdeniz) başlar. Boğazın kuzey yakasında Tarîf ve Ceziret-ü Hadrâ (Yeşil Ada), güney yakasında ise Kasru'l-Mecâz ve Sebte şehirleri vardır. Deniz doğuya doğru uzanır ve bu kuşağın beşinci kısmının ortalarında sona erer. Doğuya doğru uzanırken tedricen genişler ve dört kısım ile beşinci kısmın da çoğunu sularıyla kaplar. Aynı şekilde her iki taraftan üçüncü kuşağın ve beşinci kuşağın belli bir bölümünü kaplar. Buna ileride değineceğiz. Bu deniz Şam Denizi olarak da isimlendirilir.

Bu denizde çok fazla ada vardır. Batıdan başlayarak bu adaların en büyükleri şunlardır: Yapsa (Eipissa), Mayorka, Minorka, Sardinya, Sicilya –adaların en büyüğü budur-, Pilonz, Girit ve Kıbrıs. Bütün bu adalara, içinde yer aldıkları kısımlardan bahsederken değineceğiz. Bu denizden, bu kuşağın üçüncü kısmının sonundan ve beşinci kuşağın üçüncü kısmından itibaren Venedik Körfezi (Adriyatik Denizi) ayrılır ve kuzeye doğru uzanır. Ancak deniz bu kısmın ortasına geldiğinde kıvrılır ve beşinci kuşağın ikinci kısmında bitene kadar batıya meyilli olarak gider.

Yine bu denizden, beşinci kuşağın dördüncü kısmının doğusundan (Ege Denizi'nden), Kostantiniyye Körfezi (Marmara Denizi) ayrılır. Bu deniz bir ok atımı mesafesindeki dar bir geçitten geçip beşinci kuşağın sonuna kadar ve ondan sonra da altıncı kuşağın dördüncü kısmına ulaşana kadar kuzeye doğru ilerler ve orada altıncı kuşağın beşinci kısmının tamamını ve altıncı kısmının da bir bölümünü kaplayacak şekilde doğuya doğru uzanan Nitş Denizi'ne (Karadeniz'e) açılır. Yeri geldiğinde bu konuya değinilecektir.

Tanca Boğazı ile Okyanus'tan ayrılan Rum Denizi, üçüncü kuşakta genişleyerek devam eder. Boğazın bir parçası, (dördüncü kuşağın birinci kısmı olan) bu kısımda bulunmaktadır. İşte iki denizin (Okyanus ve Rum Denizi) birleştiği bu parça üzerinde Tanca şehri vardır. Bu şehirden sonra, (artık) Rum Denizi sahillerinde olan Sebte, Katâvun ve Bâdis şehirleri gelmektedir. Sonra Rum Denizi, bu (birinci) kısmın doğuda kalan her yerini sularıyla kaplayarak üçüncü kısma uzanmaktadır.

Bu kısımdaki meskun yerlerin çoğu kuzeyde, özellikle de boğazın (Tanca Boğazı'nın) kuzeyindedir ve hepsi de Endülüs'ün batı şehirleridir. Bu şehirlerden bazıları Okyanus ile Rum Denizi'nin arasındadır. İki denizin birleştiği yerdeki Tarîf, bu şehirlerin ilkidir. Tarîf'in doğusunda, Rum Denizi sahilinde sırayla Ceziret-u Hadrâ, Malaka, Menkib ve Elmeriye şehirleri vardır. Bu şehirlerin batısında, Okyanus tarafında ve Okyanus'a yakın bir noktada Şerîş ve Leble şehirleri vardır. Bunların karşısında, Okyanus'ta Kadis adası yer alır. Şerîş ve Leble'nin doğusunda İşbiliye, İstece, Kurtuba, Medîle, Garnata, Ceyyân, Ubbede, Ediyâş ve Besta şehirleri sıralanır. Bunların alt tarafında, Okyanus'un batı sahillerinde Şentemiriye ve Şilbu şehirleri vardır. Bunların doğusunda Marde ve Yabre, sonra Gâfik ve Bezçâle şehirleri ve sonra da Riyah Kalesi yer alır. Bunların alt tarafında ve yine Okyanus'un batı sahilinde Eşbûne ve bir nehri kenarına kurulmuş olan Bâce şehirleri vardır. Onların doğusunda Şenterîn, bahsi geçen nehrin kenarında Muzie ve sonra da Kantarat-u Seyf şehirleri vardır.

Eşbûne'nin doğu paralelinde Şârât Dağı yer alır. Oranın batısından başlayan dağ, bu kısmın kuzeydeki son noktasına kadar doğuya meylederek uzanır ve Salim şehrinde son bulur. Bu dağın alt tarafında, Furine'nin doğusunda sırayla Talabire, Tulaytala şehir-

leri, Taş Vadisi ve Salim şehri vardır. Bu dağın baş tarafı ile Eşbûne şehri arasında Kalma-riye bölgesi vardır. İşte bütün bunlar Endülüs'ün batısındadır.

Endülüs'ün doğusuna gelince, Rum Denizi kıyılarında Elmeriye'nin doğusunda sırayla Kartanca, Lefte, Daniye, Balansiya ve Tartuşe şehirleri gelir. Tartuşe bu kısmın doğudaki son noktasıdır. Bu şehirlerin alt tarafında, kuzeyde Liyurka ve Şekkûra şehirleri vardır. Bu iki şehir Batı Endülüs'teki Besta Şehrine ve Riyah Kalesi'ne sınırdır. Sonra doğuda Mursiye ve kuzeyde, Balansiya'nın alt tarafında da Şâtibe şehirleri yer alır. Sonra Şakr, Tartuşe ve bu kısmın sonunda bulunan Tarkune şehirleri sıralanır. Sonra bunların alt tarafında, kuzeyde Mincâle ve Ride toprakları yer alır. Bu topraklar batıdaki Şekkûra Tulaytula'ya sınırdır. Sonra doğuda ve Tartuşe'nin kuzeyine gelen alt tarafında Efraga şehri vardır. Sonra Salim şehrinin doğusunda sırayla Eyüp Kalesi, Serakusta ve Lâride şehirleri yer alır. Burası bu (birinci) kısmın doğu ve kuzey sınırlarının sonudur.

Bu kuşağın ikinci kısmı, kuzey doğusundaki bir bölgesi dışında, tamamen sularla (Rum Denizi'yle) kaplıdır. Bernat Dağı'nın bir bölümü, sularla kaplı olmayan bu bölgededir. Bernat Dağı demek, Yolu sarp ve meşakkatli olan dağ demektir. Bu dağa beşinci kuşağın birinci kısmının sonundan çıkılır. Dağ, o kısmın Okyanus'un kıyısındaki güneydoğu sınırının bulunduğu yerden başlar ve doğuya meylederek güneye doğru uzanır. Dağ bu kuşağın birinci kısmına doğru kıvrılarak ikinci kısmına ulaşır ve bir parçası bu ikinci kısımda yer alır. Yine dağın sarp yolları, ona bitişik olan ve Kaşkuniye diye isimlendirilen bölgeye ulaşır. Bu bölgede Haride ve Karkaşune şehirleri vardır. Rum Denizi'nin bu kısmındaki sahilleri üzerinde Barselona ve Arbone şehirleri vardır. Bu kısmın büyük bir bölümünü işgal eden Rum Denizi'nde çok sayıda ada vardır ve bu adalardan çoğu da küçükliklerinden dolayı meskun değildir. Bu kısmın batısında Sardinya adası, doğusunda da Sicilya adası vardır ve bu son ada büyük bir alan kaplar. Çevresinin (çapının) yedi yüz mil olduğu söyleniyor. Adada çok sayıda şehir vardır. En meşhurları ise şunlardır: Sirekusa, Palermo, Tarabka, Mazer ve Masino. Bu ada Afrika'nın karşısındadır ve Afrika ile arasında Aduşe ve Malta adaları vardır.

Bu kuşağın üçüncü kısmı da, üç yer dışında tamamen sularla kaplıdır. Bu yerler kuzey batıdaki Kaluriye bölgesi, Abkirede bölgesinin orta kısmı ve Venedik bölgesinin doğusudur.

Bu kuşağın dördüncü kısmı da sularla kaplıdır. Bu kısımdaki adalar çok olması- na rağmen, üçüncü kısımda olduğu gibi bunların da çoğu meskun değildir. Kuzey batıdaki Pilonus Adası ile bu kısmın ortasında bulunan ve güneyden kuzeye doğru uzanan Girit Adası meskûn adalardandır.

Bu kuşağın beşinci kısmının, güney ile batı arasındaki üçgen şeklinde büyük bir bölümü de sularla kaplıdır. Bu bölümün batı tarafı bu kısmın kuzey sınırına kadar ulaşır. Güney tarafı ise yaklaşık olarak bu kısmın üçte ikilik bölümünü işgal eder. Güneyde geriye yaklaşık üçte birlik bir kara parçası kalır ve denize meyilli olarak kuzeyden batıya doğru uzanır. Güney kısmının yarısını Şam'ın aşağı bölgeleri oluşturur. Bu bölgenin ortasından, Şam'ın kuzey sınırına kadar uzanan Lukâm Dağı geçer. Dağ bu noktada kıvrılarak kuzey doğu istikametine doğru uzanır ve beşinci kuşağa ulaşır. Dağ bu kıvrım noktasından sonra Silsile Dağı olarak isimlendirilir. Yine bu kıvrım noktasında dağın bir par-

çası doğuya uzanarak Mezopotamya'ya geçer. Kıvrımın batı tarafında ise birbirine bitişik olan ve bu kısmın kuzey sınırındaki Rum Denizi'ne kadar uzanan sıradağlar yer alır. Bu dağlar arasında Ermeni topraklarına çıkan ve Durûb (geniş yollar) diye isimlendirilen geçitler vardır. Ermeni topraklarının, bu dağlar ile Silsile Dağı arasında bulunan bir parçası bu kısım içinde yer alır.

Bu kısmın güney tarafında Şam'ın aşağı bölgelerinin bulunduğunu ve Lukâm Dağı'nın, bu kısmın son noktası ile Rum Denizi arasında güneyden kuzeye doğru uzandığını söyledik. Denizin bu kısım içindeki sahillerinde yer alan Antartus bölgesi bu kısmın güney tarafının başlangıcındadır ve denizin üçüncü kuşakta kalan sahilinde yer alan Gazze ve Trablus ile bitişiktir. Antartus'un kuzeyinde ise sırayla Cebel, Lazikiye, İskenderiye ve Selukiye yer alır. Bunların da kuzeyinde Rum diyarı vardır.

Rum Denizi ile bu kısmın son tarafı arasından geçen Lukam Dağı'nın, Şam bölgesinin karşısına düşen ve bu kısmın kuzey batısındaki en yüksek yerinde Havanî Kalesi vardır. Bu kale (Şii) İsmailiye mezhebinin Haşîşiye koluna mensup olanların bulundukları kaledir. Çağımızda bu kimseler Fedaiyyûn (Fedailer) olarak bilinirler. Kale de Misyâf Kalesi olarak isimlendirilir ve Antartus'un karşısındadır. Dağın doğusuna ve bu kalenin de kuzeyine düşen mevkiye Selemye bölgesi şehri vardır. Misyaf'ın kuzeyinde, dağ ile deniz arasında Antakya vardır. Antakya'nın karşısında, doğuda Mearra Dağı ve bu dağın doğusunda da Merage yer alır. Antakya'nın kuzeyinde ise sırayla Masîsa, Ezene ve Şam bölgesinin sonu olan Tarsus vardır. Buraların batı paralelinde Kinnasrîn Dağı ve Ayn-u Zerbe yer alır. Doğuda, Kinnasrîn Dağı'nın karşısında Halep Dağı ve Ayn-u Zerbe'nin karşısında da Şam bölgesinin sonu olan Menbec vardır.

Durûb'ların sağ tarafı ile Rum Denizi arasında Rum Diyarı (Anadolu) vardır ve çağımızda burası Türkmenlerin elindedir. Sultanları ise Osman oğullarıdır. Bu diyarın sahillerinde Antalya ve Alanya vardır. Durûb Dağı ile Silsile Dağı arasında bulunan Ermeni topraklarında ise Maraş, Malatya ve bu kısmın kuzey sınırı olan Mearra şehirleri yer alır. Beşinci kısımdaki Ermeni topraklarından Ceyhun ve onun doğusunda da Seyhun Nehirleri çıkar. Ceyhun güneye doğru bu topraklardan akar ve Durûb bölgesine ulaşır. Sonra Tarsus ve Masîse'den geçer ve kuzeye kıvrılıp, doğuya meyilli olarak akışını sürdürüp nihayet Selikiye'nin güneyinden Rum Denizi'ne dökülür.

Seyhan nehri ise Ceyhun'a paralel olarak akıp, Mearre ve Maraş şehirlerinin hizasından geçerek Durûb Dağları'ndan Şam topraklarına ulaşır. Sonra Ayn-u Zerbe'den geçip Ceyhun'dan uzaklaşır ve kuzeye kıvrılıp doğuya meyilli olarak akışını sürdürerek Masîsa bölgesinde Ceyhun ile birbirlerine karışırlar.

Silsile Dağı'na kadar Lukâm Dağı tarafından çevrilen Mezopotamya'nın güneyinde Rafize, Rekka, Harran, Seruç, Ruha, Nusaybin, Sümeysat ve Silsile Dağı'nın alt tarafında kalan Âmid şehirleri vardır. Burası, bu kısmın hem kuzey ve hem de doğu sınırındadır. Bu bölgenin ortasından, beşinci kuşaktan çıkıp, Ermeni topraklarından güneye doğru akan ve silsile dağına ulaşan Fırat ve Dicle nehirleri geçmektedir. Fırat, Sümeysat ve Seruç'un batısından geçip doğuya kıvrılmakta, sonra Rafize ve Rekka'nın yakınından geçerek altıncı kısma çıkmaktadır. Dicle ise Âmidî'nin doğusundan geçip, doğuya kıvrılmakta ve altıncı kısma çıkmaktadır.

Bu kuşağın altıncı kısmının batısında Mezopotamya bölgesi, doğusunda ise Mezopotamya'ya bitişik olan ve bu kısmın doğu sınırına yakın bir noktaya kadar uzanan Irak yer alır. Irak'ın sonunda, bu kısmın güney tarafından batıya doğru meyilli olarak gelen İsbahan Dağı uzanır. Dağ, kuzeyde bu kısmın ortalarından sonuna kadar uzandıktan sonra, batıya doğru meylederek altıncı kısımdan çıkar ve onunla aynı paralelde seyreden Silsile Dağı ile beşinci kısımda bitişir.

Bu altıncı kısım batı ve doğu olarak iki parçaya ayrılır. Batısının güney tarafında, beşinci kısımdan gelen Fırat'ın bu kısma giriş yeri bulunur. Kuzeyinde ise Dicle'nin giriş yeri bulunur. Fırat bu kısma girdikten sonra Karkisiye'den geçer ve burada kendisinden kuzeye doğru akıp Mezopotamya topraklarını sulayan bir kol ayrılır. Fırat Karkisiye'den geçtikten bir müddet sonra güneye kıvrılır ve Rahbe'nin batısındaki Habur'a yakın bir noktadan geçer. Burada da kendisinden bir çok kol ayrılır. Sonra güneye doğru akmaya devam eder ve Sıffin onun batısında kalır. Sonra doğuya kıvrılır ve bir çok kola ayrılır. Bu kollardan bazıları Kûfe'den, bazıları Kasr bin Hübeyre'den ve bazıları da Câmiayn'den geçer. Bu kolların hepsi de bu kısmın güneyinde çıkıp, üçüncü kuşağa girerler ve Hayra ve Kadisiye'nin doğusundaki topraklara gömülürler. Fırat, Rahbe'den doğuya kıvrılarak, onun kuzey paralelindeki Hit'ten, sonra Zâb'dan ve onların güneyindeki Enbârd'an geçip Bağdat'ta Dicle'ye dökülür.

Dicle ise beşinci kısımdan bu kısma girdiğinde, doğuya kıvrılarak Irak Dağı'na bitişik olan Silsile Dağı'nın hizasından akar ve onun kuzeyindeki Ceziretü İbn-i Ömer'den, sonra da Musul ve Tikrit'ten geçerek Hâdis'e ulaşır. Buradan güneye kıvrılır ve Hâdis'e ile Büyük Zâb ve Küçük Zâb onun doğusunda kalır. Sonra Bağdat'a ulaşıp Fırat ile birbirlerine karışana kadar güneye doğru akmayı sürdürerek önce Kadisiye'nin yakınından geçer, sonra da Cerceriya'nın batısından devam eder ve bu kısmın sınırlarından çıkıp üçüncü kuşağın sınırlarına girer. Orada pek çok kola ayrıldıktan sonra bu kollar yeniden birleşir ve Abbâdan bölgesinden Fars Denizi'ne dökülür.

Dicle ve Fırat'ın Bağdat'ta birleştikleri yere kadar aralarında kalan bölge Mezopotamya bölgesidir.

Dicle'nin Bağdat'tan ayrılmasına müteakip kendisine bir nehir katılır. Dicle'nin kuzey doğu tarafından gelen bu nehir, Bağdat'ın doğu tarafından karşısında bulunan Nehrevân topraklarına ulaştıktan sonra güneye kıvrılarak üçüncü kuşağa çıkmadan Dicle ile karışır. Bu nehir ile Irak Dağı ve Acem Dağı arasındaki bölge Celâle bölgesidir. Bu bölgenin doğusunda, dağın yanında Hulvan ve Saymere şehirleri vardır. -Bu kısım içinde kalan- batısında ise bir dağ vardır. Bu dağ, Acem Dağı'ndan başlayıp, doğuya meylederek bu kısmın sonuna kadar uzanır ve Şehrezûr Dağı olarak isimlendirilir. Dağ bu bölgeyi ikiye ayırır. Güneyde kalan küçük bölümde, İsbahân'ın kuzey batısına düşen mevkiide Havencân şehri vardır. Bu küçük bölüm Helus olarak isimlendirilir. Yine bu bölümün ortasında Nehâvend, kuzeyinde ve iki dağın birleştiği yerin batısına düşen yerde Şehrezûr, ve bu kısmın sonu da olan doğuda ise Deynevûr şehirleri vardır. İkinci küçük bölümde ise, başkenti Merage olan Ermeni topraklarının bir parçası vardır. Irak Dağı'nın karşısına düşen bölge ise Baria olarak isimlendirilir ve burada Kürtler yaşar. Dicle'nin kenarında bulunan Büyük ve Küçük Zâb, buranın arkasında kalır. Bu bölümün doğu yönündeki en son bölgesinde ise Azerbaycan şehirleri vardır. Tebriz ve Bendekan bu şehirlerden

ikisidir. Bu (altıncı) kısmın kuzey doğusunda ise Nîş Denizi'nin⁵⁰ bir bölümü vardır. Bu deniz Hazar Denizi'dir⁵¹.

Bu kuşağın yedinci bölgesinin batısında ve güneyinde, Hamedan ve Kazvîn'in de içinde olduğu Helus bölgesi topraklarının büyük bir kısmı bulunur. İsbahân'ın da içinde yer aldığı Helus topraklarının kalan kısmı ise üçüncü kuşaktır. Bu bölge güney tarafından bir dağ ile kuşatılmıştır. Bölgenin batısından başlayan dağ, üçüncü kuşağı geçtikten sonra altıncı kısımdan dördüncü kuşağa girer ve daha önce değindiğimiz Irak Dağı ile doğu tarafından birleşir.

Helus bölgesinin doğu parçasını kuşatan dağ, İsbahân'da üçüncü kuşaktan kuzeye inip, bu yedinci kısma çıkar. Bu bölgede, dağın alt tarafında Kaşân ve Kum şehirleri vardır. Dağ, uzantısının yarısına geldiğinde bir miktar batıya meyleder, sonra daire şeklinde dönerek, beşinci kuşağa ulaşana kadar biraz kuzeye meyilli olarak doğuya doğru uzanır. Dağ'ın bu dönüş noktasının doğusunda Rey şehri vardır. Yine bu kıvrım yerinde, bu kısmın sonuna kadar, batıya doğru uzanan bir başka dağ vardır. Dağın güneyinde, kıvrım yerinde Kazvîn şehri yer alır.

Dağın, Rey şehri ile birleştiği kuzey tarafından, bu kısmın ortasına gelinceye kadar doğuya ve kuzeye, yine beşinci kuşağa kadar uzandığı istikamette, Taberistan Denizi (Hazar Denizi) ile kendi arasında kalan bölge Taberistan'dır. Dağın, güneyden kuzeye kadar olan kısmının yaklaşık yarısı, beşinci kuşaktan bu (yedinci) kısma girer ve Rey Dağı'na kadar uzanır. Batıya kıvrıldığı noktada, ona bitişik olan bir başka dağ daha vardır ve ona paralel olarak, biraz güneye meyilli olarak doğuya uzanır ve batı tarafından sekizinci kısma girer.

Başlangıç yerlerinden itibaren bu dağ ile Rey Dağı arasında kalan yerler Cürcan bölgesidir. Bistam o bölgedeki şehirlerden biridir. Bu dağın arkasında, bu (yedinci) kısmın bir bölümü vardır ve Fars bölgeleri ile Horasan arasındaki çöllerin kalan kısımları bu bölümde yer alır. Burası aynı zamanda Kaşân'ın doğusuna düşer. Bu bölümün, dağ ile birleştiği son noktasında ise Esterbâd şehri vardır. Dağın doğu eteklerinden, bu kısmın sonuna kadar olan yerlerde ise Horasan'ın NişEbûr bölgesi vardır. Dağın güneyinde ve bahsi geçen çöllerin doğusunda NişEbûr ve sonra da bu kısmın sonunda Mervüşahicân şehirleri vardır. Dağın kuzeyinde ve Cürcan'ın doğusunda Mehrican, Hazerun ve bu kısmın doğu sınırında da Tûs şehirleri vardır. Bütün bu şehirler dağın alt tarafındadır. Buraların kuzeyinde ise Nesâ bölgesi vardır ve bölge her iki (altıncı ve yedinci) kısmın kuzey ve doğu yönlerinden, kimsenin uğramadığı boş çöllerle çevrilmiştir.

Bu kuşağın sekizinci kısmının batısında, güneyden kuzeye doğru akmakta olan Ceyhun Nehri vardır. Nehrin batı yakasında, Horasan bölgesinin Rem ve Âmil, Harezmi bölgesinin de Zahirîye ve Cürcanîye şehirleri vardır. Bu (sekizinci) kısmın güney batısı, Esterabad Dağı ile kuşatılmıştır. Yedinci kısımda başlayan dağ, batı tarafından bu kısma uzanmakta ve bahsi geçen bölgeyi kuşatmaktadır. O bölgede Herat topraklarının kalan kısımları vardır.

⁵⁰ Karadeniz.

⁵¹ Hazar Denizi ismi burada Karadeniz'in bir diğer ismi olarak kullanılıyor. Bildiğimiz Hazar Denizi'nden ise Taberistan Denizi olarak bahsediliyor.

Esterebad Dağı, üçüncü kuşakta Herat ile Cürcan bölgelerinin arasından geçer ve Büttem Dağı ile birleşir. Ceyhun'un bu kısım içinde yer alan ve bu kısmın güneyine düşen doğu yakasında ise Buhara bölgesi, merkezi Semerkand olan Suğd bölgesi ve sonra da Asruşene bölgesi yer alır. Asruşene bölgesinde yer alan Hucende şehri bu kısmın doğu sınırındadır. Semerkand ve Asruşene'nin kuzeyinde İlak toprakları vardır. İlak'ın kuzeyinde ise, bu kısmın doğu sınırlarının sonuna kadar Şaş toprakları uzanır ve bu toprakların bir parçası da sınırın ötesinde, dokuzuncu kısımda yer alır. Bu parçanın güneyinde Fergane topraklarının kalan kısmı vardır. Dokuzuncu kısımdaki söz konusu parçadan Şaş nehri çıkar ve Ceyhun nehrinin bu (sekizinci) kısımdan, beşinci kuşağa geçeceği noktada ona döküleceği yere kadar bu (sekizinci) kısımda akar. Şaş nehrine, İlak topraklarında, üçüncü kuşağın dokuzuncu kısmındaki Büttem sınırından gelen başka bir nehir katılır. Aynı şekilde Fergane nehri de dokuzuncu kısımdan çıkmadan önce ona katılır.

Şaş Nehri'nin paralelinde Cebregun Dağı vardır. Beşinci kuşaktan başlayan bu dağ, güneye doğru meylederek doğuya uzanır ve Şaş bölgesini kuşatarak dokuzuncu kısma geçer. Sonra dokuzuncu kısımda ilerleyip Fergane bölgesini de kuşatarak üçüncü kuşağa uzanır. Şaş Nehri ile bu dağın arasındaki, dokuzuncu kısmın ortasında bulunan yer Farab bölgesidir. Bu bölge ile Buhara ve Harezm bölgeleri arasında kimsenin yaşamadığı boş çöller vardır. Bu (sekizinci) kısmın kuzey ve doğu köşelerinde ise Hucende toprakları vardır. İsbicab ve Tıraz şehirleri bu topraklarda yer alır.

Bu kuşağın dokuzuncu kısmının batısında, Fergane ve Şaş topraklarından sonra, güneyde Hazlec, batıda ise Halac toprakları vardır. Doğusunun tamamında ise, Kimakiye toprakları vardır. Ve bu topraklar, bu kuşağın onuncu kısmının sonunda, doğu sınırında yer alan ve bir parçası da Okyanus'a sarkan Kokya dağlarına kadar, bu (onuncu) kısmın tamamını kaplar. Kokya Dağı Ye'cuc ve Me'cuc dağıdır. Buralarda yaşayan halkların tamamı Türk kavimleridir.

BEŞİNCİ KUŞAK

Bu kuşağın birinci kısmının büyük bir bölümü sularla kaplı olup, sadece güneyinde ve doğusunda az bir kara parçası vardır. Çünkü Okyanus, batı tarafından beşinci, altıncı ve yedinci kuşakları bir çember gibi kuşatmıştır. Güneyindeki kara parçası ise üçgen şeklindedir ve Endülüs ile bitişiktir. Endülüs'ün kalan toprakları da bu kara parçası üzerindedir. Okyanus bu kara parçasını iki taraftan sarmıştır ve bu hâliyle sanki onun iki tarafındaki vadi gibidir. Batı Endülüs'teki Sayur şehri, deniz kenarında ve bu (birinci) kısmın güney batıdaki en uç noktasındadır. Onun doğusunda Selemenke ve Selemenke'nin iç tarafında da Semmure vardır. Güneydeki Eble, Selemenke'nin doğusuna düşmektedir. Eble'nin doğusunda ise Kaştale toprakları yer alır. Şekuniye şehri bu topraklar içindedir. Buranın kuzeyinde Leyon bölgesi ve Bergaşt şehri vardır. Onun arkasında, bu kara parçasının kuzey sınırına kadar Celikiye bölgesi yer alır. Bu bölgede, Okyanus'un bu kısım içinde kalan en batı sahilinde Sentiyako şehri vardır. Sentiyako şehrinin anlamı Yakup şehri demektir. Yine o bölgede, bu (birinci) kısmın en güneyinde Endülüs'ün doğu şehirlerinden Şatilya vardır ve Kaştale'nin de doğusunu düşmektedir. Bu şehrin kuzey ve

doğu paralellerinde Vaşka ve Yenbelune şehirleri vardır. Yenbulene'nin batısında Kaştale, ondan sonra da Nacize şehirleri vardır. Nacize şehri, Kaştale ile Bergaşt şehirlerinin arasında kalıyor.

Üçgen şeklindeki bu kara parçasının ortasında büyük bir dağ vardır. Dağ, denizin kuzey doğu tarafına yakındır ve ona paralel bir istikamette uzanır. Doğuda, Yenbule'nin olduğu yerde denizle (Okyanus'la) birleşir. Güneyde ise, dördüncü kuşakta Rum Denizi ile birleştiğini yukarıda söylemiştik. Bu haliyle dağ, Endülüs'ün doğu şehirlerinin önünde bir engel gibidir. Dağın geçitlerinin kapıları vardır ve bu kapılardan, Frenk toplumlarından olan Gaşkuniye topraklarına geçilir. Dördüncü kuşakta, Rum Denizi kıyılarında yer alan Barselona ve Arbone bu topraklar içinde yer alır. Bu iki şehrin kuzeyinde ise Haride ve Karkasune vardır. Bu toprakların beşinci kuşağa düşen bölümünde ise, Haride'nin kuzeyinde bulunan Taluše şehri vardır.

Bu kısmın doğu tarafındaki kara parçası Bernat Dağı'nın doğu tarafından arkasına düşmekte olup, uç tarafı oldukça sivri uzun bir üçgen şeklindedir. Bu parçasının Bernat Dağı ile birleştiği baş tarafında, Okyanus sahilinde Nube şehri vardır. Bu parçanın, bu (birinci) kısım içinde kalan kuzey doğu sınırından, bu kısmın sonuna kadar olan bölgede Frenk toprakları içindeki Bento bölgesi vardır.

Bu kuşağın ikinci kısmının doğusunda, Gaşkuniye toprakları, onun kuzeyinde ise yukarıda zikri geçen Bento ve Bergaşt toprakları vardır. Gaşkuniye topraklarının kuzey doğusunda, bu ikinci kısma, Rum Denizi'nden biraz doğuya doğru meyilli olan dış şeklinde bir parça (körfez) sokulmuştur. Gaşkuniye toprakları bu körfezin batısında ve kenarında bulunmaktadır. Körfezin kuzeyde bittiği yerde Ceneve bölgesi, onun kuzeyinde Neyt Cûn Dağı ve onun da kuzeyinde Bergune bölgesi bulunmaktadır.

Rum Denizi'nin Ceneve tarafındaki uzantısının dışında bir başka uzantısı daha vardır ve Cûn Dağı denizin bu iki uzantısı arasında kalmıştır. Buranın batısında Nîs şehri, doğusunda ise Frenk hükümdarlığının başkenti ve aynı zamanda papalığın da merkezi olan Büyük Roma şehri vardır. Şehirde çok büyük binaların, muazzam heykellerin ve eskiden kalma kiliselerin olduğu bilinmektedir. Şehrin ilginç özelliklerinden bir diğeri de, doğudan batıya doğru şehrin ortasından akan ve zeminine bakır levhalar döşeli olan nehirdir. Yine Hz. İsa'nın havarilerinden olan Petris ve Paulus'un kiliseleri bu şehirdedir ve kendileri de burada gömülüdür.

Roma'nın kuzeyinde, bu kısmın sonuna kadar bölgede Akransis ülkesi vardır. Güneyinde Roma olan denizin bu tarafında, doğu yönünde, Napoli bölgesi vardır. Frenk topraklarından olan Kaluriye bölgesi, Napoli bölgesine bitişiktir. Kaluriye'nin kuzeyinde Venedik Körfezi'nin (Adriyatik Denizi'nin) bir uzantısı vardır. Bu kısma üçüncü kısımdan giren bu uzantı, doğuya meyilli olarak ve bu kısma paralel olarak kuzeye uzanmakta ve bu kısmın üçte birlik kısmına geldiğinde son bulmaktadır. Bu uzantı üzerinde bulunan Venedik şehirlerinden bir çoğu, bu (ikinci) kısmın güneyine düşmektedir. Yine kuzeyde, bu uzantı ile Okyanus arasında altıncı kuşakta yer alan Anklaya bölgesi vardır.

Bu kuşağın üçüncü kısmının batısında, Venedik Körfezi ile Rum Denizi arasında Kalorya toprakları vardır. Rum Denizi tarafından doğudan kuşatılmış olan bu topraklar, dördüncü kuşaktan kuzeye doğru bu (üçüncü) kısma giren Rum Denizi'nin iki uzantısı

arasında kalmıştır. Kalorya topraklarının doğusunda, Venedik Körfezi ile Rum Denizi arasında Enkeride bölgesi vardır. Bu bölgenin bir parçası, dördüncü kuşakta, Rum Denizi'ne sokulmaktadır. Enkeride topraklarının doğusu da Rum Denizi'nde ayrılıp kuzeye doğru uzanan ve sonra batıya doğru meyleden Venedik Körfezi tarafından kuşatılmıştır. Dördüncü kuşaktan başlayan büyük bir dağ, Venedik körfezine paralel bir şekilde, batıya meyilli olarak kuzeye doğru uzanmakta ve altıncı kuşakta -ileride değineceğimiz gibi- Alman halklarından Ankaliya topraklarının kuzeyindeki bir başka körfezin karşısında sona ermektedir. Bu körfez ile bu dağ arasında kuzeye doğru uzanan bölgede Venedik şehirleri vardır. Batı yönünde ise önce Hurvaya, sonra da körfez tarafında Alman şehirleri vardır.

Bu kuşağın dördüncü kısmında, Rum Denizi'nin dördüncü kuşaktan çıkan girintili çıkıntılı bir uzantısı (Ege Denizi) vardır. Kuzeye doğru uzanan bu girintilerin arasında kara parçaları yer alır. Bu (dördüncü) kısmın doğu sınırında yer alan denizden, Kostantiniye Körfezine (Marmara Denizi'ne) çıkılır. Bu körfez, altıncı kuşağa girene kadar güneyden kuzeye doğru uzanır ve bu kuşağa girdiğinde biraz doğuya meylederek bu kuşağın beşinci kısımdaki Nitş Denizi'ne (Karadeniz'e) çıkar. Aynı şekilde Karadeniz yine altıncı kuşağın dördüncü ve altıncı kısımlarında da belli bir yer işgal eder.

Kostantiniye (İstanbul) şehri, körfezin doğusunda, bu kısmın kuzeyindeki son noktadır. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan bu şehir çok büyüktür ve kendilerinden çok bahsedilen büyük binaları vardır. Rum Denizi (Ege Denizi) ile Kostantiniye Körfezi arasında bu (dördüncü) kısmın sınırları içinde kalan bölge, Yunanlıların elinde bulunan ve Yunan devletinin başladığı yer olan Makedonya'dır. Körfezin doğusunda, bu (dördüncü) kısmın sonuna kadar Batus topraklarının bir bölümü vardır. Çağımızda buraların Türkmenlerin yaşadığı yerler olduğunu sanıyorum. Başkentleri Bursa olan Osmanlılar (Osmanlılar), daha önce buranın sahipleri olan Rumları yenmişler ve bölge Türkmenlerin olmuştur.

Bu kuşağın beşinci kısmının batısında ve güneyinde Batus bölgesi vardır. Batus'un kuzeyinden bu (beşinci) kısmın sonuna kadar olan yerler ise Amuriye bölgesidir.⁵² Amuriye'nin doğusunda Fırat Nehri'ne katılan Kabakib Nehri vardır. Bu nehir o taraftaki bir dağdan çıkıp güneye doğru akıyor ve bu kısımdan dördüncü kuşağa geçmeden önce Fırat'a katılıyor. Onun batısında, bu kısmın son noktasında ise ona paralel olarak akan Seyhan Nehri'nin çıkış yeri ve onun batısında da Ceyhan Nehri vardır. Bu iki nehirten yukarıda bahsetmiştik. Fırat'ın doğusunda, ona paralel olarak akan ve Bağdat'ta onunla karışan Dicle Nehri vardır. Bu beşinci kısmın, Dicle Nehri'nin çıkış yeri olan dağın arkasında kalan doğusu ile güneyi arasındaki yerde Meyyafarikin şehri vardır.

Yukarıda bahsettiğimiz Kabakib Nehri bu kısmı iki parçaya ayırır. Birincisi, bu kısmın güney batı tarafıdır ve Batus toprakları bu parça içinde yer alır. Batus topraklarının aşağı bölgeleri bu beşinci kısmın kuzey sınırlarına kadar uzanır. Kabakib Nehri'nin çıktığı dağın arkasında ise Amuriye bölgesi vardır. İkincisi ise, bu kısmın kuzey doğu tarafıdır. Bu tarafın güneyinin üçte birlik bölgesinde Dicle ve Fırat Nehri'nin çıktığı yerler vardır. Kuzeyde ise, Kabakib Dağı'nın arkasındaki Amuriye topraklarıyla birleşen Beyle-

⁵² Tarih edilen bölgenin iç Anadolu/Doğu Anadolu civarları olduğu anlaşılıyor.

kan bölgesi vardır. Beylekan çok büyük bir bölgedir ve bölgenin sonunda, Fırat'ın çıkış yerinde Harşene şehri vardır. Kuzey doğunun en uç noktasında ise Konstantiniyye Körfezi'nden (Marmara Denizi'nden) geçilen Nitş Denizi'nin (Karadeniz'in) bir bölümü vardır.

Bu kuşağın altıncı kısmının güneyinde ve batısında Ermeni toprakları vardır. Bu topraklardaki şehirler birbirlerine bitişik olarak sıralanmakta ve bu kısmın ortasını aşip doğu tarafına uzanmaktadır. Erden şehri bu toprakların güney batısına düşmektedir. Kuzeyde Tiflis ve Dübeyl şehirleri yer alır. Erden'in doğusunda Hılat ve ondan sonra da Berdaa şehirleri, Kuzey doğu paralelinde ise Ermeniyeye şehri vardır. O noktadan sonraki Ermeni toprakları dördüncü kuşakta kalır. Orada, Ektrat Dağı'nın doğusunda Erma olarak da isimlendirilen Meraga şehri bulunur. Dördüncü kuşağın altıncı kısmını anlatırken buna değinmiştik.

Bu (altıncı) kısımdaki ve dördüncü kuşaktaki Ermeni toprakları, doğu tarafından Azerbaycan toprakları ile bitişir. Bu kısımdaki doğu sınırı, yedinci kısımdan uzanan ve Taberistan (Hazar) Denizi'nin bu (altıncı) kısımdaki sahilinde bulunan Erdebil bölgesidir. Bu denizin, bu kısımda kalan kuzey sahilinde Hazar şehirlerinin bir bölümü vardır. Bunlar Türkmendirler.

Kuzeyde, denizin bu kısımda kalan parçasının son noktasından, birbirine bitişik olan ve batıya uzanan dağlar başlamaktadır. Bu kısımdan, beşinci kısma geçen dağlar, orada kıvrılarak ve Meyyafarikin bölgesini kuşatarak Âmid şehrinin olduğu yerden dördüncü kuşağa çıkmakta ve Şam'ın alt taraflarındaki Silsile Dağı ile birleşmektedir. Yine orada, yukarıda değinildiği gibi Lukam Dağı ile birleşmektedir. Kuzeydeki bu dağların arasında, her iki tarafa açılan kapı gibi olan geçitler vardır. Bu geçitlerin güneyinde Ebvâb (Kapılar) bölgesi vardır ve doğu tarafından Taberistan Denizi'ne bitişiktir. Bab-u Ebvâb (Kapılar Kapısı) şehri bu bölge içinde ve deniz sahilindedir. Ebvâb bölgesi güney batı bölgesinde Ermeni topraklarına bitişiktir. Doğru tarafında ise ikisi ve Azerbaycan'ın güney bölgesi arasında Zâb bölgesi vardır ve Taberistan Denizi'ne kadar uzanmaktadır.

Bu (altıncı) kısmın bir parçası bu dağların kuzeyindedir ve bu parçanın kuzey batı köşesinde Serir bölgesi vardır. Bölgenin bu köşesi, Kostantiniyye Körfezi'nden geçilen Nitş Denizi tarafından işgal edilmiştir. Denizin etrafındaki Serir bölgesi şehirlerinden biri Atrabzude'dir (Trabzon'dur).

Serir bölgesi, Ebvâb Dağı ile bu altıncı kısmın kuzey parçası arasından, doğuda kendisi ile Hazar toprakları arasında bulunan bir dağ ile bitişir ve dağa bitiştiği o son noktasında Sûl şehri vardır. Bu dağın arkasında Hazar topraklarının bir parçası vardır ve altıncı kısmın Taberistan Denizi kıyısındaki kuzey doğu sınırına kadar uzanmaktadır.

Bu kuşağın yedinci kısmının batısı, tamamen Taberistan Denizi'nin sularıyla kaplıdır. Güneyden, dördüncü kuşaktan uzanan kara parçasının üzerinde Taberistan şehirlerinin ve Kazvin'e kadar uzanan Deylem Dağları'nın bulunduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bu kara parçası hem batıdan hem de doğudan, dördüncü kuşağın altıncı kısmındaki parçayla bitişiktir. Yine bu yedinci kısmın kuzeybatı köşesinde suların altında kalmayan bir kara parçası vardır ve İdil (Volga) Nehri oradan bu denize dökülür.

Yedinci kısmın doğudaki sular altında kalmayan kara parçası ise, Türk kavimlerinden Oğuzların göçebe olarak yaşadıkları bölgedir ve bu bölge güneyden bir dağ ile çevrilmiştir. Dağ bu kuşağın sekizinci kısmına girip batıya doğru ilerler ve bu kısmın ortasına gelmeden, kuzeye kıvrılıp Taberistan Denizi'ne ulaşır ve altıncı kuşakta deniz bite-ne kadar onunla gider. Sonra ondan ayrılır ve ayrıldığı o noktada Siyah Dağ adını alarak, batıya kıvrılıp altıncı kuşağın altıncı kısmına uzanır. Sonra güneye döner ve beşinci kuşağın altıncı kısmına girer. İşte Serir bölgesi ile Hazar toprakları arasında kalan, bu kısımdır. Dağ, altıncı kuşağın altıncı ve yedinci kısımlarında Hazar topraklarıyla bitişiktir ve ileride değinileceği gibi bu noktada Siyah Dağ olarak isimlendirilir.

Bu kuşağın sekizinci kısmının tamamı Türk kavimlerinden Oğuzların göçebe olarak yaşadıkları yerlerdir. Bu kısmın güney batısında Ceyhun Nehri'nin döküldüğü Harezmi (Aral) Gölü vardır. Gölün çapı üç yüz mildir. Bu bölgedeki daha pek çok nehir de bu göle dökülür. Sekizinci kısmın kuzey doğusunda Argun (Balkaş) Gölü yer alır. Çapı dört yüz mil olan gölün suyu da tatlıdır. Bu kısmın kuzeyinde Mergar Dağı vardır. Bu kısmın sonuna kadar uzanan Mergar Dağı'nın adı "Karlı Dağ" anlamına gelmektedir. Çünkü bu dağın karları hiç erimez. Argun Gölü'nün güneyinde, hiçbir bitkinin yetişmediği kayalıklardan oluşan bir dağ vardır. Dağın ismi Argun Dağı olup Argun Gölü'nün ismi de bu dağdan gelmektedir. Bu dağdan ve Mergar Dağı'ndan sayılmayacak kadar çok nehir gelip bu göle dökülmektedir.

Bu kuşağın dokuzuncu kısmında Oğuzların batısında ve Kimakların doğusunda Türk kavimlerinden Erkeslerin yurtları vardır. Bölge doğu tarafından bu kısmın sonuna kadar, Ye'cuc ve Me'cuc seddinin⁵³ bulunduğu yeri de kuşatan Kukya Dağı ile çevrilmiştir. Güneyden kuzeye doğru uzanan dağ, onuncu kısma girerken kıvrılmaya başlar. Bu kuşağa, dördüncü kuşağın onuncu kısmından giren dağ, kuzeyde o kısmın sonuna kadar okyanus boyunca ilerler ve sonra batıya kıvrılıp yine aynı kısmın yarısına yakın bir yere kadar uzanır. Başlangıcından bu noktaya gelene kadar Kimakların bölgesini kuşatır. Sonra beşinci kuşağın onuncu kısmına çıkar ve batıya meyilli olarak bu kuşağın sonuna kadar uzanır. Sonra doğu tarafından ve en yüksek olduğu yerden bu dokuzuncu kısma girer ve kuzey sınırına yakın bir noktadan ve ona paralel olarak ilerleyip altıncı kuşağın dokuzuncu kısmına geçer. Ye'cuc ve Me'cuc seddi, söylediğimiz gibi buradadır. Bu kısmın kuzey doğusunda bulunup, bu dağ tarafından çevrilen ve güneye doğru uzanan dikdörtgen şeklindeki bölge ise Ye'cuc ve Me'cuc bölgesidir.

Bu kuşağın onuncu kısmında Ye'cuc ve Me'cuc toprakları vardır ve bu topraklar iki parçanın dışında birbirine bitişiktir. Bu parçalardan biri doğuda, güneyden kuzeye kadar Okyanus'un sularının altında kalan kısım, diğeri de Kukya Dağı'nın güneyden batıya doğru uzanırken o topraklardan ayırdığı kısımdır. Bunların dışında bu kısmın tamamı Ye'cuc ve Me'cuc topraklarıdır. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyisini bilir.

⁵³ Kur'an-ı Kerim'de, insanlar arasında fitne çıkarıp bozgunculuk yaptığı bildirilen azgın bir topluluk olan Ye'cuc ve Me'cuc ile onları bulundukları yere hapseden set hakkında İkinci Fasi'l'in başında bilgi verilmiştir.

ALTINCI KUŞAK

Bu kuşağın birinci kısmının yaridan fazlası deniz sularının altında kalmıştır. Deniz, doğu ve kuzeyden bu kısmı bir çember gibi sarmış, sonra bu kısmın sınırına yakın bir noktaya kadar güneye sarmıştır. Böylece bu kısımdaki kara parçası her iki taraftan suların arasında kalmıştır. Bu kısmın güney doğusundaki Okyanus'un içinde kalan uzun ve geniş kara parçasının tamamı Britanya topraklarıdır. Güney doğudaki en uç noktada ise beşinci kuşağın birinci ve ikinci kısımlarında bahsi geçen Bento bölgesine bitişik olan Saks toprakları vardır.

Bu kuşağın ikinci kısmına da batısından ve kuzeyinden Okyanus sokulmuştur. Bu kısmın batısında, Britanya'nın doğu topraklarının kuzey yarısından daha büyük olan, dikdörtgen şeklindeki parçası vardır ve kuzeyde, batıdan doğuya doğru uzanan bir başka parçasıyla bitişiktir. Batıdan doğuya uzanan bu parçanın, batı yarısı biraz daha geniştir. Yine bu kısımda, çok büyük ve kuşatıcı bir ada olan, üzerinde pek çok şehir ve büyük bir hükümdarlık bulunan İngiltere adasının⁵⁴ bir parçası vardır. Adanın kalan kısmı ise yedinci kuşaktadır. Bunların güneyinde, bu kısmın batı tarafında Ermendiye (Normandiya) ve ona bitişik olan Efladeş toprakları vardır. Onlardan sonra, bu kısmın güney batısında İfransiye (Fransa) toprakları ve onun doğusunda da Borgunye (Bourgogne) toprakları vardır. Bunların hepsi de Frenk halklarıdır. Almanya toprakları ise bu kısmın doğu tarafındadır. Güneyde Anglaya toprakları, sonra onun kuzeyinde Borgunye ve sonra da Lehvike ve Şatunya toprakları yer alır. Okyanus'un bu kısmın kuzey doğu köşesinde kalan kıyılarında ise Efire toprakları vardır. Bunların hepsi Alman halklarıdır.

Bu kuşağın üçüncü kısmının batı tarafında, güneyde Meratiye ve kuzeyde Şatunya toprakları vardır. Doğu tarafında ise, güneyde Ankiye ve kuzeyde Polonya yer alır. Bu ikisinin arasında ise Pulvat Dağı vardır. Bu kuşağın dördüncü kısmında gelen dağ, kuzeye doğru meylederek batıya doğru uzanır ve Şatunya topraklarının batı taraflarının ortasına gelince sona erer.

Bu kuşağın dördüncü kısmının güneyinde Casolya toprakları, onun alt tarafındaki kuzeyde ise Rusya toprakları vardır ve bu kısmın başından, doğu tarafının ortalarına kadar uzanan Pulvat Dağı bu iki bölgeyi birbirinden ayırmıştır. Casolya topraklarının doğusunda Cermenya toprakları vardır. Bu kısmın güney doğu köşesinde ise Kostantiyye (Bizans) toprakları vardır ve Kostantiniyye (İstanbul) şehri ise Rum Denizi'nden ayrılan Körfez'in (Marmara Denizi'nin) Nîş Denizi'ne (Karadeniz'e) açılan son noktasındadır. Nîş Denizi'nin, Körfez ile birleştiği yerde bulunan bir parçası, bu dördüncü kısmın doğudaki üst sınırları içinde kalmaktadır ve ikisi arasında Mesina şehri bulunur.

Bu kuşağın beşinci kısmına gelince, güneyde, dördüncü kısmın sonunda Körfez ile birleşen Nîş Denizi bütün bu kısım boyunca ve altıncı kısmın da bir bölümü boyunca doğuya doğru uzanır. Başlangıcından itibaren denizin uzunluğu bin üç yüz mil, eni ise altı yüz mildir. Bu kısımda denizin işgal ettiği yerlerden geriye, denizin güneyinde doğudan batıya kadar uzanan uzun bir kara parçası kalmıştır. Bu parçanın batısında, Nîş De-

⁵⁴ İbn-i Haldûn, "Britanya" ve "İngiltere Adası" derken aynı şeyleri kast etmiyor gibi görünüyor. Belki de İngiltere Adası ile bugünkü İrlanda'yı kastediyor olabilir.

nizi kıyısında, beşinci kuşaktaki Beylekan topraklarıyla bitişik olan Herakliya şehri vardır. Doğusunda ise yine Niş Denizi kıyısında bulunan ve başkenti Sütela şehri olan Lân toprakları yer alır. Niş Denizi'nin bu kısım içinde yer alan kuzey kıyılarının batı tarafında Terhan ve doğu tarafında ise Rus toprakları yer alır. Bunların hepsi Niş Denizi'nin kıyısındadır. Rus toprakları, Terhan topraklarının bu beşinci kısım içinde kalan topraklarını doğudan, yedinci kuşağın beşinci kısmında kalan topraklarını kuzeyden ve yine bu kuşağın dördüncü kısmında kalan topraklarını ise batıdan kuşatmıştır.

Bu kuşağın altıncı kısmının batısında, Niş Denizi'nin geriye kalan bölümü vardır. Deniz bu noktada biraz kuzeye sokulur. Deniz ile bu altıncı kısmın kuzey sınırı arasındaki yerler Koman bölgesidir. Güneyinde ise, kuzeye doğru genişleyerek, Lân topraklarının kalan kısımları yer alır. Bu toprakların güney sınırları ise beşinci kısmındadır.

Bu kısmın doğusunda Hazar topraklarının devamı vardır. Onun doğusunda ise Burtas toprakları yer alır. Bu kısmın kuzey doğu köşesinde Bulgar toprakları, güneydoğu köşesinde ise Belcer toprakları yer alır. O noktadaki Belcer topraklarında Siyah Dağı geçer. Bu kuşağın yedinci kısmında Taberistan (Hazar) Denizi'ne paralel olarak uzanan dağ, denizden uzaklaştıktan sonra batıya doğru meyleder ve Belcer topraklarının bu noktasından geçer. Sonra beşinci kuşağın altıncı kısmına girer ve orada Ebvâb Dağı ile birleşir. O noktada Hazar topraklarının bir bölümü vardır.

Bu kuşağın yedinci kısmının güneyinde, Siyah Dağı'nın Taberistan Denizi'nden uzaklaştıktan sonra geçtiği bölge vardır. Dağın geçtiği o bölgeden, bu kısmın batı sınırına kadar olan yerler Hazar topraklarının bir parçasını teşkil eder. Bu bölgenin doğusunda ise Taberistan Denizi'nin bir parçası yer alır ve Siyah Dağı bu parçanın doğusundan ve kuzeyinden geçer. Bu kısmın, Siyah Dağı'nın arkasındaki kuzey batı köşesinde Burtas toprakları vardır. Bu kısmın doğu tarafında ise Türk kavimlerinden Şahrab ve Yahnakların toprakları vardır.

Bu kuşağın sekizinci kısmının güneyinin tamamı ve kuzeyinin batısı Türk kavimlerinden Hulaçların topraklarıdır. Doğusu ise Pis Kokulu Yer (El-Ardü'l-Müntenetu) olarak isimlendirilen bölgedir. Ye'cuc ve Me'cuc'ün set yapılmadan önce bu bölgeyi tahrip ettikleri söyleniyor. Bu Pis Kokulu Yer'de dünyanın en büyük nehirlerinden olan İdil (Volga) Nehri'nin başlangıç yeri vardır. Nehir Türk yurtlarından geçer ve beşinci kuşağın yedinci kısmında Taberistan (Hazar) Denizi'ne dökülür. Nehrin çok kıvrımlı bir mecrası vardır. Pis Kokulu Yer'de bulunan bir dağdan üç kaynak çıkar ve bunların hepsi tek bir nehirde (Volga'da) toplanır. Sonra nehir bu kuşağın yedinci kısmının sonuna kadar batıya doğru akar. Sonra kuzeye kıvrılıp yedinci kuşağın yedinci kısmına girer ve bu kısmın güneyi ile batısı arasındaki bir bölgeden akıp yedinci kuşağın altıncı kısmına geçer. Batıya doğru kısa bir mesafe aktıktan sonra ikinci kez güneye kıvrılır ve altıncı kuşağın altıncı kısmına döner. Bu noktada ondan bir kol ayrılır ve batıya doğru akarak yine bu kısımdan Niş Denizi'ne (Karadeniz'e) dökülür. İdil nehri Bulgar topraklarının kuzeyi ve doğusu arasındaki bir bölgeden akışına devam edip altıncı kuşağın yedinci kısmına çıkar. Sonra üçüncü kez güneye kıvrılıp, Siyah Dağı'ndan ve Hazar topraklarından geçerek beşinci kuşağın yedinci kısmına çıkar ve bu kısmın güney batı köşesinden Taberistan Denizi'ne dökülür.

Bu kuşağın dokuzuncu kısmının güney batısında Türk kavimlerinden Hufşaçların, yani Kufçakların (Kıpçakların) ve yine Türk kavimlerinden olan Şerkeslerin toprakları vardır. Onların doğusunda ise Ye'cuc ve Me'cuc toprakları vardır. Bu iki bölge arasında ise daha önce bahsi geçen Kukya Dağı vardır. Bu dağ dördüncü kuşağın doğusundan, Okyanus'tan başlayıp onunla birlikte yine bu kuşağın kuzey sınırına kadar uzanıyor. Sonra Okyanus'tan uzaklaşıp kuzeye meyilli olarak batıya ilerliyor ve beşinci kuşağın dokuzuncu kısmına giriyor. Sonra tekrar ilk güzergahına dönüp bu kuşağın bu kısma girene kadar, batıya meyilli olarak güneyden kuzeye doğru ilerliyor. İşte bu dokuzuncu kısmın orta yeri olan bu noktada İskender'in yaptırdığı set vardır. Sonra aynı güzergâhında yedinci kuşağın dokuzuncu kısmına çıkıyor ve kuzeyde Okyanus'a ulaşana kadar ilerliyor ve onunla birlikte batıya kıvrılarak yedinci kuşağın beşinci kısmına geçiyor. Dağ bu noktada batı tarafından Okyanus'a ulaşır.

Bu kısmın ortasında söylediğimiz gibi İskender'in yaptırmış olduğu set vardır. Bu setin varlığı doğrudur. Bunu Kur'an-ı Kerim'de haber vermiştir⁵⁵. Abdullah bin Hurdaziye'nin coğrafya ile ilgili kitabında anlattığına göre Halife Vasık, rüyasında bu setin açıldığını görmüş ve korkuyla rüyasından uyanmıştır. Sonra Sellame adındaki bir tercümanını işin hakikatini öğrenmesi için oraya göndermiştir. Sonra tercüman gelmiş ve orayla ilgili haberleri uzun uzun anlatmıştır. Ancak kitabımızın amacı dışında olduğu için buna yer vermeyeceğiz.

Bu kuşağın onuncu kısmında Ye'cuc ve Me'cuc bölgesi vardır ve Okyanus'un bir parçasıyla bitişiktir. Doğu ve kuzeyi Okyanus tarafından kuşatılmış olan bölgenin kuzeyi (ince) uzun ve doğusu ise nispeten geniştir.

YEDİNCİ KUŞAK

Okyanus kuzeyden, Ye'cuc ve Me'cuc bölgesini kuşatan Kukya Dağı ile birleştiği beşinci kısmın ortasına kadar bu bölgenin büyük bir bölümünü sularıyla kaplamıştır.

Bu kuşağın birinci ve ikinci kısımları İngiltere Adası'nın dışında tamamen sular altındadır. İngiltere Adası'nın büyük bir bölümü ise ikinci kısımda yer alır. Adanın kuzeye doğru uzanan baş tarafı bu bölümlerde yer alır. Kalan kısmı ise kendisini çevrelemiş olan denizle birlikte altıncı kuşağın ikinci kısmındadır. Buna o kısımdan bahsederken değinmiştik. Adanın bu parçasıyla (ana) kara arasındaki mesafe on iki mildir. Kuzeyde, bu adanın arkasında batıdan doğuya doğru uzanan Rusland adası vardır.

Bu kuşağın üçüncü kısmı güneyindeki bir kara parçasının dışında büyük bir bölümü sularla kaplıdır. Bu kara parçasının doğu tarafı daha geniştir. Yine aynı yerde altın-

⁵⁵ Daha önceki bir dipnotta belirttiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'de bu setin Zülkarneyn tarafından yapıldığı bildirilmiştir. Peygamber olup olmadığı bildirilmeyen Zülkarneyn kendisine ikâdar verilmiş salih bir kuldur. Kelime mânâsı olarak Zülkarneyn, iki "karn" sahibi demektir. Karn ise, nesil, boynuz, hükümdar ve cihangir gibi anlamlara gelir. Buna göre Zülkarneyn iki nesil sahibi, iki boynuzlu ya da doğuya ve batıya hakim olan hükümdar gibi anlamlara geliyor. Nitekim Kur'an'da Zülkarneyn'in doğuya ve batıya yaptığı yolculuklar anlatılıyor. Bazı kaynaklarda, Zülkarneyn'in Büyük İskender olduğu da söylenmiştir. Herhalde bu söylenişin nedeni Büyük İskender'in Makedonya'dan çıkıp çok büyük bir coğrafyayı egemenliği altına almasıdır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de salih bir kul olduğundan bahsedilen Zülkarneyn ile Büyük İskender'in özellikleri birbirine hiç uyuşmamaktadır.

cı kuşağın üçüncü kısmında bulunan Feluniye topraklarının devamı vardır. Feluniye sularla kaplı olan altıncı kuşağın üçüncü kısmının kuzeyinde yer alır. Bu kuşağın üçüncü kısmındaki kara parçası güneydeki bir geçitten Feluniye topraklarına açılır. Kuzeyinde ise kuzeye biraz meyilli olarak batıdan doğuya doğru uzanan Bukaa adası vardır.

Bu kuşağın dördüncü kısmının kuzeyi, doğudan batıya tamamen sularla kaplıdır. Güneyi ise karadır. Güneyin batısında Türk kavimlerinden Kıymazüklerin toprakları, doğusunda ise Task bölgesi vardır. Sonra bu kısmın doğu sınırlarına kadar daima karlar altında olan ve yerleşimin az olduğu Rusland toprakları yer alır. Bu topraklar yedinci kuşağın dördüncü ve beşinci kısımlarında yer alan Rus topraklarıyla bitişiktir.

Bu kuşağın beşinci kısmının batısında Rusya toprakları vardır ve bu topraklar kuzeyde Okyanus'a kadar uzanır. Daha önce değindiğimiz gibi bu noktada Okyanus ile Kukya Dağı da birleşir. Bu kısmın doğusunda ise Niş Denizi (Karadeniz) kıyısında, altıncı kuşağın altıncı kısmında yer alan Koman topraklarının devamı vardır ve bu kısım içinde yer alan Tarma Gölü'ne kadar uzar. Suyu tatlı olan bu göle güneydeki ve kuzeydeki dağlardan gelen pek çok nehrin suyu akar. Yine bu beşinci kısmın kuzey doğusunda, bu kısmın sınırlarına kadar olan yerler Türkmen kavimlerinden Tatarların topraklarıdır.

Bu kuşağın altıncı kısmının güney batı tarafında Koman topraklarının devamı vardır. Yine bu tarafın ortasında, suyu tatlı olan ve güneydeki dağlardan gelen pek çok nehrin kendisine döküldüğü Asur Gölü vardır. Bu göl buradaki şiddetli soğuklar nedeniyle, yazın kısa bir müddetin dışında sürekli olarak donmuş bir haldedir. Koman topraklarının doğusunda, altıncı kuşağın altıncı kısmının kuzey doğusundan başlayan Rusya topraklarının devamı vardır. Bu altıncı kısmın güney doğu köşesinde ise, altıncı kuşağın altıncı kısmının kuzey doğusundan başlayan Bulgar topraklarının devamı vardır. Bu kısım içinde yer alan Bulgar topraklarının ortasında, daha önce bahsi geçtiği gibi İdil (Volga) Nehri'nin güneye ilk olarak kıvrıldığı nokta vardır. Bu kısmın en kuzeyinde, doğudan batıya doğru Kukya Dağı uzanmaktadır.

Bu kuşağın yedinci kısmının batısında Türk kavimlerinden Yahnakların toprakları vardır. Bu topraklar bir önceki (altıncı) kısmın kuzey doğu ve bu kısmın güney batısından başlar ve yukarıya, altıncı kuşağa geçer. Bu kısmın doğusunda, Şahrab topraklarının ve Pis Kokulu Yer bölgesinin kalan toprakları vardır ve bunlar, bu kısmın doğu sınırlarına kadar uzanırlar. Yine bu kısmın da en kuzeyinde, doğudan batıya, Kukya Dağı uzanmaktadır.

Bu kuşağın sekizinci kısmının güney batısında, Pis Kokulu Yer bölgesinin kalan kısmı vardır. Doğusunda ise, Çukur (Yarık) Bölge (El-Ardul'l-Mahfure) vardır. Bu bölge şaşılacak ilginç şeylerden biridir. Bölge dibine ulaşılması mümkün olmayacak kadar derin ve yine çok geniştir. Gündüzleri çıkan dumanlardan ve geceleri yanıp sönen ateşlerden, orada yerleşim olduğu sonucu çıkartılmaktadır. Belki de orada, orayı güneyden kuzeye doğru yaran bir nehir görülmüştür. Bu kısmın doğusunda, Ye'cüc ve Me'cüc seddi-ne bitişik olan Harap Bölge vardır. En kuzeyde ise, doğudan batıya uzanan Kukya Dağı vardır.

Bu kuşağın dokuzuncu kısmının batısında Kıpçakların toprakları vardır. Kufya Dağı, Okyanus'un kenarında kuzeye kıvrıldığında bu kısma girer ve bu kısmın ortasın-

dan doğuya meyilli olarak güneye doğru uzar ve bu kısımdan, altıncı kuşağın dokuzuncu kısmına çıkar. İşte oranın ortasında Ye'cüc ve Me'cüc seddi vardır. Bu dokuzuncu kısmın doğusunda, Kufya Dağı'nın arkasında Ye'cüc ve Me'cüc toprakları vardır. Okyanus'un kenarında bulunan bu topraklar uzun ince olup deniz tarafından doğusundan ve kuzeyinden kuşatılmıştır.

Bu kuşağın onuncu kısmının tamamını Okyanus'un suları kaplamıştır.

Yeryüzünün coğrafyasına ve coğrafi bölgelere ilişkin söyleyeceklerimiz bunlardır. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gecenin ve gündüzün birbiri ardınca gelmesinde bilimler için (Allah'ın varlığına) apaçık deliller vardır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İklimi Ilıman Olan Bölgeler İle İklimi Çok Sıcak Ve Çok Soğuk Olan Bölgeler Ve Bunların İnsanların Renklerine ve Diğer Hâllerine Olan Etkileri Hakkında

Yeryüzünde sularla kaplı olmayan karaların meskûn yerlerinin, orta kesimde yer alan karalar olduğunu yukarıda açıkladık. Çünkü güneyde sıcaklık ve kuzeyde de soğuk çok şiddetlidir. Kuzey ve güney sıcaklık ve soğuklukta birbirine zıt konumlarda olduklarına göre, ortaya doğru gelindikçe sıcaklık ve soğukluk da derece derece normalleşiyor ve en uygun kıvama geliyor. Onun için dördüncü kuşak en ılıman ve uygun iklime sahiptir. Onun iki tarafında yer alan üçüncü ve beşinci kuşak da buna en yakın iklimlere sahiptir. Onlardan sonra gelen kuşakların iklimleri normalden uzaklaşırlar. Birinci ve yedinci kuşak ise (meskun bölgeler içinde) normalden en uzak iklimlere sahiptir.

Bu nedenle, bu üç kuşak içindeki ilimler, sanayi, binalar, giyecekler, yiyecekler, meyveler ve hattâ hayvanlar da içinde olmak üzere her şey, en mutedil ve uygun özelliklere sahiptir. Buralarda yaşayan insanların bedenleri, renkleri, ahlâkları ve dinleri en uygun niteliktedir. Hattâ peygamberler bile çoğunlukla buralarda olmuşlardır. Kuzeydeki veya güneydeki kuşaklara bir peygamberin gönderilmiş olduğu henüz bilinmiyor. Çünkü peygamberler, yaratılış ve ahlâk bakımından en mükemmel niteliklerle donanmışlardır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “Siz insanlık için ortaya çıkartılmış en hayırlı ümmet-siniz” (Âl-i İmran Sûresi, 110). Bundaki hikmet, insanların, Peygamberlerin Allah’tan getirdiklerini en kolay şekilde kabul etmeleri içindir.

İklimi mutedil olan bu kuşaklarda yaşayan insanlar, iklimin kendilerine sağladığı uygun şartlardan dolayı, diğer insanlardan daha mükemmel durumdadırlar. Evleri, giyecekleri, yiyecekleri ve uğraştıkları sanatlar en uygun özelliklerdedir. Taştan yüksek evler bina ettikleri, bu evleri sanat eserleriyle süsledikleri, alet ve gereçler icat etmede birbirleriyle yarıştıkları ve bütün bu sahalarda çok ileri bir düzeye ulaştıkları görülür. Altın, gümüş, demir, bakır, kurşun ve kalay gibi doğal madenleri kullanırlar. Aynı şekilde ticaret-

lerini altın ve gümüş paralarla yaparlar. Genel olarak hayatlarının her alanında aşırılıklardan uzaktırlar.

İşte bahsettiğimiz bu insanlar, Mağrib, Şam, Hicaz, Yemen, Irak, Hint, Sind, Çin, Endülüs ve aynı şekilde buralara yakın olan Frenk, Rum ve Yunan ülkelerinde ya da buraların çevresindeki yerlerde yaşayan halklardır. Irak ve Şam, bu bölgelerin en ortasında olduğu için en elverişli durumdadır.

Birinci ve ikinci veya altıncı ve yedinci kuşaklar gibi, mutedil olmayan iklimlere sahip yerlerde yaşayan insanlar da bütün hâllerinde mutedillik ve uygun şartlarda olmaktan uzaktır. Evleri çamurdan ve kamıştan, yiyecekleri mısır ve ottan, elbiseleri ağaç yaprakları veya hayvan derilerinden ve çoğu da hiç elbise giymeyip çıplak bir vaziyettir. Meyveleri ve ekmekle yedikleri katıkları, tuhaf ve normalin dışına çıkmaktadır. Alışverişleri ise altın ve gümüşle değil, bakır, demir veya hayvan derileriyledir.

Bütün bunlardan dolayı ahlâkları da yaban hayvanlarına yakındır. Hatta Sudan halklarının birinci kuşakta yaşayanlarının çoğunun mağaralarda ve ormanlarda yaşadıkları, otlarla beslendikleri ve vahşi olup birbirilerini yedikleri nakledilmiştir. Aynı durum Sakaliye halkları için de rivayet edilmektedir. Bunun sebebi ise, onların mutedil şartlardan uzak oldukları için, bu uzaklıkları nispetinde ahlâkları ve tabiatları da insanlıktan uzaklaşıp hayvanlara yaklaşmaktadır. Din konusunda da aynı şey geçerlidir. Bu kavimler ne bir peygamber tanırırlar, ne de bir dine bağlıdırlar. Bunun tek istisnası, iklimi mutedil bölgelere yakın yerlerde yaşayanların çok az bir kısmıdır. Örneğin Yemen'e komşu olan Habeş halkı İslâm'dan önce de çağımızda da Hristiyanlığa bağlıdırlar. Aynı şekilde Mağrib topraklarına komşu olan Mâlî, Kûkû ve Tekrur topraklarında yaşayanlar da İslâm'a bağlıdırlar. Onların hicri yedinci yüzyılda İslâm'ı kabul ettikleri söyleniyor. Yine kuzeydeki Sakaliye, Türk ve Frenklerin Hristiyanlığı kabul etmiş olmaları da bunun örneklerindendir.

Bunların dışında, kuzeyde ve güneyde iklimleri aşırı olan yerlerde yaşayanlar arasında din bilinmez ve ilim de kayıptır. Bütün hallerinde hayvanlara daha yakın olup insanlıktan uzaktırlar. "(Allah) bilmediğiniz daha nice şeyler yaratıyor" (Nahl Sûresi, 8).

Yemen, Hadramevt, Ahkâb, Hicaz ve Yemame gibi Arap yarımadasında yer alan bazı bölgelerin birinci ve ikinci kuşakta yer almış olmaları bu söylediklerimizin doğruluğuna engel teşkil etmez. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi Arap yarımadası üç taraftan denizlerle kuşatılmıştır ve bu denizlerin rutubetinin oraların havasının da rutubetli (mutedil) olmasında çok büyük etkisi vardır. Bu durum oralaradaki aşırı sıcaklığın gerektirdiği kuruluğu ve aşırılığı azaltıyor. İşte denizlerin bu rutubetinden dolayı oraların havası da nispeten mutedil oluyor.

Varlıkların doğası hakkında bilgileri olmayan bazı soy bilginleri, Sudanlıların Hz. Nuh'un oğlu Ham'ın soyundan geldiklerini ve Hz. Nuh'un Ham'a beddua ettiği için renklerinin siyah ve boyunlarına da kölelik boyunduruğu geçirilmiş olduğunu söylemişlerdir. Buna ilişkin küssacaların anlattıkları bir sürü de hurafe nakletmişlerdir. Tevrat'ta Hz. Nuh'un oğlu Ham'a beddua ettiği yer almaktadır, ancak orada renklerinin siyah olmasıyla ilgili herhangi bir şey yoktur. Sadece, onun soyundan gelenlerin kardeşinin soyundan gelenlerin kölesi olması için beddua ettiği zikrediliyor. Ham'ın siyah oluşunu bu-

na bağlamaları sıcaklık ve soğukluğun tabiatını ve canlıların yaşadıkları iklime olan etkilerini bilmemelerinden kaynaklanıyor.

Birinci ve ikinci kuşakta yaşayanların renklerinin siyah olmasının nedeni, güneydeki aşırı sıcaklığın hakim olduğu iklimdir. Orada güneş her sene, birbirine yakın aralıklarla, iki kere tam tepeden vurur ve bu hâl mevsim boyunca devam eder. Güneş tam tepede olduğu için ışınları bol gelir, altındakileri şiddetli bir hararete maruz bırakır ve bunun sonucu olarak da derileri siyahlaşır.

Birinci ve ikinci kuşaktaki bu iklimin ters açıdan bir benzeri de altıncı ve yedinci kuşaklarda görülür. Kuzeyde yer alan bu iki kuşaktaki iklimin aşırı soğuk olmasından dolayı, burada yaşayanların derileri de beyazdır. Çünkü buralarda güneş hiçbir zaman tepede veya tepeye yakın bir noktada olmaz, hep gözün görebildiği ufukta yer alır. Bunun sonucu olarak sıcaklık çok zayıf kalır, bütün sene boyunca şiddetli soğuk hakim olur ve buralarda yaşayanları derileri beyazlayıp, tüyleri ve saçları seyrekleşir. Yine bu şiddetli soğukların bir neticesi olarak gözler mavileşir, cilt benekli hale gelir ve tüyler ve saçlar sarışın bir renge bürünür.

Güney ve kuzeydeki bu kuşakların arasında yer alan üçüncü, dördüncü ve beşinci kuşakların iklimleri ise büyük bir oranda mutedildir. Daha önce söylediğimiz gibi, en ortada bulunan dördüncü kuşağın iklimi ise en mutedil ve elverişli olandır. Bu iklimin bir sonucu olarak burada yaşayanların fiziksel ve ahlâki özellikleri de en mutedil ve güzel şekildedir. Bu konuda dördüncü kuşağı, onun derecesinde olmasa da üçüncü ve beşinci kuşaklar takip ediyor. Çünkü üçüncü kuşak biraz sıcaklara, beşinci kuşak da soğukla kayıyor. Ancak bununla birlikte aşırılık boyutlarına ulaşmıyorlar.

Bu dört (birinci, ikinci, altıncı ve yedinci) kuşağın ikliminin mutedillikten uzak ve aşırı olması gibi buralarda yaşayanların fiziksel ve ahlâki özellikleri de normalin dışına çıkmaktadır. Birinci ve ikinci kuşaklardaki iklim aşırı sıcak ve deriler siyah, altıncı ve yedinci kuşaklarda da iklim aşırı soğuk ve deriler beyazdır. Güneyde birinci ve ikinci kuşakta yaşayanlar Habeşli, Zenci ve Sudanlı olarak isimlendirilirler. Bunlar değişik siyah derili halklar için kullanılan eş anlamlı kelimelerdir. Mekke ve Yemen'in hizasında bulunanlara Habeşli, Hint Denizi hizasında bulunanlara da Zenci denmektedir. Onların bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, siyah derili Ham veya başka birinin soyundan geldikleri için değildir. Güneydeki Sudan halklarından iklimi mutedil olan dördüncü kuşakta veya iklimi aşırı olan yedinci kuşakta yaşayanların beyaza meylettiklerini görüyoruz. Zamanın geçmesiyle derece derece soylarının rengi beyazlaşıyor. Aynı şey tersinden kuzey veya dördüncü kuşak halkları için de geçerlidir. Zamanla onların renkleri de siyahlaşmaktadır. Bu durum ise rengin iklimin özelliklerine bağlı olduğunun delilidir. İbn-i Sina tıp ile ilgili bir mısrasında şöyle diyor:

*Zenci (bölgesindeki) sıcaklar bedenleri
Değiştirip onlara siyah elbise giydirmiş
(Kuzeyin) soğukları ise Saklep'lerin
Ciltlerini beyazlaştırıp yumuşatmıştır.*

Kuzeyde yaşayanlar ise derilerinin renklerine göre (beyaz olarak) isimlendirilmiştir. Çünkü “beyaz”, zaten (siyah derililere bu) isimleri koyanların rengidir. Dolayısıyla kendilerini, kendi renklerine uyan bir isimle ifade etmemiş olmalarında bir gariplik yoktur. Kuzeyde yaşayanların Türk, Sakâlîbe, Dokuzoğuz, Hazar, Lân, Frenk ve Ye’cüc ve Me’cüc gibi çok değişik kavimlerden meydana geldiklerini ve çeşitli isimlerle anıldıklarını görüyoruz.

Ortadaki üç kuşakta (üçüncü, dördüncü ve beşinci kuşaklarda) yaşayanlar ise yaratılışlarında (fiziksel özelliklerinde), ahlâklarında ve yaşayışlarında en uygun hâl üzeredirler. Geçim kaynakları, konut, sanayi, ilim, reislik ve hükümdarlık (devlet) gibi uğraca yaşamak için ihtiyaç duyulacak her şeye sahiptirler. Peygamberlik, hükümdarlık, devletler, şeriat (yasalar), ilim, kentler ve şehirler, büyük binalar, feraset ve düşünce, ileri teknoloji⁵⁶ ve bunun gibi en uygun şartlarda yaşamayı sağlayacak unsurlar bu kuşaklarda yaşayan insanlardadır. Özelliklerinden bahsettiğimiz bu kuşakta Araplar, Farslar, İsrailoğulları, Yunanlılar, Sindliler, Hintliler ve Çinliler gibi halklar yaşar.

Soy bilgileri (farklı kuşaklarda yaşayan) insanlar arasında görülen bu farklılıkların onların soylarından kaynaklandıklarını sanmışlar ve güneydekilerin hepsini siyahî kabul edip bunların Ham’ın soyundan geldiklerini söylemişlerdir. Sonra renkleri (siyah oluşları) konusunda şüpheye düşünce de yukarıdaki uydurma hikâyeye sarılmışlardır. Aynı şekilde kuzeyde yaşayanların tamamının veya çoğunluğunun Yafes’in ve ilim, sanayi, din, şeriat, siyaset ve devlet sahibi orta kuşaktakilerin de Sam’ın soyundan geldiklerini söylemişlerdir.

Bu iddia, söz konusu halkların nispet edildikleri soylardan geldikleri noktasında tesadüfen doğru olsa bile, geçerli bir değerlendirmenin sonunda böyle bir sonuca varmış değildir. Sadece mevcut olanı haber vermektedir. Yoksa güneyde yaşayanların Sûdan (yani siyahî) veya Habeş (yani siyahî) olarak isimlendirilmelerinin sebebi, siyah derili olan Ham’ın soyundan geldikleri için değildir.

Onların böyle bir yanılgıya düşmelerinin nedeni, toplumların özelliklerinin sadece soylarından kaynaklandıklarına inanmalarıdır. Ancak bu doğru değildir. Milletleri veya toplumları diğerlerinden ayıran özellikleri Araplar, İsrailoğulları ve Farslar gibi bazı toplumlar için neseplerinden ya da Zenciler, Habeşler, Saklebler ve Sudanlılar gibi bazı toplumlar için ise yaşadıkları bölgeden kaynaklanmaktadır. Veya yine Araplarda olduğu gibi âdetlerinden, şiarlarından ve soylarından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde bunların dışında da milletleri birbirinden ayıran bir dizi başka özellik daha vardır.

Güney veya kuzey gibi belirli bir bölgede yaşayanların tamamının, inanışlarından,

⁵⁶ Daha önceki bir dipnotumuzu burada da tekrar edelim: Sanayi devriminden önce genelde el işçiliğine dayanan üretimi anlatmak için daha çok “zanaat” terimi kullanılıyor. Ancak dikkat edileceği üzere bu terim, daha ileri bir düzeye ulaşmış insanların, geçmişteki durumu nitelendirmede kullandıkları bir ifadedir. Oysa İbn-i Haldûn’un, kendi dönemine yirminci yüzyıldan bakıp, ona göre terimler kullanacağını düşünmek hem mümkün ve hem de mâkul değildir. Bu yüzden biz İbn-i Haldûn’un kendi dönemini anlatmak için kullanmış olduğu ve “sanayi, ileri teknoloji ve fabrika” olarak tercüme edilebilecek ifadelerini, olduğu gibi tercüme edeceğiz. Zaten belli bir teknik seviye ile yapılan üretim ve bu üretimin yapıldığı yer, hem İbn-i Haldûn döneminde hem de günümüz Arapçasında aynı kelimelerle ifade ediliyor. Evet, Arapçada bu şekilde yapılan üretime “sanayi” ve bu üretimin yapıldığı yere de “masna” (fabrika, atölye, üretimhane) denir. Teknoloji ya da ileri teknoloji gibi kavramların göreceli olduğu ve her dönemde ulaşılmış olan en üst seviyenin, o dönem için ileri teknoloji olduğu düşünülürse, İbn-i Haldûn’un, kendi dönemi için kullandığı terimleri olduğu gibi kullanmanın daha gerçekçi ve doğru olduğu ortaya çıkar.

renklerinden veya bir özelliklerinden dolayı, bu inanış, renk ve özelliği taşıyan bir atadan geldiğini söylemek, bölgelerin ve varlıkların tabiatlarını bilmemekten kaynaklanan bir yanlışlıktır. Çünkü bu hâller ve özellikler, aynı şekilde devam etmesi zorunlu olmayan değişebilecek şeylerdir. Bu, Allah'ın kulları için koyduğu kanunudur (sünnetullah'tır) ve Allah'ın kanununda asal bir değişiklik bulamazsın. Allah ve Peygamberi, gaybı en iyi bilendir. Allah, her şeyin sahibi, nimet veren, şefkatli olan ve bağışlayandır.

İklimin İnsanların Ahlâkı Üzerindeki Etkisi Hakkında

Siyahîlerin ahlâklarının genel olarak hafif, yeğni, tasasız, eğlenceye düşkün ve çok neşeli olduklarını görüyoruz. Yine her vesile ile dans edip oynamaya düşkün olduklarına ve her yerde ahmaklıkla nitelendirildiklerine şahit oluyoruz. Bunun doğru sebebi, felsefenin ilgili bölümünde ifade edildiği gibi, sevinç ve mutluluğun kaynağı, insanın ruhundaki canlılığın gevşeyip yayılmasıdır (kanının kaynamasıdır). Üzüntünün sebebi de bunun tersi, yani kasılma ve büzülmedir. Bilindiği üzere, hararet havayı ve buharı gevşetip genişletir ve çözer. Onun için sarhoşlukta tarif edilemeyecek bir neşe ve mutluluk bulunur. Bunun nedeni içkinin sert etkisiyle meydana gelen yoğun hararetin, kâlpde ruhu buharlandırıp gevşetmesidir. Ruh bu şekilde gevşer ve bunun sonucunda neşe gelir. Aynı şey hamama gidenler için de geçerlidir. Oranın sıcak havasını teneffüs ettiklerinde, sıcak hava ruhlarıyla temasa geçip ruhlarını ısıtır ve böylece onlar da neşelenirler. Belki de onların çoğu bu neşenin tesiriyle şarkı söylüyorlardır.

Siyahîler aşırı sıcakların bulunduğu kuşaklarda yaşadıklarından, hararet onların mizaçlarına ve tabiatlarına hakim olmakta ve ruhları da bedenlerine ve yaşadıkları kuşağa göre ısınmaktadır. Sonuçta onların ruhları, dördüncü kuşakta yaşayanlara göre çok daha hararetili ve gevşemiştir. Ve bu durum onların çok daha hızlı bir şekilde sevinip neşelenmelerini sağlamaktadır. Yeğnilikleri ve eğlenceye düşkünlükleri de bunun bir sonucudur.

Deniz kenarındaki bölgelerde yaşayanlar da belli bir ölçüde siyahlar gibidir. Çünkü buralarda denizin güneş ışınlarını yansıtması sonucu hararet katlanarak artar ve bu hararete bağlı olarak oralarda yaşayanların sevinç ve yeğnilikteki payları da, tepeliklerde ve dağlık bölgelerde yaşayanlara göre daha çok olur.

Aynı özelliği belli bir ölçüde üçüncü kuşaktaki Mezopotamya topraklarında yaşa-

yanlarda da görülür. Çünkü güneyde yer alan ve dağlardan uzak olan bu bölgede de sıcaklık çoktur. Mısır halkı için de bu durum geçerlidir. Onlar da tıpkı Mezopotamya topraklarında yaşayanlar gibidir veya onlara yakındır. Neşe ve yeğnilik onların belirgin özellikleri olup, işlerinin sonunu düşünüp tedbir almazlar. O kadar ki bir senelik hattâ bir aylık erzaklarını bile önceden stoklamaz, hepsini pazardan temin ederler.

Oysa soğuk ve yüksek kesimlerde yaşayan Mağrib'teki Fas halkı bunların tam tersidir. Onların hep hüznü oldukları ve işlerinin sonunu düşünüp tedbir almakta aşırıya kaçtıkları görülür. Öyle ki iki senelik buğdayını önceden stoklarlar ve bu stoktan bir şey azalacak korkusuyla günün erken saatlerinde de hemen pazara giderler. Diğer kuşaklardaki ve ülkelerdeki halklar incelendiğinde, onların ahlâkları ve mizaçları üzerinde de iklimin etkisi görülür. Allah her şeyi yaratan ve bilendir.

Mesudî, siyahilerin yeğniliklerinin ve eğlenceye düşkünlüklerinin sebebini ele alıp tahlil etmeye çalışmış, ancak Calinos'un ve Yakub bin İshak'ın bu konuda söylediklerini nakletmekten başka bir şey yapmamıştır. Onların, buna sebep olarak söyledikleri ise siyahilerin beyinlerinin ve bunun sonucu olarak da akıllarının zayıf olduğudur. Bu, kendisinde hiçbir fayda ve delil olmayan bir sözdür. "Allah dilediğini doğru yola erdirtir".

Meskûn Yerlerin Bolluk ve Kıtlık Yönünden Farklı Olması Ve Bunun İnsanların Bedenleri Ve Ahlâkları Üzerindeki Etkileri Hakkında

Bil ki iklimi mutedil olan kuşakların her tarafı verimli değildir ve buralarda yaşayanların tamamı da bolluk ve rahat içinde yaşamazlar. Aksine toprağının verimli ve elverişli olmasından dolayı her türlü hububat ve meyvelerin yetiştiği yerler olduğu ve buralarda bolluk içinde yaşayanlar bulunduğu gibi, toprakları verimsiz ve taşlık olan, ekin hatta ot bile bitmeyen yerler de vardır ve buraların halkaları da darlık ve yokluk içinde yaşarlar. Hicaz'da ve Yemen'in güneyinde yaşayanlar ve yine Sudan ve Berberi bölgeleri arasındaki kumlukların etrafında ve Mağrib sahrasında yaşayan Sanhâca halklarından Mülesseminler gibi... Bunlar hububat türü şeylerden tamamen mahrumdurlar. Bütün gıdaları ve yiyecekleri süt ve etten ibarettir.

Çöllerde göçebe hayatı yaşayan Arapların durumu da aynıdır. Onlar her ne kadar ziraata elverişli olan bazı yerlerden hububat elde ediyorlarsa da, bu, o yerlerde az bulunmaları ve ekinlerini korumadaki güçlükler yüzünden, rahat ve bolluk içinde yaşamalarını sağlamak bir yana ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bile olmamaktadır. Onlar da çoğu zaman süt ürünleriyle beslenmektedirler ve bunlar hububatın yerini en iyi şekilde tutmaktadır.

Buna rağmen hububattan mahrum bir şekilde çöllerde yaşayanların bedenleri ve ahlâklarının, ziraata elverişli olan yerlerde bolluk içinde yaşayanlardan daha iyi olduğu görülüyor. Evet, onların renkleri daha canlı, bedenleri daha diri, şekilleri daha mükemmel ve güzel, ahlâkları aşırılıklardan uzak ve ilimleri anlayıp kavrama noktasında akılları daha parlak ve keskindir. Bu, bütün kavimler için gözlemsel tecrübenin şahitlik ettiği bir durumdur. (Çöllerde yaşayan) Araplar ile (bolluk içinde yaşayan) Berberiler arasında, yine verimsiz topraklarda yaşayan Mülesseminler ile ziraata elverişli yerlerde yaşayanlar arasında bu söylediklerimiz açık bir şekilde görülür. Onların durumlarıyla ilgili haberlerden bu gerçek anlaşılır.

Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- çok fazla ve karışık gıda almak, vücutta kötü kokulara ve artıklara neden olur. Bunun sonucunda vücut dengesiz olarak gelişir ve şişmanlıktan dolayı renk perişan ve şekil çirkin görülür. Aynı şekilde, bu gıdalardan oluşan bozulmuş ve kötü sıvıların beyne gitmesiyle aklın ve düşüncenin üzeri örtülür, bunun sonucunda anlayışsızlık, gaflet ve genel olarak bütün iyi hâllerden sapma baş gösterir.

Bu durum, çöllerde ve kurak yerlerde yaşayan ceylan, deve kuşu, zürafa, yaban eşiği (zebra) ve yaban sığırı gibi hayvanlar ile otu bol olan verimli yerlerde yaşayan hayvanların karşılaştırılmasıyla da anlaşılabilir. Bu karşılaştırmada çöllerde ve kurak yerlerde yaşayan hayvanlar, derilerinin parlaklığı, şekillerinin güzelliği, uzuvlarının orantılılığı ve anlayışlarının keskinliği ile diğerlerinden çok farklı olduğu görülür. Oysa ceylan keçinin, zürafa devenin, yaban eşiği ve yaban sığırı (evcil) eşek ve sığırın kardeşidir. Ancak görüldüğü gibi aralarında çok fark vardır. Bunun sebebi ise, verimli topraklardaki bolluğun bu hayvanların bedenlerinde kötü artıklara ve bozuk karışımlara yol açmasıdır. Çöllerdeki hayvanların aç kalması ise onların bedenlerini ve şekillerini güzelleştiriyor.

İnsanlar için de aynı şey geçerlidir. Her türlü meyve, sebze ve ürünün bulunduğu verimli yerlerde bolluk içinde yaşayan insanların genellikle kıt anlayışlı ve kaba cisimli kişiler olduklarını görüyoruz. Berberîlerin durumu böyledir. Diğer taraftan Masâmide, Gırmâre ve Sûs halkları gibi sadece arpa veya mısırla yetinenlerin akıl ve cisimlerinin ise onlardan daha iyi olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde bolluk içindeki Mağrib halkıyla, toprakları verimsiz ve yiyecekleri çoğunlukla mısır olan Endülüs halkının durumu da böyledir. Endülüs halkının başkalarında karşılaşılacak ölçüde zeki, bedenleri hafif ve öğrenme kabiliyetlerinin çok yüksek olduğu görülür.

Mağrib'in (ziraata elverişli) kırsal kesimlerinde yaşayanlar ile kentlerde ve şehirlerde yaşayanların durumu da aynıdır. Her ne kadar şehirdekiler de, kırsal kesimdekiler gibi, bolluk içinde yaşıyorlarsa da, yiyeceklerini, ona kattıkları şeylerle iyice terbiye edip hafifletiyorlar ve tam kıvamına getiriyorlar. Zaten genel olarak yiyecekleri koyun ve tavuk etidir. Lezzetli olsun diye yemeklerine çok fazla yağ da katmıyorlar. Böylece yemekleri hafif oluyor ve vücutta sebep olduğu kötü artıklar da az oluyor. Onun için şehirde yaşayanların bedenlerinin, kırsal kesimde ölçüsüzce yemek yiyerek yaşayanlarınkinden daha zarif oldukları görülür. Aynı şekilde bâdiyelerde açlığa talim ederek yaşayan bedevilerin vücutlarında da hiçbir fazlalık yoktur.

Bil ki çok yemek yemenin bedendeki (olumsuz) etkileri din ve ibadetler konusunda bile ortaya çıkmaktadır. Bâdiyelerde ve şehirlerde, lüks içinde yaşamayıp, kendilerini zevklerden ve lezzetli şeylerden uzak tutanların, bolluk ve lüks içinde yaşayanlara göre daha dindar ve ibadetlere daha düşkün oldukları görülür. Hattâ çok fazla et, birbirinden farklı ve abartılı gıdalar ile has (kepeksiz) buğday ekmeği yemeleriyle bağlantılı olarak kâlpplerinin katı ve gafil olmasından dolayı, şehirliler arasında ibadetlere düşkün din-darlar azdır. Âbidler daha çok darlık içindeki bedevilerden çıkar.

Yine bu konuda, lüks ve bolluk içinde yaşayışlarının değişik olmasına bağlı olarak, bir şehir halkının durumu da birbirinden farklıdır. Diğer taraftan bedevilerden ve şehirlilerden lüks ve bolluk içinde yaşayanlar kısıtlı ve açlıkla karşı karşıya kaldıklarında başkalarına göre daha çabuk ölürler. Mağrib'teki Berberîler, Fas ve Mısır halkı gibi... Aynı

şey sahralarda ve çöllerde yaşayan Araplar, yiyecekleri genel olarak hurma olan hurmalık sahipleri, günümüzde yiyecekleri çoğunlukla arpa ve zeytin olan Afrika halkı ve yine yiyecekleri genel olarak mısır ve zeytin olan Endülüs halkı için geçerli değildir. Bu halklar kıtlık ve açlıkla karşı karşıya kaldıklarında, bolluk içinde yaşayanlar gibi hemen ölmezler. Bu halklar içinde açlıktan ölenlerin sayısı çok değildir. Hattâ neredeyse hiç yoktur.

Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- bolluk içinde yaşayanlar, özellikle çeşitli ve yağlı yemeye alışkın oldukları için, bağırsakları da kendi doğal rutubetlilik sınırının üzerinde bir rutubetlilik kazanmaktadır. Sonra alışkın olunan yiyecekler alınmayınca ve bunun yerine sert ve kuru şeyler yenilince, son derece zayıf bir organ olan bağırsak kuruyup büzülmekte, hastalığa yakalanmakta ve anında sahibini öldürmektedir. Çünkü bu öldürücü bir durumdur. Dolayısıyla açlıktan ölenleri, açlık değil, daha önce alışkın oldukları tokluk öldürmektedir. Bol ve yağlı şeyler yemeyenlerin bağırsakları ise doğal rutubet sınırında kalmakta ve bu hâliyle her türlü yiyeceği almaya uygun bulunmaktadır. Onun için alınan gıdaların değişmesi bağırsakların kurumasına ve bozulmasına yol açmaz. Dolayısıyla bu kimseler, çok yemek yiyenlerin öldükleri kıtlık zamanında genellikle ölmezler.

Bütün bunların temeli ise, alınan veya terk edilen gıdaların bir alışkanlık oluşmasıdır. Bir kimse belli bir gıdayı almayı alışkanlık hâline getirdiğinde vücudu onun alınmasına uygun hâle gelir ve o gıda değiştirilmesi hastalığa sebep olur. Gıdalar da genel olarak ölçü kaçırıldığında zehir gibidir. İnsan buğday yerine, süt ve sebze yemeye başlasa ve alışkanlık edinene kadar buna devam etse, artık yeni yiyecekler onun için (zehir değil) gıda olur ve buğdayın yerini tutar.

Aynı şekilde nefis terbiyecilerinin (sofilerin) naklettiklerine göre, insan kendini açlığa sabretmeye ve yemek yememeye de alıştıracaktır. Biz o kimselerden öyle şaşılacak haberler duyuyoruz ki, bu konuları bilmeyen biri, kolay kolay bunlara inanamaz. Şaşılacak bu durumların meydana gelmesinin sebebi alışkanlıktır. Nefis bir şeyi alışkanlık edinince, artık o şey onun tabiatından olur. Nefis, tedricen ve alıştıracak açlığı da alışkanlık haline getirir ve artık açlık da onun tabii halinden olur.

Hekimlerin, “açlığın ölüme yol açacağı” şeklindeki düşünceleri, ancak tek bir seferde ve bütün gıdalar kesilerek açlıkla karşı karşıya kalındığında doğrudur. Çünkü bu durumda bağırsaklar kurur ve insanı öldürmesinden korkulan bir hastalığa tutulur. Ancak, mutasavvıfların yaptığı gibi, tedricen ve gıdalar yavaş yavaş azaltıldıktan sonra aç kalırsa, böyle bir açlık ölümle sonuçlanmaz. Burada tedricilik şarttır. Hattâ açlıktan dönülürken (tekrar yemeye başlanırken) bile, bunun tedricen yapılması gerekir. (Çok uzun süre aç kalındıktan sonra) birden bire (ağır şekilde) yemek yemek ölümle sonuçlanabilir. Bu yüzden nefislerini terbiye edenlerin (sofilerin) yaptığı gibi (açlıktan sonra) yemeye başlamanın da tedricen ve alıştıracak olması gerekir. Kırk gün, hattâ daha fazla aç kalmalara şahit oluyoruz.

Bir keresinde üstadlarımız, Sultan Ebû Hasan'ın meclisinde bulundukları bir sırada Ceziretu'l-Hadra ve Rende şehirlerinden, senelerdir hiçbir şey yemeyen (yemediği söylenen) iki kadın getirilmiş. (Gözetim altında tutulup) işin gerçeği araştırılınca, söylenenlerin doğru olduğu anlaşılmış. Ölene kadar da onların bu hâli devam etmiş. Yine pek

çok dostumuzun, sadece keçi sütüyle yetindiklerini gördük. Bunlardan biri gündüz veya iftar vakti keçinin memesinden süt emiyor ve bu onun gıdası oluyordu. Bu hâli tam on beş sene devam etti. Onun dışında buna daha uzun süre devam edenler de çoktur. Bunlar inkâr olunamaz.

Bil ki, güç yetirilebiliyorsa açlık veya az yemek yemek, vücut için her açıdan çok yemekten daha sağlıklıdır. Bunun, söylediğimiz gibi, cismin ve aklın sağlık ve berraklığında ciddi etkisi vardır. Gıdaların (çok yemenin) vücutlarda meydana getirdiği olumsuz eserlerden söylediğimizin doğruluğu kolayca anlaşılabilir. İri cüsseli hayvan etleriyle beslenenlerin nesillerinin de aynı şekilde olduğunu görüyoruz. Bu gerçek, bâdiyelerde yaşayanlar ile şehirde yaşayanlar arasında da gözlemleniyor.

Yine deve sütü ve etiyle beslenenlerin, zorluklar ve ağır yükler karşısında sabır ve tahammül gösterdiklerine şahit olunmaktadır. Bilindiği gibi böyle durumlar karşısında sabır ve tahammül sergilemek develerin bir özelliğidir. Aynı şekilde bu kişilerin bağırsakları da develerinki gibi sıhhatli ve dayanıklı oluyor. Başkalarına zarar veren gıdalar bunlara zarar vermiyor. Karınlarını boşaltmak için hiç korkmadan sütleğen⁵⁷ otlarının sütlerini içiyorlar ve olgunlaşmamış ebûcehil karpuzu⁵⁸ yiyorlar ve bunlar onların bağırsaklarına zarar vermiyor. Eğer içlerinde zehir barındıran bu bitkileri, yedikleri leziz yemeklerden dolayı bağırsakları yumuşak (dayanıksız) olan şehirli yerleşik olsalar, göz açıp kapayıncaya kadar ölürlerdiler.

Yine tavuklar hakkında çiftçilerin ve gözlemcilerin anlattıkları, gıdaların vücut üzerindeki etkisi hakkında bir başka örneği teşkil ediyor. Buna göre, develerin dışkılarındaki hububat taneleriyle beslenen tavuklar yumurtlayıp, bu yumurtalar üzerine kuluçkaya yatınca, bunlardan çıkan tavuklar diğerlerine göre son derece büyük oluyor. Bunun örnekleri çoktur.

Gıdaların vücut üzerinde görülen etkileri gibi, açlığın da vücut üzerinde etkilerinin olduğuna şüphe yoktur. Çünkü zıt şeyler, etkilerinin varlığı veya yokluğu konusunda aynıdır. (Aşırı) gıdalar, vücutta zararlı fazlalıklara, yağlanmalara yol açtığı ve aklı körelttiği gibi, açlık da vücut ve aklın berraklığını, vücudun zararlı fazlalıklardan ve yağlardan arınmasını sağlar. Allah ilmiyle her şeyi kuşatandır.

⁵⁷ Bir çok türleri olan, sütü andıran beyaz ve zehirli öz suyu olan bitki.

⁵⁸ Kabakgillerden, elma büyüklüğündeki acı meyvesi müşhil olarak kullanılan bitki.

Fıtrî Özellik Ve Nefislerini Terbiye Edip Alıştırmak Suretiyle Gaybı⁵⁹ Bilen İnsanlar İle Vahiy Ve Rüya Hakkında

Bil ki bütün eksikliklerden uzak olan Allah, kullarından bazılarını seçip, onlarla konuşmak ve onlara (başkalarının bilemeyeceği) bilgileri vermek suretiyle üstün tutmuş ve bu seçkin kullarını diğer kulları ile kendisi arasında aracı kılmıştır. Bu kişiler, diğer insanlara kendilerinin faydalarına olacağı şeyleri öğretirler, onları doğru yola (imana) gelmeye teşvik ederler, ateşten kurtarmak için çalışırlar ve kurtuluş yolunu gösterirler. Onların mucizevi olarak söyledikleri, insanların asla bilemeyeceği gayb alemine ait bilgiler sadece Allah'ın bildirmesi ve öğretmesiyle bilinecek şeylerdir. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle demiştir: “Dikkat edin! Ben sadece Allah'ın bana öğrettiklerini bilirim”. Bil ki onların bu konuda haber verdikleri şeyler özellikleri gereği ve zorunlu olarak doğrudur. Peygamberliğin hakikatini açıklarken bu anlaşılacaktır.

Bu grubun (peygamberlerin) alâmeti, vahiy alma hâlinde, sanki beraberindeki insanlardan tamamen soyutlanarak, dışarıdan bakıldığında uyuyorlarmış veya baygınlarmış gibi görülmeleridir. Oysa gerçekte ne uykudadırlar ve ne de baygınlar. Sadece insanların beşeri idraklerinin tamamen üzerinde olan ruhânî meleklerle buluşma halindedirler. Meleğin inişi (gelişi), bazen insanların idrak edebileceği şekilde de olur. Bu, ya gök gürültüsüne veya arı uğultusuna benzer bir ses çıkarak peygambere gelmesi ve insanların bu sesi duyması şeklinde, ya da bin insan şeklinde onlara görünmesi ve Allah katından getirdiğini onlara söylemesi şeklinde olur.

Sonra vahiy alma durumunda oluşan o hâl Peygamber'den gider ve Peygamber kendisine ne vahyolunduğunu bilir. Bir keresinde Hz. Peygamber kendisine vahiy hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: “Bazen çingirak sesine benzeyen bir sesle gelir. Böylesi bana en ağır olanıdır. Benden ayrıldığında söylediğini anlamış olurum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünür, benimle konuşur ve söylediğini anlarım”. Hz. Pey-

⁵⁹ Gayb: Hazır bulunmayan, gizli olan. Duyu organlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ulaşılmayan, bilgiyle kuşatılamayan, müşahade alanının dışında kalan her şey.

gamber birinci durumda, anlatılamayacak bir zorluğa uğruyor ve kendisinden horlamaya benzeyen hırıltılar çıkıyordu. Hz. Aişe şöyle diyor: “Çok soğuk bir havada kendisine vahiy gelir, (vahiy getiren melek) ondan ayrıldığında alnından terler dökülürdü”. Allah Kur’an’da (Hz. Peygamber’e hitaben) şöyle diyor: “Şüphesiz biz sana (taşınması) ağır bir söz vahyedeceğiz” (Müzemmil Sûresi, 5). Müşrikler, vahiy alırken girdikleri bu hâllerinden dolayı peygamberlere deli oldukları iftirasını atmışlar ve şöyle demişlerdir: O, cinlenmiştir veya ona bir cin musallat olmuştur. Oysa böyle söylemelerinin tek sebebi, peygamberlerin vahiy alırken girdikleri o hâldir. “Allah kîmi saptırırsa, artık onu doğru yola iletecek yoktur” (Ra’d Sûresi, 33).

Yine peygamberlerin bir diğer âlâmeti, vahiyden (peygamberlikten) önce de çok üstün ve temiz bir ahlâka sahip olmaları ve bütün kötülükler ve çirkinliklerden kaçınmalarıdır. İşte peygamberlerin sıfatlarından olan “İsmet’in” (günahlardan korunmuş olmanın) anlamı budur. Sanki onlar kötülüklerden arınmışlık ve kötülüklerden nefret etmek tabiatı üzere yaratılmışlardır ve sanki bu durum onların fitri bir özelliğidir.

Sahih hadislerde şu rivayetler gelmiştir: Hz. Peygamber genç bir delikanlı iken amcası Abbas ile (yeniden inşa edilmekte olan) Kâbe’ye taş taşıyordu. Taşı elbisesinin eteğine koymuştu. (Farkında olmadan) avret yeri açılınca bayılıp düşmüş ve avret yeri kapanmıştır. Yine bir keresinde oyun ve eğlencenin olduğu bir düğüne davet edilmiş, ancak (düğüne gittiğinde) ağır bir uykuya dalıp güneş doğana kadar uyanmamış ve böylece onların yaptıklarından uzak kalmıştır. Yani Allah onu bütün bunlardan arındırmıştır. Hatâta o, tabiatı gereği hoş gitmeyecek yiyeceklerden de uzak duruyordu. Asla soğan ve sarımsak yemiyordu. Ona bunun sebebi sorulduğunda ise şöyle demiştir: “Ben sizin konuşmadığınız kimselerle (meleklerle) konuşuyorum”.

Hz. Peygamber, kendisine ilk vahiy geldiğini eşi Hz. Hatice’ye haber verince, Hz. Hatice gelenin melek (Cebrail) olup olmadığını sınamak için Hz. Peygamber’e, “Beni elbisenin içine al” demiş, Hz. Peygamber öyle yapınca melek ondan uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Hatice şöyle demiştir: “O kesinlikle bir melektir, bir şeytan (cin) değildir”. Bunun anlamı, meleklerin kadınlara yaklaşmayacağı için gelenin melek olduğudur. Yine Hz. Hatice Peygamberimize, meleğin en çok hangi renk elbise içinde gelmeyi sevdiğini sormuş, Peygamberimizin, beyaz ve yeşil demesi üzerine, “Şüphesiz o bir melektir” demiştir. Bunun anlamı ise, beyaz ve yeşilin, hayır ve iyiliğin sembolü ve meleklerin (sevdiği) renklerden olduğu ve bunun için gelenin melek olduğudur. Bunun gibi örnekler çoktur.

Peygamberlerin bir diğer âlâmeti, insanları dine ve ibadete davet edip, onlara namaz kılmak, infakta bulunmak ve iffetli olmak gibi güzel hasletlere çağırma- larıdır. Hz. Hatice ve Hz. Ebû Bekir, bu hususu Hz. Peygamber’in doğruluğuna delil kabul etmişler ve onun ahlâkı ile kişiliğinin dışında başka bir delil aramamışlardır. Sahih bir rivayette geldiği gibi, Hz. Peygamber’in İslâm’a davet mektubu Bizans İmparatoru Herakles’e ulaşınca, Herakles o sırada Bizans’ta bulunan ve içlerinde Ebû Süfyan’ın da bulunduğu bir grup Kureyşliyi yanına çağırtmış ve onlara Hz. Peygamber’in durumunu sormuştur. Aralarındaki konuşma şu şekilde geçmiştir: Herakles: “Size neyi emrediyor?” Ebû Süfyan: “Namaz kılmayı, oruç tutmayı, akrabayı ziyaret etmeyi, iffetli olmayı...” Sorular ve cevaplar bu şekilde sürmüştü ve sonunda Herakles şöyle demiştir: “Eğer söylediklerin doğruysa, o bir peygamberdir ve şu anda ayağımın altındaki bu topraklara da hakim ola-

çaktır". Herakles'in iffet ile kastettiği, bütün kötülüklerden sakınıp korunmak anlamındaki ismettir. İsmetin, dine ve ibadete davet etmenin, nasıl onun peygamber oluşunun delili olarak kabul edildiğine dikkat edilsin. Bunları bilince de onun ayrıca bir mucize göstermesine ihtiyaç duymamışlardır. Çünkü bunlar peygamberlik alâmetlerindendir.

Peygamberlerin bir diğer alâmeti, kabileleri içinde asil bir soya sahip olmalarıdır. Sahih bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Allah ancak kavmi içinde (soyu ve kabilesi yönünden) güç ve kuvvet sahibi birini peygamber olarak gönderir". Bir diğer rivayette ise şöyle buyuruyor: "Allah ancak varlıklı ve zengin olanı peygamber olarak gönderir". Herakles'in Ebû Süfyan'a sorduğu sorulardan biri de şudur: "Onun sizin aranızdaki yeri (soyu) nasıldır?" Ebû Süfyan: "O bizim aramızda asil bir soya sahiptir". Herakles: "Peygamberler kavimleri içinde en asil soya sahip olanlar arasından gönderilir". Bunun anlamı, peygamberin, kendisini kâfirlerin saldırılarından koruyarak Allah'ın mesajını tebliğ etme görevini yerine getirmesini sağlayacak bir güç ve topluluğa sahip olmasıdır.

Peygamberlerin alâmetlerinden bir diğeri, doğruluklarına şahitlik edecek olağanüstü olayların vukû bulmasıdır. Bu olaylar, insanların bir benzerini meydana getirmekten aciz oldukları fiillerdir. Onun için bunlara "mucize" (aciz bırakan, çaresiz bırakan) denmiştir. Bunlar kesinlikle kulların olağan insani vasıflarıyla güç yetirebileceği şeyler değildir. Bu gibi mucizelerin meydana gelmesi ve peygamberlerin doğruluklarına delil olmaları konusunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler.

Kelâmcılar "fail-i muhtâr" (Allah'ın dilediğini yapan olduğu) görüşüne dayanarak, mucizelerin peygamberlerin değil Allah'ın kudretiyle meydana geldiği görüşündedirler. Her ne kadar Mutezile mezhebine göre fiiller insanların kendilerinden meydana geliyorsa da, mucizeler onların yapabileceği cinsten olaylar sayılamaz. Diğer kelâmcılara göre ise mucizelerde peygamberin tek yaptığı, Allah'ın izni ile gerçekleşen o mucize sayesinde (inkârcılara bir benzerini getirmeleri konusunda) meydan okumaktır. Peygamber, mucize gerçekleşmeden önce, meydana gelecek olan mucizenin söylediklerinin doğru olduğuna delil teşkil edeceğini söyler. Mucize gerçekleşince, bu durum, Allah'ın onun (peygamberlik iddiasının) doğru olduğunu onaylaması yerine geçer ve peygamberin hak bir yolun elçisi olduğunu kesin olarak ispat eder. Mucizede hem olağanüstü fiili ortaya koyma, hem de (bu fiilin bir benzerinin gerçekleştirilmesi konusunda) açık bir meydan okuma vardır. Onun için de meydan okuma mucizenin bir parçasıdır. Kelâmcıların, "onun kendi sıfatıdır" demeleri de aynı şeydir. Çünkü bu durum ile ("meydan okuma"nın "mucize"nin bir parçası olması) kelâmcıların söyledikleri durum, yani "mucizenin zatı (kendinden) olması" aynı anlamdadır.

Mucize ile keramet⁶⁰ ve sihir arasındaki fark da meydan okumadır. Çünkü keramet ve sihirde doğrulamaya (tasdik etmeye) ihtiyaç yoktur. Ancak keramette –bunu caiz görenlerce– bir meydan okuma olmuşsa, bunun da ispat ettiği bir şey vardır ve bu pey-

⁶⁰ Mümin ve salih kimselerin eliyle cereyan eden olağanüstü hâller. Kur'an'ı Kerim'de (Kehf Sûresi'nde) ashâb-ı kehf hakkında anlatılanlar, yine (Meryem Sûresi'nde) Hz. Meryem'in kuru hurma ağacını sallamasıyla, olgun hurmaların düşmesi salih kulların kerametlerine örnektir. Hadislerde de salih kullardan sadır olan pek çok keramet haber verilmiştir: Geçmiş ümmetlerden salih ve abid bir kul olan Cüveyc'in henüz beşikteki bir çocukla konuşması; Hz. Ömer'in Medine'de camide hutbe verirken, cephedeki İslâm ordusunun komutanı Sariye'ye "dağa çık" diye seslenmesi ve Sariye'nin de bunu duyup ordusunu dağa çekmesi; ve yine bir yolculukta geceyi geçirmek için üç kişinin sığındıkları bir mağaranın girişini, düşen büyük bir kayanın kapatması ve yaptıkları dualarla kayanın girişten çekilmesi bunlardan bir kaçıdır.

gamberlik değil, veliliktir.⁶¹ Ebû İshak ve diğerleri, meydan okuma söz konusu olduğunda peygamberlik ile veliliğin karıştırılacağı gerekçesiyle, keramet olarak olağanüstü şeylerin meydana gelmesini reddetmişlerdir. Ancak biz ikisi arasındaki farkı söyledik. Velinin meydan okuması peygamberin meydan okumasından farklı olduğu için muhatapları nazarında bir karışıklığa yol açmaz. Bununla birlikte bu konuda Ebû İshak'tan nakledilenler de açık değildir. Belki de onun söyledikleri, her iki grubun gösterebileceği olağanüstü şeylerin olmasından hareketle, peygamberlere özgü olan olağanüstü şeylerin veliler tarafından gösterilmesini inkâr etmiştir.

Mutezile mezhebi kerameti kabul etmez. Onlara göre olağanüstü şeyler kulların işleri değildir. Onların fiilleri alışlagelen olağan şeylerdir ve bu açıdan kullar aralarında fark yoktur.

Bu gibi olağanüstü şeylerin hak ile batılı birbirine karıştırmak isteyen yalancılar eliyle meydana gelmesi ise imkânsızdır. Eşâriye mezhebine göre, mucizenin amacı (peygamberin peygamberlik iddiasının) doğrulanması olduğuna göre, eğer böyle olağanüstülükleri yalancılar da gösterirse o zaman bu delil şüpheli hale gelir ve hidayet sapıklığa, doğrulamak yalana döner, gerçekler tersyüz olur. Onun için bunun vukû bulması imkânsızdır. Mûtezileye göre de böyle bir şeyin vukû bulması hâlinde, bu delil (yani peygamberin peygamberliğini kesin olarak ispat eden mucize delili) şüpheli hâle geleceğinden, Allah buna izin vermez.

Filozoflara göre ise olağanüstü şeyler, her ne kadar insanların kudretlerinin üzerinde olsa ve olaylar birbirine sebep-sonuç ilişkisiyle bağlı bulunsa bile, “zorunlu olarak zâta bağlı olma” (icâb-i zâtî) teorilerine göre, peygamberlerin fiilleridir. Bu teoriye göre olayların birbirine bağlı olan şartları, sonuçta zorunlu failin zâtına, ihtiyarî (seçmeli) olarak değil mecburen bağlıdır. Onlara göre peygamberlerin kişiliklerinin kendilerine özgü özellikleri vardır. Bu özelliklerden biri de, varlıkların (maddelerin) unsurlarının (elementlerinin) onlara itaat etmesi sonucu bu gibi olağanüstü şeyler (mucizeler) gösterebilmeleridir. Peygamberler, Allah'ın vermiş olduğu bu özellikten dolayı, varlıklarda (tabiat kanunlarının dışına çıkacak) tasarruflarda bulunma gücüyle donatılmışlardır.

Filozoflara göre, meydan okumak için olsun veya olmasın, peygamberler eliyle olağanüstü şeyler gerçekleşir ve bu onların (peygamberlik iddialarının) doğruluğuna delil olur. Bu olayların peygamberlerin doğruluğuna delil olmaları, Allah'ın, onları açıkça tasdik ettiği sözü yerine geçtiği için değil, peygamberlerin kişisel özelliği olan “varlıklarda tasarrufta bulunma özelliği”ni ortaya koyduğu içindir. Onun için bu olayların onların peygamberliklerine delil olmaları, kelâmcıların düşüncelerinden farklı olarak, kesin değildir. Aynı şekilde meydan okuma da mucizenin bir parçası olmadığı gibi, mucize ile sihir ve kerameti birbirinden ayırt edici bir özelliğe de sahip değildir.

Mucize ile sihir arasındaki fark, peygamberlerin hep hayırlı işler yapmaya uygun bir yaratılışlarının bulunması ve göstermiş oldukları olağanüstü şeylere şerrin bulaşmamasıdır. Sihirbazların durumu ise bunun tamamen tersidir. Bütün fiilleri şerdir ve şer

⁶¹ Kelime mânâsı olarak velî (çoğulu evliya), dost, yardımcı ve arkadaş gibi anlamlara gelir. Allah, Kur'an'da bir çok âyette, kendisinin müminlerin velisi (dostu ve yardımcısı) olduğunu haber verir. Yine velî kelimesi Kur'an'da Allah'a itaat ve ibadet eden müminler için kullanılır. Bu anlamda Allah'ın emir ve yasaklarına uyan bütün müminler velidir. Ancak tasavvufun gelişmesine paralel olarak, velilik de daha özel anlamlara bürünmüştür.

amacına yöneliktir.

Mucize ile keramet arasındaki fark ise, peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü şeylerin, gökyüzüne yükselme, katı cisimlerin içlerine nüfuz edebilme, ölüleri diriltme, meleklerle ve kuşlarla konuşma gibi çok büyük hadiseler olmaları, buna mukabil velilerin gösterdikleri olağanüstü şeylerin ise bu ölçülerde olmayıp, az olan bazı şeyleri çoğaltmak ve gelecekle ilgili bazı şeyler söylemek gibi hadiseler olmalarıdır. Yani peygamberler her türlü olağanüstü şeyleri gösterebilirken, velilerin bunlara gücü yetmez. Mutasavvıflar da tarikatlarına ilişkin kitaplarda yazdıklarıyla ve böyle (veli) kişilere ilişkin naklettikleri haberlerle bu hususu ortaya koymuşlardır.

Bütün bu hususlar açıklığa kavuştuktan sonra bil ki, delil olma noktasında mucizelerin en büyüğü ve açık olanı, peygamberimiz Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü peygamberlerin, peygamber olduklarını doğrulayan mucizeleri genellikle kendilerine Allah'tan gelen vahyin dışında bir şeydir. Ancak Kur'an'ın bizzat kendisi, (bir benzerinin getirilmesi/getirilemeyeceği noktasında) meydan okuyan, olağanüstü ve mucize bir kelâmdır. Kur'an, Hz. Muhammed'in doğruluğuna bizzat kendisi delildir ve onun dışında bir başka mucizevi delile de ihtiyaç yoktur. O, (Hz. Peygamber'in doğruluğuna) delil olma ve (kendisinin de eşsiz belagati ve diğer özellikleriyle Allah'tan gelmiş olması bakımından) delillendirilmiş olma özelliklerini kendisinde toplayan en açık delildir. Hz. Peygamber'in şu sözü buna işaret etmektedir: "Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların iman etmeleri için, kendisine apaçık deliller (mucizeler) verilmemiş olsun. Bana verilen mucize ise, bana vahyedilmiş olan Kur'an'dır. Ve ben kıyamet gününde en fazla tâbisi (ümmeti) olan peygamber olmayı ümit ediyorum". Bu hadiste mucize, -ki o bizzat vahyin (Kur'an'ın) kendisidir- delil olma noktasında böylesine açık ve güçlü olduğu için, ona inanıp doğrulayanların, yani Hz. Muhammed'e imân edip tâbî olan ümmetinin sayısının da o kadar çok olacağına işaret edilmektedir.

PEYGAMBERLİĞİN HAKİKATİNİN AÇIKLANMASI

Şimdi Meseleleri En İnce Detaylarına Kadar Araştıran Alimlerin Açıklamalarını Esas Alarak Peygamberliğin Hakikatini, Sonra Kehanet Ve Rüyanın Hakikatini, Daha Sonra da Arrafların (Kayıp Eşyaların Yerlerini Haber Verenlerin) Ve Gaybtan Haber Veren Diğer İnsanların Hakikatlerini İnceleyeceğiz.

Bil ki Allah bize ve sana doğruyu göstermiştir. Biz bu âlemin, içindeki bütün mahlûkat ile birlikte sağlam bir düzen ve tertip içinde olduğuna, sebeplerin sonuçlarla, varlıkların birbirleriyle bağlantılı olduğuna ve varlıkların bir hâlden başka bir hâle dönüştüklerine şahit oluyoruz. Ve bütün bunlardaki insana şaşkınlık verecek hususların ve gayelerin sonu yoktur. Ben söze (duyu organlarıyla algılanan) maddî alemde başlayacağım.

İlk olarak, gözlemlenen maddelerin, nasıl topraktan başlayarak su, sonra hava ve daha sonra da ateş şeklinde derecelendiğine ve bunların birbiriyle nasıl bağlantılı olduklarına dikkat edilsin. Bu maddelerden her biri, kendisinden sonrakine veya öncekine dönüşmeye müsaittir ve belli vakitlerde de onlara dönüşür. Bir üst derecedeki madde, kendisinden alttakinden daha hafif ve şeffaftır. Bu durum gök âlemine (âlemu'l-eflâk) çıkın-

caya kadar bu şekilde devam eder. Artık gök âlemi, duyu organlarıyla algılamayan, ancak hareketlerden hissedilebilecek şekilde birbiriyle bağlantılı olan bu tabakaların en hafifi ve şeffafıdır. Bazı bilginler, bu hareketleri gözlemleyerek, gök âlemindeki ölçüleri, konumları ve bundan hareketle de bu belirtilere ve etkilere sahip olan cisimleri bilirler.

Aynı şekilde varlıklar âlemine dikkat edilsin. Nasıl önce madenler, sonra bitkiler ve sonra da (bitkilerin dışındaki) canlılar mükemmel bir derecelenmeye sahipler. Madenlerin son sınırı, tohumu olmayan kuru otlar örneğinde olduğu gibi bitkilerin ilk sınırıyla, hurma ve yaş üzüm gibi bitkilerin son sınırı ise salyangoz ve sedef (inci kabuğu) gibi canlıların ilk sınırıyla bağlantılıdır. Çünkü bu iki hayvanın sadece dokunma kudreti vardır.

Varlıklar arasındaki bağlantının anlamı, son sınırdaki maddenin, kendisinden sonraki maddenin ilk sınırına dönüşmek için garip bir yeteneğe sahip olmasıdır. Canlılar âlemi çok geniştir ve çeşitleri de çok fazladır. Varlıkların en üst sınırında ise düşünce ve fikir sahibi olan “insan” yer almaktadır. His ve idrak noktasında bazı canlılar da bu seviyeye yaklaşmış ise de, fiilen fikir ve düşünce sınırına ulaşamamışlardır. İşte bu canlıların son sınırından sonra insanın ilk sınırı geliyor. İnsanın son sınırı ise canlılar âleminin gözlemleyebileceğimiz son sınırındır.

Diğer taraftan, âlemler üzerinde farklı etkenlerin değişik etkileri olduğunu görüyoruz. Maddeler âleminde, yörüngelerinde hareket eden gök cisimlerinin ve elementlerin etkileri, varlıklar âleminde ise yükselip gelişme ve idrak hareketinin etkileri vardır. Bütün bunlar, bu etkilere sebep olan, cismî (maddî) olmayan bir etkenin varlığını gösteriyor. İşte bu etken ruhanî (manevî) bir şeydir ve varlıklar âlemiyle bağlantılıdır. Bu, idrak edici ve harekete geçirici nefistir. Onun da üzerinde, ona bu idrak ve hareket gücünü veren ve onunla bağlantılı olan başka bir varlığın olması gerekir. Bu varlığın zatının katıksız bir idrak ve akıl olması gerekir. İşte bu da melekler âlemidir.

Bunun zorunlu bir sonucu olarak nefsin beşerilikten soyutlanıp melekliğe dönüşme yeteneğinin olması ve fiilen de bu dönüşümün bir vakitte gerçekleşmesi gerekir. İleride bahsedeceğimiz gibi, bu durum, ruhanî kişiliğin kemâle erip, kendisinden sonraki varlığın sınırıyla bağlantılı kurmasından sonra olur. Yani, onun bu meseledeki durumu da diğer varlıkların durumu gibidir. O, yücelik ve süflilik olmak üzere iki yönlü bir bağlantıdadır. Bir taraftan kendisinden daha süflî (düşük) olan beden ile bağlantıdadır ve onunla, fiilen akletme yeteneğini gerçekleştirebildiği duyu organlarına sahip olur. Diğer taraftan ise kendisinden daha yüksek olan meleklik sınırıyla bağlantılıdır ve onunla da ilmi ve gaybî duyuları kazanır. Çünkü olaylar âlemi (gerçekleşen olaylar), zamandan bağımsız olarak meleklerin bilgilerindedir. Sonuç olarak, nefsin hem -onun bu dünya hayatındaki taşıyıcısı olan- bedeni, hem de bir üst varoluş düzlemi durumundaki manevî âlemle çok sağlam kurulmuş bir sistem içinde bağlantıda olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanî nefis (insanın ruhani boyutu), gözle görülmemekle birlikte, varlığının izleri bedende aşikârdır. Sanki bedeninin bütün organları, hepsi birden ve tek tek, nefsin araçları ve kuvvetleridir. Nefis onlarla fiillerini gerçekleştirir; elle tutup yakalar, ayakla yürür, dil ile konuşur ve bedeninin bütün organlarının katılımıyla bir bütün olarak hareket eder.

İdrak etme kuvveti, her ne kadar kendisinden (nefisten) ve konuşmayla ifade edilen düşünceден daha üstün olan dereceye girmekte ise de, duymak, görmek ve diğer duyu organları sayesinde algılama gücüne sahip olduğu açıktır ve bu organlarla algılanan şeyler batını (iç) boyuta yükselir.

Bu boyutun ilk derecesi “müşterek algılama”dır. Bu ise görmek, duymak, dokunmak gibi maddî duyumların tek bir seferde (toptan) idrak edilmesidir. Bu hâliyle dış (maddî) duyumdan (algılamadan) ayrılır. Çünkü maddî duyumlar tek bir seferde yoğunlaşmış olarak algılanmazlar. Sonra “müşterek algılama”, bu (toptan) idrak edişi “hayâl” derecesine gönderir. Bu ise, maddî algılamaları maddî boyutlarından soyutlayarak nefiste temsil etme (canlandırma) gücüdür. Bu iki gücün, görevlerini yapmaktaki aletleri, beynin birinci bölümüdür. Bu bölümün ön tarafı birinci gücün, arka tarafı da ikinci gücün aletidir.

“Hayâl” derecesinden sonra, “vâhime” (vehm) ve “hafıza” dereceleri gelir. “Vâhime”, şahıslarla ilgili mânâları algılama gücüdür. Zeyd’in düşmanlığı, Aınr’ın dostluğu, babanın şefkati ve kurdun yırtıcılığı gibi. Hafıza ise, tasavvur edilebilir olsun ya da olmasın, (duyu organları ile) algılanan her şeyi koruyup muhafaza etme gücüdür. Bu hâliyle hafıza sanki, ihtiyaç anında ortaya çıkarmak için o şeyleri koruyan bir mahzen gibidir. Bu iki gücün aleti ise beynin arka bölümüdür. Bu bölümün ön tarafı birinci gücün, arka tarafı da arka gücün aletidir.

Sonra hepsi birden “fikir” derecesine yükselir. Bu gücün aleti ise, beynin orta kısmıdır. “Fikir” derecesi, düşünce eylemini gerçekleştirme ve akletme gücüdür. Nefis, onunla, sürekli olarak, kendisinde potansiyel olarak mevcut olan, beşeri güç ve beklentilerinden kurtulma eğilimini harekete geçirir ve ruhanî melekler topluluğuna benzer şekilde düşünüp akletme eylemini gerçekleştirme derecesine yükselir. Böylece cismanî (maddî) aletlere ihtiyaç duymadan idrak etme noktasındaki ruhanî derecelerin ilkinde dönüşmüş olur. İşte nefis daima bu istikamete doğru hareket edip yönelmekte ve sonunda, en üst sınırdaki -kendi kazanmasıyla değil, bizzat Allah’ın onu yaratmış olduğu ilk (bozulmamış) fitratından dolayı- beşerilik ve beşeriliğin ruhaniyetinden tamamen soyutlanarak melekliğe dönüşür.

BEŞERÎ (İNSANÎ) NEFİSLERİN GRUPLARI

Beşerî nefisler üç gruptur:

Birinci grup, doğa olarak, ruhanî idrak derecesine ulaşmaktan aciz olup, hep aşağı seviyeye, maddî ve hayâl derecesindeki algılamalara yönelir. Sınırlı kurallar çerçevesinde hafıza ve vâhime kuvvetine dayalı olarak, bedendeki (maddeden soyutlanmamış) düşünce-nin, tasavvurî ve tasdikî ilimlerde yararlanacağı mânâlar oluşturur. Bunların hepsi de çerçevesi dar, hayâl sınırlarını aşmayan şeylerdir. Çünkü temel olarak bunlar ilk sınırlarda kalır ve orayı aşamazlar. O sınırdaki (algılamalarda görülen) bozukluk, ondan sonrakilerin de bozuk olmasına yol açar. Genellikle, cismanî (maddî) beşer idrakinin çerçevesi budur. Bilginlerin idrak ve algılamaları bu sınırdaki son bulur ve ayakları bu sınırdaki sabitleşir.

İkinci grup, ruhanî düşünceye ve potansiyel olarak kendisinde var olan bedenî aletlere ihtiyaç duymadan idrak etmeye yönelir. Bunun çerçevesi, beşerî idrakın ilk sınır-

larından daha geniştir ve batını müşahedelerin semalarında serbestçe dolaşılır. Bunların tamamı vicdanî (batını) şeyler olup başlangıç ve bitiş sınırları yoktur. İşte bunlar, ledün ilmi⁶² ve Rabbanî bilgi sahibi, evliya âlimlerin algılamalarıdır. Yine bunlar, mutlu sona erişenlerin ölümden sonra Berzah'ta⁶³ bileceği şeylerdir.

Üçüncü grup, yaratılışları gereği beşerî cismanîlik ve ruhanîlikten tamamen soyutlanarak, herhangi bir vakitte fiilen en üst sınırdaki meleklerle dönüşmeye uygun bir fıtratıdır. İşte fiili dönüşmenin gerçekleştiği o vakitte, yüce melekler topluluğunu görüp, sözlerini dinleme ve ilahî kelama muhatap olma söz konusu olur.

VAHIY

Allah, peygamberleri (salat ve selam onların üzerine olsun) belli bir vakitte beşerîlikten soyutlanacak özellikte yaratmıştır. Bu vakit vahiy almaları hâlidir. Allah onları bu fıtrat üzere yaratıp şekillendirmiş, tabiatlarına yerleştirdiği hep iyi hâl üzere olma ve ibadetlere yönelme özellikleriyle, onları beşer olmalarından kaynaklanan bedenî ve fiziksel engellerden arındırmıştır. İşte peygamberler, kendi kazanımlarıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla sahip oldukları bu fıtratlarıyla, diledikleri zaman beşerîlikten soyutlanıp o en üst ufka yönelirler, yüce melekler topluluğunu dinleyip (vahye muhatap olup) alacaklarını alırlar ve sonra da kullara bunları tebliğ etmek hikmetinden dolayı beşerî özelliklerine dönerler.

Onların vahye muhatap olmaları bazen gök gürültüsüne benzer bir sesi duymaları şeklindedir. Sanki peygambere vahyedilen mânâyı taşıyan sözün sembolü gibi olan bu gürültü, peygamberin o mânâyı anlayıp kavramasına kadar kesilmez. Bu iletişim bazen de insan şekline girmiş bir meleğin Peygambere gelip onunla konuşarak vahyi ulaştırması ve peygamberin de onun söylediklerini kavraması şeklinde gerçekleşir.

İşte peygamberin (beşerî özelliklerinden soyutlanarak) meleklerle karşılaşması, ondan vahiy alması ve sonra tekrar beşerî özelliklerine dönmesi, diğer taraftan kendisine vahyedilenlerin tamamını anlaması, tek bir lahzada, hattâ bir göz kırpmasına yakın bir zamanda gerçekleşiyor. Çünkü bu hâl zaman dışıdır. Zaten bu hâl de iletişimin çok hızlı gerçekleşmesinden dolayı "vahiy" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü vahyin kelime anlamı hızlı ve çabuk olmaktır.

Bil ki, birinci şekil, yani meleğin gök gürültüsüne benzer bir ses ile getirdiği vahye muhatap olmak, -bu konuları detaylarıyla ele alan bilgilerin söylediklerine göre- resul olmayan nebilerin⁶⁴ derecesidir. İkinci şekil, yani meleğin insan şeklinde gelip konu-

⁶² İlm-i Ledün: ilahî ilim, akıl veya nakil yoluyla değil, kâlp ile ve Allah'ın bildirmesiyle öğrenilen ilim.

⁶³ Berzah alemi: Ruhların ölümlerinden diriliş gününe kadar kaldıkları yer.

⁶⁴ "Resûl" ve "nebî" kelimeleri peygamber anlamına gelmekte olup Türkçe'ye Farsçadan geçmiştir. Resul kelimesi, gönderilmiş kimse, elçi; bir iş veya vazife için bir kimseyi göndermek veya elçilik anlamına gelen risalet kelimesinden türemiş bir isimdir. Resul ise, risaleti veya ilahî sözü taşıyan kimse demektir.

Nebî kelimesi ise, (fail sıgasına göre) haber veren veya (meful sıgasına göre) kendisine haber verilen demektir. Bazı âlimler resûl ile nebî arasında fark olmadığını, ikisinin de aynı şeyi ifade ettiğini söylemişlerdir. Buna karşılık yine bir başka âlim grubu ise resûl ile nebî arasında fark bulunduğunu söylemiş, her resûlün aynı zamanda nebî olduğunu ancak her nebînin resûl olmadığını, yani resûlün daha üst dereceli bir makam olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Genel olarak aradaki fark ise şu şekilde açıklanmıştır: Resûl, kendisine yeni bir şeriat verilen peygamberdir. Nebî ise, kendisine vahiy gelmekle birlikte yeni bir şeriat verilmeyen, daha önce gelmiş bir şeriatı insanlara bir kez daha tebliğ eden peygamberdir.

şarak vahyetmesine muhatap olmak ise resullerin derecesidir. Onun için bu derece birinciden daha üstündür. Bu, Hz. Peygamber'in vahiy hakkındaki açıklamasını içeren hadisin anlamıdır. Haris bin Hişam, Hz. Peygamber'e, "Sana vahiy nasıl geliyor?" diye sormuş, o da şöyle demiştir: **"Bazen çingirak sesine benzeyen bir sesle gelir. Böylesi bana en ağır olanıdır. Benden ayrıldığında söylediğini anlamış olurum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünür, benimle konuşur ve söylediğini anlarım".**

Birinci şeklin çok daha ağır olmasının sebebi, bu şeklin, beşerî özelliklerden soyutlanıp melekler âlemiyle bağlantıya geçmenin başlangıcı olmasından kaynaklanan zorluktur. Bu nedenle o durumda peygamber beşerî algılama özelliklerinden sadece "duyma" ile yetinmektedir. Ancak vahyin gelişi tekrarlanıp çoğaldığında bu geçiş kolaylaşmakta ve beşerî algılamalarına döndüğünde bütün özelliklerini kullanabilmektedir. Bunlardan en açık ve net olanı da "görme duyusu" olmaktadır.

Yukarıdaki hadiste, birinci şekilde gelen vahyi anlamının geçmiş zaman kipiyle (söylediğini anlamış olurum), ikinci şekilde geleni anlamının ise, şimdiki zaman kipiyle (söylediğini anlarım) ifade edilmiş olmasında belağî bir incelik vardır. Bu incelik şudur: Hadis, vahyin geldiği iki şekli anlatmak için söylenmiştir. Birinci şekli, örfte söz ve konuşmak anlamına gelmeyen "deviy" (uğultu, gürültü) kelimesiyle açıklamış ve (vahyedileni) anlayıp kavramanın bu uğultunun kesilmesinden sonra gerçekleştiğini haber vermiştir. İşte (bu uğultunun) kesilip bitmesinden sonra gelen anlamayı geçmiş zaman kipiyle ifade etmek uygun olmaktadır. Ancak ikinci durumda ise melek insan suretinde gelip onunla konuşmaktadır ve peygamberin onun söylediklerini anlaması (konuşma bittikten sonra değil, konuşması boyunca) konuşma anında olmaktadır. İşte bu durumdaki anlamayı ifade etmek için kullanılacak en uygun kip de şimdiki zaman kipidir.

Bil ki, bir bütün olarak vahyin (vahye muhatap olmanın) her şeklinde bir zorluk vardır. Kur'an buna şu âyetle işaret etmektedir: **"Şüphesiz biz sana (taşınması) ağır bir söz vahyedeceğiz"** (Müzemmil Sûresi, 5). Hz. Aişe ise şöyle diyor: **"Vahiy geldiğinde şiddetli bir zorluğa katlanıyordu"**. Yine şöyle diyor: **"Çok soğuk bir havada kendisine vahiy gelir, (vahiy getiren melek) ondan ayrıldığında alnından terler dökülürdü"**. İşte bu zorluklardan dolayı, vahiy gelmesi anında Hz. Peygamber'de baygınlık ve horlamaya benzer o bilinen hâller görülüyordu.

Bunun sebebi, yukarıda belirttiğimiz gibi vahyin (vahye muhatap olmanın), beşerîlikten soyutlanarak meleklik özelliklerine geçmek ve ilahî kelâmı almak anlamına gelmesidir. İşte bu geçişten, yani kendi zâtından ayrılıp soyutlanarak başka bir boyuta geçmekten böylesi bir zorluk doğmaktadır. Hz. Peygamber'in, kendisine vahiy gelmesinin başlangıcıyla ilgili söylediği şu söz de bu anlama gelmektedir: **"(Cebrael) beni sararak öyle bir sıkı ki, nefesim kesildi. Sonra beni bıraktı ve oku, dedi. Ben okuma bilmem, dedim. Sonra bunu ikinci ve üçüncü defa tekrarladı"**. Ancak peygamberin (vahyin gelmeye devam edişiyile) bu duruma alıştığını ve öncekilere göre yavaş yavaş belli bir kolaylık oluştüğünü anlıyoruz.

Onun için Kur'an'ın Mekke'de inen sûre ve âyetleri Medine'de inenlere göre daha kısadır. Berâe (Tevbe) Sûresi'nin inişiyile ilgili rivayete göre, bu sûrenin tamamı veya büyük bir kısmı, TEbûk Savaşı sırasında Hz. Peygamber devesinin üzerindeyken nazil ol-

muştur. Oysa Mekke döneminde kısa sûrelerin âyetlerinden bazıları bir vakitte, geriye kalan âyetleri ise başka bir vakitte inmekteydi. Yine Medine’de en son inen âyet borçların yazılması hakkındaki âyettir⁶¹ ve uzunluğu bilinmektedir.

Oysa Mekke’de inen âyetler son derece kısadır. Rahman, Zâriyât, Müdessir, Duhâ ve Felak Sûreleri’nin âyetleri gibi... Mekke ve Medine’de inen sûre ve âyetlerin ayrılmasında bu durum bir ölçü kabul edilebilir. Doğruya ulaştıran Allah’tır. Peygamberlik hakkında söyleceklerin özeti budur.

KEHANET

Kehanet de insanî nefsin özelliklerinden biridir. Daha önce söylendiği gibi, insan nefsi, beşerilikten soyutlanarak kendi üzerindeki ruhanîliğe yükselmek hususunda potansiyel bir yetenek taşımaktadır. Bu soyutlanma ve yükseliş belli bir anda, yaratılışlarındaki özelliklerinden dolayı peygamberler için gerçekleşmektedir. Ancak daha önce söylendiği gibi bu hâl onların kendi kazanımlarından ya da bedenî bir hareket, söz, tasavvur veya herhangi bir şeyden yardım alarak bunu elde etmelerinden dolayı değildir. Bir lahza veya bir göz kırptısından daha kısa süreli olan beşerî kişilikten soyutlanarak meleklik özelliklerine geçiş, Allah’ın onlara vermiş olduğu özel fitrat sayesinde.

Durum böyle olduğuna göre, bu potansiyel yetenek insan tabiatında mevcuttur ve bu akli taksim, (beşerilikten soyutlanmak noktasında) peygamberler derecesinde olmayan başka bir grubun varlığını gerektirmektedir. Bu sınıf, peygamberlerin kâmil olmalarının zıddı olarak eksiktir. Çünkü bu hususta hiçbir şeyin yardımına ihtiyaç duyulmamak, ihtiyaç duyulmanın zıddıdır ve ikisi arasında çok büyük fark vardır. Akli kuvvetlerin harekete geçmesiyle, iradî olarak düşünce eylemini gerçekleştirme özelliğine sahip bu grubun bu işe yönelmesi tamamen eğilimlerinin teşvikiyle olup, (peygamberlerde olduğunun aksine) fitrî değildir. Onlar da bu fitrî eksiklikten doğan acizliklerini, maddî veya hayalî bir takım teşebbüslerle gidermeye çalışırlar. Şeffaf cisimler, canlıların kemikleri, uyaklı sözler veya bir kuş ya da hayvanın geçmesi gibi... İşte bu gibi maddî ve hayalî şeylerin –ki bu şeyler onların cesaretlendiricisi ve teşvikçisi konumundadır- yardımıyla hedefledikleri (beşerî) kişiliklerinden soyutlanmak konusunda devamlı bir gayret sarfediyorlar. Onlardaki, beşerî algılamamanın sınırını aşan ve insanüstü algılamamanın başlangıcı olan bu kuvvet de “kehanet”tir.

Ancak onların bu konudaki fitrî eksikliklerinden dolayı, algılamaları küllî (bütünsel) olmaktan çok, cüzîdir. Bu yüzden onların hayâl güçleri son derece kuvvetlidir. Çünkü hayâl, cüzî şeylerin aleti ve aracıdır. Hayâl, cüzî şeylere, uykuda ve uyanıklık hâlinde tamamen nüfuz edip girer ve cüzî şeyler onun karşısında her zaman hazır durur. Hayâl de bir ayna gibi daima onlara bakar.

Kahin’in, gaybî (fizikötesi) algılamaları kemâl derecesine ulaşmaz. Çünkü onun vahiy (ilham) kaynağı şeytandır. Bu grup insanların ulaştıkları en yüksek hâl, uyaklı ve vezinli sözlerin yardımıyla, (beşerî) algılamalarını meşgûl edip, beşerüstülük ile olan o eksik bağlantıyı gerçekleştirmektir. İşte bu hareketleriyle ve (kendi fitrî özelliklerinin dı-

⁶¹ Bakara Sûresi’nin 282’nci âyeti.

şındaki) yabancı cisimlerin yardımıyla giriştikleri bu beşerî özelliklerini aşma halinde kâlblerine bir takım vesveseler gelir ve o da bunları söyler. Ancak söyledikleri doğru ve gerçeğe uygun olabileceği gibi, tamamen yalan da olabilir. Çünkü o, bu gibi hususları algılamadaki fitrî eksikliğini, onun idrakine yabancı olan başka şeylerle tamamlıyor ve sonuçta kâlbinde hem doğru hem de yalan şeyler aynı anda beliriyor. Bunlara ise güven olmaz. Çünkü kâhin, gaybî bilgilere ulaşmayı başarmak için taşıdığı o güçlü hırs ve kendisine soru soran kişilere yaldızlı sözler söyleme arzusu yüzünden zan ve tahminlere de sığınabilir.

Kâhin ismi, özellikle bu tür uyaklı sözler söyleyenler için kullanılmaktadır. Çünkü onlar bu grubun en üst derecesinde yer alırlar. Bir keresinde Hz. Peygamber böyle bir söz duyduğunda şöyle demiştir: “Bu, kahinlerin uyaklı sözlerindendir”. Hz. Peygamber bu tanımlaması ile bu tür uyaklı sözler söylemeyi kâhinlere özgü kılmıştır.

Hz. Peygamber, (gaybî haberler veren) İbn-i Sayyad’a, verdiği bu haberlerin gerçeğini açığa çıkarmak için şu soruyu sormuştur: Bu iş sana nasıl geliyor? İbn-i Sayyad şöyle demiştir: “Yalan olarak da doğru olarak da geliyor”. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Senin işin karışıktır (doğru ve yanlış birbirine karışmıştır)”. Yani, peygamberliğin özelliğinin doğruluk olduğunu ve hiçbir şekilde ona yalan karışmayacağını belirtiyor. Çünkü peygamberlikte, hiçbir yabancı unsurun yardımına başvurulmaksızın, peygamberin zâtında mevcut olan özelliğiyle doğrudan meleklerle bağlantı kurulur.

Kâhinler ise, fitrî yetersizliklerinden dolayı, yabancı unsurların yardımına ihtiyaç duyarlar ve onlar da kâhinlerin algılamalarına müdahil olurlar. Sonuçta elde etmek istedikleri bilgilere –peygamberlikte asla görülmeyecek olan- yalanlar karışır. Kâhinliğin en üst derecesinin uyaklı sözler (sec’i) dizmek olduğunu söylememizin sebebi, uyaklı sözler dizmedeki anlamın, gaybla ilgili diğer görüş ve duyuşların en hafifi olmasından dolayıdır. Anlamın hafifliği ise, beşerüstülükle kurulan bağlantının ve onu algılamının yakınlığına ve aynı şekilde bu konudaki yetersizliğin biraz aşıldığına işaret ediyor.

Bazı kimseler, Hz. Peygamber’in peygamber olarak gönderilişinden itibaren, kâhinliğin sona erdiğini iddia ediyor. Çünkü Kur’an’ın da bildirdiği gibi⁶⁶ şeytanlar (cinler), o zamandan beri gökyüzünün (meleklerin) haberlerini dinlemekten men edilmişler ve dinleyenler ise (melekler tarafından atılan) ateş parçalarına muhatap olmaktadır. Sonuçta kâhinler de gökyüzünün haberlerini şeytanlardan aldıklarına göre, bu iddiaya göre o günden itibaren kâhinliğin hükmü de ortadan kalkmış oluyor.

Ancak söyledikleri, iddialarına kesin bir delil teşkil etmiyor. Çünkü kâhinler (gayba ait) bu bilgilere şeytanlar aracılığı ile ulaşmış oldukları gibi, yukarıda söylediğimiz üzere bazen kendi nefislerindeki yetenekleri ile de ulaşmaktadırlar. Aynı şekilde, şeytanlar gökyüzünün haberlerinden sadece bir çeşidini dinlemekten men edilmişlerdir ki, o da peygamber gönderilmesiyle ilgili haberlerdir. Bunun dışındakilerden men edilmemişlerdir. Diğer taraftan şeytanların haber dinlemelerindeki bu kesinti sadece Hz. Peygamber dönemindeydi. Belki de ondan sonra tekrar eski hâllerine dönmüşlerdir. Ki âyetin zahi-

⁶⁶ Bu konuyla ilgili Kur’an’da şöyle deniyor: “(Cinler dediler ki) : Doğrusu biz (melekleri dinlemek için) göğü yaktık ve onu sert bekçilerle, akıp yakan ateşlerle dolu bulduk. Halbuki (daha önce meleklerden haber) dinlemek için onun bazı yerlerine otururduk. Artık kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev bulur” (Cin Sûresi 8-9).

rinden anlaşılan da budur. Çünkü, bir peygamberin zuhur etmesi durumunda, bu tür algılamaların (kâhinlerin gaybtan haberdar olmalarının) hepsi, tıpkı güneşin varlığı hâlinde yıldızların kaybolması gibi ortadan kaybolup silinirler. Peygamberlik, varlığıyla diğer bütün ışıkların kaybolup silindiği en büyük nurdur.

Bazı filozoflar ise kehanetin ancak peygamberin gelişinin hemen öncesinde söz konusu olacağını, ondan sonra ise kesileceğini iddia etmişlerdir. Bu durum bütün peygamberler için geçerlidir. Çünkü peygamberin varlığı (gelişi) için, gökyüzündeki belli gök cisimlerinin, belli bir konumda olması (El-Vad'ul'-Felekî) gerekiyor. Bu konumun tam olarak gerçekleşmesi, peygamberliğin de tam olarak gerçekleşmesi (peygamberin ortaya çıkma zamanının gelmesi) demektir ve buna işaret eder. Ancak bu konumun tam olarak gerçekleşmemesi (gerçekleşmeye yakın bir zamanda bulunması), (gaybı idrak etme noktasında) peygamberlikle aynı cinsten ancak peygamberlikten eksik bir konumu gerektirmektedir ki, işte bu kehanettir. Gökyüzündeki bu konum tam olarak gerçekleşmeden önce eksik olarak gerçekleşiyor ve bir veya daha fazla kâhinin olmasını gerektiriyor. Sonra bu konum tam olarak gerçekleşiyor ve mükemmel olan (kâhinler gibi eksik olmayan) bir kişi, bir peygamber ortaya çıkıyor. Böylece kâhinlerin eksik algılamalarını gerektiren konum da ortadan kalkıyor.

Bu görüş, gökyüzündeki bazı konumların, zorunlu olarak bazı etkilere sahip olduğu esasına dayanıyor. Ancak bu, doğruluğu kabul edilmiş bir tesbit değildir. Belki o konumların, tam olarak gerçekleşmeleri halinde bir etkileri söz konusu olabilir ve eksik (gerçekleşmeye yakın) oldukları durumda ise filozofların söyledikleri gibi eksik etkileri değil de, hiçbir etkileri olmayabilir.

Ayrıca, peygamberlerle aynı zamanda yaşayan kâhinler, peygamberlerin doğruluklarını ve mucizelerinin buna işaret ettiğini bilirler. Çünkü kâhinler de peygamberlik tabiatından bir özellik taşırlar. Tıpkı diğer bütün insanların uykuları (rüyaları) itibarıyla peygamberlik tabiatından bir özellik taşıdıkları gibi.⁶⁷ Kâhinlerdeki bu özellik ise aynı özelliğe uyku (rüya) sayesinde sahip olanlardan çok daha güçlüdür. Onları kehanetten vazgeçmemeye ve peygamberleri yalanlamakta ısrar etmeye iten şey, peygamberliğin kendilerine ait olması için duydukları derin hırsıdır. Ümeyye bin Ebû Salt -ki peygamberlik iddiasında bulunmakta çok hırslıydı-, İbn-i Sayyad, Müseylime ve diğerlerinin durumu böyleydi. Ancak kâhinler bu durumlarından vazgeçip imana yöneldiklerinde de en güzel şekilde iman ediyorlar. Tıpkı Tulayha Esedî ve Sevâd bin Kârib gibi... Bu ikisi, imanlarının güzelliği sayesinde İslâmî fetihlerde büyük yararlılıklar göstermişlerdir.

⁶⁷ Rüya ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Salih kişi tarafından görülen rüya, peygamberliğin kırk altı parçasından bir parçadır". Bir başka hadiste ise şöyle buyuruyor: "Müminin rüyası, peygamberliğin kırk altı parçasından bir parçadır. Peygamberlik gitti ve mübeşşirat (sadık rüya) kaldı". Müslümanın gördüğü rüyanın peygamberliğin özelliğinin parçalara bölünmesi veya takvâ sahibi olan bir Müslümanın peygamberlik özelliklerinden bir parçayı kazanması anlamında değildir. Buradaki kasıt şudur: Peygamberler (Allah'ın dilemesiyle) gaybtan haber alırlar. Yani gaybtan haber almak peygamberlerin özelliklerinden biridir. Bir insan da Allah'ın dilemesiyle rüya âleminde iken gaybtan haberdar edilebilir ve rüyada gördüğü şey aynen gerçekleşebilir. Sadık (doğru çıkan) rüyanın peygamberliğin kırk altıda biri sayılması ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Hz. Peygamber'in peygamberliği yirmi üç yıl sürmüştür. Başlangıçta Hz. Peygamber'e vahiy rüya halinde gelirdi. Gördüğü rüyalar aynen çıkıyordu. Bu durum altı ay sürmüştür. Peygamberlik süresi yirmi üç yıl olduğuna göre, altı aylık süre bunun kırk altıda birine tekabül etmektedir.

RÜYA

Rüyanın hakikati, nefsin (ruhun), kendi ruhanî âleminde, olayların suretini bir anlık görmesidir. Çünkü bütün ruhanî varlıklarda olduğu gibi, olaylar da ruhanî alemde fiilen mevcuttur. Nefis ise cismî yapısından ve bedenî özelliklerinden soyutlanarak ruhanî aleme geçer. Ve söylediğimiz gibi uyku sebebiyle bu bir anlık geçiş ve olayların suretini görmek mümkün olur. İşte nefis, bilmek istediği geleceğe ait bu resmi alarak kendi (beşerî) özelliklerine hemen geri döner.

Eğer ruhânî âlemde almış olduğu bu suret, karışıklığından dolayı zayıf ve yetersi kadar açık değilse, bu karışıklığın giderilmesi için yorumlanmaya ihtiyaç vardır. Ancak bu alıntı yeteri kadar açık da olabilir ve o durumda yoruma ihtiyaç kalmaz.

Nefis için böyle bir hâlin gerçekleşmesinin sebebi, onun, beden ve bedensel duyu özellikleri ile mükemmelleştirilmiş ruhanî bir varlık olmasıdır. Böylece nefis, katıksız bir akla dönüşür ve varlığı da fiilen kemâle erer. O zaman bedenî aletlerden hiçbir şeye ihtiyaç duymadan idrak eden ruhanî bir varlık olur. Ancak nefsin bu ruhaniliği, canlıların en üst derecesinde bulunan ve kendilerini bedenî özellikler ile mükemmelleştirmeye ihtiyaç duymayan meleklerin ruhaniliğinden farklıdır. İşte nefsin bu yeteneği, bedende olduğu sürece devam eder. Bu yeteneğin (ruhanî âlemdeki olayların suretini yakalamanın) evliyalarda görüldüğü türden daha özel bir şekli olduğu gibi, bütün insanlar için geçerli genel bir şekli de vardır. Bu genel şekil rüyadır.

Peygamberlerde görülen, beşerilikten soyutlanarak katıksız bir melekliğe geçiş durumu ise ruhanî derecelerin en üstünüdür. Bu geçiş vahiy halinde sürekli tekrarlanır. İşte peygamberlerin melekliğe geçişten sonra orada idrak ettiği (gaybî bilgilerle) tekrar beşerî özelliklerine dönmeleri, açık bir şekilde uyku (rüya) durumuna benzemektedir. Her ne kadar rüya, peygamberlerin bu geçişine göre kategorik olarak çok fazla gerilerde olsa da...

İşte bu benzerlikten dolayı, Hz. Peygamber rüyanın peygamberliğin kırk altı parçasından biri, bir başka rivayette kırk üç parçasından biri ve diğer bir rivayette ise yetmiş parçasından biri olduğunu ifade etmiştir. Buradaki oranların bizzat kendileri kast edilmiştir. Maksat, (rüya ile, peygamberlerin özelliği olan gaybî bilgilere sahip olma noktasında) insanların derecelerinin değiştiğidir. Bazı rivayetlerde gelen yetmiş sayısının, Arap dilinde çokluğu ifade etmek için kullanılıyor olması bu söylediğimiz delilidir. Bazıları ise kırk atlı parçasından biri olmasını şu şekilde yorumlamışlardır: Vahiy başlangıçta, altı ay süreyle rüya şeklinde gelmiştir. Bu süre ise yarım sene etmektedir. Mekke ve Medine dönemleri dahil Hz. Peygamber'in peygamberliğinin toplam süresi ise yirmi üç senedir ve yarım sene bu toplam sürenin kırk altıda biri yapmaktadır.

Ancak bu, bizce gerçeklikten uzak bir görüştür. Çünkü bu sözü (rüyanın, peygamberliğin kırk altıda biri olduğunu) Hz. Peygamber söylemiştir. Bu sürenin, diğer peygamberler için de geçerli olduğunu nereden biliyoruz? Çünkü bu oran, vahyin rüya şeklinde gelmesinin toplam peygamberlik süresine kıyaslanmasıyla elde ediliyor. Dolayısıyla, buradaki oran gerçek anlamda peygamberliğin bir parçasını ifade etmiyor.

Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra anlaşılıyor ki, buradaki oranlama ile, bütün

insanları kapsayan “rüya ile gaybî bilgilere vakıf olma” yeteneğinin, peygamberlerin fitratlarından kaynaklanan özel yeteneklerine olan yakınlığı ifade edilmektedir. Her ne kadar peygamberlerin bu özelliği çok yüksek olsa ve insanların fiilen bu yakınlığı elde etmelerinin önünde çok sayıda engeller bulunsa da. Bu engellerin en büyüğü, maddî (duyu organları ve bunlarla gerçekleştirdiği) algılamalardır. Allah insanları uykudayken bu maddî engellerden soyutlanacak bir fıtratta yaratmıştır. İşte bu soyutlanma ve yükselme anında nefis, ruhanî âlemdeki şiddetle arzuladığı bilgilere yönelmekte ve kimi zaman bir anlığına da olsa istediği bu bilgileri elde etmeyi başarmaktadır. Onun için Hz. Peygamber rüyayı mübeşşirât olarak nitelemiş ve şöyle demiştir: “Peygamberlikten geriye sadece mübeşşirât kaldı”. Dediler ki: “Ey Allah’ın Resulü! Mübeşşirât nedir?” Dedi ki: “Salih bir kişinin gördüğü veya onun için görülen salih (güzel ve doğru) rüyadır”.

Uykudayken maddî engellerin kaldırılmasının sebebini ise şu şekilde açıklayabiliriz: İnsan nefsi (En-Nefsü’n-Nâtika), algılamalarını ve fiillerini ancak cismanî (maddî) ve hayvanî olan ruh sayesinde gerçekleştirir. Şeffaf bir buhar şeklinde olan bu maddî ruhun merkezi, Calino ve diğer bilginlere ait anatomi kitaplarında belirtildiğine göre, kalbin sol boşluğudur. Maddî ruh, kanla beraber damarlarda akıp hareket ederek algılama, hareket ve bedenın diğer fiillerinin gerçekleşmesini sağlar. Yine onun şeffaflığı beyne yükselerek, beynin ısısını ayarlar ve beynin içindeki akıl yetilerini (efâlu’l-kuvâ’yı) tamamlar. İşte insan nefsi, bu şeffaf ruh ile idrak edip düşünür. Varlıktaki hikmetin gerektirdiği, şeffaf şeylerin kesif (katı, maddî) şeylere etki edemeyeceği esastan dolayı, nefis de ruh ile bağlantılıdır. Çünkü vücut organları içinde en şeffaf olanı ruhtur. Bu yüzden de ruh, insan nefsinin etki alanını oluşturmakta ve nefsin bedendeki etkileri onun aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Nefsin iki şekilde idrak ettiğinden daha önce bahsettik: Birisi zahirî (dış) idrak olup, bunu beş duyu organıyla gerçekleştirir. İkincisi ise batınî (iç) idrak olup, bunu da beyin gücüyle gerçekleştirir. Ancak bu idraklerin hepsi, onun ruhanî yönüyle fıtrî olarak hazır olduğu daha üst bir idrakin dışındadır. Dış duyu organları cismanî (maddî) oldukları için, yorgunluk ve bıkkınlıklarından dolayı tembellik ve başarısızlığa uğrarlar ve çok fazla kullanılmalarıyla ruhun üzerini örterler. Ancak Allah, en mükemmel şekilde idrak etmeye yoğunlaşmak için, onun için rahatlamayı isteme duygusunu yarattı. Bu ise hayvanî ruhun dış algılamaları tamamen terk edip batınî algılamaya yönelmesiyle olur. Gecenin soğukluğunun bedeni sarması bu hususta ona yardımcı olur. Çünkü bu durumda tabii hararet bedenin derinliklerini ister ve dıştan içe giderek nefse yardımcı olur. İşte dıştan içe giden bu sıcaklık hayvanî ruhtur. İnsanların genellikle gece uyumalarının sebebi de budur.

Ruh, dış algılardan uzaklaşıp batınî kuvvetlere dönünce, nefsin maddî meşguliyetleri ve algılamaları hafifler ve hafızadaki suretlere döner (yönelir). O suretlerden, birleşme ve ayrılmalarla hayâlî suretler oluşur. Bunların çoğu da alışılmış suretlerdir. Çünkü yakın zamanda idrak edilmiş şeylerden alınmışlardır. Sonra bütün dış algıların toplayıcısı olan “müşterek his” o suretleri indirir ve beş duyu organının algıladığı şekilde idrak eder. Belki de nefis, batınî kuvvetlerle beraberliğinden dolayı, ruhanî zatına yönelir ve ruhanî idrakiyle algılar. Çünkü o bu fıtrat üzeredir. İşte o zaman kendi zâtı ile bağlantılı hale gelen eşyaların suretlerini alıntılar. Sonra hayâl, idrak edilmiş o suretleri alır ve alışıl-

mış kalıplarda, gerçekleriyle veya benzerleriyle canlandırır. İşte benzetme yoluyla canlandırılan suretler yorumlanmaya ihtiyaç duyar. Nefsin ruhanî zatıyla idrak etmesinden önceki, hafızada birleşme ve ayrılma şeklindeki suretlerin idrak edilmesi ise yorumlanması zor olan karışık rüyaları oluşturur.

Sahih bir rivayette Hz. Peygamber şöyle diyor: “Rüya üç çeşittir: Allah’tan olan rüya, melekten olan rüya ve şeytandan olan rüya”. Bu ayrıntı söylediklerimizle uyusmaktır: Açık olan rüyalar Allah’tan, yorumlanmaya ihtiyaç duyulan rüyalar melekten ve karmaşık rüyalar da şeytandandır. Şeytan ise batılın kaynağıdır.

Uykudayken görülen rüyanın hakikatini bu şekilde tanımlamış olduk. Rüya görmek insan nefsinin doğal bir özelliğidir ve bu özellik istisnasız bütün insanlar için geçerlidir. Hattâ herkesin defalarca rüyada gördüğü şeylerin uyanıkken aynen gerçekleştiği olmuştur. Bundan zorunlu olarak çıkan sonuç ise nefsin uykudayken gaybı idrak etmekte olduğudur. Bu durum (nefsin gaybı idrak etmesi) uykudayken gerçekleştiğine göre, başka hâllerde gerçekleşmesi de imkânsız değildir. Çünkü idrak eden zât birdir ve bütün durumlardaki özelliği de aynıdır. Nimeti ve lütfu ile doğruya ulaştıran Allah’tır.

GAYBTAN HABER VERMEK

Genellikle, insanın rüya görmesi, bu kastedilmeksizin ve bunun için özel bir çaba harcanmaksızın gerçekleşmektedir. Nefsin çok arzuladığı bir şey, uykudayken bir anlık ona görülmektedir. Yoksa nefis bunu kastettiği için onu görüyor değildir. “Kitabu’l-Gâye” isimli kitapta ve nefis terbiyesi hakkındaki diğer kitaplarda, uyumadan önce söylendiği takdirde, bilinmek istenen şeylerin rüyada görülmesini sağlayan bazı isimler zikredilmektedir ve bunlar “halûmiyye” olarak isimlendirilmektedir. Mesleme, “Kitabu’l-Gâye”de, “Halûmetü’t-Tebbâu’t-Tâm” ismini verdiği bu halûmiyelerden birine yer vermektedir. Buna göre, bir kimse uyumadan önce, sahih bir niyetle Arapça olmayan “Temâğas Ba’de En Yesvâd Ve Gaddâs Nufnâ Ğâdis” kelimelerini söyler ve sonra da hacetini dile getirirse, uykusunda bilmek istediği şeyi görür.

Anlatıldığına göre bir adam gecelerce yemek yememek suretiyle nefsini terbiye ettikten sonra bunu uygulamış ve rüyasında bir şahıs belirerek ona ben senin “Tabbâu’t-Tâm”ınım demiştir. Sonra rüyada beliren o adama bilmek istediği şeyi sormuş, o da söylemiştir. Bizzat ben de bu kelimeleri söyledikten sonra çok ilginç rüyalar gördüm ve kendi durumumla ilgili bilmek istediğim şeyleri öğrendim. Ama bütün bunlar, rüya görmeyi hedeflemekle rüya mutlaka görülür anlamına gelmiyor. Bu “halûmat”lar sadece nefiste rüya görme kabiliyeti meydana getiriyor. Bu kabiliyet kuvvetlenirse, kendisi için hazırlık yapılan şeyin gerçekleşmesi daha yakın olur. Bir kimse istediği bir şey için hazırlık yapabilir ve bu hazırlık, hazırlık yaptığı şeyin mutlaka gerçekleşeceğine delil teşkil etmez. Bir şey için hazırlanmaya güç yetirmek (yani hazırlanmak), bizzat o şeyin kendisine güç yetirmekten (yani başarmaktan) farklı bir şeydir. Bunu bil ve buna benzeyen şeyler üzerinde de iyice düşün. Allah hikmet sahibidir ve her şeyi bilendir.

Yine, bazı insanların sahip oldukları bir özellik sayesinde -ki bu özellik onları diğer insanlardan ayırmaktadır- hadiseleri meydana gelmeden önce haber verdiklerini görüyoruz. Bunu yapmak için (çalışmakla elde ettikleri) bir sanata başvurmadıkları gibi, yıldızlar veya başka nesnelerden de yararlanmazlar. Onların bu özelliğinin sadece, yaratılışlarındaki fitratın bir sonucu olduğunu görüyoruz. Arraflar; ayna ve tastaki sulara, hayvanların kâplerine, ciğerlerine ve kemiklerine bakarak; kuş ve yırtıcı hayvanların durumlarından sonuç çıkartarak; küçük taşlar, buğday taneleri ve çekirdekleri saçarak gayb-tan haber veren falcılar bu grubu teşkil eden insanlardandır. Bütün bu durumlar insanlar arasında mevcuttur ve kimse bunları inkâr edecek durumda değildir.

Aynı şekilde, delilere gayb-tan haberler telkin edilir ve onlar da bunu haber verirler. Uykudakiler ve ölümler de, uykularının ve ölümlerinin başlangıcında gayb-tan ilgili şeyler söylerler. Yine nefislerini terbiye ile meşgul olan mutasavvıfların, keramet sadedinde gayb-tan algılamaları olduğu bilinmektedir.

Şimdi bütün bu gayb-tan algılamalardan bahsedeceğiz. Önce kâhinlikten başlayacağız ve sonra teker teker hepsini ele alacağız. İlk olarak, bütün gruplar için geçerli olmak üzere, insan nefsinin gayb-tan nasıl idrak ettiğiyile ilgili bir giriş yapalım. Daha önce söylediğimiz gibi bunun sebebi, insan nefsinin diğer ruhanî varlıklar içinde, kuvve (potansiyel güç) olarak mevcut olan ruhanî bir varlık olmasıdır. Onun kuvveden fiiliyata geçmesi, beden ve bedeninin organları sayesinde olur. Bu herkes için bilinecek bir şeydir. Kuvve şeklinde olan her şeyin, (fiiliyata geçmek için ihtiyaç duyduğu) maddesi ve sureti vardır. İşte nefsin varlığının, kendisi ile kemâle erdiği sureti, idrakin ve akletmenin kendisidir. O başlangıçta kuvve olarak mevcut olmakla birlikte, küllî (bütünsel) ve cüzî suretleri idrak etmeye elverişli bir yapıdadır.

Sonra ona maddî idrak (algılama) özelliklerini veren bir bedene sahip olmak suretiyle gelişmesini ve mevcudiyetini fiilen tamamlar. Bu durumda küllî mânâları idrak etme durumundan sıyrılır ve suretleri teker teker idrak ederek, akletmeyi fiilen gerçekleştirir. Böylece varlığı kemâle erer. İşte başlangıçta nefis (boş, işlenmemiş) bir hammadde gibidir ve algılama ile suretler birbiri ardınca ona gelir (ve onu geliştirir). Bu yüzden yeni doğmuş bir çocuğun ne uykusu ile, ne keşif ile ve ne de bu ikisinin dışında bir şey ile idrak etmeye güç yetiremediğini görüyoruz. Çünkü onun zâtının bizzat kendisi olan sureti -ki bu idrak ve akletmedir- henüz kemâle erip tamamlanmamıştır. Hattâ henüz küllî mânâlardan sıyrılmamıştır.

Daha sonra (nefsin) fiilen zâtı tamamlanıp kemâle erer ve bir bedenle birlikte olmaya devam ettikçe de iki türlü idrake sahip olur: Birincisi maddî aletler yani bedeninin organları ile idrak etme. İkincisi ise vasıtasız olarak, kendi zâtı ile idrak etmedir. Ki bedende olduğu ve bedeninin (maddî) duyularıyla meşgul olduğu sürece bu idrakin üzeri kapalı olur. Çünkü duyu organları, yaratılışları gereği, onu sürekli olarak dış algılamalara çekerler.

Ancak nefsin, zahirden (dıştan) batına (içe) yöneldiği ve beden örtüsünden soyutlandığı lahzalar olabilir. Bu, ya uyku gibi bütün insanlar için geçerli olan bir özellik ile, veya kahinler ve falcılar gibi insanlardan bazılarında bulunan bir özellik ile ya da sofilerin yaptığı gibi nefisleri terbiye etmek suretiyle olur. İşte bu lahzalarda nefis, kendisinden

üst derecede olan meleklerle yönelir. Daha önce söylediğimiz gibi, nefsin üst sınırı ile melekliğin alt sınırı birbiriyle bağlantılıdır. Melekler ruhani varlıklardır ve fiilen katıksız bir idrak akıldır (nefis gibi bir bedene ihtiyaç duymazlar). Daha önce geçtiği gibi orada varlıkların suretleri ve hakikatleri vardır. Bunlardan bazı şeyler nefse görünür ve böylece nefis bazı malûmatı yakalar. Bu suretler hayâle gönderilebilir ve hayal de onları alışılmış kalıplara dönüştürür. Sonra nefsin algıladığı bu şeyler, ya soyut olarak ya da belirli kalıplarda duyu organlarıyla algılanacak şekle dönüştürülür ve onlardan haber verilir. Nefsin gaybî şeyleri idrak etme kabiliyetinde olmasının açıklaması böyledir.

Şimdi de gayptan haber verenlerin çeşitlerine dönelim.

Ayna ve tastaki su gibi şeffaf cisimlere, hayvanların kâlp, ciğer ve kemiklerine bakarak, yine küçük taşlarla ve çekirdeklerle fal bakarak gaybtan haber verenlerin hepsi kahin sınıfı içinde değerlendirilir. Ancak yaratılışlarındaki (fitratlarındaki) temel özellik itibarı ile kahinlerden daha alt derecededirler. Çünkü kâhinler maddi örtüden soyutlanmak için çok fazla çaba harcamaya ihtiyaç duymazlar. Oysa bunlar, maddi örtüden soyutlanmak için maddi duyu organlarından biriyle yoğun bir çaba harcarlar. Bu organların en üstünü ise gözdür. Basit bir şeye (ayna, tastaki su vb.) çok uzun süre baktıktan sonra haber verecekleri gaybî şeyleri idrak edebilirler.

Bu insanların görüp idrak ettikleri (gaybî) şeylerin, baktıkları aynanın yüzeyinde oldukları sanılabilir; ancak böyle değildir. Aksine onlar gözden kayboluncaya kadar aynaya bakarlar. Sonra onlar ile baktıkları ayna arasında buluta benzer bir engel (örtü) ortaya çıkar ve onun içinde suretler belirir. İşte onların idrak ettikleri bu suretlerdir ve bu suretler onlara bilmeyi istedikleri şeyleri işaret ederler. Onlar da idrak ettikleri şekilde bunu insanlara haber verirler. Yoksa onların idrak ettikleri, aynaya bakıldığında görülen şeyler, yani gözle ulaşılan idrak değil ruhani bir idraktır.

Hayvanların kâlplerine ve ciğerlerine, yine suya ve bunlar gibi diğer şeylere bakanlar içinde aynı durum söz konusu oluyor. Bu insanlardan, maddi duyularını sadece buharla (tütüsüyle) meşgul edip sonra büyü (büyülü ve efsunlu sözler) ile gaybî idrak etmeye hazır hâle gelenleri ve idrak ettikleri şeyleri haber verenleri de görüyoruz. Bu insanlar, havada müşahhas suretler gördüklerini ve o suretlerin kendilerine (gaybla ilgili) bilmek istedikleri şeyleri misaller ve işaretlerle anlattıklarını iddia ediyorlar. Bunların, maddi örtüden soyutlanmaları birincilere göre daha kolay olmaktadır. Dünya şaşılacak şeylerle doludur.

Bazı insanlar da bir kuş ve hayvanın, harekete geçirilip uzaklaştırılmalarından sonraki durumlarına bakarak gaybtan haber verirler ki buna “zacr” denir. Zacr ile kehanette bulunmak, uzaklaştırılan kuş veya hayvanda görülen veya duyulan şeyler üzerinde nefsin yoğun olarak düşünmesi ve bundan sonuç çıkarmasıdır. Daha önce söylendiği gibi buradaki hayâl gücü çok kuvvetlidir ve görülen ve duyulan şeylerin yardımıyla belli bir idrake ulaşılır. Tıpkı uykuda, maddi algıların dinmesinden sonra, hayâl gücünün uyanıkken algıladığı ve topladığı şeylerden rüyanın oluşması gibi...

Delilerin gaybtan haber vermesine gelince, genelde onların mizaçlarının bozuk ve hayvani ruhlarının da zayıf olmasından dolayı, nefislerinin beden ile bağlantısı zayıftır. Nefisleri, ondaki eksiklik ve hastalığın eleminden dolayı, maddi algılamalara gömülüp

onlarla meşgûl olamıyor. Belki de onu, bedenle bağlantısı noktasında başka bir şeytanî ruhaniyet sıkıştırmakta ve kendisi onunla bağlantı kurmaktadır. İşte bu durumda da cinlenme (delilenme) hâli vuku bulmaktadır. Sonuçta, ister kendi mizacındaki bir bozukluktan dolayı, ister şeytanî ruhların sıkıştırmamasından dolayı, delilenme vuku bulduğunda, (maddî) idrakini tamamen kaybeder ve nefsinin âlemine (ruhanî âleme) geçerek oradan bazı suretleri yakalar. Ve belki de bu durumda konuşmayı hedeflemediği hâlde bazı şeyler söyler.

Bütün bu insanların bu şekildeki idraklerinde doğru ve yanlış birbirine karışmıştır. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, onların maddî algıları aşırıp ruhanî âlemle irtibat kurmaları yabancı tasavvurların yardımıyla olmaktadır. İşte onların gaybla ilgili algılamalarındaki yalan buradan kaynaklanıyor.

Arraflar ise ruhanî âlemle bağlantıları olmadığı hâlde gaybla ilgili haberler verirler. Onlar elde etmek istedikleri şey üzerinde düşünmeyi yoğunlaştırırlar, sonra ruhanî âlemde (gaybtan) geldiğini vehmettikleri şeyler üzerine tahminlerde bulunurlar ve gaybı bildiklerini iddia ederler. Oysa bu iddianın gerçeğe hiçbir ilgisi yoktur.

Bu konuların özeti bu şekildedir. Mesudî, “Murûcu’z-Zeheb” isimli kitabında bu meseleler üzerine konuşmuş, ancak isabet kaydedememiştir. Söylediklerinden anlaşılan, onun bu konularda sağlam bilgilere sahip olmadığı ve bütün yaptığı da meselenin erbabı olup olmadığına bakmadan insanlardan duyduğunu nakletmekten ibarettir.

Sayıdığımız bu gaybî algılamaların hepsi insanoğlunda vardır. Araplar hadislerden haberdar olmak için kâhinlerden yardım isterler ve yine anlaşmazlıklarında doğruyu göstermeleri için onlar giderlerdi. Ediplerin kitaplarında bununla ilgili örnekler çoktur. Şikk bin Enmar bin Nizâr ve Sutayh bin Mâzin bin Gassân, cahiliye döneminde Arapların en meşhur kâhinleridir. Sutayh’ın vücudunda kafatasının dışında kemik yoktu ve elbisenin katlandığı gibi katlanırdı.

Onlar hakkında nakledilen en meşhur hikâyelerden biri Rebîa bin Mudar’ın rüyasını yorumlamalarıdır. Rebîa bin Mudar’a, Habeşlilerin Yemen’e hakim olacaklarını, onlardan sonra da Mudaroğullarının hakim olacağını, Kureyş kabilesinden bir peygamberin çıkacağını haber vermişlerdir.

Yine bu hikâyelerden bir diğeri de Sutayh’ın Fars hükümdarı Mubazan’ın rüyasını yorumlamasıdır. Fars hükümdarı, gördüğü rüyayı yorumlaması için Abdulmesih’i Sutayh’a göndermiş ve Sutayh, (Kureyş’ten) bir peygamberin çıkacağını ve Fars hükümdarlığının yıkılacağını haber vermiştir. Bütün bunlar bilinen şeylerdir. Yine arraflar hakkında anlatılan hikâyeler de çoktur ve Araplar bunu şiirlerinde dile getirmişlerdir. Bir şiirde şöyle deniliyor:

*Yemame’nin arraf’ına dedim ki: Beni iyileştir.
Eğer beni iyileştirirsen süphesiz sen tabibsin.*

Bir başkası da şöyle diyor:

*Yemame ve Necd arraflarına eğer bana
Şifa vererseniz istediğinizi dileyin dedim.
Dediler ki: Sana Allah şifa versin. Vallahi senin kalbinde
Olan dert (aşk) için yapacağımız bir şey yok*

Yemame'nin arrafı Rubâh bin İcle, Necd'in arrafı da Eylak Esedî'dir.

Gaybla ilgili algılamaların bir çeşidini de, bazı insanların uykuya yeni dalarken, yarı uyur yarı uyanık bir hâldeyken, bilmeyi istedikleri şeylerle ilgili ağzlarından çıkan sözler oluşturur. Bu sözler o şeyler hakkında istenilen gaybî bilgileri taşır. Bu durum ancak uyanıklıktan uykuya geçiş esnasında ve isteyerek konuşma hâlinin ortadan kalkmasıyla gerçekleşir. Kişi sanki mecbur bırakıldığı için konuşuyor gibidir ve amacı da o sözleri duyup anlamaktır.

Öldürülenlerden de kafalarının bedenlerinden ayrılmaları esnasında benzer sözler duyulmaktadır. Bize gelen haberlere göre, bazı zalimler (zalim idareciler), hapsedtikleri bazı (muhalif) kişileri, sırf öldürülmeleri anında söyleyecekleri sözlerden, işlerinin akıbetinin ne olduğunu öğrenmek için öldürüyorlarmış. Mesleme "Kitabul-Gaye" isimli eserinde, bununla ilgili bir örnek zikrediyor: Bir kimse, susam yağıyla dolu bir küpün için sokulmuş ve kırk gün boyunca sadece incir ve ceviz yiyerek orada kalmış. Öyle ki vücudundaki etler kaybolup sadece başı ve damarları kalmış (bir deri bir kemik kalmış). Kırk gün sonra o yağın içinden çıkartılıp, hava bedenini kurutunca, özel ve genel işlerin akıbetleri hakkında sorulan her şeye cevap vermiştir. Bu, sihirle uğraşanların yaptıkları kötü şeylerden biridir. Ancak bundan insan âleminin ne gibi ilginç şeylerle dolu olduğu anlaşılıyor.

İnsanlardan bazıları da bu gibi gaybî bilgilere nefislerini terbiye etmek suretiyle ulaşmaya çalışır. Bütün bedenî güçlerini öldürmek (köreltmek) suretiyle sunî bir ölüm gerçekleştirmeye ve bedenın nefis üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışırlar. Sonra nefsin kendi (ruhanî) gücünü artırmak için zikirle meşgul olurlar. Bu durum çok fazla tefekkür ve açıklık elde edilir. Kesin olarak bilinmektedir ki, bedene ölüm geldiği zaman, maddî algılar ve maddî örtü ortadan kalkar ve nefis kendisini ve kendi âlemini bilir. İşte bu insanlar da ölmeden önce bu hâli yakalamaya ve nefislerinin gaybî bilgileri elde etmesine çalışırlar. Nefislerini terbiye eden bu sâhirler (sihirle uğraşanlar), gaybî bilmek ve (hadiseleri etkileyen) faktörler üzerinde tasarrufta bulunmak için, bu gibi zorluklara razı olup katlanmaktadırlar. Böyle insanların çoğu güney ve kuzeydeki aşırı (sıcak ve soğuk) iklimlere sahip kuşaklarda ve özellikle de Hint diyarında bulunurlar. Bu insanlar orada "Havkiye" olarak isimlendirilirler ve onlar tarafından geliştirilen bu arınma yöntemlerinin nasıl uygulanacağına ilişkin çok sayıda kitap vardır. Yine böyle kişiler hakkında çok garip haberler de nakledilmektedir.

Mutasavvıfların nefis terbiyeleri ise dinî olup, bu tür yerilmiş amaçlardan uzaktır. Onların hedefleri her şeyleri ile sadece Allah'a yönelip, irfan ve tevhid ehlinin manevî zevklerine ulaşmaktır. Onların bu yönelişlerinde yaptıkları şey, açlık (çok az yemek) ve bol zikir ile nefislerini terbiye etmektir. Çünkü eğer nefis (Allah'ı) zikir ile meşgul olursa Allah'ı en iyi bilecek duruma gelir, zikirden uzak olursa da şeytanlaşır. (Bu şekilde nefis terbiyesiyle meşgul olan) mutasavvıfların, gaybî şeyleri bilmeleri ve (hadiseler üzerinde)

tasarruflarda bulunmaları ise, onların hedefledikleri bir şey olmayıp kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğer böyle bir şey hedeflenmiş olsa, (nefis terbiyesiyle ilgili) katlandıkları her şey Allah rızasının dışında bir şey için; gaybı bilmek ve (hadiseler üzerinde) tasarrufta bulunmak için yapılmış olur. Ki bu zararlı çıkacakları bir ticarettir ve zaten sonuç itibarıyla de şirktir (Allah'a ortak koşmaktır). Onlardan biri şöyle demiştir: "Kim irfanı irfan için tercih ederse, ikinciye almiş olur". (Yani önemli olan bir şeyin ne için yapıldığıdır).

İşte mutasavvıflar da sadece Allah'ın rızasına yönelmiş olup, bunun dışında hiçbir şeyi hedeflemeyen kimselerdir. Gaybî meselelerle ilgili olarak kendilerine malûm olan şeyler ise asla onların hedefledikleri bir şey değildir. Hattâ onlardan çoğu, şayet bu gibi hâller gerçekleşse onlardan kaçarlardı ve böyle olaylara hiç önem vermezler. Çünkü mutasavvıflar başka bir şeyi değil, sadece Allah'ı isterler. Ancak onlar için bu gibi hâllerin gerçekleştiği de bilinen bir şeydir.

Gaybla ilgili şeyleri bilmeleri "ferâset ve keşif", (hadiseler üzerinde tabiat kanunlarına aykırı olarak) tasarrufta bulunmaları da "keramet" olarak isimlendirilir ve bu onlar hakkında bu gibi şeylerin meydana geldiği inkâr edilmez. Ebû İshak El-İsrâîynî ve Ebû Muhammed bin Ebû Zeyd El-Maliki, mucizeyle karıştırılmaması için bunları inkâr etmişlerdir. Kelâmcılar ise, mucize ile bunlar arasındaki farkın meydan okumak olduğunu söylemişlerdir ki, bu yeterlidir.

Hz. Peygamber'in Sahih-i Buhârî'de yer alan bir hadiste şöyle dediği sabittir: "Şüphesiz sizin içinizde, kendilerine (haber) ilham olunun kişiler vardır ve şüphesiz Ömer onlardandır". Sahabeler için bu gibi durumların vukû bulduğu bilinen bir şeydir. Hz. Ömer'in söylediği şu söz bunun delillerinden biridir: "Dağa çık ey Sâriye!" Sâriye, Irak'ta cihad eden İslâm ordularının komutanlarından biridir. İslâm ordusu müşriklerle bir savaşa tutuşmuş ve hezimete uğramak üzeredir. Yakınlarda ise sığınacak bir dağ mevcuttur. İşte tam bu sırada Hz. Ömer'in önünden mesafeler ve perde kaldırılmış, Medine'de hutbe verirken Irak'taki Sâriye'ye "dağa çık ey Sâriye" diye seslenmiştir. Sâriye'de bu sesi işitmiş ve dağa çekilmiştir.

Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aişe'ye ettiği vasiyet de buna örnektir. Hz. Ebû Bekir, kızı Aişe'ye bahçesindeki hurmalıklardan almış ölçek bağışta bulunmuş ve kalan parçaların iki erkek kardeşine ve iki kız kardeşine ait olduğu hususuna dikkatini çekmiştir. Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: "Kalan parçalar, iki erkek kardeşine ve iki kız kardeşine aittir". Hz. Aişe, "Benim sadece bir kız kardeşin var ve o da Esma'dır" deyince kendisine şu cevabı vermiştir: "Bana eşim Bint-i Hârice'nin karnındaki kız olduğu gösterildi". Ve gerçekten de doğan çocuk kızdı. Bu rivayet İmam Malik'in "Muvatta" isimli eserinin "bağış caiz olmayan şeyler" bölümünde yer almıştır.

Bu gibi hâllerin örnekleri, hem sahabeler ve hem de onlardan sonra gelen sâlih kimseler için pek çoktur. Ancak mutasavvıflar, Hz. Peygamber'in varlığında, müridler (ona tâbi olanlar) için bu hâller olmayacağı için, Hz. Peygamber döneminde bunun örneklerinin az olduğunu söylemişlerdir. Hattâ onlar bir müridin, Peygamberin şehri olan Medine'ye girişinden oradan ayrılışına kadar bu hâllerin kendisinden alındığını söylerler. Bizi hidayet ile rızıklandıran ve bizi doğru yola erdiren Allah'tır.

* * *

Mutasavvıflar arasında bütün güzel ve hayırlı şeyler kendilerinde toplanmış olan ve “behlül” (abdal) olarak anılan, gaybî idraklerde bulunan bir grup daha vardır ki, bunlar akıllılardan daha çok mecnunlara (delilere) benzerler. Ancak bununla birlikte, onların velilik makamlarına ve sıddıklık hâllerine ulaştıklarına ilişkin sağlam nakiller vardır. Manevî zevklere nail olmuş kişiler onların bu hâllerini anırlar. Halbuki onlar mükellef de değildir (sorumlulukları kaldırılmıştır). Onların gaybî meselelerle ilgili verdikleri haberler konusunda çok ilginç rivayetler nakledilmektedir. Çünkü onlar her hangi bir şeyle bağlı olmadıkları için, kendiliğinden bu meseleler hakkında konuşmaya başlarlar ve çok ilginç şeyler söylerler.

Belki de fıkıh bilginleri, mükellef olmamalarından dolayı, onların böyle makamlara ulaşmalarını inkâr ederler. Çünkü (onlara göre) velilik ancak ibadetle elde edilir. Ancak bu doğru değildir. Bu, Allah’ın lütfudur ve dilediğine verir. Velilik ne ibadetle ne de her hangi bir şeyle sınırlı değildir. İnsan nefsi, bozulmamış ve sağlam bir şekilde var olmaya devam ediyorsa, Allah ona dilediği bağışlarda bulunur. Bu insanların nefisleri ise yok olmamıştır ve delilerinki gibi bozulmuş da değildir. Onlar için ortadan kalkan, tek-lifin (kulluk sorumluluğunun) kendisine bağlı olduğu akıldır. Akıl (akıllı olmak) nefsin özel bir sıfatıdır ve insanın geçimini sağlamak ve hayatını düzene koymak için zaruri olan bilgilere sahip olmasını ifade eder. Sanki bu durum, yani geçimini sağlayan ve hayatını düzene koyan birinin durumu, ahireti için çalışmaması için bir mazareti olmadığının da ölçüsüdür.

Ancak nefsin bu özel sıfatını kaybetmiş biri, ne nefsini kaybetmiştir ne de onun hakikatinden habersizdir. Onda hakikat mevcut, fakat sorumluluğunu gerektirecek akıldan –ki o da dünya geçimini sağlayabilmesidir- mahrumdur. Bunda bir imkânsızlık olmadığı gibi, Allah’ın kullarını (belli özellikler ve bağışlarla) seçmesi de teklif (sorumluluk) esasına bağlı değildir.

Bunlar doğru ise, o zaman bu insanların hâli, insanî nefisleri bozulmuş ve bundan dolayı hayvanlar derecesine inmiş (gerçek) delilerle karıştırılmaktadır. Ancak bu iki grup birbirinden ayıracak alâmetler vardır: Abdal olan bu (ermiş) kişiler öyle bir hâl üzeredirler ki, aslında zikir ve ibadetten uzak değillerdir. Ancak teklife muhatap olmadıkları için bu zikir ve ibadetler şer’î şartların dışında bir şekilde olmaktadır. (Gerçek) delilerde ise bu durum temelden yoktur. Yine abdallar, (akıl yönünden) bu hâl üzere yaratılmışlardır ve küçüklüklerinden itibaren bu şekildedirler. Deliler ise, hayatlarının belli bir döneminde, bedenlerinde ortaya çıkan tabii rahatsızlıklar sebebiyle bu hâle gelmişlerdir. Evet, onlarda bu rahatsızlıklar ortaya çıkınca insanî nefisleri bozulmuş ve hüsrana uğramışlardır. Yine abdallar, insanlar arasında iyilik veya kötülükte çok fazla tasarrufta bulunurlar. Çünkü bir şey yapmaları, teklife muhatap olmadıkları için, izin almaya bağlı değildir. Deliler ise her hangi bir tasarrufta bulunmazlar.

Bu konuda söyleyeceklerimiz bunlardır. Doğruyu gösterici olan Allah’tır.

* * *

Bazıları, maddî algılardan soyutlanmadan da gaybî bilgilere ulaşılabilceğini iddia ediyorlar. Bunlardan bir grubu, yıldızların gökyüzündeki (yörüngelerindeki) durumlarına bakarak konuşan müneccimler oluşturuyor. Buna göre yıldızların yörüngelerinde hareket ederken aldıkları konumlardan, varlıklar üzerindeki etkilerinden ve birbirleri karşısındaki durumlarından bir mizaç oluşmakta ve bu havaya karışmaktadır. Ancak müneccimlerin yaptıklarının gaybtan haber vermekle hiç ilgisi yoktur. Onların bütün yaptıkları, yıldızların etkilerinden ve onlardan havaya yayılan mizaçtan hareketle, ve Ptolemee'nin de dediği gibi, biraz da kainatın ayrıntılı bir şekilde incelenmesinden kaynaklanan sezgi gücüyle tahminlerde bulunmaktadır. Biz yeri geldiğinde inşallah bunun geçersizliğini açıklayacağız. Şayet onların dediği gibi, bu şekilde sonuca ulaşılsa bile bunun dayanağı bizim üzerinde durduğumuz şeyler değil, sezgi ve tahmindir.

Avam tabakasından olan bir başka grup ise, yine gaybtan haber vermek için "Hattu'l-Reml" (Kum Çizgisi) adını verdikleri bir başka şey icat etmişlerdir. Yaptıkları işe bu ismi vermelerinin sebebi ise, gaybtan haber vermek için icra ettikleri şeyleri kum üzerinde yapmalarıdır. Bu işin esası şöyledir: Noktalardan dört dereceli şekiller yaparlar. Bu şekiller noktaların tekli ya da çiftli olmasına göre ve yine eşit olup olmamasına göre farklılaşır. Bu şekiller on altı tanedir. Çünkü bunların hepsi tekli veya hepsi çiftli ise iki şekil; eğer tekli sadece bir derecede mevcut ise dört şekil; tekli iki derecede mevcut ise altı şekil; üç derecede mevcut ise dört şekil vardır. Toplam on altı şekil etmektedir ve -yıldızlarda olduğu gibi- bunları da isim ve türlerine göre uğurlu veya uğursuz olarak ayrıma tâbî tutmuşlardır. Yine bunlar için -iddialarına göre tabîi olan- on altı hane tahsis etmişlerdir. Sanki bu on altı hane yörüngedeki on iki burç ve dört ana menzile⁶⁸ gibidir. Her bir şekil için de belirli varlıklara işaret eden ve onlara özel olan haneler, çizgiler ve işaretler tespit etmişlerdir. İşte böylece müneccimliğe benzeyen bir şey icat etmişlerdir.

Ancak müneccimliğin esasları, Ptolemee'nin iddia ettiği gibi, tabîi durumlara dayanmaktadır. Bu ise, keyfî hüküm ve tespitlere dayanmakta olup, hiçbir delil üzerine bina edilmemiştir. Bütün uydurma işlerde olduğu gibi bunun aslının da, eski peygamberlere dayandığını iddia etmişlerdir. Anlaşılan bunu Danyal veya İdris -Allah'ın selamı onların üzerine olsun- peygamberlere nispet ediyorlardır ve Hz. Peygamber'in şu sözüne dayanarak da bu işin meşru olduğunu iddia ediyorlar: "Bir peygamber çizgi çiziyordu. Kimin çizgisi onunkine uyarırsa, bu o çizgidir". Ancak bu hadiste, ilmi olmayan bazı kimselerin iddia ettiği gibi, "Hattu'l-Reml" işinin meşru olduğunu gösteren herhangi bir şey yoktur. Çünkü bu hadisin mânâsı, bir peygamberin çizgi çizmesi ve çizgi çizdiği o zaman kendisine vahiy gelmesidir. Bu durum bazı peygamberlerin âdeti olmasını imkânsız kılan bir şey yoktur. Kimin çizgisi o peygamberin çizgisine uyarırsa, bu o çizgidir. Yani bu çizgi, o peygamberin âdeti olan ve çizdiği zaman vahiy gelen doğru çizgidir. Yoksa buradaki uygunluğun sadece çizgide aranması, vahyin o çizgiye eşlik etmesinin bir kenara bırakılması, işte bu geçersiz bir anlayıştır. Hadisin gerçek mânâsı budur. Allah en iyisini bilir.

Bu insanlar, iddialarınca gaybla ilgili bir şeyi bilmek istediklerinde bir kağıt, kum veya un üzerine, dört derecenin sayısına göre satırlar halinde noktalar koyarlar. Sonra bu-

⁶⁸ El-Evtâdu'l-Erbâa (Dört kazık veya dört ana menzile): On iki burç arasındaki ana menzilerdir. Bunlar: Yükselen, alçalan, gökyüzü ve yeryüzü menzileleri.

nu dört kere tekrarlarlar ve toplan on altı satır eder. Sonra noktaları çiftler olarak çıkarlar ve her satırdan geriye kalan çiftli veya tekli noktaları tertipteki derecesine koyarlar. Böylece dört şekil elde edilir ve onları bir sonraki satıra koyarlar. Sonra bu şekillerden, her derecenin karşısındaki şekle enlemesine gelecek şekilde dört şekil daha oluştururlar. Bu iki gruptaki tekli ve çiftli bir araya geldiğinde, her satıra sekiz şekil konmuş olur. Sonra her iki şekilden, onların altına gelecek şekilde bir şekil daha oluşturulur. Bu oluşturulan şekil, yine iki şeklin her bir derecesinde toplanan tekli ve çiftli noktalardan oluşur. Böylece onların (her iki şeklin) altında da dört şekil oluşmuş olur. Sonra bu dört şekilden, onların altına gelecek şekilde iki şekil daha oluştururlar. Sonra da o iki şekilden, onların altına gelecek şekilde bir şekil oluştururlar. İşte bu on beş şekil ile ilk şeklin toplamı on altı şekil eder. Sonra bu çizgiye (şekle) bir bütün olarak bakarlar ve onun uğur anlamına mı yoksa uğursuzluk anlamına mı geldiğine hükmederler.

Bu usûlde, bakmak, tahlil etmek, birbirine karışmak, varlıkların gruplarına işaret etmek ve bunlar gibi çok garip şeyler vardır. Bu usûl toplumlar da çok yaygındır ve bununla ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Yine eskilerden ve yenilerden bu sahada çok meşhur olmuş sembol isimler vardır. Oysa görüldüğü gibi bu usûlle ortaya çıkan tek şey (bağlayıcı hiçbir delile dayanmayan) keyfi hükümlerdir.

Gaybı bilmek konusunda temel düşüncem şu olsun: Gaybın, bu tür sanatlarla idrak edilip bilinmesi asla mümkün değildir. Gaybtan bir şeyler idrak etmek, ancak bazı insanlardaki fitrî özellik olarak ortaya çıkan, maddî aleminden geçici şekilde soyutlanıp ruhani âleme geçme yeteneğiyle mümkündür. Onun için müneccimler bu grubun tamamını Zühre yıldızına (Venüs gezegeni) nispet ederek “Zühriler” olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü iddialarına göre, doğdukları andaki yıldızı Zühre yıldızı olanlar gaybı idrak edebilirler.

Kum çizgisi veya buna benzer şeylere bakanlar, eğer maddî algılardan soyutlanma fitratına sahip kişilerse ve bu çizgiye veya benzeri şeylere bakmaktaki amaçları da maddî algılarını meşgul ederek nefsin bir lahza da olsa ruhanî âleme geçmesine yönelikse, o zaman bu kişilerin durumu -daha önce bahsetmiş olduğumuz- hayvanların kâlpelerine veya ayna gibi şeffaf şeylere bakanların durumuyla aynı olur. Eğer bu şekilde değillerse ve bu gibi sanatlarla gaybı bilmeye yönelmişlerse, yaptıkları ve söyledikleri şeyler boş ve saçma şeyler olacaktır. Allah dilediğini doğru yola erdirtir.

Gaybı idrak etme fitratına sahip olanların bazı alâmetleri vardır. Gaybı şeyleri bilmeye yöneldiklerinde, esneme, gerinme ve etrafındaki şeylere duyarsız kalma türünden, tabii hallerinin dışına çıkma belirtileri sergilemeleri gibi... Bu hâller, onlardaki söz konusu fitratın gücüne bağlı olarak daha zayıf veya kuvvetli olabilmektedir. Kendisinde bu gibi alâmetler olmayan kimsenin gaybtan her hangi bir şey idrak etmesi söz konusu değildir. Bu kimseler sadece yalanlarının revaç bulmasının peşinde koşmaktadırlar.

* * *

Gaybı idrak etmek için kurallar koyan bir grup daha vardır. Bunlar ne ruhanî nefisleriyle gaybı idrak edenlerden, ne yıldızların etkilerine dayalı olarak sezgileriyle hareket edenlerden ve ne de arraflar gibi zan ve tahminlerle sonuca ulaşmaya çalışanlardır. Bunların bütün kuralları, akılları zayıf kimseleri avlamak için kullandıkları bir aldat-

macadır. Aslında bunlardan uzun uzadıya söz edecek de değilim. Sadece bazı müelliflerin özellikle zikrettikleri şeylerden bahsedeceğim. Bu kurallardan biri, “Nîm Hesabı” olarak isimlendirilen bir çeşit hesaptır ve Aristo’ya nispet edilen “Siyaset” kitabının son kısmında yer almıştır. Buna göre savaşılan iki hükümdardan hangisinin galip geleceği, hangisinin mağlup olacağı önceden bilinebilir. Bunun için de o iki hükümdardan birinin isminin harfleri, “Hurufu Ebced” usûlünde “Cümmel Hesabı” olarak bilinen hesaba göre birden bine kadar, birer, onar, yüzer ve biner olarak hesaplanır. Birinin ismindeki harfler bu şekilde hesaplanıp bir rakam elde edildikten sonra, aynı şekilde diğerinin isminin harfleri de hesaplanır. Sonra elde edilen her iki rakamdan, dokuzar dokuzar çıkartma işlemi yapılır ve (artık dokuzdan küçük olan) geriye kalan sayılara bakılır. Eğer geriye kalan sayı büyüklük ve küçüklükte farklı, ancak tek veya çift olmada aynı ise, küçük sayının sahibi galip gelir. Ancak rakamlardan biri çift, diğeri tek ise, büyük sayının sahibi galip gelir. Eğer geriye kalan rakamlar büyüklük ve küçüklükte aynı ve ikisi de çift ise, kendisine karşı savaşılan (diğerinin saldırısına maruz kalan); ikisi de tekse diğerine saldırıp savaşı başlatan galip gelir.

Bununla ilgili insanlar arasında yaygın olan iki mısra vardır:

*Teklik veya çiftlikte uyuştuklarında küçük olan üstün gelir
Farklı olurlarsa galip gelecek olan büyüktür
Uyuşma çiftlikte olursa saldırılan galip gelir
Teklikte olursa galip gelecek olan saldırandır*

İsimlerdeki harflerin hesaplanmasıyla elde edilen sayıdan dokuzar dokuzar çıkartma yapıldıktan sonra geriye kalan sayıyı bilmek için, meşhur olan bir kural koymuşlardır. Buna göre, bire işaret eden harfleri dört derecede (basamakta) toplamışlardır. Bu harfler şunlardır: “A” (Elif), bire işaret eder. “Y”, ona işaret eder ve bu onlar basamağında birdir. “K” (Kaf/kalın K), yüze işaret eder, çünkü yüzler basamağında birdir. “Ş” (Şin), bine işaret eder, çünkü yüzler basamağında bindir. Binden sonra harflere işaret eden sayılar yoktur. Çünkü “Ş” ebced harflerinin sonuncusudur. Bu harfleri derecelerine (basamaklarına) göre sıraya dizmişler ve bundan dört harfli “Aykş” kelimesi oluşmuştur.

Sonra ikiye işaret eden harfleri üç basamakta toplamışlardır. Binler basamağını düşürmüşlerdir, çünkü bin, ebced harflerinin son basamağıdır. Onun için üç basamakta üçe işaret eden toplam üç harf vardır. Bu harfler şunlardır: “B”, birler basamağında ikiye işaret eder. “K” (Kef/ince K), onlar basamağında ikiye, yani yirmiyeye işaret eder. “R”, yüzler basamağında ikiye, yani iki yüze işaret eder. Bu harflerden de basamaklarının sırasına göre üç harfli “Bkr” kelimesi oluşmuştur.

Sonra üçe işaret eden harfler için de aynı şeyi yapmışlar ve bu harflerden “Cls” kelimesi oluşmuştur. Aynı şekilde ebced harflerinin sonuna kadar bu işleme devam edilmiştir. Böylece birler basamağındaki harflerin sayısı kadar -ki bu dokuzdur- kelime oluşmuştur. Bu kelimeler şunlardır: Aykş, Bkr, Cls, Dmt, Hns, Vsh, Zgd, Hfz, Tda.⁶⁹ Bu harf-

⁶⁹ Bu kelimelerdeki ortak gibi görünen harflerin/seslerin Arapça söyleniş ve yazılışları farklıdır. Ancak bu farklı sesler Türkçe’de tek bir sesle karşılandığı için, biz de tek bir harfle ifade ettik. Örneğin Arapça’da üç farklı şekilde çıkarılan “s”, “h” ve “z” harflerinin/seslerinin Türkçe’de tek bir karşılığı vardır. İleriki bölümlerde “ebced harfleri” konusu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Orada bu harflerin Arapça orijinal yazılışları da verilecektir.

ler sayılarına (basamaklarına) göre dizilmişlerdir. Her kelimenin başındaki harf birler basamağına işaret ediyor. Örneğin Aykış'taki A "bir"e Bkr'deki B "iki"ye, Cls'deki C "üç"e, Tda'daki T "dokuz"a işaret eder.

İşte harflerinin sayısını hesapladıkları bir isimden dokuzar dokuzar çıkartma yapılırken, her bir harfin bu dokuz kelimedenden hangisinin içinde yer aldığına bakarlar ve o sayıları bu harflerin yerlerine koyarlar. Sonra bu sayıları toplarlar. Elde edilen sayı dokuzdan fazla ise, sadece o fazlalık olan kısmı, fazla değilse de olduğu gibi alırlar. Aynı işlemi diğer isim için de yaparlar ve elde ettikleri sayılar üzerinden yukarıda değindiğimiz şekilde sonuç çıkarırlar.

Bu usûlün sırrı açıktır: Dokuzun çıkartılmasıyla her basamakta geriye kalan sayı biridir. Yani sonuçta her basamakta geriye kalan sayı, birler basamağındaki sayı olmaktadır. Dolayısıyla iki ile yirmi, iki yüz ve iki bin arasında bir fark olmamakta, hepsi de ikiyi ifade etmektedir. Aynı şey üç, otuz, üç yüz ve üç bin için de geçerlidir ve bunların hepsi üç anlamına gelmektedir. Onun için birbirini takip eden bu sayılar sadece basamakların sayısına işaret etmek için konmuştur ve aynı şekilde harfler de isimlerin birler, onlar, yüzler ve binler basamağındaki sayılarına işaret etmek için konmuştur. Böylece kelime için konulan sayı, ister birler basamağında, ister onlar veya yüzler basamağında olsun, o kelimenin harflerinin yerini tutarlar ve bu sayılar o harflerin karşılığı olarak alınırlar. Sonuçta yukarıda dediğimiz şekilde toplanırlar.

Bu, eskiden beri insanlar arasında yaygın olarak dolaşan bir usûldür. Üstadlarımızdan biri, bu usûlde (Nim Hesabında) doğru olan dokuz kelimenin, aslına yukarıda işaret edilen dokuz kelimedenden farklı olduğunu söyledi. Dizilişleri ve dokuzar dokuzar çıkartma işlemindeki esas aynı olan bu dokuz kelime şunlar: Erb, Yskk, Czlt, Mdvs, Hf, Thzn, Aş, Hğ ve Tdz. Her kelimenin kendi derecesini gösteren sayıları vardır. Bu kelimeler arasında (harf sayısı bakımından) üçerli, dörderli ve ikiyeşerli olanlar vardır. Görüldüğü gibi sağlam bir esasa sahip değildir. Ancak üstadlarımız bunu -simya, harflerin esrarı ve yıldızlar konusu gibi- sözkonusu sahaların Mağrib'teki piri olan Ebû Abbas bin Benna'dan nakletmişlerdir. Yine ondan aktardıklarına göre, Nim hesabını bu kelimelerle yapmak diğer kelimelerle yapmaktan daha doğrudur. Hangisinin doğru olacağını en iyi bilen Allah'tır.

Bütün bu usûllerle gaybın idrak edileceği (iddiası), hiçbir delile ve esasa dayanmamaktadır. Sağlam araştırmacılara göre, delilsiz ve tutarsız görüşlerin mevcut olmasından dolayı, içinde Nim hesabının yer aldığı ("Siyaset" isimli) kitap Aristo'ya ait değildir. Eğer ilimde sağlam kişilerdensen, kitabı karıştırdığında buna sen de şahit olabilirsin.

Gaybı bilmek için kullanılan sunî usûllerden biri de, Mağrib'in büyük mutasavvıflarından Ebû Abbas Seydî Ahmed Sebtî'ye nispet edilen ve "Zâyirecetü'l-Alem" olarak isimlendirilen usûldür. Ebû Abbas, altıncı yüzyılın sonlarında, Muvahhidin hükümdarlarından Ebû Yakup Mansur zamanında Merakeş'te yaşamıştır. Bu usûlün garip bir uygulaması vardır. Seçkin kişiler, bu usûlün çok kapalı bilgi ve sembollerinden gaybî bilgiler elde etmeye çok düşkünlüdürler ve bunun için sembollerini ve kapalılığını çözüp keşfetmeye büyük gayret sarfederler.

Bu usûlün uygulanma esası şu şekildedir: İçinde birbirine paralel olan ve yürün-

gelerin, ruhanî varlıkların, ilimlerin ve diğer bütün varlık gruplarının sembolleri olan dairelerin bulunduğu büyük bir daire vardır. Her daire kendi yörüngesinin kısımlarına göre kısımlara ayrılmıştır. Her kısmın çizgileri merkezden geçer ve “evtâr”⁷⁰ olarak isimlendirilir. Her vetr çizgisi üzerine konulmuş birbirini takip eden harfler vardır. Bu harflerden bir kısmı çağımızda da Mağrib’teki defterdarlar ve kâtipler tarafından, sayıların (rakamların) sembolü olarak kullanılan ve “birşûm’z-zimâr” olarak isimlendirilen harflerdir. Bir kısmı ise Zayirce dairesinin içinde yer alan ve “birşûmu’l-gubâr” olarak isimlendirilen harflerdir.

Daireler arasında varlıkların isimleri ve varlıkların konumları vardır. Dairelerin dışında enine ve boyuna birbirini kesen çok sayıda hanenin bulunduğu cetveller vardır. Cetveller enine elli beş, boyuna ise yüz otur bir hanelidir. Bu hanelerden bazıları sayılar, bazıları da harflerle doldurulmuş, diğer bazıları ise boş bırakılmıştır. Ancak hanelerdeki sayıların neye nispet edildiği ve aynı şekilde neye göre hanelerin dolu veya boş olduğu bilinmiyor.

Zayirce dairesinin etrafında, azurdaki “bahr-i tavil” ölçüsüne ve “lâmu’l-mansub” (fetheli lam) kafiyesine göre yazılmış olan ve istenilenin elde edilmesi için ne yapılması gerektiğini anlatan beyitler vardır. Ancak bunlar da ne dedikleri açık olmayan ve anlaşılmayan çok kapalı şeylerdir. Yine Zayirce’nin bir tarafında, Mağrib’teki nakil âlimlerinin büyüklerinden olan Lemtuniye Devleti’nde yaşamış olan Malik bin Vüheyb’in şu beyti yer alır:

*Açıklanması zor olan büyük bir soruyla karşılaştım
O halde garip şüphelere dalmaktan sakın*

Bu beyit, Zayirce usûlü ile (gaybî) soruların cevabını bulmaya çalışanlar arasında yaygın olarak söylenmektedir.

Zayirce usûlünde, sorulan bir sorunun cevabını elde etmek isteyenler, soruyu yazarlar ve onu harflere ayırırlar. Sonra o vaktin yükselen burcunu ve derecesini alırlar. Sonra Zayirce dairesine, sonra o daire içinde yükselen burcun baş tarafından merkeze geçen vetr çizgisine ve sonra da yükselen burcun karşısındaki daireye yönelirler. Çizgi üzerinde –başından sonuna kadar- yer alan bütün harfleri ve sayıları alırlar. Sayıları Cüm-mel hesabına göre harflere çevirirler. Sonra bu işin gerektirdiği kurala uygun olarak bir-ler basamağındaki harfleri onlar basamağına, onlar basamağındakileri yüzler basamağına aktarırlar ve aynı şeyi tersten yaparlar. Sonra bu harfleri, sorudaki harflerin yanına koyarlar ve ikisinin toplamına, yükselen burca göre üçüncü burçtan geçen vetr çizgisinin –başından sadece merkeze kadar olan kısmı- üzerinde yer alan harfleri ve sayıları eklerler. Sayıları birincide olduğu gibi harflere çevirirler. Sonra işin asıl kuralı ve temeli olan, hanelerdeki harflerin parçalara ayrılması aşamasına gelinir. Harfler parçalara ayrıldıktan sonra (daire üzerinde) bir tarafa konulur. Sonra esas yerindeki (üssündeki) yükselen burcun derecesini çarparlar. Onlara göre burcun üssü, hesap uzmanlarının (astronomi ilmiyle uğraşanların) aksine, burcun en son derecesinden olan uzaklığıdır. Hesap uzman-

⁷⁰ Evtar (tekili vetr): Dik açının karşı kenarı , ip, çalgı teli gibi anlamlara gelir

larına göre ise burcun üssü, ilk derecesinden olan uzaklığıdır. Sonra elde edilen toplamı, “en büyük üs” ve “aslı devir” olarak isimlendirdikleri bir başka sayı ile çarpırlar. Sonra bütün bunlardan elde edilen sonucu, bilinen kurallara, zikredilen işlere ve sınırlı devirlerle göre cetvelin hanelerine yerleştirirler. Sonra oradan bazı harfleri çıkarıp alırlar ve bazılarını da düşürürler. Hanedeki harflerden bazılarını soru harflerine ve bu harflerin yanındaki diğer harflere katarlar. Sonra bu harfleri “edvâr” (devirler) olarak isimlendirdikleri sayılardan çıkarırlar. Her devirde, devir hangi harfte bitiyorsa o harfi çıkarırlar. Belirli bir sayıya kadar bu şekilde devretmeye devam ederler. Sonunda geriye hurufu’l-mukatâtâ (birbirinden bağımsız ve kesik harfler) kalır ve bu harflerden Malik bin Vüheyb’in beytinin kafiyesine uyan bir beyitte bir araya getirilmiş kelimeler oluşturulur. Bütün bunlara, ilimler faslında, Zayirce’nin nasıl icrâ edildiğinden bahsederken değineceğiz.

Seçkin kimselerden pek çoğunun bu usûlle gaybî bilgiler elde etmeye yönelindiklerini görüyoruz. Sorulan bir soruyla, bu usûlle göre elde ettikleri cevabın birbirine uygun olmasını, cevabın gerçeğe de uygun olduğunun delili sanıyorlar. Oysa bu doğru değildir. Çünkü daha önce söylendiği gibi, bu tür sunî usûllerle gaybın idrak edilmesi kesinlikle mümkün değildir. Soru ve cevabın birbirine uygun olması, anlayışların ve karşılıklı konuşmanın birbiriyle örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu usûl ile bunun gerçekleşmesi, soruda ve vetr çizgilerinde toplanmış harflerin kırılmasından ileri gelir. Bu harflerin, farazî rakamların çarpımıyla elde edilen sayılarla birlikte Zayirce dairesindeki cetvellere girmesi, sonra bu cetvellerden bir kısım harflerin alınıp bir kısım harflerin çıkarılması, yine belirli sayıdaki devirle buna devam edilmesi, sonra bütün bunların birbirini takip edecek şekilde beytin harfleriyle karşılanması inkâr edilmeyecek bir şeydir. Bazı zeki kimseler, bu şeyler arasında bir uyuma ve mutâbakat yakalıyorlar ve meçhul olan şeylerin bilgisi onlara malûm oluyor. İşte eşyalar arasındaki bu uyum, nefsin bildiği bir şeyden hareketle meçhûlün bilinmesinin sebebi gibi görünüyor. Şüphesiz ki bunu elde etmedeki yol, nefislerini terbiye edenlerin yoludur. Çünkü bu gibi işlerle meşgul olmak, aklın kıyas ve düşünme gücünü kuvvetlendirmektedir. Bunun nasıl gerçekleştiği birkaç kez anlatıldı. İşte bu sebepten dolayı Zayirce üslubu genellikle nefis terbiyesiyle meşgul olan insanlara nispet edilmektedir.

Ben Selh bin Abdullah’a nispet edilen başka bir Zayirce tekniği gördüm. Yemin olsun ki bu teknikte yapılanlar çok garip ve son derece zahmetli şeylerdir. Bu teknikle elde edilen cevap ve bu cevabın elde edilmesindeki sır, bana görüldüğü kadarıyla, Malik’in söz konusu beytindeki harflere karşılık gelen harflerle yazılmış bir manzumdur (şiirdir). Onun için bu manzumun vezni ve kafiyesi de onunkiyle aynıdır. Yeri geldiğinde görüleceği gibi, bu işle uğraşanlardan bazılarının, Malik’in beytindeki harflere karşılık gelen harfleri düşürdükleri (kullanmadıkları) zaman, çıkan cevabın manzum (şiir şeklinde) olmaması, söylediğimizin doğruluğuna işaret ediyor.

Pek çok insan, bu gibi işlerin güçlü bir zekâ gerektiren yöntemleri olduğunu görmekten ve bu şekilde istenilen cevaplara ulaşılabilceğini idrak etmekten aciz kalıyor. Onun için böyle yöntemlerin doğruluğunu inkâr ediyor ve bunların yalnızca hayâl ve vehimlerden ibaret olduğunu sanıyor. Bu işle uğraşan bir kimse, yazdığı bir beytin harflerini, sorudaki ve vetr çizgileri üzerindeki harfler arasına dilediği gibi yerleştiriyor ve sonra herhangi bir ölçü ve kurala riayet etmeden bu teknikleri uyguluyor. Sonra ortaya bir

beyit çıktığında, bu işin kuralına göre icrâ edildiğini sanıyor. Oysa böyle sanması, varlıklar ve yokluklar arasındaki uyum ve mutâbakatı, idrakler ve akıllar arasındaki farklılaşmayı bilmemesinden kaynaklanan bozuk bir vehimden başka bir şey değildir. Her akıl, gücünün yetmediği ve idrak edemediği şeyleri inkâr eder. Ancak bu inkârcı anlayışı reddetmek için, bu usûllerin icra edilmesini ve kesin sezgiyi görüyor olmamız bize yeter. Güçlü bir zeka ve sezgiye sahip olanlar, bu usûlleri doğru olarak ve kuralına uygun bir şekilde icra etmektedirler.

Neye nispet edildiklerinin bilinmemesi ve belirsizliklerinden dolayı, en açık konular olan sayıların anlaşılması bile akla son derece zor geliyorsa, acaba böylesine belirsiz ve garip olan bir meselenin anlaşılması nasıl olur? Şimdi söylenilen bir sözden hiçbir şey anlaşılmasıyla ilgili bir örnek vererek meseleye açıklık getirelim: Sana dense ki, birkaç tane dirhem (gümüş para) al ve her birinin karşısına üç tane fulus (bakır para) koy. Sonra bütün fulusları toplayarak bir kuş satın al. Sonra dirhemlerin tamamıyla da, o kuşun fiyatına kuşlar satın al. Acaba dirhemlerin ve fulusların toplamıyla satın alınan kuşların sayısı kaçtır? Buna vereceğin cevap dokuzdur. Çünkü sen biliyorsun ki bir dirhem, yirmi dört fulus ediyor. Üç fulus ise bir dirhem sekizde biri yapıyor. Birkaç tane sekizde bir, sekiz yapıyor. Dirhem sekizde birini, başka bir sekizde birle topladığında, bir kuş fiyatı yapıyor. Sekiz kuş, bir çok sekizde bire karşılık geliyor. Bu sekiz kuşa ilk aldığın fuluslarla satın aldığın kuşu da eklediğinde dokuz kuş yapıyor. Gördüğün gibi, sorudaki sayılar arasındaki uyumun sırrıyla, bilinmeyecek durumda olan gizli cevap nasıl ortaya çıktı.

Bu ve bunun gibi meseleler ilk söylendiğinde, sanki bilinmesi mümkün olmayan gaybî bir mesele gibi algılanır. Ancak meselenin (problemin) kendi içindeki uyumu sayesinde, bilinenlerinden bilinmeyenlere ulaşılır. Ama bu sadece mevcut olan şeyler hakkında veya ilim sahasında olan bir durumdur. Gelecek ile ilgili meseleler ise, meydana gelme sebepleri bilinmiyorsa veya onlar hakkında güvenilir bir haber gelmemişse gaybî bir meseledir ve onu bilmek mümkün değildir. Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra, Zayirce usulü ile yapılan şeylerin tamamının gerçekte cevabın sorudan çıkartılması çalışması olduğu anlaşılır. Çünkü görüldüğü gibi bu usûlde yapılan, aynı harflerin (sorudaki harflerin) farklı şekilde dizilişlerinden cevap harflerini çıkarmaktır. Bunun sırrı ise, bazı kimselerin keşfettiği bazılarının da keşfedemediği, ikisi arasındaki uyum ve mutâbakattır. Bu uyum ve mutâbakatı bilen kimse için, Zayirce usulünün kurallarıyla istenilen cevabın elde edilmesi kolaylaşır. Cevap, lafızları ve lafızlarının dizilişi açısından, sorunun olumlu olarak mı yoksa olumsuz olarak mı gerçekleşeceğine işaret eder. Ancak bu gaybî meselelerde geçerli değildir. Bu tür usûllerle gaybın bilinmesine imkan yoktur. Çünkü gayb, insanlar için tamamen gizlidir. Allah gaybî sadece kendi ilminde tutmuştur. "Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Bakara Sûresi, 216).

İKİNCİ BÖLÜM

BEDEVÎLERDE, İLKEL TOPLUMLARDA
VE KABİLELERDE TOPLUMSAL
YAŞAM VE BU YAŞAYIŞTA GÖRÜLEN
HÂLLER HAKKINDA

Bedevî Ve Kentsel Yaşamın Tabiî Bir Hâl Olduğu Hakkında

Toplumların hayat tarzlarının farklı olması, yaşamlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için tuttukları yolların farklı olmasından kaynaklanır. İnsanların bir araya gelmeleri, ikinci derecedeki ve lüks ihtiyaçlarından çok, temel ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlaşma amacına yöneliktir.

Geçimlerini sağlayıp yaşamlarını sürdürmek için insan topluluklarından bazıları ziraat ve ekinle ve bazıları da ürünlerinden yararlanmak için koyun, sığır, keçi, arı ve ipek böceği gibi hayvancılıkla meşgûl olurlar. İşte geçimlerini ziraat ve hayvancılıkla sağlayanlar mecburen bâdiyelere (bedevîlik hayatına) yönelirler. Çünkü ekebilecekleri ve hayvanlarını otlatabilecekleri geniş alanları kentlerde değil ancak bâdiyelerde bulabilirler. Dolayısıyla bu insanların bâdiyelerde yaşaması onlar için kaçınılmaz bir durumdur ve bir araya gelip yardımlaşmaları da sadece geçimlerini sağlayıp yaşamlarını sürdürebilecek oranda gıda, barınak ve ısınma ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.

Geçimlerini bu şekilde sürdürenlerin durumları düzelir ve zaruri ihtiyaçlarının üzerinde bir bolluğa ve refah seviyesine ulaşırlarsa, bu durum onları yerleşik düzene geçmeye, kentsel hayatın özellikleri olan beslenme, giyim kuşamda daha iyisini elde etmek için yardımlaşmaya, geniş evlerde oturmaya ve şehir ve kentler oluşturmaya yönelir. Sonra bolluk ve imkânlar daha da arttığında en leziz yemekleri yemeye, saf ipekten yapılmış en kaliteli elbiseleri giymeye, yüksek binalar ve konaklar inşa etmeye ve bunları en güzel şekilde süslemeye başlarlar. Güç ve imkânları zirveye ulaştığında ise içlerinde suların aktığı, yüksek saraylar ve köşkler inşa edip aşırıya kaçacak şekilde buraları süslerler ve yine bu lüks yaşama uygun elbiseler, yataklar, kap-kacak ve diğer eşyaları kullanırlar.

İşte bunlar medenî insanlardır. Medenî insanlara kastettiğimiz, şehirlerde ve kentlerde yaşayanlardır. Bu insanlardan bazıları geçimlerini sanayi ile, bazıları da ticaretle uğ-

raşarak sağlarlar. Bunların kazançları ve yaşamları bâdiyelerde yaşayanlardan daha yüksek ve konforludur. Çünkü kazançları zaruri ihtiyaçlarını karşılama derecesinin üstündedir ve kazançlarına göre de bir yaşam standardına sahiptirler.

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki bedevî ve kentsel yaşam, kaçınılmaz olarak mevcut bulunan tabii birer durumdur.

Arapların, Gündelik Yaşantılarında Tabiî Bir Durumda Oluşları Hakkında

Bir önceki fasılda, bedevilerin geçimlerini ziraat ve hayvancılık gibi tabiî yollardan sağladıklarını söyledik. Onlar bu şekilde ancak zaruri olan beslenme, giyinme, barınak ve diğer ihtiyaçlarını karşılarlar. Zaruret derecesinin üzerindeki tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçlarını ise karşılamaktan uzaktırlar. Genel olarak meskenleri hayvan derilerinden yapılmış çadırlar, kamıştan, topraktan ya da taştan yapılmış ama yüksek olmayan evler şeklindedir. Sadece içlerinde gölgelenmeyi ve barınak ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflerler. Yine barınak ihtiyaçlarını karşılamak için kayalar arasındaki ve dağlardaki oyuk ve mağaralara sığındıkları da olur. Yiyecekleri ise çok sade ve basit olup, bunları ya hiç ıslah edip pişirmeden ya da sadece ateşe tutarak yerler.

Geçimlerini ziraat ve ekinle sağlayanların belirgin vasfı, göçebelikten çok mükimliklidir. Daha çok dağlarda ve köylerde çamurdan yapılmış evlerde yaşarlar. Berberilerin ve acemlerin çoğunluğu bu şekildedir.

Geçimlerini koyun ve sığır gibi hayvanlar ile sağlayanlar ise daha çok göçebelik hayatı yaşarlar. Çünkü hayvanlarına otlak ve su bulabilmek için dolaşmak zorundadırlar. Bunlar geçimlerini koyun ve sığırlardan sağladıkları için “sürü sahibi” anlamına gelen “Şâviyye” olarak isimlendirilirler. Ancak tabiî otlaklar olmadığı için sahraların iç kısımlarına çok fazla dalmazlar. Geçimlerini bu şekilde sağlayanlar Berberiler ve Türkler ile onların kardeşleri olan Türkmenler ve Saklabilerdir.

Geçimlerini deve ile sağlayanlar ise en fazla dolaşan göçebelilerdir ve bunlar sahraların derinliklerinde de dolaşırlar. Çünkü develerinin yaşamlarını sürdürecektir kıvamda beslenmeleri için tepeliklerin otlakları ve ağaçları yeterli olmaz. Develer sahraların ağaçlarına, otlarına ve tuzlu su kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. Yine kış mevsiminde tepelerin soğuklarından çöllerin sıcaklarına kaçmaya ihtiyaçları vardır. Çöllerin sıcaklarına duy-

dukları ihtiyaç, doğumdaki zorluklarının hafiflemesi için de geçerlidir. Çünkü deve en zor doğuran ve bunun için sıcağa en çok ihtiyaç duyan hayvandır. Bu yüzden geçimini develer ile sağlayanlar çöllerin derinliklerinde dolaşmaya mecburdurlar. Belki bunda, tepelikleri ellerinde bulunduranların onları buralardan çıkartıp uzaklaştırmalarının da etkisi olabilir. Onlar da bu tür aşağılamalardan kaçmak için çöllerin derinliklerine dalıyorlar. Bu şekilde çöllerin derinliklerinde dolaşmalarından ve yaşamalarından dolayı insanların en yabanişidirler. Kentlerde yaşayanlara göre, kıyas kabul etmeyecek ölçüde, sanki konuşamayan yırtıcı hayvanlar gibi yabani ve vahşidirler.

Yaşamlarını bu şekilde sürdürenler Araplar ile Mağrib'te onlar gibi çöllerin derinliklerinde dolaşan Berberiler ve Zeneteler, doğuda da Kürtler, Türkmenler ve Türklerdir. Ancak bunlar içinde en fazla dolaşanlar ve fazla bedevilik özelliklerine sahip olanlar Araplardır. Çünkü geçimlerini sadece deve ile sağlarlar. Diğerleri ise devenin yanısıra koyunlar ve sığırlara da sahiptirler.

Bu söylediklerimiz ile Arapların toplumsal hayatlarında tabii bir hâlde oldukları açıklığa kavuşmuş oldu. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyisini bilir.

Bedevîliğin Kentsel Yaşamdan Daha Eski Ve Öncelikli Oluşu Ve Bâdiyelerin Toplumsal Yaşamın Temeli, Şehirlerin İse Onun Uzantıları Oluşu Hakkında

Bedevî hayat yaşayanların sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olduklarından, bunun üzerinde bir şeye sahip olmadıklarından bahsettik. Aynı şekilde şehirlerde medenî hayat yaşayanların ise, zaruri ihtiyaçların ötesinde tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçlarını da karşılayabilecek durumda olduğunu söyledik.

Zaruri ihtiyaçların, tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçlardan daha eski ve öncelikli olduğuna şüphe yoktur. Çünkü zaruret kök, tamamlayıcılık ise bu kökten çıkmış bir daldır. Bu bakımdan bâdiyeler ve bedevilik de şehirler ve şehir hayatından önce gelir ve onların temelini teşkil eder. Çünkü insanın talep edeceği ilk şey, zaruri ihtiyaçlarıdır. Zaruri ihtiyaçlarını elde ettikten sonra tamamlayıcı ihtiyaçlara ve lükse yönelir. Bedevîliğin kaballığı, medeniliğin kibarlığından tarihsel olarak önce gelir. Onun için de şehirleşmenin bedevîliğin gelişiminden doğan kaçınılmaz bir sonuç olduğunu görüyoruz.

Ne zaman ki insanın yaşamında ekonomik bir rahatlık oluşur, bolluk ve lüks ortaya çıkar, ancak o zamandan sonra içinde bir “şehre yönelme arzusu” doğar. Bütün bedevî kabilelerin yaşadıkları süreç bu şekildedir. Şehirli ise bâdiyeye gitmesini gerektirecek bir zaruret hâli söz konusu olmadıkça veya şehir halkının yaşadığı gibi yaşamaktan aciz kalmadıkça (yoksullaşmadıkça) bâdiyeye gitmek istemez.

Herhangi bir şehrin halkının geçmişine göz atmak, bedevîliğin şehirlerin temeli olduğu ve onlardan daha önce geldiği gerçeğini teyit etmek için yeterli olacaktır. Böyle bir araştırma yaptığımızda da o şehir halkının çoğunun, şehrin etrafındaki bâdiyelerden ve köylerden gelmiş olduklarını görürüz. Çünkü bu insanlar ancak belli bir zenginliğe ulaştıktan sonra şehre yerleşmiş, şehir yaşamının lüks ve konforuna -kendilerini ekonomik açıdan hazır hissettiklerinde- dalmışlardır. Bu da açıkça gösteriyor ki şehir yaşamı, çöller ve kırsal kesimdeki bedevîce yaşamdan ve o yaşam tarzının adım adım gelişiminden doğmaktadır. Bunu iyi bil.

Diğer taraftan bedevî yaşamı ve şehir yaşamı da kendi içlerinde farklı farklıdır. Bir mahalle bir diğerinden, bir kabile bir başka kableden daha büyük olabilir. Aynı şekilde bir şehir de bir başka şehirden çok daha geniş ve kalabalık olabilir.

Böylece, zaruri ihtiyaçların aşılp bolluk ve lüks yaşam imkânlarına ulaşıldıktan sonra şehir yaşamına geçildiği, bolluk ve lüks yaşam imkânlarının ise zaruri ihtiyaçların karşılanmasından sonra geldiği, dolayısıyla bedevîliğin şehir yaşamından daha eski bir tarihçesi olduğu konuları açıklığa kavuşmuş oldu. En iyisini bilen Allah'tır.

Bedevîlerin Hayır Ve İyiliğe Şehirlilerden Daha Yakın Olmaları Hakkında

Bunu sebebi ise insan nefsinin, ilk fitratı üzeri olmaya devam ettiği sürece, (bozulmamış bu ilk) fitratının iyi ve kötü olarak bilip alıştığı şeyleri kabule hazır oluşudur. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Her doğan, (İslâm) fitratı üzere doğar. Sonra ana- babası onu Yahudileştirir veya Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirir.” Nefsin iki ahlâktan (iyilik ve kötülükten) birine yaklaşması oranında diğerinden uzaklaşır ve artık onu elde etmesi zorlaşır. Kişinin nefsi, iyiliğe ve hayra götürecek şeylere alışıp yönelirse ve bu hâl onda bir meleke haline gelirse, kötülüklerden uzaklaşır ve onun için kötülüğe götürecek yollar zorlaşır. Kötülüğe alışıp yönelenler için de aynı şey geçerlidir.

Şehirliler bu dünyanın nimetlerine aşırı meylettiklerinden, zevk ve eğlencelerle çok meşgûl olduklarından ve şehvetlerini tatmin etmeye yöneldiklerinden zamanla nefisleri kirlenmiş ve bu kirlilik oranında da iyi ve hayırlı şeylerden uzaklaşmışlardır. Hatta utanma duyguları bile gitmiştir. Bir çoğunun meclislerde, büyüklerinin arasında ve mahremlerinin yanında son derece çirkin küfürler ettiğini ve utanma duygusunun onları artık bu gibi çirkin davranışlardan alıkoyamadığını görürsün. Çünkü sözlü ve fiili olarak yapageldikleri çirkin ve kötü şeyler onları buna iyice alıştırmıştır.

Her ne kadar bedevîler de dünyaya yöneliyorlarsa da, bu, şehirliler gibi bolluk ve lüks içinde yaşayıp zevklerini ve şehvetlerini tatmin edecekleri imkânları elde etmek için değil, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacakları oranda olmaktadır. İşlerindeki ve muamelelerindeki alışkanlıklar da yine bu orana göre olmaktadır. Dolayısıyla onlardaki kötülükler ve sevilmeyen alışkanlıklar şehirlilere göre çok daha az olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak bedevîler (bozulmamış) ilk fitratlarına daha yakındırlar ve kötü ve çirkin şeylerin çok fazla işlenmesiyle oluşan, kötülüğün giderek bir “meleke” hâline gelmesi durumundan da uzaktırlar. Yine, kötü alışkanlıklardan kurtulmaları da şehirlilere göre daha kolay olmaktadır. Bu husus çok açıktır.

Bütün bu söylenenler ile, şehir yaşamının toplumsal yaşamın son noktası -ve artık bozulmaya döndüğü yer- olduğu, yani kötülüğün nihai noktası ve iyiliğe en uzak nokta olduğu gerçeği de açıklığa kavuşmuş oldu. Aynı şekilde, bu açıklamalarımızdan, bedevilerin iyiliğe şehirlilerden çok daha yakın oldukları sonucunu da çıkartıyoruz. Allah müttakileri (emirlerine ve yasaklarına riayet edenleri) sever.

Bu söylediklerimize Sahih-i Buhârî’de yer alan Haccac’ın, Seleme bin El-Ekvâ’ya söylediği şu sözle itiraz edilemez: “Ey İbn-i Ekvâ! Sen gerisin geriye dininden döndün. Medine’yi bırakıp bedevilerle yaşadın (mürted oldun ve ölüm hak ettin)”.⁷¹ İbn-i Ekvâ da ona şöyle demiştir: “Hayır (ben hicret ettiğim Medine’den yüz çevirmedim). Fakat Hz. Peygamber bana bâdiyede oturmama izin verdi”. Bil ki, İslâm’ın başlangıcında Mekkelilere hicretin farz kılınması, onların Hz. Peygamber’in yanında bulunması ve İslâm’ı tebliğ etmede Hz. Peygamber’e yardım etmeleri ve onu korumaları içindir. Ancak (Hz. Peygamber’in yanına, Medine’ye) hicret etmek bâdiyelerde yaşayan bedevilere farz kılınmamıştı. Çünkü Mekkelilerin, Hz. Peygamber’le olan asabiyet (yakınlık, kan) bağları, bâdiyelerde yaşayan Araplardan farklı olarak, onları Hz. Peygamber’e yardım etmeye ve onu korumaya mecbur bırakıyordu. Bu yüzden muhacirler, kendilerine hicret farz kılınmayan bâdiyelerde yaşayanlardan biri olmaktan Allah’a sığınıyorlardı. Hz. Peygamber Sa’d bin Ebû Vakkas Mekke’de hasta iken şöyle demişti: “Allah’ım! Sahabelerimin hicretini tamamına erdir ve onları gerisin geriye döndürme”. Yani onları Medine’de sabit kıl ve oradan yüz çevirtme. Başlamış oldukları hicretten geri döndürme.

Bu durumun, Mekke’nin fethinden öncesi için geçerli olduğu söylenmiştir. Çünkü Müslümanların sayılarının az olması, (bütün Müslümanların Medine’te toplanıp bir güç oluşturması için) Medine’ye hicret etmelerini gerektiriyordu. Ama Mekke’nin fethinden, Müslümanlarının sayılarının artıp güçlenmelerinden ve Allah’ın Hz. Peygamber’i korumayı kendi üzerine almasından sonra, Hz. Peygamber’in şu sözünün de ifade ettiği gibi hicret etme farziyeti düşmüştür. “Fetihten sonra hicret yoktur”. Bazıları da hicretin farziyetinin, fetihten önce Müslüman olup hicret edenler için düşmüş olduğunu söylerler. Ancak herkes Hz. Peygamber’in vefatından sonra Medine’ye hicret etmenin farziyetinin düşmüş olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Çünkü bu tarihten sonra sahabeler İslâm coğrafyasının değişik yerlerine dağılmışlardır. Dolayısıyla Medine’de ikamet etmenin üstünlüğü, sadece hicretin farz olduğu o zamana özgü kalmıştır.

İşte Haccac’ın, bâdiyeye yerleşmiş olmasından dolayı Seleme’ye söylemiş olduğu “sen gerisin geriye döndün ve bâdiyelerde yaşayan bedevilerden oldun” sözünde, Hz. Peygamber’in etmiş olduğu o duaya bir gönderme vardır. Yani “Allah’ım! Onları gerisin geriye döndürme” duasına. “Bâdiyelerde yaşayan bedevilerden oldun” sözü ile ise, onun hicret etmeyen bedeviler gibi olduğuna işaret etmiştir. Seleme ise Haccac’ın sözündeki

⁷¹ Seleme bin El-Ekvâ, Şecere-i Rıdvân (Rıdvân ağacı) altında Hz. Peygamber’e biat etmiş sahabelerdendir. Yedi savaşta Hz. Peygamber’le birlikte olmuştur. Yine Hz. Peygamber’in gönderdiği birliklerde pek çok savaşa katılmıştır. Kendisinden 77 hadis rivayet edilmiştir. Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra Medine’den ayrılıp Medine civarındaki bir badiye olan Rebze’ye yerleşmiştir. Kırk yıl orada ikamet ettikten sonra, ölümünden beş on gün önce (seksen yaşında) Medine’ye gelmiş ve orada vefat etmiştir. Medine’ye geldiğinde Haccac, Hicaz valisiydi ve olur olmaz bahanelerle Hz. Peygamber’in sahabelerini yıldırırmaya çalışıyordu. Seleme bin El-Ekvâ’ya “sen mürtedsin (dinden çıktın), bâdiyeden Medine’ye hicret ettikten sonra, tekrar dönüp bâdiyeye gitmişsin” derken, Abdullah bin Mesud’tan rivayet edilen bir hadise işaret ediyordu. “Allah, faiz malı yiyen kişiye lanet etsin” diye başlayan bu hadiste “Medine’ye hicret ettikten sonra bâdiye hayatına dönen kişi de mürteddir” deniliyor. İşte İbn-i Haldûn bu hadiste böyle denmesinin hikmetine değiniyor.

her iki hükmü de inkâr ederek, Hz. Peygamber'in kendisine bâdiyede oturma izni verdiğini söylemiştir. Bu izin sadece ona özeldir. Tıpkı Huzeyme'nin şahitliği ve Ebû Bürde'nin bir yılını doldurmamış keçiyi kurban olarak kesmesi gibi.⁷²

Haccac, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hicret etme zorunluluğunun düştüğünü bildiği için Seleme'yi sadece Medine'den ayrılmakla suçlamıştır. Seleme ise, Hz. Peygamber'in iznine sahip olmanın daha evlâ ve üstün olduğu şeklinde cevap vermiştir. Çünkü bu özel izin Hz. Peygamber'in, Seleme'de gördüğü bir değere dayanmaktadır. Her halûkârda "bâdiyelerde yaşayan bedevilerden oldun" sözünde bedeviliğin yerildiğini gösteren bir delil yoktur. Çünkü, görüldüğü gibi, hicretin amacı Hz. Peygamber'i desteklemek ve korumaktır; yoksa bedeviliğin yerilmesi değil. Bedeviler gibi bâdiyelerde ikamet etmek suretiyle hicretin terk edilmesinin kınanması, bizzat bedeviliğin kınanmış olmasına delil değildir. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyi bilendir ve başarı da O'ndandır.

⁷² Hz. Peygamber Huzeyme'nin şahitliğinin iki adamın şahitliğinin yerine tutacağını bildirmiştir. Bu durum sadece Huzeyme'ye özeldir. Yine, keçinin kurban olarak kesilmesi için mutlaka bir yılını tamamlamış olması gerekir. Ancak Hz. Peygamber, özel izinle, Ebû Bürde'nin bir yılını doldurmamış keçiyi kurban olarak kesmesine cevaz vermiştir.

Bedevîlerin Şehirlilerden Daha Cesur Oldukları Hakkında

Bunun sebebi, şehirlilerin rahata ve lükse alışmış olmaları, bolluk ve nimetler içinde yaşamaları, canlarının ve mallarının güvenliğini ise kendilerini yöneten idarecilere tevdi etmiş olmalarıdır. Şehirliler, yaşadıkları şehri çevirip onları başkalarından koruyan surların içinde, hiçbir korku ve endişe duymadan, güven içinde rahat rahat uyurlar. Silah taşımayı bile bırakmışlardır. Hattâ silah taşımamaları birkaç nesil devam edince, güvenliklerini ev reisinin sağladığı kadınlar ve çocukların durumuna düşmüşlerdir. Bu durum onlarda tabii bir hâl şekline dönüşmüştür.

Bedevîler ise toplumdan ayrı oldukları, şehirlerin dışındaki alanlarda yalnızlık içinde yaşadıkları ve kendilerini güvenlik içinde ve emin hissedecekleri surlardan da mahrum bulundukları için kendilerini ve sevdiklerini koruma işini bizzat kendileri yerine getirirler. Bu işi başkalarına tevdi etmedikleri gibi, bu hususta başkalarına da güvenmezler. Her zaman silah taşırlar ve sürekli etraflarını gözetip kontrol ederler. Derin ve rahat bir uykuya dalmazlar. Meclislerinde ya da bineklerinin üzerinde hep tetikte ve hafif bir uyku uyurlar. Kısık veya korkunç bütün seslere kulak kabartırlar. Sadece kendi güç ve kuvvetlerine güvenip dayanarak çöllerde yalnız olarak dolaşırlar. Cesaret, onlar için gerektiği an başvuracakları bir ahlâk ve tabiat haline gelmiştir.

Şehirliler her ne kadar bâdiyelerde ve yolculuklarda onlarla beraber olurlarsa da, güvenlikleriyle ilgili her şeyi onlara havale ederler. Bütün bunlar görülüp şahit olunan şeylerdir. Hattâ çevrenin ve su kaynaklarının bilinmesi konularında bile en büyük dayanakları bedevîlerdir. Şehirlilerdeki bu acziyetin sebebi ise yukarıda açıklamış olduğumuz gerçeklerdir. Bunun temelinde de insanın tabiatı ve mizacının değil, “imkânları ve alışkanlıklarının kişisi” olması yatar. İnsanın alıştığı bir durum, giderek onun tabii karakterinin yerini tutmaya başlayan bir ahlâk, meleke ve âdet haline gelir. Eğer insanlar üzerinde yeterli gözlemde bulunursan, bunun çok doğru bir tespit olduğunu görürsün. Allah dilediğini yaratır.

Şehirlilerin, Yöneticilerin (Zorbaca) Yönetimlerine Katlanmak Zorunda Kalmalarının, Onlardaki Cesaret, Kuvvet Ve İzzeti Bozacağı Hakkında

Herkesin kendi idaresi kendi elinde değildir. İnsanların idaresini ellerinde bulunduran emirlerin ve yöneticilerin sayısı diğer insanlara göre azdır. Genel olarak insan başkasının idaresi altındadır ve bu kaçınılmazdır. Eğer yöneticiler yumuşak ve âdil olurlarsa, insanların katlanmak zorunda kalacakları (haksız) hükümler ve yasaklar olmayacağı için, o yönetim altındakiler, bir baskıya maruz kalmayacaklarına güvenerek kendi kişiliklerindeki cesaretlerini veya korkaklıklarını muhafaza ederler. Böyle bir durumda cüret ve cesaret tabiatlarının bir parçası olur ve bunun dışındaki bir duyguyu da tanımazlar.

Ancak yöneticiler ve yönetimleri baskıya, boyun eğdirmeye ve korkuya dayanıyor- sa, işte o zaman, sebebini ileride açıklayacağımız gibi, zulme uğramış insanların nefislerinde baş gösteren atalet ve tembellikten dolayı, insanların güçlülük ve cesaretleri kırılır. Nitekim Hz. Ömer de, (Farslara karşı savaşan İslâm ordusunun komutanı olan) Sa'd bin Ebû Vakkas'ı böyle bir davranıştan sakındırmıştı. İslâm ordusu askerlerinden Zühre bin Ceviyye, Kadisiye Savaşı'nda (Fars ordusu komutanlarından) Calinos'u takip etmiş ve onu öldürerek yetmiş beş bin altın (para) değerindeki eşyalarını ganimet olarak almıştır. Komutan Sa'd bin Ebû Vakkas ise bu ganimetleri ondan alarak şöyle demiştir: "Onun peşine düşüp takip etmek için iznimi alman gerekirdi". Sonra durumu Hz. Ömer'e yazdı ve (yaptığı şey için) ondan izin istedi. Hz. Ömer de ona şöyle yazdı: "Zühre gibi birine bunu mu yapıyorsun? O kendisini tehlikeye atarak bu işi yapmıştır. Ve sana da savaştan geriye kalan kalmıştır. Ona bu şekilde davranmakla, onun okunun gezini kırıyorsun ve kalbini bozuyorsun (yani cesaret ve şevkini kırıyorsun)". Hz. Ömer, ayrıca Sa'd'a Zühre'den aldıklarını aynen iade etmesini de emretti.

Yönetimler cezalandırma (zulüm) esasına dayanırlarsa, bu durumda insanların cesaretleri büsbütün ortadan kalkar. Çünkü insanların zulme maruz kalmaları ve zulüm karşısında kendilerini savunamamaları, onları cesaretlerini ve güçlü kişiliklerini yitirecekleri zelif bir duruma düşürür. Ancak yönetimler cezalandırma yerine, yola getirme ve öğreticiliği esas alırlarsa ve erken dönemlerden itibaren bu usulü benimserlerse, yine kor-

ku ve itaat üzere yetiştirmeye bir miktar etkisi olur, ancak kendine güveni ortadan kaldırmaz.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı, bâdiyelerde toplumdan uzak yaşayan bedevî Araplar, şehirlerde idarecilerin yönetimleri altında yaşayanlardan çok daha cesur ve kendilerine güvenen kimseler olmaktadır. Aynı şekilde ilim ve meslek öğreniminde mürebbîlerin denetim ve idaresi altında bulunanların da cesaretlerinden çok şey kaybettiklerini ve neredeyse herhangi bir şekilde kendilerini savunamayacak bir hâle geldiklerine şahit olmaktadır. Büyük üstadların ve imamların vakar ve heybet dolu meclislerinde eğitim gören ve ilim öğrenen talebelerin durumu böyledir.

Bu gerçek, dinin hükümlerini Hz. Peygamber'den öğrenen, buna rağmen cesaret ve yiğitliklerinden de hiçbir şey kaybetmeyen, bilakis insanların en cesurları ve yiğitleri olan sahabelerin durumuna bakılarak inkâr edilemez. Çünkü Müslümanlar Hz. Peygamber'den dinlerini öğrenirlerken, Hz. Peygamber onlara okumuş olduğu teşvik edici ve korkutucu Kur'an âyetleriyle cesaret ve yiğitliği onların kâlpelerine bizzat kendisi aşıliyordu. Onun eğitim ve öğretimi yapay değildi. Öğrendikleri, doğrudan Allah'tan alınan dinin hükümleri ve âdabı olup, bunlarla inançlarını sarsılmaz bir şekilde kişiliklerine yerleştiriyorlardı. Böylece cesaretleri ve yiğitlikleri, eğitiliyor ve idare altında bulunuyor olmalarının pençeleri arasında pörsümeden ve eksilmeden, olduğu gibi aynen devam ediyordu. Hz. Ömer şöyle diyor: "Şeriatın edeplendirmediğini, Allah edeplendirmemiştir". Onun böyle söylemesinin sebebi, herkesin kendi nefsinin düzelticisi olmasındaki hırsı ve şeriat koyucunun kulların faydasına olan şeyleri en iyi bilen olduğu hususundaki kesin inancıydı.

Din (dini yaşam ve dini bilgiler) insanlar arasında gerileyip, şer'i ilimler talim ve terbiye ile öğrenilen bir meslek haline gelince; yine insanlar yönetimlere itaat edilip boyun eğildiği şehir hayatına yönelince, bütün bunlar onlardaki cesaret ve yiğitliği azalttılar.

Bu söylenenlerden, yöneticilerin ve öğretmenlerin idaresi altında olmanın insanlardaki cesaret ve yiğitliği bozduğu sonucu ortaya çıkıyor. Çünkü bu durumlarda yaptırımcı güç haricidir (insanın dışındadır). Oysa (sunî olmayan) şer'i eğitim, bu hasletleri bozmaz; çünkü bu durumda yaptırımcı güç zatidir.

Dolayısıyla şehirlerde, çocukluktan itibaren yöneticilerin ve öğretmenlerin idaresi altında bulunmak, nefislerdeki güçlülük ve şevkin kırılıp zayıflamasında etkili oluyor. Bundan dolayı Muhammed bin Ebû Zeyd "Ahkâmu'l-Muallimîn Ve'l-Mutallimîn" (Öğretmenlerin Ve Öğrencilerin Uyacağı Kurallar) isimli kitabında, şöyle diyor: "Eğitmenlerin, öğretimde, hiçbir çocuğa üç kamçıdan fazla vurmaması gerekir". Muhammed bin Ebû Zeyd bu sözü Kadı Şurayh'tan naklediyor. Bazıları bu sözde yer alan öğrenciye en fazla üç kere vurulabileceğine, vahyin başlangıcında Cebrail'in Hz. Peygamber'i üç kere sıkmasını⁷³ delil gösteriyorlar. Ki bu zayıf bir görüştür. Çünkü Cebrail'in bu şekilde Hz. Peygamber'i sıkması hadisesi ile klasik öğretimin birbirlerinden çok farklı olmasından dolayı, buradaki sıkmanın öğrenciye vurmaya delil olması da sök konusu değildir. Allah hikmet sahibi ve her şeyi bilendir.

⁷³ Hz. Peygamber Hira Dağ'ında inzivada iken, Cebrail kendisine ilk defa geirmiş ve "Oku!" demiştir. Hz. Peygamber'in "Ben okuma bilmem" demesi üzerine, neredeyse nefesi kesilip canı çıkıncaya kadar onu sıkıştır ve bu hâl üç kere tekrar etmiştir.

Bâdiyelerde Ancak Güç Ve Kuvvet (Asabiyet) Sahibi Kabilelerin Yaşayabileceği Hakkında

Bil ki, bütün eksikliklerden uzak olan Allah, insan **tabiatını** hayır ve şer (iyilik ve kötülük) hasletleriyle donatmıştır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “**Ona (insana) iki yolu (hayrı ve şerri) göstermedik mi?**” (Beled Sûresi, 10). Yine şöyle buyuruyor: “**Sonra da ona (insan nefsine) hem kötülüğü, hem de (ondan) sakınmayı ilham edene yemin olsun ki...**” (Şems Sûresi, 8). Eğer gerekli tedbirler alınmazsa ve dinin ölçülerine uyulmazsa, kötülük insana daha yakındır ve Allah’ın kötülüklerden uzak kalmaya muvaffak kıldığı (az sayıdaki) kimseler hariç, insanların çok büyük bir çoğunluğu kötülük ve şer üzeredirler. İnsanların birbirlerine haksızlık yapmaları ve zulmetmeleri, onların ahlâk ve tabiatlarındandır. Birinin gözü kardeşinin malına eriştiğinde, onu engelleyecek biri bulunmadığı takdirde, o malı almak için eli de ona uzanır. Şairin dediği gibi:

*Zulüm, nefislerin tabiatındandır. Eğer (zulmetmeyen)
İffetli birini görürsen bir sebepten dolayı zulmetmiyordur.*

Şehir ve kentlerde insanların birbirlerine düşmanlık etmelerine ve zulmetmelerine yöneticiler ve devlet engel olmaktadır. Onları birbirlerine zulmetmekten devletin gücü ve otoritesi frenleyip alıkoyar. Tabii eğer bizzat yönetimin kendisi zalim değilse. Şehir ve kentlere, geceleyin ansızın veya gündüz kendilerini savunmaktan aciz oldukları zamanlarda, dışarıdan gelecek düşmanlıklara ise şehirlerin surları ve kaleleri engel olur. Veya dışardan gelen düşmanlıklara, hazırlıklı olunduğu takdirde devletin askerleri tarafından engel olunur.

Bedevi kabileleri içinde ise, bazılarının diğer bazılarına zulmetmelerine, herkesin saygı duyup hürmet ettiği ve sözünü dinlediği kabilenin ileri gelenleri ve büyükleri engel olur. Kabilelere dışarıdan gelecek düşmanlıkları da kabilelerin yiğit ve cesur gençleri en-

gel olur. Ancak bunların (dışardan gelecek düşmanlıklara) karşı kendilerini savunabilmeleri, güç ve kuvvet sahibi olmaları aynı nesepten (gelmeleriyle) mümkün olur. Çünkü Allah insanların kâlplerine yakınlarına ve akrabalarına karşı şefkatli olma ve yardım etme duygularını yerleştirmiştir. İşte bu duygu sayesinde dayanışma ve yardımlaşma olmakta ve düşmanlarının onlardan korkması sağlanmaktadır. Kur'an'da Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, babalarına şöyle demeleri buna bir örnektir: **"Biz güç ve kuvvet sahibi (usbetun) bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten aciz kimseler sayılırız"** (Yusuf Sûresi, 14). Bunun anlamı ise şudur. Eğer aynı soydan gelen insanlar dayanışma içinde olur ve güçlü bir topluluğa dönüşmeyi başarırlarsa, düşmanca bir hareketin onlara yönelmesi hiç de kolay olmaz.

Eğer bir topluluk farklı soylardan olursa, içlerinden birinin yardım çağrılarına gerekli cevabı bulması azalır. Savaş zamanında şiddet ve felaket ortalığı kapladığında, herkes tek başına ve yardımsız kalmak korkusuyla kendi canını kurtarmaya bakar. İşte böyle bir topluluk başkalarına yem olacağı için, badiyelerde (sahralarda) yaşamaları mümkün değildir.

Sahralarda yaşamak için (aynı soydan gelmeye dayalı) böyle bir güce (ve dayanışmaya) ihtiyaç duyulduğu gibi, peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi diğer bütün meselelerde de aynı güce ihtiyaç duyulur. Çünkü isyan etmek ve karşı çıkmak insanların tabiatlarının bir gereği olduğu için, bu gibi işlerde hedefe ulaşmak ancak savaşmakla mümkün olur. Savaşmak için de, söylediğimiz gibi, aynı soydan gelmeye dayalı bir güce ihtiyaç vardır. Bu hususu, aşağıda söyleyeceklerimiz için de bir esas kabul et. Doğruya ulaş-tıran Allah'tır.

Asabiyetin (Güçlü Ve Kenetlenmiş Bir Topluluk Olmanın) Ancak Nesep Bağı İle Veya Bu Anlama Gelecek Bir Bağ İle Mümkün Olacağı Hakkında

Nesep ve akrabalık bağları, çok az kimsenin dışında, insanlar için tabii bir durumdur. Zulme uğrayan veya bir felaketle karşı karşıya kalan birinin akrabalarını yardıma çağırması bu bağın bir sonucudur. Bir kimse akrabasının (ya da ırkdaşının, soydaşının) zulme uğraması karşısında, kendi içinde bir zillet ve aşağılanmışlık hissi duyar ve buna engel olmak ister. Bu, başlangıçtan beri bütün insanlık için geçerli olan tabii ve fitri bir durumdur.

Eğer yardımlaşanlar arasındaki akrabalık bağı, (üst kuşaklardaki birleşme itibariyle) gerçekten çok yakın ve açık ise, sadece bu yakınlık yardımlaşmayı sağlar. Ama akrabalık bağı biraz uzaksa, belki de (akrabalık silsilesinin) bir kısmı unutulmuş ve geriye (aynı soydan gelmenin) şöhreti ve bilinmişliği kalmışsa, işte bu durumda yardımlaşma (sadece akrabalıktan kaynaklanan bir refleks ile değil), bir şekilde kendisiyle akrabalık bağları bulunan birilerine karşı yapılan zulüm sebebiyle, kendi duyacağı utanç ve zilletten kurtulmak için yapılır.

Azad edilmiş (ve aileden/kabileden biri gibi kabul edilen) köleler ve himaye altına alınan kimseler ile bunları azad eden ve himaye altına alanlar arasında ki bağ da bir nevi nesep bağı gibi kabul edilir. Onun için bunların yardımına koşmak da akrabanın veya aralarında nesep bağı olanların yardımına koşmak gibidir. Böylece Hz. Peygamber'in "neseplerinizden silayı rahimde bulunacaklarınızı (iyilik ve ilişki içinde bulunacağınız yakın akrabalarınızı) öğrenin" hadisinin mânâsı da anlaşılmış olur. Hadisin ifade ettiği anlam şudur: Nesebin faydası, yardımlaşmayı sağlayacak olan (yakın ve bilinen) akrabalık bağıdır. Bunun daha ötesinde bir faydası yoktur.

Çünkü nesep (bağı), aslında hakikati olmayan, vehmi bir şeydir. Faydası da sadece (insanlar arasındaki) birleşmeyi sağlamasıdır. Ve söylediğimiz gibi eğer bu bağ çok açık (ve yakın) olursa nefisler tabiatları gereği yardıma koşar. Ancak bu bağ, çok uzun ri-

vayetlere dayanıyorsa (yani ortada çok uzak bir akrabalık varsa), bu vehmî bağ zayıflar, faydası ortadan kalkar ve eğlenceli şeyleri bırakıp bu uzak nesep bağı ile meşgul olmak saflık olur.

Nesep hakkında söylenen şu sözün anlamı da budur: Nesep (soy bilgisi), bilinmesi fayda, bilinmemesi de zarar vermeyen bir ilimdir. Yani nesep (soy ve akrabalık bağları), çok açık (yakın) olmaktan çıkar ve bir ilim haline dönüşürse (ancak araştırmalar sayesinde bilinecek duruma gelirse), nefislerdeki vehmî faydası ortadan kalkar, yakınları harekete geçiren yardım çağrısı anlamsızlaşır ve kendisinde hiçbir fayda olmayan bir şey olur. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyi bilendir.

Sadece Diğer İnsanlardan Uzak Bir Şekilde Sahrada Yaşayan Arapların Ve Onlar Gibi Olanların Karışmamış (Saf) Bir Nesebe Sahip Olacakları Hakkında

Verimsiz ve kötü yurtlarda çok zor şartlar altında yaşamak zorunda olmaları, sahra Araplarına böyle bir özellik kazandırmıştır. Çünkü onlar geçimlerini develer ile sağlamaktadırlar. Develer ise, daha önce bahsedildiği gibi, çöllerin ağaçlarıyla beslenmek ve kumlarının sıcaklığı ile doğumlarını kolaylaştırmak için onları تنها çöllere sürükler. Çöller ise zorluk, çile ve açlık mekânlarıdır. Ancak bu hayat tarzı nesillerden beri onlar için bir alışkanlık ve âdet haline gelmiş; hattâ karakterlerinin bir parçası haline dönüşmüştür.

İşte, onların böylesine zor şartlarda yaşamalarından dolayı, diğer insanlardan hiç kimse onların arasına karışıp bu hayatı onlarla paylaşmak istemez ve nesillerden beri de kimse buna yanaşmamıştır. Onlardan hiç kimse de bu hayattan kaçıp kurtulma imkânı bulsa bile geleneksel yaşam çevresini terk etmez. Bu yüzden onların neseplerinin başkalarıyla karışıp bozulmadığından ve safılıklarını koruduğundan emin olunur. Nesepleri bu çağda da bozulmamışlığını ve safılığını hâlâ koruyor.

Bu durum, Mudar soyundan gelen Kureyş, Kinane, Sakîf, Ben-i Esed, Hüzeyl ve bunlara komşu olan Huzâa kabilelerine bakılarak da anlaşılabilir. Şam ve Irak'ın ekilip biçilen verimli topraklarından uzaklarda, bitkisi olmayan ve ekin ekilmeyen verimsiz topraklarda zor şartlar altında yaşayan bu kabilelerin nesepleri de hiçbir karışma ve bozulmaya uğramamış ve safılıklarını korumuştur.

Oysa Hımyer ve Kihlân gibi verimli topraklarda yaşayan Lahm, Cüzâm, Gassân, Tayyi, Kudâa ve İyâd gibi kabilelerin ise nesepleri başkalarıyla karışmış ve safılıklarını kaybetmiştir. Neseplerinin safılıklarını kaybetmesi acemlerin gelip onlarla karışmasından kaynaklanmıştır. Çünkü (acemler) neseplerini (neseplerinin safılıklarını) korumaya önem vermezler. Bu özellik sadece Araplara aittir. Hz. Ömer şöyle diyor: “Nesepleri öğ-

renin. Sevadlılar (Basra ve Kûfe arasındaki yerlerde yaşayanlar) gibi olmayın. Onlara aslı (nesebi) sorulduğunda, şu köydenim der". İşte, bu güzel ve verimli topraklarda yaşayan Araplar, oralara gelen insanlarla çok fazla iç içe girmişler ve nesepleri karışmıştır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde insanlar kendilerini (fethettikleri) yerlere göre tanıtmaya başlamıştı. Şöyle deniyordu: "Kinnesrîn askeri", "Dımeşk askeri" ve "Avâsım askeri" gibi. Endülüs'ün fethinden sonra, bu uygulama oraya da intikal etti. Bu uygulamayla Araplar nesep işine önem vermeyi bir kenara bırakmamışlardı. Sadece fethettikleri yerlerle tanınmak için kendilerini oralara nispet ediyorlardı. Bu nispet onlar için, emirlerinin yanında tanınmak için neseplerine ek olarak bir alâmet değeri taşıyordu.

Daha sonra şehirlerde ve merkezi yerlerde acemlerle diğerleri birbirine karıştı ve neseplerin saflığı tamamen bozuldu. Bu bozulma ile birlikte, bozulmamış ve saf nesep bağlarına dayalı ve onun bir semeresi olan güçlü ve birbirine kenetlenmiş topluluk da (asabiyet de) kayboldu. Sonra kabileler kaybolmaya yüz tuttu ve yavaş yavaş izleri tamamen silindi. Buna bağlı olarak asabiyetin de izleri tamamen silinip yok oldu. Sadece bâdiyelerdeki bedeviler eskisi gibi kaldılar.

Neseplerin Nasıl Karıştığı Hakkında

Bil ki, bir nesebe mensup olan biri, yakın oluşundan, bir anlaşmadan veya dostluktan dolayı ya da kendi kavmi içinde işlediği bir suçun *cezasından* kaçmak için başka bir nesebe mensup olanların yanına giderse, artık gittiği o kavmin nesebi ile çağrılacağı, onlardan biri olarak kabul edileceği ve bunun bir sonucu olarak yardım, intikam, diyet ve bunlar gibi diğer hususlarda onlarla aynı kaderi paylaşacağı açıktır. O nesebe bağlı olmanın sonuçlarının bu kişi için de geçerli olması, sanki onun bu nesepten biri olarak kabul edildiğinin alâmetidir. Çünkü birinin o nesepten ya da bu nesepten olması, ancak onlar için geçerli olan hâl ve şartlara tâbi olmakla bir anlam ifade eder.

Sonra, aradan uzun bir zamanın geçmesi ve bunu bilenlerin yok olup gitmesiyle belki de bu kişinin ilk nesebi insanların çoğuna gizli kalır. Hem *cahiliye* döneminde hem de İslâm geldikten sonra, Araplar ve acemler arasında, insanlar bir kabileden bir başka kabileye giderek onlarla bütünleşip onlardan biri olmaya devam etmiştir. İnsanların Münzir kabilesinin ve diğerlerinin nesepleri hakkındaki *anlaşmazlıklarına* dikkat edersen, bu husus senin için biraz aydınlığa kavuşur.

Bunun örneklerinden biri de, Becile kabilesinin, Arcefe bin Herseme ile ilgili tutumudur. Hz. Ömer, Arcefe'yi onlara emir tayin etmek isteyince onlar Arcefe'nin aslen kendi neseplerinden olmadığını, kendilerine sonradan katıldığını söylemişler ve onun yerine Cerir'i emir tayin etmesini istemişlerdir. Hz. Ömer durumu Arcefe'den sormuş ve o da şöyle demiştir: "Doğru söylüyorlar ey Mü'minlerin Emiri. Ben esasen Ezd kabilesindenim. Kendi kabilem içinde bir cinayet işledim ve bunlara katıldım."

Arcefe'nin Becile kabilesine nasıl karıştığına ve onların başkanlığına aday olacak ölçüde nasıl onların özelliklerine bürünüp onların nesebi ile çağrıldığına dikkat et. Şayet daha uzun bir zaman geçmiş olsaydı ve onun bu kabileye sonradan katılma biri olduğunu bilenler mevcut olmasaydı başkanlığa da gelirdi. Allah'ın yarattıklarındaki sırrı dikkat et ve üzerinde düşün. Nimeti, lütfu ve keremi ile doğruya ulaştırın Allah'tır.

Başkanlığın Sürekli Olarak Asabiyet (Güç Ve Nüfuz) Sahibi Bir Grubun (Sülalenin, Aşiretin) Elinde Olacağı Hakkında

Bil ki, kabileler içindeki her aşiret ve boy, ortak nesepleri itibariyle bir tek topluluğu teşkil ediyor olsalar da, o topluluk içinde de genel nesebe göre birbirine daha özel ve daha sıkı bağlarla bağlı olan asabiyetler (gruplar) vardır. Aşiret, ev halkı veya tek bir babanın çocukları olan kardeşler gibi... Bunların durumu amca çocuklarının ve uzak akrabaların durumundan farklıdır. Bir taraftan daha yakın akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlı oldukları gibi, diğer taraftan da öteki asabiyetlerle birlikte genel nesebe iştirak etmektedirler. Dolayısıyla hem özel nesepleri hem de genel nesepleri yönünden akrabalığın yardım ve korunmasından yararlanırlar. Ancak akrabalık bağının daha sıkı oluşu açısından bu yararlanma özel nesep yönünden daha güçlüdür.

Genel neseple birbirine bağlı olan topluluk içinde başkanlık, herkese değil, sadece onların içindeki bir gruba aittir. Başkanlık ancak kuvvet ve galebe (üstün ve galip gelmek) ile olacağına göre, başkanlığa sahip olacak grubun diğerlerinden daha güçlü ve nüfuz sahibi olması gerekir. Çünkü diğerlerine üstün gelip başkanlığı elde etmek ancak bu şekilde mümkün olur. Durum böyle olduğuna göre, başkanlığın, diğerlerine üstün gelen bu grubun elinde kalmaya devam edeceği de anlaşılmış oluyor. Çünkü eğer başkanlık bunlardan çıkıp, kendilerinden daha güçsüz olan ve kendilerine üstünlük sağlayamayacak grupların eline geçse, gerçek anlamda başkanlığa sahip olamamış olurlar.

Bu yüzden başkanlık ancak bu grup (sülale, aşiret) içinde bir koldan diğer kola geçer. Ama söylediğimiz sebepten dolayı mutlaka en güçlü kola geçer. Çünkü bir araya gelmek ve toplum hâlinde olmak, varlıkların meydana gelmesindeki karışma benzer. Eğer bütün maddeler (elementler) eşit olursa, varlığı meydana getirecek sağlam bir karışım ortaya çıkmaz. Bir maddenin (elementin) mutlaka galip gelmesi gerekir; aksi takdirde ortaya bir oluşum çıkmaz. İşte asabiyet (güç ve nüfuz) bakımından üstünlük şartının aranmasındaki sır da aynı sebepten kaynaklanır. Yine başkanlığın aynı grup elinde devam edecek olmasının hikmeti de aynıdır.

Bir Topluluğa, Onların Neseplerinden Olmayan Birinin Başkanlık Edemeyeceği Hakkında

Bunun sebebi ise daha önce de söylediğimiz gibi, başkanlığın ancak (diğerlerine) üstün ve galip gelmek ile, üstünlük ve galip gelmenin ise ancak güç ve nüfuz sahibi bir gruba (asabiyete) sahip olmak ile mümkün olmasıdır. Onun için bir topluluğa başkan olacak birinin kendi asabiyetinin, tek tek diğer bütün asabiyetlerden daha güçlü ve üstün olması gerekir. Çünkü diğer asabiyetler, başkanın asabiyetinin kendilerinden daha güçlü ve üstün olduğunu hissedersen onlara itaat edip boyun eğler.

Bir topluma sonradan katılan ve artık onların nesebinden kabul edilen birinin, yine de o toplum içinde nesebe dayalı bir asabiyeti (güç ve nüfuz sahibi grup ve taraftarları) yoktur. Çünkü o, onların arasına sonradan girmiştir ve onlar arasındaki bütün gücü dostluk ve himaye esasına dayanmaktadır. Bu ise hiçbir zaman ona, diğerlerine galip ve üstün gelme imkânı vermez. Eğer onun, o topluma iyice karışıp eklemlendiğini, ilk nesebinin unutulduğunu, tamamen onlardan biri kabul edildiğini ve onların nesebiyle çağrıldığını kabul etsek bile, bu katılımdan önce onun veya seleflerinden birinin başkan olabilmesi nasıl mümkün olabilir? Çünkü başkanlık, güçlü bir asabiyetin varlığına dayanarak tayin olunduktan sonra aynı kök içinde intikal ederek devam eder. Bir topluma sonradan katılan birinin, bu durumu ilk katıldığı dönemde şüphe götürmez bir şekilde bildiği için, başkan olması mümkün değildir. Öyleyse böyle birinden başkanlığın intikal etmiş olması da mümkün değildir. Oysa söylediğimiz gibi, başkanlık güçlü bir asabiyete sahip olmasından dolayı onu elde etmiş birinden intikal eder.

Kabilelerin ve toplulukların başkanlarından pek çoğu, her hangi bir nesebe mensup olanların cömertlikleri ve cesaretleriyle tanınmış olmasından dolayı, kendileri de bu sıfatlardan yararlanmak için kendilerini bu neseplere nispet ediyorlar. Ancak bu iddiaları ile nasıl bir çıkmaza düştüklerinin, başkanlıklarına ve şereflerine nasıl dil uzatıldığının farkında değildirler. Çağımızda da böyle yapan insanlar çoktur.

Bunun örneklerinden biri (Berberilerden olan) Zenâtelere Arap olduklarını id-

dia etmeleridir. Yine Hicaziyyin (Hicazlılar) olarak bilinen Rebabeoğulları'nın, Zugbe kabilesinin kollarından biri olan Âmiroğulları'ndan olduklarını iddia etmeleri de buna örnektir. Oysa Rebabeoğulları Süleym kabilesindendir. Tabut yapan bir marangoz olan ataları Amiroğulları'na katılmış, onlarla karışıp onların neseplerini almış ve sonunda onlara başkan olmuştur. Amiroğulları onu Hicazî (Hicazlı) olarak isimlendirmişlerdir.

Yine bu örneklerden bir diğeri Tûcîn oğlu Abbas oğlu Abdulkaviyoğulları'nın, (Hz. Peygamber'in amcası olan) Abdulmuttalip oğlu Abbas'ın soyundan olduklarını iddia etmeleridir. Bu iddialarıyla bu soyun asaletinden yararlanmayı hedeflemişlerdir. Oysa Abdulkaviyoğulları Mağrib'tedir ve Abbasilerden hiç kimsenin oraya gittiği (ve oraya yerleştiği) duyulmamıştır. Çünkü Mağrib, Abbasî Devleti'nin başlangıcından itibaren, düşmanları olan ve Aleviliğe davet eden Edârise ve Ubeydilerin merkezidir. Acaba Hz. Abbas'ın soyundan gelenlerden biri nasıl Alevî taraftarı olabilir?

Abdulvahid oğullarından gelen ve Tilmisan hükümdarları olan Zeyyâneoğulları'nın, şöretlerinde yararlanmak için Kasım bin İdris soyundan geldiklerini iddia etmeleri de buna bir başka örnektir. Onlar kendi dillerinde Zennâti Ent Kasım yani Kasımoğulları diyorlar. Sonra da bu Kasım'ın, Kasım bin İdris veya Kasım bin Muhammed bin İdris olduğunu iddia ediyorlar. Bu iddianın doğru olduğunu kabul edersek, Kasım'ın kendi devletinin topraklarından kaçarak onlara katılmış olması gerekiyor. Bu durumda acaba onların bâdiyelerinde onlara başkan olması nasıl mümkün olabilir? Hayır, burada sadece Kasım isminin karıştırılmasına dayalı bir yanlış var. Edariselerde Kasım ismi çok yaygındır ve onlar da kendi Kasım'larının bu nesepten geldiğini vehmetmişlerdir. Zaten onlar böyle bir şeye muhtaç değillerdir. Hükümdarlıkları, sadece ve sadece taraftarları ve toplumsal güçleri (asabiyetleri) sayesinde. Yoksa Alevilerden veya Abbasilerden veya herhangi bir nesepten gelme iddiası sayesinde değil. Esasen bu iddiaları bu hükümdarlara yaranmak ve yaklaşmak isteyen kimseler çıkartıyor. Sonra da iddialar yayılıp meşhur olunca reddetmesi zorlaşıyor. Bana ulaştığına göre, Zenatlar hükümdarlığını iyice yerleştirip sağlamlaştıran Yağmarasın bin Zeyyan'a bu iddia söylendiğinde o bunu reddetmiş ve Zenatiye diliyle şu anlama gelecek şeyler söylemiştir: "Dünya hayatındaki bu güç, iktidar ve hükümdarlığa, bu nesep sayesinde değil kılıçlarımız sayesinde ulaştık. Bunun ahiretteki faydası ise Allah'a kalmıştır". Böylece, bu gibi iddialarla kendisine yaklaşmak isteyenlere yüz vermemiştir.

Yine Zugbe kabilesinin Yezidoğulları boyunun reisleri olan Sa'doğulları'nın Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini; Tûcîn kabilesinin Yedlettunoğulları boyunun reisleri olan Selâmeoğulları'nın Süleym kabilesinden olduklarını; Riyah'ın reisleri olan Zevâvidlerin ve aynı şekilde doğudaki Tayyi emirleri olan Mühennağulları'nın Bermekilerin soyundan geldiklerini iddia etmeleri de buna ilişkin örneklerden bazılarıdır. Farklı topluluklar içinde benzer nitelikte daha pek çok örnek görmemiz mümkündür.

Ancak söylediğimiz gibi, içinde yaşadıkları kavimlere başkan olmuş olmaları, onların bu iddialarının doğruluğuna engel teşkil etmektedir. İddialarının aksine onların içinde yaşadıkları kavim ve kabilelerin, bozulmamışlık yönünden en saf ve asabiyet (güç ve nüfuz) yönünden de en kuvvetli neseplerine sahip olmaları gerekir. Bütün bu hususlara dikkat et ve yanlışlardan sakın.

Muvahhidlerin lideri Mehdi'nin Alevî nesebine (Hz. Ali'nin soyuna) nispet edilmesini ise bu yanlışlardan biri sanma. Çünkü Mehdi (aslen onların nesebinden olmadığı halde) içinde yaşadığı toplumun (Masâmidelerin) reisliğine, ilim ve takvası ile meşhur olduktan sonra ve bu özellikleri ve şöhretinden dolayı onları kendi dâvâsına davet etmesinin bir sonucu olarak geldi. Bununla birlikte Mehdi, onlar arasında orta dereceli bir yere sahipti. Görünen ve görünmeyen âlemleri bilen Allah'tır.

Asil Ve Şanı Yüce Olmanın Asaletli Bir Soydan Gelmekle Olacağı Ve Bu Sıfatların, Asabiyet (Güç, Nüfuz, Reislik) Sahipleri İçin Gerçek, Diğerleri İçin Mecaz Ve Benzetme Anlamında Kullanılacağı Hakkında

Asil ve şanı yüce olmak ancak bazı hasletler ile mümkün olur. Asaletli bir soydan gelmenin anlamı, o kişinin atalarının kavmi içinde yüksek bir yere sahip olmaları, şan ve şöhretleriyle zikredilip anılmaları ve bu kişi için de onların soyundan gelmenin ve onların nesebine mensup olmanın kavmi içinde ona bir büyüklük kazandırmasıdır. Bu büyüklüğün temeli ise, atalarının bu insanların kâlpplerinde sahip oldukları büyüklük ve yüceliktir.

İnsanlar yetişmeleri ve nesilleri itibariyle madenler gibi çeşit çeşittir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “İnsanlar madenler gibidir. Cahiliye devrinde hayırlı olanları, İslâm’da da hayırlı olur”. Asillik, nesepten kaynaklanan bir vasıftır. Bir nesebe mensup olmanın semeresinin ve faydasının, o nesebe bağlı olanların oluşturacağı güç ile yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması olduğunu açıkladık. Bu oluşan güç (dışarıya karşı) ne kadar korkutucu ve caydırıcı olursa, içeride de ne kadar koruyucu ve samimi olursa, nesebin faydası o ölçüde artar. O nesep içindeki asil ataların çokluğu ise o nesebe mensup olmağtaki faydayı daha da artırır.

Nesebin semeresinin varlığı için, asabiyet (güç, kuvvet ve nüfuz) sahiplerindeki asalet ve yüceliğin köklü olması gerekir. Sülalelerin şeref ve üstünlükte farklı derecelerde olması, asabiyetlerinin (güç, kuvvet ve nüfuzlarının) farklılaşmasından kaynaklanır. Çünkü farklılaşmanın sırrı bundadır.

Şehirlerdeki münferit kişiler için asillik ve yüce şanlılık ancak mecazî olarak vardır. Eğer şehirliler kendilerinde böyle bir şey vehmediyorsa, bu güzel ve parlak (ama boş) bir iddiadır. Şehirlilerdeki asilliğin anlamı, bir kişinin hayırlı şeylerde önde giden ve gücünün yettiği kadar ailesini üst seviyedekiler arasına katarak afiyet içinde yaşatan atalarını saymasıdır. Oysa bu, atalarla övünmenin ve nesebin semeresi olan asabiyetten (güç ve nüfuz sahibi olmaktan) farklı bir şeydir. İşte bu yüzden şehirlilerin asillik, şan ve şeref id-

diası gerçek anlamda değil, mecazidir. İkisi arasındaki ortak nokta, ataların hayır ve üstünlükleri ile sayılmasıdır. Eğer asillik, şan ve şeref kelimelerinin her iki grup için de gerçek anlamda kullanıldığı sabit olsa bile, bu durumda bu kelimeler birden fazla gerçek anlamda kullanılıyor demektir.

Önceleri asabiyetin (güç ve nüfuzun) eşlik ettiği gerçek anlamda asil ve şanlı olan bir sülale, şehre yerleşip asabiyetlerini kaybedince asillik ve şanlarını da kaybederler. Ancak içlerinde asil oldukları vesvesesi kalır ve kendilerini asil sülalelerden biri sayarlar. Oysa asabiyetleri yok olup gittiği için, asillikleri de tamamen yok olup gitmiştir. Şehirlere yerleşen Arap ve acem sülalelerinden çoğu ilk dönemlerde hep bu vesveseyle avunmuşlardır. Bu vesvesenin kâlpplerinde en köklü şekilde yerleştiği kimseler ise İsrailoğulları'dır. Çünkü bir zamanlar dünyanın en asil ve şanlı milletlerinden biriydiler. Bunda bir çok etken vardı:

İlk olarak neseplerindeki ataları içinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın da aralarında bulunduğu çok sayıda peygamber bulunuyordu ve ayrıca da büyük bir güçleri (asabiyetleri) vardı. İkinci olarak ise Allah onlara vermeyi vaat ettiği büyük bir hükümdarlık ve saltanat bahşetmişti. Ancak daha sonra bütün bunlar onlardan çekilip alındı ve zillet, hakirlik ve aşağılanma içine düşürler. Sonra binlercesi yurtlarından çıkarılarak yeryüzünde sürgün hayatı yaşadılar ve kâfirlerin köleleri oldular. Bu avuntunun hâlâ onlara eşlik ettiği ve konuşmalarında şöyle dedikleri görülüyor: "Bunun atası Harun'dur, bu Yuşâ'nın neslinden, şu Kâlib'in soyundan, şu da Yahuda'nın soyundan..." Oysa çok uzun zamandan beri asabiyetlerini kaybetmişler ve zillet içlerine iyice yerleşmiştir. Nesepleri asabiyetten soyutlanmış şehirlilerden pek çoğu da aynı hezeyanları sayılamaktadır.

Ebû Velid İbn-i Rüşd, "El-Hitabetu Min Talhîsi Kitabi'l-Muallimi'l-Evvel"⁷⁴ isimli kitapta asillikten bahsederken bu hususu karıştırmıştır. Orada şöyle diyor: "Asillik, bir kavmin şehre eskiden yerleşmiş olmasından gelir." Kendisi, bizim burada söylediklerimize ise hiç değinmemiştir. Acaba düşmanlarını korkutabilecekleri ve kendilerini başkalarına kabul ettirecekleri bir güçleri olmazsa, şehre önceden gelip yerleşmiş olmalarının kendilerine ne gibi bir faydası dokunabilir? Ebû Velid İbn-i Rüşd, asilliği adetâ yalnızca adları sayılacak ataların çokluğuna bağlamıştır. Oysa (ele aldığı konu olan) "hitabet" (baş-takinin), kendi düşüncesine çekilmeleri önemli olan ehl-i hâl ve'l-akd'ı (şûrâ meclisi üyelerini) etkileme sanatıdır. Halbuki hiçbir gücü olmayan birine kimse dönüp bakmaz, o da kimseyi kendi görüşüne çekmeye güç yettiremez. Şehirlerde yaşayanlar işte bu durumdadır. Ancak İbn-i Rüşd, asabiyetin olmadığı ve asabiyetle ilgili durumların bilinip uygulanmadığı bir çağda ve yerde yaşadığından, asilliği de sadece ataların sayılması olarak görmüştür. Bu hususta asabiyetin hakikatini ve insanlar içindeki sırrını ise hiç göz önünde tutmamıştır. Allah her şeyi bilir.

⁷⁴ "Birinci Muallim'in Kitabından Özetle Hitabet". Burada "birinci muallim" ile kastedilen Aristo'dur. (Farabi'ye de ikinci muallim deniliyor).

Bir Nesebe (Azad Edilmiş Köleler Gibi) Sonradan Katılanların, Asillik Ve Şanlarını Kendi Neseplerinden Değil, Onları Kabul Edenin Nesebinden Alacakları Hakkında

Yukarıda söylediğimiz gibi asillik, asaletli bir nesepten gelmekle ve sadece asabiyet sahipleri için söz konusu olur. Asabiyet sahibi bir kavim, esasen kendi neseplerinden olmayan bir topluluğu kendi içlerine alıp neseplerine dahil eder veya kölelerini azad ederek kendilerinden kabul ederse, bu kişiler de tamamen onların neseplerine bürünür ve onların asabiyetleri içinde yer alırlar. Hz. Peygamber şöyle diyor: “Bir kavmin mevlâsı (dost ve yardımcıları), o kavimdendir”. Bu dost ve yardımcıları ister azad edilmiş köleler olsun, ister dışarıdan kendi içlerine aldıkları kişiler olsun aynıdır. Artık bu kişilerin doğumla kazandıkları (gerçek) nesepleri, dahil oldukları o topluluk içinde onlara bir fayda sağlamaz. Çünkü o nesepleri, dahil oldukları bu yeni neseplerinden farklıdır ve esasen yeni nesebe dahil olmakla, gerçek neseplerindeki asabiyet de kaybolmuştur. Onun için tamamen bunlardan biri hâline gelirler ve bunlardan biri olarak kabul edilirler.

Bu şekilde bir başka nesebe katılmış insanlar da onlara hizmet etmiş ve yardımcı olmuş atalarının çokluğuyla bir asalete sahip olurlar. Ancak bunların asaleti hiçbir şekilde neseplerine dahil oldukları kişilerinkinden daha üstün olamaz. Bilakis her durumda onlardan daha düşüktür. İşte bir devlete dışarıdan katılan ve ona hizmet eden dost ve yardımcılarının durumu da tamamen böyledir. Bunların o devlet içinde asillik, şan ve şerefe nail olmaları, ancak yaptıkları hizmetlerle ve yine aynı hizmeti yapan atalarının çokluğuyla mümkün olur.

Türklerin ve onlardan önce de (aslen Fars kökenli olan) Bermekîlerin ve Nevbah-toğulları’nın Abbâsî Devleti’ne yaptıkları hizmetler ve bu sayede elde etmiş oldukları asillik, şan ve şeref buna örnektir. Büyük bir asalete, şan ve şerefe nail olan Bermekîlerden Cafer bin Yahya bin Halid, bu konumunu kendi nesebi ile değil, Harun Reşid’in ve kavminin nesebine intisap etmesiyle elde etmişti.

Aynı şekilde bir devlete hizmet eden bütün dostlarının ve yardımcılarının duru-

mu da böyledir. Sahip oldukları asaleti, (kuşaklar boyunca) devlet hizmetinde kökleşerek elde ederler. Bunların eski nesepleri ise kaybolup silinir ve elde ettikleri asillik, şan ve şerefte hiçbir etkisi olmaz. Bu hususta sadece dahil oldukları nesep ve o nesep içindeki hizmetleri etkili olur. Çünkü asillik, şan ve şerefin kaynağı olan asabiyetin (güç, kuvvet ve nüfuz sahibi olmanın) sırrı buradadır. Sahip olduğu şan ve şeref, neseplerine katıldıkları ve hizmet ettikleri kişilerin şan ve şereflerinin bir türevidir.

Kişi, ilk nesebiyle kendi toplumu ve devleti içinde önemli bir yere sahip olabilir; ancak başka bir nesebe intisap edip onların hizmetine girdikten sonra ilk nesebindeki asabiyeti ortadan kalkar ve bu ilk nesebinin kendisine artık hiçbir faydası olmaz. Bermekilerin durumu da böyledir. Söylendiğine göre, Mecusilerin kutsal mekanı olan ateşgâhların koruyucuları ve bekçileri oldukları için Fars toplumu içinde büyük bir asalet ve yüceliğe sahiptiler. Ancak Abbasîlerin hizmetine girdikten sonra ilk nesepleri (ve ilk nesepleri sayesinde sahip oldukları şan ve şeref) hiç dikkate alınmamış, bundan sonraki şan ve şereflerinin kaynağını Abbasî devletine olan intisapları ve hizmetleri teşkil etmiştir. Şan ve şeref konusunda, söylemiş olduğumuz bu hususların dışındaki şeyler, hiçbir gerçekliği olmayan vehimler ve vesveselerdir. Yaşananlar da söylediklerimizin doğruluğuna tanıklık etmektedir. “Şüphesiz ki Allah katında en üstününüz, O’ndan en çok korkanınızdır” (Hucurat Sûresi, 13). Allah ve peygamberi en iyisini bilendir.

Asaletin Bir Nesil İçinde Dört Baba (Kuşak) İle Son Bulacağı Hakkında

Bil ki, elementlerden oluşan maddî alem, kendi içinde taşıdığı özelliklerden dolayı, hem zâtlar hem de hâl ve durumlar yönünden değişip bozulan bir yapıdadır. Madenler, nebatlar ve insanların da içinde olduğu bütün varlıklar ve canlılar, gözlemlendiği gibi, değişip bozulmaya mahkûmdur. İşte (varlıklar gibi) hâl ve durumlar da böyledir. Özellikle de insanla ilgili olanlar... İlimler önce gelişir, sonra da yok olup gider. Sanayi ve diğerleri için de aynı şey geçerlidir.

Asalet, şan ve şeref de insanlar için söz konusu olan durumlardandır ve o da bir şekilde mutlaka bozulup yok olacaktır. İnsanlardan hiç kimse için, tâ Hz. Âdem'den beri hiç bozulmadan ve kesintisiz olarak atalardan devredip gelen bir asillik, şan ve şeref yoktur. Bunun tek istisnası, Allah'ın bir ikramı ve gözettiği bir sırdan dolayı Hz. Peygamber'dir. Her asaletin, şan ve şerefin başlangıcı -söylendiği gibi- haricidir (kişilerin zâtlarında mevcut değil, sonradan kazanılmadır). Asalet, şan ve şeref, en yüksek derecesine ulaşmış olduğu başkanlıktan itibaren giderek zayıflayarak geriler ve sonunda da tamamen yok olur. Bütün yaratılmışlarda (sonradan ortaya çıkmış olan şeylerde) olduğu gibi, asilliğin yokluğu da varlığından önce gelmektedir.

Kazanılan asalet, şan ve şeref dört kuşak sonra ortadan kalkar. Çünkü bunları kazanan, onları kazanmak için nelere katlandığını bilir ve onu koruyup sürdürmek için gerekli sebeplere sarılır. Kendisinden sonra gelen oğlu, bunları kazanmış olan babasının hemen arkasından geldiği ve bunların kazanılması için nelere katlandığını babasından duyduğu için, o da bunların korunup devam ettirilmesine önem verir. Ancak bir şeyi duyanın, o şeyi bizzat görenden daha eksik olması gibi, (bunların korunması noktasında) oğul da babadan daha gevşektir. Üçüncü kuşağa gelindiğinde, onun yaptığı kendisinden öncekilere uymak ve onları taklit etmektir. Mukallidin (taklit edenin), müçtehide göre daha eksik olması gibi, üçüncü kuşak da ikincisine göre daha eksik ve gevşektir.

Dördüncü kuşağa gelindiğinde ise, o, kendisinden öncekilerin yolundan tamamen ayrılır, sahip oldukları asalet, şan ve şerefi koruyup devam ettirecek her şeyi terk eder ve bunları küçümser. Sahip oldukları bu mertebenin bir çok şeye katlanılarak elde edilmiş bir kazanım değil, başlangıçtan beri hep var olan ve sadece nesebinden kaynaklanan, hiç yokolmayacak bir değer olduğuna vehmeder. Onun hangi sebeplerle ve nasıl kazanıldığını bilmez; bunların tek kaynağının soyu olduğu düşüncesiyle avunur. Böylece kendisini, asabiyetinden (tabanından ve taraftarlarından) üstün görür. Onların hep kendilerine itaat ettiğine bakarak, bu itaatin kendilerinde var olan özel bir üstünlükten kaynaklandığını düşünür. Oysa bu itaatin karşılığında kendisinin de tevazu göstermesi ve bağlılarının sevgisini kazanmak için aralıksız çalışması gerektiğini asla bilmez. Bu şekilde onları sürekli küçük görüp aşağılar. Bütün bunlardan dolayı bağlıları da giderek tavır değiştirmeye başlar. O sülaleden veya o neseap içindeki başka koldan, yaptıkları şeylere bakarak razı ve hoşnut oldukları başka birini destekleyip ona itaat ederler. Aynı neseap içinde birini desteklemelerinin sebebi, daha önce söylediğimiz gibi, o nesebin sahip olduğu asabiyettir (toplumsal taban ve taraftarlarının gücüdür). Böylece destekledikleri bu ikinci kol yükselir ve birincisi zayıflayıp kaybolur; asalet, şan ve şerefleri yok olup gider. İşte hükümdarların genellikle yaşadıkları akıbet budur. Aynı şekilde kabile reisleri, emirler ve diğer asabiyet sahiplerinin durumu da böyledir. Şehirlerde de durum pek farklı değildir. Birileri asalet, şan ve şereflerini kaybederken bunlara zamanla başkaları sahip olmaktadır. “Eğer Allah dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir. Bu Allah’a güç değildir” (İbrahim Sûresi, 19-20).

Asalet, şan ve şerefin dört kuşak süreceğini söylememiz, tanık olduğumuz örnekler genel olarak böyle sonlandığı içindir. Yoksa bunların dört kuşaktan önce de yok olup gittiği veya beş-altı kuşak boyunca devam ettiği de oluyor. Ancak asabiyet bu kuşaklara ulaşabildiğinde mutlaka düşüş ve yok olma aşamasına da girilmiş oluyor. Dört kuşak şu şekilde vasıflandırılır: “Kurucu kuşak”, “(aynen kurucu gibi) yapılması gerekenleri yapan kuşak”, “mukallit (taklitçi) kuşak” ve “yıkıcı kuşak”...

Asaletin bu şekilde dört kuşak boyunca sürmesi övgüye değer bir husus olarak görülmüştür. Hz. Peygamber Hz. Yusuf’tan bahsederken, onun asalet noktasında en üst dereceye ulaşmış olduğuna işaret ederek şöyle diyor: “O, asil oğlu asil oğlu asil oğlu asil olan İbrahim oğlu İshak oğlu Yakup oğlu Yusuf’tur”. Yine Tevrat’ta aynı anlama gelen (ve Hz. Musa’ya hitaben söylenmiş) şu âyet vardır: “Ben, her şeye güç yetiren, kötülüklerle razı olmayan, babalarının hatalarının karşılığını üçüncü, dördüncü kuşağa kadar oğullardan isteyen Rabbin Allah’ım.” Bu neseap ve asalettaki nihaî noktanın dört kuşak olduğunu gösteriyor.

“El-Eğanî Fî Ahbârî Azîfî’l-Gavânî” isimli kitapta anlatılan haberlerden biri şudur: Kisra, Arap emirlerinden Numan’a şöyle der: “Araplarda bir kabilenin bir başka kabileyeye üstünlüğü var mıdır?” Numan: “Evet”. Kisra: “Bu üstünlük ne ile olur?” Numan: “Üç atanın (büyük dede, dede ve babanın) peş peşe reis olmaları ve dördüncünün de onlara katılarak silsilenin dörde tamamlanmasıyla. İşte bu kabile içinde kazanılmış en büyük şereftir”. Sonra bu şekilde olanları araştırdı ve sadece şunların böyle bir şerefe nail olduklarını gördü: Kays kabilesinden Huzeyfe bin Bedr El-Fezâri sülalesi, Şeyben kabilesinden Zü’l-Ceddeyn sülalesi, Kinde’den Eş’as bin Kays sülalesi, Hâcib bin Zürâre sülalesi ve

Temim oğullarından Kays bin Asım El-Menkariyy sülalesi.

Kisra, muhataplarının asalet iddialarının gerçeğini anlamak için, onları aşiretleriyle biraraya getirdiği büyük bir toplantı tertip etti. İlk önce Huzeyfe bin Bedr, ondan sonra da Numan'a olan yakınlığından dolayı Eş'as bin Kays, ardından Bistam bin Şeyban, Hacib bin Zürâre ve son olarak da Kays bin Asım kalktı ve oradakilere hitap ederek kendilerinde olanları (asalet ve özelliklerini) açıkladılar. Kisra onları dinledikten sonra dedi ki: "Bunların hepsi de asil kişilerdir ve bulundukları yerlere layıktırlar".

Araplar arasında bu sülaleler (asalet bakımından) Haşimoğulları'ndan sonra zikredilirler. Aynı şekilde, Haris bin Ka'b El-Yemenioğulları'nın bir kolu olan Zübyanoğulları da onlarla birlikte zikredilir. Yine bütün bu hususlar da asalette dört kuşağın son nokta olduğunu gösteriyor. En iyisini bilen Allah'tır.

Çöllerde İlkel Şartlarda Yaşayan Kavimlerin Üstün Ve Galip Gelmeye Diğer Milletlerden Daha Muktedir Oldukları Hakkında

Bil ki, üçüncü fasılda⁷⁵ değindiğimiz gibi, bedevî yaşamı cesareti olmanın bir sebebi olduğuna göre, bedevî kabilelerin diğerlerinden çok daha cesur olduklarına, galip gelmeye daha muktedir olduklarına ve bunun sonucunda da diğer milletlerin ellerindeki şeyleri onlardan zorla alabileceklerine kuşku yoktur. Hattâ bu hususta aynı kavmin değişik zamanlardaki durumu da farklı olmaktadır.

Verimli topraklara yerleşip bolluk içinde ve lüks hayata alışan bedevî halkların, bedevîlik ve ilkeliklerinin azaldığı ölçüde cesaretlerinin de azaldığı görülür. Bu husus, yabanilikleri ortadan kalkıp evcilleşen ceylan, yaban sığırı ve eşeğinin durumuna bakılarak da anlaşılabilir. İnsanlar arasına karışarak daha uygun şartlarda yaşayan bu hayvanlar, yürüyüşüne varıncaya kadar bütün hareketlerinde şiddet ve hırçınlıktan uzaklaşarak uysallaşırlar.

(Medenî) toplum arasına karışan ve bu hayata alışan ilkel ve yabani insanların durumu da aynıdır. Bunun sebebi, canlıların tabiatlarının ve karakterlerinin, alışkanlıklara ve imkânlara göre belirlenip şekilleniyor olmasıdır. Toplumların galip gelmesi ve üstünlük sağlaması, cesaret, yiğitlik ve gözükaralık sayesinde olduğuna göre, sayıları ve güçleri birbirine yakın olan toplumlardan, bedevîlik, ilkelik ve yabanilikte en ileri noktada olanlarının galibiyete en yakın olacakları da açıktır.

Bu hususta Mudar kabilesi ile, kendilerinden önce devlet kurmuş ve bolluğa kavuşmuş Hımyer ve Kihlan kabileleri ve yine Irak'ın verimli topraklarını yurt edinmiş Rebia kabilesinin durumuna bakılabilir. Mudar kabilesi üyeleri bedevîliklerini ve bundan kaynaklanan köklü geleneklerini korudukları hâlde, diğerleri bolluk ve nimetler içinde

---

⁷⁵ Doğrusu beşinci fasıl.

yaşadıkları farklı bir toplumsal düzene geçiş yapmışlardır. Ancak sıkı sıkıya tutundukları bedevilik Mudar kabilesinin yiğitlik ve cesaretini sürekli bilediği için, bunlar diğerleriyle aralarında yaşanan çatışmalarda sürekli galip gelmişler ve rakiplerinin ellerindeki herşeyi almışlardır.

Tayyioğulları, Amir bin Sa'saa oğulları ve onlardan sonra da Süleym bin Mansuroğulları'nın durumları da aynıdır. Bunlar bedeviliklerini Mudar ve Yemen'in diğer kabilelerinden sonra da devam ettirmişler, rahat ve şatafatlı bir yaşamın geleneklerine hiç bulaşmamışlardır. Böylece lüks yaşamın zayıflatıcı etkisinden uzak kaldıkları gibi, bedevilik de onlardaki asabiyet (birbirine bağlı ve kenetlenmiş bir topluluk olma) gücünü artırmış ve bunlar da sonunda diğerlerine galip gelmişlerdir. Bolluk içinde lüks bir yaşama geçen diğer bütün Arap kabilelerinin durumu aynıdır. Bâdiyelerde yaşamaya devam eden kabileler, sayıları ve güçleri denk olduğu takdirde bunlara daima galip gelirler. Savaş, her bakımdan sıkıntılı bir süreçtir ve bunun üstesinden de ancak daha dayanıklı olan kabile gelebilir. Allah'ın kulları için geçerli olan kanunu budur.

Asabiyetin Yöneldiği Nihai Noktanın Hükümdarlık (Devlet) Olduğu Hakkında

Daha önce de söylediğimiz gibi korunma, savunma, hakkına sahip çıkmak ve bunlar gibi diğer bütün işler, asabiyetle (birbirine kenetlenmiş olan güçlü bir toplulukla) sağlanır. Ve yine daha önce söylediğimiz gibi, insanın tabiatı gereği, toplu halde yaşanan her yerde insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek ve onların birbirlerine zulmetmelerine engel olacak bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu kişinin asabiyeti (toplumsal taban ve taraftarları) itibarıyla diğerlerinden çok daha güçlü olması gerekir. Aksi takdirde bir yöneticiden beklenen görevleri yerine getirmeye muktedir olamaz.

İşte toplum içinde bu görevleri yerine getirmek, riyasetten (reislikten, başkanlıktan) daha ileri bir şey olan “hükümdarlık”tır. Çünkü riyaset sonuçta, sahibine (bir çeşit gönüllülükle) tâbî olunan ve kendisine tâbî olanlara karşı yönetimini zora başvurarak icrâ edebilecek gücü bulunmayan bir makamdır. Hükümdarlık ise galip gelmeye ve zor kullanmaya dayalı bir makamdır. Reis de kendisine olan bağlılığın galip gelmeye ve (yönetimde) zor kullanacağı bir boyuta ulaştığını görürse bunu yapmaktan geri kalmaz; çünkü bu bizatihi talep edilen bir şeydir. Ancak reisin buna muktedir olması, kendisine tâbî olunmayı da sağlayacak olan asabiyetle gerçekleşir. Asabiyetin nihai hedefi ise, görüldüğü gibi hükümdarlıktır.

Bir kabile içinde dağınık sülaleler (aşiretler) ve bir çok asabiyet varsa, bu durumda diğerlerinin hepsinden daha güçlü olan bir asabiyetin olması gerekir. Bu asabiyet diğerlerine galip gelecek ve onları kendisine tâbî kılarak kendi etrafında birleştirip kenetleyecektir. Sanki böylece ortaya çok daha büyük ve tek bir asabiyet çıkacaktır. Bu sağlanmadığı takdirde, anlaşmazlıklara ve çekişmelere sahne olacak bir dağınıklık hâli sözkonusu olur. “Eğer Allah insanlardan bir kısmı ile diğerlerini savup hizaya getirmeseydi, muhakkak yeryüzü (yeryüzünün düzeni) bozulurdu” (Bakara Sûresi, 251).

Bir asabiyet kendi kavmi içinde galip gelip üstünlük kurunca, tabiatı gereği, kendisinden daha uzakta olan bir başka asabiyetin sahiplerine de galip gelmek ve onlar üzerinde de üstünlük kurmak isteyecektir. Eğer üzerinde üstünlük kurmak istediği onlara denk olur ve kendini savunarak onlara bu fırsatı vermezse, bu durumda, dünyadaki dağınık bir şekilde yaşayan diğer kabile ve halklar gibi, her iki asabiyet de sadece kendi kavimleri ve bölgeleri içinde galip ve üstün olmaya devam ederler. Fakat eğer o asabiyete galip gelir ve onu da bünyesine dahil ederse, bu durumda gücüne güç katmış olur ve birincisinden daha yüksek bir üstünlük ve hakimiyete yönelir. Bu büyüme ve genişleme eğilimi, devlet olma gücünü ele geçirene kadar devam eder.

Devlet olma gücüne eriştiklerinde, kendisini savunacak asabiyeti olan, ama artık ihtiyarlık (çöküş) dönemine ulaşmış bir devletle karşılaşılırsa onu hırsla ele geçirip bu devlete sahip olurlar. Fakat devlet olma gücüne eriştiklerinde, ihtiyarlık dönemine gelmiş (artık tehlike çanları çalan) bir devletle değil de, daha ziyade asabiyet sahibi kimselerin yardımına ve desteğine ihtiyaç duyan, bu asabiyet sahiplerini yardımcıları (idarecileri) arasına katmaya istekli bir devletle karşılaşılırsa, o zaman da maslahatlarına uygun olarak bu devlete yardım edip destek olurlar. Bu destekleri sayesinde devlette sahip olacakları idarecilik, tek bir hükümdarın bulunduğu hükümdarlık şeklinden daha düşük olsa da, sonuçta bu da bir çeşit hükümdarlık sayılır. Türklerin Abbasiler içindeki; Sınhâce ve Zenatilerin Kütameler içindeki; ve Hamedanoğulları'nın Şii hükümdarlıkları ve Abbasi-ler içindeki durumları böyledir.

Böylece hükümdarlığın (devletin), asabiyetin nihaî noktası olduğu açıklığa kavuşmuş oldu. Asabiyet bu noktaya ulaştığında, artık kabile hükümdarlığı (devlete) sahip olur. Bu, o güce ulaştığındaki duruma göre ya tek başına hükümdarlık ya da bir devlete yardım edip desteklemek suretiyle elde ettiği hükümdarlık (koalisyon) şeklinde olur. Bîraz sonra açıklayacağımız gibi, eğer bazı engellerden dolayı asabiyet bu nihaî noktaya ulaşmazsa, Allah'ın onun hakkında vereceği kesin hükme kadar olduğu hâl üzere kalır.

Kabilelerin Devlet Olmalarının Önündeki Engelin Lükse Ve Sefahata Dalmaları Olduğu Hakkında

Bu durumun en temel sebebi şudur: Bir kabile asabiyeti sayesinde ve asabiyetiyle orantılı olarak, bolluk ve lüks içinde yaşayanlar üzerinde hakimiyet kurarsa, onların nimetlerine ve refahına da ortak olur. Veya bu tür nimetlere ortak olması, bir başka devlete verdiği destek ve yardımlar sayesinde de mümkündür. Eğer bu devlet, kimsenin onu ele geçirmeye veya iktidara ortak olmaya heveslenemeyeceği kadar güçlü olursa (asabiyet sahibi ve gelişmekte olan) kabile, ona tâbî olmakla elde edeceği nimetlerle yetinerek o devlete itaat eder ve himayesine girer. Böyle bir durumda, devleti ele geçirmek için hiçbir emele sahip olmazlar. Düşündükleri tek şey o devletin gölgesi altında rahat bir şekilde ve ulaşabilecekleri en üst derecede bolluk ve lüks içinde yaşamak, güzel evlerde oturup güzel elbiseler giymektir. Bu şekilde bedevîliklerinden kaynaklanan haşinlik ve kabalıkları gider, asabiyetleri ve cesaretleri de zaman içinde zayıflar.

Onların çocukları ve torunları da bu bolluk içinde yaşarlar ve asabiyetlerini korumak için yapılması gerekli işlerle ilgilenmezler. Öyle ki bu onlarda artık yeni bir tür ahlâk ve tabiat haline gelir. Birbirini takip eden kuşaklarla birlikte asabiyetleri, cesaret ve yiğitlikleri daha da zayıflar ve nihayet, içine daldıkları lüks ve sefahatin derecesine göre, hükümdarlık (devlet olma) emelleriyle birlikte bu özelliklerinin de yok olup gitmesine seyrirci kalırlar. Evet, lüks ve sefahat içinde yaşamak, üstünlük ve galibiyeti sağlayacak olan asabiyeti ortadan kaldırır. Asabiyet yok olunca da, bir kabile, ulaşmak istediği hedeflerine ulaşamaması bir yana, kendisini korumaktan da aciz kalır ve başkaları onu kendisine tâbî kılar.

Böylece lüks ve sefahatin devlet olmaya giden yolun önündeki engellerden biri olduğu anlaşılmış oldu. Allah mülkünü dilediğine verir.

Bir Kabilenin Düşkünleşip Zelilleşmesinin Ve Başkalarına Boyun Eğmesinin, Onların Devlet Olmasının Önündeki Engellerden Biri Olması Hakkında

Bunun sebebi düşkünleşip zelil olmanın ve başkalarına boyun eğmenin asabiyeti ve asabiyetin şiddetini kırmasıdır. Zaten başkalarına boyun eğip zelil olmak, bunların kaybedildiğinin bir delilidir. Zilleti kabullenen kendisini savunmaktan da aciz kalır. Kendisini savunmaktan aciz olan ise bir şeyi elde etme mücadelesini hiç yapamaz.

Bu husus, İsrailoğulları'nın durumuna bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Hz. Musa onlara, Allah'ın Şam'ın⁷⁶ hükümranlığını kendilerine takdir ettiğini haber verip bunun için mücadele etmelerini isteyince, onlar acizlik gösterip şöyle dediler: "Ey Musa! Orada zorba (azgın) bir topluluk var; onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz" (Maide Sûresi, 22). Yani, Hz. Musa'ya örtülü olarak dedikleri şuydu: "Ey Musa! Allah kendi kudretiyle onları çarpıp oradan çıkarsın ve bu da senin mucizen olsun". Hz. Musa, oraya girmeleri için ısrar edince onlar da inatlarında devam edip âsi oldular ve şöyle dediler: "Ey Musa! Orada onlar bulundukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz. Artık sen ve Rabbin gidip savaşın; biz burada oturacağız" (Maide Sûresi, 24).

Onların böyle ürkek bir tavır sergilemelerinin sebebi, âyetlerin açıklamasının da gösterdiği gibi, kuşaklar boyunca (Mısır'da) Kıptilere boyun eğmeleri ve onlar karşısında zillet içinde bulunmaları nedeniyle, haklarını elde etmek için mücadele etmekten aciz oluşlarıdır. Öyle ki kuşaklar boyu süren bu zillet nedeniyle asabiyetleri tamamen yok olup gitmiştir. Bununla birlikte Şam'a girip hakkıyla mücadele etmemelerinin bir diğer sebebi de, Hz. Musa'nın haber vermiş olduğu, Allah'ın takdiriyle Şam'ın kendilerinin olduğu ve orada bulunan Amâlikelerin kendileri için bir av olduğu gerçeğine tam olarak iman etmemeleridir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı zillet onların tabiatlarının bir parçası haline gelmiş, haklarını elde etmek için mücadele etmekten aciz kalmışlar ve peygamberlerinin kendilerine haber verdiği ve yapmalarını emrettiği şeye karşı gelmişlerdir. Böyle yapmalarından dolayı Allah da onları cezalandırmış ve Kur'an'ın anlattığı gibi kırk yıl Mısır ile Şam arasındaki Tih çölünde hiçbir toplumun arasına karışmadan başıboş dolaşmışlardır. Mısır'da Kıptiler, Şam'da da Amâlikalar bulunduğu ve iddialarınca onla-

---

⁷⁶ Bugünkü Ürdün, Filistin, Suriye ve Lübnan'ı içine alan bölge.

ra karşı kendilerini savunmaktan da aciz oldukları için, ne Mısır'a ve ne de Şam'a girebilmişlerdir.

Bir bütün olarak bu âyetlerden anlaşılan, İsrailoğulları'nın kölelikten kurtulduktan sonra kırk yıl çölde dolaşmalarının bir hikmeti olduğudur. O da şudur: Kuşaklar boyunca zillet içinde kalmış ve asabiyetleri yok olmuş neslin çölde kalınacak süre içinde ortadan kalkmaları ve orada köleliği ve zilleti tanımayan yeni bir neslin yetişmesidir. Bu nesil sahip olacakları asabiyetleri sayesinde, haklarını elde etmeye ve galip gelmeye güç yetirebilecektir. Anlaşılabileceği üzere kırk yıl, bir kuşağın yok olup, yeni bir kuşağın yetişmesi için ihtiyaç duyulacak en az süredir. Her şeyi hikmetle takdir eden ve her şeyi bilen Allah bütün eksikliklerden uzaktır.

İsrailoğulları'nın bu durumu asabiyetin önemi; kendilerini savunmak ve haklarını elde etmek için mücadele etmenin ancak asabiyetle mümkün olacağı ve asabiyetini kaybedenlerin bütün bunları yapmaktan aciz kalacakları hususundaki en açık delili teşkil etmektedir.

Bir kabilenin zillet içinde olduğunu gösteren şeylerden biri de onların vergi ve haraç ödemesidir. Bir kabilenin birilerine vergi vermesi, o konuda zillete razı olması demektir. Çünkü başkalarına vergi ve haraç vermekte nefislerin kabullenemeyeceği bir zillet vardır ve buna ancak ölümden ve yok olmaktan kurtulmak için katlanılabilir. Bu durum ise asabiyetin zayıf olduğunu ve kendilerini savunabilmekten aciz olduğunu göstermektedir. Kendilerine yapılan haksızlığı engellemeye güç yetiremeyip başkalarına boyun eğen ve zillete düşenlerin, (kendilerini savunmanın da ötesinde) bir şeyler elde etmek için mücadele edemeyecekleri açıktır. İşte bu yüzden acziyet ve zillet, daha önce de söylendiği gibi, devlet olmanın önündeki engellerden biridir.

Hz. Peygamber, ensardan bazılarının evinde çiftçilikte kullanılan sapan görünce şöyle demiştir: “Bu sapan bir kavmin evlerine girince, onunla birlikte oraya mutlaka zillet de girer” (Çünkü ziraatla meşgul olanlar genellikle devlete haraç verirler). Bu, haraç vermenin zilleti gerektireceğinin açık bir delilidir. Ayrıca haraç baskıyla alınacağı için, bu baskıya muhatap olanlar, zillete düşmelerinin yanısıra (baskıya uğramalarının doğal bir sonucu olarak) hileci ve entrikacı bir karaktere de sahip olacaktırlar. Eğer bir kabilenin baskı ve zillet içinde haraç verdiğini görürsen, artık sonsuza kadar onların devlet olmalarını bekleme.

Bu söylenenler ışığında, bazılarının, Mağrib'deki Zenatelerin (devlet kurmadan önce) hayvancılıkla uğraştıklarını ve dönemin hükümdarlarına haraç verdiklerini iddia etmelerinin yanlışlığı da açığa çıkmış oluyor. Evet, görüldüğü gibi bu çok fahiş bir yanlışlıktır. Çünkü şayet böyle bir şey gerçekleşmiş olsaydı, bir hükümdarlığa ve devlete sahip olmaları asla mümkün olmazdı. El-Bab hükümdarı Şehriberaz'ın, kendisini yenen Abdurrahman bin Rebia'dan aman dilerken söylediklerine dikkat edilsin. Şehriberaz şöyle diyor: “Bugün sizden biriyim; elim elinizdedir ve yüzün size dönmüştür (size itaat ediyorum). Allah, (bu durumu) bize ve size bereketli kılsın. Size vereceğimiz cizye, (gücümüzle) size yardım etmek ve sevdiğiniz şeyleri yerine getirmek olsun. (Mallarımızdan vereceğimiz gerçek) cizye ile bizi zelil kılıp da düşmanlarınız karşısında zayıf düşürmeyin”. Söylediklerimizin delili olarak bu sözler yeter.

Güzel Şeylerde Yarışmanın, Hükümdarlığın (Devlet Olmanın); Kötülükleri İşlemenin İse Hükümdarlığın Elden Gideceğinin Alâmetlerinden Biri Olduğu Hakkında

Yukarıda söylediğimiz gibi, insanın tabiatından kaynaklanan toplu halde yaşama özelliğinden dolayı, devlet insan yaşamında tabii bir olgudur ve insan, fıtratının temeli ve düşünme gücü sayesinde hayırlı şeylere kötü şeylerden daha yakındır. Çünkü kötülükler, ancak onda mevcut olan hayvanî kuvvetlerinden kaynaklanır. Ama madem ki o önce insandır, o hâlde iyiliğe ve iyiliklere daha yakındır. İnsan için devlet ve siyaset, insan olusundan dolayı vardır. Çünkü bu kurumlar hayvanlarla ilgisi olmayan, sadece insana özgü kurumlardır. Dolayısıyla siyaset ve hükümdarlıkla uyumlu olacak şey, iyilik ve iyi olan şeylerdir.

Daha önce de söylendiği gibi, hükümdarlığın (devletin) üzerine binâ edildiği temel, asalet, şan ve ululuktur. Çünkü devletin hakikati olan asabiyet, bununla (asalet, şan ve ululukla) gerçekleşir. Devletin varlığını tamamlayan ve onu mükemmelleştiren ise iyi ve güzel şeylerdir. Çünkü devletin, onu tamamlayan unsurlarından eksik olarak var olması, organları olmayan veya insanlar arasında çıplak olan bir insanın durumu gibidir. Sadece asabiyete sahip olup, iyilik ve güzelliklerden mahrum olmak (nüfuz sahibi) sülâlelerin asillikleri ve büyüklükleri için bir eksikliktir. Sülâleler için durum böyle olduğuna göre, acaba bütün asillik ve yüceliklerin nihai hedefi olan hükümdarlık sahipleri için durum nasıl olur?

Aynı şekilde siyaset ve devlet, insanların (güven içinde) varlıklarını devam ettirmelerinin garantisi ve Allah'ın hükümlerini insanlar arasında uygulamak noktasında da Allah'ın halifelîğidir. Allah'ın yarattıkları ve kulları için koyduğu hükümler, kulların faydası için konulmuş ve onların hayrına olan iyi ve güzel hükümlerdir. İnsanların koymuş olduğu hükümlerin kaynağı ise, Allah'ın kudreti ve kaderinden farklı olarak, cehalet ve şeytandır. Çünkü hayrın ve şerrin tek yaratıcısı ve takdir edicisi, kendisinden başka bir

yaratıcı olmayan Allah'tır. Devlet olabilecek bir asabiyete ve bu asabiyetle birlikte kullar arasında Allah'ın hükümlerini uygulamak için gereken iyi ve güzel vasıflara sahip olan biri, insanlar arasında Allah'ın halifelğine ve insanların güven içinde yaşamlarını sürdürmelerini garanti altına almaya hazır hâle gelmiş ve buna salâhiyetli olur.

Bu delil, birincisinden daha sağlam ve doğrudur. Asabiyet sahiplerinden devlete ulaşmış olanlardaki hayırlı ve güzel şeyler buna tanıklık etmektedir. Asabiyet sahibi olup pek çok bölgeye ve halklara hakim olan kimselere baktığımızda, bu kişilerin cömert olma, hataları bağışlama, güç yetiremeyenlerin yüklerini hafifletme, misafirlere ikramda bulunma, yoksullara yardım etme, hoşla gitmeyen şeylere sabretme, verilen sözlere sadık kalma, korunması gerekenleri koruma, şeriatı ve şeriatin taşıyıcıları olan âlimleri yüceltmek için harcamalarda bulunma, âlimlerin yapılması ve yapılmamasını söyledikleri sınırlar içinde hareket etme ve onlar hakkında olumlu düşünme, yine onlara inanıp onlarla bereket dileme ve onlardan dua isteme, ileri gelenlerden ve yaşlılardan hayâ edip onlara saygı ve hürmet gösterme, hakka sarılıp teslim olma, zayıflara karşı insaflı olma ve onlara infakta bulunma, yoksullara karşı mütevazı olma, yardım isteyenlerin dertlerini dinleme, şer'i hükümlere riayet edip ibadetleri yerine getirme ve ihanetten, hileden verdiği sözleri bozmaktan uzak kalma gibi iyi ve güzel şeylerde birbirleriyle yarıştıklarını görüyoruz.

Evet, onların bu (güzel) siyasi ahlâka sahip olduklarını ve bu hasletler nedeniyle idareleri altında olanları -veya genel olarak bütün insanları- yönetmeye lâyık olduklarını biliyoruz. Bu, asabiyetlerinden ve galip geldiklerinden dolayı Allah'ın onlara vermiş olduğu bir hayırdır. Yoksa gereksiz yere ve hak etmedikleri hâlde verilmiş bir şey değildir. Hükümdarlık, asabiyetlerine en uygun olan mertebe ve hayırdır. İşte bundan dolayı biliyoruz ki, Allah onların hükümdarlığına (yönetici olmalarına) izin vermiş ve bunu onlara nasip etmiştir.

Bunun aksine, eğer Allah bir toplumun elindeki hükümdarlığın çöküşünü irade ederse, onları kötülöklere ve kötölükleri işlemeye yöneltir. Böylece onlardaki siyasi faziletler ve hasletler hükümdarlık ellerinden çıkana kadar zayıflayıp eksilir ve nihayet tamamen kaybolup gider. İşte bu durumda başkaları (bir zamanlar sahip oldukları iyilikten dolayı) Allah'ın onlara verdiği hükümdarlığı ellerinden olmak için onlara karşı harekete geçer ve hükümdarlık bir hayır olarak onlara verilir: "Bir memleketi helak etmek istediğimizde, o memleketin zenginlik sebebiyle şırmamışlarına (iyilikleri) emrederiz; bunlar ise kötölükleri işlerler. Böylece oranın üzerine söz (helak olmak) hak olur; biz de orayı yerle bir ederiz" (İsrâ Sûresi, 16). Geçmiş toplumlar üzerinde bir inceleme yaparsan, söylediklerimize pek çok örnek bulursun. Allah dilediğini yaratır ve seçer.

Bil ki, asabiyet sahibi kabilelerin, yarış içine girdikleri -ve onların hükümdarlığına tanıklık eden- tamamlayıcı iyiliklerden biri de âlimlere, salih kişilere, asil ve soylulara, tüccarlara ve gariplere saygı ve hürmette bulunmak, herkese kendi derecelerine göre muamele etmektir. Çünkü asabiyet sahibi kabilelerin, yine kendileri gibi asalet ve üstünlükte yarışan, nüfuzlarını ve etkilerini genişletmeye çalışan kabilelere saygı ve hürmette bulunmaları zaten doğal bir durumdur ve daha ziyade ikramda bulunulan topluluğun korusundan emin olmak veya onlar sayesinde etki sahibi olmak amacından kaynaklanır. Oysa yukarıda saymış olduğumuz insanların, korkulacak ve korunmayı gerektirecek bir

asabiyetleri olmadığı gibi, fayda ümit edilecek bir etkileri de yoktur. Dolayısıyla bunlara gösterilen saygı ve hürmetin hiç bir menfaat şüphesi taşımadığı, sadece ve sadece onları yüceltmek için yapıldığı ve tamamen siyasetin tamamlayıcı unsuru olan güzelliklerin bir parçası olduğu anlaşılır. Çünkü saygı ve hürmetin, eşit veya benzer durumdaki kabilelere gösterilmesi, o kabileler arasında yürütülen özel siyaset gereği bir zorunluluk iken, fazilet sahibi ve özellikleri olan kişilere gösterilmesi ise genel siyasette tamamlayıcı ve güzelleştirici bir unsurdur. Salih kimselere dindarlıkları, âlimlere şeriat hükümlerinin uygulanmasında kendilerine başvurulduğu, tüccarlara onları teşvik edip ellerindeki şeylerin faydasının genele yayılması ve gariplere de güzel ahlâkın bir gereği olarak saygı, hürmet ve ikramda bulunulur. İnsanlara, kendi derecelerine göre muamelede bulunmak da adaletin bir parçasıdır.

Asabiyet sahiplerinde bu özelliklerin bulunmasından, onların genel siyaset, yani hükümdarlık sahibi oldukları anlaşılır. Allah, bu kimselerin hükümdarlıklarına, alâmetlerini taşıdıkları için müsaade etmiştir. İşte, bu yüzden, eğer Allah bir topluluktan iktidar ve saltanatlarının çekilip alınmasını dilerse, bu topluluğun ilk terk edeceği şey yukarıda saydığımız insanlara saygı ve hürmet gösterileri olacaktır. Onun için herhangi bir toplulukta bu hasletin ortadan kalktığını görürsen bil ki, orada faziletler kaybolmaya başlamıştır ve artık hükümdarlığın son bulacağını gözleyebilirsin. “Allah (emirlerinden yüz çeviren) bir topluma bir kötülük dileyince, artık onu geri çevirecek yoktur” (Ra’d Sûresi, 11). Allah her şeyi en iyi bilendir.

Göçebe Ve İlkel Bir Topluluğun Devletin Sınırlarının Daha Geniş Olacağı Hakkında

Bunun sebebi, daha önce söylediğimiz gibi, böyle bir topluluğun, diğer topluluklardan daha savaşçı bir karakteri bulunması, onlara galip gelmeye ve onlar üzerinde hakimiyet kurmaya daha muktedir olmasıdır. Çünkü onlar evcıl hayvanlara kıyasla vahşi hayvanlar gibidir. Araplar, Zenâneteler ve bunlar gibi olan Kürtler, Türkmenler ve Sinhâcelerden Lisamlar böyle topluluklardır. Bu göçebe kavimlerin, çiftçilik edecekleri ve sürekli olarak üzerinde yaşayacakları veya sığınacakları bir vatanları yoktur. Her yer onlar için ayındır. Bu yüzden hakimiyetinde olan yerlerle ve bunların etrafındaki bölgelerle yetinmezler. Yine her hangi bir sınırdan durmazlar. Aksine hakim oldukları yerlerden çok uzak yerlere uzanırlar ve çok uzaklardaki halkları hakimiyetleri altına alırlar.

Bu hususta Hz. Ömer'den nakledilen sözlere dikkat et. Hz. Ömer kendisine biat edilince ayağa kalkmış ve Müslümanları Irak'a cihada gitmeye teşvik ederken şunları söylemiştir: Hicaz, sizin için sadece hayvanlarınıza beslenecekleri otlaklar arayarak (göçebe olarak) yaşayacağınız bir yerdir. Buranın halkı ancak bu şekilde yaşayabilir. Allah'ın kitabını okuyan muhacirler, Allah'ın vaadini okumuyorlar mı? Allah'ın, kitabında sizi varis kılacağını vaat ettiği yerlere yürüyün. Allah şöyle buyuruyor: “O, müşrikler hoşlanmasa da (kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resulünü hidayet ve hak din ile gönderendir” (Tevbe Sûresi, 33).

Yine bu hususta Tebâbia ve Hımyer gibi, Arapların önceki hâllerini gözönüne getir. Yemen'den çıkıp bazen tâ Mağribe ve bazen de Irak'a ve Hind'e gidiyorlardı. Bu, Araplardan başka hiçbir toplulukta görülmemiş bir durumdur. Mağrib'teki Mülleseminlerin durumu da böyledir. Hükümdarlık kurmaya yöneldiklerinde, birinci kuşaktan, Sudan'ın çevresindeki göçebe olarak yaşadıkları yerlerden çıkıp, dördüncü ve beşinci kuşaktaki Endülüs topraklarına geçmişlerdir.

İşte göçebe kavimlerin bu özelliklerinden dolayı devletlerinin sınırları da çok geniş oluyor ve iktidarları merkezlerinden çok uzaklara kadar uzanıyor. “Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır” (Müzemmil Sûresi, 20). Allah tektir ve her şeye galip olandır.

Hükümdarlığın Bir Kavim İçindeki Bir Topluluğun Elinden Çıkması Durumunda, Asabiyetleri Devam Ettiği Sürece O Kavim İçindeki Başka Bir Topluluğun Eline Gececeği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Bir kavim için hükümdarlık, ancak onların galip gelmeleri ve başkalarının onlara boyun eğmeleri ile mümkün olur. Sonra onlardan birileri iktidara sahip olurlar ve yönetimi ele alırlar. Çünkü bu makam, onu elde etmek için mücadele edenlerin çok oluşundan dolayı, hepsinin birden elde edeceği bir konum değildir.

İktidarı ele geçirenler ise nimetler içinde yüzüp lüks ve sefahata dalarlar. Kendi nesillerinden olan kardeşlerini köleleştirirler ve onları devlet idaresinden uzaklaştırırlar. Bir grup ise iktidara ortak olamamak ve yönetime katılamamakla birlikte, iktidardakilere nesepte ortak olmalarından dolayı, bir taraftan devletin nimetlerinin gölgesinde bulundurlar ve diğer taraftan da lüks ve sefahattan uzak bulundukları için, (iktidardakilerin girdikleri) ihtiyarlık ve çöküş sürecine girmekten korunurlar.

Zamanın iktidardakileri eskitmesi, ihtiyarlık (çöküş) sürecinin kuvvet ve canlılıklarını götürmesi, içine daldıkları lüks ve sefahatın başlangıçtaki ideallerini ortadan kaldırmasıyla, onlar da bütün insan medeniyetlerinin ve siyasi hakimiyetlerin tabiatı gereği son noktalarına ulaşmış olurlar. Tıpkı şairin ifadesiyle:

*İpek böceğinin kozasını örmesi ve işin bitirip
Kozasını kapatınca da merkezde yok olması gibi*

İşte yönetimi elinde bulunduranlar bu aşamaya geldiklerinde, yine onlarla aynı nesilden olan ve ancak onların asabiyetleri ve üstünlükleri yüzünden hükümdarlıktan mahrum olanlar sonunda üstünlüğü ele geçirirler ve hükümdarlık emellerine ulaşırlar. Çünkü bunlar lüks ve sefahattan uzak olmaları sebebiyle asabiyetlerini ve hükümdarlık

emellerini muhafaza etmişlerdir. Sonra aynı şeyler iktidarın yeni sahipleri ile onlarla aynı nesilden olan ve iktidardan mahrum bırakılanlar için de geçerli olur. İşte bu şekilde bir toplum içinde hükümdarlık, o toplumun asabiyeti (bir bütün olarak) yok oluncaya veya toplum içindeki aşiretler (ve bu aşiretlerin asabiyetleri) yok oluncaya kadar devam eder. Bu, Allah'ın dünya hayatı için geçerli olan kanunudur: "Ahiret (nimetleri) ise, Rabbinin katında muttakilere (Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edenlere) aittir" (Zuhruf Sûresi, 35).

Bu husus, Arapların durumuna bakılarak da anlaşılabilir. Âd Hükümdarlığı'nın yıkılmasından sonra, onların kardeşleri olan Semud Hükümdarlığı, onların yıkılışından sonra Amâlika Hükümdarlığı, onların yıkılışından sonra Hımyer Hükümdarlığı, onların yıkılışından sonra yine Hımyer'in bir kolu olan Tebâbia Hükümdarlığı, onların yıkılışından sonra da Ezvâ Hükümdarlığı kurulmuştur. Daha sonra ise Mudar Devleti kurulmuştur.

Farslar için de aynı şey geçerlidir. Kiyanîler Hükümdarlığı'nın yıkılmasından sonra Sâsânî Hükümdarlığı kurulmuş ve bu durum İslâm'ın gelip hepsinin ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir. Aynı şey Yunanlılar için de geçerlidir. Devletleri yıkılınca hükümdarlık kardeşleri olan Rumlara geçmiştir. Mağrib'teki Berberîlerin durumu da farklı değildir. Mağreve ve Kutâme gibi eski hükümdarlıkları yıkılınca, onların yerini önce Sînâhâce, sonra Mûlessemin, sonra Mesâmide ve daha sonra da Zenâte hükümdarlıkları almış ve bu durum böyle sürüp gitmiştir. Bu, Allah'ın kulları ve yarattıkları için geçerli olan kanunudur.

Böyle olmasının temeli, iktidara sahip olmanın asabiyete (birbirine kenetlenmiş toplumsal güce) dayanıyor olmasıdır. Asabiyet ise kuşaklara göre değişmektedir. Lükse dalmak, aşağıda değineceğimiz gibi⁷⁷ hükümdarlığı yıpratmakta ve sonunda yıkımına sebep olmaktadır. Bir devlet yıkıldığında aslında değişen şey sadece iktidarın yine o kavim içinde bir başka asabiyet sahibinin eline geçmesidir. Ancak bu asabiyet sahibi, diğer asabiyet sahiplerinin hepsine üstün ve galip gelen ve onların da bu yüzden kendilerine teslim olup itaat ettiği bir güce olmalıdır. İşte bu şekilde, iktidar değişiklikleri sadece nesep-leri birbirine yakın olanlar arasında vukû bulur. Çünkü kuşaklara göre farklılaşan asabiyetler, birbirlerine yakın veya uzak olsunlar hep aynı nesep içinde yer alan asabiyetlerdir.

Aynı nesep içinde gerçekleşen iktidar değişiklikleri, bir milletin veya bir toplumun ortadan kalkması ya da Allah'ın takdir edeceği başka bir olay gibi dünyada vukû bulacak büyük değişimlere kadar devam eder. İşte bu büyük değişimlerde hükümdarlık, (aynı kavim içinde olanlardan birine değil), bir toplumdan başka bir topluma geçer. Mudar örneğinde olduğu gibi. Mudarlılar, kuşaklar boyunca hükümdarlıktan mahrum bırakıldıktan sonra bir çok millete ve devlete galip gelmiş ve hükümdarlığı onların ellerinden almıştır.

⁷⁷ İbn-i Haldûn bu hususa on altıncı ve on sekizinci fasıllarda değinmiştir. Belki bu iki fasıl kitaba verdiği ilk şekilde bu (yirmi ikinci) fasıldan daha sonra yer almaktaydı.

Mağlûpların, Hayat Tarzı, Giyimler, Âdetler Ve Diğer Hususlarda Her Zaman Galipleri Örnek Almaya Düşkün Oldukları Hakkında

Bunun sebebi şudur: Nefis, her zaman, kendisine galip gelmiş ve boyun eğdiği kimsede bir mükemmellik olduğuna inanır. Bu, ya onu büyük görmesinden dolayı mükemmel olarak değerlendirmesinden, ya da boyun eğmesinin sıradan bir galip gelme dolayısıyla değil, galipteki mükemmellikten dolayı olduğuna kendisini -yanlış bir şekilde- şartlandığı içindir. Eğer kendisini buna şartlandırır ve buna bağlanırsa, artık bu onda bir inanç haline gelir ve her şeyde galibi örnek alıp ona benzemeye çalışır. Veya mağlup, galibin karşı konulamaz bir asabiyete ve güce sahip oluşundan dolayı değil de, gelenek ve âdetlerinden dolayı galip geldiği yanlış fikrine saplanır. Bu ise birinci sebep olarak söylediğimiz, galibi büyük görmektir. Bütün bu sebeplerden dolayı mağlupların her zaman, giyimlerinde, binitlerinde, silahlarında, âdetlerinde ve diğer hususlarda galiplere benzemeye çalıştıkları görülür.

Çocuklar ile babaları gözönüne getirdiğinizde, çocukların nasıl da sürekli babalarına benzemeye çalıştıkları dikkatinizi çekecektir. Bunun tek sebebi, çocukların babalarının mükemmel olduklarına dair o güçlü inançlarıdır. Hangi ülkeye bakılırsa bakılsın, o ülkeyi koruyanların ve sultanın askerlerinin kıyafetlerinin genellikle o ülke halkı tarafından nasıl örnek alındıkları gözden kaçmayacaktır. Çünkü bu kimseler, halk üzerinde galip olanlardır.

Yine komşu olan iki halktan biri diğerine göre daha üstün ise, burada da büyük bir oranda üstün olanı örnek alıp ona benzemeye çalışmak söz konusu olacaktır. Tıpkı çağımız Endülüs'ünde olduğu gibi. Endülüslülerin giyim kuşamda, hayat tarzında, âdet ve geleneklerde, hattâ evlerin ve iş yerlerinin duvarlarına resimler çizecek kadar pek çok hususta Avrupalı milletlere benzemeye çalıştıkları görülür. Hikmet gözüyle bakıldığında bütün bunların istilânın alametleri olduğu hissedilir. Emir Allah'ındır.

Bu hususta, şu sözdeki hikmeti ve sırrı düşün: “Halk, hükümdarın dini üzeredir”. Bu söz de bizim söylediklerimizle aynı kapıya çıkmaktadır. Çünkü hükümdar, idaresi altındakiler üzerinde galip ve onlara hakimdir. Halk, tıpkı çocukların babalarında, öğrencilerin de öğretmenlerinde var olduğuna inandıkları mükemmellik gibi, hükümdarlarında var olduğuna inandıkları mükemmellik nedeniyle onu kendilerine örnek alırlar. Allah hikmet sahibi ve her şeyi bilendir. Başarı da bütün eksikliklerden uzak olan Allah’tandır.

Mağlûp Olup Başkalarının İdaresi Altına Giren Bir Milletin Kısa Sürede Silinip Yok Olacağı Hakkında

Bunun sebebi ise -Allah en iyisini bilir- başkalarının hakimiyeti altına girildiğinde insan nefsinin tembelleşmesi, giderek köleşip başkalarının âleti hâline gelmesi ve geçimini onlardan beklemesi, böylece (geleceği ilişkin) emellerin, beklentilerin zayıflaması ve nesillerin üremesinin eksilmesidir. Çünkü ilerleme ve gelişim, ancak (ileriye dönük) emel ve beklentiler ve bu beklentilerin harekete geçirdiği hayvanî duygulardaki heyecan ve canlılık sayesinde olur. Eğer tembelleşme neticesinde emeller yok olur ve bu emellerin harekete geçirdiği heyecan ve canlılık kaybolursa; buna paralel olarak mağlûp edilmekten dolayı o milletin asabiyeti de elden giderse, esir edilmiş millet zayıflar, bütün geçmiş kazanımları ve çalışmaları yok olur, sonunda da kendisini savunmaktan aciz kalır. Çünkü artık direnci kırılmış ve hükümdarlığa ulaşmış veya ulaşmamış (asabiyet sahibi) her topluluğa yem haline gelmişlerdir.

Böyle olmasının bir başka sebebi de -Allah en iyisini bilir- şudur. Allah'ın insanı yeryüzünün halifesi olarak yaratmış⁷⁸ olmasının doğal bir sonucu, insan tabiatı gereği re-istir. Reis ise mağlup olur ve reisliği elinden alınırsa, karnını doyuramayacak ve susuzluğunu gideremeyecek ölçüde tembelleşir. Evet, bu insanlarda mevcut olan bir tabiattır. Yırtıcı hayvanlar hakkında da aynı şey söylenir: Eğer bu hayvanlar insanların elinde tutsaksa, eşleriyle ilişkiye girmezler ve üremezler. Egemenlik altına alınmış bir kavim zayıflar, eksilir ve nihayet yok olur. Bâki kalmak sadece Allah'a mahsustur.

Bu husus bir zamanlar çokluklarıyla ülkeleri dolduran Farsların durumuna bakılarak da anlaşılabilir. Devletleri yıkılıp (Müslüman) Arapların hakimiyetlerine girdiklerinde bile geriye çok fazla bir nüfusları kalmıştı. Söylendiğine göre (Farslara karşı cihad

⁷⁸ Allah Kur'an'da şöyle buyuruyor: "Hani Rabbin meleklerle; ben yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halife yaratacağım, demişti" (Bakara Suresi, 30).

eden İslâm ordusunun komutanı) Sa'd bin Ebû Vakkas, Medain'in arka tarafına düşen bölgelerdeki Farsları (erkekleri) saydığında sayılarının yüz otuz yedi bin olduğu görülmüştür. Bunlardan otuz yedi bini ise ailesi olan ev reisleridir. Ancak Arapların egemenliklerinde kalmaya devam edince, çok az bir sayının dışında, sanki bir zamanlar hiç mevcut değillermiş gibi silinip gitmişlerdir. Bunun sebebinin onlara yapılan bir zulüm ve düşmanlık olduğu sanılmasın. Orada kurulan İslâmî idarenin ne kadar adil olduğu herkesçe biliniyor. Bu sonuç, mağlup olmuş ve başkalarının âleti haline gelmiş olan insanların tabiatlarının bir gereğidir.

Bunun için genelde köleliğe kolayca boyun eğenler, daha önce de söylediğimiz gibi, insanî özelliklerinin eksikliğinden ve yabani yaşayışlarından dolayı siyahî halklar veya kölelik sonucunda bir rütbe, mal veya şeref kazanmayı ümit edenlerdir. Bunun örnekleri ise doğudaki Memlûk (kölemen) Türkleri ve Endülüs'teki kâfir Frenklerdir. Bunlar genelde devletin seçkin askerleri ve hizmetlileri olarak seçildiklerinden, bu şekilde makam ve rütbelere sahip olduklarından köleliklerinden pek şikayetçi olmazlar. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyisini bilir ve başarı O'ndandır.

Arapların Ancak Düz Bölgelere Hâkim Olabilecekleri Hakkında

Çünkü Araplar vahşi tabiatlarının bir sonucu olarak yağmacı ve bozguncudurlar. Başkalarıyla mücadeleye girmeden ve kendilerini tehlikeye atmadan yağmalayabildiklerini yağmalarlar ve sonra da yurtları olan çöllere kaçarlar. Sadece kendilerini savunmak zorunda kaldıklarında savaşırlar. Kendilerine zor ve meşakkatli gelen şeyleri bırakıp kolay olanlara yönelirler. Bu yüzden sarp dağlarda yaşayanlar onların yağmalarından ve bozgunculuklarından kurtulurlar. Çünkü onlar kendilerini tehlikeye atmazlar, zorluklara katlanmazlar ve yağma için yüksek yerlere ve tepeler çıkmazlar.

Düz yerler ise, koruyuculardan mahrum olduğu veya oradaki devletler zayıf bulunduğu takdirde, onlar için yağmaya uygun bir hedef ve hazır lokmadır. Kolay oluşundan dolayı, sürekli böyle yerleşim merkezlerine saldırılar düzenleyip oraları yağmalarlar. Tâ ki oralardaki halklar bunlara mağlup ve esir olana kadar. Sonra uygarlıkları yok oluncaya kadar onları elden ele dolaştırırlar. Allah kulları üzerinde mutlak güç sahibidir. O, tek ve her şeye galip olandır.

Arapların Hâkim Oldukları Beldelerin Kısa Sürede Yıkıma Uğradıkları Hakkında

Bunun sebebi şudur: Onlar (diğer toplumlardan uzak bir şekilde çöllerde yaşayan) yabani bir topluluktur. Onların bu özellikleri kişiliklerinde iyice yerleşip sağlamlaşmış, artık bir ahlâk ve tabiat haline gelmiştir. Birilerinin idaresi altında olmamak ve bir yönetime itaat etmemek hoşlarına gider. Ancak onların bu özellikleri toplumsal hayata terstir ve onunla çatışmaktadır.

Onların olağan hâlleri sürekli olarak hareket halinde bulunmak ve bir yerden başka bir yere intikal etmektir. Oysa bu durum, sosyal hayatın ihtiyaç duyduğu sükun ve istikrara terstir ve onunla çatışmaktadır. Örneğin Araplar taşlara sadece tencerelerinin altına koymak için (ocak taşı olarak) ihtiyaç duyarlar ve bunun için binaları yıkarak taşları alıp götürürler. Aynı şekilde ağaç ve tahtalara da sadece çadırlarının direkleri ve evlerinin kazıkları için ihtiyaç duyarlar ve bunun için evlerin tavanlarını yıkarlar. Böylece varlıklarının tabiatı, uygar toplumun temeli olan binayı (imarı) ortadan kaldırmaktadır. Genel olarak durumları budur.

Aynı şekilde, tabiatlarında olan bir başka şey de insanların ellerinde olan şeyleri zorla almaktır (yağmalamaktır). Rızıkları oklarının gölgesindedir. İnsanların mallarını yağmalamak hususunda herhangi bir sınır da tanımazlar. Gözlerinin ulaştığı her malı ve eşyayı yağmalarlar. Bir devlete sahip olmak suretiyle bu işleri (yağmayı) tam olarak yapacak güce sahip olduklarında, siyasetin (yönetimin) insanların mallarını koruyacağı esası geçersiz olur ve toplum bozulup yıkılır.

Yine onlar ustaların, sanat ve meslek erbabının eserlerini yıktıkları için, onlara hiç kıymet vermezler ve böyle ustalıkları da hak ettikleri ücretlerden mahrum bırakırlar. Oysa ileride bahsedeceğimiz gibi, çalışma hayatı kazancın temelidir. Eğer çalışma hayatı bozulur, bedelsiz ve karşılıksız hâle gelirse, kazanç elde etmek emeli zayıflar, çalışmaktan el

çekilir, insanlar dağılır ve toplum bozulur.

Yine onlar (toplumsal düzeni sağlayacak) hükümlerin uygulanmasına önem vermezler, insanları kötülüklerden sakındırmazlar ve onların birbirlerine zarar vermelerine engel olmazlar. Bütün düşündükleri yağma ve zulümle insanlardan alacakları mallardır. Bu hedeflerine ulaşmışlarsa, artın bundan sonra insanların hâllerini düzeltmek, onların çıkarlarını gözetip korumak ve insanları kötülüklerden alıkoymak gibi şeylerle ilgilenmezler. Hattâ insanların mallarını daha çok ele geçirebilmek için malî cezalar (para cezaları) koyarlar. Bu cezaların amacı kötülükleri önlemek ve insanları kötülüklere bulaşmaktan sakındırmak değil, haksız yere ve daha kolay olarak insanların mallarını ele geçirmektir. Böylelikle halklar onların ülkelerinde, hiçbir düzenin olmadığı tam bir kaos ve kargaşa ortamında yaşamak zorunda kalır. Oysa kaos, toplumu temelinden sarsan bir durumdur. Çünkü insanların toplum hâlinde ve bir düzen içinde yaşamaları ancak (bu düzeni sağlayacak) güçlü bir devlet ile mümkündür. Bu meseleye (birinci bölümün) birinci faslında değinmiştik.

Yine onlar riyaset (başkanlık) için rekabet ederler ve riyaseti –babaları, kardeşleri veya aşiretlerinin ileri gelenleri de olsa- başkalarına bıraktıkları gerçekten çok az görülür ve bunu da istemeyerek ve utandıkları için yaparlar. Onun için onlarda yönetici ve emirlerin sayıları gereğinden fazladır, vergi toplamak ve yönetmek için halkın üzerinde pek çok otorite vardır. Bütün bunlar da toplumsal düzenin bozulmasına ve yıkılmasına yol açar. Halife Abdülmelik, kendisine gelen bir bedevîye (vali) Haccac'ın durumunu sorduğunda, bedevî Haccac'ı, onun siyasetini ve toplumsal durumu övmek için şöyle demiştir: “Tek başına (sadece kendisi) zulmediyor”.

Arapların ele geçirip hakimiyetleri altına aldıkları ülkelerdeki toplumsal hayatın çöktüğüne, oralarda yaşayanların çöllere göç ettiklerine ve oraların değişip (bozulup) bambaşka bir hâle geldiklerine dikkat et! Örneğin merkezleri olan Yemen, az sayıdaki şehirleri dışında tamamen harap bir şekildedir. Aynı şekilde bir zamanlar Farsların yaşadığı Arap Irak'ındaki şehirler de harap hâle gelmiştir. Çağımızda Şam için de aynı durum söz konusudur. Yine beşinci yüzyılın başlarından itibaren üç yüz elli senedir Hilaloğulları ve Süleymoğulları'nın gidip geldikleri Afrika ve Mağrib'in düzlük yerleri de tamamen harap hâle gelmiştir. Oysa Sudan (siyahların yaşadığı bölgeler) ile Rum Denizi (Akdeniz) arasında kalan bu yerler imar edilmiş şehirlerle doluydu. Oralardaki kalıntılar ve eserler buna tanıklık etmektedir. Yeryüzünün ve yeryüzünde olanların varisi Allah'tır ve O varislerin en hayırlısıdır.

Arapların Ancak Peygamberlik, Velilik Veya Büyük Bir Dînî Yöneliş Gibi Dinsel Sâikler İle Devlet Olabilecekleri Hakkında

Bunun sebebi, onların çöllerde başlarına buyruk yaşamalarının kendilerinde bir tabiat hâline gelmesinden dolayı, birilerine itaat etmesi en zor olan millet olmalarıdır. Yine bunda kabalıklarının, kibirlerinin ve başkanlık için büyük bir rekabet içinde olmalarının da etkisi vardır. Onun için ortak bir görüş üzerinde birleştikleri çok azdır. Eğer onlara hükmetmeye kalkışan otorite -yine aralarından çıkmış bir peygamber veya veli vasıtasıyla- “dîn” olursa, o zaman kibirleri ve rekabetleri ortadan kalkar ve itaat edip bir araya gelmeleri kolaylaşır. Bu da kabalıkları ve kibiri tedavi eden, birbirini çekememeyi ve rekabeti yasaklayan dinsel inancın onları kuşatması sayesinde olur.

Eğer onların içinde, Allah’ın emrini yerine getirmek için gönderilmiş bir peygamber veya veli olursa; içlerindeki kötü ahlâkı ve diğer olumsuz davranışları ortadan kaldırıp onlara güzel ahlâkı aşırsa; hakkı ve doğruyu göstermek suretiyle onları birleştirirse, işte o zaman bir araya gelip birlik olmaları mümkün olur ve bu sayede güçlenip bir devlete dönüşebilirler. Ancak Araplar, yukarıda saydığımız bütün olumsuzluklarına rağmen, (kendilerine gelen) hakkı ve hidayeti kabul etme hususunda da insanların en hızlı olanlarıdır. Çünkü tabiatları, ilkel ve göçebe hayattan kaynaklanan olumsuzluklar dışında, (hükümdarlığın bir sonucu olan) lüks hayatın çarpıklıklarından ve kötü ahlâkından korunmuş olduğundan, hayrı kabul etmeye de yatkın ve hazırdır. Lüks hayatın çirkin alışkanlıklarından uzak oldukları için, (bozulmamış) ilk fitratları üzere kalmaya devam etmişlerdir. Çünkü daha önce değindiğimiz bir hadiste de söylendiği gibi: “Her çocuk (bozulmamış ve doğruyu kabule hazır) bir fitrat üzere doğar”.

Arapların Devlet İdare Etmeye En Uzak Millet Oluşları Hakkında

Bunun sebebi, Arapların diğer milletlerden daha fazla bedevî olmaları, başkalarından daha çok çöllerin derinliklerine dalmaları, zor ve şiddetli yaşam şartlarına alışkın oldukları için verimli topraklara ve oraların ürünlerine ihtiyaç duymamaları, yine başkalarına muhtaç olmamaları ve başlarına buyruk olmaya alıştıkları için de birbirlerine boyun eğip itaat etmelerinin çok zor olmasıdır. Kendilerini savunmak için gerekli olan asabiyet-ten dolayı, reisleri genellikle onlara muhtaçtır ve asabiyetin dağılıp yok olmaması için onlara güzellikle muamele eder ve sıradan şeylerden kolayca kızıp öfkelenmez. Aksi takdirde asabiyet dağılır ve bu hem kendisinin hem de onların sonu olur. Oysa devleti idare (siyaset) etmek, idarecinin gereğinde zor kullanarak da idare etmesini gerektirmektedir. Aksi takdirde düzenli ve istikrarlı bir yönetim sağlayamaz.

Yine böyle olmalarının bir başka sebebi, yukarıda değindiğimiz gibi, sadece insanların ellerindeki malları almayı düşünmeleri ve bunun dışında insanlar arasında düzeni sağlamak ve insanların birbirlerine zulmetmelerine engel olmak gibi zahmetli işlerle ilgilennemeleridir. Herhangi bir milleti yenip onlar üzerine egemen olduklarında, bu egemenliklerinin tek gayesini o insanların ellerinde bulunanları almak suretiyle bu nimetlerden faydalanmak olarak belirlerler ve bunun dışındaki her şeyi boş verirler. Yine, işlenen suçlara bolca mâli cezalar (para cezaları) getirirler. Bunun sebebi ise o suçlara engel olmak değil, daha fazla gelir elde etmektir. Çünkü para cezaları, suç işleyen tarafından o suçla elde etmek istediği amacına oranla hafif görüleceği ve küçümseneceği için, belki de suç teşvik edici bir etkene dönüşmektedir. Böylece kötülükler ve suçlar çoğalmakta ve toplumun yıkılmasına yol açmaktadır. Bu durumdaki bir toplum ise herkesin birbirine haksızlık ve zulüm ettiği tekinsiz bir yere dönüşüp anarşi ve kaos içinde kalır, asla huzur ve istikrar bulamaz. Daha önce de söylediğimiz gibi kısa sürede yok olup gider.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı Arapların tabiatı, devlet idare etmekten çok

uzaktır. Onların devlet idare edecek bir duruma gelmesi ancak dîni bir yönelişin tabiatlarını değiştirip onları bu olumsuz özelliklerden arındırması, onları kendi kendilerinin hakimi yapması ve insanların birbirlerine zulmetmelerine engel olmaya sevk etmesiyle mümkün olur. İslâm'dan sonra kurdukları devletler buna örnektir. İslâm'ın, şeriat hükümlerine göre ve toplumun görünen ve görünmeyen çıkarlarını gözeterek idare etme işini onların arasında nasıl yeşerttiği gerçeği ortadadır. Devleti bu şekilde yöneten halifeler arka arkaya gelmiş ve işte o zaman devletleri ve hakimiyetleri büyük bir güce ulaşmıştır. (Kadisiye Savaşı'nda Farsların komutanı olan) Rüstem, Müslümanların namaz kılmak için toplandıklarını gördüğünde şöyle demiştir: "Köpeklerle edep öğreten Ömer ciğerimi yedi".

Daha sonra Araplardan bazıları devletten koptular, dini ihmal ettiler, siyaseti (devlet idare etmeyi) unuttular ve yaşamakta oldukları çöllere geri döndüler. Böylece âdil olana itaat edip bağlanmaktan uzaklaştıkları için, devlet idarecileriyle olan asabiyet durumlarını unuttular ve eskiden olduğu gibi çöllerde başlarına buyruk yaşamaya başladılar. Onlar için hükümdarlık ve devlet (sahibi olmaktan) geriye, sadece halifelerle aynı soydan olmaktan başka bir şey kalmadı. Halifelik de ellerinden gidince, iktidarları tamamen ortadan kalktı ve acemler onlara galip gelip hakim oldular. Böylece hükümdarlık ve siyasetten habersiz, tekrar çöllerdeki bâdiyelerinde ikamet etmeye başladılar. Hattâ çoğu, geçmişte bir hükümdarlığa sahip olduklarını bile bilmeden yaşamaktadır. Oysa hiçbir kavmin geçmişinde, onların sahip olduğu gibi güçlü devlet ve hükümdarlıklar yoktur. (Geçmişte) Âd, Semud, Amâlika, Hımyer ve Tebâbia Devletleri, İslâm'dan sonra da Mудар, Emevî ve Abbâsî Devletleri buna tanıklık etmektedir. Ancak dini boşlayıp siyasetten uzaklaşınca, asılları olan bedevîliğe geri döndüler. Yine de zaman zaman, çağımızda Mağrib'te olduğu gibi, zayıf olan bazı devletleri yenip onlara hakim olmaktadır. Ancak burarlarda yaptıkları şey de daha önce söylediğimiz gibi, tahrip ve yıkımdır. "Allah mülkünü (hükümrânlığı) dilediğine verir" (Bakara Sûresi, 247).

YIRMI DOKUZUNCU FASIL

Bedevî Kabilelerin Şehirli'lere Mahkûm Oluşları Hakkında

Bedevî toplumlarının şehir toplumlarına göre daha eksik ve yetersiz oluşlarını yukarıda örnekleriyle açıklamıştık. Çünkü toplumsal yaşam için zorunlu olan özelliklerin çoğu bedevîlerde mevcut değildir. Yaşadıkları yerlerde sahip oldukları tek meslek çiftçiliktir, ancak çoğu yine sanayinin eseri olan çiftçilikle ilgili araç ve gereçlere de sahip değildir. Bunlar arasından, hem çiftçiliğe hem de diğer sahalara dayalı bir yaşam için zorunlu ihtiyaçları üretip sağlayacak olan marangoz, terzi, demirci ve benzeri kalifiye meslek erbabı çıkmaz. Ayrıca altın ve gümüş para birikimine de sahip değildir. Sahip oldukları en belli başlı şeyler ise bunların (altın ve gümüş paraların) karşılığı olan ve şehirli'lilerin ihtiyaç duydukları ziraî ürünler, canlı hayvanlar, et, süt, yün ve deri gibi hayvandan elde edilen ürünlerdir. Bunları ticaret esnasında altın ve gümüş paralarla takas ederler.

Ancak bedevîler şehirli'lere zorunlu ürünlerde, şehirli'lere ise bedevîlere (zorunlu olmayan) tamamlayıcı ürünlerde ihtiyaç duyarlar. Evet, bedevîler varlıklarının tabiatı gereği şehirli'lere muhtaçtır ve badiyelerde yaşamaya devam ettikleri ve bir devlete sahip olup şehirleri hakimiyetleri altına almadıkları sürece onlara muhtaç olmaya da devam edeceklerdir. Onun için de daima şehirli'lilerin çıkarlarına uygun hareket ederler ve çağrıldıklarında onlara itaat ederler.

Eğer şehirde (ülkede) bir hükümdar varsa, güçlü ve galip oluşundan dolayı o hükümdara bağlanıp sözünü dinlerler. Eğer şehirde bir hükümdar yoksa, -yine de zorunlu olarak- bazılarının orada yaşayanlar üzerinde hakimiyet kurduğu bir çeşit başkanlık (ri-

yaset) sistemi olması gerekir. Aksi takdirde toplumsal yaşam bozulur ve yıkılır. Reis, iki şekilde kendisine itaat edilmesini sağlar: Birincisi, halka mal vermek ve onların zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle gönül rızasına dayalı olarak. Bu durumda toplumsal yaşamda sükûn ve istikrar olur. İkincisi, Gücü yettiği takdirde -ve toplumun arasını açmak suretiyle de olsa- zora ve güce dayalı olarak. Bu durumda toplumun bir kısmı onun yanında yer alır ve bu taraftarları diğerlerini, bu arada bedevîleri de reise itaate mecbur bırakırlar. Ancak bu hareket biçimiyle toplumun bölünmesine yol açılır. Muhtemelen itaate zorlananların orayı terk edip başka yerlere (etraftaki bâdiyelere) gitmeleri de mümkün olmaz. Çünkü bâdiyedeki her yer meskun olup çok uzun zaman önce sahiplenilmiştir ve oralarda iskân edenler başkalarının gelip yerleşmesine engel olurlar. Onun için muhalif şehirliyle birlikte bedevîlerin de reisi destekleyen diğer şehirliyle itaat etmelerinden başka çareleri yoktur.

Dolayısıyla bedevî halk şehirliyle zorunlu olarak mağlûp olur, şartlar gereği buna mahkûmdur. Allah kulları üzerinde galip olandır; O, tek ve her şeye galiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETLER, HÜKÜMDARLIK,
HİLÂFET, DEVLET YÖNETİCİLERİNİN
DERECELERİ VE BÜTÜN BU HUSUSLARLA
İLGİLİ DURUMLAR HAKKINDA

Hükümdarlık Ve Devlete Ancak Birbirine Kenetlenmiş Toplumsal Güç (Asabiyet Ve Taraftarlar) İle Ulaşılabileceği Hakkında

Birinci fasılda⁷⁹ (bir topluluğun) galip gelip hakimiyet kurmalarının ve (kendilerini) savunmalarının ancak, bireylerinin, diğerlerinin yerine kendisinin ölmeyi isteyeceği kadar dayanışma ve yardımlaşma içinde bulunan asabiyet ile sağlanabileceğini söylemiştik. Hükümdarlık, bütün dünyevi faydaların, bedenî ve nefsî zevklerin ve arzuların (bu zevkleri ve arzuları tatmin etmenin) kendisinde toplandığı iştah kabartıcı ve yüksek bir makamdır. Bu yüzden de onu elde etmek için genellikle rekabet edilir ve bir kimsenin mağlup olmadan o makamı başkalarına teslim etmesi çok nadirdir. Aksine onun uğruna kıyasıya mücadele edilir ve savaşlar yapılır. İşte az önce de söylediğimiz gibi, asabiyet olmadan bu mücadele verilemez.

Ancak bu durum halkın anlayışından tamamen uzaktır ve bu gerçeğin farkında değillermiş gibi görünmektedirler. Çünkü devletin başlangıcından itibaren uzun zaman geçmiş, arka arkaya gelen kuşaklar hep bu devletin içinde yetişmiş, devletin kuruluş ve gelişim aşamaları unutulmuş ve devletin başlangıcında Allah'ın neler takdir ettiğini bilen hiç kimse kalmamıştır. Onların gördükleri mevcut yöneticilerin iktidarlarının sağlam olduğu, kendilerine itaat edildiği ve yönetimlerini sürdürmek için asabiye ihtiyacı duymadıklarıdır. Ancak başlangıçtaki durumun nasıl olduğunu ve devleti kuranların nelere katlandıklarını hiç bilmemektedirler. Özellikle de Endülüs halkı, genelde asabiye ihtiyacı duymadan uzun dönemler geçirmiş oldukları için, (devletin kuruluşu ve kendilerini savunmada) asabiyetin önemini ve etkisini bütünüyle unutmuşlardır. Sonuçta asabiyetler ortadan kalktığı için vatanları da yok olup gitmiştir.

Allah dilediği her şeye güç yetiren ve her şeyi bilendir. O bize yeter ve O ne güzel vekildir.

---

⁷⁹ Yani ikinci bölümde.

İKİNCİ FASIL

Devletin Güçlenip İstikrar Bulmasından Sonra Asabiyete İhtiyaç Duymayabileceği Hakkında

Bunun sebebi de şudur: Başlangıçta insanlar devlet otoritesine alışkın olmadıkları için, nefislere devlete boyun eğip itaat etmek zor gelir ve bu ancak onlara galip gelip güç kullanmak suretiyle sağlanır. Devlet içinde iktidarı elinde bulunduranların konumu istikrar bulup sağlamlaştıktan ve kuşaklar boyunca arkalarından gelenlere devrolunduktan sonra, nefisler başlangıçtaki durumu unuturlar. Çünkü iktidarı elinde bulunduranların başkanlıkları sağlamlaşmış ve zihinlerde onlara itaat edileceği inancı, dini bir renk kazanarak iyice yerleşmiştir.

Artık insanlar onların yanında ve onlar için, dini inançları için savaşıyormuşçasına savaşır. İşte bu durumda baştakiler, asabiyete (kendileri etrafında kenetlenmiş ve genelde kabile bağlarına dayalı özel bir gruba) ihtiyaç duymazlar. Aksine sanki onlara itaat edilmesi, Allah tarafından farz kılınmış ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir emir gibi algılanır. Bu yüzden (akâid kitaplarında), iman esaslarının son kısmında, sanki inanç esaslarından biriymiş gibi, “imamet”ten bahsedilir. Baştakiler bu aşamada iktidarlara ve devletleri için, ya asabiyyetin gölgesinde veya dışında yetişmiş olan azatlılarının ve sonradan neseplerine kabul ettiği kimselerin; ya da neseplerinin dışında ancak devlet idaresinin içinde olan güçlü toplulukların (asabiyyet sahiplerinin) yardımına ve desteklerine başvurlar.

Bunun örnekleri Abbâsî Devleti’nde vardır. Halife Mu’tasım ve oğlu Vâsık zamanında Arap asabiyyeti bozulduğu için bunlar acemler, Türkler, Deylemler, Selçuklular ve diğer toplumlardan olan azatlıların desteklerine dayanmışlardır. Sonra Arap olmayan bu topluluklar devletin çoğu yerlerine hakim olmuşlar ve geriye sadece Bağdat ve civarı kalmıştır. Hattâ sonunda Deylemler oraya da hakim olmuşlar ve böylece halifeler onların hakimiyetine girmiştir. Sonra Selçuklular, Deylemlerin hakimiyetine son vermişler ve halifeler bu sefer de onların hakimiyetine girmiştir. Daha sonra onların iktidarlara da sona

ermiş, Tatarlar bölgeye girmiş, halifeyi öldürmüşler ve devleti tamamen ortadan kaldırmışlardır.

Mağrib'teki Sınhaceler için de aynı şey geçerlidir. Beşinci yüzyıldan itibaren, veya daha önceden asabiyetleri bozulduğu için devletleri küçülmeye başlamış ve sadece Mehdîyye, Bicâye, Kal'a, ve Afrika'daki diğer bazı yerlerle sınırlı kalmıştır. Her ne kadar hükümdarlığı onlardan almak için onlarla mücadele edenler, oralara da saldırmış iseler de, hükümdarlık ve iktidar onlarda kaldı ve bu durum Allah'ın onların devletinin yıkılmasını takdir edene kadar devam etti. Sonra Muvahhidler (Muvahhidin Devleti), Masâmide içindeki çok güçlü bir asabiyetle gelmişler ve onların izlerini tamamen silmişlerdir.

Endülüs'teki Emevî Devleti için de durum farklı değildir. Arapların asabiyeti bozulduktan sonra Tavâif hükümdarları iktidarı onlardan almışlar, sonra kendi aralarında rekabete girerek devleti parçalamışlardır ve her biri kendi bulunduğu bölgede hüküm sürmeye başlamıştır. Bunlar, acemlerin (Arap olmayanların) Abbâsî Devleti'ndeki konumlarını haber alınca, kendilerine yapılacak saldırılardan emin bir şekilde hükümdarların lâkaplarını ve şiarlarını kullanmaya başlamışlardır. Çünkü Endülüs, ileride bahse-deceğimiz gibi kabilelerin veya asabiyetlerin olduğu bir yer değildir. Onun için onların bu hâli İbn-i Şeref'in dediği gibi sürüp gitmiştir:

*Beni Endülüs'ten soğutan şeylerden biri de
Orada duyduğum Mu'tasım ve Mu'tezid isimleridir
Bunlar lââyk olunmadan kullanılan hükümdar isimleri olup
Kedinin aslan şekli almak için kendini şişirmesine benziyor*

Bu hükümdarlar da azatlıların, kendi himayelerinde yetişenlerin ve Berberiler ve Zenâtelere gibi Endülüs'e dışardan gelenlerin desteklerine başvurdular. Bu hususta Endülüs Emevî Devleti'nin Arap asabiyetinin zayıfladığı son zamanlarında kendi desteklerine başvurmasını örnek almışlardı. Evet, Endülüs Emevîleri bunların desteklerine dayanmıştı ve İbn-i Ebû Âmir de devlet yönetiminde tek başına söz sahibi olmuştu. Bu hükümdarlardan her biri Endülüs'ün bir tarafında büyük devletlere sahip oldular ve hükümdarlıkları da paylaştıkları Endülüs Emevî Devleti'ne göre daha güçlüydü. İktidarları, Lemtune kabilesinden olan ve güçlü bir asabiyete sahip Murabitlerin (Murabitûn) denizi geçip onları bulundukları yerlerden çıkarana ve devletlerine son verene kadar devam etti. Asabiyetleri olmadığı için Murabitlere karşı kendilerini savunamadılar.

İşte, başlangıç aşamasındaki bir devletin kuruluşu ve korunması bu asabiyet sayesinde olur. Tartuşi, devletlerin mutlak olarak paralı askerlerle korunduğunu sanmaktadır. Bu görüşünü "Sirâcu'l-Muluk" isimli kitabında, dile getirmiştir. Ancak onun söylediği şey, devletlerin başlangıçları için değil, aksine devletin kurulup istikrar bulmasından ve iktidar sahiplerinin bu konumları iyice yerleşip sağlamlaştıktan sonrası için geçerlidir.

Tartuşi'nin böyle düşünmesinin sebebi, onun Endülüs Emevî Devleti'nin ihtiyarlık dönemine yetişmiş olması ve bu yüzden devletin, savunma için önce azatlıların ve kendi himayelerinde yetişmiş kimselerin, sonra da paralı askerlerin desteğine başvurduğuna şahit olmasıdır. Evet, bu dönem Arap asabiyetinin kaybolduğu ve Emevî Devleti'nin

dağılıp, devletin her bir bölgesinde Tavâif hükümdarlarının yönetimi ele geçirdikleri zamandır. Tartuşi, Serakusta bölgesi yöneticileri Müsteîn bin Hûd ve oğlu Muzaffer'in maiyetindeydi ve üç yüz yıldan beri lüks ve sefahat içinde yaşadıklarından dolayı hiçbir asabiyetleri kalmamıştı. Tartuşi'nin gördüğü tek şey, yönetimi tek başına elinde bulunduran, devletin kuruluşundan sonra yöneticiliği (hükümdarlığı) iyice yerleşip sağlamlaştığı için bu hususta kendisiyle mücadeleyle girilmeyen ve bu yüzden de yanında aşiretleri (asabiyeti) bulunmayan hükümdarlardır. Bu hükümdarlar uygun zaman geldikten sonra artık paralı askerlerden yararlanırlar.

İşte Tartuşi de gözlemlediği bu durumu (devletin bütün aşamaları için) genelleştiriyor. Oysa başlangıçta devletin kuruluşunun ancak asabiyet ile gerçekleşebileceğinin farkında değildir. Sen bunun farkında ol ve bu hususta Allah'ın hikmetini anla: "Allah mülkünü (hükümlerini) dilediğine verir" (Bakara Sûresi, 247).

Hanedana (Hükümdarlar Sülalesine) Mensup Kimselerin Asabiyete Dayanmadan da Devlet Kurabilecekleri Hakkında

Asabiyet sahibi bir hanedan nesillerden beri pek çok halk üzerinde hakimiyet kurmuşsa ve onların işlerini gören uzak bölge halklarının nefislerinde bile onlara bağlanıp itaat etmek doğal bir hâle gelmişse, işte böyle bir hanedana mensup biri kendi hükümdarlık merkezlerini, izzet ve güç kaynaklarını bırakıp bu halklardan birinin yanına gittiğinde o halk da kendisinin etrafında toplanır, işlerini görür, devletin kurulması için ona yardım eder ve hükümdarlığının istikrara kavuşup sağlamlaşmasını ümit eder. Bu kişi de kendisine yardım edip desteklediklerinden dolayı onları vezirlik, komutanlık ve valilik gibi görevlere atar. Ancak onun âleme galebe çalan kavmine ve asabiyetine bağlanıp itaat ettiklerinden ve bu itaatin bir inanç haline dönüşmesinden dolayı, (bu görevlerin dışında) onun iktidarına ortak olmayı düşünmezler ve ümit etmezler. İktidar için onunla mücadeleyle girdiklerinde yeryüzünün büyük bir sarsıntıyla sarsılacağına inanırlar.

Uzak Mağrib'te İdrisiler, Afrika ve Mısır'da ise Ubeydiler için böyle olmuştur. Abbasilerin elinde bulunan hilafeti onlardan almaya çalışan Tâlibiler (Hz. Ali soyundan gelenler) hilafet merkezi olan doğudan ayrılıp Uzak Mağrib'e gitmişler ve oradakileri kendilerine (kendi imamlıklarını/liderliklerini kabul etmeye) davet etmişlerdir. Ancak bu, insanların nefislerinde Abdulmenafogulları'nın başkanlıklarının ve imamlıklarının, önce Emevîlerle, sonra da Haşimîlerle (Abbasîlerle) iyice yerleşip kabul edilmesinden sonra olmuştur.

Nitekim Talibiler oraya gidip kendilerine katılmaya davet ettiklerinde Berberiler her defasında onlara yardım etmişler; Urube ve Mağile kabileleri İdrisîleri; Kutâme, Sınhâce ve Hevvâre kabileleri de Ubeydîleri destekleyip devlet kurmalarını ve davetlerinin güçlenmesini sağlamışlardır. Sonra Abbasîlerden Mağrib'in tamamını ve ardında da Afrika'yı koparıp almışlardır. Mısır, Şam ve Hicaz'ı alana kadar Ubeydîlerin devleti geniş-

lerken, Abbasî Devleti sürekli küçülmeye devam etmiştir. Böylece Ubeydiler İslâm topraklarını ikiye bölmüşlerdir. Berberiler Ubeydiyyin Devleti'ni ayakta tutmalarının yanı sıra Ubeydilerin imamlıklarını da kabul etmişler ve onlara boyun eğip itaat etmişlerdir. Çünkü nefislerde yerleşmiş olan Haşimoğulları'nın hükümdarlıkları, yine Kureyş'in ve Mudar'ın diğer toplumlara galip gelip onları yönetmesinden dolayı, (hükümdarlığın onlarla aynı soydan gelen Ubeydilerin hakkı olduğunu kabul ediyorlar) ve sadece kendilerine has olan (vezirlik, komutanlık ve valilik) gibi makamlar için rekabet ediyorlardı.

Hükümdarlıkları, Arap devletlerinin tamamı yıkılıp ortadan kalkıncaya kadar sürdü. "Allah (dilediği gibi) hükmeder; O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur" (Ra'd Sûresi, 41).

Büyük Bir Hakimiyete Ve Hükümranlığa Ulaşmış Devletlerin Temelinde Dinin; Bir Peygamberin Çağrısının Veya Hak Bir Davetin Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, devletin ancak üstün ve galip gelmekle elde edileceği; üstün ve galip gelmenin ise ancak asabiyetle ve görüşlerin ortak bir noktada toplanmasıyla sağlanacağıdır. Kâplerin buluşması ve birbiriyle kaynaşması, dininin hükümlerinin tatbik edilmesi için ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleşir. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “Yeryüzünde olan her şeyi verseydin, yine de onların kâplerini birleştiremezdin” (Enfal Sûresi, 63).

Bunun hikmeti şudur: Eğer kâpler batıl olan şeylere ve dünyalık menfaatlere yönelirse rekabet başlar ve anlaşmazlıklar çoğalır. Ancak hakka yönelir, batıl olan şeyleri ve dünyalık menfaatleri reddeder ve sadece Allah'ın rızasını hedeflerse, (hak üzerinde) birleşirler, rekabet ortadan kalkar, anlaşmazlıklar azalır ve en yardımlaşma ve dayanışmanın en güzeli sergilenir. Böylece, inşallah ileride açıklayacağımız gibi, hakimiyet genişler ve devlet büyük bir güce ulaşır. Başarı, bütün eksikliklerden uzak olan ve kendisinden başka ilah olmayan Allah'tandır.

Dînî Davetin, Devletin Temelindeki Asabiyet Gücüne Güç Katacağı Hakkında

Daha önce de değindiğimiz gibi, bunun sebebi, dînî davetin asabiyet içindeki rekabeti ve kıskançlıkları ortadan kaldırması ve kâlpieri tek bir yöne, hakka çevirmesidir. Kâlpieri tek bir noktada buluştuğunda artık onların önünde duracak kimse yoktur. Çünkü yönelişler ve hedefler tektir ve bütün insanlar bunun için canlarını seve seve verirler. Savaş açtıkları bir devletin askerleri kendilerinden kat kat fazla olsa da, onların batıl amaçları birbirinden çok farklıdır ve ölümden korktukları için de yanındakileri kendi hâllerine bırakıp kendi canlarının derdine düşerler. Böylece, (inançları uğrunda savaşanlar karşısında) hiçbir mukavemet gösteremeyip yenilirler ve içinde daldıkları lüks, sefahat ve zilletten dolayı da kısa sürede yok olup giderler.

İslâm'ın ilk dönemlerindeki fetihlerde Arapların durumu böyleydi. Kadisiye ve Yermuk savaşlarında Müslüman askerlerin toplam sayısı otuz bin küsurdu. Buna mukabil Kadisiye'de Fars ordusunun sayısı yüz yirmi bin; Herakles'in ordusunun sayısı ise - Vâkidi'nin söylediğine göre- dört yüz bindi. Ancak Araplar karşısında her iki taraf da tutunamamış ve İslâm orduları sahip oldukları katıksız inançtan dolayı onları hezimete uğratarıp galip gelmişlerdir.

Lemtune ve Mavahhidin devletleri için de aynı durum geçerlidir. Mağrib'te onlara karşı mücadele eden pek çok kabile, sayı ve asabiyet bakımından onlardan çok daha fazlaydı. Ancak seve seve ölüme gitmelerini sağlayan inançları, onların asabiyet güçlerine kat kat güç katmış ve böylece önlerinde kimse duramamıştır.

Bu duruma tersinden de bakılabilir. Eğer din duygusu yok olursa, işlerin nasıl değiştiği ve galip gelmek için nasıl sadece asabiyet gücüne dayanılacağı ortaya çıkar. Böyle bir durumda, daha önce sayıları kendilerinden çok daha fazla olsa da ve yine bedvî özellikleri kendilerinden daha baskın olsa da, inanç gücü sayesinde yendikleri bir

ordu, bu sefer ancak sayıları eşit güçte veya onlardan daha fazla olduğu takdirde yenebilirler.

Muvahhidler (Masâmide) ile Zezâter buna örnektir. Zenâter, daha bedvî ve kaba olmalarına rağmen (ki bu özellikler onların daha cesur ve savaşçı oldukları anlamına geliyor), Mesâmideler Mehdi'nin davetine uyarak bir inanç uğuruna mücadele etmeye başlamışlar ve bu onların asabiyet güçlerinin kat kat artırmıştır. Böylece asabiyet ve bedvîlik yönünden kendilerinden daha güçlü olan Zenâterleri yenmişler ve kendilerine tâbi kılmışlardır. Ancak dinî inançlarını terk ettikten sonra Zenâterler her taraftan onlara saldırmış, onları yenmiş ve saltanatı onlardan almıştır. Allah, her işinde galip olandır.

Asabiyet Olmadan Dînî Davetin Başarıya Ulaşamayacağı Hakkında

Bunun sebebi, daha önce anlattığımız gibi, halkın karşısına çıkartılıp kabul ettirmek istenen her şeyin mutlaka asabiyete ihtiyaç duymasıdır. Daha önce de zikrettiğimiz sahih bir hadiste şöyle deniyor: “Allah ancak kavmi içinde (soyu ve kabilesi yönünden) güç ve kuvvet sahibi birini peygamber olarak gönderir”. İnsanların en üstünleri olan ve mucizeler gösteren peygamberler hakkında durum bu olduğuna göre, acaba mucizeler gösteremeyen diğer insanların asabiyet olmadan başarılı olacakları düşünülebilir mi?

Bir tasavvuf şeyhi olan ve tasavvuf konusunda yazılmış “Hal’u’n-Na’leyn” kitabının müellifi olan İbn-i Kısıy’ın durumu buna örnektir. İbn-i Kısıy, (Mağrib’teki) Mehdî’nin davetinden kısa bir süre önce Endülüs’te harekete geçerek insanları hakka davet etmiştir. Taraftarlarına “murâbitin” ismi verilmiştir. Limtunelerin, (Mağrib’te) Muvahhîdin hareketiyle meşgûl olmalarından dolayı, İbn-i Kısıy kısa bir süreliğine başarılı olup otoritesini kurmuş, ancak davetinde onu destekleyip yardımcı olacak kabileler ve asabiyetler olmadığı için, Muvahhidlerin Mağrib’e hakim olması üzerine hemen onlara bağlanmış, davetlerine katılmış ve merkezi olan Erkeş Kalesi’ni onların emrine tahsis ederek bu hareketin mensuplarının Endülüs’e girmesini kolaylaştırmıştır. Zaten Endülüs’e Muvahhidleri ilk çağıran da odur. Endülüs’teki hareketi “Murabitler Hareketi” olarak isimlendirilir.

Yine, halktan ve âlimlerden (toplumda yaygınlaşan) kötülükleri ortadan kaldırmak için harekete geçenlerin durumu da böyledir. Kendilerini ibadete ve din yoluna vermiş olanlardan çoğu, sevabını Allah’tan bekleyerek, zalim idarecileri kötülüklerden alıkoymak ve onlara iyiliği emretmek için onlara karşı hareket geçerler. Avamdan pek çok kişi de bu hareketlerinde onlara katılırlar ve hayatlarını tehlikeye atarlar. Nitekim bunlardan çoğu, sevap kazanmış olarak değil, (böyle fiili bir ayaklanmaya kalkışmalarından dolayı) suçlu ve sorumlu olarak bu uğurda hayatlarını kaybederler. Çünkü Allah onlara

böyle bir şeyi ancak buna güçleri yetiyorsa emretmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Kim bir kötülük görürse onu eliyle (fili müdahale ile) düzeltsin, buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle düzeltsin (o kötülüğü kabullenmeyip ona buğzetsin)”. Hükümdarlıklar ve devletler, önüne gelen herkesin sarsıp yıkmayacağı kadar oturmuş ve sağlam bir yapıdadırlar. Onları ancak arkalarında kabilelerin ve aşiretlerin asabiyetlerinin olduğu güçlü hareketler yıkabilir.

Peygamberlerin Allah’a davetlerinde de durum böyleydi. Onların da arkasında asabiyetleri ve aşiretleri oluyordu. Onlar, Allah’ın dilemesiyle bütün kainat ile desteklenebilecek durumda olmalarına rağmen, yine de her şey tabii seyrine göre yürümektedir. Allah sonsuz hikmet sahibi olan ve her şeyi bilendir.

Kim samimi olarak böyle bir şeye kalkışır, ancak asabiyetten mahrum olursa kendisini bilerek ölüme atmış olur. Yine kim de kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışma görüntüsü altında gerçekte başkanlık için böyle bir şeye kalkışırsa, ona en lâyık olan, yoluna engeller çıkması ve ölümün onu bulmasıdır. Çünkü Allah’ın emri ancak onun rızası, yardımı, Yaradan’a ve Müslümanlara karşı gerçekten samimi olmakla gerçekleşir. Bu hususta hiçbir Müslümanın ve basiret sahibinin şüphesi olamaz.

İslâm ümmeti arasında böyle bir yöneliş ilk defa Bağdat’ta yaşandı. (Bağdat’ta) Tahir fitnesi baş gösterip Emin öldürülmüş ve Me’mun ise Horasan’dan Irak’a gelmekte ağır davranmıştı. Sonra Me’mun, Hüseyin oğullarından Ali bin Musa Rıza’yı vasiyet etti. Ancak (Me’mun’un sülalesi olan) Abbasiler bunu kabul etmediler ve Me’mun’a itaat etmemek ve onu değiştirmek için isyan edip İbrahim bin Mehdi’ye biat ettiler. Bunun üzerine Bağdat’ta büyük bir fitne ve kargaşa patlak verdi. Orada ne kadar şerli kimse, hırsız ve suçlu varsa ellerini dürüst ve namuslu insanlara uzattılar, yolları kesip insanların mallarını yağmaladılar ve yağmaladıkları bu malları da çarşılarda açıktan sattılar. Olup bitenler karşısında Bağdat halkı yöneticilerden yardım istemesine rağmen yöneticiler onlara hiç yardım etmediler. Bunun üzerine yöneticilere ve kötülüklerine engel olmak için çok sayıda dindar ve iyi insan harekete geçti. Bağdat’ta Halid Deryus olarak bilinen biri halkı, kötülüklerle engel olmaya ve iyilikleri hâkim kılmaya çağırdı. Onun bu çağrısına büyük bir kalabalık icabet etti, ardından da şehri birbirine katan kötü ve azgın kişilerle çatışmalara girip onları yendi. Bir daha da böyle şeyleri yapmamaları için onları sert biçimde cezalandırdı.

Sonra Bağdat halkının ileri gelenlerinden Sehl bin Selamet El-Ensari isimli ve Ebû Hatim lâkaplı başka biri çıktı ve boynuna bir Kur’an asarak insanları kötülüklerle engel olmaya, iyilikleri hâkim kılmaya, Kur’an ve sünnete göre yaşamaya çağırdı. Onun bu çağrısına Haşimoğulları ve diğerlerinden asil ve sıradan herkes icabet etti. Sehl, Tahir’in sarayına yürüdü ve orayı merkez edindi. Sonra (taraftarlarıyla birlikte) Bağdat sokaklarında yürüyüp insanları korkutanları ve kötülerini koruyanları bundan sakındırdı. Halid Deryus ona dedi ki: “Ben sultanı kınamıyorum.” Sehl ise ona şöyle cevap verdi: “Ancak ben, kim olursa olsun, Kur’an ve sünnete aykırı davranan herkesle savaşırım.” Bu olaylar, hicri 202 yılında meydana geldi. İbrahim bin Mehdi Sehl’e karşı bir ordu hazırladı ve onu yenip esir aldı. Böylece kurduğu halk hareketi hızlı bir şekilde çözüldü. Ancak Selh canını kurtardı.

Bundan sonra da hakkı hakim kılmak vesvesesine kapılan pek çok kimse, bunun için bir asabiyete ihtiyaç duyulacağını bilmeden ve sonlarının ne olacağını farkında olmadan aynı şeye kalkıştılar. Bunların ihtiyaç duydukları şey, eğer akıllarında noksanlık varsa tedavi edilmeleri, fitne ve kargaşalıklara sebep olurlarsa dövülmek veya öldürülmek suretiyle cezalandırılıp yola getirilmeleri, samimiyezsizliklerini ifşa etmek suretiyle rezil edilmeleri ve yalancılardan sayılmalarıdır.

Bunlardan bazıları da Fatimîlerin beklediği Mehdi olduğunu veya Mehdi'yi davet ettiğini söylemek suretiyle ortaya çıkarlar. Oysa ne Fatimîlerin dâvâsından haberi vardır, ne de beklenen kişinin gerçekte ne olduğunu bilir. Bu tür hareketlere kalkışanların çoğunun vesveseli kimseler, akıl hastaları veya gerçekte başkanlık istediği hâlde normal yollardan buna ulaşamayınca böyle bir davet kisvesi altında bu emelini gerçekleştirmek isteyenler olduğu görülür. Evet, onlar böyle bir hareketin kendilerini emellerine ulaştıracaklarını sanırlar ve kendilerini bekleyen akıbetin farkında olmazlar. Ancak sebep oldukları fitneden dolayı da ölüm hemen kendilerini yakalar ve hilelerinin kötü sonucuyla karşı karşıya kalırlar.

Bu yüzyılın (hicri 8. yüzyılın) başlarında, Sûs'ta Tevbezri adında tasavvuf ehlinden biri çıkmış ve orada, deniz kenarında bulunan Mâse Mescidi'ne giderek kendisinin "beklenen Mehdi olduğunu" iddia etmiştir. Çünkü oradaki halk Mehdi'nin oradan zuhur edeceğini bekliyordu ve o da bundan yararlanmak istemiştir. İşte bu yüzden davetine o mescitten başlamıştır. Davetinden sonra Berberiler akın akın gelip etrafında toplanmıştır. Bunun üzerine onların reisleri bu fitnenin büyüyeceğinden korkmuşlar ve Mesâmidelerin o zamanki büyüğü olan Ömer Sekisyevî onu gizlice yatağında öldürtmek için birini göndermiştir.

Yine bu yüzyılın başında Gımâra'da da Abbas adında biri çıkıp, aynı iddialarda (Mehdilik iddiasında) bulunmuş ve oradaki kabilelerin ayak takımından olan kimseler kendisine hemen tâbî olmuştur. Sonra bu şahıs (tarafтарыyla) Bâdis şehrine yürümüş, ancak davete başlamasının kırkinci gününde öldürülmüştür.

Bunun örnekleri pek çoktur ve yapılan temel yanlışlık da bu gibi hareketlerin asabiyete ihtiyaç duyduğunun inatla farkında olunamaktır. Bu hareketlerinde samimi olmayıp bunu bir araç olarak kullanmak isteyenlerin ise zaten hareketlerinde başarılı olamayıp kötülüklerinin cezalarını çekmeleri en beklenen ve onlara en lâıyk olan durumdur. Çünkü zalimlerin cezası budur. Allah en iyi bilendir; başarı O'ndandır; O'dan başka bir Rabb ve tapılacak yoktur.

Her Devletin Belli Bir Oranda Ülkeye Ve Toprağa Sahip Olabileceği Ve Bundan Daha Fazlasına Sahip Olamayacağı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Devleti kuran ve devletin işlerini yürüterek onu ayakta tutanlar, zorunlu olarak devletin eyaletlerine ve sınır bölgelerine dağılarak, düşmanlara karşı oraları korumak, vergileri toplamak ve düzeni sağlamak gibi devlet işlerini yerine getirirler. İşte, devletin bütün kuvvetleri (bahsedilen görevleri yerine getirmek için) eyaletlere ve sınır bölgelerine dağıldığında ve artık (yeni yerlere bu işleri yürütmek için) gönderilecek kuvvetler kalmadığında, devlet doğal sınırlarına ulaşmış olur. Devlet elinde olan bu topraklardan daha fazlasına sahip olmak için kendini zorlarsa, bu yerler korumasız kalır ve böylelikle düşmanlara da saldırma fırsatı doğar. Bunun zararını ise yine o devlet çeker. Çünkü düşmanların korumasız kalan bu yerleri alması devletin heybetini ve caydırıcılığını yıkar, pusuda bekleyen diğer düşmanları da cesaretlendirir.

Devlet elinde bulunan bölgelere gönderdiği kuvvetlerinin dışında, halen çok sayıda kuvvete sahipse, bu durumda doğal sınırlarına ulaşınca kadar yeni topraklar kazanabilir. Bu konudaki ölçü, (devleti güçlü kılan) diğer kuvvetlerden çok asabiyet kuvvetidir. Çünkü diğer bütün kuvvetler ondan çıkar ve onun fiili bir yansıması gibidir. Devletin diğer yerlere ve sınır bölgelerine göre en güçlü durumda olduğu nokta yönetim merkezidir. Devletin, nihaî sınırlarını oluşturan çevre bölgelerden daha ötelere gücü yetiştirmez. Bu hâl, tıpkı (merkezden uzaklaştıkça etkisini yitiren ve belli bir noktadan ileriye gidemeyen) ışık demeti veya bir cismin atılmasıyla suyun üzerinde oluşan halkalar gibidir.

Devlet ihtiyarlık çağına gelip zayıfladığında, en dış sınırlarından başlayarak küçülmeye başlar, ancak merkez bölgesi Allah'ın yıkılmasını takdir ettiği zamana kadar korunaklı kahr. En sonunda merkez de yıkılır ve devlet tamamen ortadan kalkar. Şayet devlet merkezden çökerse, kalan bölgelerin kendisine hiçbir faydası olmaz ve merkezi kaybettiği an hepsi yıkılmış olur. Çünkü merkez tıpkı kendisinden canlılığın pompalandığı bir kâlp gibidir. Onun için, eğer kâlp yenilirse her taraf silsile hâlinde hezimete uğramış olur.

Fars Devleti'nin durumu buna iyi bir örnektir. Müslümanlar devletin merkezi

olan Medâin'i ele geçirince Farsların işi tamamen bitmiş oldu ve Fars hükümdarı Yazdecird'in elinde kalan diğer yerlerin kendisine hiçbir faydası dokunmadı.

Şam'daki Rum (Doğu Roma) Devleti için ise bunun tersi geçerlidir. Devletin merkezi Kostantiniyye (İstanbul) olduğu için, Müslümanlar Şam'a hakim olduklarında, onlar merkezleri olan Kostantiniyye'ye çekilmişler ve Şam'ın ellerinden alınması onlara ciddi bir zarar vermemiştir. Allah'ın yıkılmasını takdir ettiği ana kadar da halen devletleri yaşamaya devam etmektedir.

İslâm'ın ilk dönemlerindeki Arapların durumu da böyledir. Kuvvetleri (asabiyetleri) çok olduğu için en kısa zamanda etraflarında bulunan Şam, Irak ve Mısır'a hâkim olmuşlar; sonra buraları aşarak Sind'e, Habeşistan'a, Afrika'ya ve Mağrib'e, daha sonra da Endülüs'e geçmişlerdir. Bütün kuvvetleri bu şekilde o ülkeleri korumak için oralara dağılıp başka da kuvvetleri kalmadığında artık fetihler durmuş ve İslâm'ın (yeni ülkeleri fetihetme) işi bitmiştir. Evet, o sınırlardan ileriye gidememişler ve gerileme de o sınırlardan itibaren başlamıştır. Tâ ki Allah'ın devletlerinin tamamen yıkılmasını takdir ettiği ana kadar...

Devletlerin Büyüklüğünün, Sınırlarının Genişliğinin Ve Ömürlerinin Uzunluğunun, Devleti Ayakta Tutanların Azlığı Veya Çokluğu İle Orantılı Olacağı Hakkında

Bunun sebebi, devlete ancak asabiyet ile ulaşılabilecek olmasıdır. Devletin sahip olduğu bölgelere dağılarak devleti koruyanlar, işte bu asabiyet sahipleridir. Onun için devletin işlerini gören ve onu koruyan asabiyet ne kadar çok olursa, devlet de o oranda güçlü, hakim olduğu ülkeler çok ve sınırları geniş olur.

İslâm Devleti buna örnektir. Allah Arapların kâlpelerini İslâm üzere birleştirdiği için, Hz. Peygamber'in katıldığı son savaş olan TEBûk Savaşı'nda, Mudar ve Kahtan'dan Müslüman askerlerin sayısı -süvari ve yaya olarak- yüz on bindir. Yine Hz. Peygamber'in vefatına kadar, onlardan Müslüman olanlar ile bu sayı daha da artmıştır. Bu yüzden Müslümanlar diğer milletlerin ellerindeki ülkeleri fethetmeye çıktıklarında, kimse onların bu ülkelere hâkim olmasına engel olmadı. O dönemde dünyanın iki süper devleti olan Fars ve Rum ülkeleri, doğuda Türk yurtları, batıda Frenklerin ve Berberîlerin yurtları ve Endülüs'te Got'ların toprakları fethedildi. Hicaz'dan Uzak Sûs'a (Sûs'u Aksa'ya), Yemen'den kuzeydeki Türk yurtlarına kadar yedi iklimdeki (yedi kuşaktaki) bölgelere hâkim olundu.

Sinhâce ve Muvahhidin Devletleri ile onlardan önceki Ubeydiyyin Devleti için de aynı şey geçerlidir. Ubeydiyyin Devleti'ni kuran Kütâmeler, Sinhâcelerden ve Mesâmidelerden daha çok oldukları için devletleri de onlardan daha büyük ve güçlü olmuş, Afrika, Mağrib, Şam, Mısır ve Hicaz'a hakim olmuşlardır. Zenâte Devleti ile Muvahhidin Devleti karşılaştırıldığında da durum değişmeyecektir. Zenâtelere ait iki devlet olan Merinoğulları ve Abdolvâdoğulları devletlerine dikkat et. Devleti kurduklarında Merinoğulları'nın sayısı Abdolvâdoğulları'ndan daha çok olduğu için, devletleri de onlarınkinden daha güçlü, sınırları daha geniş olmuş ve her defasında onları yenmişlerdir. Devletlerini kurduklarında Merinoğulları'nın sayısının üç bin, Abdolvâdoğulları'nın sayısının ise bin olduğu söyleniyor.

Ancak devletin ulaştığı refah seviyesi ve kendilerine tâbî olanların artmasıyla sayıları da çoğaldı.

İşte devletlerin sınırlarının genişliği ve gücü, kuruluşlarındaki sayılarının çokluğuyla orantılıdır. Ömürlerinin uzunluğu da yine bu orantıya göredir. Çünkü sonradan ortaya çıkan şeyleri ömürleri, onların mizaçlarının (oluşumlarının) gücüne göre belirler. Devletlerin oluşumları ise ancak asabiyet sayesinde. Eğer asabiyet güçlü olursa, mizaç da (güçlülük de) ona tâbî olur ve devletin ömrü uzar. Asabiyyetin güçlü olması ise, söylediğimiz gibi, sayının çokluğu ve bolluğuna bağlıdır. Bunun doğru tahlili şöyledir: Devlet küçülmeye çevreden (sınır bölgelerinden) başlar. Eğer devletin hâkim olduğu ülkeler çok ve büyükse, merkez ile sınırlar arasındaki mesafe ve bölgeler de uzak ve çoktur. Şüphesiz her küçülme belli bir zaman alır ve ülkenin büyüklüğü nedeniyle (toplam) zaman uzar. Dolayısıyla her küçülmenin aldığı zaman ile (devlet topraklarının büyüklüğünden dolayı küçülme uzun süreceği için) devletin ömrü de uzar.

Arap-İslâm Devletinin en uzun ömürlü devlet olduğuna dikkat et. Bu konuda merkezdeki Abbâsî Devleti ile Endülüs'te hüküm süren Emevî Devleti arasında bir fark yoktur. Her biri, ancak hicrî dördüncü yüzyıldan sonra küçülmeye başlamıştır. Ubeydiyyin Devleti'nin ömrü de iki yüz seksen seneye yakındır. Sînhâce Devleti'nin ömrü ise onlarınkinden daha kısadır. Bu devlet, (Abbâsî halifesi) Mui'z-Züddevl'e'nin Afrika'nın idaresini hicrî 358 yılında Bulekkîn bin Zeyrî'ye bırakmasından, Muvahhidlerin hicrî 557 yılında Kal'a ve Bicâye'yi ele geçirmelerine kadar devam etmiştir. Çağımızda Muvahhidin Devleti'nin ömrü ise iki yüz yetmiş seneye yaklaşmaktadır.

Görüldüğü gibi, devletlerin ömürleri de onları başlangıçta kuranların sayısal çokluğuna göre oluşmaktadır. Bu, Allah'ın kulları için geçerli olan kanundur.

Çok Fazla Kabile Ve Asabiyetlerin Bulunduğu Yerlerde Sağlam Ve İstikrarlı Devletlerin Az Görüldüğü Hakkında

Bunun sebebi, (kabile ve asabiyetlerin çok olduğu yerde) görüşlerin ve yönelişlerin farklılaşacağı, her bir görüş ve yönelişin arkasındaki asabiyetin diğer görüşlerle mücadele edeceği ve böylece sürekli olarak devlete karşı isyanların ve baş kaldırmaların yaşanacağıdır. Evet, devlet asabiyet sahibi olsa bile bu isyanlar ve baş kaldırmalar yaşanır; çünkü idaresi altındaki her bir asabiyet de kendisinin çok kuvvetli olduğunu sanır.

İslâm'ın başlangıcından çağımıza kadar Afrika'da ve Mağrib'te yaşananlar buna örnektir. Buraların sakinleri olan Berberiler çok fazla kabile ve asabiyetlere sahiptir ve başlangıçta İbn-i Ebû Serh'in onlara ve Frenklere galebe çalıp hepsinin üzerinde hakimiyet kurmasının da bir etkisi kalmamıştır. Çünkü tekrar eski hâllerine dönmüşler, sürekli olarak isyanlar çıkarıp irtidat etmişler (İslâm'dan dönmüşler) ve oradaki Müslümanlara karşı büyük katliamlara girişmişlerdir. İslâm içlerinde iyice yerleşip sağlamlaştıktan sonra bu sefer de Haricilerin yolunu tutarak yine defalarca isyan edip baş kaldırmışlardır.

İbn-i Ebû Zeyd şöyle diyor: "Mağrib'te Berberiler on iki kere irtidat etmişlerdir. İslâm onlar içinde ancak Musa bin Nusayr döneminde ve ondan sonraki dönemlerde istikrar buldu". Bu durum, Hz. Ömer'den nakledilen şu sözün anlamıdır: "Afrika, orada yaşayan halkların kâlpelerini birbirinden ayırır". Bu söz ile, insanları itaatsizliğe sürükleyen kabilelerin ve asabiyetlerin çokluğuna işaret ediyor.

Buna karşılık o dönemde ne Irak ne de Şam böyle değildi. Oraların hâkimleri sadece Farslar ve Rumlardı ve oralarındaki halk da kentlerde ve şehirlerde yaşıyorlardı. Onun için Müslümanlar onları yenip bu bölgeleri ele geçirdiğinde kendilerine engel olacak ve karşı çıkacak kimse kalmamıştı. Oysa Mağrib'teki Berberi kabileleri sayılamayacak kadar çoktur ve hepsi de asabiyetler ve aşiretler şeklinde bâdiyelerde yaşarlar. Bir kabile yenilip ortadan kalkınca onun yerini bir başkası alır ve irtidat ederek eski dinine döner. Bu yüz-

den Arapların Afrika ve Mağrib'te devlet kurmaları diğer bölgelere göre çok uzun zaman almıştır.

İsrailoğulları zamanında Şam⁸⁰ da bu hâldeydi. Orada Filistin ve Ken'an kabileleri, Aysû, Medyen ve Lut oğulları, Rumlar, Yunanlar, Amâlikalar, İkrîşler, yine Mezepotamya ve Musul tarafında Nabatlar gibi, sayılamayacak kadar çok asabiyetler vardı. Bu yüzden İsrailoğulları'nın orada devlet kurmaları çok zor olmuş ve iktidarları sürekli olarak sarsılmıştır. Bu durum daha sonra da devam etmiş, sürekli olarak kendilerine isyan edilmiş ve önce Farslar, sonra Yunanlar ve son olarak da Rumlar tarafından yenilip devletlerine son verilmeye kadar, hiçbir zaman sağlam ve istikrarlı bir devlete sahip olamamışlardır. Allah her işinde galip olandır.

Öte yandan, bu kadar çok ve farklı asabiyetlerin bulunmadığı ülkelerde ise devletin kurulması daha kolay olur. Kargaşaların ve isyanların azlığından dolayı, hükümdar çok fazla bir asabiyete ihtiyaç duymadan devletin istikrarını sağlar. Çağımızda Mısır'ın ve Şam'ın durumu böyledir. Çünkü buralarda değişik kabilelerde ve asabiyetler yoktur. Sanki Şam bir zamanlar, yukarıda değinmiş olduğumuz kabilelerin ve asabiyetlerin kaynağı değilmiş gibidir. Mısır ise başkaldıranların ve asabiyet sahiplerinin azlığından dolayı son derece istikrarlı ve huzurlu bir yerdir. Orada sadece hükümdar ve tebâ (halk) vardır. Devlet Türk sultanlarının ve asabiyetlerinin elinde olup bunlar birbiri ardına devlete hakim olmakta ve iktidar bir sülaleden diğerine geçmektedir. Bağdat'taki Abbasi halifelerinin halifelikleri ise isimde kalmaktadır.

Çağımızda Endülüs'ün durumu da böyledir. Endülüs hükümdarları olan Ahmaroğulları'nın asabiyeti, devletlerinin başlangıcında kuvvetli olmadığı gibi, devletleri de kuşaklardan beri devam etmeyip sonradan ortaya çıkmıştır. Ahmaroğulları Endülüs'teki Emevi hanedanlığına mensup sülâlerden biriydi ve devlet olmaları ise şu şekilde olmuştur: Endülüs'teki Arap devleti yıkılıp hakimiyet Berberilerden olan Lemtûne ve Muvahhidlerin eline geçince, Endülüs (Arap) halkı onların yönetimlerinden usanmış, Berberilerin kendi üzerlerinde egemen olmaları onlara ağır gelmiş ve bu yüzden kâlleri onlara karşı kinle dolmuştur. Muvahhidler, devletin son zamanlarında, Merakeş'te Frenklere ait pek çok kaleyi almalarına imkân sağlamıştı. İşte eskiden asabiyet sahibi olan ve şehirlerde nispeten kökleri kurayan Hudoğulları, Ahmaroğulları ve Merdenişoğulları gibi Arap sülâleri buralarda toplanmışlar ve asabiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. Bunlar arasından Hudoğulları başa geçmiş ve Endülüslüleri doğudaki Abbasi halifelerine biat etmeye çağırarak, Muvahhidlere karşı isyana teşvik etmişlerdir. Sonra onlarla olan ahitlerini bozmuşlar ve Muvahhidleri Endülüs'ten çıkarmışlardır. Böylece Hudoğulları Endülüs'te yönetime tek başlarına sahip olmuşlardır.

Sonra yönetimi Ahmaroğulları ele geçirmiş ve Hudoğulları'nın Abbasi halifelerine biat etme çağrılarını karşı çıkarak, Afrika'da hüküm süren Muvahhidlerin imâmı İbn-i Ebû Hafs'a biat etmeye çağırılmışlardır. Ahmaroğulları, bütün bu işleri yakınlarından oluşan ve Ruâsa (Reisler) olarak isimlendirilen küçük bir asabiyetle gerçekleştirdiler. Zaten Endülüs'te asabiyetlerin azlığından ve toplumun (genel olarak) hükümdar ve tebâdan oluşmasından dolayı daha fazla bir asabiyete de ihtiyaç duymadılar.

⁸⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi Şam, bugünkü Ürdün, Suriye, Filistin ve Lübnan'ı kapsamaktadır.

Ahmaroğulları bundan sonra denizi geçerek (Mağrib'ten) kendilerine gelen Zenâtelere mensup boyların yardımıyla Frenklere karşı savaştılar. Böylece Zenâte boyları, devletin korunmasında onların yardımcıları oldu. Sonra Mağrib'teki Zenâte hükümdarı Endülüs'e hâkim olma emeline kapıldı. Ancak Endülüs'e gelen Zenâta boyları onun yanında yer almayıp Ahmaroğulları'nın yardımcıları oldular ve böylece devletleri iyice sağlamlaşıp kökleşti, nefisler onlara (onların hükümdarlığına) alıştı, insanlar iktidarı onlardan almaya güç yetiremediler ve iktidar onlarda kalıp kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze kadar geldi. Ancak sakın ola ki devletlerinin asabiyetsiz olarak kurulduğunu sanma. Devletin başlangıcında asabiyet vardı, ama az ve ihtiyacı karşılayacak kadardı. Endülüs'te asabiyetler ve kabileler az olduğu için, oraya hakim olmak için çok fazla asabiyete ihtiyaç duyulmaz. Allah, âlemlerden müstağnidir (hiçbir şeye ihtiyaç duymaz).

Büyüklik Ve Otoritenin Tek Bir Kişide Toplanmasının Hükümdarlığın (Devlet Olmanın) Özelliklerinden Biri Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, daha önce değindiğimiz gibi, hükümdarlığın ancak asabiyet (birbirine kenetlenmiş toplumsal güç) ile elde edilmesidir. Asabiyet ise (alt derecedeki) pek çok güç gruplarından oluşmaktadır. Diğer hepsinden daha kuvvetli olan bu gruplardan biri, diğerlerine galip gelerek onlar üzerinde hakimiyet kurar ve onları kendi çatısı altında birleştirir. Böylece diğer insanlara ve devletlere galip ve üstün gelecek bir birlikteliğe ulaşırlar.

Bunun böyle olmasındaki sır şudur: Toplumsal bir güç olarak ortaya çıkmış olan asabiyet, tıpkı varlıkların oluşumundaki mizac (karışım, yapı) gibidir. Mizac, pek çok unsurun bileşiminden oluşmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, karışımındaki bütün unsurlar eşit olursa, esasen ortaya bir oluşum çıkmaz. Bu yüzden bunlardan birinin diğer hepsinin üzerinde hâkim durumda olup onları toplaması ve birbirine kaynaştırması gerekir. Ancak bu şekilde bütünü kuşatan tek bir asabiyete dönüşebilirler.

Ortaya çıkan bu tek ve büyük asabiyetin başkanlığı, onlar içinde yer alan tek bir sülalenin (hanedanının) elinde bulunur. Başkanın ise o sülale içindeki en üstün ve diğerleri üzerinde hakim durumda olan tek bir kişinin olması gerekir. Böylece başkan olan bu kişi, kendi (alt) grubunun/asabiyetinin diğerleri üzerinde galip olmasından dolayı, diğer bütün (alt) asabiyetlerin de (yani büyük asabiyetin de) başkanı olur.

Bu makama geldikten sonra (insanda mevcut olan) hayvani tabiatın bir sonucu olarak büyümek ve kibirlenmeye kapılır, (yönetimi) diğerleriyle paylaşmaya yanaşmaz ve onlar üzerinde tahakküm kurarak despotluğa yönelir. Başkanların çok olmasının bozulma ve düzensizliğe yol açacağı ve bu yüzden siyasetin (yönetimin) tek bir başkanı gerektirmesinden dolayı, başkan olan kimsede insan tabiatında mevcut olan “ilahlaşma eğilimi” baş gösterir. “Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, şüpheli-

siz ikisi de (ikisinin idare ve düzeni de) bozulurdu” (Enbiya Sûresi, 22). Böylece diğer asabiyetlere yönetimde hiçbir söz hakkı tanınmaz ve tahakküm altında olmalarından dolayı onların da yönetime katılma ve bunun için mücadele etme cesaretleri yok olur. Sonuçta başkan gücü yettiği oranda yönetimi tek başına ele alır ve bu hususta hiç kimseye söz hakkı tanımaz. Bu büyüklük ve izzete tek başına tamamen kendisi sahip olur ve diğerlerinin bu konuda kendisine katılmalarına engel olur.

İlk devlet başkanının (yönetimde sadece kendisinin söz sahibi olduğu) bu konuma gelmesi mümkün olsa da, genellikle bu durum, diğer asabiyetlerin güçlerini kırmaya bağlı olarak ikinci ve üçüncü başkanlar zamanında gerçekleşmektedir. Ancak sonuçta, devletler için bu durum mutlaka gerçekleşmektedir. “Allah’ın kulları hakkında geçerli olan kanunu budur” (Mü’min Sûresi, 85).

Lüks Ve Bolluğun Devlet Olmanın Özelliklerinden Biri Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, bir toplumun, kendilerinden önceki bir devlete galip gelip onların ellerinde bulunanlara sahip olunca mal ve zenginliklerinin artması ve bunun sonucunda da daha bolluk içinde bir yaşama ve imkânlarla sahip olmalarıdır. Böylece varlıklarını sürdürebilmek için gerekli olan zorunlu ihtiyaçlarını karşılama derecesini aşıp, daha ince ve estetik ihtiyaçlarını karşılama imkânlarına kavuşurlar. Bu konuda kendilerinden öncekilerin âdetlerini ve hâllerini örnek alırlar ve bunlar uyulması gereken zorunlu âdetler haline gelir. Sonuçta da yemelerinde-içmelerinde, giyim-kuşamlarında, evlerinin dayanıp döşenmesinde, kullandıkları kaplarda incelik ve estetiğe yönelirler. Bu hususta birbirleriyle ve diğer milletlere karşı övünme ve üstünlük yarışına girerler. Sonradan gelenler de bir öncekilere karşı aynı yarışa katılır ve bu hâl devletin sonuna kadar böyle devam eder.

Toplumlar, ancak hükümdarlıklarının gücü oranında bu nimetlere ve bolluğa sahip olur, devletlerinin ömrü elverdiği sürece lüks ve refah içinde yaşarlar. Nihayet devlet ulaşabileceği son noktadaki güç ve imkânlarına ulaştığında, onlar da bolluk ve refah konusunda ulaşabilecekleri en son noktaya ulaşmış olurlar. Bu Allah'ın kulları için geçerli olan kanunudur ve Allah en iyi bilendir.

Sükûnet Ve Rahatlığın Devlet Olmanın Özelliklerinden Biri Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, devletin ancak onu gönülden istemek ve bunun için çok çalışmakla elde edilebilecek bir toplumsal kurum olmasıdır. Dolayısıyla devlet düzenine ulaşıldığında amaç artık gerçekleşmiş olduğundan, bunun için yapılan bütün çalışmalar da son bulur. Şairin dediği gibi:

*Zamanın, onunla (sevgilimle) benim aramı açmak için çalışmasına şaşırdım
(Çünkü) aramızdaki her şey bittiğinde, zamanın (çalışması) da sona erdi*

Evet, toplumlar eninde sonunda bir devlet düzenine ulaştıklarında, onu kurmak için katlandıkları bütün zahmetleri bir kenara bırakıp rahatlığı ve sükûneti tercih eder, devlet olmanın meyvelerini toplamaya yönelirler. Güzel binalar ve saraylar inşa etmek, oralara sular akıtmak, bahçeler oluşturmak, en güzel yemekleri yemek, en güzel giyecekleri giymek, konutlarını en güzel şekilde döşemek ve en güzel kapları kullanmak gibi... Güçleri yettiğinde bunların en iyilerin sahip olmak isterler ve bunları kendilerinden sonrakilere de miras bırakırlar. Allah devletlerinin sona ermesini takdir ettiği zamana kadar da bu hâllerine devam ederler. Allah hâkimlerin (hükmedenlerin) en hayırlısıdır ve O en iyi bilendir.

Devletin Özelliklerinden Biri Olan Büyüklük Ve Otoritenin Tek Bir Elde Toplanması Ve Sükûnet İle Rahatlığın Tercih Edilmesi Hâllerinin İyice Yerleşmesiyle Devletin İhtiyarlık (Çöküş) Dönemine Gireceği Hakkında

Bunun açıklaması çok yönlüdür:

Birincisi: Söylediğimiz gibi, devlet olmak büyüklük ve otoritenin tek elde toplanmasını gerektirir. (Oysa devlete giden yolun başlangıcında) büyüklük ve izzet, asabiyeti oluşturanlar arasında ortaktır ve hepsi de devlet olma yüceliğini elde etmek için yek vücut çalışırlar. Başkalarını yenip onlar üzerinde hakimiyetlerini kurmak ve kendilerine savunmak için sahip oldukları emel ve ortaya koydukları gayret ve cesaret gerçekten örnek bir boyuttadadır. Devletlerini kurmak için seve seve canlarını verirler ve devlet kurmakla kazanacakları yücelik ve üstünlüğü kaybetmektense ölmeyi tercih ederler.

Ancak devlet kurulduktan sonra, bu şerefe (iktidar olma ve yönetimi elinde bulundurma şerefine) bir tek kişi sahip olup diğerlerini bundan men ettiğinde, diğerleri devlet için savaşmak konusunda tembellik gösterirler, zillete ve boyun eğmeye alışır. Onlardan sonra gelen ikinci nesil de aynı hâl üzere yaşarlar. Sadece devleti korumalarının karşılığında hükümdar tarafından kendilerine verilen ücretleri düşünürler ve kafalarında bundan başka bir düşünce yer almaz. Bu ücretlerin karşılığında ise kendisini ölüme atacakların sayısı çok azdır. Böylece asabiyeti oluşturanların azim ve güçlerinin gitmesiyle asabiyet gitgide bozulur; bunun sonucunda devletin gücü zayıflayıp şevki kırılır ve mevcut düzen ihtiyarlık dönemine girer

İkincisi: Yine söyledığımız gibi devlet olmak, bolluk ve lüksü gerektirir. Bu durumda alışkanlıklar ve harcamalar artar ve gelirler giderleri karşılamaya yetmemeye başlar. Sonuçta fakirler yok olurken, zenginler ise bütün harcamalarını lükse yöneltirler. Bu hâl kendilerinden sonraki nesillerde de artarak devam eder ve artık harcamalarının tamamı bile lükslerini ve alışkanlıklarını karşılamaya yetmez. Hükümdarları zamanı geldiğinde ihtiyaç duyup varlıklı kesimden savaşlar için harcama yapmalarını istediğinde bunun için ellerinde hiçbir şey bulamaz ve müsrifliklerinden dolayı onları türlü cezalara

çarptırır. Çoğu zenginın ellerindeki malları alır, kendi oğullarına veya devletin hizmetinde bulunanlara verir. Böylece onları durumlarını düzeltmeyecekleri kadar zayıf bir hâlde bırakır ve aslında varlıklı sınıfın zayıf düşmesiyle hükümdarlar da zayıf düşer.

Aynı şekilde, devlet içinde israf arttığında, devletin verdiği maaşlar ihtiyaçları ve harcamaları karşılamadığında, hükümdar onların açıklarını kapatmak için maaşlarını artırır. Oysa vergilerin miktarı bellidir ve bunlar ne azalır, ne de artar. Yeni vergiler konulsa bile, bununla sağlanacak artış da sınırlı olacaktır. Toplanan vergiler maaş olarak dağıtıldığında, bu artış her birinin lüksünü ve harcamalarını artırır; ancak buna karşılık devleti koruyanların (ordunun) sayısı da maaşların artışından önceki sayısının altına iner. Sonra lüks ve israfın artışına bağlı olarak maaşlar yeniden artırılır ve aynı şekilde ordunun sayısı da düşer. Bu durum askerlerin sayısı en az orana inene kadar defalarca tekrar eder. Böylece devletin korunması zayıflar, yönetim kuvvetten düşer ve bu durum komşu devletlerin veya kendi yönetimi altındaki kabilelerin ve asabiyetlerin cesaretini artırır. Sonuçta Allah'ın, bütün mahlûklar için takdir etmiş olduğu yok olmak kaderi onun için de gerçekleşir.

Yine şehirleşme konusunda bahsedileceği gibi⁸¹ lüks, insanlarda meydana getirdiği pek çok kötü alışkanlıklarla insanların ahlâkını bozar. Evet, lüks, devletin (devlete ulaşmanın) alâmeti olan iyi özellikleri insanlardan götürür ve onları Allah'ın "yıkılışın ve çöküşün alâmetleri" kıldığı kötü özellikler ile donatır. Böylece kötülükleri esas alan devlet günden güne zayıflar, yaşlılık döneminde görülen müzmin hastalıklara yakalanır ve nihayet ortadan kalkar.

İkincisi: Söylediğimiz gibi, devlet olmanın gerektirdiği sonuçlardan biri de sükûnet ve rahattır. Rahatlık bir alışkanlık hâline geldiğinde, insanlarda zamanla -diğer bütün alışkanlıklar gibi- karaktere dönüşür. Yeni gelen nesiller de bu rahatlık ve bolluk içinde yetişir. Böylece devlet kurmalarını sağlamış olan bedevîlikten kaynaklanan âdetleri, alışkanlıkları, kabalık ve haşinlikleri değişir. Artık giyimleri ve kuşamlarının dışında şehirlerdeki sıradan halk ile aralarında bir fark kalmaz, devletlerini koruyacak güçleri zayıflar ve şevkleri azalır. Bunun zararını ise ihtiyarlık elbisesini giyerek devlet görür. Yine her hâllerinde lüks, bolluk ve rahatlık içinde yaşamaya devam ederler. Böylece günden güne bedevîlikten uzaklaşırlar, kendilerini korumak ve savunmak için ihtiyaç duydukları yiğitlik ve cesaret ahlâkını unuturlar ve sonunda -eğer bulabilirlerse- başkalarının koruyuculuğuna sığınır. Bu hususta -hikâyeleri, elinde tuttuğun bu sayfalarla uzun uzun anlatılmış olan- geçmiş devletlerin durumunu örnek alabilirsin. Bu haberlerin hiçbir şüpheye meydan vermeyecek kadar doğru ve mânidar bilgiler içerdiğini göreceksin.

Bazen de devlet aşırı lüks ve rahattan dolayı çöküş aşamasına geldiğinde, hükümdar kendi yakınlarının dışından birilerini yardımcıları olarak atar. Sert ve haşinliklerini kaybetmemiş ve bu yüzden savaşmaya ve zor şartlara tahammül eden bu yeni yardımcıları devletin askerleri olarak görevlendirir. Bu durum, neredeyse çöküşün eşğine gelmiş devlete şifa verir ve devlet Allah'ın yıkılmasını takdir ettiği zamana kadar ayakta kalır. Doğudaki Türk Devleti (Mısır'daki Memlûk Devleti) için bu durum geçerlidir. Askerlerinin çoğu azatlı Türklerdi. Hükümdarlar kendilerine köle olarak getirilen bu Türkler-

81 İbn-i Haldûn bu konuya ikinci bölümün ikinci faslında değinmişti. Belki de eserini yazdıktan sonra sıralamada değişiklik yapmış ve bu tür atıfları gözden kaçırmış olabilir.

den atlılarını ve askerlerini seçerler ve seçtikleri bu kimseler savaşlarda, devletin nimetleri içinde yetişmiş kendi çocuklarından daha cesur ve zorluklara karşı da daha dayanıklı oluyorlardı.

Afrika'daki Muvahhidin Devleti için de aynı şey geçerlidir. Hükümdarlar çoğu zaman askerlerini lükse iyice alışmış durumdaki kendi asabiyetlerinden değil, Zenâtelere ve Araplardan seçerdi. Böylece devlet kendini yeniler, gençleşir ve ihtiyarlık dönemine girmekten kurtulurdu. Allah yeryüzünün ve yeryüzündekilerin varisidir.

Şahıslar Gibi Devletlerin de Tabiî Bir Ömrünün Olduğu Hakkında

Bil ki, doktorların ve müneccimlerin iddialarına göre insanların tabiî ömürleri yüz yirmi senedir. Yüz yirmi yıl ise “sinvu’l-Kameri’l-Kübra”dır (en büyük ay yılıdır). Ömürler her nesilde kırânâtlara (yıldızların burçlarda birbirine yaklaşmasına) göre değişir; kiminde çoğalır kiminde ise azalır. Dolayısıyla kırânâtları inceleyenlerin onlarda gördükleri işaretlere göre bazı kırânât ehlinin ömrü tam yüz sene, bazılarının ise elli, yetmiş veya seksen sene olmaktadır. Bu milletin ömrü ise, çağımızda olduğu gibi altmış ile yetmiş sene arasındadır. Tabiî ömür olan yüz yirmi senenin üzerine çıktığı, Hz. Nuh peygamber ile Âd ve Semud kavminden az sayıdaki kişi örneğinde görüldüğü gibi hem çok nadirdir ve hem de gök cisimlerinin konumlarının çok garip olduğu durumlarda görülür.

Devletlerin ömürlerine gelince, her ne kadar onlar da kırânâtlara göre değişiyorsa da, genelde üç neslin ömrünü geçmez. Bir nesil ile, ortalama ömürlü bir insanın ömrü kastedilir ve bu, yükseliş ve gelişmenin nihâi noktasına ulaştığı kırk yıldır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “Nihayet insan güçlü (kemâl) çağına erip kırk yaşına varınca...” (Ahkâf Sûresi, 16). İşte bir neslin ömrünün bir tek şahsın ömrü kadar olduğunu söylememizin sebebi budur. Daha önce değinmiş olduğumuz, İsrailoğulları’nın Tih Çölü’nde kırk yıl dolaşmalarındaki hikmet de söylediklerimizi teyit ediyor. Buradaki kırk yıllık süre ile hedeflenen, (zillete ve köleliğe alışmış vaziyette) yaşayan neslin yok olup, zillete alışmamış ve zilleti tanıyamayan yeni bir neslin yetişmesidir. Dolayısıyla buradaki kırk yıl, bir neslin ömrü olarak kabul edilmıştır. Ki o, (ortalama ömürlü) bir insanın ömrüdür.

Bir devletin ömrünün genelde üç nesli geçmediğini söylememizin sebebi şudur: (Devleti kuran) ilk nesil henüz bedevîlik ahlâkını; bedevîliğin sertliğini, haşinliğini, zor şartlara tahammül etme gücünü, cesaretliliğini ve yiğitliğini kaybetmemişlerdir ve devlet devlet yönetimine katılınları da devam etmektedir. Bu yüzden henüz asabiyetlerini ve

güçlerini muhafaza ederler ve insanlar da onlara boyun eğmeyi sürdürür.

İkinci nesil ise, devlet olmanın getirdiği imkânlardan dolayı bedevilikten şehirliliğe, zor şartlar ve zaruri ihtiyaçları karşılama derecesinden bolluk ve lükse doğru değişime başlarlar. Aynı şekilde, devlet yönetimi de katılımcılıktan uzaklaşıp tek kişinin elinde toplanmaya başlar. Böylece diğerleri de devlet için çalışmak ve onu daha da yüceltmek konusunda tembellik gösterirler ve üstün olmanın izzet ve onurundan boyun eğmenin zelillliğine doğru meylederler. Sonuçta asabiyetleri bir miktar zayıflar ve onlardan bazıları zelillğe ve boyun eğmeye alışır. Ancak yine de onlardan çoğu, birinci nesli gördükleri, onların devletlerini yüceltmek ve kendilerini savunmak için nasıl çalıştıklarına doğrudan şahit oldukları için, bu özelliklerden –bazılarını kaybetse de– tamamen vazgeçmezler. Aksine, birinci neslin özelliklerine yeniden dönmeyi ümit ederler veya bu özelliklerin kendilerinde olduklarını sanırlar.

Üçüncü nesil ise bedevilik özelliklerini –sanki daha önce hiç yokmuş gibi– tamamen unuturlar. Böylece kendilerini üstün ve galip kılan, onurlu ve asabiyet sahibi olmanın lezzetini kaybederler. Bolluk ve lüks içinde yaşamaya dalarlar ve korunmaya muhtaç olan kadınlar ve çocuklar gibi devletin gözetimi ve korumasına muhtaç hâle gelirler. Kendilerini koruyup müdafaa etmeyi ve haklarını elde etmek için mücadele etmeyi unuturlar. Her ne kadar insanlar arasında giyimleri, (silah) kuşanmaları, atlara binmeleri ve bunları maharetle kullanmalarıyla öne çıkarlarsa da, bunlar birer görüntüden ibaret olup, çoğunlukla kadınlardan daha korkaktırlar. Savaşmaları gerektiğinde, bunun için gerekli mukavemeti gösteremezler ve bu yüzden hükümdar da, desteği başka askerler ile sağlamaya yönelir. Böylece (orduda ve diğer devlet görevlerindeki) azatlı kölelerin ve devletin himayesinde yetişmiş olanların sayısı artar. Onlar sayesinde devlet bir müddet daha ayakta kalır. Tâ ki Allah'ın, onun yıkılışını takdir ettiği zamana kadar...

Görüldüğü gibi, devletin gerileyip ihtiyarlık çağına gelmesi üç nesil içinde gerçekleşir. Bu yüzden, daha önce de bahsedildiği gibi, kazanılan asalet, şan ve şeref dördüncü nesilde son bulur. Önceki fasıllarda bunun sebeplerini ve delillerini yeterli ve açık bir şekilde anlatmıştık. Eğer insafılı biriysen, bu söylediklerim üzerinde iyice düşündüğün takdirde hepsinin gerçekleri ifade ettiğini görürsün.

Bu üç neslin ömrü, yukarıda söylediğimiz gibi, yüz yirmi yıldır. Devletler genel olarak, üç aşığı beş yukarı bu ömrü aşmazlar. Aslında ihtiyarlık çağına gelmiş olan devletin bundan sonra yaşaması ise, ancak onu ele geçirecek yeni birilerinin bulunmamasından kaynaklanır. Şayet bu hâle gelmiş bir devlete talip olacak yeni bir kuvvet ortaya çıksaydı, onun yönetimini de tamamen savunmasız yakalamış olurdu. “Her ümmetin (takdir edilmiş) bir eceli (vadesi) vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir saat geciktirebilirler, ne de öne alabilirler” (Araf Sûresi, 34).

Devletler için bu yaş, insanların (kemâle eriştikten sonra ulaştıkları) duraklama ve düşüş yaşları gibidir. Onun için insanların yaygın olarak söyledikleri şey, devletlerin yaşının yüz olduğudur. Kaç tane olduğundan şüphe ettiğin (soy ağacı içindeki) ataların sayısını, geçmiş yıllardan yola çıkarak bilmek için, söylediğimiz bu hususu bir ölçü olarak kabul et. Eğer ilk kişiden itibaren ne kadar zaman geçtiğini biliyorsan, her yüz yıla üç kişi (nesil) koy. Bu ölçüye göre zaman bittiğinde elde edilecek olan kişi sayısı doğru sonuç

olacaktır. Eğer gerçekte bir nesil eksikse, bu durumda hatalı olarak bir nesil eklenmiş; gerçekte bir nesil fazla ise bu durumda da yine hatalı olarak bir nesil eksiltilmiş olur. Aynı şekilde soy ağacı içinde kaç kişinin olduğunu biliyorsan, bu sefer de onların sayısından yola çıkarak geçen zamanı hesaplayabilirsin. Araştırdığında sonucun genellikle doğru olduğunu görürsün: “Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah’tır” (Müzemmil Sûresi, 20).

Devletin Bedevîlikten Şehirliliğe Geçişi Hakkında

Bil ki, devletler için bu dönemler pek tabiidir. Devlet olmayı sağlayan güç ve üstünlük, ancak asabiyet ve asabiyete eşlik eden yiğitlik ve kahramanlık ile olur. Bu özellikler ise genellikle bedevî yaşamda bulunur. Onun için devletin (devleti kuranların) başlangıcı bedevîliktir. Ancak devletin kuruluşunu refah, bolluk ve medenileşme (şehirleşme) takip eder. Şehirleşme ise yeme içme, giyim kuşam, binalar inşa etme, evlerin içlerini döşeme ve bunun gibi diğer hususları en güzel ve lüks şekilde karşılama; bunların karşılanmasını sağlayacak sanatların ve yolların bulunup icrâ edilmesidir. Çünkü bunların her birine özgü sanatlar vardır. İmkânların ve lüksün artmasıyla nefislerin meylettiği arzular ve zevkler değişir, çoğalır ve buna bağlı olarak, bunları karşılayacak sanatlar, meslekler ve yollar da değişip çoğalır. Böylece yeni yeni icatlar birbirini takip eder. Dolayısıyla devlette, bedevîlik döneminden sonra kentleşme döneminin gelmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Devlete sahip olanlar şehirleşme döneminde her zaman, kendilerinden önceki devletin hâllerini taklit ederler. Onların yaşayış tarzlarını görürler ve genellikle de gördükleri bu tarzı onlardan alırlar. Rum ve Fars ülkelerini fethedip oralara hakim olan ve onların kızlarını ve oğullarını hizmetlerinde kullanan Araplar için böyle olmuştur. O vakte kadar yaşamlarında hiçbir şekilde şehirleşme (medenileşme) başlamamıştı. Anlatıldığına göre kendilerine yufka getirildiğinde, bunu üzerine yazı yazılacak bir şey sanmışlardır. Yine Kisra'nın hazineleri arasında kâfur⁸² bulduklarında onu tuz olarak yemeklere katmışlardır. Bunun gibi örnekler çoktur.

İşte Araplar kendilerinden önceki devletlerin halklarını kendilerinin iş ve hizmetlerinde kullanınca, onların bu gibi işlerde maharetli olanlarını seçmişler ve rahat bir ya-

---

⁸² Kâfur adlı ağaçtan elde edilen ve ilaç olarak kullanılan madde.

şam için gerekli olan imkânların da artmasıyla, (şehir yaşamının bir sonucu olan) lükste had safhaya ulaşmışlardır. Yiyecek, içecek, binalar, silahlar, evlerin dayanıp döşenmesi, kullanılan kaplar ve bunlar gibi diğer hususlarda en ince zevklere dalmışlar; aynı şekilde düğün gibi özel törenler ve gecelerde lüksün had safhasını da aşan bir aşırılığa ulaşmışlardır.

Mesudi, Tâberî ve diğer tarihçilerin Me'mun'un -Hasan bin Sehl'in kızı- Boran ile evlenmesine ilişkin naklettikleri haberler dikkat çekicidir. Me'mun'un, kızını istemek için Hasan bin Selh'in Femu'l-Silh'teki sarayına geldiğinde beraberindekilere yaptığı bağışlar, düğün öncesinde ve düğünde yaptığı harcamalar şaşkınlık vericidir. Bunlardan biri de şudur: Hasan bin Selh, Me'mun'un beraberindekiler için bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafette Me'mun'un birinci derecedeki adamlarının üzerine, kağıtlar üzerine yapıştırılmış (toz şeklinde) misk saçmıştır. Ancak misklerin yapıştırılmış olduğu kağıtlar belli arazilerin ve gayri menkullerin tapuları mahiyetinde olup, bu kağıtlar kimin eline düşmüşse o arazilere sahip olmuştur. Yine Me'mun'un ikinci derecedeki adamlarına ise her birinde on bin dinar (altın para) bulunan keseler dağıtmıştır. Üçüncü derecedekilere de dirhem (gümüş para) bulunan keseler dağıtmıştır. Yine evinde kaldığı süre içinde Me'mun için yaptığı harcamalar da bunların kat kat fazlasıdır.

Me'mun ise düğünde mehir olarak Boran'a bin yakut vermiş, her biri yüz men (yaklaşık iki buçuk kilo) ağırlığında amberden mumlar yaktırmış ve yere halılar ve kilimler sermiştir. Bunlardan biri altından dokunmuş olup inci ve yakutlarla süslüydü. Me'mun bunu görünce şöyle demiştir: "Allah, Ebû Nüvas'ın canını alsın. Sanki o, şaraptan bahsettiği şu beyitte bu kilimi görmüş ve ona göre konuşmuştur":

*Sanki şarabın üzerindeki büyük küçük kabarcıklar
Altından bir toprak üzerindeki inci taneleri gibidir*

Yine, velime yemeği için aşhaneye tam bir yıl boyunca günde üç sefer yüz kırk katır yükü odun taşındı ve bütün bu odunlar iki gecede bitti. Bundan sonra ise üzerlerine yağ dökerek kestikleri hurma dallarını yaktılar.

Yine, velime yemeği için Bağdat'tan hükümdarın sarayına gelecek olan seçkin kimselerin Dicle Nehri'ni geçmesi için üç bin gemi tahsis edilmiştir. İnsanlar akşama kadar bu gemilerle nehri geçmiştir. Bunun gibi örnekler çoktur. İbn-i Bessam'ın ve İbn-i Hıbbân'ın naklettikleri Tulaytıla emiri Me'mun bin Zî'n-Nur'un düğünü hakkındaki haberler de böyledir. İbn-i Bessam bu haberleri "Ez-Zahîre" isimli kitabında nakletmiştir. Evet, haberleri nakledilen bütün bu kimseler, (devletin kurulduğu) birinci dönemde be-devîlik özelliklerine sahip oldukları halde, sonradan bu özellikleri tamamen kaybetmişlerdir.

Rivayet edildiğine göre Haccac, çocuklarından birinin sünneti için bir ziyafet vereceği zaman, Farsların ziyafetlerinin nasıl olduğunu sormak için ileri gelenlerden birini getirtmiş ve ona, "Gördüğün en büyük ziyafeti bana haber ver" demiştir. O da şöyle demiştir: "Evet ey emir! Kisra'nın valilerinden birinin verdiği ziyafete şahit oldum. Fars hal-kına verdiği ziyafette, her kişiye gümüş tepsiler üzerindeki altın tabaklar içinde dörder

kap yemek geliyordu ve bunları dört hizmetçi taşıyordu. Hazırlanan yemeklerin herbiri müthişti ve bunlar dörder kişinin oturduğu sofralara konuluyordu. Sofradakilerin servisi de ikinci bir hizmetçi grubu tarafından yapılıyordu". Haccac bunları duyduktan sonra kölesine seslenerek şöyle dedi: "Sen en iyisi mevcut develeri kes ve insanları doyur". Çünkü böyle bir şeye kendisinin güç yetiremeyeceğini anlamıştı.

Emevîlerin verdikleri bahşîşler ve mükâfatlar da bunun örneklerinden biridir. Bu bahşîş ve mükâfatların çoğu -Araplık ve bedevîlik geleneklerine de uygun olarak- deve oluyordu. Emevîlerden sonra gelen Abbâsî ve Ubeydiyyîn Devletleri'nde ise mükâfatlar mal, çantalar içinde elbiseler ve bütün (binit) takımlarıyla birlikte verilen atlar şeklinde olmaktadır.

Evet, bir devlete sahip olanlar sürekli kendilerinden öncekilerin durumlarını taklit etmektedirler. Afrika'ta Kutâme ile Egâlibelerin, yine Mısır'da Tağcuoğulları'nın durumu; Endülü's'te Lemtûne ile Tavâif hükümdarları ve Muvahhidlerin durumu; aynı şekilde (Mağrib'te) Zenâtelere ile Muvahhidlerin durumu böyledir. Medenîlik (kentsel yaşam tarzı) düzenli bir seyir izleyerek daima bir önceki devletten bir sonraki devlete geçmektedir. Örneğin Medenîlik Farslardan Araplara, yani Emevî ve Abbâsî Devletleri'ne; Endülü's'teki Emevîlerden Mağrib hükümdarları olan Muvahhidlere ve çağımızda da Zenâtelere; Abbasîlerden Deylemlere, sonra Türklere, sonra Selçuklulara ve daha sonra da Mısır'daki Memlûk Türklerine ve Irak'taki Tatarlara geçmiştir.

Medenîlik, bir devletin büyüklüğü ve gücü ile orantılıdır. Çünkü medenîliğin dışı vurumu lüks ve rahatlık şeklinde olmaktadır. Lüks ve rahatlık ise zenginlik, servet ve imkânlarla bağlıdır. Zenginlik ve servet ise devlete (devletin gücüne) ve devleti elinde tutanların hakimiyetlerine dayanır. Dolayısıyla bütün bunlar devletin gücü ve büyüklüğü ile orantılıdır. Toplumların durumunu inceleyip üzerinde düşünürsen, söylediklerimizin doğru olduğunu görürsün. Allah yeryüzünün ve yeryüzündekilerin varisidir ve O varislerin en hayırlısıdır.

Bolluğun Başlangıçta Devletin Gücüne Güç Kattığı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Bir topluluk devlet olup bolluğa ulaştığında, daha fazla çocuklara ve dolayısıyla akrabalara sahip olurlar; böylece asabiyetleri ve (asabiyetlerinin dışında) devlet hizmetlerinde bulundurdıkları kimselerin sayısı artar. Nesilleri de bu bolluk ve varlık atmosferi içinde gelişip yetişir ve böylece sayılarına sayı, güçlerine güç eklenir. Çünkü sayıları arttığında asabiyetleri de artmaktadır.

Birinci ve ikinci nesil gidip devlet ihtiyarlık çağına girdiğinde, kurucuların asabiyetleri dışından olmalarına rağmen devletin kanatları altında yetişmiş ve onun hizmetinde bulunan kişiler yine de kendi başlarına bir devlet kuracak durumda olmazlar. Çünkü onların ellerinde hiçbir şey yoktur. Sadece devletin koruması ve bakımı altında yaşamaktadırlar. Bu yüzden asıl olanlar (devleti kuranlar) yıkılıp gittiklerinde, fer'i olanların kendi devletlerini kurmaları da söz konusu olmaz ve onlar da yok olup giderler. Sonuçta (ihtiyarlık çağına girdiğinde) devlet artık eski gücünü yitirmiş olur.

İslâm'ın gelişi ile birlikte kurulan Arap Devleti'nin durumu buna örnektir. Daha önce de söylediğimiz gibi, Hz. Peygamber ve halifeler döneminde Mudar ve Kathan kabilelerinden olan Müslümanların sayısı yüz ellin bin veya buna yakın bir sayıdır. Devlet içinde bolluğun son haddine ulaşmasıyla bunların sayıları daha da çoğalmış ve yine halifelerin devlet hizmetlerine (kendi asabiyetlerinden olmayan) çok sayıda kimseleri almalarıyla nüfus kat kat artmıştır. Söylendiğine göre. Halife Mu'tasım, fethetmek için Ammuriyye'ye dokuz yüz bin kişilik bir orduyla yürümüştür. Doğuda ve batıda, yakın ve uzak bölgeleri ve sınırları koruyan askerlerin varlıkları düşünüldüğünde, yine hükümdarın tahtını taşıyan (doğrudan hükümdarın yanında ve emri altında olan) askerlerin, aynı şekilde dışarıdan devletin hizmetine alınmış kişilerin durumu göz önünde bulundurulduğunda, bu rakamın doğru olması çok da uzak bir ihtimal değildir.

Mesudî şöyle diyor: “Abbasiler özellikle Halife Me’mun döneminde, infakta bulunmak için (kendi soyları olan) Abbas bin Abdulmuttalip soyundan gelenleri saymışlar ve sayılarının erkek-kadın otuz bin olduğunu görmüşlerdir”. Yüz seneden daha az bir zamanda ulaşılan bu sayıya dikkat et. Bil ki, bunun sebebi devletin ulaşmış olduğu refah seviyesi ve nesillerin böyle bir bolluk içinde gelişip yetişmesidir. Oysa fethin başlangıcında Arapların sayısı bu kadar olmadığı gibi buna yakın da değildi. Allah (dilediği gibi) yaratıcı ve her şeyi bilendir.

Devletin Geçirdiği Aşamalar, Bu Aşamalara Göre Devletin Durumunda Meydana Gelen Değişimler Ve Yine İnsanların Ahlâklarının da Devletin Geçirdiği Aşamalara Bağlı Olarak Değişmesi Hakkında

Bil ki, devlet farklı aşamalardan geçip yeni durumlara bürünür. Devleti ayakta tutanlar da devletin geçirdiği aşamalara bağlı olarak -bir önceki aşamaya uymayan- yeni bir ahlâk anlayışı kazanırlar. Çünkü ahlâk, doğal olarak içinde bulunduğu ortama bağlıdır. Devletin geçirdiği aşamalar genel olarak şu beş safhayı aşmaz:

Birinci Aşama: Harekete geçme ve zafere ulaşma dönemi. Bu dönemde hükümdarlık, kendilerinden önceki devletin elinden alınır. Yeni devletin başına geçen kişi ise devleti büyütüp yüceltmek suretiyle şan ve asalet kazanmak, vergileri toplamak ve devleti korumak noktasında kavmi içinde örnek bir konumdadır. Diğerlerine danışmadan tek başına hareket etmez. Çünkü zaferi getiren asabiyetin gerektirdiği budur ve bu aşamada asabiyet henüz devam etmektedir.

İkinci Aşama: İstibdat (yönetimi tek başına ele alma, diktatörlük) dönemi. Bu dönemde devletin başındaki kişi yönetimi kendi tekeline alır ve asabiyetinin yönetime katılmasına engel olur. Bu yüzden de devlet başkanı bu aşamada, kendisi gibi devletin kuruluşuna iştirak etmiş ve kendisiyle aynı nesepten olan kabilesi ve aşiretinin gücünü kırmak için, devlet hizmetlerine (ve orduya) dışarıdan kimseleri alır. Böylece devlet başkanı, asabiyetini devlet yönetiminde uzaklaştırır, yönetime ortak olmak için atacakları her adımı geriye çevirir ve sonuçta yönetimi sadece kendisine ve kendi ailesine (yakın sülalesine) has kılar. Bunu gerçekleştirmek için, devleti ilk kuranların katlandıklarından çok daha fazla zorluklara katlanır. Çünkü devleti ilk kuranlar, yabancılara karşı mücadele etmişlerdi ve bu mücadelelerindeki yardımcılar da bir bütün olarak kendi asabiyetleriydi. Oysa şimdi akrabalara karşı yabancılardan çok az bir bölümünün desteğiyle mücadeleye girmiştir ve bu nedenle işi çok daha zordur.

Üçüncü Aşama: Devletin istikrar bulması ve zenginleşmesiyle, nefislerin de meylettiği hükümdarlığın meyvelerinin toplanıp elde edildiği sükunet ve rahatlık dönemi. Bu

dönemde hükümdar bütün çabasını vergilerin toplanmasına, gelir ve giderlerin kontrol altına alınmasına, harcama yapılacak ve infakta bulunulacak yerlerin tespit edilmesine ayırır. Yine bu dönem görkemli binaların yükseldiği, büyük fabrikaların kurulduğu, geniş şehirlerin inşa edildiği, yüksek sanat eserlerinin vücut bulduğu, diğer milletlerden gelen heyetlere hediyelerin verildiği ve ülke içinde iyiliklerin yayıldığı bir dönemdir. Aynı şekilde hükümdar, yardımcıları ve çevresine dağıttığı mallar ve makamlar ile onların refah seviyelerini yükseltip imkânlarını genişletir ve bunun eseri giydikleri elbiselerde, kuşandıkları silahlarda ve özel günlerdeki kıyafetlerde görülür. Böylece onlarla barış içinde olunan devletlere karşı övünülür, savaş hâlinde bulunan devletlere de göz dağı verilir.

Diğer taraftan bu dönem, hükümdarların yönetimi tek başına ellerinde bulundukları dönemlerin sonuncusudur. Çünkü bu dönemlerde onlar, başkalarını yönetime yaklaştırmadan, kendi görüşlerine göre hareket ederler ve kendilerinden sonrakiler için yolu açıklığa kavuştururlar.

Dördüncü Aşama: Sahip olunan şeylere kanaat etme ve barış dönemi. Bu dönemde hükümdar, kendisinden önceki hükümdarların elde ettiklerine kanaat edip onlarla yetinir, kendisiyle emsal olan diğer devletlerin hükümdarlarıyla barış içinde olur ve kendi seleflerinin yolunu adım adımına takip eder. Kurmuş oldukları devlet ile onların kendisinden daha basiretli olduğunu düşündüğünden, taklit etmeyi bırakıp onların yolundan ayrıldığında hükümdarlığın elinden gideceğine inanır.

Beşinci Aşama: Ölçüsüzce harcamalarda bulunma ve israf dönemi. Bu dönemde hükümdar, kendisinden önceki hükümdarların birikimlerini zevkleri, arzuları ve şehveti uğruna harcar; eğlence meclislerinde kötü dostlara ve güzel kadınlara saçar. Yine zevk ve eğlence meclislerinde beraber olduğu kimseleri altından kalkamayacakları büyük görevlere getirip, kendi kavminden olan dost ve yardımcıları, yine kendisinden önceki hükümdarların (kendi kavminin dışından atadığı) dost ve yardımcıları küstürüp çevresinden uzaklaştırır. Onlar da hükümdara kin beslerler ve onu yardımsız bırakırlar.

Diğer taraftan hükümdar zevk ve eğlencelere yaptığı harcamalardan dolayı askerlerinin sayısını azaltır ve gerektiği gibi onların ihtiyaçlarını karşılamaz. Böylece seleflerinin kurmuş oldukları binayı tahrip edip yıkar. Bu dönemde devlette ihtiyarlık hâli görülür. Devlet, adetâ kurtulması ve tedavisi mümkün olmayan kronik bir hastalığa yakalanmıştır. Bu durum, ilerde devletin hâllerini ele alacağımız kısımda açıklayacağımız gibi, kurulu düzenin tamamen yıkılmasına kadar devam eder.

Devletin Ortaya Koyduğu Eserlerin Tamamının, Onun Temelindeki Güç İle Orantılı Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: Devletin ortaya koyduğu eserler ancak, devletin var olmasını da sağlayan güç ile ve bu gücün ölçüsüne göre olmaktadır. Aynı şekilde, devletin büyük ve güçlü bir yapıya sahip olması da yine devletin temelindeki gücüyle orantılı olur. Çünkü bu hususlar ancak bu amaçla bir araya gelip yardımlaşarak çalışanların çokluğu sayesinde gerçekleşir. Eğer bir devlet çok büyük, hakim olduğu topraklar çok geniş ve tebaası (halkı) da çok olursa, devletin her bölgesinden bir araya gelip çalışanların sayısı da gerçekten çok olur. Böylece çalışma en kapsamlı şekliyle ortaya konmuş olur.

Âd ve Semud kavimlerinin ortaya koydukları eserleri ve Kur'an'ın onlar hakkında anlattıklarını görmüyor musun? Kisra'nın sarayına bak ve Farsların nasıl bir eser ortaya koyduklarına dikkat et! Öyle ki Harun Reşid onu yıkmaya karar vermiş, ancak bu işi gi-riştiği hâlde onun üstesinden gelmekten aciz kalmıştır. Bu hususta Yahya bin Halid (El-Bermekî) ile yaptığı istişarenin hikâyesi meşhurdur. Evet, bir devletin binâ etmeye muktedir olduğu bir şeyi diğer devletin yıkmaya güç yetiremeyeişine dikkat et! Üstelik devletlerin kuruluşu ve yıkılışından da bilindiği gibi, yıkmanın yapmaya göre çok daha kolay olmasına rağmen...

Yine Halife Velid'in, Dimaşk'ta (Şam'da) yaptırdığı saraya, Kurtuba'daki Emevî Camisi'ne ve Kurtuba Vadisi'ndeki su kemerine dikkat et! Kartaca'ya su getirmek için yapılan kanallara ve kemerlere bak! Mağrib'de Şarşal eserleri, Mısır'da piramitler ve bunlar gibi gözler önünde olan bir sürü eser... Bütün bu eserlerden devletlerin güçlülük ve za-yıflık yönünden birbirlerinden farklı oldukları ortaya çıkar.

Bil ki, bu gibi eserleri ortaya koymak ancak iyi bir organizasyon ve çok sayıda emeğin bu işler için bir araya gelmesiyle mümkündür. Bahsettiğimiz işler ve eserler de ancak bu şekilde ortaya konup yükseltilmiştir. Sıradan insanların sandığı gibi, eski insanların bizlere göre çok daha iri cüsseli oldukları için böylesine dev eserleri yapabildikleri-

ni düşünme sakın. Ortaya konan eserlerin aksine, insanlar arasında bu açıdan büyük farklılıklar yoktur. Ancak kıssacılar, böylesine hikâyelere çok düşkündür ve bu konuda Âd, Semud ve Amâlikalara ait tamamen yalan olan haberler anlatmaktadırlar.

Bu hikâyelerden en garibi, İsrailoğulları'nın Şam'da kendilerine karşı savaştıkları Amâlikalara mensup biri olan Üc bin İnâk hakkında anlattıklarıdır. İddialarına göre bu kişi o kadar uzundur ki, denizden balıkları eliyle çıkarmakta ve sonra da onları güneşe tutarak kızartmaktadır. Bu kişiler beşer hakkındaki cehalet ve bilgisizliklerine, yıldızlar (gökteki cisimler) hakkındaki cahilliklerini de ekliyorlar. Çünkü onlar Güneş'in harareti olduğunu ve bu hararetin ona yaklaşıldığında daha da arttığına inanıyorlar. Oysa hararetin ışık olduğunu bilmiyorlar. Işık ise yeryüzüne yaklaştığında, yer yüzeyine vurup yansıyan ışınlar nedeniyle daha yoğunlaşır ve böylece sıcaklık da katlanarak artar. Bu yüzden yer yüzeyinden yansıyan ışınların sınırından daha yukarıya çıkıldığında artık sıcaklık kalmaz. Aksine bulutların akıp geçtiği bu yerler soğuktur. Gerçekte Güneş'in kendisi ne sıcaktır ne de soğuktur. Sadece ışık saçıcı (aydınlatıcı) olan basit bir yapısı vardır.

Aynı şekilde, hem Şam'ı fethettikleri sırada İsrailoğulları'na yem olan Amâlikalara veya Kenânilere mensup olduklarını zikrettikleri Üc bin İnâk'ın boyu, hem de o dönemdeki İsrailoğulları'nın uzunlukları bize yakındır. Beytü'l-Makdis'in (Mescid-i Ak-sa'nın) kapıları buna tanıklık etmektedir. Beytü'l-Makdis her ne kadar tahrip edilmiş ve yenilenmiş de olsa ilk şekli ve kapılarının ölçüsü aynen muhafaza edilmiştir.

Aslında kıssacıların bu konuda yanlış düşmelerinin sebebi, o toplumların ortaya koydukları eserleri çok büyük görmeleri; buna karşılık devletlerin çatısı altında bir araya gelinip yardımlaştığını ve bu tür eserlerin ancak iyi bir organizasyon ve yardımlaşma ile ortaya konulabileceğini anlamamış olmalarıdır. Bu yüzden de böylesine büyük eserler bırakmış olmalarını cisimlerinin çok büyük ve güçlü olduklarına bağlamışlardır.

Mesudî, filozoflardan, hiçbir dayanağı olmayan ve tamamen keyfi bir görüş olan şu iddiayı naklediyor: "Allah'ın ilk yarattığında cisimler, son derece güçlü ve mükemmel bir tabiattaydı. Kemâl derecesindeki bu tabiatı nedeniyle, ömürler daha uzun ve cisimler daha kuvvetliydi. Ölümün ortaya çıkması bu tabii kuvvetin bozulmasıyla olmuştur. Dolayısıyla söz konusu tabiat güçlü olduğunda ömürler de uzun olmaktadır. Âlemin başlangıcında ömürler tam ve cisimler mükemmeldi. Sonra maddenin eksilmesiyle, yavaş yavaş azalmaya devam etti ve bugünkü hâline ulaştı. Bundan sonra da âlemin son bulacağı vakite kadar eksilmeye devam edecektir.

Görüldüğü gibi bu, hiçbir açıdan doğruluk payı olmayan keyfi bir görüştür. Ne tabii bir açıklamaya ve ne de açık bir delile dayanır. Biz Semud kavminin sert kayaları oyarak yapmış oldukları evler gibi, öncekilerin yapmış oldukları binalara, meskenlere ve bunların kapılarına ve yollara şahit olmaktadır. Bu evlerin küçük ve kapılarının da dar oldukları görülmektedir. Hz. Peygamber, buraların Semud kavminin yurtları olduğuna işaret etmiş, onların sularının kullanılmasını yasaklamış, o suyla yoğrulmuş hamuru atmış ve suyu dökmüştür. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Nefislerine zulmedenlerin meskenlerine girerken, onların mâruz kaldığı musibetin size de gelmesi korkusuyla ağlayarak girin!" Âd kavminin yurdu, Mısır, Şam ve yeryüzünün doğusundaki ve batısındaki diğer yerlerin durumu da böyledir.

Yine devletlerin düğün törenleri ve velime yemekleri gibi tören ve ziyafetlerdeki durumları da onların eserlerinden kabul edilir. Bununla ilgili olarak, Hasan bin Sehl'in, kızı Boran'ın Me'mun ile evlenişinde verdiği ziyafetten, yine İbn-i Zî'n-Nun ve Haccac'ın yaptıklarından daha önce bahsetmiştik.

Devletlerin eserlerinden bir diğeri ise verdikleri bağış ve hediyelerdir ve bunlar da güçleriyle orantılı olmaktadır. İhtiyarlık çağının eşiğinde bile olsa bu özellik (bağış ve hediye verme) devletlerde sıkça görülür. Ancak devleti yönetenlerin bu husustaki azim ve şevki, hükümdarlıklarının gücüne ve insanlar üzerindeki hakimiyet ve üstünlüklerine göre oluşur ve devlet tamamen yıkılana kadar da devam eder.

İbn-i Zî Yezen'in, kendisine gelen Kureyş heyetine verdiği hediyeler buna örnek-tir. İbn-i Zî Yezen, heyetkilere kilolarla altın ve gümüş, yine her birine onar tane köle ve hizmetçi ve birer tulum anber vermiştir. Abdulmuttalib'e²⁵ ise diğerlerine verdiğinin on katını vermiştir. Oysa o zaman İbn-i Yezen'in ülkesi ve özellikle de hükümdarlığının merkezi olan Yemen, Farsların otoritesi altındaydı. Buna rağmen onu bu şekilde hareket etmeye sevk eden, kavmi olan Tebâbia'nın, bir zamanlar diğer halklara üstün ve galip gelip, hakimiyeti Arap ve Fars Irak'ına, Hind ve Mağrib'e kadar uzanan büyük bir hükümdarlık kurmuş olmalarının coşkusu ve büyüklüğünü içinde hissetmesidir.

Aynı şekilde Sınâce devletinin, kendilerine gelen Zenâte emirlerine verdiği hediyeler de yüklerce mal, sandıklar dolusu kıyafet ve çok sayıda yük hayvanı ve deve şeklinde olmaktadır. İbn-i Rakık'ın tarihinde bununla ilgili haberler çoktur. Bermekilerin vermiş oldukları hediyeler ve bağışlar da böyleydi. Yokluk içindeki birine verdikleri bağışlar, bir günde veya daha az bir sürede bitecek şeyler değil, valilik ve ömrünün sonuna kadar yetecek kadar çok mal olmaktadır.

Bunlarla ilgili haberler çoktur ve bu hediye ve bağışların hepsi de devletlerin gücü oranında olmaktadır. Ubeydilerin komutanı Katip Cevher Es-Sakali Mısır'ı fethetmek için Kayravan'dan yola çıkarken tam bin yüklük para hazırlamıştır. Günümüzde hiçbir devletin buna gücü yetmez.

Halife Me'mun Döneminde Bağdat'ın (Abbâsî Devleti'nin) Gelirleri:

Ahmed bin Muhammed bin Abdulhamid'in el yazısıyla hazırlanmış olan ve Me'mun döneminde ülkenin her tarafından Bağdat'taki devlet hazinesine gönderilen gelirleri gösteren bir çizelge bulunmuştur. Bunu "Cîrâbu'd-Devle" isimli eserde naklettim. Orada, ülkenin değişik bölgelerinden gönderilen gelirler şu şekildedir:

Gullâtu Sevâd (Bağdat ve Basra arasındaki bölge): Yirmi yedi milyon sekiz yüz bin dirhem (gümüş para), iki yüz elbiselik Necran kumaşı ve iki yüz kırk ratıl²⁶ mühür balçığı²⁷.

Kenker (Karmisîn ve Hamedan arasındaki bölge): On bir milyon altı yüz bin dirhem.

²⁵ Hz. Peygamber'in dedesi olan Abdulmuttalip, Kureyş'in reisi konumundaydı.

²⁶ Yaklaşık iki buçuk kiloya karşılık gelen bir ağırlık birimi.

²⁷ Mühür balçığı (tînu'l-hatm), resmî yazıların mühürlenmesinde kullanılan bir madde.

Kûri Dicle: Yirmi milyon sekiz yüz bin dirhem.

Hulvân: Dört milyon sekiz yüz bin dirhem.

El-Ahvâz: Yirmi beş bin dirhem ve otuz bin ratıl şeker.

Fars: Yirmi yedi milyon dirhem, otuz bin şişe gül suyu ve yirmi bin ratıl zeytin yağı.

Mekrân: Dört milyon iki yüz bin dirhem, Yemen kumaşından dikilmiş beş yüz bin elbise ve yirmi bin ratıl hurma.

Merân: Dört yüz bin dirhem.

Sind ve ondan sonra gelen bölgeler: On bir milyon beş yüz bin dirhem ve yüz eli ratıl Hind kokusu (tütsü).

Sicistân: Dört milyon dirhem, belirli cinsten üç yüz elbise ve yirmi ratıl fâniz (bir çeşit tatlı).

Horasan: Yirmi sekiz milyon dirhem, iki bin eritilmiş gümüş parça, dört bin beygir, bin köle, yirmi bin elbiselik kumaş, otuz bin ratıl ihlileç.⁸⁴

Cürcân: On iki milyon dirhem ve bin parça ipek.

Kûmes: Bir milyon dirhem ve beş yüz bin eritilmiş gümüş.

Taberistan, Rubân ve Nehâvend: Altı milyon üç yüz bin dirhem, altı yüz parça Taberistan kilimi, iki yüz parça elbise, beş yüz parça giyecek, üç yüz parça mendil ve üç yüz parça gümüş kap.

Rey: On iki milyon dirhem ve yirmi bin ratıl bal.

Hemadân: On bir milyon üç yüz bin dirhem, bin ratıl nar şırası (suyu) ve on iki bin ratıl bal.

Basra ve Kufe arasında kalan bölgeler: On milyon yedi yüz bin dirhem.

Mâsbazân ve Dinâr: Dört milyon dirhem.

Şhrezûr: Altı milyon yedi yüz bin dirhem.

Musul ve komşu bölgeler: Yirmi dört milyon dirhem ve yirmi milyon ratıl beyaz bal.

Azerbeycan: Dört milyon dirhem.

Mezopotamya ve Fırat'ın etrafındaki bölgeler: Otuz dört milyon dirhem, bin köle, on iki bin tulum bal, yirmi elbise.

Ermeniye: On üç milyon dirhem, yirmi kust,⁸⁵ beş yüz otuz ratıl zakkum, iki yüz katır ve otuz tay.

Kinnesrîn: Dört yüz bin dinar (altın para) ve bin yüklük zeytinyağı.

Dımeşk (Şam): Dört yüz yirmi bin dinar.

⁸⁴ İhlileç: Hint ve Çin yörelerinde bulunan bir çeşit bitki.

⁸⁵ İlaç ve tütsü olarak kullanılan ve Hindistan'da yetişen kök.

Ürdün: Doksan yedi bin dinar.

Filistin: Üç yüz on bin dinar ve üç yüz bin ratıl zeytinyağı.

Mısır: Bir milyon dokuz yüz yirmi milyon dinar.

Berka: Bir milyon dirhem.

Afrika: On üç milyon dirhem ve yüz yirmi adet kilim.

Yemen: Üç yüz yetmiş bin dinar. Ayrıca bazı mallar.

Hicaz: Üç yüz bin dinar.

Liste burada sona eriyor.

Endülüs'e gelince, oranın güvenilir tarihçilerinin aktardığına göre, Abdurrahman Nasır öldüğünde devlet hazinesinde bir milyar dinar bırakmıştır. Toplam olarak bunlar beş yüz bin kantar⁸⁶ yapmaktadır. Harun Reşid dönemini anlatan bazı tarih eserlerinde ise her yıl devlet hazinesine yedi bin beş yüz kantar (altın) girdiğini yazıldığını gördüm.

Bütün bunları devletlerin birbiri karşısındaki güçlerinin ölçüsü olarak kabul et ve alıştığın veya kendi zamanında olan şeylerle kıyaslayıp da **aklının kabullenmekte zorlanmasından** dolayı bunları inkâr etme. Seçkin kimselerden pek çoğu geçmişteki devletlerle ilgili böyle haberleri duyduklarında hemen inkâr yoluna gitmektedirler; oysa bu doğru bir tavır değildir. Çünkü varlıklar ve toplumlar birbirinden çok farklı olabilmektedir. Bunların en düşük veya orta seviyesini gören biri, bir bütün olarak tamamını idrak edemiyor.

Eğer biz, Abbasî, Emevî ve Ubeydiyyîn devletleri hakkında bize aktarılan haberleri doğru kabul eder -ki bunların doğru olduğuna şüphe yoktur- ve onları günümüzde şahit olduğumuz devletler ile karşılaştırsak, aralarında çok büyük fark olduğunu görürüz. Bunun sebebi ise, temellerindeki gücün ve sahip oldukları ülkelerdeki toplumların birbirinden farklı olmalarıdır. Devletlerin ortaya koydukları eserler ise, daha önce de söylediğimiz gibi, güçleriyle orantılıdır ve bunu inkâr etmemiz mümkün değildir. Çünkü bunun pek çok örneği son derece açık, meşhurdur ve inkâr edilmesi mümkün olmayacak kadar yaygındır. Hattâ onlardan geriye kalan binalar ve diğer eserlere gözlerimizle şahit olmaktadır.

Nakledilen bütün bu rivayetleri devletlerin güçlülük ve zayıflıklarının, büyüklük ve küçüklüklerinin ölçüsü olarak kabul et. Aynı şekilde anlatacağımız şu zarif rivayeti de böyle kabul et. Rivayet şu: Merinoğulları hükümdarlarından Sultan Ebû İnân zamanında Mağrib'e, aslen Tanca'lı olan İbn-i Batuta adında bir adam geldi. Bu kişi Mağrib'e gelmeden önce yirmi yıl boyunca doğu ülkelerine seyahat etmiş ve Irak, Yemen ve Hint bölgelerini dolaşmıştır. Sultan Muhammed Şah'ın kurduğu Hint hükümdarlığının başkenti Delhi'ye gitmiş, dönemin hükümdarı olan Feyruzcuhan ile tanışmış ve onun yanında büyük bir mevkî sahibi olmuştur. Sultan onu Malikî mezhebine göre yargı işlerini çözeceği kadılık makamına atamıştır.

⁸⁶ Bir kantar, yüz ratıla karşılık gelmektedir.

İbn-i Batuta daha sonra Mağrib'e geçerek Sultan Ebû İnân ile tanışmıştır. İbn-i Batuta burada yolculuklarını ve değişik ülkelerde tanık olduğu ilginç durumları ve olayları anlatıyordu. En çok da Hint hükümdarıyla ilgili şeylerden bahsediyordu ki, bunlar dinleyenlere oldukça garip geliyordu. Şu örnek gibi: Hint hükümdarı bir sefere çıkmadan önce şehrindeki erkek, kadın ve çocuk herkesi saydırır ve onlara altı ay yetecek kadar erzak dağıtırdı. Seferinden dönüşünde ise halkın tamamı onu törenle karşılamak için (şehrin dışındaki) sahraya çıkar ve onun etrafında dönerdi. Yine bu karşılama töreninde, hükümdarın önünde yük hayvanlarının üzerinde kurulu olan mancınıklardan insanlara içinde altın ve gümüş paralar olan keseler fırlatılırdı ve bu hâl hükümdarın saraya girmesine kadar devam ederdi.

İşte İbn-i Batuta'nın anlattığı bunun gibi olayları insanlar garip bulur ve onu yalanlardı. O günlerde sultanın veziri olan ve iyi bir şöhrete sahip bulunan Faris bin Vardar ile görüştüm. İbn-i Batuta'nın anlattığı şeyler, insanlar tarafından çok yaygın olarak yalanlandığı için, ben de o haberleri yalanladığım izlenimi verdim. Bunun üzerine vezir Faris bana şöyle dedi: "Devletlerin bu gibi görmediğin hâllerini inkâr etmekten sakın. Yoksa zindanda büyüyen vezirin oğlunun durumuna düşersin". Vezirin oğlunun hikâyesi şöyle: Hükümdar bir veziri zindana atar ve vezir yıllarca orada kalır. Vezirin yanında olan oğlu da orada büyür. Aklı erecek yaşa geldiği bir gün, yemekte kendisine verilen et hakkında soru sorar. Babası, "Bu koyun etidir" der. Çocuk, "Koyun nedir?" diye sorar. Babası da koyunun özelliklerini anlatır. Bunun üzerine çocuk babasına, "Ey babacığım! Sen onun fare gibi olduğunu (yani bir hayvan olduğunu) sanıyorsun" der ve bütün söylediklerini inkâr eder. "Senin bahsettiğin koyun fareye hiç benzemiyor" der. Deve ve sığır etleri konusunda da aynı şey olur. Çünkü çocuk orada kaldığı sürede farenin dışında hiçbir hayvan görmemiştir ve bütün hayvanları da fare cinsinden sanmaktadır.

İşte, insanlar bilmedikleri şeyler hakkındaki haberler konusunda çoğu zaman bu hâle düşüyorlar. Tıpkı, bu kitabın baş tarafında bahsettiğimiz gibi, anlatılan şeyleri ilginç kılmak için abartılı sunulmasından şüphe duydukları gibi... İnsanın yapması gereken şey, aslına dönmesi, nefesine hâkim olması ve bulanmamış aklı ve bozulmamış fitratı ile imkan dahilinde olan şeyler ile imkânsız olanları birbirinden ayırması; imkân dahilinde olanları kabul edip, imkânsız olanları ise reddetmesidir. İmkân dahilinde olmak ile kastettiğimiz, mutlak mânâda aklen mümkün olan her şey değildir. Çünkü bunun sınırları çok geniş olup, olaylar arasına (imkân dahilinde olup olmama noktasında) bir sınır konulamaz. Bizim kastettiğimiz, o şeyin maddesi itibarıyla (içinde bulunduğu şartlar ve imkânlar dairesinde) mümkün olup olamayacağıdır. Bir şeyin cinsine, büyüklüğünün ve gücünün miktarına bakar ve buna göre onunla ilgili (rivayet edilen) hâllerin mümkün olup olmayacağına hükmederiz. "De ki: Rabbim, ilmimi artır" (Tâhâ Sûresi, 114). "Sen merhametlilerin en merhametlisisin" (A'raf Sûresi, 151).

Bütün eksikliklerinde uzak olan yüce Allah en iyi bilendir.

Hükümdarın Kendi Kavmine Ve Asabiyetine Karşı, Dışarıdan Devlet Hizmetlerine Aldığı Kimselerin Yardımına Başvurması Hakkında

Bil ki, hükümdarın devletini kurması ve onu ayakta tutması, daha önce de söylediğimiz gibi, ancak bu işte onun destekçileri ve yardımcıları olan kavmi sayesinde olur. Devletine isyan edip baş kaldıranlara karşı, onlar ile karşı koyup çarpışır; vezirlik, vergilerin toplanması ve diğer devlet görevlerine onları atar. Çünkü kavmi, hakimiyetin kurulup otoritenin sağlanmasında ona yardım ettiği gibi, onunla birlikte devletin yönetilmesi ve diğer işlere de katılır. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bütün bunlar devletin ilk aşamasında olur.

Devletin ikinci aşamasına geçilip, hükümdarın yönetimi kendi tekeline alması, kavmini ve asabiyetini yönetimden uzaklaştırmasıyla, (devletin kurulması ve korunmasında yardımcıları olan) kendi kabilesi ve asabiyeti ona düşman hale gelirler. İşte bu durumda hükümdarın, onlara karşı kendisini savunmak ve onların yönetime ortak olmasını engellemek için yeni yardımcılara ihtiyacı vardır. Böylece hükümdar kendi kavminin dışında yeni yardımcıları edinir ve bu yeni yardımcıları, hükümdarın, kendi kavmini devlet yönetiminden ve makamlarından uzaklaştırma işinde, hayatlarını ortaya koyarak ona destek olurlar. Onun için hükümdar onları kendisine yaklaştırır, devlet görevlerine ve makamlarına onları tercih eder.

Artık bunlar hükümdarın seçkin yardımcıları konumuna gelirler, onun lütuf ve ikramlarına mahzar olurlar, daha önce hükümdarın asabiyetinin sahip olduğu vezirlik, komutanlık ve vergilerin toplanması gibi büyük görevler bunlara tevdi edilir. Çünkü hükümdarın en yakın ve samimi yardımcıları artık bunlardır. Ancak bu durum, devletin gücü ve üstünlüğünün temeli olan asabiyetin bozulmasından dolayı devletin zayıflamasına ve tedavisi olmayan kronik bir hastalığa yakalanmasına yol açar. Diğer taraftan (kendi asabiyetinden olup) devlet yönetiminden uzaklaştırılanların kâlpieri hükümdara karşı

kin ve öfkeyle dolar ve ona karşı fırsat kollarlar. Sonuçta bunun zararını devlet görür ve yakalandığı hastalıktan (içine düştüğü durumdan) kurtulması ümit edilmez. Çünkü zamanın geçmesiyle hastalığı daha da artar ve nihayet ortadan kalkar.

Emevî devletinin durumuna dikkat et! Savaşlarda ordu komutanlıklarına ve devlet görevlerine getirdikleri kişileri Araplardan seçiyorlardı. Ömer bin Sa'd bin Ebû Vakkas, Ubeydullah bin Ziyad bin Ebû Süfyan, Haccac bin Yusuf, Mühelleb bin Ebû Sufra, Halid bin Abdullah Kasrı, İbn-i Hübeyre, Musa bin Nusayr, Bilal bin Ebû Bürde bin Ebû Musa Eşarî, Nasr bin Seyyar ve diğerleri gibi. Abbasi devletinin başlangıcında da durum böyleydi. Ancak devlet yönetiminin (asabiyetin devre dışı bırakılıp) tek bir kişinin eline geçmesinden, Arapların yönetime katılmasının engellenmesinden ve vezirliğin Arap olmayan Bermekîler, Sehl bin Nevbah oğulları, Tahir oğulları, Büvey oğulları ve sonra da Türklerin –Boğa, Vasıf, Atamış, Baknak, ve İbn-i Tolun ve onun oğulları gibi- eline geçmesinden sonra, devlet ve hakimiyet de, onları ilk kuranlardan başkalarına geçmiş oldu. Bu Allah'ın kulları için geçerli olan kanunudur. Yüce Allah en iyi bilendir.

Hükümdarın (Kendi Asabiyetinin Dışında, Yeni Yardımcıları Olarak) Devlet Hizmetlerine Aldığı Kimselerin Devlet İçindeki Durumları Hakkında

Bil ki, hükümdarın kendi asabiyetinin dışında edindiği yardımcıların kendisiyle bütünleşmeleri, onların eski ve yeni olmalarına göre farklılaşır. Bunun sebebi şudur: Asabiyet ile ulaşılmak istenilen kendini savunmak ve başkalarına üstün gelmek hedefleri ancak nesep (aynı soydan gelme) ile mümkün olur. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, yakın akrabalar arasında yardımlaşma çok güçlü olduğu halde, çok uzak akrabalar ve yabancılar birbirlerini yardımsız ve kendi başlarına bırakmaktadırlar.

Kölelik ve antlaşma bağıyla oluşmuş dostluklar ve beraberlikler de nesep bağı gibi kabul edilir. Çünkü nesep, tabii bir bağ olsa bile yine de vehmîdir. Gerçekte nesep bağından kaynaklanan bütünleşmenin anlamı; küçüklükten itibaren bir arada büyüme, birlikte yaşamak, (başkalarına karşı) kendilerini savunmak gibi ölüm ve hayata ilişkin ortak bir kaderi paylaşmaktır. Eğer kölelik ve antlaşma ile de böyle bir bütünleşme sağlanmışsa, bu durumda da (nesep bağında olduğu gibi) birbirlerinin ortak savunma ve yardımlaşma gerçekleşir. İnsanlar arasında buna **tanık** olunmaktadır.

Başkaları tarafından yetiştirilip büyütülenlerin durumu buna örnektir. Yetiştiren ve yetiştirilen arasında özel bir bağ kurulmaktadır, bu bağ nesep bağının yerini almaktadır ve ikisi arasındaki bütünleşmeyi kuvvetlendirmektedir. Gerçekte ortada bir nesep bağı ve bağın meyveleri olmasa bile... Bir kabile ve yardımcıları arasındaki böyle bir bağ, onların devlet olmalarından önce kurulmuş olursa, iki açıdan bu bağ çok derin, sağlam ve açık olur:

Birincisi: Zaten onlar devlet olmadan önce bir aile gibidirler ve çok az kişinin dışında, nesep bağı ile onlarla kurulan dostluk bağı arasında bir ayırım yapmazlar. Onları da kendi akrabaları gibi kabul ederler. Oysa devlet kurulduktan sonra böyle bir dostluk kurulmuş ve yardımcıları edinilmişse, efendiler (devleti kuranlar) ile yardımcıları arasın-

daki derece farkı belirgin olarak ortaya çıkar. Çünkü başkanlık ve hükümdarlık hali, derecelerin birbirinden farklı olmasını gerektirir. Dolayısıyla sonradan edinilen bu yardımcının devlet içindeki durumları devleti kuranlardan farklıdır ve onlar da yabancılar gibi kabul edilir. Bu yüzden devlet kurulmadan önce kazanılmış dost ve yardımcıları göre, bunlar arasındaki bütünleşme ve yardımlaşma daha zayıftır.

İkincisi: Bu şekilde bir kabileye katılma devletin kurulmasından çok önce olmuşsa, aradaki zamanın uzunluğundan dolayı işin gerçeği gizli kalır ve pek çok kimse onların kabileye nesep ile bağlı olduklarını zanneder. Bu ise asabiyeti güçlendirir. Oysa devletin kurulmasından sonra gerçekleşen katılmanın zamanı henüz yakın olduğu için çoğunluk katılmanın sonradan olduğunu bilir ve durumları nesep ile bağlı olanlardan farklı olur. Bu durum ise, devletin kurulmasından önce gerçekleşen katılmaya oranla asabiyeti zayıflatır.

Devletlerin ve başkanlıkların durumunu araştırdığında söylediklerimizin doğru olduğunu görürsün. Bir kabileye, o kabilenin reisliği elde etmesinden ve devlet olmasından önce katılan herkesin, onlarla aynı nesepten gelen bir akraba kabul edilecek kadar, çok sıkı bir bütünleşme ve yakınlaşma içine girdiği görülür. Oysa reisliğin elde edilmesinden ve devlet olunmasından sonra gerçekleşen katılımlarda aynı ölçüde bir yakınlaşma ve bütünleşme olmuyor. Bütün bunular bilinen ve bizzat tanık olunan şeylerdir.

Devletler son dönemlerinde (kurucu asabiyetin dışındaki) yabancıları bünyelerine alırlar ve onlardan yararlanırlar. Ancak bu kimseler, devletin kurulmasından önce katılanların elde ettikleri gibi bir üstünlüğü ve şerefe nail olamazlar. Çünkü katılımları henüz çok yakındır ve devlet de çöküşün eşiğindedir. Böylece onlar da çöküş ve yok olmanın içinde yer almış olurlar.

Hükümdarların, devletin ilk kuruluşunda yer alan dost ve yardımcılarından yüz çevirip, yeni yardımcıları yönelmelerinin sebebi, ilk yardımcıların hükümdarın yanında kendilerini çok kıymetli görmeleri ve onlara az itaat etmeleridir. Çünkü onlarla aynı soydan gelmektedirler ve asırlardır birlikte yetişip büyüdüklerinden ve onların atalarıyla ve aile büyükleriyle de bağlantılı olduklarından dolayı aralarında tam bir bütünleşme olmuştur. İşte bundan dolayı hükümdarlar onlardan uzaklaşarak, başkalarını yardımcı edindirirler. Ancak hükümdarların, onların yerine başkalarını seçip kendilerine yardımcı edinmelerinin geçmişte çok yakın olduğu için, bu kimseler büyük bir dereceye ve şerefe nail olamazlar ve hep dışarıdan birileri olarak kalırlar.

İşte devletlerin son dönemlerindeki durumları böyledir. Dost ve veliler ismi daha çok başlangıçta hükümdarın yanında yer alanlara (kuruculara) verilir. Sonradan katılanlar ise yardımcı ve hizmetliler (hademeler) olarak isimlendirilir. Allah, mü'minlerin velisidir (dostudur) ve O her şeyin üzerinde koruyucu ve vekildir.

Hükümdarların (Devletin Başında Olmalarına Rağmen) Yönetimde Etkisizleştirilmeleri Ve Başkalarının Onlar Üzerinde Belirleyici Olmaları Hakkında

Devletin istikrara kavuşup hükümdarlığın devleti kuranlardan sadece bir sülale-
nin eline geçmesinden ve artık sadece o sülale içinde babadan oğula el değiştirmeye baş-
lamasından sonra, devlet idaresinin vezirlerden veya hükümdarın yakın çevresinden bi-
rinin eline geçtiği de görülür. Çoğunlukla bunun sebebi, babasının veya çevresinin vasi-
yet etmesiyle çocuk yaşta veya zayıf birinin devletin başına gelmesidir. Bu kimseler dev-
leti idare etmekten aciz kaldıkları için, onların işlerini üzerine almış olan babasının ve-
zirlerinden veya yakın çevresinden biri, onların işlerini yürütüyormuş gibi görünerek ve
onların arkasına sığınarak idareyi tek başına ele alır.

Çocuğun insanlarla temasta bulunmasına engel olur, onu zevklerini ve arzularını
tatmin etmeye yönlendirir ve ona devlet işleriyle ilgilenmeyi unutturur. Böylece onu ta-
mamen etkisi altına alır ve idarede tek başına söz sahibi olur. Çocuk da vezirin yönlendi-
rilmesiyle, devlet idaresinde hükümdarın görevinin sadece tahtta oturmak, korkutucu
konuşmalar yapmak ve perde arkasında kadınlarla birlikte olmak olduğuna inanır. Doğ-
rudan devletin idaresiyle ilgili işlerin, yine ordunun, sınırların ve devletin gelir ve gider-
lerinin takip ve kontrol edilmesinin ise vezirin görevi olduğunu sanır. Böylece bu işleri
ona havale eder ve vezirin başkanlığı ve idareyi ele alması iyice sağlamlaşır. Sonuçta dev-
let onun eline geçer ve o da devlet görevlerine kendi aşiretini ve oğullarını getirir. Doğ-
da (Abbâsî devletinde) Büvey oğullarının, Türklerin ve Kâfûr El-İhşidilerin; Endülüs'te
ise Mansur bin Ebû Amir'in durumu böyledir.

Bazen de devlet yönetiminde etkisiz hale getirilen hükümdar her şeyin farkına var-
ır ve başkalarının kendisi üzerindeki etkisinden kurtularak idareyi tekrar eline alır. On-
ların etkisinden kurtulması ya onları öldürmek, ya da onları sadece bulundukları ma-
kamlardan olmak suretiyle olur. Ancak başkalarının etkisi altına girmiş hükümdarların
bu durumdan kurtularak tekrar idareyi ellerine almaları çok az görülen bir durumdur.
Çünkü üstünlük ve devletin idaresi bir kere vezirlerin ve diğer idarecilerin eline geçimi,

artık bu durum devam eder ve bundan kurtulmak son derece az görülür. Çünkü zaten bu durum daha çok hükümdar çocuklarının lüks ve sefahat içinde yetiştiği, zevk ve eğlencelere daldıkları dönemlerde görülür. Artık kahramanlık dönemlerini unutmuşlar, süt annelerin ve dadıların verdikleri terbiyeyle büyümüşler ve bu ahlaka alışmışlardır. Ne başkanlık için mücadele ederler, ne de üstünlüğü ve idareyi ele almaya bilirler. İlgilendikleri tek şey her türlü nimetler içinde zevk ve arzularını tatmin etmektir.

Devlet yönetiminin bu şekilde başkalarının eline geçmesi, önce devleti kuran kavmin devre dışı bırakılarak devlet yönetiminde sadece hükümdarın aşiretinin söz sahibi olması, sonra da hükümdarın kendi aşiretini de devre dışı bırakarak (ve onların yerine dışarıdan birilerinin desteğini alarak) idareyi kendi eline alması durumlarında görülür. Daha önce söylediğimiz gibi bu durum (yani hükümdarın yönetimi kendi tekeline alması) ise devlet için kaçınılmaz bir durumdur. İşte bu iki durum, istisnalar hariç, devletler için kurtulması mümkün olmayan iki hastalıktır. “Allah hükümlerini dilediğine verir.” (Bakara Sûresi, 247). “Ve O her şeye gücü yetendir.” (Mâide Sûresi, 120).

Hükümdarı Kendi Etkileri Ve Nüfuzları Altına Alanların, Onunla Birlikte Hükümdarlığa Özgü Lâkapları Kullanmadıkları Hakkında

Bunun sebebi şudur: Devlet ve hükümdarlık, hükümdarın kavminin asabiyeti sayesinde devletin ilk kuruluşundan itibaren elde edilmiş bir durumdur ve bunu sağlayan asabiyet de henüz devam etmektedir. Yine devletin ayakta durması ve kendini koruması da bunun sayesinde olmaktadır.

Hükümdar üzerinde nüfuz sahibi olup, devletin idaresini (fiilen) ele geçiren kimse, hükümdara veya azatlı kölelere ya da dışarıdan edinilen yardımcılara dayanan bir asabiyete sahip olsa bile, onun bu asabiyeti, hükümdarlık asabiyetinin içinde yer alır ve ona bağlıdır. Hiçbir şekilde bu kişinin, (bağımsız) bir hükümdarlık konumu yoktur. Zaten o da açık bir şekilde hükümdarlığı elde etmeye çalışmaz. Onun elde etmek istediği, hükümdarlığın meyvesi olan –emirler verip yasaklamalarda bulunmak suretiyle- devletin fiilen yönetilmesidir. Bu haliyle o hükümdar adına hareket ettiği ve onun emirlerini yerine getirdiği izlenimi verir. Dalayısıyla hükümdarlara özgü lakapları, sıfatları ve alâmetleri kullanmaktan kaçınır ve -devlet yönetimini fiilen kendi tekeline almış olsa da- yönetimi ele geçirmek istiyor şeklinde bir suçlamaya maruz kalmaktan kendisini korumuş olur. Çünkü o yönetimini, hükümdarın arkasına gizlenerek ve onun adına hareket ediyormuş gibi icra eder.

Şayet böyle hareket etmeyip, doğrudan hükümdarlığı elde etmeye yönelse, (devleti kuran) asabiyet ve hükümdarlık sülalesi onu buna layık görmez, başkasını ona tercih eder ve sonuçta insanların ona teslim olmalarını ve itaat etmelerini sağlayacak bir konuma gelemmez ve en kısa zamanda ortadan kalkar.

Abdurrahman bin Nasır bin Mansur bin Ebû Âmir'in başına gelen durum budur. O, babası ve kardeşi gibi yönetimi fiilen elinde bulundurmakla yetinmemiş, halifelik lakabını taşımakta Hişam'a ve onun ailesine ortak olmak istemiş ve Halife Hişam'dan, ha-

lifeliğe kendisini vasiyet etmesini talep etmiştir. Ancak Mervan oğulları ve Kureş'in diğer kabileleri bunu kabul etmemişler, onu buna layık görmemişler ve Halife Hişam'ın amcasının oğlu Muhammed bin Abdulcebbar bin Nasır'a biat ederek ona isyan etmişlerdir. Sonuçta bu durum Âmiriye devletinin yıkılmasına, halifeleri Müeyyed'in ölümüne ve onların yerine başkalarının gelmesine neden oldu. Allah varislerin en hayırlısıdır.

Devletin (Hükümdarlığın) Hakikati Ve Çeşitleri

Devlet (hükümdarlık) insanlar için tabii bir durumdur. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi, insanların yaşamlarını ve varlıklarını devam ettirebilmeleri, ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmeleri ve yardımlaşmaları ile mümkün olur. Bir araya gelen insanlar ise, birbirleriyle ilişkiye girmeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdurlar. Ancak insanlarda bulunan hayvanî tabiatlarının bir sonucu olarak, ihtiyaçlarını karşılamada haksızlık ve zulme yönelirler ve başkalarının mallarına el uzatırlar. Karşı taraf ise insan olmanın ve kendisine yapılan haksızlığa öfkelenmenin bir gereği olarak ona karşı koyar ve kendisine zulmetmesine engel olmaya çalışır. Bu durum ise çatışmaların ve ölümlerin meydana gelmesine yol açar. Sonuçta kanların aktığı, canların heder olduğu büyük bir kargaşalık baş gösterir ve yaratıcının korunmasını istediği insan türü kesintiye uğrar. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkileri düzene koyacak ve onların birbirlerine zulmetmelerine engel olacak bir yönetici olmadan insanların böylesine bir kaos ve kargaşa içinde yamalarını devam ettirmeleri mümkün olmayacaktır.

İşte bu yüzden insanlar, kendilerine hakim olacak bir idareciye ihtiyaç duyarlar ki, bu da beşeriyetin tabiatı gereği, gücüyle insanlara boyun eğdiren bir hükümdardır. Ancak bunun için, yine daha önce değindiğimiz gibi, bir asabiyete ihtiyaç vardır. Çünkü hükümdarlığın elde edilmesi ve korunması ancak asabiyetle mümkün olur. Anlaşılabacağı gibi hükümdarlık, onu elde etmek isteyenlerin kendisine yöneldiği ve bu yüzden korunmaya ihtiyaç duyan yüce ve üstün bir makamdır. Onu elde etmek ve korumak ise, söylediğimizi gibi, ancak asabiyet ile mümkün olur. Asabiyetler ise birbirinden farklı ve çeşitlidir. Her asabiyetin, kendi kavmi ve aşireti içinde kendisinden sonra gelen asabiyetler üzerinde bir hakimiyeti ve üstünlüğü vardır. Her asabiyet devlet ve hükümdarlık değildir. Gerçekte devlet ve hükümdarlığa sahip olan asabiyet, halka hakim olup onları kendilerine boyun eğdiren, vergileri toplayan, ordu ve elçiler gönderen, sınırları koruyan ve ken-

disinin üzerinde boyun eğeceği başka bir güç olmayandır. Bilinen ve yaygın şekliyle hükümdarlığın anlamı ve hakikati budur.

Eğer bir asabiyet, sınırların korunması, vergilerin toplanması ve ordu ve elçilerin gönderilmesi gibi hükümdarlığa ait olan bu görevlerden bazılarını yerine getirmekten acizse, o gerçek anlamını ve kıvamını bulamamış eksik bir hükümdarlıktır. Kayravan'daki Egâlîbe devletinin Berberî hükümdarları ve Abbasî devletinin ilk dönemlerindeki acem hükümdarlarının durumu böyledir.

Aynı şekilde diğer bütün asabiyetlere karşı üstünlük sağlamaya ve onları kendi hakimiyeti altına almaya güç yetiremeyen ve kendisi üzerinde başkasının hakimiyeti bulunan asabiyetler de, gerçek anlamını bulamamış, eksik hükümdarlıklardır. Tek bir devletin kendi bünyesinde topladığı, değişik bölgelerdeki emirlerin ve reislerin durumu böyledir. Sınırları çok geniş olan devletlerde bunun örnekleri çoktur. Böyle bir devletin uzak bölgelerinde, bir taraftan kendi kavimlerine hükümeden, diğer taraftan da bünyesinde bulunduğu devlete boyun eğen hükümdarlıklar (emirlikler) bulunur. Tıpkı Ubeydiyyîn devletine boyun eğen Sınhaceler; bazen Emevîlere bazen de Ubeydiyyîn devletine boyun eğen Zenâtelere; Abbasî devletinin içinde yer alan acem hükümdarları; İslâm'dan önce Frenklere boyun eğen Berberî hükümdar ve emirler; İskender'e ve kavmi olan Yunanlılara boyun eğen Fars hükümdarları gibi. Bunun örnekleri pek çoktur. Eğer onların durumlarını incellersen söylediklerimizin doğru olduğunu görürsün. Allah kulları üzerinde mutlak güç ve üstünlük sahibidir.

Devletin Halka Karşı Sert Ve Katı Olmasının Genellikle Ona Zarar Vermesi Ve Düzenini Bozması Hakkında

Bil ki, tebaanın (yönetilenlerin) hükümdardaki çıkarları ve menfaatleri, onun şeklinin düzgünlüğü, yüzünün güzelliği, cisminin büyüklüğü, ibadetlerinin çokluğu, yazısının güzelliği ve zekasının keskinliği gibi şahsıyla ilgili hususlara göre değil, bilakis onun kendileriyle olan ilişkisine ve kendilerine karşı sergilediği tutuma göre belirlenir. Devlet ve yönetim, (taraflar arasındaki karşılıklı ilişkinin belirlediği) nispi işlerdendir. Hükümdarın hakikati, tebaaya hakim olan ve onların işlerini gören bir yöneticiliktir. Dolayısıyla hükümdar, tebaası olan ve tebaa da hükümdarı olandır. Bu yüzden hükümdarın, hükümdarlık sıfatı, tebaaya nispetledir. Yani (yönetilen) bir tebaaya sahip olduğu için bu şekilde (hükümdarlık, yönetim, devlet olarak) isimlendirilir. Eğer yönetim ve yönetimle ilgili işler iyi olursa, hükümdardan beklenen amaç en iyi şekilde gerçekleşmiş olur. Çünkü eğer yönetim iyi olursa bu tebaanın faydasıdır; eğer kötü ve zalim olursa yine bu da onların zararındır.

Yönetimin iyi olmasının kaynağı, (tebaaya karşı) yumuşak ve şefkatli olmasıdır. Eğer hükümdar çok katı olur, çok şiddetli cezalar uygular ve insanların gizli kusurlarını ve günahlarını araştırırsa, insanları korku ve zillet kaplar, yalana, hileye ve aldatmaya sığınır ve bir müddet sonra da bu durum onlarda bir ahlak haline gelir. Sonuçta basiretleri ve ahlakları bozulur ve belki de bu yüzden hükümdarı savaş meydanlarında kendi başına ve yüz üstü bırakırlar. Böylece niyetlerin (ahlakların) bozulmasıyla, devletin korunması da bozulmuş olur. Hatta belki de bu yüzden hükümdarlarını öldürmeye bile karar verebilirler. Böylece devlet iyice bozulmuş ve düzeni yıkılmış olur. Eğer hükümdarın tebaasına karşı sergilediği katı ve sert tutum uzun sürerse, daha önce söylediğimiz gibi, asabiyet bozulur, devletin düzeni temelinden bozulur ve kendi korumaktan aciz hale gelir. Buna karşılık hükümdar tebaasına karşı şefkatli ve onların kusurlarını bağışlayıcı olursa, tebaa ona meyledip bağlanır, kâlpieri onun sevgisiyle dolar ve düşmanlarıyla savaşlarında onun uğruna ölürlere. Böylece işler her yönden yoluna girer.

Yönetimle ilgili işlerin iyi olması, yönetimin tebaaya refah ve bolluk içinde bir ya-

şam sağlaması ve onları korumasıdır. Hükümdarlığın hakikati, tebaasını korumakla tamamlanır. Tebaaya iyilik ve ihsanda bulunmak ise, onlara karşı şefkatli olmanın ve onların geçimlerine dikkat etmenin göstergelerinden biridir ve bu da onlara karşı sergilenen sevginin temellerinden biridir.

Bil ki, şefkatli olmak uyanık ve keskin zekalı idarecilerde az görülür. Şefkatli olmak daha çok gafil veya gafil gibi davranan kimselerde olur. Uyanık idarecilerde en az görülen şey ise, tebaasına altından kalkamayacakları sorumlulukları yüklemektir. Çünkü böyle bir idareci, onların idrak edemeyecekleri şeylere nüfuz eder, işlerin sonunu fark eder ve bu yüzden onların altından kalkamayacakları ve helak olmalarına sebep olacak sorumlulukları onlara yüklemeyiz. Bu yüzden Hz. Peygamber şöyle diyor: “En zayıfınızın yürüyüşüne göre yürüyün.”

Yine yöneticinin aşırı zeki olmamasının şart koşulması da bununla ilgilidir. Bunun temeli ise Hz. Ömer’in, Ziyad bin Ebû Süfyan’ı, Irak idareciliğinden azletmesine dayanır. Hz. Ömer, Ziyad’ı azledince Ziyad ona şöyle demiştir: “Beni niçin azlettin ey mü’minlerin emiri? Acizlik ve yetersizlik sebebiyle mi? Yoksa ihanet yüzünden mi?” Hz. Ömer dedi ki: “Ben seni ikisinden biri sebebiyle azletmedim. Sadece aklının üstünlüğü ile insanlara (kaldıramayacakları) sorumluluklar yüklemeyi hoş görmedim.” İşte bu olaydan, Ziyad bin Ebû Süfyan ve Amr bin As gibi aşırı derecede zeki kimselerin idareci olmamaları şartı çıkartılmıştır. Çünkü böyle bir zekaya, bu bölümün son fasıllarında bahsedileceği gibi, kötü bir yönetim ve insanların tabiatlarına uygun olmayan (üstesinden gelemeyecekleri) sorumlulukların yüklenmesi eşlik edecektir. Allah, malik olanların en hayırlısıdır.

Bu söylenenlerden anlaşılıyor ki (keskin) zeka hükümdarlar için bir kusurdur. Çünkü zeka keskinliğinde, düşüncede (ve tedbir almada) aşırıya kaçma vardır. Tıpkı ahmaklıkta, aşırı bir donukluk ve hareketsizlik olduğu gibi. İnsana ilişkin bütün sıfatların iki uç noktası yerilmiştir. Övülen ise bunların ortasıdır. Tıpkı iki uç nokta olan israf ve cimrilik arasında yer alan cömertlik gibi. Aynı şekilde iki uç nokta olan gereksiz yere tehlikeye atılmak ve korkaklık arasında yer alan cesaret gibi. Onun için aşırı zeki olanlar, “şeytan, şeytanca” gibi, şeytana has sıfatlarla vasıflandırılırlar. Allah dilediğini yaratandır ve O her şeyi bilen ve her şeye güç yetirendir.

Halifelik Ve İmamlığın Anlamı Hakkında

Devletin (hükümdarlığın) hakikati, insanların zorunlu olarak bir araya gelmeleri ve yine onu gerektiren şeyin de insanların öfke ve hayvanî eserlerinden ikisi olan (başkalarına) üstün gelmek ve (onlar üzerinde) hakimiyet kurmak olduğuna göre, genellikle devletin başındakilerin yönetimi de, haktan uzak olur ve yönetimi altındaki insanları fakirlik ve yokluğa düşürür. Çünkü çoğu zaman onlara, kendi amaçları ve arzuları uğruna, güçlerinin yetmeyeceği ve üstesinden gelemeyecekleri işler yükler. Yine bu işler, önceki ve sonraki hükümdarların amaçlarının değişmesine bağlı olarak farklılaşır ve sonuçta onlara itaat etmek zorlaşır. Böylece kaosa ve katliamlara yol açan bir asabiyet gelir. Onun için Faraslarda ve diğer milletlerde olduğu gibi, herkesin kabul edip itaat edeceği siyasi kanunların olması bir zorunluluktur. Eğer devlet böyle bir siyasetten yoksun kalırsa işler düzene girmez ve hakimiyeti tam olarak gerçekleşmez. “Bu öncekiler arasında Allah’ın geçerli olan kanunudur.” (Ahzab Sûresi, 38).

Eğer bu kanunlar devletin akıllı, basiretli ve ileri görüşlülere tarafından konursa, bu durumda akılcı siyaset söz konusu olur. Şayet bunlar Allah’ın koyduğu hükümlerle belirlenmişse, o zaman hem dünya hayatı hem de ahiret hayatı için faydalı olan dinî siyaset söz konusu olur. Çünkü insanların var olmasının amacı sadece onların dünya hayatı değildir. Aksi takdirde dünya hayatının sonu ölüm ve yokluk olduğu için, her şey boş ve saçma olurdu. Allah şöyle buyuruyor: “Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?” (Mü’minun Sûresi, 115). Bu yüzden onların yaratılmasının esas amacı, onları ahiret saadetine ulaştıracak olan dinleridir (dinin emir ve yasaklarına göre yaşamalarıdır). “(Bu yol,) göklerde ve yerde bulunanların sahibi olan Allah’ın dosdoğru yoludur.” (Şûrâ Sûresi, 53).

İşte şeriat hükümleri, insanları bütün hallerinde; ibadetlerinde, günlük yaşayışlarında ve toplumsal hayat için tabii bir durum olan devlet konusunda, dosdoğru olan bu

yola ulaştırmak için gelmiştir. Böylece her şey dinin öngördüğü programa göre yürür ve şeriat koyucunun gözetiminde olur.

Eğer devlet baskı, şiddet ve güç esasına göre yürüyorsa, ortaya zulüm ve düşmanlık çıkar ki, bu dinin yerdiği bir şeydir. Siyasi hikmetin gerektirdiğı de budur. Yine böyle bir devlet idaresinin gerektirdiğı siyaset ve siyasi hükümler de yerilmiştir. Çünkü bu durumda, Allah'ın nuru (hidayeti ve yol göstericiliğı) olmayan bir bakış ve yöneliş vardır. "Allah'ın nur (hidayet, ışık) vermediğı bir kimsenin artık nur (ve hidayetten) bir nasibi yoktur." (Nur Sûresi, 40). Çünkü şeriat koyucu olan Allah, kulların maslahatlarını en iyi bilendir. Kullar ise gaybî (görüp bilmedikleri ve ahirete ilişkin durumları) bilmezler. Kulların yaptıkları bütün işler –ister devlet yönetimine ilişkin olsun, ister diğerk durumlara- ahirette kendilerine döndürülecek ve hesabı sorulacaktır. Hz. Peygamber şöyle buyuru- yor: "Bütün bunlar sizin yaptığınız işlerdir ve (ahirette) size döndürülür."

(Kulların koydukları) siyasi hükümler ile sadece dünyevî fayda ve çıkarlar gözetilir. "Onlar (sadece) dünya hayatının görünen yüzünü bilirler." (Rum Sûresi, 7). Şeriat koyucunun insanlar için gözettiğı esas amaç ise onların ahiret mutluluğudur ve onun için herkesin, dünya ve ahiret işleri için, şeriat hükümlerine göre hareket etmeye yönlendirilmesi gerekir. İşte bu tür yönetim, kendilerine şeriat indirilmiş olan peygamberlerin ve onlardan sonra onların yerine bu görevi icra eden halifelerin işidir.

Böylece halifeliğın anlamı ortaya çıkmış oluyor. Devlet, (toplumsal hayat için) tabii bir durumdur ve insanları (dünyevî) amaçlarını ve arzularını gerçekleştirmeye yönelir. Siyaset ise, akılcı bir yaklaşımla insanların dünyevî menfaatlerini gerçekleştirmek ve zararları onlardan uzaklaştırmaktır. Buna karşılık halifelik, şer'i bir yaklaşımla insanları ahiret maslahatlarını ve -sonuçları yine ahirette kendilerine dönecek olan- dünya menfaatlerinin gereklerine göre hareket etmeye yönlendirir. Çünkü dünyaya ait bütün durumlar, şeriat koyucunun yanında, ahiret maslahatlarıyla olan ilişkileri açısından değerlendirilir. Sonuçta halifelik, dini korumak ve dinin gereklerine göre dünyayı yönetmek (siyaset etmek) konusunda Hz. Peygamber'e vekalet (halifelik) etmektir. Bunları iyice anla ve daha sonra söyleyeceklerimiz konusunda bunları göz önünde bulundur. Allah hikmet sahibi olan ve her şeyi bilendir.

Ümmetin Bu Makam (Halifelik) Ve Bu Makamın Şartları Konusunda Anlaşmazlığa Düşmesi Hakkında

Bu makamın hakikatini açıklayıp onun, dinin korunması ve din ile dünyanın yönetilmesi konusunda Hz. Peygamber'e vekillik etmek olduğunu söyledik. Bu makam "hilafet" ve "imamet" olarak, bu makama gelenler ise "halife" ve "imam" olarak isimlendirilir. İmam olarak isimlendirilmesinin sebebi, kendisine tâbi olunması ve örnek alınıp uyulması noktasında namaz kıldıran imama benzemesinden dolayıdır. Bu yüzden ona (devlet başkanlığına, halifelige); büyük imamet, denir. Halife olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, ümmet içinde Hz. Peygamber'e halef ve vekil olmasından dolayıdır. Bu kişiye ya genel olarak halife, ya da halifet-u Resulullah (Hz. Peygamber'in halifesi) denir.

Bu makama gelenin, Allah'ın halifesi olarak isimlendirilmesi konusunda ise anlaşmazlığa düşülmüştür. Bazıları insanların yeryüzündeki genel halifeligini bildiren şu âyetleri esas alarak bu isimlendirmeyi caiz görmüşlerdir: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara Sûresi, 30). "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan..." (En'an Sûresi, 165). Çoğunluk ise, âyetlerin bu anlama gelmediğini söyleyerek bu isimlendirmeyi caiz görmemiştir. Hz. Ebû Bekir de kendisine bu şekilde hitap edilmesini yasaklayarak şöyle demiştir: "Ben Allah'ın halifesi değil, Allah'ın elçisinin halifesiyim." Çünkü ancak gâib olanlara (mevcut ve hazır bulunmayanlara) halef olunur, hazır bulunanlara halef olmak ise söz konusu değildir.

Bir imamın (halifenin) bulunması farzdır. Şer'i olarak bunun farz oluşu, sahabe-nin ve tâbiinin icması (görüş birliği) ile sabittir. Çünkü Hz. Peygamber vefat edince, sahabeler hiç vakit kaybetmeden Hz. Ebû Bekir'e biat etmişler ve (din ve devlet) işlerinin idaresini ona teslim etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de hep aynı şey olmuştur. Hiçbir dönemde insanlar, (bir halifesiz olarak) başı boş bırakılmamıştır. Böylece bir imamın tayin edilmesinin farz oluşuna işaret eden icma yerleşip sabit olmuştur.

Bazıları bunun farz ve zorunlu oluşunu aklın gerektirdiğini ve akılla bilineceğini söylemişlerdir. Yine onlara göre bu konuda sabit olan icma, aklın hükmüdür. Şöyle diyorlar: Bunun (bir halifenin tayin edilmesinin), aklen zorunlu olmasının sebebi, insanların toplu halde yaşamak zorunda olmaları ve bireysel olarak yaşamlarını ve varlıklarını sürdürebilmelerinin imkansız olmasıdır. Toplu halde yaşamak zorunluluğundan ise, insanların amaçlarının çok farklı olacağından dolayı, anlaşmazlıklar ve çatışmalar çıkacaktır. Eğer düzeni sağlayan bir idareci olmazsa, bu durum insanların yok olmasına ve nesillerini kesintiye uğramasına sebep olacak büyük bir kaosa ve kargaşalığa yol açar. Oysa insan neslinin korunması şeriatın temel ve zorunlu hedeflerindendir.

Bu yaklaşım filozofların, insanlık için peygamberliğin zorunlu olduğu konusunda sergiledikleri yaklaşımın aynısıdır. Bunun doğru bir yaklaşım olmadığına dikkat çekmiştik.⁸⁷ Çünkü bu yaklaşıma göre idareci, Allah'tan gelen şer'i bir dayanağa göre vardır ve insanlar da onu iman ve itikatlarının bir gereği olarak kabul ederler. Bu ise kabul edilebilir bir görüş değildir. Çünkü idarece, şer'i bir dayanağı olmasa bile, baskı ve güce dayanarak da mevcut olabilir. Tıpkı ilahî bir kitapları bulunmayan ve kendilerine bir peygamberin daveti de ulaşmamış olan Mecusi topluluklar ve diğerleri gibi.

Bu yaklaşımın doğru olmadığını ortaya koymak için şöyle de diyebiliriz: (Bu yaklaşıma göre) insanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için herkesin akıl ile başkalarına haksızlık ve zulmetmenin haram olduğunu bilmesi yeterlidir. Dolayısıyla peygamberlik konusundan bahsederken, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların ancak (bir peygamberin getireceği) şeriat ile, devlet başkanlığı konusundan bahsederken ise anlaşmazlıkların ancak bir imamın (halifenin, devlet başkanının) varlığıyla ortadan kalkacağını söylemek doğru değildir. Çünkü insanlar arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkması bir imamın varlığıyla olabileceği gibi, güç sahibi reislerin varlığıyla veya insanların anlaşmazlıklardan ve birbirlerine haksızlık etmekten kaçınmalarıyla da mümkündür. Onun için bu yaklaşım üzerine kurulmuş olan, imamın varlığını gerektiren delilin aklı olduğunu söylemeleri doğruyu ifade etmemektedir. Aksine bir imamın bulunmasının farz oluşunun delili, şer'idir ve yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu da icma ile sabittir.

Bazı kimseler ise genel kabulden ayrı bir yol tutarak, bir imam tayin etmenin ne aklı olarak ne de şer'i olarak zorunlu olmadığını söylemişlerdir. Mutezileden Asam ve bazı Hâricî grupları bu görüştedir. Bu kimselere göre farz olan sadece şer'i hükümleri tatbik etmektir. Eğer ümmet işlerini adalet üzere yürütür ve Allah'ın kanunlarını tatbik ederlerse bir imama ihtiyaç duyulmayacağı gibi, bir imamın tayin edilmesi de farz olmaz. Ancak bu konuda sabit olan icma onların söylediklerini geçersiz kılmaktadır. Aslında onları bu görüşü kabul etmeye sevk eden, devletten (hükümdarlıktan) ve devlette görülen zulüm, baskı ve dünya nimetlerine dalmaktan kaçınmaktır. Çünkü şeriat, bu hususları yeren, bu duruma düşenleri tehdit eden ve bütün bunların reddedilmesini teşvik eden hükümlerle doludur.

Bil ki, şeriat devletin bizzat kendini yermediği gibi, devletin kurulmasını da yasaklamamıştır. Şeriatın yediği sadece, devletten (hükümdarlıktan) kaynaklanan baskı, zulüm ve dünya zevklerine dalma gibi kötülüklerdir. Şüphesiz bunlar yasaklanmış olan kö-

⁸⁷ Birinci bölümün birinci faslı.

tülüklerdir ve devlette görülen şeylerdir. Ancak aynı şekilde şeriat adaleti, dinin hükümlerini tatbik etmeyi ve dini korumayı övmüş ve bütün bunlar da yine devletin yerine getirdiği hususlardır. Dolayısıyla yerilen sadece devletin içine düştüğü bazı durumlardır. Yoksa devletin bizzat kendisi yerilmediği gibi, devletin terk edilmesi de istenmemektedir. Tıpkı insanlardaki şehvet ve kırgınlığın yerilmesi gibi. Bununla istenen onların tamamen terk edilmesi değil –çünkü onları karşılamak da zaruridir–, hakkın gerektirdiği ölçüler içersinde tatmin edilmeleridir.

Hz. Davud ve Hz. Süleyman –Allah’ın selamı onların üzerine olsun- başka hiç kimsenin sahip olmadığı bir hükümdarlığa sahiptiler. Üstelik onlar, Allah katında kullanın en üstünü olan iki peygamberdi. Diğer taraftan biz bu görüşte olanlara şunu diyoruz: Devlet olmaktan kaçmanızın ve imamlık makamının gerekli olmadığını söylemenizin size hiçbir faydası yoktur. Çünkü siz şeriat hükümlerinin tatbik edilmesinin farz olduğunu kabul ediyorsunuz. Onların tatbik edilmesi ise ancak asabiyet ve güç ile mümkün olur. Asabiyet ise tabiatı gereği devlet olmayı gerektirir. Dolayısıyla bir imam tayin edilmemiş olsa da devlet ortaya çıkmış olur. Bu ise sizin kaçtığınız şeyin ta kendisidir.

Evet, bu makamın farz oluşu icma ile sabit olmuştur. Ancak bu iş, farz-ı kifaye⁸⁸ olup, imamın seçilmesi ehli’l-akd ve’l-hal’in⁸⁹ görevidir. Diğer insanlara da, Allah’ın şu sözünün gereği olarak, onların seçtiği imama itaat etmek düşer: “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan emir sahiplerine (idarecilere) de” (Nisâ Sûresi, 59).

Halifelik makamına gelecek kişide aranan şartlar ise dörttür: İlim, adalet, kifâyet (ehliyet, yeterlilik) ve duyularının ve organlarının sağlam olması. Çünkü bunlar görüş ve işleri etkilemektedir. Beşinci şartta anlaşmazlığa düşülmüştür. Bu şart halife olacak kişinin Kureyş kabilesinden olmasıdır.

Bunlardan birincisi olan ilim şartının gerekliliği açıktır. Çünkü Allah’ın hükümlerin tatbik etmek ancak onları bilmekle olur. İnsanın bilmediği bir şey için öne atılması doğru olmaz. Yine bu makam için müçtehid⁹⁰ derecesinde ilme sahip olması gerekir. Çünkü başkalarını taklit etmek eksikliğin ifadesidir. İmamet ise sıfatlarında ve hallerinde kemali (eksiksizliği) gerektirir.

Adalet şartına gelince; diğer makamlar için de aranan adil olma şartının, dini bir makam olan halifelik için aranması öncelikli olarak gerekir. Yasak (haram) olan şeyleri işlemek gibi kötülüklerin adalet sıfatını ortadan kaldıracığı hususunda bir anlaşmazlık yoktur. Ancak bidat olan inanışların adalet sıfatını ortadan kaldırıp kaldırmayacağında anlaşmazlığa düşülmüştür.

Kifâyete gelince; bu şart halife olacak kişinin korkmadan ve çekinmeden cezaları tatbik edebilmesini ve savaşlara girebilmesini; bütün bunların neler getirip götüreceğini öngörebilmesini ve insanları buna göre yönlendirmesini; toplumsal gücü ve hangi durumların kötü sonuçlara sebep olabileceğini bilmesini; ve devlet idare etmenin (siyase-

⁸⁸ Farz-ı kifaye; müslümanlardan bazılarının yerine getirmesiyle, diğerlerinin üzerinden de sorumluluğun kalktığı farzlardır. (Cenaze namazı gibi). Ancak hiç kimse bu farzı yerine getirmese herkes sorumlu olur.

⁸⁹ Ehli’l-akd ve’l-hal; İslam devlet başkanını (imamı, halifeyi) seçmek için oluşturulmuş ve gerektiğinde onu azletme yetkisine de sahip olan meclis.

⁹⁰ Müçtehid; âyet ve hadislerden hüküm çıkaran ve başkalarını taklit etmeyen İslam bilginidir.

tin) getireceği zorluklara katlanabilecek güçte olmasını ifade eder. Çünkü ancak bunlarla kendisine tevdi edilen dinin korunması, düşmanlarla cihad edilmesi, dinin hükümlerinin tatbik edilmesi ve insanların çıkarlarını korumak için gerekli tedbirlerin alınması görevlerini yerine getirebilir.

Duyuların ve organların sağlam olmasına gelince; delilik, körlük, sağırılık ve dilsizlik gibi eksiklikler ve işlevsizlikler, yine iki elin veya iki ayağın yokluğu gibi eksiklikler, kendisine tevdi edilecek görevlerin yerine getirilmesinde büyük önem taşıdığından bunların tam olması şartı aranır. Eğer bu organlardan birinin yokluğu gibi sadece görünüm bozukluğuna sebep olan eksikliklerde ise, bu organların varlığının şart koşulması (devlet başkanında olması gereken) kemal açısından aranır.

Devlet başkanının tasarrufta bulunmasına ve görevlerini yerine getirmesine engel olan diğer durumlar da, organların eksikliği gibi değerlendirilir. Bu durumlar iki çeşittir: Birincisi, esirlik gibi, kişinin tasarrufta bulunmasına tamamen engel teşkil eden baskı ve boyunduruk altında bulunmasıdır ki, organların eksik olmasında olduğu gibi, bu makama gelecek kişinin böyle durumlardan uzak olması şarttır. İkincisi, devlet başkanının bir isyan veya zorlama olmadan, yardımcılarından bazılarının nüfuzuna girip kendisinin etkisiz hale gelmesidir ki, bu durum organ eksikliğinden farklı olarak değerlendirilir. Böyle durumlarda devlet başkanını etkisi altına almış kişiye bakılır; eğer dinin hükümlerine, adalete ve övülecek siyasete göre işleri yürütüyorsa, bu hal caiz görülür, aksi takdirde Müslümanlar devlet başkanının halifelik görevini icra etmesine engel olan bu durumdan kurtulması için yardımlaşır. Tâ ki üzerine aldığı görevi yerine getirebilsin.

Halifenin Kureyş kabilesinden olmasının şart koşulması ise, sahabelerin Sakîfe'de (Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçmek için toplandıklarında) bunun üzerinde görüş birliğine varmış olmalarından dolayıdır. O gün ensar, muhacirlere "bir başkan sizden, bir başkan bizden olsun" diyerek Sa'd bin Ubâde'ye biat edilmesini isteyince, muhacirler onlara Hz. Peygamber'in şu sözü ile bunun olmayacağını söylediler: "İmamlar Kureyş'tendir." Yine onlara şunları söylediler: Hz. Peygamber bize, sizin iyilerinize iyilikte bulunmamızı, kötülerinize karşı müsamahalı olmamızı vasiyet etti (öğütledi). Eğer emirlik (halifelik) sizde olacak olsaydı, sizin hakkınızda bize vasiyette bulunmazdı. İşte muhacirler bu şekilde ensarın isteklerinin olmayacağına delil getirmişler ve ensar da "bir başkan sizden, bir başkan bizden olsun" görüşünden dönmüşler ve Sa'd bin Ubâde'ye biat edilmesi isteğinden vazgeçmişlerdir. Yine sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediği sabit olmuştur: "Bu iş (emirlik, halifelik) Kureyş'in bu boyu içinde olmaya devam edecektir."

Ancak Kureyş'in durumu zayıflayıp, içine daldıkları lüks ve bolluktan dolayı ve yine devletin onları değişik bölgelere göndermesinden ve böylece sayılarının azalmasından dolayı asabiyetleri yok olunca, halifeliği taşımaktan aciz hale geldiler. Sonuçta Arap olmayanlara onlara galip duruma geldiler ve ehlu'l-akd ve'l-hal görevi de onlara geçti. Bu durum pek çok bilginin, halifenin Kureyş'ten olma şartı karşısında şüpheye düşmesine yol açtı ve sonuçta bazı hadislerin anlamlarını yorumlamak suretiyle bunun şart olmadığını söylemişlerdir. Bu hadislerden biri şudur: "Size, siyah kuru üzüm taneleri gibi saçları olan Habeşli bir köle de idareci olsa onu dinleyin ve itaat edin." Ancak bu hadis buna delil olmaz; hadiste (idarecileri) dinlemenin ve itaat etmenin gerekliliği çok vurgulu bir

şekilde anlatıldığı için bu örnek veriliyor.

Hız. Ömer'in şu sözü de böyledir: "Eğer Huzeyfe'nin azatlısı Salim hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim." Veya "(Onu tayin etmek konusunda) bir şüpheye düşmezdim." Yine Hız. Ömer'in bu sözü de, iki açıdan halifenin Kureyş'ten olmasının şart olduğuna delil teşkil etmez. Birincisi sahabenin görüşü (şer'i) delil değildir, ikincisi de zaten bir kavmin velisi (dostu, kölesi, azatlısı) o kavimden kabul edilir. Salim velayet bağı ile Kureyş'in asabiyeti içinde yer almıştır ve bu durum da nesep şartını karşılamaktadır.

Hız. Ömer halifelik meselesine çok büyük önem verdiğinden ve kendi düşüncesi-ne göre, neredeyse onun şartlarını taşıyanların yokluğundan dolayı, aklı bu şartları taşıdığına inandığı Salim'e gitmiştir. Bunlara nesep (Kureyş'ten olma) şartı da dahildir. Çünkü söyledığımız gibi, Kureyş'in asabiyeti içinde yer almakla Salim bu şartı da elde etmiştir. Geriye sadece açık bir şekilde Kureyş soyundan olmadığı gerçeği kalmıştır ki, Hız. Ömer de bunu gerekli görmemiştir. Çünkü nesepten beklenen fayda asabiyettir ki, bu da velayet bağı ile elde edilmiştir. Hız. Ömer'in böyle bir şeye yönelmesi, Müslümanların işlerine gösterdiği titizlikten ve onların işlerini (idaresini), kendisinde hiçbir leke ve kusurun bulunmadığı birine tevdi etme hırsından kaynaklanmaktadır.

Halifenin Kureyş'ten olmasının şart olmadığını söyleyenlerden biri de Kadı Ebû Bekir Bakıllânî'dir. Bakıllânî, artık Kureyş'in bir gücü kalmadığını ve acemlerin (Arap olmayanların) halifeler üzerinde hakimiyet kurduklarını görünce –her ne kadar Haricîlerin görüşüyle uyum içinde olsa da– halifenin Kureyş'ten olma şartını düşürmüştür.

Bununla birlikte çoğunluk, halifenin Kureyş'ten olmasının şart olduğunu söylemeye devam etmişlerdir. Hatta Müslümanların işlerini görmekten aciz olsalar bile. Ancak onların bu görüşlerine, halifede bulunması gereken "kifâyet" (yeterlilik) şartı ile itiraz edilmiştir. Çünkü asabiyetin ortadan kalkmasıyla, (halifelik görevini yerine getirebilmek için ihtiyaç duyacağı) güç de yok olacağından, sonuç olarak kifâyet şartı da kaybolmuş olur. Eğer kifâyet şartının aranmamasıyla, halifelik şartları ihlal edilmeye başlanırsa, bu durum ilim ve dindarlık gibi şartlara da sirayet eder ve sonuçta bu makam için aranan şartlar dikkate alınmaz. Bu ise (bu konuda oluşmuş) icmaya aykırıdır.

Şimdi bu konudaki görüşlerden hangisinin doğru olduğunun ortaya çıkması için, halifenin Kureyş'ten olması şartının hikmetinden bahsedelim: Şer'i hükümlerin tamamının, konmalarını gerektiren amaçları ve hikmetleri vardır. Halifenin Kureyş'ten olma şartındaki hikmeti ve amacı araştırdığımızda, meşhur olarak bilinenin aksine bunun sadece Hız. Peygamber ile aynı soydan geldiklerinden dolayı, elde edilmesi umulan ve beklenen bir uğur ve bereket olmadığını görürüz. Her ne kadar Hız. Peygamber'le aynı soydan gelmelerinden dolayı hasıl olan bir uğur ve bereket varsa da. Ancak bilindiği gibi bir şeyden beklenen uğur ve bereket şer'i amaçlardan değildir. O halde bu şartın konulmasından beklenen bir amaç ve menfaat olmalıdır.

Bütün incelikleriyle ve derinlemesine araştırdığımızda bu şartın konulmasındaki hikmetin, asabiyet (toplumsal güç ve taban) amacından başka bir şey olmadığını görürüz. Çünkü savunma ve hakları elde etme asabiyet sayesinde olduğu gibi, ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ve gruplaşmalar da, bu makama gelenin sahip olduğu asabiyet sayesinde ortadan kalkar ve insanlar ondan razı olup sükunet ve istikrar hakim olur.

Kureşy kabilesi, (üst soy ve ana gövde olan) Mudar'ın en güçlü ve üstün kabilesiydi. Çokluğuyla, gücüyle ve sahip olduğu şan ve şerefle Mudar'ın diğer kabilelerine üstünlük sağlamıştı. Diğer Arap kabileleri onların bu durumunu ve üstünlüklerini kabulleniyorlardı. Eğer halifelik başkalarına verilmiş olsaydı, onlara karşı çıkılır, itaat edilmez ve böylece anlaşmazlık ve bölünmeler yaşanırdı. Kureşy'in dışında Mudar'ın hiçbir kabilesi, insanları içine düştükleri bu anlaşmazlıklardan geri çeviremez ve Müslümanların birliği bozulup parçalanırlardı. Hüküm koyucu ise, Müslümanların anlaşmazlıkları düşmelerini, bölünüp parçalanmalarını yasaklamış ve birlik, bütünlük ve güçlerinin korunmasına büyük önem vermiştir.

Ancak eğer halifelik Kureşy'te olursa, durum tamamen değişir. Çünkü onlar sahip oldukları güç ve üstünlük sayesinde insanları yönlendirmeye güç yetirirler ve hiç kimsenin de onlara karşı çıkmasından ve ayrı bir baş çekmesinden endişe edilmez. Çünkü böyle bir durumda onlar, bu gibi şeylere yönelenleri engelleyecek ve onları bundan vazgeçirecek güç ve konumdadırlar.

İşte bu yüzden bu makama gelecek kimselerin, -Müslümanların birliklerinin ve bütünlüklerinin sağlanması ve korunması için- güçlü bir asabiyyete sahip olan Kureşy kabilesinden olması şartı aranmıştır. Çünkü onların birlik ve bütünlüğünün sağlanmasıyla, bütün Mudar kabilelerinin birlik ve bütünlüğü de sağlanacak ve böylece diğer Araplar da onlara itaat edecektir. Sonuçta diğer milletler de onların yönetimlerine tâbi olacaklar ve fetihler döneminde olduğu gibi orduları uzak ülkeleri fethetmek için çıkacaktır. Bu durum hilafetin zayıflamasına ve Arapların asabiyyetlerinin ortadan kalkmasına kadar Emevî ve Abbâsî devletleri zamanında da devam etmiştir. Arapların tarihini okuyup araştıranlar, Kureşy kabilesinin çokluğunu ve Mudar'ın diğer kabilelerine sağladığı üstünlüğü bilir. İbn-i İshak ve diğerleri siyer kitaplarında bunu anlatmışlardır.

Halifelik için aranan Kureşy'ten olma şartının, Kureşy'in sahip olduğu asabiyyet ve üstünlük nedeniyle, bu hususta meydana gelebilecek anlaşmazlıkları engelleme amacına yönelik olduğu açıklığa kavuştuktan ve yine hüküm koyucunun, koymuş olduğu hükümleri belirli bir nesle, döneme ve topluma özgü kılmadığını da bildikten sonra, aslında bu şartın kifâyet (yeterlilik) ile ilgili olduğunu anlarız. Onun için bu şartı, kifâyet şartı içinde değerlendirmemiz ve Kureşy'ten olma ile güdülen amacı –ki o asabiyyettir- esas almamız gerekir. Dolayısıyla halifelik görevini üstlenecek kişinin, kendi çağındaki diğer asabiyyetlere üstün gelecek, onları kendisine tâbi kılacak ve böylece birlik ve bütünlüğü en güzel şekilde sağlayacak güçlü bir asabiyyete mensup olmasını şart koşmamız gerekir. O dönemde hiçbir yerde Kureşy kabilesinin sahip olduğu gibi bir asabiyyetin olduğu bilinmiyor. Çünkü onlar tarafından yürütülen İslâm daveti genel bir davetti ve bu davet için Arapların asabiyyeti de yeterliydi. Böylece diğer milletlere üstün geldiler. Dolayısıyla her dönemde halifelğin, o dönemin en güçlü asabiyyetine sahip topluluğa ait olması gerekir.

Allah'ın halifelikteki hikmetine bakıldığında, gerçeğin bizim söylediğimiz gibi olduğu görülür. Çünkü bütün eksikliklerden uzak olan Allah, halifeyi ancak, kullarını kendi menfaatleri olan şeylere yönlendirmek ve zararlarına olan şeylerden sakındırmak suretiyle onların işlerini yürütmeye kendisine vekillik etme görevi vermiştir. Evet, o Allah'ın bu emrine muhataptır. Böyle bir emre ise ancak onu yerine getirecek gücü olan biri muhatap olur. İbn-i Hatib'in kadınların durumu hakkında söylediklerine dikkat edil-

sin. Şer'î hükümlerin (görev ve sorumlulukların) çoğunda onlar emirlere doğrudan muhatap olmamışlar, bilakis erkelere tâbi kılınmışlar ve kıyas yoluyla bu hükümlerin kapsamına girmişlerdir. Bunun sebebi ise onların idare adına bir şeye sahip olmamaları ve erkeklerin onlar üzerinde hakim konumda bulunmalarıdır. Belki ibadetler konusu bunun istisnasını teşkil eder. Çünkü ibadetleri herkes kendi başına yerine getirir ve bu yüzden ibadetlerle ilgili emirlere kıyas yoluyla değil doğrudan muhatap olmuşlardır.

Mevcut olan durumlar da (halifelik konusunda) söylediklerimizin doğruluna tanıklık etmektedir. Bir halkın veya toplumun yönetim işini, ancak onlar üzerinde üstünlük kurmuş kimselerin üstlendiğini görüyoruz. Şer'î hükümlerin ise mevcut durumlara (vakıalara) aykırı olması çok azdır. Yüce Allah en iyi bilendir.

İmametın Hükümü Konusundaki Şia Mezhepleri Hakkında

Bil ki, sözlük manası olarak şia; dost, taraftar ve yardımcı demektir. Fıkıh ve kalam bilginlerinin terimlerinde ise Hz. Ali ve oğullarına –Allah onlardan razı olsun- tâbi olanları ifade etmek için kullanılır. Şiilerin hepsi, imametın (halifelîğın), ümmetin görü-şüne ve bu görevi üstlenecek kişinin onlar tarafından tayin edilmesine bırakılacak genel işlerden biri olmayıp, aksine İslâm dininin ana unsurlarından ve temel direklerinden biri olduğu hususunda görüş birliğı içindedirler. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in, (kendisinden sonra) imamet görevini kimin üstleneceğini (belirlemeyi) ihmal etmiş olması veya bu işi ümmete havale etmiş olması mümkün değildir. Bilakis (kendisinden sonra) ümmete imam olacak kişiyi belirlemiş olması gerekir. Yine imam olarak belirlemiş olduğu kişi büyük ve küçük günahlardan korunmuş olacaktır.

İşte Hz. Peygamber’in imam olarak belirlediğı kişinin Hz. Ali olduğunu söylüyorlar ve buna ilişkin –sünnet alimlerinin ve şeriâtı nakledenlerin bilmedikleri- nasslar (hadisler) rivayet edip yine onları kendi mezheplerine göre yorumluyorlar. Oysa bunların çoğı uydurma veya onları rivayet edenlerden dolayı şüpheli ya da onların bozuk yorumlarından çok başka anlamlar taşımaktadır.

Onlara göre (Hz. Ali’nin imam olarak belirlendiğini gösteren) nasslar; açık ve kapal olmak üzere iki kısma ayrılır. Açık olan nasslardan (hadislerden) biri şudur: “**Ben kimin velisi (dostu) isem Ali de onun velisidir.**” Şöyle diyorlar: Buradaki velilik sadece Hz. Ali’ye özgü kılınmıştır. Yine bunun için Hz. Ömer ona şöyle demiştir: “Erkek kadın bütün mü’minlerin velisi oldun.” Açık olan nasslardan bir diğeri ise Hz. Peygamber’in şu sözüdür: “**En iyi hüküm vereniniz Ali’dir.**” İmamlığın ise Allah’ın hükümleriyle hükmetmekten başka bir anlamı yoktur. Şu âyette itaat edilmeleri farz kılınan ulu’l-emr (emir sahipleri) ile kastedilen de budur: “**Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan emir sahiplerine de.**” (Nisa Sûresi, 59). Buradaki kasıt (onların verdikleri) hükümlerdir.

Bu yüzden Sakîfe günü, imamet meselesinde başkası değil o hakemdi. Bir diğer nass Hz. Peygamber'in şu sözüdür: **"Kim canını feda etmek üzere bana biat ederse, o benim velim ve benden sonra bu iş için vâsîmdir (vasiyet ettiğim kişidir)."** Ona sadece Hz. Ali biat etmiştir.

Onlara göre Hz. Ali'nin imamete tayin edilmiş olduğunu gösteren kapalı delillerden bir ise, hac mevsiminde Tevbe (Berâa) Sûresi indiği zaman, Hz. Peygamber'in bu sureyi hac eden Müslümanlara okuması için Hz. Ali'yi göndermesidir. Hz. Peygamber ilk önce Hz. Ebû Bekir'i göndermiş, ancak bu sureyi insanlara tebliğ edecek olanın senden veya senin kavminden biri olması gerektiği şeklinde vahiy alınca, Hz. Ali'yi göndermiştir. Şöyle diyorlar: Bu olay Hz. Ali'nin öne çıkartıldığını gösteriyor. Yine diyorlar ki, Hz. Peygamber'in, (hiçbir savaşta) Hz. Ali'nin önüne her hangi birini geçirdiği bilinmiyor. Ebû Bekir ve Ömer'e gelince, Hz. Peygamber iki savaşta onların önüne başkalarını geçirmiştir; bir keresinde Usume bin Zeyd'i, diğerinde de Amr bin As'ı. Bütün bunlar hilafete Hz. Ali'nin tayin edildiğinin açık delilleridir. Şiilerin zikrettikleri bu delillerin bazıları bilinmiyor (yani sahih olarak Hz. Peygamber'den bu hadisler rivayet edilmemiştir), bazıları da onların yükledikleri anlamlardan çok uzaktır.

Şiilerden bir kısmı, bu nassların imamete Hz. Ali'nin bizzat (açıkça şahsı gösterilerek) tayin edildiğini ve ondan sonra da imametın oğullarına (ve onların soyundan gelecek olanlara) geçeceğini gösterdiğini söylüyorlar. Bunlar Şiilerin "İmamîyye" koludur. Onlar, bu nassların gereğini yerine getirmedikleri ve Hz. Ali'ye biat etmedikleri için Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den (onların işledikleri bu suçtan) kendilerini uzak tutarlar ve onların halifeliklerini kabul etmezler. Ancak Şiilerin aşırı uçlarının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında söyledikleri bu olumsuz ve onları karalayıcı şeylere iltifat edilmez. Onların bu söyledikleri hem bizim (Ehl-i Sünnet) hem de onlar (aşırıya kaçmayan Şiiler) tarafından reddedilmiştir.

Şiilerden bir kısmı da şöyle diyor: Bu deliller, Hz. Ali'nin imamete bizzat (açıkça şahsı gösterilerek) değil, sıfatlarıyla tayin edildiğini gösteriyor. İnsanlar ise (nasslarda işaret edilen) sıfatları yerli yerine koymada yetersizdir. Bu görüşte olanlar Şiilerin "Zeydiyye" koludur. Bunlar Hz. Ali'yi daha üstün görmekle birlikte, kendilerini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den uzak tutmazlar ve daha faziletli (üstün ve erdemli) olan varken, daha az faziletli olanın halife olmasını da caiz gördüklerinden, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerine söz söylemezler.

Hz. Ali'den sonra halifelige kimlerin geleceği konusunda da Şiilerden nakledin rivayetler farklıdır. Bir kısmı, daha sonra açıklayacağımız üzere, halifelige Hz. Fatıma evlatlarının geleceğini ve bunların da nasslarla teker teker belirlendiğini söylüyor. Bu grup, imamların bilinmesini ve (nasslarla) tayin edilmiş olmasını –ki bu onlar için temel bir durumdur– imanın şartı olarak gördükleri için "İmamîyye" olarak isimlendirilmiştir.

Bir diğer grup ise, imamların yine Hz. Fatıma evlatlarından olacağını söylemekle birlikte, bu imamların (nasslarla tayin edilmiş oldukları değil), onların ileri gelenleri arasından seçilecekleri görüşündedirler. Yine imamın alim, zahid, cömert ve cesur olmasını ve kendi imamlığına davet etmesini şart koştuklarıdır. Bu grup da kurucuları olan Zeyd bin Ali bin Hüseyin'e nispetle "Zeydiyye" olarak isimlendirilmiştir.

Zeyd, imamın kendi davasıyla ortaya çıkmasının şart olduğu hususunda kardeşi Muhammed Bakır ile tartışmış, Muhammed Bakır ise ona, eğer imamlık için bu şartsa babaları Zeynelabidin'in imam olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü onun böyle bir davayla ortaya çıkmadığı gibi buna teşebbüs de etmediğini söylemiştir. Bununla birlikte o, Mu'tezilenin görüşlerine sahip olduğu ve bu görüşleri (Mutezile mezhebinin kurucusu) Vasil bin Atâ'dan almakla suçlanmıştır.

İmamiye grubu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imamlığı hususunda Zeyd ile tartışıp, onun bu ikisinin imamlığını kabul ettiğini ve kendisini onların yaptıklarından temize çıkarmadığını gördüklerinde, onu reddetmişler, imamlar arasında kabul etmemişler ve bu yüzden "Rafiziler" (Reddedenler) olarak isimlendirilmişlerdir.

Şiilerden bir başka grup ise, imamlığın Hz. Ali ve iki oğlundan (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den) sonra, kardeşleri Muhammed bin Hanefiyye'ye, ondan sonra da onun evlatlarına ait olacağını söylerler. Bunlar, Muhammed'in azatlısı olan Keysan'a nispetle "Keysaniyye" olarak isimlendirilirler.

Bu gruplar arasındaki anlaşmazlıklar çok fazladır. Ancak biz meseleyi uzatmamak için bunlara girmiyoruz.

Şiiler arasında "Gulât" (Haddi Aşmışlar) olarak isimlendirilen bazı gruplar vardır ki, bunlar söz konusu imamları ilah kabul edecek kadar aklın ve imanın sınırlarını aşmışlardır. İki şekilde onların ilah olduklarını iddia etmektedirler: Ya onların beşer (insan) olmalarına rağmen, ilahlık sıfatları sahip olduklarını, ya da ilahın onların beşerî kişiliklerine girdiklerini söylemek suretiyle. (İkinci sıktaki) hulul görüşleri, hristiyanların Hz. İsa -Allah'ın selamı onun üzerine olsun- hakkındaki görüşleriyle uyusmaktadır. Hz. Ali -Allah ondan razı olsun- kendisi hakkında bu gibi şeyleri söyleyenleri yakmıştır. Muhammed bin Hanefiyye de, Muhtar bin Ebû Ubeyd'in, onun hakkında böyle şeyler söylediğini duyduğunda öfkelenmiş, ona lanet etmiş ve onun bu sözlerinden uzak olduğunu açıklamıştır. Kendisi hakkında bu gibi şeylerin söylendiğini duyduğunda Cafer Sadık da ayınsını yapmıştır.

Bir başka grup ise, imamın kemâlinin (eksiksiz ve mükemmelliğinin) bir başkasında olamayacağını, bu yüzden imam öldüğünde ruhunun, onun da kemâle ulaşması için bir sonraki imama geçtiğini söylüyor. Bu, "tenasuh" (reenkarnasyon) görüşüdür.

Yine bu haddi aşmış gruplardan bir diğeri de, imamlardan belirli birine geldiklerinde artık onda dururlar ve daha ileriye gitmezler (yani ondan sonra yeni imamların olmayacağını söylerler). Bunlar "Vâkıfiler" (Duranlar) olarak isimlendirilir. Onlardan bazıları, (kabul ettikleri ve ondan ileri geçmedikleri son) imamın aslında ölmediğini, ancak insanlara görünmediğini iddia ediyorlar. Hızır kıssasını da bu iddialarına delil gösteriyorlar. Bu iddiayı Hz. Ali hakkında da buna benzer şeyler söylenmiştir. Hz. Ali'nin bulutların içinde yaşadığını ve gök gürültüsünün onu sesi, şimşegın de onun kamçısı olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde Muhammed bin Hanefiyye için de benzeri şeyleri söylemişler ve onun Hicaz topraklarındaki Redvâ dağında olduğunu iddia etmişlerdir. Şairlerinden biri şöyle diyor:

İmamlar Kureyş'ten olup, hak ve hakikati hakim kılan dört zattır

Bunlar: Ali ve diğer üçü de şüphesiz onun oğulları ve Peygamberin torunlarıdır
Torunlardan biri iman ve hayrın kaynağıdır; diğeri de Kerbala'nın kaybettiği torundur

Üçüncüsü ise önünde sancağı olduğu halde ordusuna komutanlık etmeden ölümü tatmaz

O ortadan kaybolup, uzun bir zamandır insanlara görünmeden Redva dağında yaşamakta, bal ve su ile beslenmektedir

İmamiye grubunun haddi aşanları, özellikle de “İsnâaşariyye” (On İki İmam) kolu benzer iddialarda bulunmaktadır. On ikinci imamları olan Muhammed bin Hasan Askerî'nin –ki onu Mehdi olarak isimlendiriyorlar–, Hille'de⁹¹ annesi ile birlikte göz altında bulunduğu sırada, evlerinin bodrumuna girerek ortadan kaybolduğunu, âhir zamanda ortaya çıkarak yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia ediyorlar. Bu iddialarıyla Tirmizi'de yer alan Mehdi hakkındaki hadise işaret etmiş oluyorlar. Onlar şu ana kadar onu beklemektedirler ve bu yüzden de onu “Muntazar” (Beklenen) olarak isimlendiriyorlar. Bunlar her gece akşam namazından sonra hazırladıkları bir binek ile birlikte o bodrumun kapısına gelip ona seslenirler ve bodrumdan çıkmasını isterler. Hava iyice kararıp yıldızlar gökyüzünü kaplayınca kadar buna devam ederler ve sonra da bu işi bir sonrakı geceye bırakarak dağılırlar. Çağımızda halen bu durumdadır.

Vâkıfîlerden bazıları da şöyle diyor: Ölmüş olan imam dünya hayatına yeniden dönecektir. Bu iddialarına Kur'an'da (Kehf Sûresinde) yer alan “Ashabı Kehf” (mağara arkadaşları) kıssasını; İsrail oğullarından öldürülmüş birine, Allah'ın kurban etmelerini emrettiği ineğin kemiğiyle vurduklarında tekrar dirilmesini ve bunun gibi mucize olarak gerçekleşmiş olağanüstü şeyleri delil gösteriyorlar. Ancak bu gibi mucizelerin, kendi konumlarından çıkartılıp başka şeylerin delili olarak gösterilmesi geçerli değildir. Bu iddiada bulunanlardan biri de Seyyid Hımyerî'dir ve bu meseleyle ilgili bir şiirinde şöyle diyor:

Bir kimsenin saçları ağardığında saçlarını boyasalar da
Gençliğinin tazeliği ve canlılığı yok olmuştur ve geri dönmez.
Öyleyse ey arkadaş! Kalk gençliğimiz ağlayalım
Kıyamet gününden önce bazı kimselerin dirilerek
tekrar dünyaya dönmelerine kadar ağlayalım
(Ancak ne kadar ağlasak da) dönüş (kıyamet) gününe kadar
giden gençlik kimseye geri gelmez
Bu dinin hak din olduğuna inanıyorum, (öldükten sonra)
yeniden dirileceğine de şüphem yoktur
Allah, bazı insanların çürüyüp toprağa kavuştuktan sonra
dirildiğini haber vermiştir.

⁹¹ Hille, Bağdat'ta bir mıntıka.

Bizi, bu haddi aşmış grupların iddialarını reddetmede zahmetinden, bizzat onların imamları kurtarmıştır. Çünkü onlar bu iddialarda bulunmadıkları gibi, onların getirdiği delilleri de geçersiz sayıyorlar.

Keysâniler ise Muhammed bin Hanefiyye'den sonra imametın oğlu Ebû Hâşim'e geçtiğini söylüyorlar. Bu grup "Hâşimiler" olarak isimlendirilir. Ancak ondan sonra kendi aralarında ayrılığa düşüp bazı kollara ayrılırlar. Bir kısmı imametın önce kardeşi Ali'ye, ondan sonra da (Ali'nin) oğlu Hasan bin Ali'ye geçtiği görüşündedir. Diğer bir kısmı ise şu iddiayı ileri sürmektedir: Ebû Hâşim Şam'dan ayrılıp Serrâ topraklarında ölürken (imamlığa) Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'ı vasiyet etmiştir. Muhammed ise "İmam" lakabıyla bilinen oğlu İbrahim'i; İbrahim, "Seffah" lakabıyla bilinen kardeşi Abdullah bin Hârisiyye'yi; Abdullah, "Mansur" lakabıyla bilinen kardeşi Abdullah bin Cafer'i vasiyet etmiştir ve ondan sonra da imamet nasslarla ve vasiyetlerle birbiri ardına onun evlatlarına intikal etmiştir. Bunlar Abbasi devletini kurmuş olan "Haşimiyye" mezhebidir.

Ebû Müslim (Horasanî), Süleyman bin Kesîr, Ebû Seleme Hallâl ve bunlar gibi pek çok kimse de Abbasilerin taraftarları (şiasî) arasındaydı. Belki de bu kişilerin Abbasi-leri desteklemelerinin sebebi, onların Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas'ın soyundan geliyor olmaları ve Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Abbas'ın hayatta olmasından dolayı, amcalık nedeniyle Hz. Peygamber'e öncelikli olarak varis olmaya hak kazındığını düşünmeleridir.

Zeydiler ise imametın, nassla değil ehlü'l-akd ve'l-hal'lin seçimiyle belirlendiği görüşündedirler. Onların mezhebinde imamlar şu şekilde sıralanır: Hz. Ali, sonra oğlu Hz. Hasan, sonra (diğer oğlu) Hz. Hüseyin, sonra (Hz. Hüseyin'in oğlu) Ali Zeynelabidin, ve sonra da onun oğlu ve Zeydiye mezhebinin kurucusu olan Zeyd bin Ali. Zeyd, kendi imamlığını ilan ederek Küfe'de ayaklanmış, sonra öldürölüp Kunnâse'de (Küfe'de bir mıntika) asılmıştır.

Zeydiler imametın Zeyd bin Ali'den sonra oğlu Yahya'ya geçtiğini söylerler. Yahya, Horasan'a gitmiş ve kendisinden sonra imamlığa Muhammed bin Abdullah bin Hasan bin Hz. Hasan'ı vasiyet ettikten sonra Cüzcân'da öldürölümüştür. Muhammed'e (temiz ve salih nefis sahibi anlamına gelen) "Nefsu's-Zekiyye" deniyordu. Muhammed, Hicaz'da ayaklanmış ve kendisine Mehdi lakabı verilmiştir. Sonra Mansur'un askerleri gelip onu öldürmüştür. Öldürölmeden önce imamlığı kardeşi İbrahim'e vasiyet etmiştir. İbrahim yanında İsa bin Ali olduğu halde Basra'da ayaklandı. Bunun üzerine Mansur askerlerini onların üzerine göndermiş, İbrahim'in taraftarları yenilmiş, İbrahim ve İsa öldürölümüştür. Cafer Sadık, onlara bütün bunların olacağını önceden haber vermişti. Bu durum onun kerametlerinden sayılmaktadır.

Zeydilerden bir grup Nefsu's-Zekiyye Muhammed bin Abdullah'tan sonra imamlığın Muhammed bin Kasım bin Ali bin Ömer'e geçtiğini söylemişlerdir. Buradaki Ömer, (Zeydiye mezhebinin kurucusu olan) Zeyd bin Ali'nin kardeşidir. Muhammed bin Kasım Tâlikan'da ayaklandı, sonra yakalanıp Abbasi halifesi Mu'tasım'a götürölldü. Mu'tasım onu hapsedti ve Muhammed hapisteyken öldü.

Bir başka grup, Yahya bin Zeyd'ten sonra imamlığın, kardeşi İsa'ya geçtiğini kabul

ederler. İsa, Mansur'un askerleriyle yapılan savaşta İbrahim bin Abdullah'ın yanında yer alan kişidir. Ondan sonra da onun evlatlarını imam olarak kabul ederler. İleride bahsedeceğimiz gibi, Zinc'in daveti de ona nispet edilir.

Bir başka grup, Muhammed bin Abdullah'tan sonra imamlığın, Mağrib'e kaçan ve orada ölen kardeşi İdris'e geçtiğini kabul ederler. İdris'in ölümünden sonra yerine oğlu İdris geçmiş ve Fas şehrini kurmuştur. Ondan sonra evlatları –ileride bahsedeceğimiz gibi- devletleri yıkıncaya kadar Mağrib'te hüküm sürmüşlerdir.

Bundan sonra Zeydilerin düzenleri bozuldu. Onlardan kendi imamlıklarına çağırılmaya devam edenler oldu. Taberistana hakim olan Hasan bin Zeyd bin Muhammed bin İsmail bin Hasan Zeyd bin Ali bin Hz. Hüseyin ve kardeşi Muhammed bin Zeyd bunlardır. Sonra yine onlardan olan Nâsır Atruş da Deylem'de böyle bir davetle ortaya çıktı ve Deylemler onun vesilesiyle Müslüman oldular. Bu kişi Hasan bin Ali bin Hasan bin Ali bin Ömer'dir. Ömer, (Zeydiye mezhebinin kurucusu olan) Zeyd bin Ali'nin kardeşidir ve oğulları Taberistan'da devlet kurmuşlardır. İleride bahsedeceğimiz gibi, Deylemler, Bağdat'taki Abbasi halifeleri üzerinde hakimiyet kurmak için, onların neseplerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Şiilerin İmamiye koluna gelince; onların imamlığın şu sıra içinde ve vasiyetle geçtiğini kabul ederler: Hz. Ali'den oğlu Hasan'a, sonra diğer oğlu Hz. Hüseyin'e, sonra Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'e, sonra onun oğlu Muhammed Bâkır'a ve sonra onun oğlu Cafer Sadık'a. Bundan sonra iki gruba ayrılırlar. Birisi imamlığın Cafer Sadık'tan sonra oğlu İsmail'e geçtiğini kabul ederler ve İsmail'i kendi aralarında "İmam" lakabıyla bilirler. Bunlar "İsmailiyye" grubudur. İkincisi ise imamlığın Cafer Sadık'tan sonra diğer oğlu Musa Kazım'a geçtiğini kabul ederler. Bunlar ise daha önce değinildiği gibi, on ikinci imamda durdukları ve on ikinci imamın âhir zamanda yeniden ortaya çıkıncaya kadar saklandığını iddia ettiklerinden "İsnââşeriyye" (On iki imam)⁹² grubudur.

İsmailiyye grubu ise, babası Cafer Sadık'ın vasiyetiyle imamlığın, İsmail'e geçtiğini iddia ederler. Her ne kadar İsmail, babasından önce ölmüş olsa da, bu gruba göre babasının İsmail'i vasiyet etmesinin anlamı, imamlığın İsmail'in evlatlarına geçmesidir. Tıpkı Hz. Musa ve Hz. Harun –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- kıssasında olduğu gibi. Sonra şöyle diyorlar: İsmail'den sonra imamlık oğlu Muhammed Mektum'a geçmiştir. Muhammed gizlenen imamların ilkidir. Çünkü onlara göre imamın (davet ve mücadelesini yürüteceği) gücü olmayabilir ve bu durumda gizlenir. Ancak davetçileri açıktan halkı ona davet ederler. (Mücadelesini yürütebileceği) bir güce ulaştığında açığa çıkar ve davetini açıktan yürütür. Muhammed Mektum'dan sonra imamlığın oğlu Cafer Sadık'a,⁹³ ondan sonra da Cafer'in oğlu Muhammed Habib'e geçtiğini kabul ederler. Muhammed Habib gizlenen imamların sonuncusudur. Ondan sonra imamlık oğlu Ubeydullah Mehdî'ye geçmiştir. Kutâme'de Ebû Abdullah Şii açıktan onun davetini yürütmüş ve insanlar akın akın onun davetine katılmıştır. Daha sonra Ebû Abdullah, Ubeydullah Mehdî'yi, Sicilmâse'deki hapsedildiği yerden çıkarmış ve Kayravan ile Mağrib'i ele geçir-

⁹²İsnââşeriyye grubunun imam olarak kabul ettikleri on iki kişi şunlardır: 1-Hz. Ali 2-Hz. Hasan 3-Hz. Hüseyin 4-Ali Zeynelabidin 5-Muhammed Bâkır 6-Cafer Sadık 7-Musa Kazım 8-Ali Rızâ 9-Muhammed Takiyy 10-Ali Hâdî 11-Muhammed Hasan Askerî 12-Muhammed Mehdî Muntazar.

⁹³ Büyük dedesiyle aynı adı taşımaktadır.

mişlerdir. Bilindiği gibi daha sonra oğulları (Ubeydiler) Mısır'a da hakim olmuştur.

İsmailiyye'nin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, İsmail'i imam olarak kabul ettikleri içindir. İmamın bâtın (gizli) olabileceğini söyledikleri için "Batıniye" olarak da isimlendirilirler. Yine söylemlerinde dinden çıkartıcı hususlar bulunduğu için "Mülhide" (Dinden çıkmışlar) olarak da isimlendirilmişlerdir. Bu nitelikte eski söylemleri (görüşleri) olduğu gibi, beşinci yüzyılın sonlarında Hasan bin Muhammed Sabbah tarafından dile getirilen yeni söylemler de vardır. Hasan Sabbah Şam ve Irak'ta bazı kaleleri ele geçirmiş ve (tarafartları) buralarda, -Mısır'da hüküm süren Türk hükümdarları ile Irak'ta hüküm süren Tatar hükümdarları tarafından ortadan kaldırılincaya kadar- davetlerine devam etmişlerdir. Hasan Sabbah'ın davet ettiği görüşler, Şehristânî'nin "El-Milel Ve'n-Nihal" isimli kitabında zikredilmiştir.

İsnâaşeriyye grubuna gelince, onların son dönemde gelenleri daha çok İmamiyye ismini kullanmışlardır. Bu grup, Cafer Sadık'ın büyük oğlu İsmail, (henüz babası hayat-tayken) vefat ettiği için imamlığın Cafer Sadık'ın vasiyetiyle diğer oğlu Musa Kazım'a ve ondan sonra da Musa'nın oğlu Ali Rızâ'ya geçtiğin kabul ederler. Abbasi halifesi Me'mun, kendisinden sonra halifelğe Ali Rızâ'yı vasiyet etmiş, ancak Ali Rızâ daha önce öldüğü için bu iş gerçekleşmemişti. İmamlık Ali Rızâ'dan sonra oğlu Muhammed Takiyy'e, sonra onun oğlu Ali Hâdi'ye, sonra onun oğlu Muhammed Hasan Askerî'ye ve sonra da daha önce bahsettiğimiz onun oğlu Muhammed Mehdi Muntazar'a (Beklenen Mehdi'ye) geçmiştir.

Şiilere ait bu görüşlerden (mezheplerden) her birinin içinde çok fazla anlaşmazlıklar ve farklılıklar vardır. Ancak en bilenenleri bu bahsettiklerimizdir. Bu konuda daha geniş ve ayrıntılı bilgi isteyenler İbn-i Hazm'ın ve Şehristânî'nin "El-Milel Ve'n-Nihal" isimli kitaplarına, yine diğerlerinin bu meseleyle ilgili eserlerine bakabilirler. Allah dile-dişini saptırır ve dilediğini de sıratı müstekîme (dosdoğru yoluna) eriştirir; O, çok yüce ve çok büyüktür.

Halifeliğin Hükümdarlığa Dönüşmesi Hakkında

Bil ki, hükümdarlık, asabiyetin tabii bir gayesi ve sonucudur. Asabiyetten bir hükümdarlığın (devletin) doğması isteğe bağlı bir şey değil, daha önce de söylediğimiz gibi, zorunlu bir durumdur. Şeriatlar, dinler ve bunlar gibi halkın (büyük kalabalıkların) yönlendirileceği her şey mutlaka asabiyet (birbirine kenetlenmiş toplumsal güç) gerekir. Çünkü daha önce bahsettiğimiz gibi, elde edilmek istenen haklara ancak asabiyet ile ulaşılır.

Asabiyet din için de zaruridir ve ancak onunla Allah'ın emri yerine getirilip tamamlanabilir. Sahih bir hadiste Hz. Peygamber şöyle diyor: “Allah ancak kavmi içinde (soyu ve kabilesi yönünden) güç ve kuvvet sahibi birini peygamber olarak gönderir.” Diğer taraftan Hz. Peygamber'in asabiyeti (kavmiyetçiliği) yediğini ve onu terk etmeye çağırdığını görüyoruz. Şöyle buyuruyor: “Allah sizden cahiliye kibrini ve atalarla övünmeyi giderdi. Siz Adem'in çocuklarısınız ve Adem topraktan yaratılmıştır.” Yüce Allah da Kur'an'da şöyle buyuruyor: “Allah katında en üstünüünüz, en takvalı olanınızdır (O'nun emir ve yasaklarına en fazla uyanınızdır).” (Hucurât Sûresi, 13). Aynı şekilde hükümdarlığı ve hükümdarları da yediğini, Allah'ın dosdoğru yolunda sapma kastıyla olmasa bile, içine daldıkları lüks, sefahat ve israftan dolayı onları ayıplayıp kınadığını görüyoruz. Bunun yerine dinde kardeşler olmayı teşvik etmiş, anlaşmazlığa ve ayrılığa düşmekten sakındırmıştır.

Bil ki, Allah katında dünya ve dünyaya ait her şey âhiret için bir vasıta. Bu vasıtayı kaybeden kişi ona ulaşma imkanını da kaybeder. Hz. Peygamber'in hükümdarlıktan sakındırmasının veya hükümdarların insan olmalarından kaynaklanan fiillerini kınayıp yermesinin ya da hükümdarlığı terk etmeye davet etmesinin anlamı, onu tamamen ve temelinden reddetmek değildir. Aynı şekilde devletin temelini teşkil eden gücü (asabiyeti) de tamamen işlevsiz hale getirmek değildir. Aksine buradaki kastı, bunları güç yet-

tiği oranda hak olan amaçlar için kullanmaktır. Tâ ki bütün amaçlar hak için olsun ve bütün yönelişler (hakta) birleşsin.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Kimin hicreti (niyet ve yöneliş olarak) Allah’a ve Peygamberine olursa, onun hicreti (sevap ve karşılık olarak) Allah’a ve peygamberine yapılmış olur. Kimin hicreti de elde etmek istediği dünyalık bir amaç için veya evlenmek istediği bir kadın için olursa, onun hicreti de uğruna hicret ettiği şey için olur. (Allah katında bir karşılık ve sevabı olmaz).” Aynı şekilde öfke ve kızmayı yererken de, onun insandan tamamen sökülüp atılmasını kastetmiyor. Çünkü eğer öfkelenme ve kızma hissi insandan tamamen çıkartılıp atılsa, (zulme karşı) hakkı savunmak ve Allah’ın sözünü yüceltmek için cihad etmek de ortadan kalkardı. Onun için yerilen ve kınanan öfke şeytanî ve kötü amaçlar için olandır. Öfkelenmek bunlar için olduğunda, işte bu durumda yerilir ve kınanır. Ancak Allah uğruna ve Allah için olan öfkelenme övgüye değerdir ve böyle olmak Hz. Peygamber’in özelliklerinden biridir.

Yine şehvetlerin yerilmesindeki durum da aynıdır. Burada da kasıt onları tamamen yok etmek değildir. Çünkü kimin şehvî duyguları tamamen ortadan kalkmışsa, bu onun hakkında bir eksikliktir. Dolayısıyla buradaki yergiden kasıt, bu duyguların maslahatlara uygun olacak şekilde helal yollardan tatmin edilmesidir. Böylece insan ilâhî emirlere itaat eden bir kul konumuna gelsin.

İşte asabiyetin yerilmesindeki durum da böyledir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Yakınlarınızın ve çocuklarınızın size hiçbir faydası olmayacaktır.” (Mümtehhine Sûresi, 3). Burada kastedilen asabiyetin, cahiliye döneminde olduğu gibi, batıl ve kötü şeyler için yardımlaşması ve bununla övünmesidir. Çünkü böyle bir şey akıllı kimselerin yapacağı şeylerden olmadığı gibi, ebedî olarak kalınacak yer olan âhirette de kimseye faydası olmayacaktır. Ancak asabiyet, hak için ve Allah’ın emrini tesis etmek için olursa, bu istenilen bir şeydir. Eğer asabiyet tamamen ortadan kalkmış olsa, şeriatlar da ortadan kalkardı. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, onların ayakta tutulması ve uygulanması ancak asabiyet ile mümkün olur.

Hükümdarlık için de aynı şey geçerlidir. Hükümdarlık yerilirken, gerçekte yerilen (hükümdarlık vasıtasıyla) hakkı üstün kılmak, insanları dine boyun eğdirmek ve insanların iyiliklerine olacak şeyleri gözetmek değildir. Aksine yerilen (hükümdarlığın gücünü) batıl ve kötü şeyler için kullanmak ve insanları şahsi çıkarlar ve şehvetleri için kullanmaktır. Onun için eğer hükümdar gücünü samimi bir şekilde insanların iyiliği için, insanları Allah’a kulluğa yöneltmek için ve Allah düşmanlarıyla cihad etmek için kullanırsa, bunda yerilecek bir durum yoktur. Hz. Süleyman –Allah’ın selamı onun üzerine olsun- şu şekilde dua etmiştir: “Rabbim! Bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümrânlık ver.” (Sa’d Sûresi, 35). Çünkü o, peygamberlik ve hükümdarlığında, batıl şeylerden uzak olacağı konusunda kendisinden emindi.

Hz. Ömer Şam’a geldiğinde, (Şam valisi) Muaviye’nin hükümdarlar gibi giyinip kuşandığını görünce bunu kabullenmemiş ve ona şöyle demiştir: “Kisralara mı özeniyorsun ey Muaviye?” Muaviye şöyle demiştir: “Ey Mü’minlerin Emiri! Biz sınır boyunda ve düşmanın karşısındayız. Onlara karşı savaş ve cihad kıyafetleriyle övünecek durumda olmak bizim için bir ihtiyaçtır.” Bunun üzerine Hz. Ömer susmuş ve Muaviye’nin hak için

ve dini bir amaç için böyle yaptığını söylemesinden dolayı onu hatalı bulmamıştır. Eğer maksat hükümdarlığı temelinden reddetmek olsaydı, Kısralara benzeyen kıyafeti konusunda Muaviye'nin verdiği cevapla ikna olmaz, aksine onu, giymiş olduğu o kıyafetlerin hepsini çıkartmaya teşvik ederdi. Hz. Ömer'in, "Kısralara mı özeniyorsun" sözüyle kastettiği, Fars hükümdarlarının içinde bulundukları batıl uygulamalar, zulüm, haksızlık ve Allah'tan gafil olma gibi durumlardır. Ancak Muaviye, böyle giyinmekteki amacının, Fars hükümdarlarının (Kısraların) batıl ve haksız uygulamalarına özenmek olmadığını, aksine bundaki amacının Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu söyleyince Hz. Ömer susmuştur. Sahabelerin hükümdarlığı ve onun gelenek ve alışkanlıklarını reddetmelerinin sebebi de onun batıla karışmasından sakınmak içindir.

Hz. Peygamber'e ölüm geldiği zaman, namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekir'i vekil tayin etti. Namaz din işlerinin en önemlisi olduğu için, insanlar da –insanları şeriatın hükümlerine göre yaşamaya yönlendirmek olan- halifelik için ondan razı oldular. O zaman hükümdarlığın sözü bile geçmemiştir. Çünkü o dönemde hükümdarlık (içine daldıkları batıl uygulamalarla) kafirlerin ve din düşmanlarının yaşayış ve yönetim şekliydi. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir, Allah'ın dilemesiyle, dostunun (Hz. Peygamber'in) sünnetine tâbi oldu ve Araplar İslâm üzere birleşip bir araya gelene kadar dinden dönenlerle savaştı.

Sonra halifelğe Hz. Ömer'i vasiyet etti ve Hz. Ömer de onun yolunu takip etti. Diğer milletlerle savaştı ve onlara üstün geldi. Araplara onların ellerindeki dünyalıkları ve devletlerini almaya izin verdi ve onlardan bunları aldılar. Sonra halifelik Hz. Osman'a, ondan sonra da Hz. Ali'ye geçti. Bunların hepsi de hükümdarlıktan kaçındılar ve ona götüren yollardan uzak durdular.

İslâm'ın (ruhlarındaki ve hayatlarındaki) tazeliği ve Arapların içinde bulundukları bedevilik de onların böyle olmasını destekleyip kuvvetlendirdi. Çünkü onlar dünyanın lüks ve şatafatından en uzak olan kavimdi. Bunun sebebi dünya nimetlerine dalmamaya çağıran dinleri veya bedevilikleri ve vatanları değil, alışmış oldukları yaşamlarının ve geçimlerinin zorluğudur.

Hiçbir kavim, Hicaz'daki Mudar Arapları kadar geçim darlığı içinde olmamıştır. Çünkü bulundukları topraklar ziraata elverişli olmayan verimsiz yerlerdi. Ziraata elverişli olan verimli ve bereketli topraklardan ise yararlanamıyorlardı. Çünkü bu yerlere hem uzaktılar hem de Rebîa kabilesi ve Yemen kabileleri tarafından sahiplenilmişlerdi. Bu yüzden çoğu zaman akrep ve domuzlan böceği (osurgan böceği) yiyorlardı. Taş ile kanada ezilip pişirilmiş deve derisini yemeleriyle övünüyorlardı. Yemeleri ve konutları açısından Kureyş'in durumu da buna yakındı.

Araplar güçlerini (asabiyetlerini) Allah'ın onları lütfettiği Hz. Muhammed'in peygamberliği sayesinde İslâm dini üzere birleştirdi, Farsların ve Rumların üzerine yürüdüler ve Allah'ın, şaşmaz vaadiyle onlar için takdir ettiği toprakları talep ettiler. Böylece onların ülkelerini ve dünyalıklarını (servetlerini) ellerinden alıp bolluğa ve refaha kavuştular. Hatta bazı savaşlarda bir süvarinin payına otuz bin veya buna yakın altın düşüyordu. Bu şekilde sayılamayacak kadar çok mal ve servet ele geçirdiler. Bununla birlikte (lüks dalmıyorlar), zorluk içindeki yaşayışlarına devam ediyorlardı. Hz. Ömer elbiselerindeki yırtıkları deriyle yamıyor, Hz. Ali de şöyle diyordu: "Ey altınlar ve gümüşler! Benden

başkasını baştan çıkartın.” Ebû Musa da, o zamanlar, azlığından dolayı Arapların yemeye alışmadığı tavuk eti yemekten kaçınıyordu. Hiçbir surette elek kullanmıyorlardı ve hep kepekli ekme yiyorlardı. Bununla birlikte kazançları dünyadaki herkesten daha çoktu.

Mesudî şöyle diyor: Hz. Osman’ın halifelîği döneminde sahabeler büyük servetlere ve arazilere sahip olmuşlardı. Öldürüldüğünde Hz. Osman’ın yüz bin dinarı (altın para) ve bir milyon dirhemi (gümüş para) vardı. Kurâ vadisi, Huneyn ve başka yerlerdeki arazilerinin kıymeti ise yüz bin dinardı. Yine geriye çok sayıda deve ve at bırakmıştı. Hz. Zübeyr’in vefat ettiğinde geride bıraktıklarının sekizde birinin miktarı ise elli bin dinar, bin at ve bin cariye idi. Hz. Talha’nın Irak’taki arazilerinin günlük geliri elli bin dinar, Serâ bölgesindeki geliri ise bundan daha fazlaydı. Hz. Abdurrahman bin Avf’ın bin atı, bin devesi ve on bin koyunu vardı. Vefat ettiğinde geride bıraktığı mirasın dörtte biri seksen dört bin dinardı. Zeyd bin Sabit, yüz bin dinar kıymetindeki mal ve arazilerin dışında baltalarla parçalanıp bölünecek kadar çok altın ve gümüş bıraktı.

Hz. Zübeyr Basra’da, Mısır’da, Kûfe’de ve İskenderiye’de evler yaptırmıştı. Yine Hz. Talha da Kûfe ve Medine’de ev yaptırmış ve Medine’deki evinin yapımında kireç, kiremit ve Hint ardıcı kerestesi kullanmıştı. Sa’d bin Ebû Vakkas akik taşından geniş, yüksek ve balkonları olan bir ev yaptırmıştı. Mikdad’ın Medine’de yaptırdığı evin içi ve dışı kireçliydi. Ya’lâ bin Ümeyye, elli bin dinar ile üç yüz bin dirhem değerinde gayri menkul ve diğer mallar bırakmıştı. Evet, bu alıntılar Mesudî’nin kitabından.

Görüldüğü gibi o dönemde Müslümanların gelirleri böyleydi. Ancak bu gelirlerin kaynağı ganimetler, haraçlar ve vergilerdi ve dinleri açısından zengin olmaları, onlar için bir felaket olarak da görülmüyordu. Çünkü onlar, yukarıda söylediğimiz gibi, yaşayışlarında (İslâm’ın gösterdiği) doğru istikametten şaşmıyorlardı. Dolayısıyla servet sahibi olmaları, onların eleştirilmelerini ve karalanmalarını gerektiren bir durum değildir. Çok fazla dünya malına sahip olmanın yerilmesinin sebebi, daha önce değindiğimiz gibi, israfa dalmak ve doğrul yoldan çıkmaktır. Onun için eğer bu insanlar doğru istikametten şaşmazlar ve harcamalarını hak yolunda ve hak uğrunda yaparlarsa, zenginlikleri hayırlı işler yapmada ve âhiret yurdunu kazanmada kendilerine yardımcı olur.

Araplardaki bedevîlik ve İslâm’ın tazeliği en üst sınırında olup, (bu özelliklerle güçlenmiş) asabiyetlerinin doğal bir sonucu olarak devlet haline geçince, üstünlük ve hakimiyete sahip olmuşlar, bunun sonucunda da refah ve zenginliğe ulaşmışlardır. Ancak bu durum onları batıla yöneltmemiş, doğru yoldan ve dinin amaçlarından saptırmamıştır.

Asabiyetin bir gereği olarak Hz. Ali ve Muaviye arasında fitnelerin baş göstermesinin ve birbirleriyle savaşmalarının sebebi, bazılarının sandığı ve kafirlerin kabul ettiği gibi dünyevî ve batıl amaçlar veya şahsi kin değil, doğru ve hak olanın tespitinde içtihatlarının (görüşlerinin) farklı olması, her birinin diğerinin görüşünü yanlış bulmasıdır. Gerçekte doğru olan Hz. Ali’nin görüşü olsa da, Muaviye de batıl bir amaç güderek hareket etmemişti. O da doğruyu amaçlamış ancak hata etmişti. Dolayısıyla hepsinin niyeti de hakkı ve doğruyu gözetmektir.

Sonra hükümdarlığın tabiatı, yönetimi tek kişinin ele almasını gerektirdi. Muaviye’nin ne kendisi ne de kavmi için bundan kaçınması söz konusu değildi. Asabiyet tabi-

atı gereği onu bu işe yöneltti. Emevîler de (Muaviye'nin aşireti) bunu hissettiler ve hakkı gözetmek konusunda Muaviye ile aynı düşünce de olmasalar bile onu desteklediler ve hatta bu uğurda ölmeyi göze aldılar. Şayet Muaviye bu şekilde hareket etmeyip, yönetimi kendi (Emevîlerin) tekellerine almaya karşı çıksaydı, birlikleri bozulur ve Muaviye de onlardan benzeri görülemediği büyük bir muhalefet görürdü.

(İlk dört halifeden sonra beşinci raşid halife olarak kabul edilen Emevî halifesi) Ömer bin Abdülaziz –Allah ondan razı olsun-, Kasım bin Muhammed bin Ebû Bekir'i görünce şöyle demiştir: “Eğer elimde olsaydı halifelğe onu getirirdim.” Evet, isteseydi halifelğe onu getirebilirdi; ancak Emevîlerin ehlü'l-akd ve hal meclisinin onu tanımayacağından korkmuş, yönetimi onlardan alıp başkalarına devretmeye güç yetiremeyeceğini anlamış ve bu yüzden bölünmelerin yaşanmaması için onu halifelğe getirmemiştir.

Bütün bunlar asabiyyetin bir sonucu olan hükümdarlığın (devlet olmanın) özellikleridir. Devlet kurulduktan ve yönetim bir kişinin (hükümdarın) elinde toplandıktan sonra, eğer hükümdar hak ve doğruluk içerisinde hareket ederse, bunda kabullenilmeyecek ve reddedilecek bir durum yoktur. Hz. Süleyman ve babası Hz. Davud –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- İsrail oğulları devletin yönetimini, –onlar içinde yönetimin tek bir elde olmasının tabii bir sonucu olarak- tek başlarına ellerinde bulunduruyorlardı. Ancak bilindiği gibi onlar peygamberlerdi ve hak üzereydiler.

Aynı şekilde Muaviye de, Emevîlerin, yönetimin kendilerinin dışında birine teslim edilmesini kabul etmeyeceklerinden ve bu yüzden ayrılığa düşeceklerinden korktuğu için halifelğe oğlu Yezid'i vasiyet etti. Eğer başkasını vasiyet etseydi, Emevîler o kişiyi kabul etmek hususunda anlaşmazlığa düşerlerdi. Diğer taraftan Yezid hakkındaki düşünceleri de olumluydu. Hiç kimsenin bundan şüphesi olamaz ve Muaviye hakkında farklı bir düşünceye sahip olamaz. Eğer Muaviye onun fasık olduğuna inansaydı, onu vasiyet etmezdi. Evet, Muaviye böyle bir şeyi yapmaktan uzaktır.

Mervan bin Hakem ve oğlunun durumu da aynıdır. Her ne kadar bunlar hükümdar olsalar da, hükümdarlıkta takip ettikleri yol, zevk ve zulüm ehlinin takip ettikleri yoldan farklıdır. Onlar gayretlerini hak olan amaçları gerçekleştirmeye yöneltiyorlardı. Sadece, anlaşmazlıklara ve parçalanmalara düşülmemesi –ki bu onlar için en önemli amaçtı- gibi zorunluluklardan dolayı böyle uygulamalara başvuruyorlardı. İnsanların onlara tâbi olup uymaları buna tanıklık etmektedir ve onların durumlarını ve amaçlarını bildiğini göstermektedir. İmam Malik “Muvatta” isimli eserinde, Emevî halifesi Abdulmelik'in uygulamasını delil olarak göstermiştir.

Mervan, tâbiinin birinci tabakasındandır ve adaleti de bilinmektedir. Halifelik daha sonra Abdulmelik'in evlatlarına geçmiştir ve yine onların dine verdikleri önem de bilinmektedir. Bunların ortasında yer alan Ömer bin Abdülaziz, ilk dört halifenin yolunu takip etmiş ve bu yoldan asla ayrılmamıştır. Daha sonraki halifeler ise, kendilerinden öncekilerin (hak ve doğruya olan) yönelişlerini unutmuşlar ve devleti dünyevî amaçları için kullanmışlardır. Ancak bu durum insanların onların yaptıklarını kabullenmemelerine, onların aleyhine dönmelerine ve Abbasîlere davetine destek vermelerine sebep olmuştur.

Yönetimi ele alan Abbasîler, Harun Reşid'ten sonra onun çocuklarının iş başına gelişine kadar güçlerinin yettiği kadar devleti adalet ve doğruluk üzere yönettiler. Harun

Reşid'in çocukları arasında ise iyi olanlar olduğu gibi kötü olanlar da vardı. Daha sonra onların çocukları geldi ve dini bir kenara bırakarak tamamen dünya zevklerine ve eğlen- celere gömüldüler. Böylece Allah onların yıkılmalarına izin verdi, yönetim Arapların elin- de tamamen çıktı ve başkaları onlar üzerinde hakimiyet kurdular. Allah zerre miktar hak- sızlık yapmaz.

Bütün bu halifelerin ve hükümdarların yaşamlarını ve hakkı batıldan ayırma nok- tasındaki farklılıklarını iyice araştırıp bunun üzerinde düşünen biri söylediklerimizin doğru olduğunu görür. Mesudî, Emevîler hakkında (Abbasi halifesi) Cafer Mansur'dan buna benzer bir rivayet nakleder. Amcaları, Cafer'in yanında hazır bulundukları bir sıra- da Emevîleri kötülediler. Bunun üzerine Cafer şöyle dedi: "(Emevî halifelerinden) Abdul- melik zorba biriydi ve yapacağı hiçbir şeyden çekinmez ve aldırmazdı. Süleyman'ın ise bütün derdi midesi ve uçkuruydu (şehvetiydi). Ömer (bin Abdülaziz) de körler arasında bir şaşı gibiydi. Onların en iyisi Hişam'dı."

Yine Cafer şöyle diyor: "(Emevîler,) sahip oldukları yönetimi en güzel şekilde yü- rütmeye, Allah'ın kendilerine bahsetmiş olduğu hükümdarlığı koruyup muhafaza etme- ye ve seviyesiz şeylerden kaçınıp üstün işlerle meşgul olmaya devam ettiler. Tâ ki yöneti- me bütün dertleri şehvetlerini ve zevkleri tatmin etmek olan oğulları gelene kadar. Bun- lar Allah'ın (kötülöklere dalanlar için hazırladığı) tuzak ve plandan gafil bir şekilde, ha- lifeliğin koruyuculuğunu bir tarafa bırakmışlar, başkanlığı hafife almışlar, onun hakkını vermemişler, devleti yönetmekte zayıf kalmışlar ve Allah'a isyan anlamına gelen zevk ve şehvetlerinin peşinden koşmuşlardır. Sonuçta Allah da onlardan üstünlüğü alıp onları al- çaltmış ve nimetlerini onlardan gidermiştir."

Daha sonra Cafer, Abdullah bin Mervan'ı huzuruna getirtmiş ve Abdullah ona Nûbe hükümdarı ile olan hikayesini anlatmıştır. Abdullah (Abbasîlerin ilk başkanı) Sef- fah döneminde kaçıp Nûbe topraklarına sığınmıştı. Şöyle diyor: "Bir müddet orada kal- dıktan sonra hükümdarları yanıma geldi ve yere çok değerli örtü serildiği halde o topra- ğın üzerine oturdu. Ona dedim ki: Niçin örtünün üstüne oturmadin? Dedi ki: Ben hü- kümdarım ve her hükümdarın üzerine düşen, Allah'ın büyüklüğü karşısında mütevazî olmasıdır. Çünkü onu o makama Allah çıkarmıştır. Sonra şöyle dedi: Kitabınızda (Kur'an'da) size haram kılındığı halde niçin içki içiyorsunuz? Dedim ki: Kölelerimiz ve bize tâbi olanlar cahilliklerinden dolayı buna cüret ediyorlar. Dedi ki: Bozgunculuk yap- mak size haram kılındığı halde niçin hayvanlarınıza ekinleri çîğnetiyorsunuz? Dedim ki: Bunu cahilliklerinden ötürü kölelerimiz ve bize tâbi olanlar yapıyor. Dedi ki: Kitabınız- da size haram kılındığı halde niçin ipek giyip altın takıyorsunuz? Dedim ki: Hükümdar- lık elimizden gitti ve biz de acemlerden (Arap olmayanlardan) yardım aldık. Sonra bun- lar bizim dinimize girdiler ve bizim hoş görmememize rağmen bunları kullandılar. Hü- kümdar düşünceye dalmış gibi toprağa bir şeyler çiziyor ve "kölelerimiz, bize tâbi olan- lar, acemler, dinimize girdiler" diye mırıldanıyordu. Sonra kafasını bana kaldırdı ve dedi ki: Gerçek senin söylediğin gibi değil! Aksine siz Allah'ın size haram kıldıklarını helal kı- lan, Allah'ın yasak kıldıklarını işleyen, hakim olduğunuz yerlerde zulmeden bir kavimsi- niz. Allah da sizden üstünlüğü aldı ve günahlarınızdan dolayı sizi alçalttı. Ben size azap inmesinden ve siz ülkemde olduğunuz için azabın bana da ulaşmasından korkuyorum. İhtiyaç duyduğunuz erzakları al ve ülkemden ayrıl." Cafer bunları duyunca şaşırıp ve dü- şünceye daldı.

Böylece hilafetin nasıl hükümdarlığa dönüştüğü açıklığa kavuşmuş oldu. Durum başlangıçta halifelikti ve din sayesinde herkes kendi nefsi üzerinde gözetici ve hakimdi. Tek başlarına kalsalar ve yok olmalarına sebep olsa bile dinlerini, bütün dünyalıklardan üstün tutup tercih ediyorlardı.

Örneğin Hz. Osman! Evi asiler tarafından sarıldığında Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abdullah bin Ömer ve İbn-i Cafer gibi pek çok kişi (asilere karşı) onu savunmak istemişler, ancak o, ölümüyle sonuçlanacak bile olsa, Müslümanların ayrılığa düşüp birliklerinin dağılmasından korktuğu için, Müslümanlar arasında kılıçların çekilip kan akıtılmasını hoş görmemiş ve onları bundan sakındırmıştır.

Örneğin Hz. Ali! Halifeliğinin başlangıcında Muğire kendisine, insanlar kendisine biat etmekte birleşinceye ve bu şekilde birlik sağlanıncaya kadar Zübeyr'i, Talha'yı ve Muaviye'yi görevlerinde bırakması, ondan sonra ise dilediği şekilde hareket etmesi görüşünü dile getirdi. Ancak Hz. Ali, hükümdarların siyaseti olan ve İslâm'ın yasakladığı bir hile olan bu şekilde bir hareket etmeyi kabul etmedi. Muğire ertesi gün sabahleyin Hz. Ali'ye gelerek şöyle dedi: Dün sana bir görüş bildirmiştim. Ancak onu tekrar gözden geçirdiğimde doğru olmadığını ve iyi bir nasihat olmadığını anladım. Doğru olan senin görüşündür. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: Hayır! Vallahi. Biliyorum ki dün samimi olarak bana öğüt vermiştin, bu gün ise beni aldatıyorsun. Ancak hak olanı gözetmem senin görüşünü uygulamama engel oldu.

İşte onların dünyalarını mahvetme pahasına dinlerini yoluna koymadaki halleri bu şekildeydi. Bizim halimiz ise şairin şu mısradaki dediği gibidir:

*Âhiretimizi parçalayarak dünyamızı onarıyoruz. Ancak geriye
Ne dünyamız kalıyor, ne de (onun uğrunda) parçaladığımız (din).*

Yönetim (halifelikten) hükümdarlığa dönüşmüş, ancak, halifeliğin dinin emirlerine ve hakkın ölçülerine göre hareket etme anlamı ve özelliği korunmuştur. Değişen sadece (yönetim ilişkilerindeki) yönlendirici unsur olmuştur. Eskiden din olan bu yönlendirici, (halifeliğin hükümdarlığa dönüşmesinden sonra) asabiyet ve kılıç olmuştur. Muaviye, Mervan ve oğlu Abdulmelik döneminde durum bu şekildeydi. Abbasilerin ilk döneminde de Harun Reşid ve oğullarından bazılarının gelinceye kadar aynı durum geçerliydi. Sonra halifeliğin bu özellikleri de kaybolmuş ve geriye sadece ismi kalmıştır. Böylece katıksız bir hükümdarlık hakim olmuş ve böyle bir hükümdarlığın doğası gereği, devletin güç ve kuvveti kişisel arzu ve şehvetlerin tatmini için kullanılmıştır. Emevîlerde Abdulmelik'in çocuklarının, Abbasilerde de Harun Reşid'ten sonrakilerin durumu bu şekildeydi. Halifelik ismi ise, Arapların asabiyeti devam ettiği müddetçe bâki kalmıştır. Halifelik ve hükümdarlık birbirine karışmış iki durum haline gelmiştir.

Daha sonra Arapların nesilleri yok olup asabiyetleri ortadan kalkınca, halifeliğin bütün etkisi ve nüfuzu da kaybolmuş ve yönetim katıksız bir hükümdarlık şeklinde –doğudaki acem hükümdarları örneğinde olduğu gibi– Arap olmayanların eline geçmiştir. Bu hükümdarlar saygı ve hürmet için halifeye bağlıydılar ancak hükümdarlığın bütün yetkileri ve gücü kendi ellerindeydi ve halifenin elinde hiçbir şey bulunmuyordu. Mağ-

rib'teki Zenâtelere ve Sınhâcelere ile Ubeydilerin, Mağrâve ve Yefran oğulları ile Endülüs'teki Emevî halifelerinin durumu da böyleydi.

Görüldüğü gibi halifelik ilk önce hükümdarlıktan uzak bir şekilde mevcut olmuştur, sonra her ikisi birbirine karışmış, daha sonra da hükümdarlığın asabiyeti (filen yönetimi elinde bulunduranların güçleri) halifelüğün asabiyetinden ayrılınca, iş tek başına hükümdarlığa dönüşmüştür. Allah geceyi ve gündüzü takdir edendir ve O bir olan ve her şeye gücü yetendir.

Biatın Anlamı Hakkında

Bil ki biat, itaat etmek üzere verilen sözdür. Sanki bir emire (idareciye) biat eden kimse, kendisi ve Müslümanların yönetimine ait işlerin görülmesini ona teslim ettiği, bu hususlarda onunla bir çekişmeye girmeyeceği ve hoşlansa da hoşlanmasa da bu konuda kendisine yükleyeceği sorumluluklar konusunda ona itaat edeceği hususunda onunla yaptığı bir ahitleşmedir (sözleşmedir). Bir emire biat edip ahit yaptıklarında, yaptıkları bu ahdi kuvvetlendirmek için ellerini de, biat ettikleri kişinin eline koyuyorlardı. Bu durum alıcı ve satıcının yaptığına (satış akdinde birbirinin ellerini tutmalarına) benzediğinden, biat eden ve biat edilen arasındaki bu ahitleşmeye de “Bâa” (satmak-satın olmak) kökünden türetilmiş olan, **“biat”** denmiştir. Bu şekilde biatın manası (bir sözleşme sırasında) el sıkışmak anlamına dönüşmüştür. Evet, biatın sözlük manası ve şer’i ilimlerdeki terim manası budur.

“Biat” lafzı, Akabe gecesinde⁹⁴ Hz. Peygamber’e biat edilmesi hadisinde ve Kur’an’da bahsedilen “ağaç altında”⁹⁵ biat edilmesiyle ilgili âyette de geçmektedir. Yine “halifelere biat” (bey’atü’l-hulafâ) ve “biat yeminleri” (eymânu’l-bey’at) de biat lafzının kullanımları arasındadır. Halifeler, sonraki halifeleri vasiyet ediyor ve insanlara da onlara biat edeceklerine dair bütün yeminleri ettiriyorlardı. İşte insanlara ettirdikleri yemin-

⁹⁴ Hz. Peygamber’in, peygamber olarak gönderilişinin on ikinci senesinde Medine’den gelen bir grup insanla Akabe denen yerde görüşmüş ve bu kimseler Hz. Peygamber’e iman edip, canlarıyla ve mallarıyla onu koruyup davasına yardım etmek için ona biat etmişlerdir.

⁹⁵ Kur’an’da şöyle denmektedir: **“Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah mü’minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven indirmiş ve onları pek yakın bir fetihle mükafatlandırmıştır.” (Fetih Sûresi: 18).** Bu âyette bahsedilen biat, “Semre” ağacının altında yapılan “Rıdvan biatıdır.” Hz. Peygamber hicretin altıncı yılında, 1400 Müslüman ile birlikte umre yapmak için Mekke’ye yola çıkmıştı. Ancak Kureys’liler Müslümanları Mekke’ye sokmak istemediklerinden karşılarına bir birlik çıkardılar. Savaşmak niyetinde olmayan Hz. Peygamber, Kureys’le anlaşmak için elçi olarak Hz. Osman’ı onlara gönderdi. Hz. Osman’ın dönüşü gecikince, Hz. Peygamber bahsedilen ağacın altında, yanındaki 1400 sahâbeden, eğer Osman öldürülmüşse, ölünceye kadar Kureys ile savaşmak üzere biat aldı. Daha sonra Hz. Osman gelmiş ve Müslümanlarla Kureys arasında Hudeybiye andlaşması yapılmıştır.

ler “biat yeminleri” olarak isimlendiriliyor ve bu yeminlerde baskı ve zorlama boyutu ağır basıyordu. Bu yüzden İmam Malik –Allah ondan razı olsun-, baskıyla yemin ettirilen kişinin yeminin geçerli olmayacağı fetvasını verince, idareciler bunu kabullenmemişler, bundan biat yeminlerinin geçersiz olacağını anlamışlar ve bu yüzden İmam Malik işken- ce ve sıkıntılarla karşılaşmıştır.

Çağımızda meşhur olan biat şekli ise, (hükümdarın önünde) toprağı öpmek veya (hükümdarın) elini, ayağını veya eteğini öpmek gibi Kisralara (Fars hükümdarlarına) öz- gü selamlama şeklinde olmaktadır. Bu şekildeki hareketlere, itaat edeceğine dair söz ver- mek anlamına gelen biat ismi, bu hareketlerin içerdiği anlamdan dolayı mecazî olarak ve- rilmiştir. Çünkü bu hareketler boyun eğmeyi, edepi ve saygılı olmayı ve itaatkâr olmayı içermektedir. Bu şekilde biat edilmesi giderek baskın çıkıp biatın esas şekline dönüşmüş ve biatın asıl şekli olan el sıkışma terk edilmiştir. Çünkü herkesle el sıkışmak hükümdar- lığın şanını düşürmek olarak algılandığından ve hükümdarlığı bundan korumak gerek- tiği düşünüldüğünden çok az sayıdaki hükümdar böyle tevazuluklara yönelmekte ve on- lar da tebaasının (halkının) seçkinleri ve meşhur din adamlarıyla bu şekilde (el sıkarak) biatlaşmaktadır.

Böylece biatın manasını anla; çünkü o, sultanının ve imamının hakkını gözetmek için insanın mutlaka bilmesi gereken bir husustur. Biat hareketleri boş ve saçma değildir. Hükümdarlara karşı olan davranışlarında bunları gözet. Allah güçlü ve üstün olandır.

Veliahtlık (Kendisinden Sonraki Halifeyi Vasiyet Etme) Hakkında

İmamet (halifelik) ve taşıdığı faydalardan dolayı imametın meşruiyetinden bahsettik. İmametın özü, ümmetin din ve dünya maslahatlarını (çıkarlarını) koruyup gözetmektir. İşte imam hayattayken ümmetin bu işlerini üzerine almış güvenilir bir kişi olduğu gibi, ölümünden sonra da onların maslahatlarını gözetmek ve kendisinden sonra ümmetin bu işleri üstlenecek birini (veliahtı) tayin etmesi gerekir. Ümmetin de daha önce (ümmetin işlerini yürütürken) onun görüşlerine güvendiği gibi, ümmet hakkındaki bu görüşüne de güvenmeleri gerekir.

Halifenin, kendisinden sonraki halifeyi seçmesinin ve ona itaat edilmesinin caiz olduğu ümmetin icması (görüş birliği) ile sabittir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, bazı sahabele-
rin huzurunda Hz. Ömer'i halife olarak vasiyet etmiş, onlar da bunu caiz görmüşler ve Hz. Ömer'e (halife olarak) itaat etmişlerdir.

Hz. Ömer de (ölmeden önce) halifenin seçilmesi işini, cennetle müjdelenen on sahabe-
den hayatta kalan altı kişilik⁹⁶ bir meclise havale etmiştir. Bu kişiler konu üzerinde görüşmüşler ve son sözü Abdurrahman bin Avf'a bırakmışlardır. Abdurrahman bin Avf, mesele üzerinde iyice düşünmüş, Müslümanlarla görüş alış verişinde bulunmuş ve insanların Hz. Osman ve Hz. Ali'yi bu işe layık gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Abdurrahman bin Avf, (Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye yönelttiği), halifelik görevinin yürütülmesinde kendi içtihatlarını değil, ilk iki halifeyi (Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i) örnek almaları gerektiği teklifine Hz. Osman'dan onay aldığı için, halife olarak onu seçmiştir. Böylece halifelik Hz. Osman'a tevdi edilmiş ve insanlar da ona itaat etmeyi gerekli görmüşlerdir. Sahabenin ileri gelenleri birinci (Hz. Ebû Bekir'in) ve ikinci (Hz. Ömer'in) vasiyetinde hazır bulunmuşlar ve hiç biri bunu reddetmemiştir. Bu durum onların, (bir sonraki halife-

⁹⁶ Bu altı sahabe şunlardır: Hz. Osman, Hz. Ali, Sa'd bin Ebû Vakkas, Abdurrahman bin Avf, Zübeyr bin Avvâm ve Talha bin Ubeydullah.

yi) vasiyet etmenin meşru olduğunda icma ettiklerini (görüş birliği içinde olduklarını) göstermektedir ve bilindiği gibi icma ise şer'i delildir.

Bazıları babasını veya oğlunu vasiyet eden halifeyi bunun için itham edip suçlasalar da –bazıları da babasını değil sadece oğlunu vasiyet edeni itham edip suçlamaktadırlar- böyle yapan halife suçlanmaz. Çünkü bu halife hayattayken Müslümanların (din ve dünya) işlerini yürütmek konusunda kendisine güvenilen biriydi. Öyleyse onun, ölümünden sonrası için yaptığı bir şeye güvensizliğin hiç olmaması gerekir. Dolayısıyla halife bu şekildeki bir vasiyetinden dolayı hakkında yapılabilecek olumsuz düşüncelerden uzaktır. Özellikle de ortada bu şekilde hareket etmesini gerektiren bir fayda veya içine düşülmesinden korkulan sakıncalı bir durum varsa.

Tıpkı Muaviye'nin oğlu Yezid'i vasiyet etmesindeki durum gibi. Her ne kadar insanların bu konuda Muaviye'ye muvafakat etmeleri, bu durumun caiz olduğunu gösteriyorsa da, Muaviye'yi oğlu Yezid'i vasiyet etmeye sevk eden asıl şey, toplumda gözettiliği maslahat ve bunun ehlü'l-hal ve'l-akd meclisindekilerin arzularına uygun olmasıdır. Çünkü o zaman ehlü'l-hal ve'l-akd meclisi Emevîlerden oluşmaktadır ve onlar da Kureyş'in ve bütün Müslümanların (asabiyet yönünden) en güçlüleriydiler. Dolayısıyla başka birinin halifeliğine razı olmazlardı. İşte bu yüzden Muaviye halifelige daha uygun olacağını düşündüğü başka birini değil de oğlu Yezid'i vasiyet etmiş ve hüküm koyucu için en önemli şey olan birlik ve beraberliğin muhafazasını gözeterek faziletli (üstün) olanı, efdal (daha üstün) olana tercih etmiştir. Muaviye hakkında bundan başkası düşünülemez. Adaleti ve Hz. Peygamber'in sahabesi oluşu, onun hakkında farklı bir düşüncede bulunmaya engeldir.

Zaten Muaviye'nin oğlu Yezid'i vasiyet etmesinde, büyük sahabelerin hayatta olmaları ve buna ses çıkarmamaları, bu işin caiz olduğu konusunda her hangi bir şüphe bırakmamaktadır. Çünkü hakkı haykırmak konusunda hiçbir şey onlara engel olamazdı. Yine Muaviye kendisini hakkı kabullenmekten üstün görececek biri değildi. Hepsı bu gibi şeylerden çok uzaktılar ve adaletleri de buna engeldi.

Abdullah bin Ömer'in, Yezid'e biat etmemek için kaçması ise, ister caiz ister yasak olsun, bu gibi işlere bulaşmaktan sakınmak istemesi şeklinde yorumlanır. Çünkü onun bu özelliği bilinen bir şeydir. O zaman çoğunluk tarafında kabul edilip, sadece Abdullah bin Zübeyr'in ve çok az sayıdaki kişinin muhalif kaldığı bilinen bu duruma, çağımızda muhalif olan kalmamıştır. Muaviye'den sonra da, Emevîlerden Abdülmelik ve Süleyman ve Abbasîlerden de Seffah, Cafer Mansur ve Harun Reşid gibi doğru yoldan ve haktan ayrılmadıkları bilinen halifeler de aynı uygulamada bulunmuşlardır. Yine adaletleriyle, Müslümanların işlerini en güzel şekilde idare etmeleriyle ve onların haklarını gözetmeleleriyle bilinen diğer halifeler de bu şekilde hareket etmişlerdir.

Ancak bu halifeler, bu konuda ilk dört halifenin uygulamasından ayrıldıkları ve halifelige kendi oğulları ve kardeşlerini seçtiklerinden dolayı kınanmazlar. Çünkü onların durumları ilk dört halifenin durumundan farklıydı. İlk dört halife zamanında henüz (yönetimde) hükümdarlık karakteri ortaya çıkmamıştı. Temel yönlendirici unsur henüz dindi ve herkes kendi kendisinin gözetleyicisi ve (yanlışlıklardan) sakındırıcısıydı. (Başka hiçbir denge gözetilmeden) sadece dinin razı olacağı birini vasiyet edebilirler ve onu

diğerlerine tercih edebilirlerdi. Ancak onlardan sonra ve Muaviye'den itibaren, devlet yönetiminde asabiyet son derece güçlenmiş, (kişiler üzerinde) dinin yönlendiriciliği zayıflamış ve hükümdarlığın ve asabiyyetin yönlendiriciliğine ve otoritesine ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu durumda eğer asabiyyetin kabul etmeyeceği biri vasiyet edilecek olsa, bu vasiyet reddedilir, o kişinin yönetimi hemen yıkılır ve Müslümanlar ayrılığa ve anlaşmazlığa düşerler.

Bir adam Hz. Ali'ye şu soruyu sordu: Müslümanların neyi var ki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri hususunda anlaşmazlığa düşmediler de senin halifeliğinde anlaşmazlığa düştüler. Hz. Ali şu cevabı verdi: "Çünkü Ebû Bekir ve Ömer benim gibilerin idarecisiydi; ben ise senin gibilerin idarecisiyim." Hz. Ali bu sözyle insanlar üzerindeki dinin yönlendiriciliğini kastediyordu.

Abbasi halifesi Me'mun, kendisinden sonra halifelğe (Abbasilerden değil, Ehl-i Bey'ten olan) Ali bin Musa bin Cafer Sadık'ı vasiyet edip onu Rızâ (razı ve kabul olunmuş) olarak isimlendirince, Abbasilerin buna nasıl karşı çıktığına dikkat edilsin! Evet Abbasiler, ona biat etmeyi kabul etmemişler ve onun yerine Me'mun'un amcası İbrahim bin Mehdi'ye biat etmişlerdir. Bu yüzden anlaşmazlığa düşülmüş, büyük kargaşalar meydana gelmiş, yollar kesilmiş ve çok sayıda isyanlar çıkmıştır. Öyle ki neredeyse Abbasi devleti temelinden yıkılacak hale gelmiştir. Bunun üzerine Me'mun derhal Horasan'dan Bağdat'a gelmiş ve insanları, kendi vasiyet ettiği kişiyi kabul etmeye çekmiştir. Evet, halifelğe birini vasiyet ederken bütün bunların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü her dönem, o dönemlerde meydana gelen işlerin, kabilelerin, asabiyetlerin ve maslahatların değişmesine bağlı olarak birbirinden farklıdır ve bu yüzden -Allah'ın kullarına bir lütfu olarak- her dönemin kendi özgü bir hükmü vardır.

Eğer halifelğe oğulları vasiyet etmekle hedeflenen, halifeliğin bir miras şeklinde kendilerinde kalmasını sağlamaksa, işte böyle bir şey dinin amaçlarından olamaz. Çünkü o Allah'tan gelen bir husustur ve Allah onu kullarından dilediğine verir. Onun için bu konuda iyi niyetli olmak ve dini makamlar konusunda mümkün olduğu kadar yanlışlara düşmekten korkmak gerekir. Hükümler Allah'ındır ve onu dilediğine verir.

Burada karşımıza gerçek mahiyetlerinin açıklanma zarureti bulunan bazı meseleler çıkıyor:

Birincisi: Hilafeti döneminde Yezid'te görülen fasıklık (dinin emir ve yasaklarına aykırı hareket etme) durumları. Evet, Yezid'in hilafeti dönemindeki bu haline bakıp da, Muaviye'nin -Allah ondan razı olsun- onun bu halini bildiği düşüncesine kapılmaktan sakın. Muaviye bunu yapmayacak kadar (yani Yezid'in bu halini bilip de buna rağmen onu halifelğe vasiyet etmeyecek kadar) adil ve erdemlidir. Aksine Muaviye henüz hayat-tayken, Yezid'i müzik dinlediği için kınamakta ve bundan sakındırmaktaydı. Üstelik müzik dinlemek, fasıklıktan daha hafiftir ve bu müzik dinlemek hakkındaki görüşler de farklıdır.

Ancak daha sonra Yezid'te meydana gelen olumsuz değişimden sonra sahabeler onun durumu hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazıları onda görülen fasıklıktan dolayı, ona yapılan biatın bozulması ve ona isyan edilmesi görüşüne sahip olmuştur. Hz. Hüseyin, Abdullah bin Zübey ve bu konuda onlara tâbi olanların yaptığı gibi. Bazıları ise

Yezid'e isyan ederek onu görevinden uzaklaştıracak yeterli güce sahip olunmadığı için, fitnelere ve çok sayıda ölümlere sebep olacağı için ona isyan edilmesi fikrine olumlu bakmamıştır. Çünkü Yezid'in o zamanki gücü Emevîlerden ve Kureyş'in çoğunluğundan oluşuyordu ve aynı şekilde Mudar'ın diğer kabileleri de onlara boyun eğiyordu. Dolayısıyla karşı koymaya güç yetmeyecek büyük bir kuvvete sahiplerdi ve bu yüzden Yezid'e isyan edemediler. Yaptıkları onun doğru yola gelmesi ve böylece huzura kavuşmak için dua etmek oldu. Bu, Müslümanların çoğunluğunun durumuydu. Ancak her iki grubun amacı da iyi ve doğru olanı yapmaktı ve bu yüzden hiç birinin yaptığı da inkar edilip reddedilmez. Allah bizi onların yolunu takip etmede başarılı kılsın.

İkincisi: Şiilerin iddia ettiği Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi vasiyet etmiş olduğu meselesi. Böyle bir vasiyet doğru değildi ve hiçbir hadis bilgini de böyle bir rivayet nakletmemiştir. Sahih olarak gelen rivayet, Hz. Peygamber'in vasiyet yazdırmak için kalem ve kağıt istemesi, ancak Hz. Ömer'in buna engel olduğudur. Bu rivayet Şiilerin iddia ettiği gibi bir vasiyetin gerçekleşmemiş olduğudur. Yine Hz. Ömer yaralandığı zaman kendisinden birini vasiyet etmesi istendiğinde söylemiş olduğu şu söz de böyle bir vasiyetin olmadığını delilidir: Eğer size birini vasiyet edersem, benden daha hayırlı olan da –yani Hz. Ebû Bekir- vasiyet etmişti; eğer vasiyet etmezsem yine benden daha hayırlı olan da –yani Hz. Peygamber- vasiyet etmemiştir.

Hz. Abbas, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'e gidip halifelik konusunda kendi durumlarını sormayı teklif etmiş ve Hz. Ali de şöyle diyerek bunu kabul etmemiştir: “Eğer bu hususu sorar ve bundan men edilirse, artık hiçbir zaman onu ümit edemeyiz.” Bu rivayet de Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in bir vasiyette bulunmadığını bildiğinin delilidir.

İmamiyye mezhebinin bu konudaki şüphesi, iddialarınca imamet (halifeliğin) dinin temel unsurlarından biri olmasından kaynaklanmaktadır; ancak bu doğru değildir. Aksine imamet (imamın seçilmesi), insanların görüş ve düşüncelerine bırakılan genel maslahatlarla (çıkarlarla) ilgili hususlardan biridir. Eğer imamet iddia edildiği gibi dinin temel unsurlarından biri olsaydı, onun durumu da namazın ki gibi olurdu ve Hz. Peygamber namaz için Hz. Ebû Bekir'i kendi yerine vekil tayin ettiği gibi, halifelik için de birini vekil tayin ederdi. Böylece namaz için vekil tayin etmesi yaygın olarak bilindiği gibi, halife tayin ettiği de bilinirdi.

Sahabeler şu sözleriyle, Hz. Ebû Bekir'in namaz kaldırmak için vekil tayin edilmiş olmasını, onun halifeliğine delil olarak göstermektedirler: “Hz. Peygamber bizim dinimiz için ondan razı olmuştur. Biz niye dünyamız için ondan razı olmayalım.” Bu husus da bu konuda bir vasiyetin olmadığını delilidir. Yine bu durum, halifelik işinin ve halifenin vasiyet edilmesinin, günümüzde olduğu gibi bir önem arz etmediğinin de delilidir. Çünkü günümüzde toplum içinde ayrılıkların yaşanmaması için gözetilen asabiyet durumu o zaman dikkate alınmıyordu. İslâm'ın, insanların kâlpelerini birleştirmek ve insanların onun için kendilerini feda etmek hususunda olağanüstü bir etkisi vardı. Bunun sebebi tanıklık etmekte oldukları, (savaşlarda ve zor zamanlarda) meleklerin onlara yardım etmesi, gökyüzünden gelmekte olan haberlerin (vahyin) aralarında konuşulması ve her olayda Allah'ın hitabının yenilenip onlara okunması gibi durumlardı.

İşte mucizelerin ve ilahî olayların birbirini takip etmesi ve meleklerin ardı ardına

gelmesinden dehşete kapılarak (daha önce) alışık oldukları ve dikkate aldıkları bütün değerlerden soyutlanmışlar, İslâm'ın emirlerine itaat etmek ve boyun eğmek ruhu kendilerini kuşatmış ve bunun neticesinde asabiyet gibi durumları dikkate almaya ihtiyaç duyulmamıştır. Halifelik, devlet, halifenin vasiyet edilmesi, asabiyet ve bunun gibi diğer meselelerdeki tavır bu şekildeydi. Ancak bu yardımların ve mucizeler kesilince, bu dönemler geçip gidince, onları kuşatmış olan o muhteşem hava zayıflamaya başlamış ve yönetim yine alışılmış olan şekle dönmüştür. Asabiyet ve diğer durumlar yeniden göz önünde tutulmaya başlanmış, maslahatların ve kötülüklerin değerlendirilmesinde onlar esas alınmış ve devlet (hükümdarlık), halifelik ve halifenin vasiyet edilmesi –iddia ettikleri gibi– çok önemli işler haline gelmiştir.

Hiz. Peygamber döneminde halifeliğin önemli olmadığına (gündeme alınacak kadar önemli bir yer işgal etmediğine) ve bu yüzden bir halife vasiyet etmediğine dikkat et! Sonra ilk halifeler döneminde, savunma, cihad, dinden dönenlerle meşgul olma ve fetihler sebebiyle belli bir öneme kavuşmuştur. Ancak onlar Hiz. Ömer'den naklettiğimiz gibi, halifeyi vasiyet etmek ve etmemek arasında serbestlerdi. Günümüzde ise maslahatların korunup gözetilmesi açısından en önemli işlerden biri olmuştur ve bunun için asabiyet durumu da dikkate alınmaktadır. Çünkü asabiyet bölünmelerin ve insanların birbirlerini yardımsız bırakmalarının önünde bir engel; birleşme ve yardımlaşmanın kaynağı; ve şeriatin amaçları ve hükümlerini gerçekleştirmenin kefil haline gelmiştir.

Üçüncüsü: İslâm'da sahabeler ve tâbiin arasında meydana gelen savaşların durumu. Bil ki onların anlaşmazlıkları (dünyevî meselelerde değil) dinî meselelerde oluyordu ve sahih delillerden ve kabul edilebilir algulamalardan çıkardıkları içtihatların (görüşlerin) farklılaşmasından kaynaklanıyordu. Her ne kadar biz, içtihat ettikleri meselelerde doğru tektir ve iki taraftan sadece biri doğru olabilir, diğeri ise hata etmiştir, diyebilirsek de, hangisinin doğru olduğu, icma (görüş birliği) ile tayin edilemez ve dolayısıyla her iki taraf da (icthadında) doğru olma ihtimali taşır. Bu yüzden kesin bir şekilde şu hatalıdır denemez. Yine icma ile hiçbir hakkında bu günahkârdır denmez. Belki de hata ve günahı uzaklaştırmak noktasında, hepsi de hak üzereydiler ve her müçtehit (görüşünde) isabet etmiştir, dememiz en uygunudur. Sonuçta sahabeler ve tâbiin arasındaki anlaşmazlıklar, zannî olan (kesin delile dayanmayan) dinî meselelerdeki içtihat farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlıklar niteliğindedir. Evet, onlar arasındaki anlaşmazlıkların hükümü budur.

İslâm'da sadece şu kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar bu niteliktedir: Hiz. Ali ile Muaviye; Hiz. Ali ile Hiz. Aişe, Zübeyr bin Avvâm ve Talha bin Ubeydullah; Hiz. Hüseyin ile Yezid; ve Abdullah bin Zübeyr ile Abdulmelik.

Hiz. Ali olayına gelince, Hiz. Osman öldürüldüğünde sahabeler farklı bölgelere dağılmış olduğu için Hiz. Ali'ye biat edilirken orada mevcut değillerdi. Mevcut olanlardan bazıları Hiz. Ali'ye biat ederken, bazıları da sahabelerin toplanıp bir imama biat edilmesi hususunda anlaşmaya varılması için beklemede kaldılar. Sa'd, Saîd, Abdullah bin Ömer, Usame bin Zeyd, Muğîre bin Şu'be, Abdullah bin Selam, Kudâme bin Maz'ûn, Ebû Saîd Hudrî, Ka'b bin Ucre, Ka'b bin Malik, Nu'man bin Beşîr, Hassan bin Sabit, Mesleme bin Muhalled ve Fudâle bin Ubeyd gibi büyük sahabeler de beklemede kalanlar arasındaydı.

Aynı şekilde diğer bölgelerde olan sahabeler de Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını talep ederek ve Müslümanlar arasında şûrâ meclisi toplanıp kimin halife olacağına karar vermesini isteyerek biat etmediler ve işi sürüncemede bıraktılar. Onlar Hz. Ali'nin, işi yumuşaklıkla halletmek için, Hz. Osman'ın katilleri karşısında sessiz kaldığını zannediyorlardı. Yoksa Hz. Ali'nin ona karşı katillere yardım ettiğini düşündükleri için değil. Hâşâ, böyle bir şeyden Allah'a sığınılır. Muaviye açıkça Hz. Ali'yi kınarken, sadece onun sessiz kalmasından dolayı bu kınamayı ona yöneltiyordu.

Sahabeler daha sonra anlaşmazlığa düştüler. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hicret yurdu ve sahabelerin mekanı olan Medine'de bulunanların icmasıyla kendisine biat edildiği ve bu işin tamamlandığı görüşündeydi. Bu yüzden biat etmekten geri kalmış olanların da biat etmeleri gerekiyordu. Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması işini ise, insanların (halifeliği etrafında) bir araya toplanmalarından sonraya bırakıyordu. Çünkü insanlar bir araya gelip halifeliği üzerinde ittifak ettikten sonra onları cezalandırmak mümkün olacaktı.

Diğerleri ise, ehlü'l-hal ve'l-akd meclisi konumundaki sahabelerin farklı bölgele-re dağılmış oldukları için, Hz. Ali'ye biat edilmiş olunmadığını, çünkü ona biat eden çok az sahabe olduğunu, oysa biatın ancak ehlü'l-hal ve'l-akd meclisinin ittifakıyla olacağı görüşündeydiler. Dolayısıyla (ehlü'l-hal ve'l-akd) meclisi konumundaki sahabelerin dışındaki kimselerin veya sahabelerden çok az bir bölümünün seçimiyle biat edilmiş olunmayacağını söylüyorlardı. İşte böylece Müslümanlar düzensizlik ve kargaşa içinde kaldılar. Çünkü bu görüşte olanlar öncelikle Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını ve ondan sonra halife seçmek için bir araya gelinmesini istiyorlardı.

Muaviye, Amr bin As, Mü'minlerin annesi Hz. Aişe, Zübeyr bin Avvâm ve oğlu Abdullah, Talha bin Ubeydullah ve oğlu Muhammed, Sa'd, Said, Nu'man bin Beşir, Muaviye bin Hadîc ve daha önce zikrettiğimiz Medine'de olup da Hz. Ali'ye biat etmeyi beklemeye alan diğer sahabeler bu görüşteydiler.

Ancak kendilerinden sonraki ikinci asırda yaşayanlar, Hz. Ali'ye yapılan biatın geçerli olduğunu ve bütün Müslümanların ona biat etmeleri gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Dolayısıyla onlar Hz. Ali'nin görüşünün ve tuttuğu yolun doğru olduğunu, Muaviye'nin ve onun görüşünde olanların –özellikle de Talha bin Ubeydullah ile Zübeyr bin Avvâm'ın - hatalı olduklarını söylemişlerdir. Bu iki sahabenin özellikle belirtilmesinin sebebi, rivayet edildiğine göre onlar Hz. Ali'ye biat ettikten sonra biatlarını bozmuşlardır. Ancak bununla birlikte tıpkı içtihat edenler⁹⁷ olduğu gibi bunlardan hiç birinin günahkâr olmadıklarını söylemişlerdir. Evet, birinci asırdaki iki görüşten biri olan bu görüş, ikinci asırda icma ile doğru kabul edilmiştir.

Hz. Ali'ye "Cemel Vakası"⁹⁸ ve "Sıffin Savaşı"⁹⁹ öldürülenlerin durumu hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: "Nefsim elinde olana (Allah'a) yemin olsun ki, kalbi

⁹⁷ Hz. Peygamber, (icthâhatetme yeterliliğine sahip olan) bir müçtehidin, içtihat edip isabet ettiğinde iki sevap, hata ettiğinde bir sevap alacağını haber vermektedir.

⁹⁸ Cemel Vakası; hicri 36 (miladî 656) senesinde Hz. Ali ile Hz. Aişe taraftarları arasında Basra yakınlarında meydana gelen savaştır. Bu savaşa "Cemel (Deve) Vakası" denmesinin sebebi, Hz. Aişe'nin bir deve (cemel) üzerinde taraftarlarını idare etmesidir.

⁹⁹ Miladî 657 senesinde, Hz. Ali ile Muaviye arasında Sıffin denen yerde meydana gelmiştir.

tertemiz (imanlı ve halis niyetli) olarak ölenler cennete girerler.” Bu sözle her iki tarafta yer alanları da kastediyor. Bu söz Taberî ve diğerleri nakletmişlerdir.

Bu kişilerden hiç birinin adaleti konusunda en ufak bir şüpheye düşme. Bunun konuda onları lekeleyecek hiçbir şey yoktur. Onların kim olduklarını (yani onların Hz. Peygamber’in sahabeleri olduklarını) biliyorsun. Onların sözlerinin ve fiillerinin (kendilerine göre doğru olduklarına inandıkları) bir dayanakları vardır. Ehl-i sünnete göre onların adil olmaları da bundan kaynaklanıyor. Ancak Mutezile Hz. Ali’ye karşı savaşanlara dil uzatmaktadır ki, insaf sahipleri onların bu sözlerine iltifat etmezler ve kıymet vermezler.

Eğer insaf gözüyle bakarsan Hz. Osman meselesinde ve daha sonra anlaşmazlığa düşen sahabelerin hepsinin mazur olduğunu görürsün. Bütün bunlar, bilineceği gibi, Allah’ın bu ümmeti sınadığı bir imtihandı. Allah Müslümanları düşmanlarına galip getirmiş ve onların ülkelerini Müslümanlara vermişti. Böylece Müslümanlar Basra, Kûfe, Şam ve Mısır’a kadar bir çok ülkelere yerleştiler. Buralara yerleşen Arapların çoğu Hz. Peygamber’le çok fazla beraber olmayan kaba kimselerdi. Hz. Peygamber’in terbiyesi ve edebiyatla edeplenmemişler ve onun ahlakını özümseyememişlerdi. Diğer taraftan henüz kabalık, görgüsüzlük, (ırkçılık ve kabilecilik anlamındaki) asabiyet ve atalarla (ve kavmiyle) övünmek gibi cahiliye gelenek ve değerlerine sahiptiler ve iman vermiş olduğu huzurdan uzaktılar.

İşte bu Araplar İslâm devletinin büyümeye başladığı ilk dönemlerde daha önce iman etmiş olan Kureyş, Kinâne, Sakîf ve Huzeyl kabilelerine mensup muhacirlerin ve ensarın idaresi altındaydılar. Ancak bunlar, nesepleri, sayılarının çokluğuyla övündüklerinden ve yine Farslarla ve Rumlarla savaşmalarından dolayı kendilerini daha üstün görüyorlar ve mevcut durumu kabullenmiyorlardı. Bu Arapların mensup oldukları kabilelerden bazıları şunlardır: Bekir bin Vâil kabilesi, Abdulkays bin Rebîa kabilesi, Yemen ve Temîm kabilelerinden Kinde ve Ezd kabileleri, Mudar kabilelerinden Kays kabilesi.

Yine bu Araplar, Kureyş’i kendilerinden daha düşük görüp onlara itaat etmeyi küçümsediler. Ancak itaat etmek istememelerinin sebebi olarak da onların kendilerine zulüm ve düşmanlık ettiğini, adaletli olmadıklarını, ganimetlerin paylaşılmasında haksızlık yaptıklarını söylüyorlardı. Bu söylentiler yayıldı ve (İslâm devletinin başkenti olan) Medine’ye kadar ulaştı. Onları büyütürken Hz. Osman’a ulaştırdılar. Hz. Osman da bu haberlerin gerçeğini araştırmak için oralara Abdullah bin Ömer, Muhammed bin Mesleme ve Usame bin Zeyd gibi kimseleri gönderdi. Ancak bu kimseler yaptıkları araştırmalar sonunda oradaki idareciler hakkında, onların itham edilmelerine sebep olacak olumsuzluklar görmediler.

Ancak bu bölgelerdeki idareciler hakkında gelen şikayetlerin arkası **kesilmedi**. Bu çirkinlikler (çirkin suçlamalar) yükselerek devam etti. Kûfe valisi olan Velid bin Ukbe’ye içki içtiği iftirası atıldı ve bir grup insan da buna dair şahitlik ettiler. Sonunda Hz. Osman ona içki içme cezasına çarptırdı ve görevinden azletti.

Daha sonra o bölgelerin insanlarını Medine’ye gelip oralardaki idarecilerin görevlerinden alınmalarını istediler. Şikayetlerini Hz. Aişe’ye, Hz. Ali’ye, Talha bin Ubeydullah’a ve Zübeyr bin Avvâm’a da iletiler. Sonuçta Hz. Osman o idarecilerden bazıları görev-

lerinden aldı. Ancak bundan sonra da şikayetleri kesilmedi. Hatta bir keresinde Medine'ye gelmiş olan Kûfe valisi Saîd bin As geriye dönerken yolunu kesmişler ve görevinden alınmış olarak onu geriye göndermişlerdi.

Bundan sonra Hz. Osman ile onunla birlikte Medine'de bulunan sahabeler arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Sahabeler, Hz. Osman'ın (haklarında şikayet olan) valileri görevden almamasını kabullenmiyorlar ve buna kızıyorlardı. Hz. Osman ise o valilerin, ancak adaletlerini ortadan kaldıracak bir şey yaptıklarının sabit olmasıyla görevden alınabileceğini söylüyordu. Daha sonra sahabeler Hz. Osman'ın diğer bazı işlerini de kabullenmiyorlar ve reddediyorlardı. Bu konularda Hz. Osman kendi içtihadına göre hareket ettiği gibi, onların reddedişleri de yine kendi içtihatlarına göre oluyordu.

Sonra ayak takımından kalabalık bir kitle Medine'ye geldi. Bunların gerçek amacı Hz. Osman'ı öldürmek olduğu halde, kendilerini Hz. Osman'dan adaletli davranması istiyor gibi gösteriyorlardı. Bu kitlenin içinde Basra'dan, Kûfe'den ve Mısır'dan gelenler de vardı. Hz. Ali, Hz. Aişe, Zübeyr, Talha ve diğerleri de olayları yatıştırmak ve Hz. Osman'ı görüşünden vazgeçirip valileri görevden almasını sağlamak için bunların yanında yer aldı. Bunun üzerine Hz. Osman Mısır valisini görevinden aldı ve gelenler kısa bir müddet için Medine'den ayrıldılar. Sonra ellerinde taşıdıkları uydurma bir mektupla geri döndüler. İddialarına göre, mektup Mısır valisine götürülüyordu ve içinde de bu insanları öldürmesi yazılıydı. Hz. Osman, bu mektubun kendisi tarafından yazılmadığına yemin etti. Onlar, Mervan senin katibin, onu bize ver, dediler. Mervan da mektubun kendisi tarafından yazılmadığına yemin etti. Hz. Osman'da, Mervan'ın masum olduğuna hükmetmekten başka yapacak bir şey olmadığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Osman'ın evinin etrafını sardılar ve geceleyin, insanların gafil olduğu bir vakitte onu öldürdüler. Böylece fitnelerin kapısı açılmış oldu.

İşte birbiriyle anlaşmazlığa düşen sahabelerin ve tâbiinin her biri meydana gelen bu olaylardan dolayı mazurdur. Hepsisi de dinin emrine önem veriyor ve dinin hiçbir hususunu ihmal etmiyordu. Her biri meydana gelen olaylara bakıyor ve içtihatla bulunuyordu. Allah onların bütün hallerinden haberdardır ve en iyi şekilde onları bilir. Bizlerin ise onlar hakkında, hayırdan başka bir şey düşünmemiz gerekir. Çünkü onların halleri ve onlar hakkında söylenmiş doğru sözler bunu gerektiriyor.

Hz. Hüseyin'in Öldürülmesi:

Hz. Hüseyin'in durumuna gelince, Yezid'in fasıklığı (dinin emir ve yasaklarına aykırı işler yapması) hersek tarafından anlaşıp ortaya çıkınca, Kûfe'deki ehl-i beyt taraftarları Hz. Hüyesin'e haber göndererek Kûfe'ye gelmesini, (Yezid'e karşı) ona destek vereceklerini söylediler. Hz. Hüseyin de, fasıklığından dolayı Yezid'e isyan edilmesi gerektiğini düşündü. Özellikle de buna güç yetirebilecek biri için. Kişisel ehliyeti (yeterliliği) ve toplumsal gücü ile buna güç yetirebileceğini zannetti. Kişisel ehliyeti konusundaki zannı doğruydu, ancak toplumsal gücü konusunda hatta etmişti. Bu hususta Allah onu bağışlasın.

Çünkü Mudar'ın asabiyeti Kureyş'te, Kureyş'in asabiyeti Abdi Menaf oğullarında, Abdi Menaf oğullarının asabiyeti ise Emevilerdeydi. Kureyş ve diğer insanlar Emevilerin

bu durumunu biliyor ve inkar etmiyorlardı. Sadece İslâmiyetin başlangıcında –insanların vahyin gelişi, meleklerin Müslümanlara yardım edişi gibi olağanüstü hallerle meşgul olmalarından dolayı- unutulmuştu.

Evet, insanlar bu gibi olağanüstü haller karşısında cahiliye alışkanlıklarını, asabi-yetini ve eğilimlerini unutmuşlardı. Geriye sadece dinin korunması ve müşriklerle cihad etmeye yarayacak tabii asabiyet kalmıştı. Bu işler de ise hükmedici ve yönlendirici olan dindi. Cahiliye adetleri ise dışlanmış ve atıl bir durumdaydı. Ancak (Hz. Peygamber’in vefatından sonra) vahyin ve olağanüstülüklerin kesilmesiyle işler bir nebze daha önceki yerleşik geleneklere döndü. Asabiyet durumu da daha önceki haline ve sahiplerine döndü. Mudar kabileleri de daha önce olduğu gibi yeniden Ümeyye oğullarına (Emevilere) itaat etmeye başladılar.

Böylece Hz. Hüseyin’in bu konudaki hatası açığa çıkmış oluyor. Ancak onun bu yanlışlığı dünyevi bir meselede olduğu için ona zarar vermez. Şer’î hüküm ise onun zannına bağlı olduğu için, bu konuda hatalı değildir. Çünkü o, bu işe güç yetirebileceğini sanıyordu. Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer, kardeşi Muhammed bin Hanefiyye ve diğerleri onu Kûfeye gitme düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmışlar, onun bu konuda hata yaptığını anlamışlar, ancak o Allah’ın dilemesinden dolayı, kolduğu yoldan dönmemiştir.

Hz. Hüseyin’in dışında Hicaz’da, Yezid’in yanında Şam’da ve Irak’ta bulunan diğer sahabeler ve onlara tâbi olanlar ise, Yezid fasık da olsa, ona isya etmek büyük kargaşalıklara ve kan dökülmesine sebep olacağı için bunu caiz görmemişlerdir. Onun için böyle bir şeye kalkışmamışlar, Hz. Hüseyin’e tâbi olmamışlar, ancak onun yaptığını da inkar etmemişler ve onu (böyle yaptığından dolayı) günahkâr saymamışlardır. Çünkü o örnek alınacak bir müçtehtittir.

Hz. Hüseyin’e muhalefet eden ve ona yardım etmeyen bu insanları günahkâr sayma yanlışına düşmekten sakın. Çünkü onlar sahabelerin çoğunluğuydu ve Yezid’in yanında olup, ona isyan edilmesi görüşünde değillerdi. Ancak Hz. Hüseyin de Kerbala’da savaşırken, kendi fazileti ve hakkına, onları şahit gösteriyordu. Şöyle diyordu: “(Benim durumumu) Cabir bin Abdullah’a, Ebû Saîd Hudrî’ye, Enes bin Malik’e, Sehl bin Saîd’e, Zeyd bin Erkam’a ve bunlar gibi olanlara sorun.” Onların kendisine yardım etmeyişi kınamıyordu. Çünkü biliyordu ki, Yezid’e isyan etmek nasıl kendi içtihadından kaynaklanıyorsa, bu şekilde hareket etmeleri de onların içtihatlarından kaynaklanıyordu.

Aynı şekilde sakın Hz. Hüseyin’in öldürülmesinin, -nebizi (hurma şirasını) haram (içki hükmünde) kabul eden Şafii ve Malikilerin, bunu caiz kabul edip için Hanefilere had cezası uygulamasına benzeterek- doğru olduğunu sanma. Çünkü her ne kadar Hz. Hüseyin’in hareketi onların (sahabelerin) içtihatlarına aykırı idiyse de, Yezid’in, Hz. Hüseyin’le savaşması da bu sahabelerin içtihatlarından kaynaklanmıyordu. Aksine Hz. Hüseyin ile savaşmak, Yezid ve taraftarlarının kendi görüşüydü. Şöyle düşünme: Yezid fasık da olsa, sahabeler ona isyan etmeyi caiz görmemişlerdir. Dolayısıyla Yezid’in yaptıkları onlara göre doğrudur.

Bil ki, fasık birinin ancak meşru (şeriata uygun) işlerine itaat edilir. O sahabelere göre isyan edenlere karşı savaşmanın şartı, (kendisine isyan edilen) imamın (devlet baş-

kanının) adil olmasıdır ki bizim meselemizde bu şart eksiktir (yani Yezid adil olma şartını taşımamaktadır). Dolayısıyla Yezid’le birlikte veya Yezid için Hz. Hüseyin ile savaşmak caiz değildir. Aksine onunla savaşmak Yezid’in tartışmasız fasıklık olan işlerinden biridir. Onun için bu savaşta öldürülen Hz. Hüseyin içtihat ve hak üzere hareket eden ve sevaba nail olan bir şehittir. Aynı şekilde Yezid’in yanında olan (yukarıda değinilen sebeplerden dolayı Yezid’e isyan etmenin caiz olmadığını söyleyip Hz. Hüseyin’e yardım etmeyen) sahabeler de içtihat ve hak üzerine hareket etmişlerdir.

Kadı Ebû Bekir bin Arabî El-Maliki “El-Avâsım Ve’l-Kavâsım” isimli kitabında, bu meseleyle ilgili olarak dile getirdiği görüşünde yanılmıştır. O kitabında söyledikleri şu anlamdadır: “Hüseyin, dedesinin (yani Hz. Peygamber’in) getirdiği şeriata göre öldürüldü.” Ancak bu görüş yanlıştır. Onun bu yanlış düşmesinin sebebi, (kendisine isyan etmenin caiz olmadığı imamin) adil olması gerektiğini gözden kaçırmasıdır. Zaten kendi zamanında diğer görüş sahipleriyle yaptığı savaşta, imamlığı ve adaleti noktasında, kim Hz. Hüseyin’den daha adildi ki?

Abdullah bin Zübeyr’in (Abdumelik bin Mervan’a) isyan edişine gelince, o da (isyan edilmesi gerektiği hususunda) Hz. Hüseyin gibi düşünmüş ve (kişisel yeterliliği ve toplumsal gücü konusunda da) onunla aynı zannı paylaşmıştır. Ancak onun toplumsal gücü konusundaki yanılığı daha büyüktür. Çünkü (Abdullah bir Zübeyr’in kavmi olan) Esed oğulları ne cahiliye döneminde ne de İslâm’dan sonra Emevîlere karşı koyacak bir güçte olmamıştır.

Hz. Ali ve Muaviye arasındaki mücadelede hatalı tarafın muhalefet tarafı 8Muaviye) olduğu söylenebilmesine karşılık, aynı şeyin burada söylenmesi mümkün değildir. Çünkü birincisinde (Hz. Ali’nin haklı olduğuna dair) görüş birliği vardır; burada ise böyle bir şey göremiyoruz. (Hz. Hüseyin ve Yezid arasındaki mücadelede ise) Yezid’in hatalı olduğunu onun fasıklığı ortaya koymaktadır. Ancak Abdullah bin Zübeyr ile savaşan Abdumelik ise insanların en adiliydi. İmam Malik’in onun fiilini delil olarak alması, yine Abdullah bin Abbas ve Abdullah bin Ömer’in Hicaz’da beraber oldukları Abdullah bin Zübeyr’e değil de ona biat etmeleri, onun adaletine delil olarak yeter. Diğer taraftan çok sayıda sahabe, Abdullah bin Zübeyr’e geçerli bir biat yapılmadığı görüşündedirler. Çünkü ona yapılan biatta –Mervan’a yapılan biatta olduğu gibi- ehlü’l-hal ve’l-akd hazır bulunmamıştır. Bu bakımdan Abdullah bin Zübeyr’in durumu farklıdır. Tam olarak hangisinin hatalı olduğu söylenemese de, görünüşte hepsi de hak için çalışan müçtehitlerdir. Bu söylediklerimize göre Abdullah bin Zübeyr’in öldürülmesi –amacı ve mücadelesi hak için olduğundan dolayı sevaba hak kazanan bir şehit olmasına rağmen- İslâm hukukunun kurallarına uygundur.

Ümmetin en hayırlıları olan sahabelerin ve tâbiinin yaptıklarının bu şekilde yorumlanması gerekir. Eğer onları kötüleyip karalayacak olursak, geriye adalet ile nitelenecek kim kalır. Hz. Peygamber şöyle diyor: “İnsanların en hayırlıları benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir (bunu iki veya üç kere tekrarladı). Ondan sonra yalan yayılır.” Hz. Peygamber bu hadiste, hayırlı olmayı -ki bu adalettir- ilk dönemde yaşayanlar ile onlardan sonra gelenlere tahsis etmiştir. Onun için kendini onlara dil uzatmaya alıştırmaktan ve onların yaptıkları şeyler konusunda aklını karıştıracak şüphelere düşmek sakın. Onların yaptıkları hakkında gücünün yettiği kadar hep doğruluğu ara;

şüphesiz onlar, haklarında böyle düşünölmeye insanların en layık olanlarıdır. Onlar ancak çok açık delillere dayanarak ihtilafa düşmüşlerdir. Ve sadece cihad yolunda ve hakkı üstün kılmak için savaşmışlar ve öldürölmüşlerdir. Yine onların ihtilaflarının, ümmetin kendilerinden sonra gelenleri için rahmet olduğuna inan. Her bir fert onlardan birini seçip örnek alır ve kendisine kılavuz edinir. Bu husus iyice anlaşölsün ve Allah'ın yarattıklarındaki hikmet açığa çıksın. Bil ki, Allah her şeye güç yetiren, kendisine sığınölacak ve dö-nölecek olan ve her şeyi en iyi bilendir.

Halifeliğin Dînî Görevleri Hakkında

Halifeliğin özünün, Hz. Peygamber'e vekaleten dini korumak ve dünyevî siyaseti yürütmek olduğu açıklanmıştı. Hz. Peygamber iki konuda faaliyette bulunuyordu: Birincisi, din konusunda. İnsanlara tebliğ etmekle emrolunduğu şer'i sorumlulukların gereklerine göre hareket ediyor ve insanları bunlara yönlendiriyordu. İkincisi, dünyevî siyasetin yürütülmesi ve bunun bir gereği olan toplumun (Umrânın) çıkarlarının gözetip korunması. Toplumun (toplumsal hayatın) insan için zorunlu olduğunu ve toplumun çıkarlarının korunmasının da aynı şekilde zorunlu olduğunu daha önce söylemiştik. Çünkü bu ihmal edilirse düzen bozulur. Yine toplumun çıkarlarının korunması için hükümdarın ve onun otoritesinin yeterli olduğunu da söyledik.

Evet, eğer toplumun çıkarlarının gözetilip korunması şariat hükümlerine göre yapılırsa, o zaman bu amaç en mükemmel şekilde gerçekleştirilmiş olur. Çünkü (şariat hükümlerinin koyucusu olan Allah) toplumun ve insanların çıkarlarını en iyi bilendir. Hükümdarlık (devlet) islâmî olduğu takdirde, (hükümdarlık görevi de) halifelik kapsamı içinde yer alır. İslâmî olmazsa (halifelikten soyutlanmış olarak) tek başına mevcut olur. Her iki şekilde de, bir plan çerçevesinde devletin işlerinin görüldüğü makamlar ve görevler vardır ve yine bunların dağıtılacağı devlet adamları vardır. Bu kişilerden her biri hükümdarın tayin etmesiyle bu görevlerden birini yerine getirirler. Böylece hükümdar yönetimini yürütmüş ve hükümdarlığını ifa etmiş olur.

Halifelik makamına gelince, her ne kadar -bahsettiğimiz açıdan (devlet işlerinin yürütülmesi açısından)- hükümdarlık sıfatı onda toplanmış olsa da, halifeliğin dinî sorumlulukları açısından, sadece İslâm halifelerine özgü olan görevler ve makamlar vardır. Şimdi sadece halifelige özgü olan dini görevler ve makamlardan bahsedelim. Daha sonra hükümdarlığın yönetime ilişkin görev ve makamlara döneceğiz.

Bil ki namaz, fetva vermek, yargı, cihad ve (devletin) hesap işleri gibi dinî ve şer'i

görevlerin hepsi büyük imamlık olan halifelikte toplanmıştır. Evet, halife sanki büyük imam ve her şeyin kendisinde toplandığı bir kök gibidir. Bütün bu görevler ondan dallanıp budaklanır ve onun kapsamına girer. Çünkü halife genel olarak ümmetin dinî ve dünyevî bütün işlerine bakar ve Allah'ın bu konulardaki hükümlerini yerine getirir.

Namaz imamlığına gelince, o bu görevler içinde en yüksek olanıdır. Hatta birlikte halifelik kapsamı içinde yer aldıkları hükümdarlıktan (devlet başkanlığından) bile üstündür. Nitekim sahabeler, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'i namaz kıldırmak için vekil tayin etmesini, dünyevî siyasetin yürütülmesi (devlet başkanlığı) için de vekil tayin ettiğinin delili olarak kabul etmişlerdir. Şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber bizim dinimiz için ondan razı olmuştur. Biz niye dünyamız için ondan razı olmayalım." Eğer namaz, dünyevî siyasetten üstün olmasaydı, böyle bir kıyaslama geçerli olmazdı.

Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra bil ki, şehirlerdeki camiler iki çeşittir: Birisi cuma ve bayram namazları için hazırlanmış olan ve bütün insanların geldiği büyük camiler. Diğeri ise, belirli bir topluluğa ve mıntıkaya ait camilerdir. Bunlar, genel (cuma ve bayram) namazları için değildir. Büyük camilerin idaresiyle bizzat halife veya onun görevlendireceği emir, vezir ya da kadı ilgilenir ve beş vakit namazı, cuma namazını bayram namazlarını, (güneş ve ay tutulduğunda kılınan) husuf namazlarını ve (yağmur duası için kılınan) istiskâ namazını kıldıracak imamı tayin ederler. Büyük camilerin imamının bu şekilde (yani halife veya görevlendireceği kişiler tarafından) atanması bir zorunluluk değil, daha güzel olduğu içindir. Çünkü böylece halkın genel çıkarlarıyla ilgili hiçbir şey halifenin emrinin dışında gerçekleşmemiş olur. Ancak bazıları cuma namazını kıldıracak imamın, bu şekilde atanmış olmasının şart olduğunu söylerler. Dolayısıyla onlara göre bu camilerin imamlarının bizzat halife veya onun görevlendireceği kişiler tarafından atanması şarttır.

Belirli bir topluluğa ve mıntıkaya ait camilerle ise halifenin veya bir emirin ilgilenmesine ihtiyaç olmayıp, onların bulundukları yerdeki insanlar ilgilenirler.

Büyük camilere imam atanmasıyla ilgili şartlar fıkıh kitaplarında, Maverdi tarafından telif edilen "Ahkamu's-Sultaniyye" isimli kitapta ve yine bu konuyla ilgili diğer kitaplarda uzun uzun açıklanmıştır. Onun için biz burada sözü uzatmıyoruz. İlk halifeler bu göreve başkalarını tayin etmezler, bizzat kendileri yerine getirirdi. Namaz sırasında öldürülmüş halifeler¹⁰⁰ ve yine bu halifelerin namaz vakitlerini dört gözle beklemeleri, onların nasıl bu işi doğrudan üstlendiklerine ve başkalarını vekil tayin etmediklerine tanıklık etmektedir. İlk halifelerden sonra gelen Emevî halifeleri de bu görevi bizzat kendileri yerine getiriyorlar ve buna büyük önem veriyorlardı.

Halife Abdulmelik, hâcibine¹⁰¹ şöyle demiştir: "Üç kişi dışında seni kapıma (insanların yanına girmesine) engel olarak atadım: Bu üç kişi: Yemek getiren, çünkü geciktirilirse yemek bozulur; namaza çağıran, çünkü o Allah'a davet etmektedir; ve postacı, çünkü onun gecikmesi ülkenin uzak bölgelerindeki düzenin bozulmasına yol açar."

Ancak devlet yönetimi hükümdarlık şekline dönüşüp, (hükümdarlığın özelliklerinden olan) düşmanlık ve şiddet faktörlerinin ortaya çıkması ve yine din ve dünya işle-

¹⁰⁰ Hz. Ömer namaz kıldırırken, Hz. Ali de namaza giderken öldürülmüştür.

¹⁰¹ Hâcib, koruma ve kapıcılık görevlerini yapan kişi.

rinde hükümdarların kendilerini diğer insanlardan üstün görmeleri sebebiyle, namaz kıldırmak için başkalarını tayin etmişlerdir. Bazen verdikleri önemden dolayı, bayram ve cuma namazları gibi genel namazları, kendilerinin kıldırdığı da oluyordu. Devletlerinin başlangıcında Abbâsî ve Ubeydî halifelerinin pek çoğu da böyle yapıyordu.

Fetva meselesine gelince, bu konuda halifenin görevi, ilim ve tedris ehlini araştırıp, fetva verme işini buna layık ve ehil olanlara tevdi etmek ve bu konuda onlara gerekli yardımı sağlamaktır. Diğer taraftan da fetva vermeye ehil olmayanların fetva vermesine engel olmak ve onları bundan sakındırmaktır. Çünkü bu iş Müslümanların dinleriyle ilgili genel maslahatlardan olduğu için, ehil olmayanların bu işe girişip insanları saptırmasına engel olmak için halifenin bu konuyla ilgilenmesi ve kontrol altında tutması gerekir.

Müderrislerin görevi ise, ilmin öğretilmesi ve yayılması işini üstlenmek ve bunun için camilerde oturmaktır. Ancak ders verdikleri camiler, idaresini ve imam atama işini halifenin üzerine aldığı büyük camilerdense, buralarda ders okutmak için de izin alınması gerekir. Diğer camilerde ise bunu için izin alınmasına gerek yoktur. Ancak hem (fetva veren) müftülerin, hem de (ders okutan) müderrislerin, kendilerini yeterli ve ehliyetli olmadıkları şeylere girişmekten sakındırmaları gerekir. Aksi takdirde kendilerine başvuran kimseleri yoldan çıkartıp saptırırlar. Bir hadiste şöyle denmiştir: “Fetva vermeye en cüretkâr olanınız, cehenneme girmeye en cüretkâr olanınızdır.” Onun için sultanın, bu konuda (ehil olanlara) izin vermek ve (ehil olmayanları) sakındırmak suretiyle genel maslahatın gereklerini gözetip yerine getirmesi gerekir.

Yargı (kadâ) işi de, halifelğin görevleri kapsamındadır. Çünkü bu makam, insanlar arasındaki husumetleri ve anlaşmazlıkları, Kur'an ve sünnet hükümlerine göre, ortadan kaldırma makamıdır. İslâm'ın ilk dönemlerinde halifeler bu görevi bizzat kendileri yerine getiriyorlar ve başkalarına havale etmiyorlardı. Bu işi bakmaları için birilerin atayan ilk kişi Hz. Ömer'dir. Bu göreve Medine'de Ebû'd-Derdâ'yı, Basra'da Şurayh'ı ve Kûfe'de ise Ebû Musa Eş'ârî'yi atamıştır. Hz. Ömer, yargılamanın genel hükümlerini yeteri derecede içeren meşhur mektubunu Ebû Musa'ya hitaben yazmıştır. Orada şöyle diyor:

“Yargı (husumetleri ve anlaşmazlıkları çözmek) apaçık bir farz ve tâbi olunan bir sünnettir. Sana bir anlaşmazlık getirildiğinde, onu iyice anla. Mesele senin için açıklığa kavuştuğunda da (hükümünü ver ve) onu uygula. Çünkü uygulanadıktan sonra doğruyu söylemenin bir faydası yoktur.

Tavır ve hareketlerinde, insanlara karşı eşit ve adaletli davran ki, güçlü ve üstün olan haksız bir şekilde kendi lehine hüküm vereceğin hevesine kapılmasın, zayıf olan da senin adil bir hüküm vereceğinden ümidini kesmesin.

Delil göstermek iddia sahibine (davacıya), yemin etmek de iddiayı inkar edene (davalıya) düşer.

Bir haramı helal, bir helali de haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh olmak (anlaşmaya varmak) caizdir.

Dün vermiş olduğun ve üzerinde tekrar düşündükten sonra doğru olmadığını anladığın bir hüküm, (bu gün doğru olduğuna inandığın) hükmü vermene engel olmasın.

Esas olan hakka (doğru olana) dönmendir. Çünkü doğru daha eskidir. Doğruya dönmek, yanlışta devam etmekten daha hayırlıdır.

Kur'an'da ve sünnette olmayan ve tereddüt ettiğin bir meseleyle karşılaştığında iyice düşün, onun benzerlerini öğren ve onlarla kıyas ederek hüküm ver.

Bir hak iddia edene, buna ilişkin delillerini getirmesi için süre ver. (Bu süre içinde) delillerini getirirse hakkını alır, aksi takdirde onun aleyhine hüküm ver. Şüphesiz bu şekilde hareket etmek şüpheleri ortadan kaldırmak için en uygun yoldur.

Müslümanlar adildir ve birbirleri hakkındaki şahitlikleri geçerlidir. Ancak had cezasına çarptırılarak kırbaçlanmış olanlar, yalan yere şahitlik yaptığı sabit olanlar ve yalan yere kendisini nesep veya dostluk bağıyla birilerine nispet edenler bunun dışındadır. Çünkü Allah onların yeminlerini ve şahitliklerini geçersiz saymıştır.

Kararsızlık ve endişeden, bıkkınlıktan ve (davanın taraflarına) oflayıp püflemekten sakın. Çünkü doğru yerde, hak için kararlı ve sabit olmaya Allah'ın verdiği sevap çok büyüktür ve Allah böyle yapanın adını yüceltir. Vessalam."

Halifelerin, esasen kendi görevleri arasında olsa da, yargı işini başkalarına tevdi etmelerinin sebebi, genel siyaseti yürütmek, cihad, fetihler, sınırların korunması gibi çok fazla meşguliyetlere sahip olmalarıdır. Taşındıkları büyük önemden dolayı bu işleri başkalarına havale etmezlerdi. Bu yüzden kendi yüklerini hafifletmek için, yargı işini yürütmek için başkalarını atarlardı. Yine de bu göreve, nesep yada dostluk bağıyla kendi asabiyetinden olan kişileri atarlardı.

Bu makamın hükümleri ve şartları fıkıh kitaplarında ve özellikle de devlet yönetimine (ahkamu's-sultaniyye'ye) ilişkin kitaplarda açıklanmıştır. İlk halifeler döneminde hakim (kadı'nın) görevi sadece insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. Ancak daha sonra halifelerin ve hükümdarların büyük siyasetle (devletin genel yönetimiyle) meşgul olmalarından dolayı, tedrici olarak kendilerine başka görevler de havale edildi. Sonuçta anlaşmazlıkları çözenin yanında delilerin, yetimlerin, müflislerin ve sefihlerin (menfaatini düşünemeyip mallarını ölçsüzce harcayanların) hacir altına alınması; Müslümanların vasiyet ve vakıf işleri; kendilerini evlendirecek velilerin bulunmaması durumunda –bunu halifenin görevi kabul edenler için- dulların evlendirilmesi; yolların ve binaların iyileştirilip onarılması; kendilerine güven duyulması için bilgi, tecrübe ve adalet yönünden şahitlerin, memurların ve vekillerin durumunun araştırılması gibi Müslümanların genel maslahatlarıyla ilgili işler de kadılara havale edildi.

Daha önce halifeler, kadıları şikayetlere bakmaları için görevlendiriyorlardı. Bu ise, yönetimin otoritesi ile yargı adaletinin iç içe girdiği karma bir görev olup, zalime zulmünden el çekirmek için güçlü ve caydırıcı bir otoriteye ihtiyaç duyar. Bu şekilde o daha önce kadıların ve başkalarının güç yetiremediği şeyleri yerine getirir. Böylece kadı açık delilleri ve ikrarı değerlendirir, emarelere ve karinelere dayanır, doğrunun açık bir şekilde ortaya çıkması için hüküm vermeyi erteler, tarafları anlaşmaya yöneltir ve şahitlere yemin ettirir. İşte bütün bunlar kadı'nın bakacağı şeylerden daha geniştir.

İlk halifeler Abbasilerden Mühtedî dönemine kadar bu görevi doğrudan kendileri yapıyorlardı. Ancak bazen de bu görevi kadılarına tevdi ediyorlardı. Örneğin, Hz.

Ömer'in, İdris Havlânî'ye, Me'mun'un, Yahya bin Eksem'e ve Mu'tasım'ın, Ahmed bin Ebû Davud'a tevdi ettiği gibi. Yine kadıları askerlerin başına komutan olarak atadıkları da oluyordu. Örneğin kadı Yahya bin Eksem, halife Me'mun döneminde yazın Rumlara karşı düzenlenen seferle katılırdı. Endülüs Emevî devleti hükümdarı Abdurrahman Nasır'ın kadısı Münzir bin Said'te aynı şeyi yapardı. Bu görevlere atamalar ancak halife veya halifenin atama yetkisi verdiği vezirler ya da hakimiyete ele geçirmiş sultanlar tarafından yapılırdı.

Abbâsî devletinde, Endülüs Emevî devletinde, Mısır ve Mağrib'teki Ubeydiyyîn devletinde, işlenen suçlara bakmak ve cezaları tatbik etmek şurtanın (polisin) işiydi. Söz konusu devletlerde bu iş, dinî ve şer'î görevlerden birini teşkil ediyordu. Ancak bu işlere bakmak yargılama hükümlerinin (kurallarının) sınırlarını biraz aşıyordu. Töhmte (suçlamaya) dayanarak hüküm veriliyor, suç sabit olmadan önce caydırıcı cezalar veriliyor, hadler¹⁰² infaz ediliyor, kısasa hükmediliyor, suç işlemekten vazgeçmeyenlere tazir¹⁰³ ve tedip cezaları uygulanıyordu.

Sonra bu devletlerde halifeliliğin göz ardı edilmesiyle, bu iki görev de unutulmuş gibi terk edildi. Şikayetlere bakmak görevi yeniden –halife tarafından buna yetkili kılın-sın veya kılınmasın- (gücü elinde bulunduran) sultana geçti. Polisin yerine getirdiği görev ise ikiye ayrıldı: (Birincisi), suç isnadında bulunmak, hadleri infaz etmek, kısasları uygulamaktır ve bunun için, şer'î hükümlere başvurmadan siyasetin gereklerine göre hükmeden bir hakim tayin edilir. Bu kişi bazen vali, bazen de polis olarak isimlendirildi. (İkincisi) tazir cezasını gerektiren suçlar ile şer'an sabit olan had cezalarını gerektiren suçlara bakmak ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz kadılara bırakıldı.

Çağımızda durum bu şekildedir. Artık bu görev devlete hakim olan asabiyyetin elinden çıkmıştır. Çünkü daha önce yönetim, dinî ve halifelik niteliğinde olduğundan, bu görev de dinî vazifelerden bir kabul edildiğinden, bu göreve ancak kendi asabiyyetlerinden olan ve yeterliliğine güvendikleri kimseleri atarlardı. Kendi asabiyyetlerinden olanlar, Araplar (yani kendilerine kan bağıyla bağlı olanlar) olabileceği gibi, köleleri ve himayeledine aldıkları kimseler de olabilmektedir. Ancak hilafet (hilafetin misyonu) ortadan kalktıktan ve iş tamamen hükümdarlığa dönüştükten sonra, bu görev hükümdarlığa biraz uzak düştü. Çünkü bu görev hükümdarlığın sıfatlarında ve vazifelerinden değildir.

Daha sonra yönetim Arapların elinden tamamen çıkıp Türkler ve Berberiler gibi diğer kavimlerin eline geçti. Böylece halifelik vazifelerinden biri olan bu görev, asabiyyetinden (asabiyyeti elinde bulunduran güçten) iyice uzaklaştı. Bunun sebebi şudur: Araplar şeriatı (kendi) dinleri, Hz. Peygamber'i kendilerinden biri ve onun koyduğu hükümleri de takip edecekleri (kendi) yolları olarak görüyorlardı. Diğerleri ise böyle görmüyordu. Onlar sadece İslâm'a inanmış olmalarından dolayı, meseleye bir nevi hürmet ve saygıyla yaklaşıyorlardı. Onun için bu görevlere, kendi asabiyyetlerinden olmayan, daha önceki halifelik dönemlerindeki gibi bu görevlere ehil olan kimseleri atadılar.

Bu görevlere ehil olan kimseler ise yüzlerce yıldır devletin sağladığı refaha ve bol-

¹⁰² İslâm ceza hukukunda hadler, belirli bazı suçlara İslâm'ın tayin ettiği cezalardır. Hadleri gerektiren suçlar beştir: Zina, hırsızlık, içki içmek, namuslu bir kadına zina iftirası atmak ve yol kesmek.

¹⁰³ Had cezalarını gerektirmeyen suçlara verilen cezalardır. Tazir cezasının en üst sınırı, had cezalarının en alt sınırını geçmemek şartıyla, işlenen suçun niteliğine göre kadı tarafından tayin edilir.

luğu alışmışlar, bedevîliklerini, haşinlik ve sertliklerini unutmışlardır. Adetleri, nimetleri ve bolluğuyla tamamen medenî hayata alışmışlar, kendilerini bu tür alışkanlıklardan uzak tutmamışlardır. İşte halifelik dönemlerinden sonra gelen hükümdarlık dönemlerinde bu görevleri, (asabiyet yönünden) kuvvetleri bulunmayan ve şehirlerde yaşayan bu kimseler yürütüyordu. Hükümdarlığı elinde bulunduran asabiyetten uzak oluşları, lüks ve sefahata gömülmelerinden dolayı zelim duruma düşmüşlerdi.

Devlet içinde sadece dini bir görev olan şeriat hükümlerinin uygulayıcıları oldukları için itibar görüyorlardı. Ancak onlara gösterilen bu ilgi bizzat kendilerine değil, şer'i bir makam olan görevlerine duyulan saygıdan kaynaklanıyordu. Yoksa hiçbir şekilde devlet içinde söz sahibi değillerdi. Şûrâ meclisinde hazır bulunuyorlar ise de, bunun hiçbir kıymeti yoktu ve tamamen formaliteden ibaretti. Çünkü orada söz sahibi olanlar, gücü elinde bulunduranlardır. Gücü olmayanın alınacak kararlarda bir etkisi de yoktur. Belki onlardan şer'i hükümler soruluyor ve fetvalar alınıyordu. Başarıya ulaştıracak olan Allah'tır.

Bazıları söylediklerimizin gerçeği ifade etmediğini, hükümdarların, fakihleri ve kadıları şûrâ meclisinden çıkartmalarının bir hata olduğunu düşünebilir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Alimler peygamberlerin varisleridir." Ancak bil ki, mesele onların sandıkları gibi değildir. Hükümdarın yönetimi, toplumun (Umrânın) tabiatının gereklerine göre yürür. Aksi takdirde siyasetten (toplumu yönetmekten) uzaklaşır. Bu kimselerin yaşadığı toplumun tabiatı ise, onların şûrâ meclisinde etkin bir konumda olmalarını gerektirmiyor. Çünkü şûrâ meclisinde karar almak veya kararı feshetmek, ancak bunları yapmaya güç yetirebilecek asabiyet sahiplerinin işidir. Bir asabiyeti olmayan kimse ise ne kendi işinin idaresine haktır ne de kendisini koruyabilir. Aksine başkalarının bakım ve koruması altındadır. O halde onun şûrâ meclisinde etkin bir konumda olmasını ve orada bir itibara sahip olmasını gerektirecek şey nedir? Belki orada bulunmasının tek sebebi sadece şer'i hükümler için kendisine danışılması ve özellikle de fetva istenmesidir.

Siyasi meselelerde ise kendisine danışılacak bir konumda olmaktan çok uzaktır. Çünkü bir asabiyete sahip olmadığı gibi, siyasi durumları ve siyasetin kurallarını da bilmez. Hükümdarlar ve emirlerin onlara gösterdikleri ikram ve itibarın tek sebebi dindeki güzel inanışlarına ve bir şekilde nispet edildikleri şeye (yani şer'i ilimlere) saygı ve hürmetlerinden dolayıdır.

Hz. Peygamber'in "alimler peygamberlerin varisleridir" sözüne gelince, genel olarak çağımızdaki alimlerin yaptıkları ibadetlerle ve diğer hususlarla ilgili şer'i hükümleri sözlü olarak ihtiyaç sahiplerine aktarmaktan ibarettir. En büyüklerine varıncaya kadar durumları budur. Onların çok az bir kısmı –ve bazı durumlarda- sözlü olarak naklettikleri bu hükümleri, pratik hayatlarına yansıtmaktadırlar. Oysa ilk Müslümanlar ve takva sahipleri –Allah onlardan razı olsun- şeriatı ve onun hükümlerini, hayatlarında yaşamak suretiyle (başkalarına) taşıyorlardı.

İşte şer'i hükümleri sadece sözlü olarak değil, onları özümseyerek ve bizzat hayatlarında yaşarak nakleden alimler peygamberlerin varisleridir. Tıpkı Kuşeyrî'nin risalesinde bahsedilenler gibi. Bu iki özelliği kendisinde toplayanlar (şer'i hükümleri sözlü olarak

ve hayatlarında yaşayarak nakledenler) gerçek alimlerdir ve peygamberlerin varisleridir. Tâbiin fakihleri, dört mezhep imamı ve onların yolundan gidenler gibi. Eğer bir alim bu iki özellikten sadece birini kendisinde taşıyacak olsa, peygamberlere varis olmaya, (bildiklerini yaşayan) abid, bildiklerini yaşamayıp (sadece sözlü olarak aktaran) fakihten daha layıktır. Çünkü abid, en azından bir sıfatı ile peygamberlere varis olmaktadır. Bildiklerini yaşamayan fakihin ise varis olabileceği her hangi bir şey yoktur. O sadece işlerin şer'i hükümlere göre nasıl yapılacağını aktaran bir sözcüdür. Çağımızın fakihlerinin çoğu böyledir. "İman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az." (Sa'd Sûresi, 24).

Adalet (Noterlik):

Adalet (noterlik), yargıya bağlı ve onun işleyiş vasıtalarından olan dini bir görevdir. Bu görevin özü, hakimın izniyle, insanların lehlerine ve aleyhlerine olacak durumlarda (daha önce tutulmuş kayıtlarla) şahitlik görevini yerine getirmektir. İnsanların haklarının ve mülklerinin korunması için, borçlanmalar ve diğer işlemler kayıt altına alınır ve anlaşmazlık durumlarında delil olarak kullanılır.

Bu görevi yapacak olanlarda aranan şart, şeriatın ölçülerine göre adaletli olması ve (adalet sıfatını ondan kaldıracak) niteliklerden uzak bulunmasıdır. Sonra da insanlar arasındaki ilişkilere ait kayıtları ve sözleşmeleri, hem (kayıt tekniği açısından) düzenli bir şekilde tutacak, hem de bu sözleşmelerin şer'i hükümlere göre geçerlilik şartlarını taşıyıp taşımadığını kontrol edecek bir yeterlilikte olması gerekir. Dolayısıyla bu hususlara ilişkin fikhî bilgileri bilmesi gerekir. Bu şartları sürekli olarak taşımaya devam etme gerekliliğinden dolayı, bu görevi yerine getirmek adaletli kimselere özgü olmuştur. Ancak sonradan bu görevi yapanların (bu görevi hep adaletli kişiler yaptıkları için) adaletli olmaları gibi bir anlayış hakim olmuştur. Bu doğru değildir. Bilakis adaletli olmak bu görevi yapmanın bir şartıdır (Yani bu görevi yapıyor olmak adaletli olmayı gerektirmez, bilakis adaletli olunduğu için bu görev yapılır).

Hakimin, bu görevi yapacak kimselerin, adaletli olma şartını taşıyıp taşımadıklarını anlamak için onların durumlarını ve yaşantılarını araştırması gerekir. İnsanların haklarının korunması söz konusu olduğu için bu işin kesinlikle ihmal edilmemesi gerekir. Bu sorumluluk tamamen hakime aittir.

Mahkemelerde kimin haklı olduğunun belirlenmesi noktasında, bu görevleri yürütenlerin sağlayacağı fayda çok büyüktür. Çünkü şehirlerin büyüklüğü ve işlerin karışıklığından dolayı, hakimın kimin haklı olduğunu belirlemesi güçleşir ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çok açık ve güvenilir delillerle çözmesi gerekir. Bu durumda genellikle bu kişiler tarafından tutulmuş kayıtlara başvurulur. Bu kişilerin değişik şehirlerde dükkanları (büroları) olup, insanlar, ileride delil olması için sözleşmeleri onlara yaptırırlar ve aralarındaki ilişkileri kaydettirirler.

"Adalet" kelimesi, hem bu görevi (noterliği) yerine getirenleri, hem de şeriatın genel literatüründe bu kelimeyle kastedilen anlamı ifade eden ortak bir lafız haline gelmiştir. Bazen eş anlamlı olarak, bazen de ayrı anlamlarda kullanılır.

Muhtesiplik¹⁰⁴ Ve Sikke (Paraların Basılıp Denetlenmesi Görevi):

Muhtesiplik, Müslümanların idaresini elinde tutan devlet başkanının üzerine farz olan, “iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma” işinin kapsamına giren dini bir görevdir. Devlet başkanı bu göreve, onu gerektiği gibi yerine getirecek birini atar ve bu sorumluluk atadığı kişiye geçer. Bu göreve gelen kişi kendine yardımcılar edinir. Bunların görevi (toplum içindeki) kötülükleri ve olumsuzlukları **araştırmak**, insanları bunlardan sakındırmak, gerektiği ölçüde onları tedip etmek (o kötülükleri terk etmelerini sağlayacak cezalar vermek) ve insanları şehirdeki genel çıkarları gözetmeye yöneltmek.

Örneğin insanların yolları daraltmasına engel olmak, **hamalların** ve gemilerin aşırı yük taşımalarını önlemek, yıkılma tehlikesi gösteren bina sahiplerine bu binaları yıkmalarını emretmek, yoldan gelip geçenlere zarar verebilecek şeyleri yollardan kaldırmak ve okullarda öğrencileri aşırı şekilde döven öğretmenlerin ellerine vurmak gibi.

Muhtesiplerin verecekleri kararlar, (mahkemelerde görülecek) davalara bağlı değildir. Aksine onlar kendi görevleriyle ilgili işlerde karar verirler ve bu konudaki şikayetler de kendilerine yapılabilir. Ancak bu, onların (mahkemeler gibi) kesin hüküm verdikleri anlamına gelmiyor. Onlar daha çok rüşvet, ölçü ve terazide hile yapmak, sürekli olarak borçlarını erteleyenleri insaflı olmaya yöneltmek gibi, kesin delillere dayanmayan şikayetlerle ilgilenirler.

Bu gibi şikayetlerin genellik arz etmesi ve sonuca bağlanmalarının kolay olması sebebiyle, sanki hakim bu işleri muhtesiplik görevini yerine getirenlere bırakmış gibidir. Bu şekildeki düzenleme, yargı makamının işlerini kolaylaştırmakta ve ona hizmet etmektedir. Endülü's'teki Emevî devleti, Mısır ve Mağrib'teki Ubeydiyyin devleti gibi pek çok İslâm devletinde bu görev hakimın yetki sahasına girmekteydi ve istediği takdirde bu işlere bakmak için başkalarını tayin ederdi. Hükümdarın görevleri halifelikten ayrıldıktan ve yönetimle ilgili bütün işlere hükümdar bakmaya başladıktan sonra, muhtesiplik görevi de onun sorumluluğu içine girdi ve bu işlere bakacak bağımsız bir birim kuruldu.

Sikke görevi ise, insanlar arasında tedavülde olan para işine **bakmak**, onlara sahte paraların karışmasına engel olmak, sayı ile muamele edildiği takdirde onları her türlü hile ve eksikliklerden korumaktır. Sonra bu paraların üzerine, onların her türlü kusur ve hilelerden uzak olduğunun bir işareti olarak, bu iş için yapılmış demir bir damga ile sultanın işareti konur. Damga üzerindeki nakış özel olarak işlenmiştir. Bu nakış, ölçüleri ve şekli iyice belirlendikten sonra dinarların (altın paraların) üzerine **çekikle vurularak** resmedilir. Böylece para üzerindeki bu nakış, paranın (ayar ve **saflık bakımından**) o devlette bilinen ölçülere ve kaliteye sahip olduğunun işareti olur.

Paraların ayar ve saflığının bir sınırı yoktur. Bu ölçü alınacak karara göre olur ve artık basacakları paraların ayar ve saflığında bu ölçü esas alınır. Basılan paralarda bu ölçüler eksikse, paralar sahte hükmünde olur.

İşte bütün bunları denetlemek, sikke görevini üstlenenin sorumluluğundadır. Bu haliyle o, dinî bir görevdi ve halifeliğin kapsamındadır. Hakimın (kadı'nın) genel yetki-

¹⁰⁴ Muhtesiplik (veya hisbe) görevi genel olarak, toplumda genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma ve denetleme faaliyetini ifade eder.

lerinin kapsamına girdiği de oluyordu. Çağımızda, muhtesiplik görevinde olduğu gibi, bu görev de ayrı bir birim haline geldi.

Halifenin görevleri hakkında son olarak söylenecekler bunlardır. Bu görevlerden bazıları (yine halifenin görevleri olarak) kalmış, bazıları da halifenin gücünün ortadan kalkmasıyla hükümdarın görevlerinin kapsamı içine girmiştir: Emirlik, vezirlik, savaş ve haraç (vergi) gibi. Cihad görevinden sona, bu görevlerden bahsedeceğiz. Az sayıdaki devletin genelde hükümdarlık kuralları içinde devam etmesi dışında, halifeliğin ortadan kalkmasıyla cihad da geçersiz hale gelmiştir. Aynı şekilde halifenin belirlenmesinde ve beytu'l-mal'dan (devlet hazinesinden) pay almada önemli olan "nikâbetu'l-ensâb" (soy kütüğünü tutma görevi) de ortadan kalktı.

Genel olarak çağımızda halifeliğin misyonu ve görevleri, çeşitli devletlerdeki hükümdarların görev kapsamına girdi. Allah işleri dilediği gibi çevirip yönlendirendir.

Mü'minlerin Emiri (Emiru'l-Mü'minin) Lâkabı, Bunun Halifeliğın Alâmetlerinden Olduğı Ve İlk Halifeler Döneminden Beri Kullanıldığđ Hakkında

Hız. Ebû Bekir'e biat edildikten sonra, sahabeler ve diğér Müslümanlar onu "Resulullah'ın halifesi" olarak çağırıyorlardı. Hız. Ebû Bekir vefat edene kadar ona bu şekilde hitap edildi. Hız. Ebû Bekir'in vasiyetiyle Hız. Ömer'e biat edilince, onu da "Resulullah'ın halifesinin halifesi" olarak çağırıldılar.

Ancak bu lakap uzunluğundan, tamlamaların çokluğundan ve sonraları daha da uzayıp anlaşılmaız ve karışık hale geleceğinden dolayı Müslümanlara ağır geldi. Onun için bu lakabı, onun yerini tutacak başka bir lakapla değıştirmek istediler. Askerlerin başındaki komutanlara "emir" deniyordu. Emir, "imâre" (emretmek, buyurmak) masdarından "fail" vezninde¹⁰⁵ türetilmiş bir kelimedir. Müslüman olmayanlar Hız. Peygamber'i "Mekke emiri" ve "Hicaz emiri" olarak isimlendiriyorlardı. Yine Müslümanlar da Kadisiye'deki İslâm ordusunun -ki o zaman Müslümanların büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı- komutanı olan Sa'd bin Ebû Vakkas'tan Mü'minlerin emiri olarak bahsediyorlardı.

Bazı sahabeler Hız. Ömer'i "Ey Mü'minlerin emiri" olarak çağırmaız konusunda görüş birliğine vardı. Bunu diğérleri de güzel ve doğru buldu. Böylece Hız. Ömer'i bu şekilde çağırmaız başladı. Bir rivayete göre Hız. Ömer'e bu şekilde hitap eden ilk kişi Abdullah bin Cahş'dır. Bir diğér rivayete göre, Amr bin As ve Muğire bin Şu'be'dir. Üçüncü bir rivayet ise şöyledir: İslâm ordularının birinden fetih müjdesi getiren bir haberci, "Mü'minlerin emiri nerde?" diye Hız. Ömer'i sorarak Medine'ye girdi. Bu, sahabelerin hoşuna gitti. Ona, vallahi bu ismi kullanmakta isabet ettin; vallahi o gerçekten de Mü'minlerin emiridir, dediler. Bundan sonra Hız. Ömer'i Mü'minlerin emiri olarak çağırmaız başladı ve insanlar arasında bu onun lakabı oldu. Hız. Ömer'den sonra diğér halifeler de bu şekilde çağrıldı ve zamanla bu lakap halifeliğın alâmetlerinde biri haline

---

¹⁰⁵ Fa'il vezni hem fail (yani eylemi yapan) hem de mef'ul (yani yapılan eyleme muhatap olan) anlamında kullanılır. Bu vezin fail anlamında kullanıldığında, failin bu eylemi çok ve üstün nitelikte yaptığını anlamı verir. Örneğın emir ile aynı kökten gelen amir, emreden, buyuran anlamı taşıırken, emir, çok emreden, çok buyuran anlamına gelir.

geldi. Emevî devletinin dışındaki devletlerde, halifelerin dışında hiç kimse bu lakabı kullanmamıştır.

Şiiler ise Hz. Ali için ve ona özgü olarak halife ile aynı anlama gelen “imam” lakabını kullanırlar. Bununla aynı zamanda kendi mezheplerine ve bidat inançlarına göre, Hz. Ali’nin namaz imamlığına Hz. Ebû Bekir’den daha layık olduğunu söylemek isterler. İşte bu yüzden Hz. Ali ve ondan sonra halife olarak kabul ettikleri kişiler için bu lakabı kullanırlar.

Şiiler davetlerini gizli olarak yürüttükleri müddetçe halife olarak kabul ettikleri kimseleri imam olarak anarlar. Ancak bir devlete sahip olduklarında, (devleti kurandan) sonrakiler için bu lakabı Mü’minlerin emiri lakabı ile değiştirirler. Abbâsî taraftarları (şiası) da aynısını yapmıştır. Onlar daveti açıktan yürütmeye başlayan İbrahim’e gelinceye kadar liderlerini imam olarak anmışlardır. İbrahim ise daveti açıktan yapmaya başlamış ve kendi emri altında savaşmanın sembolü olarak bayraklar edinmiştir. İbrahim öldürülünce kardeşi Seffah, Mü’minlerin emiri olarak çağırılmıştır.

Afrika’daki Rafiziler için de aynı şey geçerlidir. Onlar da Ubeydullah Mehdi’ye gelinceye kadar İsmail’in soyundan olan liderlerini, imam olarak çağırılmışlardır. Ubeydullah’ı ve ondan sonra gelen oğlu Ebû Kasım’ı da imam olarak çağırıyorlardı. Ancak bunlardan sonra sağlam bir şekilde yönetimi ele aldıklarında, liderlerini Mü’minlerin emiri olarak çağırmaya başladılar. Mağrib’teki İdrisilerin durumu da böyleydi. Başlangıçta İdris’i ve oğlu Küçük İdris’i imam olarak çağırıyorlardı.

Halifeler, Mü’minlerin emiri lakabını almaya devam ettiler ve bu lakabı Hicaz’a, Şam’a ve Irak’a hakim olmanın bir alâmeti haline getirdiler. Çünkü bu bölgeler Arap diyarları olduğu gibi, devletin, ümmetin ve fetihleri gerçekleştirenlerin de merkeziydi.

Mü’minlerin emiri, halifelerin ortak lakabı olduğu için Abbâsî halifelerinden her biri, devletlerinin başlangıcından itibaren, birbirinden ayırt edilmelerini sağlayacak lakaplar kullandılar. Seffah, Mansur, Mehdi, Hâdi ve Reşid .... gibi. Devletleri yıkılana kadar da buna devam ettiler. Böyle yapmalarının sebebi gerçek isimlerinin halkın ağızında eskiyip yıpranmasına engel olmaktı. Afrika ve Mısır’daki Ubeydiler de bu konuda onları örnek aldılar. Onlardan önceki Emevîler ise, sadeliklerinden ve henüz bedevîlik özelliklerinden kurtulmadıklarından dolayı isimlerinin yanında bu tür lakaplar kullanmamışlardı.

Endülüs Emevîleri de başlangıçta, hem kendi selefleri kullanmadığı için hem de Arapların, asabiyetin ve hilafetin merkezi olan Hicaz’dan çok uzakta oldukları için bu tür lakaplar kullanmamışlardı. Zaten Endülüs’teki devletleriyle, aslında sadece kendilerini Abbasîlerden korumaya çalışıyorlardı. Ancak hicri dört yüzlü yılların başında devletin başına geçen Abdurrahman Nasır’dan –ki ismi Nasır bin Muhammed bin Emir Abdullah bin Muhammed bin Abdurrahman Avsat’tır- itibaren Endülüs Emevî hükümdarları da isimlerinin yanında bir lakap kullanmaya başladılar. Bu sırada Doğu’daki Abbâsî devleti tamamen mevâlanın (Türkler gibi dışarıdan devlet hizmetlerine alınanların) etkisine girmişti. Bunlar diledikleri gibi halifeleri azlediyorlar, değiştiriyorlar ve gözlerini oyuyorlardı. İşte Abdurrahman Nasır, Doğu’daki ve Afrika’daki halifeleri örnek alarak kendisini Mü’minlerin emiri olarak isimlendirdi ve “Nasır Lidinillah” (Allah’ın dininin yardımcısı)

lakabını aldı. Kendisinden sonraki hükümdarlar da isimlerinin yanında bir lakap kullanma konusunda onu örnek aldılar.

Bu hal Arap asabiyeti ve halifelüğün misyonu tamamen ortadan kalkıncaya kadar devam etti. Daha sonra Arap olmayanlar Abbâsî devletini, Mısır'daki Ubeydiyyîn devletinin hizmetinde bulunanlar bu devleti, Sınhâceler Afrika'daki emirlikleri, Zenâtelers Mağrib'i ve Tavâif hükümdarları da Endülüs Emevî devletini hakimiyetleri altına aldılar. Böylece Müslümanların birliği parçalandı, doğudaki ve batıdaki bütün hükümdarlar "sultan" olarak isimlendirilirken, artık her biri farklı lakaplar kullanmaya başladı.

Abbâsî halifeleri, doğudaki acem hükümdarlarına, onları şerefletirmek ve onur etmek için "Adudî'd-Devle" (devletin destekçisi), "Ruknu'd-Devle" (devletin direği), "Muizzu'd-Devle" (devleti güçletiren), "Nasîru'd-Devle" (devletin yardımcısı), "Nizâmu'l-Mülk" (hükümdarlığın düzeni), "Bahâu'd-Devle" (devletin iftihar) ve "Zahîretu'l-Mülk" (hükümdarlığın sermayesi) gibi onların, kendilerine itaat ettiklerini ve bağlı bulunduklarını hissettirecek lakaplar veriyorlardı. Aynı şekilde (Şii) Ubeydiyyîn devletinin halifeleri de Sınhâce emirlerine böyle lakaplar veriyorlardı. Daha sonra bu hükümdarlar halifeyi tamamen etkileri altına alınca, -daha önce de bahsettiğimiz üzere, fiili gücü elinde tutanların yaptığı gibi- daha önceki lakaplarıyla yetinmişler, halifelîğe özgü sıfatları ve alâmetleri kullanmamışlardır.

Ancak daha sonraki acem hükümdarları devlete tamamen hakim olduktan ve yine halifelüğün etkisi de tamamen ortadan kalktıktan sonra, kendi lakaplarının yanında, "Nasır" ve "Mansur" gibi (devletin yardımcısı ve destekçisi olduğunu gösteren değil, bizzat) devletin başında bulunanlara özgü olan lakapları kullanmışlardır. Böylece daha önceki bağılıklarından kurtulduklarını hissettiriyorlardı. Yine kendileri için seçtikleri lakapları sadece dine izafe ediyorlardı. "Salahu'd-Din", "Esedu'd-Din" ve "Nuru'd-Din" gibi.

Endülüs'deki Tavâif hükümdarları ise halifelüğün asabiyetini oluşturdıkları için, halifeler üzerinde kurdukları hakimiyete bağlı olarak "Nasır", "Mansur", "Mu'temid" ve "Muzaffer" gibi lakapları kullanmışlardır. İbn-i Şeref bir şiirinde onları bu lakapları almalarından dolayı kınamaktadır:

*Beni Endülüs'ten soğutan şeylerden biri de
Orada duyduğum Mu'temid ve Mu'tezit isimleridir
Bunlar layık olunmadan kullanılan Hükümdar isimleri olup
Kedinin aslan şekli almak için kendini şişirmesine benziyor*

Sınhâceler ise, Ubeydiyyîn devleti halifelerinin kendilerini onur etmek için verdiği "Nasîru'd-Devle" ve "Muizzu'd-Devle" gibi lakapları kullanmakla yetinmişlerdir. Ancak daha sonra Ubeydiyyîn devletinden uzaklaşıp Abbâsilere yaklaştırmışlardır. Böylece aralarındaki bağ kopmuş, onların verdikleri lakapları terk etmişler ve sadece "sultan" lakabını kullanmakla yetinmişlerdir. Mağrib'teki Migreve hükümdarları da, bedevîliklerinin ve sadeliklerinin de etkisiyle, bu gibi lakaplardan hiç birini kullanmamışlar ve sadece "sultan" lakabıyla yetinmişlerdir.

Hilafetin gücü ve etkisinin iyice ortadan kalktığı bir dönemde, Mağribte'ki Berberî kabilelerinden Lemtûne devleti hükümdarı Yusuf bin Taşifin hem Mağrib, hem de Endülüs kıyılarına hakim olmuştu. Yusuf bin Taşifin, dinin emirlerini yaşama noktasında samimi olan iyi bir Müslümandı. Dinin emirlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirme gayret ve samimiyeti, onu, halifenin itaati altına girmeye sevk etti. İşbiliye'nin ileri gelenlerinden Abdullah bin Arabî ile oğlu Kadı Ebû Bekir'i, biat ettiğini bildirmek için Abbasi halifesi Mustazhır'a gönderdi. Bu iki kişi aynı zamanda halifeden Yusuf bin Taşifin'i, Mağrib valiliğine atamasını da talep ettiler. Nitekim halifenin yanından bu göreve atandığını bildiren bir yazı ve nişanelerle döndüler. Halife o yazısında Yusuf bin Taşifin'e, onu onure etmek ve sadece ona özgü olmak üzere "Mü'minlerin emiri" lakabıyla hitap ediyordu. Söylendiğine göre Yusuf bin Taşifin'e, dini yaşantısı ve sünnete tâbi olmasından dolayı, kendi kavmi olan Murabıtlar daha önce de Mü'nilerin emiri lakabıyla hitap etmişler, ancak o hilafet makamına saygısından dolayı bu lakabı kullanmamıştı.

Bunların ardından Mehdi geldi. Mehdi, (Allah'ın sıfatları hakkındaki âyetlerin zahiri manalarını yorumlayan) Eş'arî mezhebini esas alarak insanları hakka davet etmiş, Mağrib'lileri de, (Allah'ın sıfatları hakkındaki) şer'i hükümlerin zahiri manalarını tevîl etmeyen ve bu şekilde tecsime (Allah'a organlar isnat edip onu cisimleştirmeye) götüren selefi taklit ettiklerinden dolayı kınamıştır. Kendisine tabi olanları da, Allah'ı cisimleştirmeye yanlışına düşmedikleri için, "**Muvahhidler**" (Allah'ı birleyenler) olarak isimlendirmiştir.

Mehdi'nin, masum İmam (hata ve günahlardan korunmuş imam) konusundaki düşüncesi, ehl-i beyt gibidir. Mutlaka masum bir imamın olması gerektiğini, çünkü alemdeki düzenin ancak onun varlığı sayesinde korunduğunu kabul eder. Şii mezheplerinden bahsederken, halifelerini niçin "imam" olarak isimlendirdiklerine değinmiştik. İmamlarının (peygamberler gibi) günah işlemekten korunmuş olduğuna işaret etmek için "masum" lakabını da ekleyerek imamlarını "masum imam" olarak isimlendirirler. Mehdi, daha önceki Şiiilerin yaptıkları gibi Mü'minlerin emiri lakabını kullanmadı. Çünkü o lakabı kullanarak doğudaki tecrübesiz ve çocuk yaştaki halifelerin durumuna ortak olmak istemiyordu.

Mehdi'den sonra gelen Abdu'l-Mü'min ise Mü'minlerin emiri lakabını kullandı. Aynı şekilde Abdu'l-Mü'min oğullarından olan diğer halifeler ve onlardan sonra gelen Ebû Hafs oğulları halifeleri de bu lakabı kullandılar. Çünkü onlar -Kureyş'in asabiyeti ortadan kalktıktan sonra- Mehdi'nin davet ettiği tevhid (Allah'ı birleme) esasına uydukları için bu lakaba herkesten daha layık olduklarını düşünüyorlardı. Mağrib'te Muvahhidler devleti yıkılıp yönetimi Zenâtelere ele geçirince, ilk Zenâte hükümdarları -sadeliklerinin ve bedeviliklerinin de etkisiyle- Lemtûne hükümdarlarının yaptıkları gibi davranıp, hilafet makamlarına olan saygılarından dolayı Mü'minlerin emiri lakabını kullanmadılar. Çünkü Zetâtelere önce Abdu'l-Mü'min oğulları, sonra da Ebû Hafs oğulları halifelerine itaat ediyorlardı. Ancak daha sonraki hükümdarlar bu lakabı kullandılar. Çağımızda ise bu lakabı, hükümdarlıklarının gücünün bir göstergesi olarak kullanmaya devam ediyorlar.

Hıristiyanlıktaki Papa Ve Patrik, Yahudilerdeki Kuhen İsimlerinin Açıklanması Hakkında

Bil ki, peygamberin yokluğu halinde ümmetin işlerini takip edecek ve onları dinin hükümlerine göre yaşamaya yönlendirecek birine ihtiyaç vardır. Bu kişi, peygamberin getirdiği yükümlülükler konusunda, ümmet arasında sanki o peygamberin vekili (halifesi) gibidir. Yine, daha önce bahsedildiği gibi, insan topluluğunun mutlaka bir yönetime ihtiyacı vardır. Güce dayanarak, insanları, kendi çıkarlarına olan şeyleri yapmaya sevk edecek ve zararlarına olan şeylerden de alıkoyacak bu kişi hükümdar olarak isimlendirilir.

İslâm dinine gelince, İslâm davetini yaymak ve insanları isteyerek ya da istemeyerek, ona yönlendirmek için cihad meşru olduğundan dolayı, halifelik ve hükümdarlık görevleri tek bir kişide toplanmıştır.

İslâmiyetin dışındaki diğer dinlerin davetleri genel olmadığından ve cihad da ancak kendilerini savunmak için meşru olduğundan, dini işleri yerine getiren kişinin devlet yönetimiyle her hangi bir ilgisi yoktur. Şayet bunlardan biri hükümdarlık makamına gelmişse bunun sebebi dinî değil, asabiyet durumunun bunu gerektirmesinden dolayıdır. Çünkü, İslâmiyetten farklı olarak, o dinlerin mensuplarının, kendi dinlerini yaymak için diğer milletlere galip gelmek yükümlülükleri olmadığından, dinî sebeplerden dolayı devlet yönetimine gelmeleri de söz konusu değildir. Onlar ancak kendi toplumları içinde din işlerini yürütmekle yükümlüdürler.

Bu yüzden İsrail oğulları, Hz. Musa ve Hz. Yûşa'dan –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- sonra yaklaşık dört yüz yıl boyunca devlet işleriyle hiç ilgilenmemişler ve sadece dini yükümlülüklerini yerine getirmekle meşgul olmuşlardır. Namaz ve ibadetler gibi dini işlerin yürütülmesiyle ilgilenen kişiyi “kuhen” olarak isimlendiriyorlardı. Bu kişi İsrail oğulları arasında sanki Hz. Musa'nın vekili (halifesi) konumundaydı ve onun -Hz.

Musa'nın çocuğu olmadığı için (kardeşi)- Hz. Harun'un soyundan gelmesi şartını arıyorlardı.

Sonra İsrail oğullarının dünyevî yönetim ve siyasetiyle ilgilenecek –ki insan topluluğunun doğası gereği bu gerekmektedir- yetmiş başkan seçtiler. Kuhen'in dini rütbesi bunlardan daha büyüktü. Ancak o dünyevî yönetime ilişkin çekişmelerden çok uzaktı. Asabiyetleri bir hükümdarlık gücüne ulaşınca kadar devam etti. Hz. Musa'nın, Allah'ın İsrail oğullarını varis kıldığını açıkladığı toprakları –Beytu'l-Makdis'in olduğu yer ve çevresi- Kenanilerin ellerinden aldılar. Bunun üzerine Filistin, Kenani, Ermeni, Ürdün, Umman ve Me'rib hakları onlarla savaştılar. Bütün bu olaylarda seçtikleri yetmiş kişi onlara başkanlık ediyordu. İşte bu durum yaklaşık dört yüz yıl devam etti. Bu süre içinde bir hükümdarlık ve devlet gücüne ulaşamamışlardı.

Bu halkların saldırlarından usanan İsrail oğulları, peygamberlerinden biri olan Samuel'in diliyle, Allah'tan, kendilerine hükümdarlık edecek biri için izin vermesini istediler. Allah da onlara Talut'u hükümdar kıldı. Talut bu halkları yendi ve Filistin hükümdarı Calut'u öldürdü. Talut'tan sonra Hz. Davud, ondan sonra da Hz. Süleyman –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- İsrail oğullarına hükümdar oldular. Hz. Süleyman döneminde İsrail oğulları hükümdarlığı büyük bir güce ulaştı ve sınırları Hicaz, Yemen ve Rum topraklarına kadar uzandı. Hz. Süleyman'dan sonra İsrail oğulları kabileleri¹⁰⁶, asabiyet durumunun bir gereği olarak anlaşmazlığa düştüler ve iki devlete ayrıldılar. Birlikte hareket eden on kabile Mezopotamya ve Musul'u içine alan devletin sahibiydi. Diğer iki kabile olan Yehuda (Juda) oğulları ve Bünyamin (Benjamin) oğulları ise Kudüs ve Şam'ın içine alan devletin sahibiydi.¹⁰⁷

Devletleri yaklaşık bin yıl hüküm sürdükten sonra Babil hükümdarı Buhti'n-Nasr, önce on kabilenin sahip olduğu devlete, sonra da Yahuda oğullarının devletine ve Beytu'l-Makdis'e hakim olmuş, mescitlerini yıkmış, kutsal kitapları olan Tevrat nüshalarını yakmış ve böylece dinlerini ortadan kaldırmıştır. Sonra da onları İsfahan'a ve Irak'a sürmüştür. İsrail oğulları ülkelerinden sürgün edildikten yetmiş yıl sonra bir Fars devleti olan Kiyane hükümdarlarından biri tarafından Beytu'l-Makdis'e geri döndürülmüşlerdir. Burada mescitlerini yeniden inşa etmişler ve dinî işlerini, başlangıçta olduğu gibi, (dünyevî işlerle ilgilenmeyen) kuhenlik esasın göre düzenlemişlerdir. Hükümdarlık ve yönetim ise Farslara ait olmuştur.

Daha sonra İskender ve Yunanlılar, Farsları yenmişler ve böylece İsrail oğulları onların egemenliği altına girmiştir. Zamanla Yunanlıların gücü zayıflamış, yahudiler tabii asabiyetleri ile onlardan üstün duruma gelmişler ve onların egemenliklerine son vermişlerdir. Haşmaney oğullarından olan kuhenler, İsrail oğullarının başına geçmiş, Yunanlılara karşı savaşmışlar ve onları yenip egemenliklerine son vermişlerdir. Ancak bundan sonra da Romalılar İsrail oğullarına saldırmışlar ve onları yenmişlerdir. Böylece İsrail oğulları bu sefer de onların hakimiyetleri altına girmiştir. Sonra Haşmaney oğullarının sıhri (evlilikten doğan) akrabaları olan Heredos oğullarının hüküm sürdüğü Beytu'l-Makdis'e dönmüşlerdir. Romalılar tarafından kuşatılan buradaki devlet bir müddet yaşamaya devam etmiştir. Ancak sonunda Romalılar güç kullanarak buraya hakim olmuş-

¹⁰⁶ Esbât (tekili sıbt) olarak isimlendirilen bu kabilelerin sayısı on ikidir.

¹⁰⁷ Bu devletlerden birincisi İsrail, ikincisi ise Yahuda ismini taşıyordu.

lar, büyük bir katliam ve yıkım gerçekleştirmişler, İsrail oğullarını Roma'ya ve daha uzak ülkelere sürmüşlerdir. Bu, Mescid-i Aksa'nın ikinci yıkımıydı. İsrail oğulları bu sürgünü, büyük sürgün olarak isimlendirirler. Yahudiler bundan sonra, asabiyetleri kaybolduğu için, bir daha devlet olamamışlar, Romalıların ve başkalarının hakimiyeti altında yaşamışlardır. Dini işleri ise liderleri olan kuhenler tarafından görülmektedir.

Sonra, Tevrat'ın bazı hükümlerine değiştiren yeni bir din (hristiyanlık) ile Mesih (Hz. İsa) –Allah'ın selamı onun üzerine olsun- geldi. Hz. İsa doğuştan kör olanları, cüzamlıların iyileştirmek ve ölümleri diriltmek gibi şaşkınlık verici mucizeler gösterdi. Pek çok kişi onun etrafında toplandı ve ona iman etti. Bunların çoğu havarilerdi ve sayıları on ikiye. Hz. İsa, getirmiş olduğu dine insanları davet etmeleri için havarileri değişik bölgelere gönderdi. Bu gelişmeler, ilk Roma kayseri (hükümdarı) olan Agustus ve sıhri akrabaları olan Haşmaney oğullarının elinden hükümdarlığı alan yahudi hükümdarı Heredos zamanında olmuştur.

Yahudiler, Hz. İsa'yı kıskanmışlar ve onu yalanlayıp peygamberliğini inkar etmişlerdir. Heredos da sürekli olarak Hz. İsa hakkında Roma hükümdarına mektuplar yazıyordu. Sonunda Roma hükümdarı Hz. İsa'yı öldürmeleri için onlara izin verdi ve böylece Kur'an'da anlatılan hadiseler yaşandı.¹⁰⁸

Havariler değişik yerlere dağıldılar. Çoğu da insanları hristiyanlığa davet etmek için Roma topraklarına girdiler. Havarilerin büyüğü olan olan Petrus hükümdarların merkezi olan Roma'ya gitti. Havariler Hz. İsa'ya indirilen İncil'i, farklı rivayetlerle dört nüsha olarak yazdılar: Matta, İncil'i (Matta İncil'i) İbranice olarak Beytu'l-Makdis'te yazmıştır. Yuhanna bin Zebedi, İncil'i Latinceye çevirmiştir. Havarilerden biri olan Luka, İncil'i Romalıların ileri gelenlerinden birine hitaben Latince olarak yazdı. Yuhanna bin Zebedi, İncil'i Roma'da yazdı. Petrus, İncil'i Latince olarak yazdı ve öğrencisi Markos'a nispet etti.

İncil'in bu dört nüshası birbirinden farklıdır. Bu İncillerde yazılanlar, sadece Allah'tan gelen vahiy olmayıp, bunlara Hz. İsa'nın ve havarilerin sözleri de karışmıştır. Anlatılanların neredeyse tamamı, nasihatler ve kıssalardan ibaret olup, hükümler gerçekten çok azdır. O dönemde hristiyanlığı yaymak için değişik bölgelere giden havariler Roma'da toplanmışlar ve hristiyanlığa ilişkin kanun ve ölçüler koyup, bunları Petrus'un öğrencisi olan İklimintos'a vermişlerdir. Orada kabul edilmesi ve tatbik edilmesi zorunlu olan pek çok şey yazdılar.

Yahudilerin eski şeraitlerine ilişkin kaynaklar şunlardır: Beş sıfır'den (bölümden) oluşan Tevrat, Yûşa'nın kitabı, Kudât'ın kitabı, Raûs'un kitabı, Yahuza'nın kitabı, Hükümdarların dört kitabı (esfârî), Bünyamin'in kitabı (sifri), İbn-i Keryûn'un üç adet Mukabiyin kitabı, İmam Azrâ'nın kitabı, Uşeyr'in kitabı, Haman'ın kıssası, Eyüb'ün kitabı, Davud'un ZEbûr'u, oğlu Süleyman'ın beş adet kitabı, büyük ve küçük peygamberin peygamberliklerini anlatan on altı kitap ve Hz. Süleyman'ın veziri Yeşû bin Şarh'ın kitabı¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Kur'an, Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürmeye çalışmaları ve bunu sonucuyla ilgili olarak şöyle diyor: "...Ve Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük demeleri yüzünden... Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri onlara İsa gibi gösterildi.

Onun hakkında ihtilafa düşenler tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta İman'a uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilakis Allah onu kendine yükseltmiştir. Allah üstün ve hikmet sahibi olandır. Ehl-i kitaptan her biri ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır." (Nisa Sûresi: 157-158-159).

¹⁰⁹ Otuz dokuz kitaptan oluşan Yahudiîliğe ait bu kaynaklara "Ahd-i Kadim" deniyor.

Havariler tarafından nakledilen Hz. İsa'nın şeriatına ilişkin kaynaklar ise şunlardır: İncil'in dört nüshası, Katoliklere ait yedi risale, bunların sekizincisi peygamberlerin kıssaları hakkındadır, Pavlus'un on dört risalesi, hristiyanlığa ait hükümleri içeren İklimintos'un kitabı ve Kalmisis'in babasının kitabı, Yuhanna'nın rüyası da bu kitapta yer almaktadır¹¹⁰.

Kayserlerin (Roma hükümdarlarının) hristiyanlık (ve hristiyanlar) karşısındaki tutumları farklı olmuştur. Bazen onlara saygılı olmuşlar, bazen de onlara karşı büyük bir zulüm ve katliama girişmişlerdir. Bu durum Kostantin dönemine gelinceye kadar devam etmiştir. O, hristiyanlığı esas almış ve artık istikrarlı bir şekilde bu hal devam etmiştir.

Hristiyanlığa ait işleri yürüten en üst konumdaki kişi "Patrik" olarak isimlendirilir. Hristiyanlar onu (dinî) liderleri ve Hz. İsa'nın vekili (halifesi) kabul ederler. Patrik, uzak bölgelerdeki hristiyan halklara vekillerini gönderir. Bu vekiller "piskopos" olarak isimlendirilir. (Hristiyanlara) ibadetleri yaptıran ve dinî meselelerde fetva veren din adamlarına ise "papaz" ismi verilir. Bir yerlere çekilip kendilerini ibadete verenlere de "rahip" denir.

Havarilerin başı ve Hz. İsa'nın talebelerinin en büyüğü olan Petrus, Roma hükümdarlarının beşincisi olan Neron tarafından, öldürülünceye kadar Roma'da hristiyanlığı yaymakla meşgul olmuştur. Neron onun dışında bir çok patrik ve piskoposu da öldürmüştür. Petrus'un öldürülmesinden sonra onun yerine Aryos geçti. İncil'i yazanlardan biri olan Markos, yetmiş yıl boyunca İskenderiye, Mısır ve Mağrib'te hristiyanlığı tebliğ etmekle meşgul oldu. Markos'tan sonra yerine Hananya geçti ve "patrik" lakabını aldı. Hananya o bölgede patrik lakabını alan ilk kişiydi. Kendi yanına on iki papaz seçti. Patrik'in ölmesi halinde bu on iki kişiden biri onun yerine geçecek ve hristiyanlığa iman etmiş olanlardan biri de bu papazın yerine seçilecekti. Böylece patrik seçme işi papazlara havale edilmiş oldu. Ancak daha sonra dinlerinin kuralları ve inanç esasları hakkında anlaşmazlığa düşünce, doğruları yanlışlardan temizlemek için, Kostantin döneminde İznik'te toplandılar (m. 325). Üç yüz on sekiz piskopos, hristiyanlığın esasları hakkında ortak bir görüşe vardılar, o esasları yazıya döktüler ve temel başvuru kaynağı olarak kabul ettiler. Karara bağladıkları esaslardan biri de patrik seçilmesi hakkındaydı. Buna göre artık, Markos'un öğrencisi Hananya'nın tespit ettiği şekilde patrik, papazlar tarafından seçilmeyecekti. Aksine hristiyanlığın en önde gelen (dinî) liderleri tarafından seçilecekti. Nitekim patriğin seçilmesi artık bu şekilde oldu.

Sonra dinin temel kuralları hakkında yeniden anlaşmazlığa düştüler ve buna ilişkin bir çok kongre yaptılar. Ancak (patriğin seçimiyle ilgili) bu kural hakkında anlaşmazlığa düşmediler ve bu mesele kararlaştırıldığı gibi devam etti. Piskoposların patriklere vekillik etmeleri devam etti.

Piskoposlar, saygı ve hürmetten dolayı patriklere "eb" (baba) olarak hitap ediyorlardı. Ancak zamanla (piskoposlar için de kullanılan) bu lakap karışıklığa yol açmış ve patriği piskoposlardan ayırmak için ona babaların babası anlamına gelen "papa" ismini vermişlerdir. Circis bin Amid'in "Tarih"inde naklettiğine göre bu isim ilk önce Mısır'da

110 Yirmi yedi kitaptan oluşan hristiyanlığa ait bu kaynaklara ise "Ahd-i Cedid" deniyor.

(yani oradaki en büyük dinî lider için) kullanılmıştır. Sonra da bütün hristiyanlar için en büyük mevkiye sahip olan Roma'daki patrik için kullanılmıştır. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi, Roma'daki patriklik makamı, havarilerin en büyüğü olan Petrus'un makamıydı. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Sonra hristiyanlar dinleri hakkında yeniden anlaşmazlığa düştüler. Bu sefer anlaşmazlık Hz. İsa hakkındaki inançlarından kaynaklanıyordu. Bu meselede bir çok gruplara ve mezheplere ayrıldılar. Her bir grup, diğerlerine karşı hristiyan hükümdarların yardımına başvuruyordu. Sonuçta üç mezhep etrafında toplandılar: Melikiye, Yakubiye ve Nasturiye.¹¹¹

Daha sonra her mezhep kendi patriğini seçti. Günümüzde papa olarak isimlendirilen Roma'daki patrik Melikiye mezhebindedir. Mısır'daki Muahitlerin (Müslümanların yönetimleri altında bulunup onlara cizye ödeyenlerin) patriği ise Yakubiye mezhebindedir ve Mısır'da yaşamaktadır. Habeşistan'daki hristiyanlar da Mısır'dakilere bağlıdır. Mısır'daki patrik oraya dinî işleri yürütecek piskoposlar gönderiyor. Çağımızda "papa"¹¹² ismi sadece Roma'daki patrik için kullanılıyor. Yakubiye mezhebinden olanlar patriklerini bu şekilde isimlendirmiyor.

Roma'daki papa, Frenkleri (Avrupalıları), bölünmemek için, tek bir hükümdara itaat etmeye ve anlaşmazlık durumlarında ona başvurmaya teşvik ediyor. Ancak bu hükümdarın, herkes üzerinde bir yaptırım gücü olması için, asabiyeti en güçlü hükümdar olması gerekiyor. Bu hükümdara "imparator" deniyor. İmparatora, uğur getirmesi için bizzat papa taç giydiriyor ve imparator "taç giydirilmiş" olarak isimlendiriliyor. Belki imparatorun anlamı da budur. İşte papa ve kuhen isimlerinin açıklanmasıyla ilgili özet olarak söyleyeceklerimiz bunlar. "Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola erdirtir." (Fatır Sûresi, 8).

¹¹¹ Bu mezhepler Hz. İsa'nın tamamen tanrısal bir tabiata sahip bulunduğu (Yakubiye mezhebinin görüşü) veya tanrısal ve insanî bir karışıma sahip olduğu (Nasturiye mezhebinin görüşü) gibi farklı görüşlere sahiptir.

¹¹² İbn-i Haldûn kitabın girişinde Arapça'da olmayan harflerin bulunduğu isimlerin nasıl telaffuz edileceği hakkında, harflerin mahreçlerini (çıkış yerlerini) esas alarak açıklama yapacağını söylemişti. Burada "papa" ismindeki "p" harfiyle ilgili çok kısa bir açıklama yapıyor. Çünkü Arapça'da "p" harfi bulunmuyor ve onun yerine "b" harfi kullanılıyor. Böyle bir açıklamayı birkaç satır aşağıda geçen "imparator" kelimesi için de yapıyor. Ancak tamamen Arapça okuyanlara yönelik bu kısa açıklamaların Türkçe'ye çevrilmesinin hiçbir pratik faydası olmadığı gibi, zaten bu kelimeleri Arapça'daki yazılışları gibi değil, Türkçe'de söylendikleri gibi çevirdiğimizden, anlamsız bir hale de gelmektedir. Onun için biz, daha çok harflerin çıkış yerlerini belirten bu kısa açıklamaları tercüme etmeyeceğiz.

Devlet Yönetimine İlişkin Görevlerin Dereceleri Ve İsimleri Hakkında

Bil ki, hükümdar tek başına zayıf ve güçsüz biri olup, ağır bir yük taşımaktadır. Onun için mutlaka başkalarının yardımına başvurması gerekiyor. Hükümdar, zaruri ve diğer ihtiyaçlarını karşılayıp yaşamını sürdürmek için başkalarının yardımına başvurmak zorunda kalıyorsa, Acaba Allah'ın ona, koruyup gözetmesi görevini verdiği insanları yönetmek hususunda başkalarına duyacağı ihtiyaç ne boyutta olur?

Hükümdar halkını düşmanların saldırılarından korumak, yapacağı düzenlemelerle kendi içlerinde birbirlerine haksızlık etmelerini engellemek, yolcuların güvenliğini sağlamak ve mallarını korumak, onları kendi çıkarlarına ve iyiliklerine olacak şeylere yöneltmek, birbirleriyle ilişkilerinde, ölçü ve tartıda hile yapmalarına engel olacak tedbirleri almak, alış verişte kullandıkları paraları kontrol altında tutup onları sahtelerinden korumak, halkın kendisine isteyerek itaat etmelerini sağlayacak ve onlardan beklediği şeyleri gönül rızası ile yapmalarını sağlayacak bir yönetim sergilemek zorundadır. En fazla da kâplerdeki beklentileri karşılamak ve onları bir arada tutmak için sıkıntılara katlanmak durumunda kalır. Bazı filozoflar şöyle demişlerdir: “Dağları bulundukları yerden başka yere nakletmek için katlanılacak zorluklar ve sıkıntılar, kâplerin beklentilerini karşılayıp onları bir arada tutmak için katlanılacak zorluk ve sıkıntılardan daha hafiftir.”

Hükümdarın devlet görevleri için, yakınlarının –bu yakınlık nesep yönünden ve ya kendi asabiyetlerinin içinde yetişip kendilerinden biri haline gelmiş kimselerin yakınlığı şeklinde de olabilir- yardımına başvurması daha uygundur. Çünkü bu durumda hükümdar ile onların ahlak ve karakterleri uyuşacağından, yardımlaşma en iyi şekilde gerçekleşmiş olur. Hz. Musa şu şekilde dua etmiştir: “Bana ailemden birini, kardeşim Harun'u vezir (yardımcı) ver. Onunla arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl.” (Tâhâ Sûresi, 29-32).

Hükümdar yardımına başvurduğu kimselerin kılıçlarından, kalemlerinden, fikirlerinden, bilgilerinden ve insanların sürekli olarak yanına girip kendisini devlet işlerine bakmaktan alıkoymalarını engelleme (koruma ve güvenlik) hizmetlerinden yararlanacağı gibi, devlet işlerine yürütmeyi tamamen onlara da bırakabilir. Bu görevlere bakmak işi bir kişiye bırakılabileceği gibi, birden çok kişi arasında da paylaştırılabilir. Her görev kendi içinde çok sayıda bölüme ayrılır.

Örneğin “kalem” (yazışmalar ve kayıtların tutulması/bürokrasi) görevi: Bu görev resmi yazışmalar ve mektupların yazılması kalemi; hükümdarın gelirini ve mülkiyetini başkalarına verdiği arazilerle ve diğer hususlarla ilgili kayıtların tutulduğu ve evrakların düzenlendiği kalem; muhasebe kalemi gibi bölümlere ayrılır. Muhasebe kalemi, toplanacak vergiler, dağıtılacak hediyeler, bahşişler ve ordunun hesaplarının tutulması gibi işlere bakar. Aynı şekilde “seyfiye” (silahlı kuvvetler) görevi de, savaş (ordu) işleri, polis (iç güvenlik) hizmetleri, posta hizmetleri ve sınırların korunması (sınır karakolluğu) gibi bölümlere ayrılır.

Sonra bil ki, İslâm ümmeti içinde devlet yönetimine ilişki bütün bu görevler halifelik makamında toplanır. Çünkü, daha önce söylendiği gibi, halifelik makamı din ve dünya işlerinin hepsini kapsar. Bir çok açıdan, bütün bu görevlere ilişkin şer’î hükümler vardır. Çünkü şer’î hükümler kulların bütün fiillerini kuşatır.

Fakih (İslâm hukukçusu), (İslâmî hükümler açısından) hükümdarlık (sultanlık) makamı ve bu makama gelme şartlarını inceler. Bu makama ya halife tahakküm altına alınarak gelinir, ki bu hükümdarlıktır, veya halifenin yerine (ona vekaleten) gelinir ki, ileride açıklanacağı gibi bu da fakihlerin terminolojisinde vezirliktir. Yine fakih, (yönetime ilişkin) hükümleri, mali işleri, genel ve özel bütün siyasi durumları, görevden alınmayı gerektiren sebepleri, hükümdarlığın kapsamına giren diğer sorumlulukları, bu makamın altında bulunan vezirlik, vergilerin toplanması ve valilik gibi diğer görevleri inceler.

Evet İslâm ümmeti içinde halifelik görevi, hükümdarlık makamını ve görevlerini de kapsadığı için, fakihin bütün bu hususları (şer’î hükümler açısından) incelemesi gerekir. Ancak bizim **hükümdarlık makamı** ve görevlerini ele alalım, bu makamın **toplumsal hayat (Umrân) için bir zorunluluk oluşundan dolayıdır**. Yoksa kitabımızın amacı bu makama özgü şer’î hükümlerin incelenmesi değildir. Onun için bu hükümlerin ayrıntılarına girme ihtiyacı duymuyoruz. Bu hükümlere ilişkin yeterli bilgiler, Kadı Ebû’l-Hasan Maverdi’nin kaleme aldığı “Ahkamu’s-Sultaniyye” isimli kitapta ve yine bu konuyla ilgili diğer eserlerde vardır. Ayrıntılı bilgi isteyenler o kitaplara başvurabilirler. Halifelüğün görevlerinden bahsetmemizin ve bunu ayrı bir konu olarak ele almamızın sebebi, onunla, (sadece dünyevî) hükümdarlığı birbirinden ayırmak içindir. Yoksa ona ilişkin şer’î hükümleri incelemek için değil. Söylediğimiz gibi bu, kitabımızın konusun dışındadır. Barışı ulaştıracak olan Allah’tır.

Vezirlik:

Vezirlik, devlet görevleri ve makamlarının en başında geliyor. Çünkü bu isim, mutlak (sınırsız) bir şekilde yardım etmek anlamına geliyor. Vezirlik, ya “yardım etmek”

anlamına gelen “muâzere” kelimesinden, ya da “yük” anlamındaki “vizir” kelimesinden geliyor. İkinci anlamda vezir, sanki vezirlik ettiği kişinin yüklerini taşıyan kişi anlamına gelir. Bu ise mutlak olarak yardım etmekten kaynaklanıyor.

Birinci fasılda hükümdarlık görevlerinin dört olduğunu söylemiştik: (Birincisi,) halkı korumak ve bunun için gerekli olan asker, silah, savaş ve diğer işlerle ilgilenmek. İşte eski doğu devletlerinde ve çağımız Mağrib’inde bu işlere bakan kişi “vezir” olarak tanınıyor. (İkincisi,) mekan ve zaman olarak uzakta bulunan kimselerle yazışmaların yapılması ve onlara yerine getirilmesi istenen emirlerin bildirilmesi. Bu işlere bakan kişi ise “katip”tir. (Üçüncüsü,) Vergilerin toplanması, bunların gerekli yerlere harcanması, boşa gitmesini ve israf olmasını engelleyecek her türlü tedbirin alınması. Bu işlere bakan kişi “mal ve gelirler görevlisi”dir. Çağımızda, doğu devletlerinde bu kişi vezir olarak isimlendirilir. (Dördüncüsü,) insanların ihtiyaçlarını bildirmek için yoğun bir şekilde hükümdara gelip, onu çalışmaktan alkoymalarına engel olmak. Bu işe bakan kişi ise “hâcîp”tir.¹¹³ İşte hükümdarlığa (devlete) ait görevler bur dört hususun dışına çıkmaz. Devlet yönetimiyle ilgili bütün görevlerin ve makamların kaynağı bu hususlardır.

Bu görevlerden (makamlardan) en üstünü, hükümdarın sorumluluğunda olan bütün bu işlerde onun genel yardımcılığını yürüten vezirliktir. Çünkü vezir, devlet yönetimiyle ilgili her işte sürekli olarak ve doğrudan hükümdarla ilişki içindedir. Sınır bölgelerindeki birliklerin komutanlığı, özel bazı vergilerin toplanması, gıda maddelerinin ve tedavüldeki paraların kontrolü gibi bazı kişi ve bölgelere özgü görevler de yukarıdaki genel görevlerin içinde yer alır ve bu görevleri icra edenler, genel görevlerin başındaki yetkililere bağlıdır.

İslâm’dan önce devletlerin durumu böyleydi. İslâm geldikten sonra ise yönetim halifelğe dönüştü ve hükümdarlığın ortadan kalkmasıyla bütün bu görevler de ortadan kalktı. Ancak işin doğası gereği devlet başkanının, başkalarının görüş ve düşüncelerini almak suretiyle onların yardımına başvurması devam etti. Çünkü bu kaçınılmaz bir durumdur. Hz. Peygamber, sahabelerine danışıyor (onlarla istişare ediyor), genel ve özel konularda onların görüşlerine başvuruyordu. Yine Hz. Ebû Bekir’i bazı özel yetkiler veriyordu. Bu yüzden kısra (Fars), kayser (Rum) ve necaşi (Habeş) hükümdarlarının durumlarını bilen Araplar Hz. Ebû Bekir’i, Hz. Peygamber’in veziri olarak nitelendiriyorlardı.

İslâm’ın sadeliği ile hükümdarlık makamlarının ortadan kalkmasıyla, vezir lafzı Müslümanlar arasında bilinmiyordu. Bununla birlikte Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Osman ve Hz. Ali de Hz. Ömer’in veziri konumundaydılar. Ancak vergilerin toplanması, katiplik ve hesap işlerine özgü makamlar yoktu. Çünkü Araplar yazı ve hesap işlerinde mahir olmayan ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir kavimdi. Hesap işlerinde, sayıları az olan okur yazarlardan veya hesap işlerini bilen acemlerden yararlanıyorlardı. Arapların ileri gelenleri ise bu işlerden anlamıyorlardı. Çünkü ümmilik onların belirgin vasıflarıydı. Yine ümmîliklerinden ve sözü saklayıp gereklerini yerine getirme konusundaki genel emanet anlayışlarından dolayı, yazışmalara özgü bir görev de yoktu. Ayrıca siyaset anlayışları da böyle bir görevli seçmeyi gerektirmemiştir. Çünkü halifelik dini bir görev olup, hükümdarlık şeklindeki yönetimle (ve bu yönetim şeklindeki makamlarla) hiçbir ilişkisi yoktur.

¹¹³ Koruma, güvenlik görevliliği ve kapıcılık.

Diğer taraftan yazı (yazışmaların güzel ve belagatlı üsluplarla yapılması), halife için en iyisinin yapılması gereken bir sanat değildi. Çünkü Arapların hepsi söylemek istediklerini en belagatlı üsluplarla ifade ediyorlardı. Geriye sadece bunların kağıda dökülmesi kalıyordu. Halife de ihtiyaç duyduğunda, yazısı güzel olan birine istediklerini yazdırıyordu.

İhtiyaç sahiplerinin halifenin huzuruna girmesine engel olmak (hâciplik görevi) ise zaten şeriat tarafından yasaklanmış olduğundan, böyle bir şeye yaklaşıyorlardı.

Halifelik hükümdarlığa dönüşünce, hükümdarlığa özgü makam ve lakaplar da kullanılmaya başlandı. Devlet içinde hükümdarlığa ait görevlerden ilk kullanılan, halkın halifenin yanına girmesine engel olan hâciplik görevi oldu. Çünkü halifeler, Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin, Muaviye'nin, Amr bin As'ın ve daha pek çok kişinin saldırıya uğradığı gibi kendilerinin de haricilerin veya başkalarının saldırılarına uğramasından korkuyorlardı. Ayrıca insanların yoğun bir şekilde kendilerini meşgul edip, esas görevlerini yapmalarına engel olmalarını da istemiyorlardı. Onun için bu görevleri yerine getirecek birini seçtiler ve ona "hâcip" olarak isimlendirdiler.

Abdülmelik, hâcip olarak göreve getirdiği kişiye şöyle demiştir: "Üç kişi dışında seni kapıma (insanların yanına girmesine) engel olarak atadım: Namaza çağıran, çünkü o Allah'a davet etmektedir; postacı, çünkü o önemli haberler getirir; yemek getiren, çünkü gecikirse yemek bozulur."

Daha sonra devlet iyice güçlenip büyüyünce kabileler, asabiyetler ve bunların kaynaştırılmasıyla ilgili işlerde halifeye yardımcı olacak bir müşavir (danışman) atandı ve bu kişi "vezir" olarak isimlendirildi. Hesaplara bakma işine ise acemler ve zimmiler (Müslüman olmayıp cizye ödeyen gayri müslimler) devam etti.

Hükümdar, halkıyla olan ilişkilerinin bozulmasına engel olmak için, sırlarını saklayacak, yazışmalarını yapacak ve kayıtlarını tutacak özel bir katip (sekreter) edinmiştir. Bu katip vezir seviyesinde değildir. Çünkü bu katip, sadece hükümdarın söylediklerini yazıya geçirmek için tayin edilmiştir, yoksa istenilen şeyleri kendi üslubu ve belagatıyla yazmak için değil. O dönemde dil henüz bozulmamıştı ve (herkes tarafından) en güzel şekilde kullanılıyordu. İşte bundan dolayı o dönemde en yüksek makam vezirlikti. Bu, Emevî devletinde olan durumdu. Vezirin görevi genel olup, ülkenin korunması ve hakların elde edilmesi için bütün tedbirleri almak, bunu için ordunun işleriyle ilgilenmek, maaşları tespit etmek gibi her işe bakardı.

Abbâsîler döneminde devletin daha da güçlenip büyümesiyle birlikte vezirin etkisi ve yetkileri de artmış ve hükümdarın vekili olarak atamalar ve görevden almalar da kendisine tevdi edilmiştir. Böylece vezirlik devlet içinde en gözde makam haline gelmiş, ona itaat edilip onun sözü dinlenir hale gelmiştir. Devletin gelir ve giderleriyle ilgili hesap işlerine bakma görevi de vezire verilmiştir. Çünkü askerlere yapılacak harcamaları ve verilecek maaşları kararlaştırmak için buna ihtiyaç vardır. Bu yüzden devletin gelirlerinin toplanması ve ilgili yerlere harcanması işi ona tevdi edildi.

Hükümdarın sırlarının korunması ve yazışmalardaki belâğî üslubun muhafaza edilmesi için kalem (yazışmalar) görevi de yine vezire verilmiştir. Çünkü artık halkın di-

li bozulmuştur. Aynı şekilde, hükümdarın yazışmalarının açığa çıkıp içeriklerinin öğrenilmesine engel olunmak için, bu yazışmaları mühürleme görevini de vezir üstlenmiştir. Böylece vezirlik, hükümdarın yardımcılığına içeren diğer görevlerle birlikte, seyfiye (silahlı kuvvetler) ve kalem görevlerini kendisinde toplayan bir makam haline gelmiştir. Öyle ki, Harun Reşid zamanında vezirlik yapan Cafer bin Yahya, devletin bütün işlerini kendisi yürüttüğü için “sultan” (hükümdar) olarak çağrılmıştır. Devlet yönetimine ilişkin görevlerden sadece hâciplik, yani hükümdarın kapısında beklemek işi onun yetkileri arasında olmamıştır. Çünkü böyle bir şeye tenezzül etmemiştir.

Sonra Abbâsî devletinde hükümdarların (halifelerin) tahakküm altına alınması dönemi geldi. Hükümdarlar bazen vezirler tarafından, bazen de güçlü sultanlar tarafından tahakküm altına alınmışlardır. Ancak halifeyi tahakkümü altına alan vezir, şer’î hükümlerin sağlıklı olarak yürümesi için, halifeye vekaleten ve onun adına hareket etmek durumunda kalır. Onun için vezirlik ikiye ayrılır: Birincisi tenfiz (icra) vezirliği. Bu durumda olanlar, (halife adına hareket etmeyip) kendi adına hareket eden sultanlardır. İkincisi, yetki vezirliği. Bu durumda olanlar ise, halifeyi kendi etkileri altına alan vezirlerdir.

Halifenin tahakküm altına alınması durumu devam etti. Sonra yönetim tamamen acem hükümdarların eline geçti ve halifelüğün fonksiyonu ortadan kalktı. Ancak bu hükümdarlar halifelige ait lakapları kullanma yoluna gitmediler. Vezirlik lakabına da ortak olmadılar, çünkü vezirler zaten onların askerleri konumundaydılar. Onlar kendilerini “emir” ve “hükümdar” olarak isimlendirdiler. Devleti fiilen elinde tutanlara, halifenin onları verdiği övücü lakaplara ek olarak, “emîru’l-umarâ” (emirlerin emiri) veya “sultan” deniyordu. Bu kimseler, “vezir” ismini ise halifenin özel işlerini görenlere bıraktılar.

Bu hal Abbâsî devleti son buluncaya kadar devam etti. Bu süre içinde dilleri de iyice bozuldu. Artık dili edebi ve güzel bir şekilde kullanmak, bazı kimseler tarafından icra edilen bir sanat haline geldi. Vezirler acemlerden olduğu için, dili bu şekilde kullanmakla meşgul olmadılar ve bu işe diğer tabakalardan kimseleri atadılar. Böylece dili güzel kullanan bu kişiler, onlara hizmet eden kimseler haline geldi. Emir ismi de ordu komutanlarına özgü bir isim haline geldi. Ancak bununla birlikte emirlerin gücü ve nüfuzu diğer bütün makamların üstündeydi ve geçerli olan da -ister (halifeye) vekaleten, ister kendi adlarına- onların verdikleri emirlerdi.

Sonunda Mısır’da Türk devleti kuruldu. Bu devletteki yüksek dereceli görevliler, (Abbâsî devletinde) fiili gücü elinde bulunduranların vezir ismini kullanmayıp, bu ismi, tahakküm altındaki halifenin özel işlerini yürütenlere bıraktıklarından dolayı bayağılaştığını gördükleri için, vezir lakabını kullanmadılar. Çağımızda (Mısır’daki Türk devletinde), devlet yönetiminde ve ordunun başında bulunanlar “naip” olarak isimlendiriliyor. Hâciplik görevi eski anlamını koruyor. Vezir isim ise, vergi işleriyle ilgilenen görevliye tahsis edilmiş durumda.

Endülüs Emevî devletinde de başlangıçta vezir lakabı bilinen anlamıyla kullanıldı. Sonra devlet görevleri belirli gruplara ayrıldı ve her biri için ayrı vezir tayin edildi. Malî işler için bir vezir, yazışmalar için bir vezir, zulme uğradıklarından şikayetçi olanlar için bir vezir ve sınır bölgelerindekilerin durumunu kontrol etmek için bir vezir tayin

edildi. Her vezir, kendilerine tahsis edilmiş iyi dekore edilmiş dairelerde kendi görevleriyle ilgili hükümdarın emirlerini yerine getirirler. Halife ile vezirler arasındaki ilişkiyi, bu vezirlerden biri yürütür. İlişkiyi yürüten vezir, sürekli olarak doğrudan halife ile görüştüğünden diğerlerinden daha üstündür. Yine meclisi de, diğerlerinin meclisinden daha üstündür. Bu vezir “hâcip” olarak isimlendirilir. Endülüs Emevî devleti son bulana kadar bu durum devam etmiştir. Hâcip’in makamı ve derecesi diğer bütün makamlardan üstün olmuştur. Hatta Tavâif hükümdarları kendileri için bu lakabı kullanmışlardır. İleride bahsedeceğimiz gibi onların çoğu “hâcip” olarak isimlendirilmişlerdir.

Sonra Afrika ve Kayravan’da Şii devletleri kuruldu. Bu devleti kuranlar son derece bedevî halde oldukları için, başlangıçta bu tür makamlara dikkat etmemişler ve bunlara ait lakapları kullanmamışlardır. Ancak daha sonra devlet medenileşince, Emevî ve Abbâsî devletlerini taklit edip bu lakapları kullanmaya başlamışlardır.

Muvahhidîn devletinde de başlangıçtaki bedevilik sebebiyle, bu makamlara ve lakaplara dikkat edilmemiş, ancak daha sonra bunları kullanmaya başlamışlardır. Vezir ismini bilinen anlamıyla kullanıyorlardı. Daha sonra (Endülüs) Emevî devletini örnek almışlar ve vezir ismini, meclisinde hükümdara hâciplik yapan kimseye tahsis etmişlerdir. Hâcip hükümdarın yanına girecek kimseleri karşılayıp, onlara hükümdarı nasıl selamlayacaklarını, ona nasıl hitap edeceklerini ve onun huzurunda nasıl hareket edeceklerini öğretirdi. Hâcipliği, vezirlikten daha üstün tutmuşlardır ve durum çağımızda da devam etmektedir.

Doğudaki Türk devletinde ise, hükümdarın huzuruna girecekleri karşılayıp, onlara sultanı nasıl selamlayacaklarını ve onun huzurunda nasıl hareket edeceklerini göstermekle görevli olan kişi “devîdar” olarak isimlendirilir. Ayrıca hükümdarın huzurdaki ve ülkenin uzak bölgelerindeki ihtiyaçlarını karşılayan iki görevli olan sır katibi ve postacıyla ilgilenme işi de devîdara tevdi edilmiştir. Çağımızda da bu durumları devam ediyor. Allah işleri dilediğine verir.

Hâciplik:

Emevî ve Abbâsî devletlerinde, bu lakabın hükümdarın kapısında bekleyip, görüş için ayrılmış belirli vakitlerin dışında, insanların içeriye girmesine engel olan kişiye verildiğini yukarıda açıkladık. O dönemlerde bu görev, vezirlik görevinden daha düşük ve ona bağlı bulunuyordu. Çünkü vezir bu görevle ilgili gerekli gördüğü tasarruflarda bulunuyordu. Durum Abbâsî devletinde de çağımıza kadar bu şekilde devam edip gelmiştir. Yine Mısır’daki (Türk) devletinde bu görevli, “naip” olarak isimlendirilen en üst derecedeki görevliye bağlıdır.

Endülüs Emevî devletinde ise hâcip, -seçkin veya sıradan- herkesin hükümdarın yanına girme işini düzenleyen ve hükümdar ile vezirler arasında aracılık eden kimsedir. İbn-i Hadid ve diğer hâciplerle ilgili haberlerin de ortaya koyduğu gibi devlet içinde hâcipliğin en yüksek makam olduğu görülüyor. Sonra devletin (hükümdarın) tahakküm altına alındığı dönem geldi ve bu dönemde hükümdarı tahakkümleri altına alanlar, hâciplik makamının üstünlüğünden dolayı, kendileri için bu sıfatı kullandılar. Mansur bin Ebû Amir ve oğulları gibi.

Onlardan sonra gelen Tavâif hükümdarları da bu lakabı kullanmaktan geri kalmamışlar ve onu kullanmayı bir şeref kabul etmişlerdir. Hükümdarlığa ait isim ve lakaplardan sonra, mutlaka “hâcip” ve “zü'l-vizâreteyn” (iki vezirlik sahibi) yani seyfiye ve kalemiye vezirlikleri lakaplarını da kullanırlardı. Hâciplik ile seçkin ve sıradan kimselerin hükümdarın yanına girmelerine engel olmayı, zü'l-vizâreteyn ile de seyfiye ve kalemiye görevlerini kendilerinde topladıklarını kastederlerdi.

Mağrib ve Afrika'daki devletlerde ise, içinde bulundukları bedevilikten dolayı bu lakaplar kullanılmazdı. Sadece büyük bir güce ulaşan ve medenileşen Mısır'daki Ubeydiyyîn devletinde az bir şekilde kullanılmıştır.

Muvahhidin devletinde de bu tür lakaplar ancak son dönemde kullanılmıştır. Çünkü devlet görevlerinin branslaşmasını ve bu tür lakapların kullanılmasını gerektiren medenî seviyeye ancak son dönemlerde ulaşmışlardı. Yine de devlet içinde sadece vezirlik makamı vardı. Başlangıçta vezir ismini, hükümdarın özel işlerine bakan katip için kullanıyorlardı. Abdusselam Kûmî ve İbn-i Atiyye gibi. Ancak bununla birlikte vezir hesap ve mali işlere de bakıyordu. Daha sonra bu isim, İbn-i Câmî ve diğerleri gibi, Muvahhidin devletini elinde bulunduranların soyundan gelenler için kullanıldı. O zamanlar devlette, hâcip ismi ise bilinmiyordu.

Afrika'daki Ebû Hafs oğulları devletine gelince, onlardaki en yüksek ve önde gelen makam, görüş ve meşveret (danışma) vezirliği idi. Bu makamda bulunan “şeyhu'l-muvahhidin” (muvahhidlerin şeyhi) olarak isimlendiriliyordu. Eyaletlerle ilgilenmek, görevlileri azletmek, askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve savaş işlerine bakmak onun göreviydi.

Hesap ve kayıtların tutulması (dîvân) işleri ise ayrı bir görevi teşkil ediyordu. Bu görevi yürüten kişi “sahibu'l-eşgâl” olarak isimlendiriliyordu. Devletin gelir ve giderlerini kontrol etmek, (ilgili) sorgulamak, devlet mallarının envanterini çıkarmak ve kayıplardan dolayı ceza vermek onun göreviydi. Bu makama gelmenin şartı (devleti kuran) Muvahhidlerin soyundan olmaktı.

Kalem (yazışmalar) görevine ise, yazışmaları en güzel şekilde yapabilecek ve sır saklayabilecek kişiler atanıyordu. Çünkü onlar okuma yazma bilen bir kavim olmadığı gibi, yazışma dilini de bilmiyorlardı. Bu göreve gelecek kişinin Muvahhidler soyundan olması şartı aranmaz.

Hükümdarın ülkesi geniş ve ihtiyaçlarını karşılamak için kendisine gelenler çok olduğu için, belli bir düzen içinde gelenlere erzak, bahşış ve giyecek vermek için, konutunda özel bir görevli tayin etmiştir. Bu özel görevli (dağıtılacak) bütün bu ihtiyaçları vergi görevlilerinden sağlamak ve bununla ilgili bütün işleri yapmakla yükümlüdür. İşte “hâcip” ismi bu görevliye tahsis edilmiştir. Bu kişinin yazma sanatı iyi olduğu takdirde, yazışmaların üzerine (hükümdarlık) alâmeti koyma işi bazen ona, bazen de başkalarına tevdi ediliyordu. Devlet yönetimi bu hal üzere devam etti. Hükümdar insanlarla görüşmezdi. İnsanlar ile bütün görevliler arasındaki aracılık hâcip tarafından yapılıyordu. Devletin son dönemlerinde önce seyfiye ve savaş, sonra da görüş ve meşveret görevleri de ona verildi. Böylece bu makam, en yüksek ve kapsamlı makam haline geldi.

On ikinci hükümdardan sonra, bir müddet hükümdarların tahakküm altına alınması dönemi geldi. Ancak on ikinci hükümdarın torunu olan Ebû Abbas, hâciplik makamını kaldırmak suretiyle, tahakkümden kurtuldu ve bütün işlerini, kimsenin yardımına başvurmadan doğrudan kendisi görmeye başladı. Çağımızda durum bu şekildedir.

Mağrib'teki Zenâte devletine gelince, Zenâtelere kurdukları en büyük devlet Me-rin oğulları devleti olup, orada hâcîp isminden eser yoktur. Savaşlara ve orduya vezir başkanlık eder. Kalem görevi, yazışmalar ve hesap işlerinde mahir olan kimselere verilir. Gerçi bu görevin, dışarıdan devlet himayesine girmiş bazı sülalelere tahsis edildiği de olmuştur. Bu devlette, hükümdarın kapısında beklemek ve insanların onun yanına girmesine engel olmak da (yani hâciplik de) ayrı bir görevdir ve bu görevi yürüten kişiye “mizvâr” denir. Mizvârın anlamı, hükümdarın emirlerini yerine getirmek için onun kapısında bekleyen, verdiği cezaları infaz eden ve hapisteki mahkûmları göz altında tutan muhafızların başı demektir. Yine halk meclisinde insanları durmaları gereken yerde tutma görevi de onundur. Onun için bu görev sanki küçük bir vezirlik gibidir.

Abdül-Vâd oğulları devletine gelince, onlarda da –bedevîliklerinden dolayı– görevlerin ayrılması ve bu lakapların kullanılmasından eser yoktur. Sadece bazı durumlarda, Ebû Hafs oğulları devletinde olduğu gibi hükümdarın konutundaki özel işleri yerine getirmek için tayin edilen kişi hâcîp olarak isimlendirilir. Yine Ebû Hafs oğulları devletinde olduğu gibi yazışmalar ve hesap işleri de ona tevdi edilmiştir. Abdül-Vâd oğulları devletinin bu hususlarda Ebû Hafs oğulları devletini taklit etmesinin sebebi, başlangıçtan itibaren onlara tâbi olmaları ve insanları onların devletlerini tanımaya çağırmasıdır.

Endülüs Emevî devletinin çağımızdaki durumuna gelince, hesap işleri, hükümdarın özel işleri ve maliye ile ilgili diğer işleri yapan kişi “vekil” olarak isimlendirilir. Vezirin görevi ise, diğer devletlerdeki vezirlerin bilinen görevleriyle aynıdır. Tek fark, Endülüs Emevî devletinde bazen yazışmalar da vezire tevdi edilir. Yazışmaların üzerine hükümdarlık alâmetini, hükümdar bizzat kendisi koyar. Diğer devletlerden farklı olarak bu devlette bu göreve tahsis edilmiş biri yoktur.

Mısır'daki Türk devletine gelince, bu devlette hâcîp ismi, güç ve kudret sahiplerinden olan –ki onlar Türklerdir– idareciler için kullanılır. Bunların sayısı çoktur ve şehirde, insanlar arasında –devletin– hükümlerini infaz ederler. Hâciplik, devlet görevlileri ve halk arasında mutlak yetki ve üstünlüğe sahip olan naiplik görevinin altında yer alır. Naip, bazı devlet görevlilerini atamak ve görevden alma yetkisine sahip olduğu gibi, az miktarda olan erzakları kesme veya verilmesini kararlaştırma yetkisine de sahiptir. Naibin emirleri de, tıpkı hükümdarın emirleri gibi yerine getirilir. Naibin, mutlak bir şekilde hükümdara vekillik etme yetkisi vardır. Hâciplerin ise sadece, kendilerine yapılan şikâyetler hakkında halk kesimleri ve askerler arasında hüküm verme ve verilen hükümlere uymayanları, hükümlere uymaya zorlama yetkileri vardır. Hâciplik makamı, naiplik makamının altındadır.

Bu devlette vezirin görevi ise, haraç, giriş (gümrük) vergisi ve cizye gibi her türlü vergiyi toplamak ve bunları devlet hizmetlerine veya önceden kararlaştırılmış belirli yerlere harcamaktır. Yine vezir vergilerin toplanması ve harcanmasıyla ilgili farklı kademe-

lerde yer alan görevlileri atama ve azletme yetkisine de sahiptir. Vezirlik görevinin, çok eski zamanlardan beri Mısır'da hesap ve vergi işlerini takip eden Kıptilere verilmesi de bir gelenek haline gelmiştir. Ancak hükümdar şartlar gerektirdiğinde bazen bu göreve güç ve kudret sahibi olan Türkleri de bu göreve atamaktadır. Allah hikmeti ile bütün işleri idare eder ve onları dilediği gibi yönlendirir. O'ndan başka ilah yoktur; O, öncekilerin ve sonrakilerin Rabbidir.

Vergiler Ve Mali İşler Divanı (Dairesi):

Bil ki bu görev, devletin yerine getirmesi gereken zorunlu işlerden biridir. Bu görevin kapsamı, vergilerle ilgili işleri yapmak, gelir ve giderlerde devletin haklarını korumak, askerlerin -isimleriyle birlikte- listesini çıkarmak, onlara verilecek erzak ve maaşları tespit etmek ve bütün bu işleri, yetkililer tarafından bunlara ilişkin olarak konulmuş kurallara göre yapmaktır. Bütün bu hususlar, bir hesap tekniği içinde gelirler ve giderlerin ayrıntılarıyla birlikte açık bir kitapta yazılıdır. Bu görevi, ancak bu işlerde mahir kimseler yapabilir. Hesapların tutulduğu bu kitap ve bu işleri yapanların bulunduğu yer "divan" olarak isimlendirilir.

Bu isimlendirme hakkında şöyle deniyor: Bir keresinde kısra (Fars hükümdarı), bu dairede çalışanları sayım ve hesap işleri yaparken kendi kendilerine konuşuyorlarmış gibi görünce, onlara Farsça'da "deliler" anlamına gelen "divaneh" demiştir. Sonra divaneh, bu işi yapanların bulunduğu yerin (dairenin) adı olmuştur. Bu ismin çok kullanılması sebebiyle de, kolaylık olsun diye kelimenin sonundaki "h" atılmış ve "divan" olmuştur. Daha sonra bu isim, bu hesapların tutulduğu ve buna ilişkin kuralların yer aldığı kitap için de kullanılmıştır.

Bu isimlendirme hakkındaki bir başka rivayet ise şu şekildedir: Aslında bu isim Farsça'da şeytanların ismidir. Bu işleri yapan ve hesapları tutan katipler de, meseleleri çok çabuk anlamaları, gizli açık hiçbir şeyin gözlerinden kaçmaması ve bütün ayrıntıları değerlendirmelerinde dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Sonra görevlerini yapmak için bulundukları yere de bu isim verilmiştir. İşte böylece hükümdarın sarayında bu işleri yapan katiplere ve bu katiplerin bulundukları yere "divan" ismi verilmiştir.

Bazen bu görevle ilgili işlerin tamamı için bir kişi, bezen de her bir iş için ayrı görevliler tayin edilir. Yine bazı devletlerde geliri askerlere tahsis edilen arazilerin ve onlara verilecek maaşların hesaplarına bakma işi veya her bir devletin askerlerle ilgili kararlaştırmış oldukları (mali) görevlere bakma işi ayrı bir memura tevdi edilir. Bil ki, devletlerde bu daire, ancak o devletlerin üstünlük ve hakimiyetlerini sağlamlaştırmalarından ve devlet olmanın gereği olan işleri yapmaya başlamalarından sonra ihdas edilir.

İslâm devletinde divan tutulması (kayıtların tutulup hesapların yapılması) ilk olarak Hz. Ömer tarafından yapılmıştır. Bunun sebebi olarak şu söylenir: Ebû Hüreyre'nin Bahreyn'den getirdiği zekat malları sahabeler tarafından çok bulunmuş, bu malların taksim edilmesi, miktarının tespit edilip hak sahiplerine verilmesi konusunda zorluk yaşamışlardır. Bunun üzerine Halid bin Velid, Şam'daki hükümdarların malların envanterini çıkartıp kayıt (divan) tuttuklarını söyleyerek, kendilerinin de böyle yapmasını teklif et-

miş, Hz. Ömer de bunu kabul etmiştir. Bunun sebebine ilişkin bir başka rivayet ise şöyledir: Divan (kayıt) tutulmasını Hz. Ömer'e acem hükümdarlarından biri olan Hürmüzan tavsiye etmiştir. Hz. Ömer'in divan tutulmadan (fetihler için) ordular gönderdiğini görünce "o askerlerden geriye dönmeyenleri kim nasıl bilecek? Eğer bu askerlerden geri kalanlar olursa, ordudaki yeri boş kalır. Bu durum ancak divan tutularak kontrol altına alınır" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de askerlerin kayıtlarının tutulduğu bir divan oluşturmuştur. Hz. Ömer divan kelimesinin anlamını sormuş ve bunun anlamı kendisine açıklanmıştır.

Bu iş için Kureyş'in katiplerinden Akıl bin Ebû Talip, Mahreme bin Nevfel ve Cübeyr bin Mu'tim bir araya gelmiş, Hz. Peygamber'e en yakın olanlardan başlayıp, yine ona yakınlık derecesi ve sırasına göre, İslâm askerlerinin divanını oluşturmuşlardır. İşte ordu divanının başlangıcı böyledir. Zührî, Said bin Müseyyeb'ten, bu çalışmanın, hicri yirminci yılın muharrem ayında gerçekleştiğini rivayet eder.

Vergiler ve haraçlarla ilgili divana gelince, bunlar İslâm'dan sonra da bir müddet, daha önceki şekilde tutulmaya devam etti. Yani Irak'ta Farsça ve Şam'da Rumca olarak. Yine bu işle görevli olanlar da bu iki millettten olan zimmilerdi. Ancak Emevî halifesi Abdulmelik bin Mervan zamanına gelindiğinde, devlet güçlenip büyümüş, Müslümanlar bedevilikten medeniliğe geçmişler, ümmilikten (okuma yazma bilmemekten) kurtulup bu işlerde mahir hale gelmişler, Araplardan ve onların himayelerin bulunanlardan kayıt ve hesap işlerinden iyi anlayan kimseler yetişmiştir. Bunun üzerine Abdulmelik, Ürdün valisi Süleyman bin Said'e, Şam'daki divanın (kayıtların) Arapça'ya çevrilmesini emretti. Süleyman bin Said de bu işi bir yıl içinde tamamladı. Bunun üzerine Abdulmelik'in katibi Sercun, Rum katiplere şöyle dedi: Artık geçiminizi bu mesleğin dışındaki bir şeyden sağlayın. Allah bu işi sizden aldı.

Irak'ta tutulan divana gelince, (Irak valisi) Haccac, buradaki divanın tutulmasını katibi Salih bin Abdurrahman'a emretmişti. Salih divan kayıtlarını Arapça ve Farsça olarak yazıyordu. Bu işi, Haccac'ın daha önceki katibi olan Zâdân'dan öğrenmişti. Zâdân, Abdurrahman bin Eş'as ile yapılan savaşta öldürülünce, Haccac onun yerine Salih'i getirmiş, ona divan kayıtlarının Farsça'dan Arapça'ya nakledilmesini emretmiş ve o da bu görevi yerine getirmiştir. Fars katipler de istemeyerek buna boyun eğip kabullenmişlerdir. Abdulhamid bin Yahya, (divanın Arapça'ya çevrilmesiyle ilgili) şöyle derdi: Allah Salih'i mükafatlandırsın, (Arapça yazan) katipler üzerindeki iyiliği çok büyüktür.

Abbasiler devletinde bu göreve (yani vergiler ve mali işler divanına), -Bermek oğulları ve Sehl bin Nevbaht oğulları örneklerinde olduğu gibi- vezirler bakıyordu.

Gelir ve giderlerin ne kadarı orduya tahsisi edileceği, ne kadarı "beytu'l-mal"a (devlet hazinesine) ait olacağı, barış yoluyla ele geçirilen bölgeler ile savaşla ele geçirilen yerlerin birbirinden ayrılması, bu göreve kimin atanacağı, bu kişide hangi şartların aranacağı, hesapların hangi ölçü ve kurallara göre yapılacağı gibi şer'i hükümlerle ilgili hususlar ise "ahkâmü's-sultaniyye" (yönetime ilişkin hükümler) kitaplarında ele alınacak konulardır. Bu konular bizim kitabımızın amacı olmayıp, bahsedilen kitaplarda ele alınmıştır. Bizim bu konuya değinmemizin sebebi, bu konunun esas meselemiz olan devletin tabiatı gereği olan işlerden biri olmasından dolayıdır.

Bu görev, devlet görevleri arasında önemli ve büyük bir bölümü teşkil eder. Hatta bu görev devletin temel unsurlarının üçüncüsüdür. Çünkü devletin mutlaka, askere (orduya), mala (paraya) ve kendisinden uzakta olanlarla yazışmalara ihtiyacı vardır. Dolayısıyla devletin başındaki hükümdarın da, seyfiye (ordu ve savaş), kalem (yazışmalar) ve maliye işlerinde yardımcılara ihtiyacı vardır. İşte bu yüzden bu görevlerden birinin başında bulunan kişi, devlet başkanlığına ait önemli bir bölümü eline almış olur.

Endülüs Emevî devletinde ve onlardan sonra gelen Tavâif hükümdarları zamanında da durun aynıydı.

Muvahhidin devletinde ise bu göreve gelecek kişinin Muvahhidlerden biri olması gerekiyordu. Bu kişi sadece bu işlerle, yani vergilerin toplanması, kayıt altına alınması, bu işleri yapan vali ve memurların kontrol edilmesi ve bu malların zamanında, ilgili yerlere harcanmasıyla ilgilenirdi. Bu görevin başında olan kişiye “sahibu’l-eşgal” denirdi. Ülkenin değişik bölgelerinde bu göreve, Muvahhidlerden olmayan, ancak bu işlerden iyi anlayan kimselerin atandığı da olurdu.

Ebû Hafs oğulları Afrika’nın yönetimini ele geçirince, bazı sülaleler Endülüs’ten Afrika’ya göç ettiler. Bu sülaleler arasında Endülüs’te bu görevi yürütenler de vardı. Merkezleri Gırnata civarındaki bir kale olan ve Ebû’l-Hasan oğulları olarak bilinen Said oğulları gibi. Bu kişiler, Endülüs’te olduğu gibi, Ebû Hafs oğulları devletinde de “eşgal” (vergiler ve mali işler divanı) görevine getirildi. Ancak bu görev bu kişiler ile Muvahhidler arasında el değiştirip durdu. Sonra Muhvahhidlerin elinden tamamen çıkarak, hesap kitap işlerinde uzman olan kişiler bu göreve tek başlarına bakmaya başladılar. Ancak daha sonra hâciplik görevi önem kazanıp, hâcip, devlet işlerinin her sahasında emir verme konumuna gelince, “eşgal” görevinin etkisi azaldı, devlet içindeki reislik konumu ortadan kalktı ve hâcibin emri altında bulunan bir vergi toplama memuru konumuna düştü.

Çağımızda Merin oğulları devletinde harcamalar ve vergilerin hesaplarının tutulması işi tek bir kişinin yetkisindedir. Devlete ait bütün hesapların tutulmasıyla bu görevin başında olan kişi ilgilenir. Onun tuttuğu kayıtlar (divan) da hükümdar veya vezir tarafından gözden geçirilip kontrol edilir. Bu görevlinin vergiler ve harcamaların doğruluğu hakkındaki yazısı muteber kabul edilir.

Yönetime ilişkin temel görevler ve makamlar bunlardır. İşte doğrudan hükümdara bağlı olan bu genel görevleri yürütenler, devletin en üst derecedeki makam sahipleri-
dir.

Türk devletinde ise bu görev (vergiler ve mali işler divanı) birkaç bölüme ayrılmıştır. Harcamalar divanının başındaki görevli, “nazıru’l-ceyş” (askeri işlere bakan) olarak tanınır. Vezir ismi ise devletin genel vergilerinin toplanmasıyla ilgilenen görevliye denir ve mali işlere bakanlar arasında en yüksek dereceye o sahiptir. Devletin genişliği ve büyüklüğünden dolayı mali işlere bakanlar bir çok dereceye ayrılmıştır. Çünkü toplanan malların ve vergilerin çokluğu, bunlara ilişkin kayıt ve hesapların bir kişi tarafından yapılmasına imkan vermez. Bu kişi bu konuda son derece bilgili ve maharetli olsa bile. İşte bu işlere bakanların en üstündeki genel görevliye “vezir” denir.

Ancak bununla birlikte vezir, hükümdarın asabiyyetinden olan, devlet içinde güç

ve kudrete sahip bulunan başka birine bağlıdır. Onun görüşüne göre hareket eder ve ona tâbi olmak hususunda büyük gayretini sarf eder. Vezirin bağlı olduğu bu kişi “üstadu’d-devle” (devletin üstadı) olarak isimlendirilir. Bu kişi iyi bir savaşçı ve devlet içindeki en büyük emirlerden biridir.

Yine bazı makamlar, vergilerin toplanmasından genel olarak sorumlu olan vezirlik makamına bağlıdır. Bu makamların hepsi de mali ve hesap işleriyle ilgili olup, daha özel görevleri vardır. Örneğin “hassa nazırı” gibi. Hassa nazırı, Müslümanların genel mallarının dışında kalan, hükümdarın özel mallarıyla ilgilenir. Hükümdara ait araziler, toplanan vergiler ve haraçlardan hükümdarın payına düşen mallar gibi.

Evet, vezir “üstadu’d-dâr” olan emire bağlıdır. Ancak vezir askerse, üstadu’d-dâr’ın o kişi üzerinde bir yetkisi yoktur. Hassa nazırı ise, hükümdarın özel servetiyle ilgilendiği için “hâzinu’d-dâr” olarak isimlendirilen görevliye bağlıdır.

Böylece Mağrib’teki devletlerin (yönetimle ilgili) temel görev ve makamlarını açıkladıktan sonra, doğudaki Türk devletinin temel görev ve makamlarını da açıklamış olduk. Allah işleri dilediği gibi çevirendir. O’ndan başka Rab yoktur.

Yazışmalar Divanı:

Bu, devletler için mutlaka olması gereken zorunlu görevlerinden biri değildir. Çünkü başlangıçta çoğu devletlerde, içinde bulundukları bedevilikten, henüz medenî bir seviyeye ulaşmamış olmaktan ve tekniklerinin gelişmemiş olmasından dolayı bu görev yer almıyordu. İslâm devletinde buna duyulan ihtiyacın sebebi, Arap dilinin özelliği ve söylenmek istenen hususun en etkili (belagatlı) şekilde ifade edilmek istenmesidir. Katibin görevi de, söylenmek istenen hususu, dili en güzel şekilde kullanarak, en etkili şekilde ifade etmektir. Katip, emirin nesebinden ve yakınlarının ileri gelenlerinden oluyordu. Halifelerin, Irak ve Şam’daki sahabeden olan emirlerin katiplerinin durumu böyleydi. Bunun sebebi yakınların, onların emanetlerini ve sırlarını korumak için gösterecekleri gayretti.

Dil bozulduktan, dili etkili ve güzel kullanmak bir meslek haline geldikten sonra, katiplik görevi bu kişilere verildi. Abbasî devletinde katiplik yüksek bir görevdi. Katip yazılacak hususu tamamen özgür bir şekilde kendisi yazar, yazının sonuna kendi ismini ekler ve sonra da onun üzerine hükümdarın mührünü vururdu. Mührün üzerinde hükümdarın ismi veya işareti (tuğrası) işlenmiş olurdu. Mühür, “mühür çamuru” olarak isimlendirilen, suda eritilmiş kırmızı bir çamura batırılıp, yazının yazıldığı kağıdın katlanıp yapııştırılmasından sonra, her iki tarafına basılırdı.

Yazışmalar daha sonra hükümdarın ismiyle yapılmaya başlandı. Katip kendi tercihine göre yazının başına veya sonuna kendi alâmetini de koyuyordu. Ancak daha sonra devlet içinde başka görevlerin önem kazanması veya vezirin hükümdarı tahakkümü altına almasıyla, katiplik görevinin derecesi düşmüş, yazışmalarda onun alâmetinin hükmü iptal edilmiş ve onun reisi durumundaki görevlinin alâmeti konmaya başlanmıştır. Katip, reisin alâmetini, kendi alâmetini yazmada esas aldığı şekli kullanarak yazmıştır. Böylece hükmün reise ait olduğu anlatılmış olur.

Ebû Hafs oğulları devletinin son dönemindeki uygulama bunun bir örneğini teşkil eder. Devlet içinde hâciplik makamı yükselmiş, hükümdar devlet işlerini önce hâcibe havale etmiş, sonra da tamamen onun tahakkümü altına girmiştir. Buna paralel olarak katibin alâmetinin hükmü ortadan kalkmış, ancak şekli baki kalmıştır. Hâcip, kendi yazısıyla seçip resmettiği alâmetini katibe verir ve katip de alışılan gelen şekliyle o alâmeti mektuba koyardı. Eğer hükümdar yönetimi tek başına elinde tutuyorsa, alâmet koyma işini bizzat kendisinin üstlendiği de oluyordu.

Katibin görevlerinden biri de, hüküm vermesi ve çözüme bağlaması için hükümdarın huzuruna getirilmiş meselelerde, hükümdarın huzurunda oturarak, onun karara bağladığı hükümleri çok kısa ve veciz ifadelerle yazmaktır (tevkî). Katip bu kısa ve veciz ifadeleri ya kendiliğinden yazar, ya da bu mecliste görevlinin elinde bulunan defterde yazılı olanları örnek alır. Bu işi yapacak olan katibin, ifadelerinin düzgün olması için etkili ve güzel bir üsluba sahip olması gerekir. Cafer bin Yahya, Harun Reşid'in huzurunda, bu görevi yapar sonra da yazdıklarını, bunları saklamakla görevli olan meclis sorumlusuna atardı. Güzel ve etkili üslubun, inceliklerini öğrenmek isteyen kişiler, Cafer bin Yahya'nın yazdıklarını elde öğrenmek için birbirleriyle yarışırlardı. Söylendiğine göre, yazdığı bu veciz ifadelerin her biri, bir dinar karşılığında çoğaltılıyormuş. Diğer bütün devletlerde de durum böyleydi.

Bil ki bu göreve seçilecek kişinin, insanların en üst tabakasından, son derece kişilikli, edepli, geniş bir ilme, etkili ve güzel bir üsluba sahip olması gerekir. Yine hükümdarların meclislerinde bulunacağı (ve pek çok konuda onların kararlarını yazacağı için) ilim usulünü, onların hükümlerindeki amaçları bilmesi, hükümdarlarla birlikte olmanın gerektirdiği edep ve ahlaki niteliklere sahip olması gerekir. Aynı şekilde yazışmalar için gerekli olan güzel ve etkileyici (belagî) üslubun inceliklerine vakıf olması şarttır.

Bazı devletlerde bu göreve sefîyeden (ordu komutanlarından) biri atanabilir. Çünkü bu devletler (devletin başlangıcındaki) asabiyetin sadeliği ve bozulmamışlığından dolayı ilmi gayretlerden uzaktır. Bu yüzden hükümdar mali işler, komutanlık ve kalem (yazışmalar) gibi bütün devlet görevleri ve makamlarına kendi asabiyetinden olan kimseleri atar. Askerlik (komutanlık), ilim öğrenme zahmetini gerektirmez. Ancak mali işler ve yazışmalarda durum farklıdır. Çünkü biri için hesap bilmek, diğeri için de güzel ve etkili (belagatlı) sözün inceliklerini bilmek gerekir. Dolayısıyla bu görevlere atanacak kişiler, zorunlu olarak bu maharetlere sahip olmak durumundadır. Ancak bu görevlere (devleti yöneten asabiyetin dışında) atanacak kişilerin üzerinde mutlaka hükümdarın asabiyetinden birileri olur ve onların denetiminde iş yaparlar.

Örneğin çağımızda doğudaki Türk devletinde durum böyledir. Her ne kadar katiplik görevi yazı işinde maharetli biri tarafından yürütülüyorsa da, bu kişi sultanın asabiyetinden olan ve "devîdar" olarak isimlendirilen bir emirin idaresi altındadır. Hükümdar işlerinin çoğunda bu emire güvenip itimat eder ve onun yardımına başvurur. Hükümdarın etkili ve güzel yazma, sırların korunması gibi durumlarda başkalarının yardımına başvurması da yine devîdarın aracılığıyla olur.

Hükümdarın bu göreve seçeceği kişide aranacak şartlar çoktur. Katip Abdulhamid'in, katiplere hitaben yazdığı bir risalede bu şartlar en kapsamlı şekilde dile getirilmiştir.

Katip Abdulhamid'in Katiplere hitaben Yazdığı Risale:

"... Ey yazı erbabı! Allah sizi koruyup gözetsin, başarılı kılsın ve doğruya erıştır-sin. Allah, peygamberlerden –Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun- ve hükümdarlar-dan sonra insanları –gerçekte hepsi eşit de olsalar da- değişik sınıflara ayırmıştır. Geçim-lerini sağlamak ve yaşamlarını sürdürmek için onları farklı mesleklerle ve meşguliyetlere yöneltmiştir. Sizi de ey yazı erbabı, edep, insanlık, ilim ve vakar ehlinden kılarak, bu mes-lek ve meşguliyetlerin en üstün olanına yöneltmiştir.

Halifelik (devlet) işleri ancak sizin sayenizde yoluna girip tamamlanır. Ancak siz-in öğütleriniz sayesinde Allah, kulların iktidarlarını ıslah ve ülkelerini mamur eder. Hü-kümdar mutlaka size ihtiyaç duyar ve işleri ancak sizinle tamama erer. Siz hükümdarla-rın duyan kulağı, gören gözü, konuşan dili ve şiddetle yakalayan eli gibisiniz. Allah mes-leğinizin üstünlüğü sayesinde size fayda versin ve size bahşetmiş olduğu bu nimeti eliniz-den çekip olmasın. Hiçbir meslek erbabı, güzel ve övülmüş sıfatları kendisinde toplama-ya sizden daha muhtaç değildir.

Ey katipler! Sizlerin burada sayılacak sıfatlara sahip olmanız gerekir. Çünkü kati-bin (mesleği icabı) hem kendisi, hem de işlerini güvenip ona havale eden kişi için, yumu-şaklık ve hoşgörü gereken yerde hoşgörölü, hikmet ve anlayış gereken yerde anlayışlı, yi-ğitlik ve cesaret gereken yerde cesaretli, çekinme ve ihtiyat gereken yerde ihtiyatlı olması gerekir. Her zaman onurlu, adaletli ve insaflı olmayı tercih etmeli, sırları korumalı, zor durumlarda vefalı olmalı, başa gelecek musibetleri bilmeli, her şeyi ve işi yerli yerine ko-yabilmelidir.

Bütün ilimlere bakmalı ve onları çok iyi bir şekilde öğrenmelidir. Çok iyi bir şe-kilde olmasa bile, kendisine yetecek derecede öğrenmelidir. Katip, üstün zekası, güzel ah-lakı ve engin tecrübesiyle tanınmalıdır. Böylece olayların gerçekleşmesinden önce onla-rın vuku bulacağını öngörüp, gerekli hazırlıkları yapmalıdır.

Ey katipler! Edebiyatın her alanında birbirinizle yarışın ve dinde fakih olun (dini ilimleri en iyi şekilde öğrenin). İşe önce Allah'ın kitabını öğrenmekle başlayın. Sonra fe-râiz (miras) ilmini, ondan sonra da arapçayı öğrenin. Çünkü bu sizin dilinizi (üslubunu-zu) düzeltir. Sonra yazılarınızı güzelleştirin. Çünkü güzel yazı kitaplarınızın süsüdür. Şi-irleri (ezberleyip) rivayet edin, onların anlamlarını öğrenin. Aynı şekilde Arapların ve acemlerin tarihlerini ve başlarından geçen büyük olayları öğrenin. Çünkü bütün bunları bilmek, size tevdi edilen işlerde size yardımcı olur. Diğer taraftan hesap öğrenmeyi de ih-mal etmeyin. Çünkü vergi katiplerinin en fazla ihtiyaç duyacağı şey hesaptır.

Büyük küçük her türlü hırsla kapılmaktan, kötü ve aşağılık şeylere tevessül etmek-ten sakının. Çünkü bunlar, insanları başkalarına boyun eğmeye ve onlar karşısında kü-çük düşürmeye yol açar. Mesleğinizi kötü ve basit şeylere bulaştırmayın. Söz taşımak ve ispiyonda bulunmak gibi cahil kimselere özgü sıfatlardan uzak durun. Kibir, gurur ve ha-fiflikten sakının. Çünkü bunlar insanların kin ve düşmanlığını üzerinize çeker. Mesleği-nizde Allah için birbirinizi sevin ve sizden önceki meslektaşlarınızın erdem, adalet ve asil-lik gibi sıfatlarını birbirinize tavsiye edin.

Sizden birinizin başına bir iş gelip zorluğa düşerse, durumu düzelene kadar ona

yardımcı olun. Yine sizden biri yaşlılıktan dolayı meslektaşlarıyla bir araya gelip mesleğini icra edemez duruma düşünce, onu ziyaret edin, ona hürmet gösterin, tecrübelerinden ve bilgilerinden yararlanmak için onunla istişare edin. Böylece sizler kendisinden yararlandığınız ve desteğine başvurduğunuz birinin zor zamanında ona kendi çocuğundan ve kardeşinden daha yakın olunuz.

Eğer yapılan işlerde ortaya övünülecek bir durum çıkarsa, bunu o işin sahibine havale edin. Eğer yerilecek bir durum söz konusu olursa, yine buna da sadece o işi yapan katlansın. Durumlar değişip zorluğa düştüğünüzde, kendinizi alçaltmaktan ve bıkkınlık göstermekten sakının.

Ey katipler! Şüphesiz ayıplar ve kusurların size sirayet etmesi, okuyuculara sirayet etmesinden daha hızlı olur ve yine sizleri onlardan daha çok bozar. Bildiğiniz gibi, dostluk yaptığınız birinin, size karşı dostluk görevini yerine getirmesi gerektiği gibi, sizin de ona karşı görevlerinizi yapmanız, size yaptığı iyiliğe ve öğütlerine karşı vefalı olmanız, şükran borcunuzu ödemeniz, sırrını saklamanız, işleri için gerekli özeni göstermeniz, ihtiyaç halinde ona karşı cömert olmanız gerekir. Rahatlık, zorluk, yokluk, iyi ve kötü zamanlarınızda hep böyle olmayı şiar edinin. Allah sizi böyle olmakta başarılı kılsın. Bu meslek erbabı için, bu hasletlere sahip olmak ne güzel bir özelliktir.

Sizden biriniz bir göreve getirilir veya kendisine Allah'ın kullarının bir işi (yöneticilik) tevdi edilirse, görevini yerine getirirken Allah'ı (O'nun rızası ve cezasını) hep hatırında tutsun, O'nun emirlerine itaat etsin, zayıflara karşı yumuşak ve mazlumlara karşı adaletli olsun. Çünkü kullar Allah'ın himayesindedir ve insanların Allah'a en sevimli olanları da, O'nun himayesinde olan kullarına karşı en şefkatli davranandır. Adaleti hakim kılsın, insanların ileri gelenlerine ikramda bulunsun, ganimet paylarından bol versin, ülkeyi mamur etsin. Halk ile kaynaşsın ve onlara eziyet etmekten uzak dursun. Meclisinde mütevâzi ve ağırbaşlı olsun. Vergilerin yazılması ve toplanmasında şefkatli olsun.

Sizden biriniz, dostluk yaptığı kişinin ahlaki özelliklerini sınısın. Çünkü o kişinin iyi ve kötü yönlerini bilmesi, onunla ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmesine ve onu kötülüklerden iyi şeylere yönlendirmesine yardım eder. Bilindiği gibi işlerinde mahir ve basiretli seyisler, hayvanların huylarını öğrenirler ve hayvanlara ona göre muamele ederler. Eğer hayvan çok fazla tekme savuruyorsa, üzerine bindiğinde onu tahrik edecek hareketlerden kaçınır; çok fazla şaha kalkıyorsa, önünde durmaktan sakınır; ürküp kaçıyorsa onu baş tarafından tutar; olduğu yere çakılıp hareket etmiyorsa ona hafifçe vurur, yine hareket etmiyorsa onu şefkatle okşar ve yularını gevşek bırakır. Hayvanları idare etmekle ilgili bütün bu hususlarda, insanları idare eden kişiler için de, insanların arasına karışmak, onlarla ilişkilerde bulunmak ve onların ahlaklarını sınamak konusunda ipuçları vardır.

Katip, edebinin üstünlüğü, mesleğinin asaleti ve çevresindeki insanlara nasıl davranıp konuşacağını bilmesi sayesinde, dostuna şefkatle muamele etmeye ve onun eksikliklerini düzeltmeye, seyislerden daha elverişlidir. Çünkü o kendisiyle konuşan, kendisini anlayan veya kendisinde korkan kimselerle ilgilenir. Seyisler ise, üzerine binen kişinin yönlendirmeleri dışında bir şey anlamayan, konuşamayan, cevap veremeyen ve neyin doğru olduğunu bilmeyen hayvanlarla ilgilenirler. Bu yüzden dostluk yaptığınız kişilere şefkatle davranın, onlara iyice düşünüp taşınarak muamele edin. Böylece o kişilerin size

kaba ve kırıcı davranmalarından –Allah’ın izniyle- emin olursunuz. Sonuçta –inşallah- onlar size uyum sağlar ve siz de onlara şefkatle davranan kardeşler olursunuz.

Sizden hiç kimse meclisinin şeklinde, giyiminde, binitinde, yemesinde, içmesinde, evinin binasında, hizmetçilerinde ve hayatın diğer sahalarında ölçüyü kaçırmamasın. Allah her ne kadar sizi asil bir mesleğe sahip olmakla üstün kılmışsa da, sonuçta sizler de hizmetkarsınız ve hizmeti eksik yapmaya yol açacak şeylerden kaçınmalısınız. Aynı şekilde sizler (size tevdi edilen iş ve emanetlerin) koruyucularısınız, bu yüzden onları zayi ve israf edecek hareketlerden kaçınmalısınız. Size söylediğim bütün bu meselelerde dürüstlük ve onurunuzu korumak için niyetinizi sağlam tutun. İsrafın ve lüksün kötü sonuçlarından sakının. Şüphesiz israf ve lüks, insanların fakirliğe düşmesine, başkalarına boyun eğmesine ve rezil olmasına yol açar. Özellikle de katipler ve edipler söz konusu olduğunda.

Meseleler birbirine benzer ve bazıları diğerlerine delil teşkil eder. Bu yüzden daha önce karşılaşmadığınız meseleler önünüze geldiğinde, daha önce karşılaşmış tecrübe sahibi olduğunuz meselelerden yararlanın. Sonra en sağlam, en doğru ve sonuçları itibariyle övgüye en layık tedbirleri alın. Bilin ki, tedbir de yıkıcı bir sonuca yol açabilir. Bu, kişiyi bildiğini uygulamaktan ve düşünmekten alıkoymak şeklinde olur.

Sizden biriniz, meclisinde ancak gerektiği kadar konuşsun, cevapları kısa ve özlü olsun. Bütün delillerini ortaya koysun. Çünkü böyle yapmak hem daha faydalıdır hem de sözü uzatmaya ihtiyaç bırakmaz. Bedenine, aklına ve edebine zarar vermesinden korktuğu yanlışlara düşmekten koruması ve doğru yolu gösterip başarıya ulaştırması için Allah’a yalvarıp yakarmalıdır. Çünkü sizden biri ortaya koyduğu sanatının güzelliğini ve gücünü, kendi mahareti ve tedbirlerinin bir sonucu olduğunu düşünür veya söylerse, böyle düşünmesi veya söylemesinden dolayı Allah onu kendi nefsiyle baş başa bırakır ve böylece o kişi sanatını icra etmekten aciz hale gelir. Olaylar üzerinde iyice düşünenler için bu gerçek gizli değildir.

Sizden hiç kimse, mesleğinde beraber olduğu kişilerden daha basiretli olduğunu ve daha iyi tedbirler aldığını söylemesin. Çünkü akıllı insanlara göre, iki kişiden daha akıllı olanı, kendini beğenmeyi bir kenara bırakıp, dostlarını kendisinden daha akıllı gören ve yine onların mesleğini icra etmede kullandıkları metodu da kendisinininkinden daha güzel bulandır. Her iki grubun da yapması gereken, kendi görüşüyle övünme veya kendini temize çıkarma yoluna sapmadan, yine beraber olduğu insanlara karşı üstünlük yarışına girmeden, yüce Allah’ın kendilerine bahsettiği nimetleri bilmeleridir. Allah’a hamd etmek herkesin üzerine bir görevdir. Bu da O’nun büyüklüğü ve üstünlüğü karşısında mütevazî olmak ve O’nun nimetlerini dile getirmek ile olur.

Ben bu kitabımda şu meşhur atasözünü dile getiriyorum: “Nasihat edenin, söylediklerini uygulaması gerekir.” Bu söz, yüce ve üstün olan Allah’ın zikredilmesinden sonra bu kitabın özü ve esasıdır. Onun için bu sözü kitabın sonunda zikrediyor ve kitabı onunla bitiriyorum.

Ey öğrenciler ve katipler! Allah, daha önce doğru yolu gösterip mutluluğa eriştiği kimselerin dostu ve yardımcısı olduğu gibi, bizlerin ve sizlerinde dostu ve yardımcısı olsun. Çünkü bu sadece Allah’ın elindedir. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”

Polis:

Çağımızda bu teşkilatın başında bulunan Afrika'da "hâkim", Endülüs'te "sahibu'l-medine" (şehrin koruyucusu), Türk devletinde ise "vali" olarak isimlendirilir. Polis teşkilatı, silahlı kuvvetlerin başında bulunana (sahibu's-seyf) bağlıdır ve teşkilatın başında bulunan bazen sahibu's-sefy'in verdiği emirlere göre hareket eder.

Teşkilat ilk olarak Abbâsî devletinde kurulmuştur. Görevi ise önce suçları (zorlayıcı ikrara dayalı olarak) açığa çıkarmak, sonra da gereken cezaları tatbik etmektir. Şeriatla ithamlar (suçlamalar), ancak kesin olarak ispat edildikten sonra bir değer ifade eder. Ancak siyasi suçlarda genel maslahatın gerektirmesi durumunda, suç işlendiğine dair karineler varsa, suç zorla itiraf ettirilir ve bu itiraf esas alınarak ceza tatbik edilir. İşte kadı bu şekilde suçu itiraf ettirmeye yanaşmadığı için, bu iş polis tarafından yerine getirilir. Bazen bu şekilde hüküm vermek bir bütün olarak kadıdan alınıp polise tevdi edilir. Böylece bu görev komutanlara ve ileri gelen özel yetkililere devredilmek suretiyle kadılar, itihama dayalı hüküm verme işinden uzak tutulmuş olur. Ancak bu görevliler herkes hakkında hüküm verme yetkisine sahip değillerdir. Aksine onlar sadece suç işlemiş (sabıkalı) ve yine işlemeye devam ettiğinden şüphe edilen kişiler hakkında hüküm verip onları cezalandırırlar.

Polislik görevi Endülüs Emevî devletinde gelişmiş, "büyük (üst) polislik" ve "küçük (alt) polislik" şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Büyük polislik, özel kişiler ve devlet görevlileri hakkında hüküm verme yetkisine sahipti. Devlet görevlilerinin veya onların yakınlarının yaptıkları zulüm ve haksızlıklardan dolayı onları cezalandırırdı. Küçük polisliğin yetkisi ise genele ilişkin meselelere bakmaktı. Büyük polis şefinin, sultanın kapısında bir makamı ve suçluları onun önüne getirip hazır eden adamları vardı. Bu adamlar onun izni olmadıkça yerlerinden ayrılmazlardı. Büyük polis şefinin, üst düzey devlet yetkilileri üzerinde de büyük etkisi vardı. Zaten bu görevde bulunan vezirliğe ve hâcipliğe aday konumunda olurdu.

Muvahhidin devletinde de bu görevin başında bulunan önemli bir mevkie sahip ise de yetkileri genele şamil değildi ve sadece Muvahhidlerin ileri gelenlerinden olan kimseler bu göreve atanıyordu. Yine üst düzey devlet görevlileri üzerinde de her hangi bir etkinliği yoktu. Günümüzde ise bu makamın etkisi kaybolmuş, Muvahhidlerin elinden çıkmış ve dışarıdan devlet hizmetlerine alınanların eline geçmiştir.

Çağımızda doğudaki Merin oğulları devletinde bu görev azatlılarından olan veya dışarıdan devlet hizmetlerine aldıkları nüfuz sahibi kimseler tarafından yürütülmektedir. Yine doğudaki (Mısır'daki) Türk devletinde ise bu göreve Türkler veya kendilerinden önceki devlet yöneticileri olan Kürt soyundan gelenler atanmaktadır. Kötülükleri ortadan kaldırıp kökünü kazımak, suç sebeplerini ortadan kaldırıp suçluları dağıtmak, şer'i ve siyasi cezaları gerektiği gibi tatbik edip şehirdeki genel düzeni korumak için bu görev ve atanacakların sert ve dirayetli olmalarına dikkat ediyorlar. Yüce Allah geceyi ve gündüzü arka arkaya getiren, güçlü ve üstün olan, her şeyi en iyi bilendir.

Donanma Komutanlığı:

Donanma komutanlığı Mağrib ve Afrika'da devlet görevlerinden biridir ve genellikle ordu komutanlığı içinde yer alır. Donanma komutanı, frenkçeden alınan ve bu anlama gelen "melond" ismiyle anılır.

Bu görevin sadece Afrika ve Mağrib devletlerine özgü olmasının sebebi, buraların Rum denizinin (Akdeniz'in) güneyinde yer almasıdır. Evet, bu denizin güney kıyılarında Septe'den İskenderiye ve Şam bölgesine kadar Berberilere ait olan ülkeler, kuzey kıyılarında ise Endülüs, Frenk, Sakâlîbe ve yine (kuzeyden) Şam bölgesine ulaşan Rum ülkeleri vardır. Onun için bu deniz kıyılarında yer alan ülkelere nispetle "Rum" ve "Şam" denizi olarak isimlendirilir.

Bu denizin her iki kıyısında yaşayan halklar, başka denizlerin kıyılarında yaşayan halklardan hiç birinin karşılaşmadığı bazı zorluklarla katlanmak zorunda kalırlar. Bu denizin kuzey kıyılarında yaşayan Rumlar, Frenkler ve Gotların savaşlarının ve ticaretlerinin çoğu gemilerle yapılır. Dolayısıyla onlar gemileri kullanma ve donanma ile savaşma konusunda son derece maharetlidirler. Rumların Afrika'ya, Gotların da Mağrib'e yönelmeleri örneklerinde olduğu gibi, denizin kuzey kıyılarındaki devletler donanmalarıyla güneye geçmişler ve Berberileri yenip o bölgeleri hakimiyetlerine geçirmişlerdir. Ele geçirdikleri yerler arasında Kartaca, Subaytala, Celûla, Marnak, Şarşal ve Tanca gibi büyük şehirler de vardı. Daha önceleri Kartaca hükümdarı da Romalılara karşı savaşmıştı. Evet, geçmişte ve günümüzde bu denizin kıyılarında yaşayanların kaderi budur.

Müslümanlar Mısır'ı ele geçince Hz. Ömer, (Mısır valisi) Amr bin As'a mektup yazarak, denizi kendisine anlatmasını istemiş, Amr da ona şu cevabı yazmıştı: "Deniz, -tıpkı ağacın üzerinde gezinen kurt örneği gibi- üzerine küçük ve zayıf varlıkların gezindiği çok büyük bir mahluktur." Bunun üzerine Hz. Ömer Müslümanların denizden uzak durmalarını istemiştir. Böylece Hz. Ömer'in sözünü dinlemeyip denize açılan bazı kimselerin dışında, Araplardan hiç kimse (sandal ve gemilere binip) denize açılmadı. Denize açılanlar ise Hz. Ömer tarafından cezalandırıldı. Becile kabilesinin reisi Arfece bin Herseme El-Ezdi'nin örneğinde olduğu gibi. Arcefe, Umman'a savaşa gönderilmişti. Ancak Hz. Ömer onun savaşmak için gemilere binip denize açıldığı haberini alınca, bunu kabullenmemiş ve sert bir şekilde Arcefe'yi kınayıp azarlamıştır. Muaviye zamanına gelinceye kadar durum bu şekilde devam etti. Muaviye, Müslümanların gemilere binip deniz savaşı yapmasına izin verdi. Başlangıçta buna izin verilmemesinin sebebi, Arapların bedeviliklerinden dolayı gemi kullanacak ve deniz savaşı yapacak donanım ve maharete sahip olmamaları, Rumların ve Frenklerin ise, bu kültürle yetiştikleri için bu işlerde son derece eğitilmiş ve maharetli olmalarıdır.

Ancak Arap devleti iyice güçlenip büyüyünce, acem (Arap olmayan) halkların bir çoğu onların hakimiyetleri altına girmiş ve bu halklar içindeki meslek erbabı devlete yanaşmıştır. Onlar da (diğer sahalarda olduğu gibi) denizcilik konusunda deneyimli ve maharetli olan kişileri istihdam etmişler, onların tecrübelerinden yararlanmışlar ve böylece kendileri de denizcilikte uzmanlaşmışlardır. Deniz savaşları için büyük gemiler yapıp donanmalar oluşturmuşlar, bu donanmaları silah ve askerlerle donatarak deniz ötesindeki kafir halklarla cihad etmeye yönelmişlerdir. Bu iş daha çok Şam, Afrika, Mağrib ve Endülüs gibi bu denizin kenarında yer alan bölgelerde gelişmiştir.

Emevî halifesi Abdülmelik, cihad görevini yerine getirmeye olan düşkünlüğünden dolayı, Afrika valisi Hassan bin Numan'a Tunus'ta deniz savaşları için gerekli araç ve malzemelerin üretileceği bir tersane kurmasını emretmiştir. İşte I. Ziyadetullah bin İbrahim bin Ağleb döneminde, Esed bin Furat komutanlığında Sicilya ve Kosra'nın fethedilmesi bu tersanede yapılan gemi ve malzemelerle gerçekleşti. Muaviye bin Ebû Süfyan döneminde, Muaviye bin Hudeyc komutasında Sicilya'nın fethi için savaşılmış, ancak Allah oranın fethini İbn-i Ağleb'e ve komutanı Esed bin Furat'a nasip etmiştir.

Daha sonra Endülüs'teki Emevî devleti ve Afrika'daki Ubeydiyyin devleti donanmaları sürekli olarak birbirlerine karşı saldırılar gerçekleştirmişler, birbirlerinin şehirlerini tahrip edip yıkmışlardır. Abdurrahman Nasır döneminde Endüdüs donanmalarındaki gemilerin sayısı iki yüze veya buna yakın bir rakama ulaşmıştı. Afrika donanmaları da aynı veya buna yakın bir güçteydi. Endülüs donanmalarına İbn-i Remahis komuta ediyordu ve bunların üssü Bica ve Almeriye idi. Endülüs donanması ülkenin farklı bölgelerinden toplanan gemilerden teşekkül ediyordu. Her bölgenin gemileri bir donanma oluşturuyordu. Ve her donanmada savaş idare edecek, silah ve asker durumuyla ilgilenecek bir komutan bulunduğu gibi, gemilerin rüzgar veya kürekle hareket edip gitmesi ve limana gelindiğinde demirlemesi gibi işleri idarece edecek bir de kaptanı bulunuyordu.

Donanmalar bir savaş veya önemli bir devlet görevi için bilinen üslerinde toplanır, sonra hükümdar adamlarını ve en seçkin askerlerini gemilere bindirir ve ülkesinin en üst tabakasından birini bu donanmaların başına genel komutan atardı. Donanmalardaki diğer bütün komutanlar ona bağlı olurdu. Sonra hükümdar onları sefere gönderir, fethin haberleri ve ganimetle dönmelerini beklerdi.

Müslümanlar İslâm devletinin güçlü ve kuvvetli olduğu dönemde bu denizin her tarafında üstün ve galip durumda olmuşlar, güçleri ve hakimiyetleri pekişmiş, hristiyan milletlerden hiç birinin donanmaları ise bir varlık gösterememiştir. Donanmanın daha sonra da fetihlerdeki etkisi devam etmiştir. Böylece Müslümanlar bilinen fetihleri gerçekleştirmişler ve büyük ganimetler elde etmişlerdir. Rum denizindeki Mayurka, Minorca, Yapsa, Sardinya, Sicilya, Korsika, Girit, Malta ve Kıbrıs gibi adaları fethettikleri gibi daha pek çok Rum ve Frenk topraklarını da fethetmişlerdir. Şii Ebû Kasım ve oğulları donanmalarıyla Mehdîye'den Cenova adasına seferler düzenliyorlar, zafer ve ganimetlerle geri dönüyorlardı. Endülüs'teki Tavâif hükümdarlarından olan Daniya hükümdarı olan Mücahid Amirî, hicri 405 yılında Sardinya adasını fethetmiş, ancak hristiyanlar adayı geri almışlardır.

Müslümanlar, güçlü oldukları bu süre zarfında Rum denizinin büyük bir bölümüne hakim olmuşlar, donanmaları diledikleri gibi serbestçe dolaşmış, İslâm askerleri Sicilya adasından hareket edip kuzeydeki kara parçasına geçerek Frenk devletleriyle savaşmış ve onları hezimete uğratmıştır. Sicilya'da hüküm süren ve Şii Ubeydiyyin devletine biata davet eden Hüseyin oğulları devleti zamanında durum böyleydi. Hristiyan halklar donanmalarıyla denizin kuzey doğu sahillerindeki adalara, Frenk ve Sekâlibe topraklarına çekilmişler ve buradan aşağıya inememişlerdir. Müslümanların donanmaları onları, aslanın avına saldırıp avladığı gibi avlamış, bu denizin sahillerini asker ve mühimmatla doldurmuşlardır. Hem savaş hem barış için denizde diledikleri gibi hareket edip istedikleri yere gidip gelmişlerdir. Buna karşılık ortada hristiyanlara ait donanmalar gözükmemiştir.

Bu durum Ubeydiyyin ve Endülüs Emevî devletlerinin zayıflayıp güçten düşmesine kadar devam etti. Onların zayıflamasıyla hristiyanlar Sicilya, Malta ve Girit gibi Rum denizinin doğusundaki adalara yöneltiler ve buraları ele geçirdiler. Sonra Şam sahillerine yönelip Trablus, Askalan, Sûr, Akka ve bütün Şam sahillerini ele geçirdiler. Sonra Beytül-Makdis'i (Kudüs'ü) ele geçirdiler ve orada bir kilise yaptılar. Daha sonra Trablus'ta hüküm süren Harzun oğullarını yendiler, Trablus, Kabis ve Safakis'i ele geçirip onları haraca bağladılar. Sonra Ubeydiyyin hükümdarlarının merkezi olan Hemediyye'yi, Belkin bin Zeyri'nin oğullarının elinden aldılar. Oysa onlar hicri beşinci yüzyılda bu denizde hristiyanlara seferler düzenleyip onları hezimete uğrattıyorlardı.

Böylece Şam ve Mısır'daki Müslüman devletlere ait donanmalar tamamen etkisiz hale gelinceye kadar zayıflamaya devam etti. Çağımızda ise bu devletlerde donanmaya hiçbir önem verilmemekte ve zaten donanma komutanlığı görevi de ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu görev Mağrib ve Afrika'daki devletlerde devam etmekte ve bu devletlere özgü bir görev haline gelmiş bulunmaktadır. Çağımızda Rum denizinin batısında (Mağrib ve Afrika'da) çok sayıda ve güçlü donanmalar bulunmakta ve bunlar düşmanın saldırısına fırsat vermemektedir. Lemtüne devleti zamanında, oradaki donanmanın komutanlığını, Kadis adasında hüküm süren Meymun oğulları yapıyordu. İşte donanmayı (Lemtüne hükümdarı) Abdulmü'mine onlar teslim etmişler ve kendileri de onun itaatine girmişlerdir. Rum denizinin her iki (Endülüs ve Mağrib) kıyısındaki donanmaya ait gemilerin sayısı yüzü bulmuştu.

Hicri altıncı yüzyılda Muvahhidin devleti büyük bir güce ulaşmış, Rum denizinin her iki kıyısına hakim olmuş ve donanmaya büyük bir önem vererek buna ait işleri bilen en iyi ve muazzam şekilde düzenlemişti. Donanma komutanları Sicilyalı Ahmet'ti. Ahmet aslen Cebre adasına yerleşmiş olan Sadgayar kabilesine mensup olup, bu adanın sahillerine gelen hristiyanlar tarafından esir edilmiş ve onların arasında yetişmişti. Sonra Sicilya hükümdarı onu hristiyanların elinden kurtardı ve devlet işlerini ona havale etti. Hükümdar ölüp yerine oğlu geçince, Ahmet'in bazı tavırları onu kızdırmış, bunun üzerine Ahmet öldürüleceğinden korkarak Tunus'a geçmiştir. Orada Abdulmü'min oğullarının reisine misafir olmuş, sonra oradan Merakkeş'e geçmiştir. Halife Yusuf bin Abdulmü'min onu saygı ve hürmetle karşılamış, ona bol miktarda bağışta bulunmuş ve onu donanmanın başına getirmiştir. Ahmet hristiyan milletlerle yapılan savaşlarda çok büyük başarılar kazanmıştır. Muvahhidin devletinde onunla (onun savaşları ve başarılarıyla) ilgili haberler ve rivayetler pek çoktur. Onun zamanında donanma, daha önce ve daha sonra şahit olunmayan bir büyüklüğe ve güce ulaştı.

O dönemde Şam ve Mısır hükümdarı olan Salahaddin Yusuf bin Eyyüb (Salahaddin Eyyübi), hristiyanların (haçlıların) elinde bulunan Şam diyarlarını onlardan kurtarmak ve Beytül-Makdis'i onlardan temizlemek için harekete geçince, o bölgeye yakın olan hristiyanlara ait donanmalar her taraftan (dindaşlarının) yardımına gelip onlara asker, silah ve erzak taşıdılar. Rum denizinin doğusundaki deniz hakimiyeti hristiyanların elinde olduğu için, İskenderiye'deki donanma onlara karşı koyamadı. Çünkü, daha önce de söylediğimiz gibi, uzun zamandan beri Müslümanlar bu sahada zayıf bir durumdaydılar.

Salahaddin, elçisi Abdulkерim bin Münkiz'i, Mağrib'teki Muvahhidin devleti hükümdarı Ebû Yakup Mansur'a gönderdi. Abdulkерim, Şeyzer'de hüküm süren Münkiz

hanedanına mensuptu. Selahaddin, Şeyzer'i hakimiyeti altına almış, ancak Münkiz hanedanını yine oranın başında bırakmıştı. Evet, Selahaddin işte bu hanedana mensup olan Abdulkerim'i, bir mektup ile Muvahhidin devleti hükümdarına gönderdi. Mektubunda ondan donanmalarıyla, hristiyanlara ait donanmaların, karadaki hristiyanlara yardım etmesine engel olmasını talep ediyordu. Mektup, Fazıl Beysâni tarafından kaleme alınmıştı ve İmad Esfahani'nin "El-Fethu'l-Kudsiy" isimli kitabında naklettiğine göre şöyle başlıyordu: "Allah seyidimize (büyüğümüze, efendimize) bereket ve zafer kapılarını açsın."

Muvahhidin hükümdarı Mansur, mektupta kendisine "mü'minlerin emiri" olarak hitap edilmemesine bozuldu ancak bunu içinde sakladı. Elçilere saygı ve hürmet gösterip, onları geri yolladı. Ve bundan dolayı Selahaddin'in yardım talebini yerine getirmedi. Bu olay, o dönemde sadece Mağrib'teki devletin donanmaya sahip olduğunu, doğuda ise hristiyanlara ait donanmaların mevcut olup, Şam ve Mısır'daki (Müslüman) devletin her hangi bir donanmaya ve deniz gücüne sahip olmadığını gösteriyor.

Ebû Yakup Mansur öldükten sonra Muvahhidin devleti zayıflamış, Celâlika halkları Endülüs topraklarının çoğunu ele geçirmiş, Müslümanları kıyı kesimlerine sığınmak zorunda bırakmışlar ve Rum denizinin batı tarafındaki adaları bile ele geçirmişlerdir. Böylece Rum denizindeki etkileri artmış, güçlenmişler ve donanmalarının sayısı da artmıştır. Buna karşılık Müslümanların gücü de gerileyip onlarla eşit hale gelmiştir. Mağrib'teki Zenânete hükümdarı Ebû'l-Hasan zamanında da durum aynıydı. Hristiyanlarla savaşa kullandığı donanması, sayı ve güç olarak hristiyanlarınkiyle eşit durumdaydı.

Devletin zayıflaması ve deniz savaşlarının unutulmasıyla, Müslümanların donanmaları daha da zayıfladı. Bunda bir taraftan Mağrib'te bedevî gelenek ve alışkanlıkların hakim olmasının, diğer taraftan da Endülüs'teki (medenî) gelenek ve alışkanlıkların kesintiye uğramasının da etkisi vardı. Bu arada hristiyanlar denizcilikte bilinen hallerine geri dönüp, bu işlere büyük önem verdiler ve Rum denizinde diğer milletlere üstün hale geldiler. Müslümanlar ise Rum denizinde adeta bir yabancı haline geldiler. Sadece devletin yardım elinin uzandığı ve yine yardım bulabilecekleri şehirlerin bulunduğu sınırlı kıyı kesimlerinde denizcilğe devam ettiler.

Çağımızda Mağrib'teki İslâm devletinde, bir deniz ülkesi olmanın gerektirdiği devlet ihtiyacından dolayı, donanma komutanlığı görevi halen muhafaza edildiği gibi, donanma yapımı ve sefere çıkma işleri de devam etmektedir. Müslümanlar, yeniden kafilelerin karşı seferlere çıkmayı ummaktalar. Mağrib halkı arasında, hadis kitaplarına dayalı olarak, Müslümanların hristiyanlara hezimete uğratacağı, denizin arkasındaki Frenk ülkelerini fethedeceği ve bunun da donanmalarla yapılacağı söylentisi yaygındır. Allah mü'minlerin dostudur, O bize yeter ve O ne güzel vekildir.

Devlet İçinde Bürokratik Ve Askerî Derecelerin Farklılaşması Hakkında

Bil ki kalem ve kılıç, devlet başkanının, devleti yönetirken yardımına başvurduğu iki araçtır. Ancak devletin kuruluşunda, -bu aşama henüz hazırlık ve temellerin sağlamlaştırılması aşaması olduğundan-, kılıca duyulan ihtiyaç, kaleme duyulandan çok daha fazla ve şiddetlidir. Çünkü bu aşamada kalem sadece yönetime ilişkin hükümlerin yerine getirilmesinde bir araçtır. Kılıç ise bu işe doğrudan ortak ve yardımcıdır.

Asabiyetin zayıflamış olduğu devletin son dönemi (ihtiyarlık çağı) için de aynı durum geçerlidir. İçine düştükleri zayıflık ve acizlikten dolayı, devleti ayakta tutacak kadrolar azalır. Bu durumda devletin -kuruluş döneminde olduğu gibi- kendisini koruyup güçlendirecek kılıç sahiplerine ihtiyacı vardır. İşte bu iki durumda kılıcın, kaleme üstünlüğü vardır. Onun için bu dönemlerde kılıç sahipleri (askerler) devlet içinde daha büyük derecelere ve makamlara sahip olur, daha çok ikrama mahzar olur.

Ancak orta dönemde devlet başkanının kılıca duyduğu ihtiyaç bir ölçüde azalır. Çünkü iktidarı sağlamlaşmış ve her şey yerli yerine oturmuştur. Artık hükümdar için önemli olan, vergilerin toplanması, düzenin sağlanması, diğer devletlerle (zenginlik ve müreffeh bir yaşam konusunda) yarışa girilmesi ve hükümlerin tatbik edilmesi gibi hükümdarlık nimetlerini elde etmektir. Bu konularda ise en büyük yardımcısı kalemdir (bürokrasidir). Çünkü bu işlerin yürütülmesinde kaleme çok büyük ihtiyaç vardır. Kılıçlar ise kınlarına sokulu durduğu için, bir ölçüde ihmal edilmiş durumdadır. Sadece isyan veya dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında kendisine ihtiyaç duyulur.

Onun için bu dönemde kalem sahiplerinin (bürokratların) makamları, dereceleri ve gelirleri daha yüksek olur, hükümdara daha yakın hale gelirler ve onunla daha sık görüşüp sırlarını paylaşırlar. Çünkü hükümdarlık nimetlerini elde etmesinin araçları onlardır. Bu yüzden vezirlere ve kılıç sahiplerine fazla ihtiyaç duyulmaz, onlar hüküm-

dardan uzak düşerler ve hükümdardan kendilerine ulaşacak bir felaketten korkarlar. Abbasî halifesi Cafer Mansur, (Abbasî devletinin kurulmasında çok büyük roller üstlenmiş) Ebû Müslim Horasânî'ye yanına gelmesini emredince, Ebû Müslim ona şöyle yazmıştı: "...Öğrenmiş olduğumuz Farslara ait öğütlerden biri de şudur: Kargaşalıklar yatışıp istikrar sağlandığında vezirler en korkulacak duruma düşerler." Bu, Allah'ın kulları için geçerli olan sünnetidir. Bütün eksikliklerden uzak ve çok yüce olan Allah en iyi bilendir.

Devlete ve Hükümdara Özgü Sembol Ve Alâmetler Hakkında

Bil ki, hükümdarlık azâmet ve büyüklüğünün gerektirdiği hükümdara özgü semboller, alâmetler ve durumlar vardır. Bunlar hükümdarı hem halktan, hem de diğer devlet görevlilerinden ayırır. Şimdi bildiğimiz kadarıyla onların en bilinenlerinden bazılarına değineceğiz. “Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır.” (Yusuf Sûresi, 76).

Bazı Araçlar:

Hükümdarlık alâmetlerinden biri de bayrak açılması, davul ve borazan çalınmasıdır. Aristo, kendisine nispet edilen “Siyaset” isimli kitabında, bu araçları kullanmadaki amacın savaşta düşmanları korkutmak olduğunu söylüyor. Çünkü korkunç sesler kaplari korkutmada etkilidir. Gerçekten de bu, psikolojik bir durumdur ve savaş durumlarında herkes bunu hisseder. Aristo’nun söylemiş olduğu –eğer gerçekten söylemişse- bu sebep, bazı açılardan doğrudur. Aslında gerçek olan şu ki, insanlar nameleri ve sesleri duyduklarında neşelenip sevinirler, bu haleti ruhiye içinde zor olan şeyler kendilerine kolay gelir ve uğruna mücadele ettikleri şeyler için canlarını kolayca feda ederler.

Bu durum konuşmaktan ve anlamaktan aciz hayvanlar için bile geçerlidir. Örneğin devler şarkı ile, atlar da ısıklık ve haykırma ile canlanıp hızlanırlar. Eğer bunlar ritimli ve uyumlu olursa etkisi daha da çok olur. Bunların dinleyiciler üzerindeki etkisi biliniyor. Onun için acemler savaşlarda, davul ve borazan değil, (daha ritimli ve ahenkli sesler çıkartan) müzik aletleri kullanırlar. Şarkıcılar hükümdarın etrafında toplanıp, çaldıkları müzik aletleri ve söyledikleri şarkılarla, yiğitleri cesaretlendirip ölünceye kadar onları savaşmaya teşvik ederler. Yine Arapların savaşlarında da askerlerin kahramanlık duygularını harekete geçirmek için, ordunun önünde durup, şiirleri şarkı olarak söyleyen ve davul çalan kimselere şahit oluyoruz. Böylece askerler hemen savaş meydanına koşup, kendi denkları ile savaşa tutuşurlar.

Mağrib halklarından Zenâter de aynı şeyi yaparlar. Bir şair safların en önüne geçer ve yerinden kımlıdamayan dağları bile harekete geçirecek (duygulu) şarkılarla hiç umulmadık kişileri bile canlarını feda edecek şekilde duygulandırıp harekete geçirir. Zenâter bu tür şarkıları “tasûkayt” olarak isimlendirirler. İnsanların bu şekilde harekete geçmelerinin sebebi, bu şarkıların nefisleri etkileyip galeyana getiren duygulu şeyler olmasıdır. Sarhoşluğun insanı neşelendirmesi gibi, bu şarkılar da insanları cesaretlendirilmektedir. Allah en iyisini bilir.

Bayrakların çok, renklerinin değişik ve boylarının uzun olmasıyla hedeflenen tek amaç da yine kâplere korku salmaktır. Nefisler korkutulmakla bazen daha cesur ve atılan hale de gelebiliyor. Nefislerin halleri ve çeşitleri gerçekten çok gariptir. Allah her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir.

Hükümdarların ve devletlerin bu gibi araçları ve sembolleri kullanması da farklılık gösterir. Devletin büyüklüğüne ve genişliğine göre, bazıları çok fazla kullanırken, bazıları da az kullanır. Savaşların sembolü olarak bayrak kullanmak insanlık tarihi kadar eskidir. Bütün milletler savaşlarda bayrak kullanmaktadır, Müslümanlar da Hz. Peygamber ve halifeler döneminden itibaren savaşlarda bayrak kullanmaktadır. Davul ve borazana gelince, başlangıçta Müslümanlar hükümdarlığın gelenek ve adetlerinden uzak kalmak, kibir ve azâmetini küçümsemek amacıyla bunları kullanmamışlardır.

Ancak halifelik hükümdarlığa dönüşünce, devletin başındakiler dünya malı ve nimetleriyle övünmeye başladılar. Yine Müslümanlardan önceki Fars ve Rum devletlerine mensup olanlar, Müslüman hükümdarlara, Fars ve Rum hükümdarlarının lüks yaşayış ve adetlerini anlatmışlar, bu adetlerden birinin de davul ve borazan gibi aletleri kullanmak olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Müslüman hükümdarlar da bu aletleri kullanmaya başlamışlar ve valilerine hükümdarlığın şanını yüceltmek için bunları kullanmalarına izin vermişlerdir.

Abbâsî devleti ve Ubeydiyyin devleti halifeleri çoğu zaman sınır bölgelerine atadıkları valiler veya bir ordunun başında cihada gönderdikleri komutanlar için bir bayrak dikerlerdi. Sefere çıkacak veya görevinin başına gidecek olan bu kişiler, bayrak taşıyanlardan, davul ve borazan çalanlardan oluşan bir topluluk eşliğinde (merasimle) halifenin sarayından veya kendi konutlarından çıkarlardı. Halifeye ait bu topluluk (merasim alayı) ile diğerlerine ait topluluk sadece bayrakların çokluğu ve azlığından veya halifenin kendine özgü olan bayrağının renginden belli olurdu. Örneğin Abbâsî halifelerinin bayrağı, -Hâşim oğullarından (yani kendilerinden) olan şehitlerin hüznünün ve onları öldüren Emevîleri kınamalarının bir sembolü olarak- siyahtı. Bu yüzden Abbâsîler “müsevvide” (siyahlaştıranlar) ismi verilmiştir.

Hâşimler parçalanıp, Tâlibiler, her yerde ve her dönemde Abbâsîlere isyan edince, bayraklarının renklerini de, Abbâsîlere muhalefet olsun diye beyaz olarak seçmişlerdir. Bu yüzden Tâlibilerden (yani şii) olan Ubeydiler “mübeyyize” (beyazlaştıranlar) olarak isimlendirilmişlerdir. Aynı şekilde Taberistan ve Sa'de gibi doğu bölgelerinde şiiliğe davet eden veya Karâmiteler gibi Rafiziliğin bidatlerine çağırان hareketler de yine beyaz bayrak kullanmışlardır.

Abbâsî halifesi Me'mun, devletin sembolü olarak siyah rengi terk edip, yeşili

seçmiş ve bayrağının rengini de yeşil olarak değiştirmiştir.

Mağrib'deki Sınhâce hükümdarları ve diğer Berberî hükümdarlar ise, bayrakları için tek bir renk seçmemişlerdir. Aksine bayraklarını renkli saf ipekten yapıp altınla süslemişlerdir. Valilerine de böyle yapmaları için izin vermişlerdir.

Muvahhidîn ve onlardan sonra da Zenâte devletleri kuruluncaya kadar bu durum devam etti. Ancak bu iki devlet davul çalmayı ve bayrak kullanmayı sadece hükümdarlara özgü hale getirerek, valilere ve diğer görevlilere bunları kullanmayı yasakladılar. Yine bu devletlerde hükümdarın arkasından giden ve "sâka" olarak isimlendirilen özel bir merasim topluluğu oluşturuldu. Bu topluluğun sayısı bazı devletlerde çok, bazılarında ise azdı. Bazıları uğurlu saydıkları için bu sayıyı yedi ile sınırlamışlardı. Muvahhidîn devleti ve Endülüs'teki Ahmer oğulları devletinde olduğu gibi. Bazılarında ise bu sayı on veya yirmeye ulaşıyordu. Zenâte devletinde olduğu gibi. Bizim de yetiştiğimiz Sultan Ebû'l-Hasan döneminde ise yüz davul, yüz de bayrak kullanılmıştır. Bayraklar büyük ve küçük ebatlarda renkli ipek kumaşlardan hazırlanmış ve altın işlemeyle süslenmişti. Valilere ve komutanlara da savaş zamanlarından bir bayrak ve bir davul kullanmaya izin veriyorlardı. Bayrak, beyaz renkli, küçük ve ketenden olması gerekiyordu. Yine davulun da küçük olması gerekiyordu.

Çağımızda doğudaki (Mısır'daki) Türk devletine gelince, önceleri sadece bir bayrak kullanıyorlardı. Bayrak son derece büyüktür ve tepesinde de "şalış" ve "çitir" dedikleri bir tutam saç bulunur. Bayrakta bir tutam saçın bulunması hükümdarın sembolüdür. Sonra bayrakların sayısı çoğaldı. Onlar buna "sancak" diyorlar. Sancak onların dilinde bayrak anlamına geliyor. Davulların sayısı ise aşırıya kaçacak kadar çoktur ve davula "kös" diyorlar. Her emir ve komutanın bayrak ve davul kullanması serbesttir. Sadece bayraklarının tepesinde bir tutam saç olmaz. Çünkü o hükümdarın sembolüdür.

Endülüs'teki Frenk halklarında olan Celâlikalara gelince, onlar az sayıda bayrak kullanırlar. Ancak bayraklarını oldukça yüksekte tutup dalgalandırır. Yine telli ve nefesli çalgılar kullanırlar. Savaşlarda onları şarkı eşliğinde çalarlar. Evet, onlar ve onların ötesindeki acem hükümdarları hakkında bize ulaşan bilgiler bu şekildedir. "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması da O'nun delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için ibretler vardır." (Rum Sûresi, 22).

Taht:

Taht, kürsi ve minber, meclisinde bulunanlardan daha yüksekte olacak şekilde hükümdarların oturmaları için kurulan koltuk ve oturaklardır. Bu, İslâm'dan önce acem devletlerinde hükümdarların alışlagelen adetlerinden biridir. Altından yapılmış tahtlar üzerine otururlardı. Süleyman bin Davud'un (Hz. Süleyman'ın) –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- fildişinden yapılmış ve altın kaplamalı bir tahtı vardı. Hükümdarlar, ancak devletlerinin güçlenip büyümesinden, lüks ve refah seviyesine ulaşmasından sonra taht edinirler. Henüz bedevilik özelliklerini korudukları kuruluş aşamasında ise böyle şeylere yönelmezler.

İslâm'da ilk olarak kendisine taht edinen kişi Muaviye'dir. Muaviye, "ey insanlar

ben şişmanladım” diyerek, taht edinmek hususunda onlardan izin istemiş, onlar da izin vermişlerdir. Muaviye’den sonra gelen Müslüman hükümdarlar da bu konuda ona uyup taht edinmişlerdir ve böylece taht edinmek hükümdarlığın azâmetin sembollerinden biri haline gelmiştir.

Mısır valisi Amr bin As, sarayında beraberindeki Araplarla birlikte yere otururdu. Mukavkas, eller üzerinde taşınan altından yapılmış tahtıyla saraya gelir ve yerde oturan Amr bin As’ın karşısında tahtına otururdu. Müslümanlar ise, hem zimmet akdine vefalarının bir gereği olarak, hem de hükümdarlık kibir ve azâmetini küçümsedikleri için ona seslerini çıkarmazlardı.

Daha sonra doğudaki ve batıdaki Abbasî, Muvahhidîn, ve diğer İslâm devletlerinde hükümdarlar kisraların ve kayserlerin görmedikleri (görmekli) tahtlara oturmuşlardır.

Sikke:

Sikke insanlar arasında tedavülde olan dinarların (altın para) ve dirhemlerin (gümüş para) üzerine damga vurulmasıdır. Demirden yapılmış bir mührün üzerine belirli resimler veya kelimeler ters olarak işlenir sonra da dinar ve dirhemlerin üzerine vurulur. Böylece o resim veya kelimeler açık ve düz olarak onların üzerine çıkar. Ancak dinar ve dirhemler defalarca eritilip kalıba döküldükten ve onlar için takdir edilen ölçü ve ayarlara uygun oldukları tespit edildikten sonra damgalanır. Dinarlar ve dirhemler, kendileri için takdir edilen ölçülerde ise adet olarak, bu ölçülerde değilse ağırlık olarak tedavülde dolaşır.

Sikke, asıl olarak dinar ve dirhemleri damgalamak için kullanılan demir mührün ismidir. Sonra bu mührün üzerine işlenip dinarların ve dirhemlerin üzerine basılan şekillerin ismi oldu. Daha sonra da bu işin başında olan ve mührün basılması için gereken şartların mevcut olup olmadığını kontrol eden kişinin adı haline gelmiştir. Böylece sikke, devletlerde bu görevi yapanların ortak adı olmuştur.

Devletler için bu görev, mutlaka olması gereken zorunlu bir vazifedir. Çünkü ancak bu sayede tedavüldeki paraların gerçek mi yoksa sahte mi olduğu anlaşılır ve paraların üzerindeki sultanın mührü sayesinde sahtelerinin, gerçekleri arasına karışması engellenmiş olur. Acem hükümdarları da bu amaçla mühür kullanıyorlar ve mührün üzerine belirli ve bu işe özgü resimler işliyorlardı. Bu resim o dönemdeki hükümdarın resmi olabileceği gibi, bir kale, hayvan veya herhangi bir şeyin resmi de olabiliyordu. Acem devletinde bu durum devletleri yıkılana kadar devam etti.

İslâm geldiğinde, dinin sadeliği ve Arapların bedeviliğinden dolayı bu husus göz ardı edildi. Müslümanlar alış verişlerini altın ve gümüşü tartmak suretiyle yapıyorlardı. Elllerinde Farslara ait dinar ve dirhemler vardı ve onlar ile yaptıkları alış verişler de yine onları tartmak suretiyle oluyordu. Devletin bu konudaki gafletinden dolayı, dinar ve dirhemlerde açık bir şekilde sahtekarlıklar yapıncaya kadar bu durum devam etti. Said bin Müseyyeb ve Ebû Zinâd’ın naklettiğine göre, bu durumun anlaşılması üzerine halife Abdülmelik, Haccac’a, gerçek dirhemlerin sahtelerinden ayırt edilmesi için dirhemlerin

damgalanmasını emretti. Bu olay, hicri 74 senesinde olmuştu. Medâyinî ise bu tarihin hicri 75 senesi olduğunu söylüyor. Sonra hicri 76 senesinde, bu paraların ülkenin her yerinde tedavüle çıkartılmasını emretti. Paraların üzerinde “**Allahu Ahad Allahu’s-Samed**” (Allah birdir, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, herkes O’na muhtaçtır) yazılıydı.

Yezid bin Abdulmelik döneminde Irak valiliğine İbn-i Hübeyre atanmıştı. İbn-i Hübeyre paraların damgalanması işini belli bir düzene sokup iyileştirdi. Sonra Halid Kasrî, ondan sonra da Yusuf bin Ömer bu işe daha da çekidüzen verip iyileştirdiler. Bir rivayete göre, paraları ilk olarak Musab bin Zübeyr damgalamıştır. Musab paraların damgalanması işini, Hicaz’ın yönetimini eline alan kardeşi Abdullah bin Zübeyr’in emriyle hicri 70 senesinde Irak’ta yapmıştır. Paraların bir yüzünde “**Bereketullah**” diğer yüzünde ise “**İsmullah**” yazılıydı. Bir yıl sonra Haccac bunları değiştirip “**Haccac**” ismini yazdı ve paraların ağırlığı olarak da Hz. Ömer döneminde yerleşmiş olan ölçüyü kabul etti. İslâm’ın ilk dönemlerinde dirhem’in ağırlığı altı dâniktı¹¹⁴. Miskal’ın ağırlığı ise (yaklaşık) bir buçuk dirhemdi¹¹⁵. Dolayısıyla on dirhem yedi miskal ediyor. Böyle yapılmasının sebebi Farslar döneminde dirhemlerin değişik ölçülerde oluşuydu. Bazıları miskal ağırlığı ile yirmi kırât, bazıları ise on iki veya on kırâtı. Bunların zekatı için bir ölçünün belirlenmesi ihtiyacı ortaya çıkınca, ortadaki ölçü yani on iki kırât esas alındı. Bir miskal, yaklaşık bir buçuk dirhemdi.

Rivayet edildiğine göre dirhemler dört değişik ağırlıktaydı. İsimleri ve ağırlıkları şu şekildeydi: Bağlı, sekiz dânik; Taberî, dört dânik; Mağribî, sekiz dânik; Yemenî altı dânik. Hz. Ömer, bu dirhemlerden hangilerinin daha çok kullanıldığının araştırılmasını emretmiş, yapılan araştırmada en çok kullanılanların bağlı ve taberî olduğu tespit edilmiştir. İkisinin ağırlıklarının toplamı ise on iki dânik yapar.

Bir dirhem altı dâniktır. Bu ağırlığa, dirhem’in yedide üç ağırlığı daha ilave edildiğinde bir miskal eder. Miskalin onda üçü çıkartıldığında bir dirhem eder. İşte Abdulmelik, Müslümanlar arasında tedavülde bulunan bu paraları sahtelerinden korumak için damgalanması gerektiğini görünce, Hz. Ömer döneminde yerleşmiş olan bu ölçüleri esas aldı. Paraların damgalanması için demirden bir mühür yaptırdı. Mührün üzerinde resimler değil, kelimeler vardı. Çünkü şeriatın resimleri yasaklamış olmasının yanında, güzel söz ve belagat da Arapların yapılarına daha uygundu. Bu gelenek Müslümanlar arasında daha sonraki zamanlarda da devam etti.

Dinar ve dirhemler daire şeklindeydi. Üzerindeki yazılar da yine daire şeklinde ve birbirine paraleldi. Bir yüzünde Allah’ı ululamak ve yüceltmek için O’nun isimleri, Hz. Peygamber’e ve yakınlarına salat-u selam yazılır, diğer yüzüne de tarih ve halifenin ismi yazılırdı. Abbasîler, Ubeydîler ve Emevîler dönemindeki uygulama bu şekildeydi.

Sinhâceler ise ancak son dönemlerde paraları damgaladılar. İbn-i Hammad “**Tarih**”inde Sinhâcelerde paraları ilk damgalayanın Bicâye’de hüküm süren Mansur olduğunu naklediyor. Muvahhidîn devletinde ise Mehdi, dirhemleri kare şeklinde bastırdı. Yine dinarları da kare şeklinde damgalattı. Dinarların bir yüzündeki karenin içine Allah’ı öven ve yücelten kelimeler, diğer yüzündeki karenin içine ise Mehdi’nin ve ondan sonraki ha-

¹¹⁴ Dânik, Farsça bir kelime olup, dirhem’in altıda birine tekabül ediyor.

¹¹⁵ Dirhem gümüş para anlamına geldiği gibi, aynı zamanda 3,12 gramlık bir ölçü birimidir.

lifelerin isimleri yazılırdı. Muvahhidin devletinde de bu yol izlendi. Çağımızda halen paraları bu şekilde damgalıyorlar. Nakledildiğine göre, Mehdi, ortaya çıkışından önce, kendisi hakkında rivayet edilen hadislerde, “sahibu’l-dirhemu’l-murabba” (kare şeklindeki dirhem sahibi) olarak nitelendirilmiş ve bu şekilde para bastırarak olması onun devletinin alâmetleri arasında gösterilmiştir.

Çağımız doğu devletlerinde ise paraların basılması ve damgalanması belli bir ölçüye göre olmuyor. Dinar ve dirhemle yaptıkları alış verişler, onların belli ölçülerde tartılması şeklinde oluyor. Yine dinar ve dirhemlerin üzerine, Mağrib’tekilerin aksine, Allah’ı ululayıp yücelten ve Hz. Peygamber’e salat-u selam eden yazılar basmazlar. “Bu aziz ve alim olan Allah’ın takdiridir.” (Enam Sûresi, 96).

Bu konuya, dinarın, dirhem ve bunların ölçülerinin şer’i olarak açıklamasıyla son vereceğim.

Dirhem Ve Dinarın Şer’i Ölçüsü:

Dinar ve dirhemlerin, ölçü ve ağırlıkları bölgelere göre değişmektedir. Oysa zekat, nikah (mehir) ve hudud (cezalar) gibi bir çok şer’i konuda dinar ve dirhemle bağlantılı hükümler vardır. Bu durum, dinar ve dirhemlerin şer’i hükümler için tespit edilmiş belirli ölçü ve ağırlıklarının olmasını gerektiriyor. Bil ki, İslâmiyetin başlangıcından, sahabe ve tâbiin döneminden itibaren bu konuda görüş birliği oluşmuştur. Buna göre, şer’i dirhem on tanesinin ağırlığı yedi miskaldır. Bir okkası ise kırk dirhemdir (buradaki dirhem 3,12 gramlık ölçü biri anlamındadır). Bu durumda o, dinarın onda yedisine eşittir. Altının miskali ise yetmiş iki buğday tanesine eşittir. Dinarın onda yedisine eşit olan dirhem ise, elli arpa tanesi artı bir tanenin beşte birine eşittir. Bu ölçüler üzerinde görüş birliği oluşmuştur. Cahiliye devrinde (yani İslâm’dan önce) ise, ölçü olarak tedavüldeki para çeşitlerinden en iyisi olan Taberî ve Bağlî’yi esas alıyorlardı. Taberî dört, Bağlî de sekiz dânik idi. Daha sonra şer’i ölçüyü de bu ikisinin ortasını esas alarak altı dânik olarak kararlaştırmışlardı. Yüz Bağlî ve yüz Taberî dirhemi için ortalama bir yol tutarak beş dirhem zekat verilmesini öngörmüşlerdi.

İnsanların üzerinde görüş birliğine vardığı bu ölçünün, Abdülmelik’in koymuş olduğu ölçü olup olmadığı hususunda anlaşmazlığa düşülmüştür. Hattabî, “Meâlimu’s-Sünen”, Maverdî ise “Ahkamus’s-Sultaniyye” isimli kitabında, bunun, Abdülmelik tarafından konmuş olan ölçü olduğunu söylüyor. Daha sonraki muhakkikler (meseleleri en ince ayrıntılarına ve derinlemesine göre araştıranlar) ise bunu kabul etmiyor. Sebep olarak da şunu söylüyorlar: Bu görüşü kabul etmek, -zekat, nikah ve cezalar gibi pek çok şer’i hükümle bağlantılı olmasına rağmen- (Abdülmelik’e gelinceye kadar) sahabelerin ve onlardan sonrakilerin şer’i dinar ve dirhemi bilmediklerini kabul etmeyi gerektiriyor.

Gerçek şu ki, sahabeler döneminde de dinar ve dirhem şer’i ölçüleri bilinmekte ve bunlarla ilgili şer’i hükümler de bu ölçülere göre tatbik edilmekteydi. Ancak dinar ve dirhem ölçüleri dışarıya karşı çok belirgin olmayıp, şer’i hükümlerin tatbiki noktasında kendi aralarında biliniyordu. Ancak İslâm devleti büyüyüp güçlenince, şer’i hükümlerin tatbiki sahasında olduğu gibi, genel olarak da dinar ve dirhem ağırlık ve ölçüleri-

nin açık bir şekilde ortaya konması ihtiyacı ortaya çıktı. İşte insanların zihinlerinde olan bu ölçülerin dışarıya da yansıtılması Abdulmelik döneminde oldu. Bu dönemde, dinar ve dirhemlerin üzerine isim, tarih, "lâ ilâhe illallah" yazıları işlendi ve eski paralar ortadan kalktı. Evet, meselenin doğrusu budur.

Daha sonra değişik devletlerde, dinar ve dirhemın şer'i ölçüsünün dışında farklı ölçüler kabul edilmiş ve böylece İslâmiyetin başlangıcında olduğu gibi, şer'i ölçü tekrar insanların zihninde mevcut olmuştur. Bundan sonra değişik bölgelerde ilgili kişiler, o bölgede kullanılan dinar ve dirhemle ilgili hukuki hükümleri, bilinen şer'i ölçüyle kıyaslayarak ortaya koymuşlardır.

Muhakkikler dinarın ölçüsünün orta büyüklükteki yetmiş iki arpa tanesi ağırlığında olduğunu nakletmişler ve İbn-i Hazm'ın dışında, bu ölçü üzerinde görüş birliğine varılmıştır. İbn-i Hazm ise dinarın ölçüsünün seksen dört arpa tanesi ağırlığında olduğunu iddia ederek bu görüşe muhalefet etmiştir. Bu görüşü ondan, Kadı Abdülhak nakletmiştir. Ancak muhakkikler onun bu iddiasını reddetmişler ve yanlış olduğunu söylemişlerdir. Ki bu doğrudur. Allah doğruları en iyi şekilde açıklayandır.

Böylece şer'i ölçünün, insanlar arasında bilinen ölçülerden farklı olduğunu öğrenmiş oluyorsun. Çünkü insanlar arasında bilinen ölçüler bölgelere göre değişmektedir. Oysa zihinlerde olan şer'i ölçü ise tektir ve onda hiçbir ihtilaf da yoktur. Allah "her şeyi yaratıp, bir ölçüye göre onları takdir etmiştir." (Furkan Sûresi, 2).

Mühür (Hâtem):

Mühür de devlet ve hükümdarlığın özellik ve görevlerindendir. Mektupların ve evrakların mühürlenmesi, İslâm'dan önceki hükümdarlar tarafından da bilinen bir şeydi. Buhari ve Müslim'de yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber, Rum hükümdarı Kayser'e mektup yazmak istediğinde, ona dediler ki: Acemler mühürlenmemiş yazıları kabul etmezler. Bunun üzerine o da kendisine bir mühür edindi. Bu mühür gümüşlendi ve üzerine şu yazı nakşedilmişti: "Muhammedun Resulullah." (Muhammed Allah'ın Elçisi)

Buhari şöyle diyor: "Hz. Peygamber mühürdeki üç kelimeyi üç satıra yazdırmıştı ve mektupları bununla mühürlüyordu. Hiç kimsenin bu mührün aynısını yaptırmamasını söylemişti. Hz. Peygamber'den sonra, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da bu mührü kullandı. Sonra mühür Hz. Osman'ın elinden Erîs kuyusuna düştü. Kuyunun suyu azdı. Ancak daha sonra kuyunun dibine ulaşamadı. Hz. Osman mührün kaybolmasına çok üzüldü, bunu uğursuzluk saydı ve aynı özellikte yeni bir mühür yaptırdı."

Mührün üzerine yazı ve şekillerin nakşedilmesi ve sonra bu mühür ile yazı ve evrakların mühürlenmesi çeşitli şekillerde olur. Mühür (hâtem) kelimesi değişik anlamlarda kullanılır. Anlamlarından biri parmağa takılan şeydir (yani yüzüktür). Biri yüzük taktığında (yüzük taktı anlamına gelen) "tehatteme" denmesi buradan kaynaklanır. Yine bir yeşin sona erdiği ve tamamlandı anlamında da kullanılır. Onun için bir şeyi bitirip sonuna gelindiğinde, o şeyi hatmettim denir. Örneğin Kur'an'ı baştan sona okuyan biri, Kur'an'ı hatmettim der. Yine (Hz. Peygamber için kullanılan) "hâtemu'n-nebiyyin" (peygamberlerin sonuncusu) sözü de bu anlamdadır.

Küp, şişe ve kapların ağızlarının kapatıldığı tıpayı da “hıtâm” denir. Allah’ın şu sözünde bu anlamda kullanılmıştır: “Onlara (ağızları) mühürlü ve *hıtâmı misk* olan *halis içki* sunulur.” (Mutaffîfîn Sûresi, 25-26). Bu âyetteki “hıtâm”, içkinin bitip sonuna gelmesi olarak tefsir edenler yanırlorlar. Bu şekilde tefsir edenlere göre, kaptaki içkinin sonuna gelindiğinde misk kokusu yayılır. Ancak âyetin anlamı böyle değildir. Buradaki “hıtâm”, tıpa ve kapak anlamındadır. Çünkü içkinin konduğu küpün ağız, içkiyi korumak, kokusunu ve tadını güzelleştirmek için çamurdan veya katrandan bir tıpa ile kapatılır. İşte âyetle cennet içkilerinin özellikleri mübağalı bir şekilde anlatılırken, onların (konduğu kapların) tıplarının da miskten olduğu söyleniyor. Şüphesiz ki miskin kokusu ve tadı, dünyada kullanılan çamur ve katrandan daha güzeldir.

Hâtem kelimesinin bütün bu anlamlarda kullanılması doğru ise, bunlardan kaynaklan iz ve eserleri ifade etmek için kullanılması da doğru olur. Çünkü hâtemin (mührün) üzerine, belirli kelimeler veya şekiller nakşedilip, sonra damga çamuruna veya mürekkebe batırılır ve kağıda bastırılırsa o kelimeler veya şekillerin büyük bir bölümü kağıdın üzerine çıkar. Aynı şekilde bu mühür mum gibi yumuşak cisimlerin üzerine bastırılırsa yazı ve şekiller oraya da çıkar. Eğer yazılar mührün üstüne sağ taraftan başlanarak nakşedilmiş ise, sol taraftan; sol taraftan nakşedilmiş ise sağ taraftan okunur. Çünkü mührün üzerindeki şekiller kağıda basıldığında ters çevrilmiş olur.

Mührün, mühür çamuruna veya mürekkebe batırılıp sonra da mühürlenecek evrakın üzerine basılması, o evrakın doğru bir şekilde yazılıp bitirildiği anlamı taşır. Sanki bir yazı ancak bu şekilde mühürlenince tamamlanmış olmakta, mühürlenmemiş yazılar ise iptal edilmiş duruma düşmektedir.

Bazen mühürleme işlemi, mektup veya evrakın son tarafına veya baş tarafına düzenli bir şekilde Allah’ı öven, O’nu eksikliklerden tenzih eden sözlerin ya da hükümdarın, emirin veya yazıyı yazan her kimse onun isminin ya da bir sıfatının yazılması şeklinde olur. Bu yazı mektup veya evrakın doğru ve geçerli olduğunun işareti sayılır ve “âlâmet” olarak isimlendirilir. Hâtem (mühür) olarak isimlendirilmesi ise, Asıf’ın¹¹⁶ hâtemindeki nakışların izine benzemesinden dolayıdır. Yine kadî’nın hâtemi sözü de, davalarda verdiği hükümlerin infaz edilmesi için onları mühürlemesi, yani yazısı ile âlâmetini koymasını ifade eder. Aynı şekilde sultanın veya halifenin hâtemi sözü ile onların âlâmetlerinin kastedildiği de olur.

Harun Reşid, Fadıl bin Yahya’nın yerine kardeşi Cafer bin Yahya’yı vezir yapmak istediğinde, onların babaları olan Yahya bin Halid’e şöyle demiştir: “Ey baba!¹¹⁷, ben mühürü sağ tarafımdan sol tarafıma geçirmek istiyorum.” Bu sözünden mühür (hâtem) kelimesini vezirliğe kinaye olarak kullanmıştır. Çünkü o dönemde, mektuplara ve evraklara âlâmet koymak vezirin görevleri arasındaydı.

Taberî’nin naklettiği şu olay da mektup veya evraklara (yazı ile) âlâmet konulmasının, mühür (hâtem) olarak kabul edildiğinin ve böyle isimlendirildiğinin doğru olduğunu gösteriyor: Hz. Hasan, Muaviye’ye barış yapmak istediğini bildirince, Muaviye ona, altını mühürlediği beyaz (boş) bir kağıt gönderip şöyle demiştir: “Altını mühürlediğim

¹¹⁶ Asıf, Hz. Süeyman’ın kâtibinin ismidir.

¹¹⁷ Harun Reşid, Yahya’ya baba diye hitap ediyordu.

bu kağıda dilediğin şartları yaz, onlar senindir (sana verilecektir).” Buradaki mührün anlamı, kağıdın alt tarafına kendi veya bir başkasının yazısı ile konmuş alâmettir.

Bazen, mektup ve evrak katlanıp kapatılır, kapanma noktası (mum) gibi yumuşak bir cisimle yapıştırılır ve mühür bu yumuşak cismin üzerine vurulur. Bu durumda mühür, koruyucu nitelikteki tıpa vazifesini görür. Ancak bu iş iki açıdan da (hem koruma vazifesi hem de normal mühürleme işlemi açısından) mührün özelliklerini taşır ve mühür olarak isimlendirilir.

Yazı ile konanan alemeti mühür olarak isimlendiren ilk kişi Muaviye’dir. Muaviye, Ömer bin Zübeyr’e yüz bin (dirhem) vermesi için Kufe valisi Ziyad’a mektup yazmış, ancak Ömer mektubu açarak yüz bini, iki yüz bin olarak değiştirmiştir. Daha sonra Ziyad tuttuğu hesapları Muaviye’ye götürdüğünde, Muaviye bunu kabullenmemiş, Ömer’den bu parayı ödemesini istemiş ve onu hapsedmiştir. Sonunda bu parayı Ömer’in kardeşi Abdullah bin Zübeyr ödemiştir. Bunun üzerine Muaviye “divânu’l-hâtem”i kurmuştur. Taberi’nin söylediği budur. Başkaları ise şöyle diyor: Yazılan yazılar kapatılıyor ancak yapıştırılmıyordu. Divânu’l-hâtem, katiplerden teşekkül etmiş olup, sultanın yazışmalarını ve yazılan mektupların alâmetle veya yumuşak cisimlerle mühürlenmesi işini yürütüyorlardı. Daha önce açıkladığımız gibi, divân aynı zamanda bu katiplerin çalışma yerlerini ifade etmek için de kullanılıyor.

Yazıların başkalarının okuyamayacağı şekilde kapatılması, ya Mağrib’teki katiplerin yaptıkları gibi, o yazıların (rulo şeklinde) dürülüp ortasından bağlanması veya doğudaki katiplerin yaptığı gibi kağıdın katlanıp yapıştırılması şeklinde oluyordu. İşte bağlama veya yapıştırılma noktasına, yazının açılmadığından ve içindekilerin okunmadığından emin olmayı sağlayacak bir alâmet konuyordu. Mağrib’li katipler, bağlama noktasına bir parça mum koyup, sonra mumun üzerine mühür vururlar ve mühüre işlenmiş nakış muma çıkardı. Eski doğu devletlerinde ise, yapıştırma noktasına, bu iş için hazırlanmış kırmızı renkli çamurua batırılmış mühür vurulur ve mührü işlenmiş nakış oraya çıkardı. Abbâsî devletinde “mühür çamuru” olarak bilinen bu çamur Siraf bölgesinden getirilirdi. Anlaşıldığı kadarıyla bu çamur sadece o bölgeye özgü idi.

Mektuplara alâmet konulması, bağlanmak ve yapıştırılmak suretiyle kapatılan yazılara işaret konulması anlamındaki hâtem (mühürleme), “divânu’r-resâil”e (yazışmalar divânına) ait bir görevdi ve Abbâsî devletinde bu görev vezirin yetkileri dahilindeydi. Sonra bu yetki vezirden alınıp, bu divânın başında kimse ona verildi. Daha sonra Mağrib’teki devletlerde parmağa takılan hâtem (yüzük) hükümdarlığın alâmetlerinden biri olarak kabul edildi. Yüzüğü, çok güzel bir şekilde altından yaparlar, yakut ve zümrüt gibi değerli taşlarla onu süslerlerdi. Evet, hırka ve asâ’nın Abbâsî devletinde, gölgeliğin ise Ubeydiyyin devletinde hükümdarlığın alâmetlerinden olması gibi, parmağa takılan yüzük de Mağrib devletlerinde hükümdarlığın alâmetiydi. Allah hükmüyle işleri çevirip değiştirir.

Tırâz (Elbiselerin Nakışlarla İşlenip Süslenmesi):

Hükümdarlığın şatafat, gösteriş ve lüksünden biri de halis ipekten dikilmiş elbiselere isimlerinin veya kendilerine özgü alâmetlerin işlenmesidir. Bu isimler veya alâmet-

ler, bu işin ustaları olan sanatkârlar tarafından altın veya altının dışında değişik renklerdeki nakışlarla, elbiselerin kol ve etek kısımlarına işlenir. Böylece bu tarzda işlenmiş elbiselerin bir hükümdarlık alameti olduğu bilinir ve hükümdar bir üstünlük nişânesi olarak bu elbiseleri giyer. Bazen de hükümdar şerefendirip yüceltmek istediği veya bir devlet görevine atamak istediği kişiye bu tür elbiseleri giydirebilir.

İslâm'dan önce acem hükümdarları, bu tür görkemli elbiselere hükümdarların resimlerini veya bu işe özgü bazı resim ve şekilleri naksettirirlerdi. Müslüman hükümdarlar ise bunun yerine kendi isimleri ile uğurlu saydıkları sözleri veya kayıt ve arşiv işlevi görececek sözleri naksettirdiler.

Bu iş Emevî ve Abbasî devletlerinde en görkemli ve önemli işlerden biriydi. Hükümdarların saraylarında, bu iş, yani bu tür elbiselerin dokunup işlenmesi için tahsis edilen yerlere “dâru't-tırâz” (dokuma ve nakış dairesi/atölyesi) deniyordu. Bu işin başında olan kişi ise “sâhibu't-tırâz” olarak isimlendiriliyordu. Sâhibu't-tırâz, kumaşların boyanması, gerekli alet ve malzemelerin temin edilmesi, elbiselerin dokunması işlerini takip etmek ve bütün bu işleri görenlere her türlü kolaylığı sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüydü. Bu göreve devletin en seçkin kişilerini veya dışardan devlet hizmetlerine alınanların en güvenilirlerini atıyorlardı.

Endülüs Emevî devletinde, onlardan sonra gelen Tavâif hükümdarlıklarında, Mısır'daki Ubeydiyyin devletinde ve onların çağdaşı olan doğudaki acem hükümdarlıklarında da durum aynıydı. Ancak sonraları fetihlerin durması ve devletlerin çoğalmasına bağlı olarak, şatafatlı ve lüks yaşam şartlarının gerilemesiyle genel olarak bütün devletler de bu görev işlevsiz hale gelmiştir.

Hicri altıncı yüzyılın başında Mağrib'te kurulan Muvahhidîn devleti hükümdarları, hem yaşamlarının sadeliği hem de imamları olan Muhammed bin Tumert Mehdi'nin yönlendirmeleriyle sahip oldukları dinî hassasiyetlerinden dolayı, başlangıçta bu tür şatafatlı ve lüks elbiseler giyme yoluna gitmediler. İpek ve altından kaçındılar. Onu için bu devlette, bu işlerle ilgili bir devlet görevi ve görevlisi yoktu. Ancak devletin son dönemlerindeki hükümdarlar lüks ve şatafata yönelmişlerdir.

Çağımızda Mağrib'te hüküm süren Merîn devleti, Endülüs'teki çağdaşı olan Ahmer oğulları devletini örnek alarak gösteriş ve lükse büyük önem vermektedir. Ahmer oğulları devleti ise açık bir şekilde Tavâif hükümdarlıklarından etkilenmiştir.

Çağımızda Mısır ve Şam'daki Türk devletine gelince, her ne kadar bu devlette hükümdarlığın gücü ve ülkenin bayındırlığına göre bu tür şatafatlı kıyafetlere önem veriliyorsa da, bu iş saraylarda ve özel dikim evlerinde yapılmadığı gibi, bununla ilgili bir devlet görevi de yoktur. Devlet istediği bu tür elbiseleri, halis ipek ve altın işlerinde maharetli olan sanat erbabına diktirir. Bu özelliklere sahip olan elbiseyi –acemce bir kelime olan “müzerkeş” olarak isimlendirirler. Elbiselerin üzerine hükümdarın veya emirin ismi işlenir. Allah geceyi ve gündüzü takdir edendir. O, varislerin en hayırlısıdır.

Otaklar Ve Setreler:

Bil ki hükümdarlığın ihtişam ve alametlerinden biri de keten, yün ve pamuk kumaşlardan otaklar (büyük çadırlar) ve gölgelikler edinmektir. Seferlerde övünüp iftihar ettikleri otaklar değişik renklerde, devletin gücü ve zenginliğine göre de farklı büyüklüklerde olmaktadır. Aslında devlete giden yolun başlangıcında, henüz hükümdarlık gücüne ulaşmadan önce, ev olarak çadırlarda yaşanmaktadır. Emevî devletinin ilk dönemlerine kadar Araplar yün ve kıldan yapılmış çadırlarda oturuyorlardı. Çağımızda da bedeviler –az bir kısmı hariç- çadırlarda yaşamaya devam ediyorlar.

Yine çağımızda olduğu gibi Araplar savaş için seferlere aileleriyle birlikte çıkıp çadırlarda konakladıkları için, konaklama yerlerinde askerler dağınık ve birbirlerinden uzakta olurlardı. Bu yüzden Abdülmelik sefere çıkacağı zaman, insanları bir araya toplayıp yola koyması için artçı görevlendirirdi. Ravh bin Zinbâ, Abdülmelik'e bir artçı kullanmasını söyleyince, o da bu iş için Haccac'ı görevlendirmiştir. Haccac, bu göreve ilk geldiğinde, Abdülmelik yola çıktığı halde, henüz yola koyulmamış olan Ravh'ın çadırını yakmıştır. Haccac hakkında anlatılan bu hikaye meşhurdur. Haccac'ın bu göreve getirilmesi, onun Araplar arasındaki derecesi ve yerini ortaya koyuyor. Çünkü insanları sefere zorlayacak bu göreve, ancak güçlü bir asabiyete sahip olan ve bu sayede cahil kimselerin olay çıkarmalarına engel olacak kimseler atyın edilirdi. İşte bu yüzden Abdülmelik bu göreve, asabiyeti, tavizsizliği ve dirayetiyle bu işin üstesinden gelebileceğine güvendiği Haccac'ı atamıştır.

Arap devletinin güçlenip büyümesi, medeniyetin nimetlerinden yararlanılmaya başlanması, kentlere ve şehirlere yerleşmesiyle birlikte, insanlar çadırlarda oturmayı terk edip saraylarda yaşamaya ve deve yerine ata binmeye başlamışlardır. Seferler için ise değişik şekil ve renklerde, son derece süslü ve ihtişamlı geniş çadırlar edinilmiştir. Ordunun başındaki komutan ketendende yapılmış setreler ile kendi çadırının (otağının) etrafını bir sur gibi çevreleyerek diğer çadırlardan ayırır. Komutanın çadırını çevreleyen bu setrelere Mağrib halkı olan Berberîlerin dilinde “efrag” denir ve orada bunu sadece hükümdarlar kullanır. Doğuda ise hükümdar olsun veya olmasın her emir setre kullanır.

Daha sonra lüks ve konfordan dolayı kadınlar ve çocuklar seferlere götürülmeyip, geride saraylarda ve konaklarda bırakıldı. Böylece yük azalmış, askerlerin çadırları birbirine yaklaşmış, sultan ve askerler tek karargahta toplanmış oldu. Ancak yine de sultanın otağı görkemi, şekli ve renginin farklılığıyla diğerlerinden ayrılır. Diğer devletlerde de bu durum bir görkem ve ihtişam nişânesi olarak devam etmiştir.

Muvahhidin devleti ve gölgesinde yaşamakta olduğumuz Zenâte devleti için de aynı şey geçerlidir. Başlangıçta seferlerde, yaşamakta oldukları küçük çadırları kullanırlardı. Ancak devlette şatafat ve lüks bir yaşam hakim olduktan sonra, saraylarda yaşamaya geçilmiş, seferlerde ise son derece lüks otaklar kullanılmıştır. Ancak bu şekilde karargahın tek bir alan içinde toplanmış olması ve uğruna canların feda edileceği kadınlar ile çocukların da onların yanında bulunmaması nedeniyle, ordu düşmanların gece baskınlarına açık hale gelmektedir. Bu durum ayrı bir koruma önlemi almayı gerektirmektedir. Allah güçlü ve üstün olandır.

Camilerde Özel Bölüm Yapılması Ve Hutbede Dua Edilmesi:

Bu iki husus başka devletlerde bilinmeyen, sadece halifelğin ve İslâmî hükümdarlıkların özelliklerindendir. Camilerde hükümdarın namaz kılacağı özel bölüm ayırmak, yüksekçe ve etrafı çevrili bir yer yapılması şeklinde olur. Camilerde ilk defa bu şekilde bir bölümü, bir hâricî tarafından yaralandıktan sonra, Muaviye bin Ebû Süfyan yaptırmıştır. Bu, bilinen bir hadisedir. Bir rivayete göre ise bunu ilk yaptıran, Yemâmî tarafından yaralanan Mervan bin Hakem olmuştur. Daha sonra diğer halifeler de onların yolunu izlemişler ve bu durum, namazda hükümdarı diğer insanlardan ayıran bir adet haline gelmiştir.

Diğer bütün hükümdarlık ihtişam ve görkemiyle ilgili hususlarda olduğu gibi, camilerde özel bölüm yaptırılması da, devletin güçlenip bolluk ve lüks seviyesine ulaşmasından sonra olur. Şu anda bütün İslâm devletlerinde, bu uygulama devam etmektedir. Doğuda Abbâsî devletin parçalanmasıyla kurulan devletlerde, aynı şekilde Endülüs Emevî devletin yıkılmasıyla kurulan Tavâif hükümdarlıklarında da bu uygulama geçerlidir. Mağrib'teki devletlere gelince, ilk önce Ağleb oğulları Kayravan'da bu uygulamayı başlatmış, sonra Ubeydiyyin devleti halifeleri ve onların valileri bu uygulamaya devam etmiştir. Ubeydiyyin devletin Mağrib'teki valileri Smhâceler, Fas'taki valileri Bâdis oğulları ve Kala'daki valileri de Hammad oğullarıydı.

Muvahhidler Mağrib'in tamamına ve Endülüs'e hakim olduklarında, şiarları olan bedevîliklerinin de etkisiyle bu uygulamayı kaldırmışlardır. Ancak devlet güçlenip bolluk ve refaha kavuşunca, üçüncü hükümdarları olan Ebû Yakup Mansur da camide özel bir bölüm yaptırmıştır. Böylece ondan sonra Mağrib ve Endülüs'te de bu uygulama bir adet haline geldi. Diğer devletlerde de bu durum devam etti. Bu, Allah'ın kulları hakkında geçerli olan sünnetidir.

Minber üzerinde hutbede dua edilmesine gelince, ilk dönemlerde namazı bizzat halifeler kıldırırdı. Onun için namazdan sonra Hz. Peygamber'e salat-u selam getirip, sahabelerinden razı olması için Allah'a dua ederlerdi. İlk minber yaptıran kişi, Amr bin As'tır. Amr, Mısır'da inşa ettirmiş olduğu camiye minber yaptırmıştır. Minber üzerinde halifeye ilk dua eden kişi ise İbn-i Abbas'tır. İbn-i Abbas, Hz. Ali'nin Basra valisi iken ona şu şekilde dua etmiştir: "Ey Allah'ım! Ali'ye hak ve doğruluk hususunda yardım et." Daha sonra da bu uygulama devam etmiştir. Amr bin As'ın minber yaptırdığı haberi Hz. Ömer'e ulaşınca, Hz. Ömer ona şöyle yazmıştır: "Bir minber yaptırarak Müslümanların boyunlarının üzerinde yükseldiğin haberini işittim. Sana onların önünde ayakta durman yetmiyor mu ki, onları ayaklarının altına alıyorsun. Kesin olarak o minberi kırmanı emrediyorum."

Hükümdarlık görkem ve ihtişamı ortaya çıkıp, halifelerin hutbe okumalarına ve namaz kıldırmalarına engel olacak meşguliyetler baş gösterince, halifeler hutbe okumak ve namaz kıldırma için kendi yerlerine başkalarını vekil tayin ettiler. Böylece hutbe okuyan hatip, halifenin ismini zikrederek onu öğüp yüceltir ve Allah'ın, insanların menfaatlerini gerçekleştirmeyi ona vermiş olmasından dolayı ona dua ederdi. Çünkü bu saatin (cuma günü imamın hutbede olduğu saatin), duaların kabul edildiği zaman olduğu düşünülür. Yine hatibin bu şekilde dua etmesinin bir sebebi de öncekilerden nakledilen şu

sözdür: Kimin salih (içten gelen ve kabule şayan) bir duası varsa, hükümdar için o duayı yapın. Hutbede sadece halifeye dua edilirdi.

Halifelerin etki altına alınıp fiili gücün başkalarına geçmesinden ve İslâm devletinin birçok devlete bölünmesinden sonra, hutbelerde halifenin isminin ardından fiili gücü elinde tutan bu kimselerin isimleri de anılmaya başlandı. Sonra bu devletlerin yıkılmasıyla bu uygulama da sona erdi ve minberde sadece gücü elinde tutan hükümdara dua edilmeye başlandı. Hükümdarla birlikte başkalarına dua edilmesi yasaklandı.

Bir çok devletin başlangıç döneminde, içinde bulundukları sadelik ve bedevilik nedeniyle, isim zikredilmeden, genel ve mübhem bir şekilde, “Müslümanların işlerini görmeyi üzerine alan kişi” için dua edilirdi. Bu şekilde okunan hutbe “Abbasiyye” olarak isimlendirilirdi. Bu isimlendirmeye, genel olarak ve isim belirtilmeksizin hutbe okumanın, Abbasi dönemindeki ilk uygulamaların taklit edildiğini kastetmiş olurlardı.

Anlatıldığına göre, Abdu'l-Vâd oğulları devletinin kurucusu Yağmerâsin bin Zey-yân, Emir Ebû Zekeriyya Yahya bin Ebû Hafs'a yenilmiş ve Tilmisan'ı kaybetmişti. Sonra Emir Ebû Zekeriyya bazı şartlarla Tilmisan'ı iade etmeyi teklif etti. İleri sürdüğü şartlardan biri de, minberlerde (hutbelerde) kendi isminin anılmasıydı. Yağmerâsin şöyle dedi: Minmerler, onların (hatiplerin) mekanlarıdır. Orada dilediklerinin adını anarlar.

Merin oğulları devletinin kurucusu Yakup bin Abdulhak'a, Tunus'ta hüküm süren Ebû Hafs oğulları devletinin üçüncü hükümdarı halife Müstansır'ın elçisi gelmişti. Elçi bir keresinde cuma namazına gelmedi, Yakub bin Abdulhak'a, elçinin, hutbede hükümdarının ismi anılmadığı için gelmediği söylenince, o da hutbede Mustansır için dua edilmesine izin verdi. Bu, onların Mustansır'ın halifelğine davet etmelerinin sebebidir.

İşte devletler koyu bir bedevilik halinde bulundukları ilk dönemlerde, hükümdarlığa ait özellik ve alametlerden uzak kalırlar. Ancak siyasetin farkına varduktan, medeni özelliklere büründükten, ihtişam ve bolluğun nimetlerinden yararlandıktan sonra bütün bu özelliklere ve alametlere sahip olurlar, bu hususta en ileri noktaya ulaşırlar ve başkalarının kendilerine ortak olmasını istemezler. Bunların ellerinden çıkıp gitmesine ise son derece üzülürler.

Dünya bir bostandır. Ve Allah her şey üzerinde bir bekçi ve gözeticidir.

Savaşlar Ve Farklı Milletlerin Savaş Düzenleri Hakkında

Bil ki, insanlar arasında vuku bulan savaşlar ve çarpışmalar, Allah'ın onları yaratmasından beri mevcuttur. Savaşların aslı ise, insanların birbirlerinden intikam almak istemesidir. Savaşlarda herkes kendi asabiyetine yardım eder. İnsanların birbirini savaşa teşvik etmesi ile iki grup karşı karşıya gelir; gruplardan biri intikam, diğeri ise kendisini savunmak ister. Böylece savaş vuku bulur. Bu insanlar için tabii bir durum olup, hiçbir millet veya nesil bundan kurtulmuş değildir.

Çoğunlukla intikam alma ve cezalandırmanın sebepleri şunlardır: (1-) Kıskaçlık, çekişme ve rekabet, (2-) düşmanlık, (3-) Allah ve din için kızmak, (4-) hükümdarlık için kızmak ve onu kurmaya çalışmak. Birincisi daha çok birbirine yakın ve komşu olan kabileler ve aşiretler arasında vuku bulur. İkincisinin yani düşmanlık, daha çok Araplar, Türkler, Türkmenler ve Kürtler gibi çöllerde yaşayan vahşi halklarda görülür. Çünkü bunlar geçimlerini ve yaşamlarını, silahlarıyla ve başkalarının sahip olduğu şeyleri onların elinden olmak suretiyle sağlarlar. Eğer başkaları ellerindeki şeyleri vermek istemez ve kendilerini savunurlarsa onlara karşı savaşır. Bu savaşla ne bir rütbe ne de hükümdarlık peşinde koşarlar. Bütün dertleri insanların sahip oldukları şeyleri onların elinden almaktır. Üçüncüsü, şeriatla cihad olarak isimlendirilen durumdur. Dördüncüsü ise devletlerin, kendilerine isyan edenlere ve itaat etmeyenlere karşı savaşması durumudur.

Bu dört grup savaşın ilk ikisi zulüm ve fitne, son ikisi ise cihad ve adalet savaşlarıdır. Başlangıçtan itibaren insanlar arasında vuku bulan savaşlar iki şekilde cereyan eder: Birincisi, düzenli saflar halinde düşmanın üzerine yürümek, ikicisi de düşmana saldırıp çekilmek (vur kaç) şeklinde. Düzenli saflar şeklinde düşmanın üzerine yürümek, nesillerden beri bütün acemlerin savaş tekniğidir. Saldırıp çekilmek şeklinde savaşmak ise Arapların ve Berberilerin savaş tekniğidir.

Düzenli saflar şeklinde savaşmak, vur kaç savaşından daha sağlam ve şiddetlidir.

Çünkü bu şekildeki savaşta askerler, tıpkı kadehlerin dizilmesi veya namazda saf tutulması gibi, saf saf düzene girerler ve bu düzen içinde düşmanın üzerine yürürler. Onun için çarpışmalar esnasında daha sağlam, daha dayanıklı ve düşman için daha korkutucu olurlar. Çünkü onlar bu halleriyle yerinden oynatılması umulmayan uzun bir duvar veya görkemli bir saray gibidirler.

Allah Kur'an'da şöyle diyor: “Allah kendi yolunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf bağlayarak savaşanları sever.” (Saf Sûresi, 4). Yani sebat etmek konusunda birbirlerine destek olarak savaşanları sever. Hz. Peygamber'in bir hadisinde ise şöyle deniyor: “Mü'minler birbirine kenetlenmiş bir bina gibidirler.” Bütün bunlardan, savaşta sebat etmenin gerekliliği ve sırt çevirmenin haramlığı anlaşılmış oluyor. Çünkü söylediğimiz gibi savaşta saf olmanın amacı, ordunun düzeninin korunmasıdır. Düşmana sırtını dönüp kaçan ise, saflarda gedik açmış olacağı için, eğer yenilgi söz konusu olursa, bunun vebali ona döner. Çünkü böyle yapmakla düşmanın işini kolaylaştırmış ve yenilgiye zemin hazırlamış olur. Sonuçta olumsuz etkileri dine kadar uzanan genel bir kötülüğe ve yıkıma yol açtığı için, bu yaptığının günahı çok büyük olur. Bu delillerden de anlaşılıyor ki, düzenli saflar şeklinde savaşmak Allah katında daha şiddetlidir.

Vur kaç savaşında ise, saf şeklinde düşman üzerine yürüyerek yapılan savaştan farklı olarak şiddet ve hezimetten emin olma durumu yoktur. Ancak bu şekilde savaşanlar, düşmana saldırıp geri çekildiklerinde arkasına sığınacakları sabit saflar (siperler) oluşturmurlar. Bu hususa ileride temas edeceğiz.

Toprakları geniş ve askerleri çok fazla olan eski devletler, ordularını ve askerlerini bölüklere ayırırlar ve her bölüğü de kendi içinde saf düzenine göre teşkil ederlerdi. Bunun sebebi, ülkenin değişik yerlerinden bir araya gelen ve çok büyük kalabalık oluşturan askerlerin, birbirlerini tanıyamayacak durumda olmasıdır. Eğer onlar bölüklere ve saflara ayrılmadan, olduğu gibi savaşa girecek olsalar, savaş şiddetlenip ortalık karıştığında birbirlerini tanımadıkları için düşman diye birbirlerini de öldürürler. Onun için askerleri birbirlerini tanıyacak gruplara ayırırlar ve onları dört yönde doğal bir tertip içinde düzene koyarlar.

Askerlerin reisi durumundaki hükümdar veya komutan, merkezde bulunur. Bu şekildeki savaş düzeni “ta'bie” olarak isimlendirilir. Fars, Rum, Emevî ve Abbâsî devletlerinin bu düzen içinde savaşmaları nakledilir.

Hükümdarın önünde yer alıp, ayrı bir komutanı, bayrağı ve sembolleri olan kanat “öncü” (mukaddime), sağında yer alan kanat “sağ” (meymene), solunda yer alan kanat “sol” (meysere) ve arkasında yer alan kanat ise “ardçı” (sâka) kanat olarak isimlendirilir. İşte hükümdar ve yakınları bu dört kanadın ortasında bulunur ve bulunduğu yer “kâlp” olarak isimlendirilir.

Ordu bu şekilde sağlam bir düzene girdiğinde, hepsi (bütün kanatları) ya görüş mesafesinin içinde kalır, ya da her kanat arasında bir veya iki günlük mesafe olacak şekilde çok geniş bir alanı kapsar. Bu tamamen askerlerin azlığı veya çokluğuna bağlı bir durumdur. Ordunun bu düzeni almasından sonra düşman üzerine yürünür.

Bu hususta Emevî ve Abbâsî devletlerinin fetih ve savaş haberlerine bakılabilir.

Abdalmelik zamanında kanatlar arasındaki mesafeler o kadar çoktu ki, arkada kalanları yola koymak için bir ardçıya ihtiyaç duyulmuş ve yukarıda değindiğimiz gibi bu iş için Haccac bin Yusuf görevlendirilmiştir. Endülüs Emevî devletinde de çok sayıda ardçı bulunuyordu. Günümüzde ise bu ardçılardan haberdar değiliz. Çünkü biz, az sayıda askerleri olan (küçük) devletlere yetiştik. Bunların askerlerinin sayısı, birbirlerini tanımayacak kadar bir çokluğa ulaşmaz. Hatta genellikle iki tarafın ordusundaki askerlerin hepsini bir mevkiye veya kentte toplamak mümkün olmaktadır. Herkes herkesi tanır ve savaşlarda birbirlerine isimleri veya lakaplarıyla seslenir. Dolayısıyla savaş için askerleri ta'bie düzene göre yerleştirmeye gerek yoktur.

Askerlerin Arkasına Saflar (Siperler) Kurmak:

Düşmana saldırıp çekilmek suretiyle yapılan savaşlarda, bazen askerlerin arkasına cansız nesnelerden ve hayvanlardan saflar kurulur. Böylece askerler saldırı ve geri çekilmelerinde onları bir siper olarak kullanır. Bununla hedeflenen, savaşta sebat etmeyi ve devamı sağlamak, galibiyete daha yakın olmaktır. Sebat ve şiddeti artırması için bazen düzenli saflar şeklinde savaşanlarda bu şekilde hareket eder.

Saf düzeni içinde savaşan Farslar, içinde asker, silah ve bayrak bulunan tahtadan yapılmış burçları fillerin üzerine yükleyerek, onları sanki birer kale gibi, askerlerin arkasına düzenli bir şekilde yerleştirirlerdi. Böylece askerler kendilerini daha güçlü ve güvende hissederlerdi. Müslümanlarla Farslar arasında yapılan Kadisiye savaşı buna örnek teşkil eder. Farslar, savaşın üçüncü günü, Müslümanların üzerine fillerle şiddetli bir şekilde hücum etmişler, ancak Müslümanlar da aynı şiddet ve azimle karşılık vermişler, Farsların arasına karışarak kılıçlarıyla fillerin hortumlarını kesmişler, böylece filler ürküp geriye, geldikleri yer olan Medâin'e doğru kaçmışlardır. Bundan sonra Farslar tutunamamış ve savaşın dördüncü gününde bozguna uğramışlardır.

Rumlar, Endülüs'teki Got hükümdarları ve acemlerin çoğu bunun için kürsü kullanırlar. Savaş meydanında hükümdarın oturması için kürsü kurarlar ve kürsünün etrafı hükümdar için canını verecek olan adamlar ve askerler tarafından kuşatılıp korumaya alınır. Kürsünün köşelerinden bayraklar yükselir ve ayrı bir koruma çemberi olarak okçular ile yaya askerler de kürsünün etrafına yerleştirilir. Kürsünün hacmi son derece büyük olup, saldırı ve geri çekilmelerde askerler için bir sığınak işlevi görür. Kadisiye savaşında Farslar da Rüstem'in oturması için böyle bir kürsü kurmuşlardı. Farsların safları bozulup, Araplar kürsünün etrafına sokulduklarında, Rüstem kürsüyü bırakıp Fırat nehrine yönelmiş ve orada öldürülmüştür.

Arapların saldırıp çekilme şeklinde savaşanlarının çoğu göçebe hayat yaşayan bedevi topluluklardır. Onlar, üzerinde aileleri ve eşyaları bulunan develeri bu amaçla saf şeklinde düzene koyarlar. Develerden oluşan ve kendileri için bir sığınak vazifesi gören bu safları "mecbûze" (kendisine çeken) olarak isimlendirirler. Bütün halklar savaşlarda arkasına sığınacağı bunun gibi saflar oluştururlar. Seferlerde ve savaşlarda bunun daha emin ve koruyucu olduğunu düşünürler. Ve bu herkes tarafından gözlemlenen bir durumdur.

Çağımızdaki devletler ise bu şekilde saf oluşturmayı tamamen terk etmişlerdir. Bunun yerine yük hayvanlarını ve otaklarını arkada bırakıyorlar. Ancak bunlar, fillerin ve develerin yerini tutmaktan uzaktır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde savaşların tamamı saf düzeni şeklinde yapıyordu. Oysa Araplar sadece saldırıp çekilme savaşını biliyorlardı. Buna rağmen saf düzeni içinde savaşmalarının iki sebebi vardı: Birincisi, düşmanları saf düzeniyle savaşıyorlardı ve bu durum onları da aynı şekilde savaşmak zorunda bırakıyordu. İkincisi, onlar imanlarının kuvveti ve sabırlarıyla ölümüne (şehit olmak için) cihad ediyorlardı. Saf düzeni ise ölümüne savaşmaya daha uygundu.

Saf sitemini bırakıp, askerleri bölükler halinde düzene koyarak savaşan ilk kişi Mervan bin Hakem olmuştur. Mervan, hâricilerden olan Dahhâk ve ondan sonra da Hubeyr ile bu düzen içinde savaşmıştır. Taberî Hubeyr ile yapılan savaşı anlatırken şöyle diyor: "Hariciler başlarına Ebû Zülfâ lakabıyla bilinen Şeybân bin Abdülaziz Yeşkurî'yi geçirdiler. Ondan sonra Mervan onlarla bölük düzeni içinde savaştı ve saf sistemini terk etti." Saf sistemin terk edilmesiyle düşmanların üzerine saflar halinde yürümek de unutuldu. Sonra devletler lükse ve şatafata daldıktan sonra askerlerin arkasında oluşturulan (siper mahiyetindeki) saflar da unutuldu. Çünkü bu şekilde saf oluşturmak daha çok, bedevilik döneminde, savaşlara kadınların ve çocukların da götürülmesinden dolayı çadırların, yüklerin ve develerin çok olmasından kaynaklanıyordu.

Ancak ne zaman ki, hükümdarlığın nimetlerini elde edip, saraylarda yaşamaya başladılar, bedeviliğe ve çöl hayatına özgü eski gelenekleri terk ettiler. Artık develer üzerindeki hevdeçlerde (kubbeli çadırlarda) kadınları ve çocukları taşımak, savaşlara ağır yükler götürmek zor gelmeye başladı. Bu yüzden seferlere kadınları götürmeyi terk ettiler. Savaşlara sadece daha rahat ve konforlu olan otakları götürdüler. Deve yerine sadece otakları ve çadırları taşıyan yük hayvanlarını götürmekle yetindiler. Ancak bunlar eskilerin yerini tutmuyordu. Çünkü bütün bunlar, geride bıraktıkları aileleri ve malları kadar, uğruna ölmeyi gerektirmiyordu. Bu yüzden sabır ve sebatları azaldı, savaşın şiddet ve haykırışları onları dağıttı ve safları parçalandı.

* * *

Askerlerin arkasında (siper mahiyetinde) saf oluşturmanın saldırı ve çekilme savaşında bir dayanak olduğuna yukarıda değinmiştik. İşte Mağrib'teki hükümdarlar bu amaçla ordularında bir grup Frenk askeri görevlendirmişlerdir. Böyle bir görevlendirmeye ihtiyaç duymalarının sebebi, kendi askerlerinin hep saldırı ve çekilme düzeni içinde savaşıyor olmalarıdır. Hükümdarlar önünde savaşan askerler için, arkada sığınacakları bir saf olmasının önemini ve bu safların (saldırı ve çekilme savaşına değil) düzenli saflar şeklinde savaşmaya ve oldukları yerde sebat etmeye alışmış kişilerden teşekkül etmesi gerektiğini anlamışlardır. Aksi takdirde bu safları oluşturanlar da, önce saldırıp sonra çekilenler gibi (siper mahiyetindeki) safları terk edip kaçarlardı. Bu ise hükümdarın ve ordunun hezimete uğramasına yol açar. Onun için Mağrib'teki hükümdarlar, bu görev için

düzenli saflar şeklinde savaşımaya ve dolayısıyla oldukları yerde sebat etmeye alışmış Frenk askerlerini seçmişlerdir.

Burada her ne kadar kafirlerden yardım alma durumu söz konusu ise de, hükümdarları buna sevk eden şey, kendi askerlerini görevlendirdikleri takdirde arkada oluşturulan safları bırakıp çekilmelerinden korkmalarıdır. Oysa Frenk askerleri (saldırı ve çekilme savaşına alışkın olmadıkları için) oldukları yerde sebat ederler ve bu hususta başkalarına göre çok daha sağlamdırlar. Gerçi Mağrib hükümdarları Frenk askerlerini Arap ve Berberi halkları itaat altına almak için onlara karşı yürüttükleri savaşlarda görevlendirirler. Kafirlerle karşı yaptıkları cihadlarda ise, bu askerlerin Müslümanlara karşı kafirlerle yardım edeceklerinden korktukları için, onlara görev vermezler. Çağımızda Mağrib'teki durum budur. Sebebini ise açıkladık. Allah her şeyi bilendir.

* * *

Bize ulaştığı kadarıyla çağımızda Türk halkları ok atarak savaşıyorlar. Savaş düzenlerini saf oluşturarak teşkil ediyorlar. Askerler üç saf ayrılıyor ve her saf bir diğerinin arkasında yer alıyor. Sonra atlarından inerek oklarını önlerine boşaltırlar ve oturdıkları yerden ok atarlar. Bu düzende her saf, düşman saldırısı karşısında bir öndeki saf için sığınma yeridir. Bu şekilde iki taraftan biri zafere ulaşınca kadar savaşımaya devam ederler. Bu, ilginç ve sağlam bir savaş düzenidir.

* * *

Eskilerin savaşlarda kullandığı korunma taktiklerinden biri de, düşmana yaklaşmalarında ordunun etrafına hendekler kazmaktır. Böylece düşmanın gece baskınından ve korkuları kat kat artıran gecenin karanlığından emin olurlardı. Yine bu şekilde, gece karanlığından, firar etmenin utancını gizlemek için yararlanıp kaçmak isteyen askerlere de engel olunurdu. Aksi takdirde askerleri korku ve endişe kaplar, bu ise hezimete yol açardı.

İşte bu yüzden, düşmana yaklaşıp çadırlarını (karargahlarını) kurduklarında, geceleyin düşman saldırısına uğrayıp hazırlıksız yakalanmamak için, her taraftan karargahlarının etrafına hendek kazarlardı. Devletler, kendi büyüklükleri ve toplumlarının gücü sayesinde, bu işler için istediği kadar adam toplayabiliyor ve elbirliğiyle konakladıkları her yerde hendekler kazıyorlardı. Ancak toplumlar ve devletler zayıf düştükten, buna bağlı olarak askerlerin sayısı azaldıktan sonra, karargahların etrafına hendek kazma işi, sanki daha önce hiç olmamış gibi, tamamen unutulmuştur. Allah güç yetirenlerin en hayırlısıdır.

Hız. Ali'nin Sıffin Savaşında Taraftarlarına Yaptığı Tavsiyeler Ve Onları Cesaretlendirmesi:

Sıffin savaşında Hız. Ali'nin taraftarlarına yaptığı tavsiyelerde ve onları cesaretlendirici konuşmasında, savaş sanatıyla ilgili pek çok bilgi vardır ki, bu hususları hiç kimse ondan daha iyi görememiştir.

Hız. Ali onlara yaptığı konuşmada şöyle diyor: "Saflarınızı, birbirine kenetlenmiş

bir duvar gibi sağlam ve sıkı tutun. Zırhlı olanları öne, zırhsız olanları ise arkaya geçirin. (Zorluk ve şiddet anında) dişlerinizi sıkıp sabredin; bu, kılıçları başlardan uzaklaştırır. Gözlerinizi (haramdan) koruyun; bu, (zorluk anında) kâllere huzur ve sükunet verir. Seslerinizi alçaltın; bu, başarısızlığı uzaklaştırdığı gibi, heybetli ve vakarlı olmaya da daha uygundur. Bayraklarınızı dik tutun, onları eğmeyin ve sadece cesur olanlarınızın eline verin. Doğruluk ve sabır ile (Allah'tan) yardım isteyin; bilin ki sabır ölçüsünde zafer gelir.”

Yine o savaşta Eşter de, Ezd kabilesini cesaretlendirmek için yaptığı konuşmada şöyle diyor: “Dişlerinizi sıkıp sabredin. Düşmanlarınızı intikam duygularınızla karşılayın. Düşmanlarından, babalarının ve kardeşlerinin intikamını alacak bir topluluğunki kadar, düşmanlarınıza karşı şiddetli ve öfkeli olun. O topluluk, dünyada intikam alamamış olmanın utancını yaşamamak için ölümüne savaşır.”

Lemtûne ve Endülûs halkının şairi olan Ebû Bekir Sayrafi de şiirlerinde bu meselelere sıklıkla temas etmiştir. Sayrafi bir şiirinde, kendisinin de hazır bulunduğu bir savaşta, Tâşifin bin Ali bin Yusuf'un gösterdiği metanet ve sebatı övmekte, ona savaşlarda yapılması ve sakınılması gereken tavsiyeleri hatırlatmaktadır. Bu şiirde savaş siyasetiyle ilgili pek çok bilgi vardır. Şöyle diyor:

Ey peçe ile yüzlerini örtmüş askerler! İçinizde cesur

ve yiğit hükümdarınız kimdir?

Düşman geceleyin kalleşçe saldırdığında ve herkes dağılıp kaçtığında,

hiç sarsılmadan yerinde duran kimdir?

Süvariler geçip gidiyor, vuruşmalar düşmanı ondan uzaklaştırıyor,

sadakatle çarpışarak düşmanı yeniyor ve düşman uzaklaşıyor.

Askerlerin başlarındaki miğferlerin parlamasından

gece (aydınlanıp) sabaha dönüşüyor.

Ey Sinhâce oğulları! (hükümdarınız) savaş ve korku anında sizin için

bir sığınakken niçin dehşete kapılıp korkuyorsunuz?

O, insan için (korunması gereken) bir göz ve kaburgalar tarafından korunan

bir kâlp konumunda olduğu halde sizden bir koruma görmedi.

Tâşifin'i yüzüstü ve yardımsız bıraktınız; eğer dilerse,

siz cezalandırılmayı hak ettiniz.

Oysa her biriniz, (tehlikelerle dolu) sık ormanlığın aslanlarısınız;

her türlü tehlikeyi beklemekte ve onlara hazırlıklısınız.

Ey Tâşifin! Gece olanlardan dolayı askerlerinin,

reddi mümkün olmayan özrünü kabul et.

Sayrafi'nin şu beyitleri de savaş siyaseti hakkındadır:

*Senden önceki Fars hükümdarlarının sıkı sıkıya sarıldıkları siyaset ahlakı
ve bilgilerini sana hediye ediyorum.*

*Onları çok iyi bilip idrak ettiğimden değil; onları zikretmemin mü'minleri
teşvik etmesi ve onlara faydalı olması için.*

Sanatkârlar sanatkârı Tubba'nın öğütlediği gibi, (savaşta) zırhları kat kat giyin.

*Hintlilerin keskin ve ince kılıçlarını kuşan;
çünkü o, düz ve hafif zırhları yarıp geçer.*

Sana hiç kimsenin yetişemeyeceği ve seni ele geçiremeyeceği en hızlı atlara bin.

*Bir mevkie yerleştiğinde, geçit vermeyen sağlam
bir kale gibi etrafını hendeklerle çevir.*

*Düşmanlarıyla askerlerinin arasını kesen bir vadiye geldiğinde,
onu geçme, oraya yerleş.*

Düşmanlarla karşılaşmak için akşam vaktini seç ve korunmak için dağı arkana al.

Eğer savaş meydanı ordulara dar gelirse, mızrakların uçları orayı genişletir.

*İlk anda, hiçbir şeye aldırıp çekinmeden şiddetle saldır;
çekinme alametleri göstermek hezimete yol açar.*

Öncüleri, ihanet nedir bilmeyen asil ve dürüst kimselerden seç.

*Uydurma haberler getiren yalancıları dinleme;
çünkü bu işte yalancıların görüşüne yer yoktur.*

Sayrafi'nin bu şiirinde yer alan "ilk anda, hiçbir şeye aldırıp çekinmeden şiddetle saldır" sözleri, savaş hakkında insanların bildiklerine aykırıdır. Hz. Ömer, Ebû Ubeyd bin Mesud Sakafi'yi Fars ve Irak savaşları için komutan olarak tayin ettiğinde ona şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in sahabelerinin sözlerini dinle ve onlara itaat et. İşlerin yürütülmesine onları da ortak et. Her şey apaçık ortaya çıkıp belli olana kadar hiçbir şeyde acele etme. Çünkü bu iş bir savaştır. Savaşı ise ancak nelerin kaçırılmaması gereken fırsatlar ve nelerin de uzak kalınması gereken durumlar olduğunu bilen, soğukkanlı ve ihtiyatlı kimseler yürütebilir." Yine bir başka sefer ona şöyle demiştir: "Salit'i emir tayin etmeme engel olan tek şey onun savaşta aceleciliğidir. Her şey apaçık belli olmadan savaşmakta acele etmek savaşı kaybettirir. Vallahi, eğer onun bu aceleciliği olmasaydı onu emir tayin ederdim. Ancak savaş soğukkanlı ve ihtiyatlı kimselerin yürüteceği bir iştir."

İşte Hz. Ömer'in söyledikleri bu. Bu sözler de gösteriyor ki, savaşla ilgili durum-

ların açığa çıkması için savaşta, ağır (ihtiyatlı) hareket etmek, her şeyi düşünüp gerekli hesapları yapmadan aceleci davranmaktan daha iyidir. Sayrafi ise bunun tersini söylüyor. Ancak Sayrafi, “ilk anda hiçbir şeye aldırıp çekinmeden şiddetle saldır” sözünü, gerekli değerlendirmelerin yapıp her şeyin apaçık ortaya konmasından sonrası için söylüyorsa o zaman durum değişir. Yüce Allah en iyi bilendir.

* * *

Gerekli hazırlıklar yapılsa ve yeterli sayıya sahip olunsa bile savaşta zafer kazanılacağına bir garantisi yoktur. Zafer tamamen talih ve şansa bağlıdır. Bunun açıklaması şöyledir: Genellikle zafere götüren açık ve gizli sebepler vardır. Orduların çokluğu, mükemmel silahlara sahip olmak, bu silahları en güzel şekilde kullanabilmek, cesaretli ve yiğit askerlerin fazlalığı, doğrulukla, bütün gayretini ortaya koyarak savaşmak ve bunun gibi hususlar açık sebepleri oluşturur.

Gizli sebepler ise ya kulların yaptıklarına bağlıdır ya da ilâhîdir. Hile yapmak, düşmanın direncini kırmak ve moralini bozmak için uydurma haberler yaymak, yükseğe çıkıp oradan savaşarak aşağı tarafta savaşanlara karşı avantajlı duruma geçmek, sık ağaçlıkların veya tepeliklerin arakasına saklanıp, ansızın düşmana hücum ederek onları tuzağa düşürmek gibi taktikler kulların yaptıkları gizli sebeplerdir. Kâllere korku salınmak, bu korkunun insanları etkisi altına alarak manevi olarak yıkımlarına sebep olması ve böylece hezimete uğramaları ise insanların güç yetiremeyeceği ilâhî bir sebeptir.

Hezimetler daha çok bu gizli sebeplerden kaynaklanır. Çünkü zafer kazanmaya olan hırslarından dolayı her iki taraf da bu sebeplere çok fazla başvurur. Ve kaçınılmaz olarak iki taraftan birinin yaptıklarının etkisi kendini gösterir. Bu yüzden Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Savaş hiledir.”

Bir Arap atasözünde şöyle denir: “Pek çok hile vardır ki, bir habîlenin gücünden daha faydalıdır.” Böylece savaşlarda galip gelmenin, genellikle açık değil gizli sebeplere dayandığı anlaşılmış oluyor. İşte talih ve şansın anlamı, bu gizli sebeplerin vuku bulmasıdır. Bunu böylece bil ve aynı şekilde zaferin ilâhî sebeplerle de kazanıldığını unutma. Hz. Peygamber şöyle diyor: “Bir aylık mesafeden düşmanlarının kâlllerine korku salınması suretiyle bana yardım edildi.” Hz. Peygamber hayattayken Müslümanların sayılarının azlığına rağmen müşriklere galip gelmişlerdir. Hz. Peygamber’den sonra da Müslümanlar, sayılarının azlığına rağmen savaşlarda galip gelmişler ve büyük fetihler gerçekleştirmişlerdir.

Allah, Hz. Peygamber’in bir mucizesi olarak, kafirlerin kâlllerine korku salıp onların hezimete uğramasını sağlamıştır. Evet, bütün İslâm fetihlerinde kafirlerin hezimete uğramalarının sebebi, onların kâlllerine salınan korkudur. Ancak bu, gözlerin göreceği bir şey değildir.

Tartûşî şöyle diyor: “Savaşlarda galip gelmenin sebeplerinden biri, taraflardan birindeki cesaret ve yiğitlikleriyle tanınan süvarilerin sayısının diğer tarafa göre daha çok olmasıdır. Örneğin taraflardan birinde cesaret ve yiğitlikleriyle tanınan on veya yirmi kişiye karşılık diğer tarafta sekiz veya on altı kişi varsa, sayının çok olduğu taraf galip gelir. Hatta fazlalık tek kişi ile sağlanmış olsa bile.” Tartûşî burada, galibiyette açık sebeplerin

etkisini dile getiriyor. Ancak tespiti doğru değildir. (Galibiyetin açık sebeplere dayanması durumunda) doğru olan, bir taraftaki askerlerin hepsinin tek bir asabiye mensup olması, diğer tarafın askerlerinin ise birden çok asabiye mensup olmalarıdır. Çünkü asabiyetler farklılaşınca, birbirlerinin yardımına koşmama durumu ortaya çıkıyor. Çünkü her asabiye, ayrı bir topluluk (asabiye) konumundadır. Oysa tek bir asabiye bağlı olanlar arasında böyle bir durum yaşanmaz. Sonuçta farklı asabiyetlerden oluşan taraf, tek bir asabiyetten oluşan tarafa mukâvemet edemez. Bu husus böylece bil.

Bil ki Tartûşî'yi bu görüşe sevk eden şey, yaşadığı ülkede asabiye gerçeğinin unutulmuş olmasıdır. Onlar, kendilerini savunma ve haklarını elde etme işini, asabiye ve nesp durumunu hiç göz önünde bulundurmadan, kendi içlerinden oluşturdukları bir topluluğa havale ederler. Bu husus daha önce açıklamıştık. Tartûşî'nin görüşünün doğru kabul edilmesi, zafere ulaşmanın, orduların sayısı ve silahların çokluğu gibi açık sebeplere bağlı olduğunu gerektirir ki, acaba bu hususlar zafere ulaşmanın garantisi olabilir mi? Daha şimdi, bu hususlardan hiç birinin, hile ve ilâhî yardım gibi gizli sebeplerle zafer kazanılmasına engel olamadığını ortaya koyduk. Bu hususu ve varlıkların durumlarını iyi anla. Allah geceyi ve gündüzü takdir edendir.

* * *

Savaşlarda, gizli ve tabii olmayan sebeplere dayanan zaferlere eşlik eden hususlardan biri de şöret kazanılmasıdır. Hükümdarların, alimlerin, sâlih kimselerin ve genel olarak kendilerine faziletli işleri şiar edinmiş erdemli kişilerin hak etmedikleri halde tesadüfen şöret sahibi olmaları pek görülmez. Pek çok kişi de aslında öyle olmadıkları halde kötü bir şörete sahip olmuşlardır. Yine pek çok kişi, şöret sahiplerinden daha layık oldukları halde, tanınıp şöret olamamışlardır. Bazen tesadüfen tanınıp şöret olan kişi, gerçekten de buna layık bir durumda olur.

Bütün bunların sebebi, şöret olma ve tanınmanın, ancak insanlar arasında haberlerin yayılmasından kaynaklanmasıdır. İşte haberler nakledilip yayılırken, gerçek maksatlar unutulur veya göz ardı edilir ve işin içine taassup, taraftarlık, vehimler, cehalet, nakledilen haberlere uygun düşecek şekilde uydurulmuş hikayeler, makam ve rütbe sahiplerine yaklaşmak arzusuyla onları övmeye gibi durumlar karışır. Nefisler övülmeye çok düşkündür ve insanlar dünya malı ve makamları için yarışır. Ancak bunların çoğu, faziletli şeylere rağbet etmezler ve fazilet sahipleriyle yarışmazlar. O halde bütün bu durumlar, gerçek ile nasıl uyum içinde olabilir? Bahsetmiş olduğumuz gizli sebeplerden uzak olan şöret, gerçek ile uyumuyor demektir. İşte, gizli sebeplere dayalı olarak gerçekleşen her şey, talih olarak ifade edilir. Bütün eksikliklerden uzak ve yüce olan Allah en iyi bilendir. Başarı da ancak ondandır.

Vergiler, Vergilerin Azlığı Ve Çokluğu Hakkında

Bil ki, devletin başlangıcında halka yüklenen vergiler az, ancak toplanan vergilerden elde edilen yekun çoktur. Bunun sebebi şudur: Eğer devlet başlangıçta dinin emirlerine göre hareket ediyorsa, halka sadece zekat, haraç ve cizye gibi şer'i vergileri yükler. Ki bunlar da hafif vergilerdir. Çünkü bilindiği gibi maldan alınan zekatın miktarı çok azdır. Aynı şekilde tarım ürünlerinden, hayvanlardan alınan zekatın, haracın, cizyenin ve diğer bütün şer'i vergilerin miktarı da azdır. Bunlardan her birinin aşlamayacak sınırları vardır.

Eğer devlet galip gelme ve asabiyet esaslarına göre hareket ediyorsa, o halde —daha önce de söylediğimiz gibi— devletin başlangıcında mutlaka bedevilik hali söz konusudur. Bedevilik ise kolaylığı, iyiliği, insanları korumayı ve insanların mallarından uzak durmayı (mallarını haksızlıkla ellerinden almamayı) gerektiriyor. Bu yüzden halkın toplam mallarından alınan vergi miktarı çok azdır. Miktar az olunca insanlar şevkle çalışır, ülke mamur hale gelip kalkınır, üretim artar ve müreffeh bir yaşama kavuşurlar. Ülke mamur hale gelip kalkınınca da vergi alınacak malların sayısı artar ve böylece elde edilen toplam vergi çoğalır.

Devletin yoluna devam etmesi, hükümdarların birbirini takip etmesi ve yönetimde akılcılığın hakim olmasıyla, sadelik ve insanların mallarından uzak durma gibi bedevilik özellikleri kaybolur. Bunun yerine akılcılığı esas alan koyu bir saltanat gelir. Bu dönemde devletin başındakiler bilgiçlik özelliklerine bürünürler, nimetlere ve lükse da-larlar, pahalı alışkanlıkları ve ihtiyaçları çoğalır. Sonuçta çiftçilerin ve diğer kesimlerin üzerindeki vergi yükünü artırma yoluna giderler. Daha çok vergi geliri elde etmek için, her kalemdeki vergileri büyük miktarlarda artırır. Aşağıda değineceğimiz gibi, her alış-veriş vergi koyarlar.

Sonra devleti idare edenlerin lükslerinin ve ihtiyaçlarının artışı bağli olarak, vergiler de sürekli olarak kademe kademe artar. Ancak halk üzerindeki vergiler o kadar ağır olmasına rağmen, bu vergilere katlanılır ve sanki alışılmış bir yükümlölük haline gelir. Çünkü artışlar çok az miktarlarda kademe kademe yapıldığı için, halk bu artışların kim tarafından yapıldığının veya bu vergilerin kim tarafından konduğunun farkına bile varmaz. Sadece, bütün bu vergilerin, halkın alışlagelen bir yükümlölüğü olduğu bilinir.

Ancak sürekli olarak artan vergiler, zamanla itidal ve kabul edilebilirlik sınırlarını aşar. Sonuçta halkın çalışma ve üretim şevki kaybolur. Çünkü ödedikleri vergiler ile kendi ellerinde kalan gelirleri karşılaştırdıklarında, (çalışmalarının karşılığı olarak) çok az bir menfaat elde ettikleri görülür. Bu durum onların kazanç elde etme emellerini yok eder ve böylece çok sayıda kişi çalışmaktan ve üretimden tamamen el çeker. Sonuçta tek tek bireylerden toplanan vergilerin azalmasıyla toplam vergi gelirleri de azalır. Ancak idareciler vergi miktarlarını daha da artırır ve bununla azalan vergi gelirlerinin düzeleceğini sanırlar. Ve nihayet vergi miktarları ulaşabileceği en üst sınıra dayanır. Çünkü artık üretim masrafları ve vergilerin her şeyi alıp götürdüğü ve geriye hiçbir menfaatin kalmadığı bir aşamaya gelinir.

Toplam vergi gelirlerinin iyileştirileceği zannıyla, vergi oranlarındaki artış ve vergi gelirlerindeki düşüş, -üretimden elde edilecek bütün menfaat beklentilerinin yok olmasına bağli olarak- toplumun (ve ülke ekonomisinin) zayıflayıp gerilemesine kadar devam eder. Ancak sonuç itibarıyla bu durumun vebali ve zararları devlete döner. Çünkü toplumun iyi durumu, kalkınmışlığı ve üretici durumda bulunmasının faydası da devletin yararınadır. Eğer bütün bunları anladıysan, üretim ve kalkınmada en güçlü etkenin, üreticilere yüklenecek vergi oranlarının mümkün olduğu ölçüde az olması gerektiğini bilirsin. Çünkü bu durumda insanlar kâr ve menfaat elde edeceklerini bildikleri için üretime yönelirler. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah her işin idaresini elinde tutar. “Her şeyin mülkü (ve idaresi) onun elindedir.” (Mü’minun Sûresi, 88).

Devletin Son Zamanlarında Satışlardan Vergi Alınması Hakkında

Bil ki, daha önce de söylediğimiz gibi, devlet başlangıçta **bedevilik** özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla bu aşamada lükse ve pahalı alışkanlıklara **sahip olunmadığı** için masraf ve giderler çok azdır. Toplanan vergiler giderleri fazlasıyla **karşulamakta**, hatta önemli bir bölümü de artmaktadır.

Çok geçmeden medenî bir çizgiye gelinir, medenî hayatın **gerektirdiği** alışkanlıklara sahip olunur ve bu konuda daha önceki devletler örnek alınır. Bunun sonucunda devleti idare edenlerin, özellikle de hükümdarın giderleri çoğalır, **özel harcamalar** ve bahşişler büyük bir yekun tutar ve toplanan vergiler, bu giderleri **karşalayamaz** hale gelir. Böylece devleti koruyup idare edenlere verilecek ücretlerin ve **hükümdarın** harcamalarının gerektirdiği ölçüde vergi miktarlarında artırımı gidilir. **Başlangıçta** vergi çeşitleri ve oranları artar.

Sonra lüks ve pahalı alışkanlıkların çoğalmasıyla **harcamalar** ve devleti koruyup idare edenlere verilecek ücretler artmaya devam eder. Böylece devlet ihtiyarlık çağına ulaşır. Devleti elinde tutan asabiyet, ülkenin uzak bölgelerinden **vergi toplamaktan** aciz kalır. Vergiler azalır, lüks harcamalar ve israf çoğalır, buna bağlı olarak askerlerin gereksinimleri ve ücretleri de çoğalır. Sonunda hükümdar yeni vergiler **çıkartır**. Pazarlarda yapılan her alışverişten, şehirdeki bütün ticari mallardan belirli **oranlarda** vergiler alınır. Ancak hükümdar, hem israf ve harcamaların, hem de askerlerin ve muhafızların çok olmasından dolayı ücretlerin artmasından dolayı, yeni vergiler **ihdas etmeye** ve oranlarına arttırmaya mecbur kalır.

Devletin son zamanlarında halka yüklenen vergiler öyle bir seviyeye ulaşır ki, (ticaret ve üretimden) elde edilmek istenen bütün beklentilerin yok olmasıyla, çarşılar tamamen kesada uğrar. Bu durum toplumun (Umrânın) bozulup zayıflamasına yol açar ve

sonuçta bunun zararını da devlete çeker. Devlet tamamen yıkılıp yok olana kadar vergilerdeki artış devam eder.

Abbasi ve Ubeydiyyin Devleti'nin son zamanlarında bunun örnekleri çok görülmüştür. O kadar çok vergi çeşitleri ihdas edilmiştir ki, hac mevsiminde hacılardan bile vergi alınmıştır. Ancak Salahaddin Eyyubi bütün bu vergileri kaldırmıştır. Aynı durum Tavâif hükümdarları döneminde Endülüs'te de yaşanmıştır. Sonunda oradaki vergiler de Murabıtın hükümdarı Yusuf bin Tâşifin tarafından kaldırılmıştır. Çağımızda, reislerinin baskıcı yönetimi altında bulunan Afrika'daki Cerid ülkesinde de durum bu şekildedir.

Hükümdarın (Devletin) Ticaretle Meşgûl Olmasının Halka Zarar Vermesi Ve Vergi Gelirlerini Düşürmesi Hakkında

Bil ki, devletin içine gömüldüğü lüks, israf ve harcamalardan dolayı, vergi gelirleri, giderleri karşılayamaz duruma gelince, daha fazla vergi toplamının ve gelir elde etmenin yolları aranır. Bu bazen –bir önceki fasılda açıkladığımız gibi- çarşı ve pazarlarda yapılan her alış verişi vergilendirmek, bazen vergi çeşitlerini çoğaltmak, bazen de valilerin ve vergi memurlarının hesaplarda görünenden daha fazla vergi topladıklarının anlaşılmasıyla, bütün mallarının ellerinden alınması şeklinde olur.

Bu amaçla devletin başvurduğu bir başka yol ise, hükümdar adına, vergi (gelir sağlama) adı altında ticaret ve ziraatla iştigal etmektir. Devleti buna heveslendiren şey, sermaye oranında kâr elde edilmesine rağmen, tacirlerin ve çiftçilerin sahip oldukları az miktardaki sermaye ve mallarla büyük kazançlar ve hasılat elde etmeleridir. İşte bu şekilde devlet hayvancılık ve ziraat yapar, elde ettiği ürünlerin satışıyla piyasaya girer ve böyle yapmakla da vergileri ve gelirleri artırdığını düşünür. Oysa devletin böyle bir yola başvurması çok büyük bir yanlış ve pek çok açıdan halkın zarar etmesine sebep olmaktadır.

Her şeyden önce çiftçiler ve tacirler hayvanların ve ticarî mallarının alım satımı konusunda sıkıştırılıp zor durumda bırakılmış olur. Çünkü halkın sermayeleri birbirine denk veya yakındır. Bu yüzden birbirleriyle rekabetleri ve birbirlerini sıkıştırmaları da, sermayeleri ölçüsünde olduğu için bundan zarar görmezler. Ancak işin içine onlara göre sermayesi çok çok büyük olan hükümdar girince, neredeyse hiç kimse ihtiyaç duyduğu şeyleri elde edemez duruma düşer, kâlleri karamsarlık ve hüznün kaplar.

Diğer taraftan hükümdar, kendisiyle rekabet edebilecek kimse olmadığı için, ürünleri çok düşük fiyatlara alabilir ve çok yüksek fiyatlara satabilir.

Aynı şekilde devlet elde ettiği ipek, bal ve şeker gibi ziraî ürünleri ve diğer ticarî malları, ihtiyaçlarının zorlamasıyla, vaktinden önce piyasaya sürüp, tüccarlara ve çiftçile-

re, onların razı olmayacakları yüksek fiyatlarla satar. Bu mallar ölü bir şekilde ellerinde kalır, yaşamlarını ve kazançlarını sağladıkları ticareti yapamaz duruma gelirler. Bazen çok zor durumda kaldıkları için, bu malları çok düşük fiyatlarla zararına satarlar. Bir tacir ve çiftçi birkaç kez bu duruma düştüğünde sermayesini kaybedip iflas eder.

Zamanla bu duruma düşenlerin sayısı çoğalır, halk zorda kalır ve kâr edemez duruma gelir. Böylece üretim ve ticaretteki beklentilerini tamamen kaybederler. Bu ise vergi düzeninin bozulmasına ve gelirlerin azalmasına yol açar. Çünkü vergilerin büyük bir bölümü -özellikle de alım satımlar için vergi konmasından sonra- tüccarlardan ve çiftçilerden toplanır. Dolayısıyla eğer çiftçiler ekip biçmeyi bırakır, tüccarlar da ticareti terk ederlerse, vergi gelirleri tamamen kaybolur veya fahiş oranda azalır.

Eğer hükümdar vergi gelirleri ile ticarî hayata girerek elde ettiği az miktardaki kârını karşılaştırırsa, ticaretten elde ettiği kârın vergi gelirlerine göre çok çok az olduğunu görür. Elde edilen kârın fayda sağlayacak boyutlarda olduğu kabul edilse bile, bu alışverişlerden dolayı büyük oranda bir vergi gelirinden de mahrum kalmış olur. Çünkü (bizzat devletin yapmış olduğu) bu alışverişler için vergi konulmuş olması uzak bir ihtimaldir. Oysa bu alışverişler başkaları tarafından yapılmış olsaydı, devlet ticaret girmekle elde ettiği kârın tamamını, vergi olarak da elde edebilirdi.

Diğer taraftan devletin ticaret ve üretim sahasına girmesi toplumun karşısına çıkmak ve onların önünü kesmek anlamına gelir. Bunun sonucunda toplumun zayıflayıp gerilemesi ise devletin bozulmasına ve çözülmesine yol açar. Eğer halk çiftçilik yaparak üretimde bulunmayı ve ticareti terk ederse geçimleri zorlaşır ve durumları tamamen bozulur.

Farslar önceleri hükümdarlığı sadece hükümdar soyundan gelenlere veriyorlardı. Sonra hükümdarlarını faziletli kişilerden, din adamlarından, cömert ve cesur kişilerden seçmeye başladılar. Bununla birlikte hükümdara adaletli olmayı ve bir meslekle uğraşmamayı şart koşuyorlardı; Çünkü bir meslekle iştigal etmesi komşularına zarar verebilir. Ticaret yapmamayı şart koşuyorlardı; çünkü ticaret yaparsa malların fiyatlarının yükselmesini ister. Köle kullanmamasını şart koşuyorlardı; çünkü köleler faydalı ve güzel öğütler vermezler.

Bil ki hükümdarın mal ve servetini çoğaltması ancak vergiler ile olur. Vergilerin artırılması ise ancak, insanların mallarında (mallarından vergi almak konusunda) adil davranmakla mümkün olur. Çünkü böylece insanlar servet elde etme ümidine sahip olurlar ve üretime yönelirler. Bu durumda ise hükümdarın vergi gelirleri büyük bir artış gösterir.

Oysa hükümdarın ticarete veya ziraata yönelmesi, halka doğrudan zarar verir, vergileri azaltır, toplumun zayıflamasına ve gerilemesine yol açar. Diğer taraftan ticaret ve ziraatla iştigal eden emirlerin ve idarecilerin gelecekleri son nokta şöyle olacaktır: Tacirlerden ve çiftçilerden, ellerindeki ürünleri ve malları diledikleri fiyatlara satın almak, sonra da vakti geldiğinde bu malları halka istedikleri fiyatlardan satmak. Böyle yapmak birincisinden daha tehlikelidir ve halkın durumunu tamamen bozar.

Hükümdarı bu işlere, bizzat ticaretle ve ziraatla iştigal eden meslek erbabının yö-

nelttiği de olur. Onların hükümdarı bu işlere yöneltmelerindeki amaç, hükümdarla birlikte (ve onun adına) bu işleri yapmak, böylece elde edilen kârdan alacakları pay ile kısa yoldan servet sahibi olmaktır. Çünkü bu durumda onlar vergi de ödemek durumunda kalmayacaklardır. Bu ise kısa sürede servet elde etmenin ve serveti çoğaltmanın en uygun yoludur. Ancak bu durumda, vergilerin azalması yüzünden hükümdarın uğrayacağı zarar fark edilmez. Onun için hükümdarın bu gibi kişilere karşı dikkatli olması, vergilerin azalmasına ve iktidarının zayıflamasına neden olacak bu gibi zararlı tekliflerine prim vermemesi gerekir.

KIRK BİRİNCİ FASIL

Hükümdarın Ve Yakın Çevresinin Ancak Devletin Orta Döneminde Servet Sahibi Olabildiği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Devletin başlangıcında vergiler, zenginliklerine ve asabiyetlerine göre, kabile bireyleri arasında dağıtılır. Çünkü, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, devletin kuruluş döneminde onlara ihtiyaç vardır. Bu yüzden devlet başkanı, (vergi ve ganimetlerden) elde ettikleri gelirlere müdahale etmez. Bunun yerine onlar üzerindeki otoritesini ve hakimiyetini pekiştirmeye bakar. Başkanın, bir taraftan onlar üzerinde üstünlüğü, diğer taraftan da onlara ihtiyacı vardır. Elde edilen gelirlere, sadece ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda çok az pay alır. Bu nedenle devlet başkanının, vezir, kâtipler ve diğer yardımcılar gibi yakın çevresi genelde fakir durumdadır, dereceleri ve etkileri de yetersizdir. Çünkü onlar makamlarının gücünü, hizmetinde bulundukları kimseden (yani devlet başkanından) alırlar. Bu aşamada devlet başkanın gücü ise, kendi asabiyetinin etkinliği ve sıkıştırması nedeniyle sınırlı bir durumdadır.

Sonra devlet güçlenip hükümdarlık aşamasına geçildiğinde ve devlet başkanının kavmi üzerindeki otoritesi tam olarak sağlandığında, kendi asabiyetine vergilerden el çektirir. Asabiyeti devlet içinde etkisiz hale getirilir ve vergilerden de ancak başkalarının aldığı kadar pay alırlar. Diğer taraftan azatlılardan ve dışarıdan devlet hizmetlerine alınan kişiler, devlet işlerinin yürütülmesinde onlara ortak olurlar. Artık bundan sonra hükümdar gelirlerin tamamını, veya büyük bir bölümünü sadece kendi tasarrufu altına alır ve devlet işleriyle ilgili harcamaları buradan yapar. Böylece hükümdarın serveti çoğalır, hazineleri dolar, nüfuz ve etkisinin sınırları genişler ve kavminin diğer bütün fertlerine karşı üstün ve hakim konuma gelir. Vezir, kâtip, hâcib gibi hükümdarın yakın çevresi ve yardımcılarının nüfuz ve etkileri de genişler ve onlar da mal biriktirip servet elde ederler.

Devleti kuran kabile ve asabiyetin ortadan kalkmasından sonra, devlet ihtiyar çağına girmeye başlar ve devlete karşı çoğalan isyanlar çoğalır. Bu dönemde devletin yıkı-

lacağı endişesine kapılan hükümdar yeni yardımcılara ihtiyaç duyar, ve servetini asabiyet sahibi olan yeni yardımcılara ve destekçilerine harcar. Gelirlerin azalması ve devletin de şiddetle paraya ihtiyaç duyması nedeniyle, vezir, kâtip ve hâcîp gibi devletin elit tabakasının durumu da bozulur, nüfuz ve etkileri azalır.

Sonra hükümdarın paraya olan ihtiyacı daha da şiddetlenir. Bu arada servet biriktirmiş olan hükümdarın yakın çevresinin çocukları, babalarından farklı bir yol tutarak, bu servetleri mevcut hükümdara yardımcı olmaksızın diledikleri gibi harcamaktadırlar. İşte hükümdar, kendi babaları (kendinden önceki hükümdarlar) sayesinde elde edilmiş bu servetlere, kendisinin daha layık olduğu düşüncesine kapılarak, derecelerine ve devlete uzaklıklarına göre teker teker bu servetleri onların elinde alır. Ancak hükümdarın böyle davranmasının zararını da yine kendisi ve devleti çeker. Çünkü yakın çevresi, adamları ve servet sahipleri ortadan kalkmış, kendinden önceki hükümdarların bina edip oluşturdu şan ve şeref binaları (asil ve soylu sülaleler) yıkılmış olur.

Abbasî devletinde Kahtabe oğullarının, Bermek oğullarının, Sehl oğullarının ve Tahir oğullarının; Endülüs Emevî devletinin yıkılış döneminde Şehîd oğullarının, Ebû Ubeyde oğullarının Hudeyre oğullarının ve Bürd oğullarının başlarına gelenler söylediklerimize örnek teşkil eder. Aynı şey idrak ettiğimiz çağımızdaki bu devlet için de geçerlidir. Bu, Allah'ın kulları için geçerli olan kanunudur.

* * *

Devlet görevlilerinin başına bu gibi durumlar gelmeye başlayınca, bir çoğu makamlarını terk edip, ellerinde bulunan devlet mallarıyla birlikte başka yerlere kaçarlar. Böyle yapmakla kurtulacaklarını ve rahat bir yaşama kavuşacaklarını düşünürler. Ancak bu düşünce, onların dünyasını yıkan çok büyük bir yanıltır.

Bil ki, devlet içinde bu makamları elde ettikten sonra bu durumdan kurtulmak imkansızdır. Eğer bu düşüncenin sahibi bizzat hükümdarsa, ne halk ne de etrafını kuşatmış olan asabiyeti, bir an bile olsa böyle bir şey yapmasına fırsat vermezler. Aksine hükümdarın böyle bir düşüncesi açığa çıksa, adet olduğu üzere, bu hem iktidarının hem de kendisinin sonu olur. Çünkü devletin ağından kurtulmak çok zordur. Özellikle de devletin güçten düştüğü, sınırlarının daraldığı, asil ve güzel şeylerin kaybolup, kötülüklerin yayıldığı bir dönemde.

Eğer bu düşüncenin sahibi hükümdarın yakın çevresinden, devlet içinde makam ve mevki sahibi olan biriye, yine bu düşüncesini gerçekleştirme imkanı ve fırsatı bulması çok zordur. Çünkü her şeyden önce hükümdar, yakın çevresi ve etrafındakilerin –hatta tebaasından olan diğer insanların- kendi sırlarına vakıf olduklarını bildikleri için, bu sırların başkaları tarafından öğrenilmemesi için, asla onları serbest bırakmazlar. Yine kendi hizmetlerinden ayrılıp başkalarına hizmet etmelerini de çekemezler. Endülüs Emevî devletinde, Abbasîlerin eline geçme tehlikesinden dolayı (üst düzey) devlet yetkililerinin hacca gitmesine izin verilmiyordu. Bu yüzden hiçbir devlet yetkilisi hacca gitmemiştir. Bu durum Endülüs Emevî devletinin yıkılıp, yönetimin Tavâif hükümdarlarına geçmesi-ne kadar devam etmiştir.

İkinci olarak, şayet hükümdar bu yetkililerin görevinden ayrılarak başka yerlere

gitmesine izin verse bile, biriktirmiş oldukları servetleri de beraberinde götürmelerine müsaade etmez. Çünkü yetkilileri devletin bir parçası olarak gördüğü gibi, onların servetlerini de –devlet sayesinde elde edilmiş olduklarından dolayı– mülklerinin bir parçası olarak görür. Bu yüzden o servetleri onlardan çekip olmak ister.

Eğer, bir yetkilinin servetiyle birlikte başka bir bölgeye gitmeyi başardığını kabul etsek bile –ki bu çok nadir olabilecek bir şeydir– hükümdarın o bölgedeki casusları o kişiyi orada da rahat bırakmazlar. Ya korkutup tehdit etmek suretiyle ya da açıktan güç kullanarak o serveti ondan alırlar. Çünkü onlara göre bu servet, devlet gelirlerinden elde edilmiş devlet malı konumundadır ve bu nedenle devletin çıkarları için harcanmaya daha layıktır. Hükümdarlar, yetkililerin kendi maaşlarından elde ettikleri servetlere el koyduktan sonra, şer'i olarak da bir engel görmedikleri vergi mallarına ve devlet mallarına daha rahat el koyarlar.

Örneğin, Afrika'daki Hafs oğulları devletinin dokuzuncu veya onuncu hükümdarı olan Ebû Yahya Zekerîya bin Ahmed, hükümdarlığı bırakıp Mısır'a kaçmayı planlamıştır. Bu amaçla batı sınırındaki Tunus emirine karşı savaşa hazırlık görüntüsü altında Trablus'a geçmiş, sonra kitapları da dahil olmak üzere arazileri, değerli eşyaları ve bütün mal varlığını satıp paraya çevirmiş, devlet hazinesindeki bütün paraları da (altın ve gümüşleri) alıp gemiyle İskenderiye'ye kaçımıştır. Oradan da Mısır hükümdarı Nâsır Muhammed bin Kallavûn'un yanına geçmiştir. Bu olay hicri 817 yılında olmuştur. Mısır hükümdarı onu coşku ve hürmetle karşılamış, onu saygın bir konuma getirmiştir. Ancak daha sonra yavaş yavaş bütün servetini elinden almıştır. Bundan sonra Ebû Yahya, –ileride de değineceğimiz gibi– hicri 828 yılında ölene kadar, kendisi için takdir edilen bir miktar maaşla geçinmek zorunda kalmıştır.

İşte bu ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi, devlet adamları kendilerini, hükümdarları tarafından gelecek bir tehlike karşısında gördüklerinde servetleriyle birlikte kaçıp kurtulacakları gibi boş bir hayale kapılırlar. İşler yolunda gidip kendilerini kurtarsalar bile, servetlerini de kurtaracaklarını düşünmeleri büyük bir yanlış ve boş bir hayaldir.

Bu kimselerin devlet hizmetinde bulunmakla kazandıkları şöhret, devlet tarafından kendilerine maaş bağlanması veya ticaret ve çiftçilik gibi yollardan kazanç elde etmeleri için yeterli olmaktadır. Devletler de farklı nesepler ve soylar gibidir. Ancak şairin dediği gibi:

*Nefis, bolluğa alıştırıldığında bolluk ister
Az ile yetinmek zorunda kalırsa, aza da kanaat eder.*

Herkesi rızıklandıran, bütün eksikliklerden uzak olan Allah'tır. Nimeti ve lütfuyla başarıya ulaştıran ve her şeyi en iyi bilen O'dur.

Ücretlerin Eksilmesinin Vergilerin Eksilmesine Sebep Olacağı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Devlet ve hükümdar, dünya için en büyük pazar hükmündedir ve Umrânın maddesi de onlardır. Eğer hükümdar, devletin paraları ve gelirlerini, kendisine saklamak için veya esasen devletin elinde para bulunmadığı için, gerekli yerlere harcama ve ödeme yapmazsa, devletin yönetici ve koruyucuları durumundaki üst kesimin gelirleri de azalır. Buna bağlı olarak bu insanlardan yakın çevrelerine giden ödenekler de azalacağı için, onların harcamalarında da düşüş olur. Oysa piyasadaki en büyük yekunu onların harcamaları oluşturur.

Sonuçta piyasada durgunluk hakim olur, ticarete elde edilen kazançlar düşer ve vergiler de azalır. Çünkü vergiler, piyasanın hareketliliğine, canlılığına ve insanların kâr elde etmek için çalışmalarına (çalışma arzularına) bağlıdır. Onun için hükümdarın ücretlerde eksiltmeye gitmesinin zararını sonuçta yine kendisi çeker. Çünkü onun böyle bir uygulamaya gitmesi, vergilerin düşmesine, dolayısıyla kendi gelirinin eksilmesine sebep olacaktır.

Oysa yukarıda da söylediğimiz gibi, devlet en büyük pazardır. Bütün piyasanın anası durumunda olup, gelirler ve giderler noktasında piyasanın temeli ve maddesidir. Eğer bu en büyük pazar durgunluğa girer ve harcamaları azalırsa, diğer pazarların da bu hususta, hem de daha şiddetli bir şekilde, ona katılması kaçınılmazdır. Diğer taraftan mallar hükümdar ve halk arasında dönüp dolaşmaktadır. Eğer hükümdar onu kendi yanında alıkoyup hapsederse, halk yokluğa düşmüş olur. Bu, kullar için Allah'ın geçerli olan sünnetidir.

Zulmün, Umrânın Yıkılmasına Sebep Olacağı Hakkında

Bil ki, zulüm ve haksızlıkla insanların mallarını ellerinden almak, onların çalışıp kazanarak mal elde etme emellerini yok eder. Çünkü çalışıp kazanarak elde ettikleri malların, zorla ellerinden alınacağını bilirler. İşte bu sebeple çalışıp kazanma emellerini kaybettikten sonra ellerini işten güçten çekerler. Halkın işi gücü bırakması, uğradıkları haksızlığın oranıyla bağlantılıdır. Eğer haksızlık çok ve bütün alanları kapsayacak derecede genelse, çalışmayı terk etmek de bütün bu alanları kapsayacak kadar genel olur. Ancak haksızlık basit olursa, çalışmayı terk etmek de ona uygun bir oranda olur.

Toplumun kalkınmışlığı ve piyasaların canlılığı, insanların kazanç elde etmek için ortaya koydukları gayret ve çalışmalarla orantılıdır. İnsanlar geçimlerini sağlamak için çalışmazlar ve ellerini işten güçten çekerlerse, piyasalar durgunlaşır ve insanlar geçimlerini temin etmek için başka yerlere göç ederler. Böylece o ülkenin sakinleri azalır, evler boşalır, şehirler harap ve viran olur. Sonuçta bütün bunlara bağlı olarak devletin ve hükümdarın durumu da bozulur. Çünkü devlet, Umrânın (toplumun) bir göstergesi olduğundan, esas madde bozulduğunda, zorunlu olarak kendisi de bozulur.

Bu konuda Mesudî'nin, Farsların dinî lideri olan Mübezân hakkında naklettiği hikayeye dikkat et. Olay Fars hükümdarı Behram bin Behram zamanında geçiyor. Bu hikayede Mübezân bir baykuşun ağzından, hükümdarın yaptığı zulmü ve hükümdarın, bu zulümden sonunda devletin zarar göreceğinin farkında olmayışını dile getiriyor. Hikaye şöyle: Hükümdar baykuş sesleri duyar ve Mübezân'a onların sözlerini anlayıp anlamadığını sorar. Mübezân, hükümdara şöyle der: Bir erkek baykuş, dişi bir baykuşla evlenmek istiyor. Dişi baykuş ise onunla evlenmek için kendisine, Behram zamanında harap ve virane olmuş yirmi köyü kendisine vermesini şart koşuyor. Erkek baykuş bu şartı kabul ediyor ve dişi baykuşa şöyle diyor: Behram'ın hükümdarlığı devam ettiği sürece sana (harap ve virane olmuş) bin köy bile veririm. Bu çok basit bir istektir. Bunun üzerine Beh-

ram içinde bulunduğu gafleti anlar ve Mûbezân'la baş başa kalarak, bu hikaye ile neyi anlatmak istediğini sorar. Mûbezân ona şöyle der:

“Ey hükümdar! Hükümdarlık (devlet) ancak şeriatı uymakla, Allah’a itaat edip onun emirleri ve yasaklarına göre hareket etmekle ayakta durur. Şeriat ise ancak devletle uygulanıp hayat bulur. Hükümdar ancak, (ona yardım edip destek olacak) adamlarla ayakta durur. Adamlar ise ancak mal (para) ile var olurlar. Mal elde etmek ise ancak imar (kalkınmışlık) ile mümkün olur. Kalkınmışlığa ise ancak adalet ile ulaşılır. Adalet insanlar arasına dikilmiş bir terazidir. Bu teraziyi Rab dikmiştir ve ona bir de bekçi tayin etmiştir. Bu bekçi hükümdardır.

Ey hükümdar! Buraları (harap ve viran olmuş köyleri) sen zayi ettin. Bu köyleri, oraları işleyip imar eden sahiplerinin elinden çekip aldın. Oysa onlar, vergi aldığın kimselerdi. Sonra buraları kendi yandaşlarına ve çevrene verdin. Onlar buraları işleyip imar etmediler. Hükümdara olan yakınlıklarından dolayı vergi ödememelerine müsamaha edildi. Sonra arazileri işleyip imar eden ve vergi ödeyen diğer insanlardan geriye kalmış olanlara da zulüm ve haksızlık edildi. Onlar da arazilerinden ve köylerinden ayrılıp yurtlarını boşalttılar. Başka yerlere gidip oralara yerleştiler. Böylece üretim azaldı, köyler boşalıp harap oldu, gelirler düştü, askerler ve halk helak oldu. Civar devletlerin hükümdarları da, devleti ayakta tutan esas maddenin yok olduğunu bildikleri için, Fars ülkesine göz diktiler.”

Bu sözleri duyan hükümdar, devlet işleriyle ilgilenmeye başladı. Arazileri yakın çevresinin elinden alıp, yeniden eski sahiplerine iade etti. Vergileri de eski seviyelerine indirdi. Arazilerine kavuşan insanlar topraklarını imar edip işlettirler, durumlarını düzelttiler, verim arttı ve vergi gelirleriyle de devletin malları çoğaldı. Böylece ordu güçlendi, düşmanların ümitleri kayboldu ve sınırlar askerlerle doldu. Hükümdar devlet işleriyle bizzat kendisi ilgilenmeye başladı. Sonuçta devletin işleri düzene girdi ve hükümdarlığı döneminde her şey güzel oldu.

Büyük şehirler ve ülkelerde böyle zulüm ve haksızlıklar olsa bile oraların harap olup yıkılmayacağını sanma. Bil ki, yıkımın gerçekleşmesi, ancak uygulanan zulüm ile o şehir ve ülke halkının durumu arasındaki etkilenme oranına bağlıdır. Eğer ülke çok büyük, nüfusu çok kalabalık ve halk da darlığa düşmeyecek kadar genişlik ve bolluk içindeyse, zulüm ve haksızlığın yol açacağı eksilme basit olur. Çünkü eksilme kademe kademe gerçekleşir. Şehrin büyüklüğü ve işlerin çokluğundan dolayı fark edilmeyen bu eksikliğin etkileri belirli bir süre sonra ortaya çıkar. Ancak ülkenin harap olup yıkılmasından önce, zulüm ve haksızlık eden devlet kökünden yıkılıp, yerine başkası gelebilir, zulüm ve haksızlığı kaldırıp ülkenin durumunu düzeltebilir. Böyle bir durumda eksilme ve ülkenin gerilemesi neredeyse hiç hissedilmez. Ancak böyle bir şeyin gerçekleşmesi çok nadirdir.

Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki, zulüm ve haksızlığın, toplumun gerilemesine ve gelirlerinin azalmasına yol açacağı kaçınılmaz mümkün olmayan bir durumdur. Ancak sonuçta bunun zararını yine devlet çeker.

Zulmü sadece, insanların mallarının ve mülklerinin, karşılıksız ve sebepsiz olarak, ellerinden alınması olduğunu sanma. Zulüm bundan çok daha geneldir. Her kim, birinin malını (haksız olarak) alır, onu zorla çalıştırır, ondan şeriatın istemediği bir hakkı ister

veya ona şeriatın yüklemeyeceği bir sorumluluğu yüklerse, zulmetmiş olur. İnsanların mallarından haksız olarak vergi alanlar zalimlerdir; vergi almak noktasında haddi aşanlar zalimlerdir; insanların ellerinden mallarını zorla alanlar zalimlerdir; insanların haklarını elde etmelerine engel olanlar zalimlerdir; genel olarak insanların mülklerini gasp edenler zalimlerdir. Bütün bunlar insanların çalışma azmini ve şevkini yok edip, devletin maddesi (temeli) olan Umrânın harap olmasına yol açacağından, sonuçta en büyük zararı yine devlet görecektir.

Bil ki, Allah'ın, zulmü haram kılmasındaki hikmette budur. Yani zulmün, Umrânın bozulmasının ve yıkılmasının kaynağı oluşudur. Umrânın bozulup yıkılması ise insan neslinin kesintiye uğramasına yol açar. Zaten şeriatın şu beş temel hedefi ile gözetilen hikmet de aynıdır: Din emniyeti, can emniyeti, akıl emniyeti, nesil emniyeti ve mal emniyeti. Dolayısıyla, zulüm, toplumun bozulup yıkılmasına yol açmak suretiyle insan neslinin kesintiye uğramasına sebep olacağı için, haram kılınma hikmetini bünyesinde barındırıyor ve haram kılınması da çok önemlidir. Zulmün haram oluşuna ilişkin Kur'an ve sünnetteki deliller ise sayılmayacak kadar çoktur.

İnsan neslini tehdit eden zina, öldürme ve içki gibi herkes tarafından işlenebilecek diğer kötülüklerden her birinin karşısına, bu kötülükleri men edecek cezalar konmasına rağmen, zulmün karşısına (onları gibi dünyevi) cezalar konmamıştır. Çünkü zulüm herkes tarafından değil, ancak (cezalandırma noktasında) kendilerine güç yetirilemeyecek kimseler tarafından işlenir. Yani güç sahipleri ve hükümdarlar tarafından işlenir. Onun için zulüm çok şiddetli şekilde yerilmiş ve zalimler, (ahirette görecekları şiddetli ceza) çarpıtılacakları ceza ile tekrar tekrar tehdit edilmişlerdir. Böylece kendi vicdanlarının, zulüm yapmalarına engel olması umulmuştur. "Rabbın kullarına zulmedici değildir." (Fussilet Sûresi, 46).

Yol kesip insanların mallarını gasbetmek de ancak güç ve kuvvet sahiplerinin yapacağı bir şey olduğu halde, şeriatte bunun cezasının belirlenmiş olduğu şeklinde bir itirazda bulunma. Bu itiraza iki şekilde cevap verilir. Birincisi, buradaki ceza, alimlerin çoğunun kabul ettiği gibi, canlara ve mallara verilen zarardan dolayıdır. Yoksa bizzat yol kesme fiilinin kendisi için bir ceza yoktur. İkincisi, esasen yol kesme işi gerçek anlamda bir güç ve kudret işi değildir. Çünkü bizim, güç ve kuvvet ile kastettiğimiz, kendisine karşı konulamayacak ve zulmü engellenemeyecek bir güçtür. Toplumun yıkımına yol açan da böyle bir güç tarafından yapılan zulümdür. Yol kesmek ise, insanları korkutmak suretiyle onların mallarını ellerinden almaktır. Hem şer'i hem de siyasi olarak, toplum kendisini onlara karşı koruma gücüne sahiptir. Dolayısıyla yol kesmek toplumun yıkımına sebep olan bir zulüm değildir. Allah dilediği her şeye güç yetirendir.

* * *

Umrânın bozulmasına yol açan en şiddetli ve büyük zulümlerden biri de, halkı haksız yere ca ücretsiz olarak çalıştırmaktır. İleride rızık (kazanç) bahsinde açıklayacağımız gibi, insanların ortaya koyduğu çalışmalar (emek), onların sermayeleri hükmündedir. Çünkü rızık ve kazanç, insanların emeklerinin (mala/paraya dönüşmüş) değerinden başka bir şey değildir.

Dolayısıyla insanların çalışma ve emeklerinin tamamı, onların sermayeleri ve ka-

zançlarını oluşturur. Hatta insanların (çalışanların), emeklerinin dışında bir kazançları da yoktur. Toplumdaki çalışan kesimin, geçimleri ve kazançlarının tek kaynağı onların emekleridir. Bu yüzden eğer insanlar, kendi işlerinin dışında ve ücretsiz olarak çalışmaya zorlanırsa kazanç ve geçim yolları ortadan kaldırılmış ve sermayeleri hükmündeki emeklerinin (maddi) değeri gasp edilmiş olur. Sonuçta kazançlarının büyük bir bölümü, hatta tamamı ellerinden gitmiş ve böylece zarar etmiş olurlar. Bu durum birkaç kere tekrarlandığında, çalışmaya ve üretime ilişkin bütün beklentileri yok olacağı için, çalışmayı tamamen terk ederler, bu da toplumun gelirlerinin azalıp gerilemesine ve yıkılmasına yol açar. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı da ondandır.

İhtikar (Spekülasyon)¹¹⁸:

Toplumun ve devletin bozulup yıkılmasına yol açan bu zulümlerden daha büyüğü ise, zorla insanların ellerindeki malları çok ucuz fiyata satın alıp sonra bu malları onlara çok yüksek fiyatlardan satmaktır. Bazen sattıkları malların bedellerini ileri bir tarihte ödemeleri için insanlara (tüccarlara) süre verdikleri de olur. Tüccarlar da piyasaların açılmasıyla uğradıkları zararı telafi etme ümidine kapılırlar. Ancak sonunda çok ucuz fiyatlarla bu malları satmak zorunda kalırlar. Böylece her iki durumda da (yani hem malları alışlarında, hem de satışlarında) zarar ederler ve sermayelerini kaybederler.

Bu durum şehirde ikamet eden ve dışardan gelen bütün tacirleri, gıda, sebze ve meyve dükkanı sahiplerini, araç gereç imal eden sanayicileri ve diğer bütün meslek erbabını kapsar. Bu şekilde arka arkaya zarar edilmesiyle sermayeleri tükenir ve sonunda işi gücü terk etmekten başka bir çare bulamazlar. Çünkü ellerinde kâr edip durumlarını düzelticekleri bir sermayeleri de kalmamıştır.

Yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle ticaret için dışarıdan gelenlerin sayısı da çok azalır. Sonuçta piyasalar bozulup durgunluğa girer ve halkın geçim kaynağı yok olur. Çünkü çoğunun geçim kaynağı alış verıştır (ticarettir). Piyasaların bozulup halkın geçim ve kazanç kapılarının kapanmasıyla, hükümdarın vergi gelirleri de düşer. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi, devletin orta dönemlerinden itibaren gelirlerin büyük bir bölümünü, alış verişlerden alınan vergiler oluşturur. Onun için, sonunda bu durum devletin yıkılmasına ve Umrânın bozulmasına yol açar. Ancak bu sebebe bağlı olarak gerçekleşen yıkım, kademe kademe geldiğinden, farkına bile varılmaz.

Bu şekildeki yıkım, insanların mallarını, açıklamış olduğumuz bu yollarla ellerinden almanın bir sonucudur. İnsanların mallarını (hiçbir bahane olmadan) tamamen karşılıksız olarak ellerinden çekip almak veya insanların canlarına, mallarına, ırzlarına ve namuslarına musallat olmak ise sebep olacağı kargaşa ve isyandan dolayı, anında devletin yıkılmasına neden olur.

İşte sebep olacakları bütün bu olumsuzluklardan dolayı şeriat, yukarıda açıklamış olduğumuz zulüm ve haksızlıkların hepsini yasaklamış, alış verişlerde (iki tarafında da

¹¹⁸ İhtikar (spekülasyon), genel olarak ihtiyaç maddelerini piyasadan çekip, ihtiyaç duyulduğu anda piyasaya sürüp aşırı kârla satmayı ifade eder. Ancak burada, sadece devletin aşırı derecede kâr elde etmesini, yani bir anlamda vurgunculuk yapmasını ifade etmek için kullanılmıştır.

yararına olacak) bir dengenin kurulması esasını getirmiştir. Böylece Umrânın bozulmasına ve insanların geçim kapılarının kapanmasına neden olacak kötülüklerin önüne set çekmiştir.

Bil ki, devleti ve hükümdarı bu olumsuz yollara sevk eden şey, devletin gelirlerinin, giderleri karşılayamamasıdır. Çünkü devlet adamlarının içine daldıkları lüks ve israftan dolayı harcamalar büyümüş ve artık devletin rutin gelirleri bu harcamaları karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu yüzden gelirlerin giderleri karşılayabilmesi için yeni vergiler koyma ve mevcut vergileri artırma yoluna giderler.

Sonra lüks ve israf çoğalmaya, buna bağlı olarak da vergiler artmaya devam eder. Devletin zayıflayıp yıkılmasına ve başkaları tarafından ele geçirilmesine kadar bu böyle devam eder. Allah en iyisini bilendir.

Hükümdarın Halktan Soyutlanıp Onlarla Görüşmemesi (Hicâb), Bunun Nasıl Gerçekleştiği Ve Bu Durumun Devletin İhtiyarlık Çağında Daha Etkin Hâle Geldiği Hakkında

Bil ki, devletler başlangıçta (lüks, ihtişam ve görkem gibi) hükümdarlık eğilimlerinden uzak olurlar. Çünkü başlangıçta devletin kurulmasını ve hakimiyetini sağlayan bir asabiyetin olması şarttır. Asabiyetin en belirgin özelliği ise bedeviliktir. Eğer devlet dinî bir kıyam ile kurulmuşsa, zaten hükümdarlık eğilimlerinde uzak olur. Eğer başkalarına galebe çalıp onlar üzerinde üstünlük sağlamak suretiyle kurulmuşsa, bu da ancak bedevilik sayesinde olacağı için, yine hükümdarlık eğilimlerinden uzak olur. Başlangıçta devlet bu hal üzere olduğu gibi, devlet başkanı da sade, bedevî özellikte, insanlara yakın ve kendisine ulaşılması kolay biridir.

Ancak devlet başkanı iktidarını sağlamlaştırıp yönetimi tek başına ele alınca, işlerini, yakın çevresi ve seçkin adamlarıyla görüşme ihtiyacı duyar ve gücü yettiği kadar kendisini halktan soyutlar. Bunun için kapısına, halktan insanların izinsiz olarak yanına girmesine engel olacak birini (hâcip) görevlendirir ve böylece hâciplik vazifesi ihdas edilmiş olur.

Sonra devlet güçlenip, hükümdarlık eğilimleri görülmeye başladığında, devletin başkanının ahlak ve davranışları da, hükümdarların ilginç ve kendilerine mahsus olan ahlak ve davranışlarına dönüşür. Sonuçta hükümdarlığa özgü bu ahlak ve davranış kurallarına göre hareket etme gerekliliği ortaya çıkar. Ancak hükümdarla doğrudan görüşen insanlar bu kuralları bilmeyebilir ve böylece hükümdarın kendilerine kızacağı ve intikam alma yoluna gideceği uygunsuz davranışlarda bulunabilirler. Onun için bu kurallar, hükümdarın yakın çevresindeki seçkin kişilere öğretilir ve bu insanların dışında kalan diğer insanların ise hükümdarla doğrudan görüşmesi engellenir. Bunun sebebi de o insanları, kurallara uygun olmayan davranışlarda bulunmaları sebebiyle cezalandırmaktan korumaktır.

Zamanla birinciye göre daha özel konumda olan ikinci bir hâciplik tesis edilir. Bi-

rincisi, hükümdarın yanına (özel katına) sadece yakın çevresindeki seçkin kimselerin girişine izin verip, halkın girmesine engel olurken, ikincisi ise hükümdarın, seçkin kimseler ile bir araya geldiği meclislere, sadece o kişilerin girişine izin verip diğer insanların girişini engeller. Muaviye ve Abdulmelik gibi Emevî halifeleri zamanındaki örneklerde olduğu gibi, birinci çeşit hâciplik devletin ilk dönemlerinde görülür. İnsanların halifenin yanına girişini ve onunla görüşmesini engelleme görevini (hicâp/hâciplik) yerine getiren kişiyi “hâcip” olarak isimlendirmişlerdir.

Sonra Abbasî devleti kuruldu. Bu devletin tamamen hükümdarlık ahlak ve eğitimlerine sahip olmasından sonra, ikinci çeşit hâciplik ihtiyacı ortaya çıktı. Hâcip ismi de bu ikinci tür hâciplik görevini yürütene özel hale geldi. Abbasî devletinde—onlara ilişkin haberlerde zikredildiği gibi— halifelerin, özel (dâru'l-hâssa) ve genel (dâru'l-âmme) olmak üzere iki meclisleri bulunuyordu.

Daha sonra devletlerde, hükümdarın etki altına alınıp işlevsiz hale getirilme sürecinde, bu iki hâcipliğe göre daha özel nitelikte üçüncü bir hâciplik ihdas edildi. Bu hâcipliğin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: Devlet erkanı (vezir gibi üst düzey yöneticiler) hükümdarlığa çocuk yaştaki biri geldiğinde, onun üzerinde hakimiyet kurmak ve onu işlevsiz hale getirmek için, her şeyden önce onu, babasının yakın adamlarıyla görüştürmeme yoluna gitmişlerdir. Buna bahane olarak da bu kişilerle doğrudan görüşmenin hükümdarlık heybetini yok edeceğini ve âdâp kurallarını ihlal edeceğini söylemişlerdir. Böylece onun başkalarıyla ilişkisini kesmişler ve onu istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Sonuçta onu etkileri altına alıp işlevsiz hale getirmişlerdir.

İşte bu üçüncü tür hâcipliğin ihdas edilmesi, bu gayretlerin bir gereği ve sonucudur. Hükümdarların etki altına alınıp işlevsiz hale getirilmesi faslında (yirmi birinci fasıl) söylediğimiz gibi, bu tür hâciplik ancak devletin son zamanlarında ortaya çıkar ve devletin güçten düşüp ihtiyarlık çağına girdiğinin delilini teşkil eder. Bu duruma düşmek hükümdarların korktuğu bir şeydir. Çünkü nefislerin, iktidarı ve gücü ele geçirmeye olan düşkünlüğünden dolayı, devletin ihtiyarlık çağında devlet işlerin gören (üst düzey) yöneticiler doğal olarak hükümdarları etkileri altına alıp işlevsiz hale getirmeye çalışacaklardır.

Bir Devletin Bölünüp İki Devlete Ayrılması Hakkında

Bil ki, devletin ihtiyarlık çağına girdiğinin alametlerinden birincisi, devletin bölünmesidir. Bunun sebebi şudur: Devlet güçlenip, refah ve zenginlikte son haddine ulaştıktan ve devlet başkanı iktidarı tek başına ele aldıktan sonra, başkalarının iktidara ortak olmasını engellemek ister. Bunun için -kendi makamına aday olacağından şüphelendiği yakınları ortadan kaldırmak gibi- iktidarını kaybetmemek ve paylaşmamak için gerekli gördüğü tedbirleri alır.

Yönetimde ona ortak olan yakınları da hayatları konusunda endişeye kapılarak uzak bölgelere çekilirler ve kendilerine katılanlarla birlikte toplanıp bir güç oluştururlar. Sonra devlet zayıflayıp, sınırları o uzak bölgelerden itibaren daralmaya ve o bölgeye çekilmiş olan kişi de orada hakimiyetini tesis etmeye başlar. Devletin zayıflayıp merkeze doğru gerilemesiyle, o kişinin durumu güçlenir ve sonunda devlet bölünür veya bölünme aşamasına gelir.

Arap İslâm devletinin durumu buna örnektir. Başlangıçta kuvvetli ve birlik içindediler, ülkelerinin sınırları genişti ve Abdulmenaf oğulları asabiyeti, Mudar'ın diğer bütün asabiyetlerine üstündü. Onun için bu dönemde hiçbir kavim onlara muhalefet etmemiştir. Sadece bidat davaları uğruna seve seve ölüme giden hariciler bunun istisnasını teşkil eder. Ki onların davası da iktidar veya başkanlık davası değildi. Zaten güçlü ve kalabalık bir asabiye sahip olmadıkları için de hedeflerine ulaşamamışlardır.

Sonra yönetim Emevîlerden çıkıp Abbasîlere geçti. Bu dönemde Arap devleti, üstünlük ve refah noktasında son sınırlarına ulaştı ve bu durum en uzak bölgelerden itibaren devletin sınırlarının daralmasına yol açtı. (Emevî sülalesinden olan) Abdurrahman Dâhil, (Abbasîlerin elinden kurtularak) İslâm devletinin en uzak bölgesi olan Endülüs'e geçti, orada yeni bir devlet kurarak, orayı ana devletten kopardı. Böylece bir olan devlet, iki ayrı devlete ayrılmış oldu.

Aynı şekilde İdris de Mağrib'e gidip orada kendi yönetimini kurdu. Sonra Urbe, Magile ve Zenâte gibi Berberî kabileleri İdris'in oğlunu başlarına emir olarak seçtiler.

Böylece İslâm devletinin batıdaki iki bölgesinde (Endülüs ve Mağrib'te) ayrı devletler kurulmuş oldu. Bundan sonra da devlet küçülmeye devam etti. Ağleb oğulları, Abbasilere itaati bırakıp başkaldırdılar.

Sonra şiiler de devlete isyan etti. Kutâme ve Sinhâcelerin de şiileri desteklemesiyle, önce Afrika ve Mağrib'e, sonra da Mısır, Şam ve Hicaz'a hakim oldular. Böylece devlet ikinci kez iki devlete ayrıldı. Sonuçta ortaya üç devlet çıktı: (1-) Aslını ve maddesini İslâm'ın teşkil ettiği Arapların yaşadığı merkez bölgedeki Abbâsî devleti. (2-) Doğudaki hükümdarlıklarının ve halifeliklerinin Endülüs'te yeniden kurulan Emevî devleti. (3-) Afrika, Mısır, Şam ve Hicaz'daki Ubeydiyyîn devleti. Bu devletlerin tamamı, aynı anda veya birbirine yakın zamanlarda yıkılana kadar durum bu şekilde devam etti.

Abbâsî devleti bunda sonra da bir çok devlete bölündü: Maveraünnehir ve Horasan'da Saman oğulları, Deylem ve Taberistan'da Aleviler devlet kurdular. Deylem'de alevî devletin kurulması, deylemlilerin Arap ve acem Irak'ını ve Bağdat'ı ele geçirip halifeleri hakimiyetleri altına almalarına yol açtı. Sonra Selçuklular geldi ve bütün bu bölgeleri ele geçirdiler. Sonra bilindiği gibi, büyük bir güce ulaştıktan sonra onların devleti de bölündü.

Bâdis bin Mansur zamanında en güçlü dönemine ulaşan Mağrib ve Afrika'daki Sinhâce devleti için de aynı durum geçerlidir. Bâdis bin Mansur'a, amcası Hammad baş kaldırmış ve Evrâs dağı ile Tilmisan ve Melviye bölgeleri arasında kalan Arap topraklarını ele geçirip, oraları devletten koparmıştır. Sonra Kutâme dağının vadiyi kesen yerine bir kale yaptırmış ve o kaleden harekete geçerek, Sinhâcelerin merkezi olan Titrâ dağının eteğindeki Eşir'i ele geçirmiştir. Böylece Bâdis oğulları hükümdarlığından ayrı bir hükümdarlık kurmuştur. Bâdis oğulları ise Kayravan ve civar bölgelerde hüküm sürmüştür. Bu durum, her iki devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Muvahhidin devletin başına gelenler de farklı değildir. Devlet zayıflayıp sınırları küçülmeye başlayınca, Ebû Hafs oğulları Afrika'da isyan edip orayı ele geçirdiler ve orada yeni bir devlet kurdular. Sonra devlet en geniş sınırlarına ulaştığında, dördüncü halifeleri olan Sultan Ebû İshak İbrahim'in oğlu Emir Ebû Zekerîya Yahya ülkenin batı topraklarını ele geçirip, Bicâye, Kusantîne ve civar bölgelerde ayrı bir devlet kurdu. Oğulları ise devleti ikiye böldü. Ebû Zekerîya Yahya oğulları devletin Tunus'taki merkezini de ele geçirdiler. Ardından devlet bunların torunları arasında bölündü ve bazıları diğerlerine hakim oldular.

Bazen devlet ikiye veya üçe bölünür, hatta yeni kurulan devletlere hükümdarla aynı kavimden olmaya kimseler bile sahip olabilir. Endülüs'te Tavâif hükümdarlarının, Doğuda acem hükümdarlarının ve Afrika'da Sinhâce hükümdarlarının durumu buna örnektir. Devletin son döneminde, her bölgede isyanlar patlak vermiş ve her bölge bağımsızlığını ilan etmiştir. İleride değineceğimiz gibi, çağımızdan kısa bir süre önce Afrika'daki Cerid ve Zâb devletlerinin başına da aynı şey gelmiştir.

Evet, bütün devletlerin durumu böyledir. İçine daldıkları bolluk ve lüks sonucu kaçınılmaz olarak ihtiyarlık çağına girerler, güçleri zayıflar ve ülke iktidar soyundan gelenler arasında veya devlet içinde gücü ele geçirenler arasında bölünür. Allah yeryüzünün ve yeryüzündekilerin varisidir.

Devlet İhtiyarlık Çağına Girdikten Sonra Bir Daha Bu Durumdan Kurtulamayacağı Hakkında

Devletin ihtiyarlık (çöküş) çağına girmesine yol açan hususlara tek tek değindik ve bunların devletler için kaçınılmaz olarak ortaya çıkan tabii durumlar olduğunu açıkladık. Eğer devletler için ihtiyarlık tabii bir durumsa, o halde –tıpkı canlıların ihtiyarlanması gibi- devletlerin de gün gelip ihtiyarlanması tabii ve kaçınılmaz bir durumdur. İhtiyarlık, -tabii bir durum olması nedeniyle- tedavisi ve kurtuluşu olmayan kronik hastalıklardandır. Çünkü tabii şeyler değişmez.

Siyasi dikkat ve uyanıklığa sahip pek çok idareci, devletinde görülmeye başlanan ihtiyarlık alametlerinin farkına varır ve devletin bu durumdan kurtulmasının mümkün olduğunu sanır. Sonra bütün enerjisini, devleti bu durumdan kurtarmak için harcar. Devletin bu duruma düşmesinin, kendinden önceki idarecilerin gaflet ve kusurlarından kaynaklandığını düşünür.

Ancak gerçek öyle değildir. Devletin bu duruma düşmesi tabii bir şeydir ve (devlet adamlarının sahip olukları lüks) alışkanlıklar, bu durumdan kurtulmaya engeldir. Alışkanlıklar ise (değiştirilmesi mümkün olmayan) ayrı bir tabii durumdur. Örneğin, atalarının ve ev halkının ipek giydiğini, altından yapılmış silahlar kuşandığını, altından yapılmış binit takımları kullandığını, namazlarda ve meclislerde insanlardan soyutlanıp onlar arasına karışmadığını görerek yetişmiş birinin bütün bu hususlarda, kendisinden öncekilere aykırı davranarak kaba giysiler giyip insanlar arasına karışması mümkün değildir. Çünkü alışkanlıklar onun böyle yapmasını engeller ve bunu ona çirkin gösterir. Şayet bunu yapsa bile onun aklığını yitirdiğine hükmedilir ve bu durumun devlete zarar vereceğinden korkulur.

Peygamberlerin, gönderildikleri toplumların yerleşik alışkanlıklarını reddedip, onlara muhalefet ettiklerinde karşılaştıkları durum söylediklerimizin doğruluğuna ör-

nektir. Eğer ilâhî yardım olmasaydı, onların bu alışkanlıkları değiştirmesi mümkün olmazdı.

Zaten (bu dönemde) hükümdarın asabiyeti ortadan kalkmış olabileceği için, hükümdarlık görkem ve ihtişamı, bu boşluğu doldurur. Asabiyetin zayıflayıp ortadan kalkmasının yanında, bir de (onun boşluğunu dolduran) hükümdarlık görkem ve ihtişamı giderilirse, insanlar devlete başkaldırmak için cesaretlenirler. Onun için devlet, mümkün olduğu ölçüde bu görkem ve ihtişamdan, kendisini koruyacak bir zırh gibi yararlanır.

Bazen devletin son döneminde, onun ihtiyarlık çağından kurtulduğu hissi verecek bir güçlenme olur. Ancak bu güçlenme, onun yok oluşu öncesinde görülen bir parlama-
dır. Tıpkı bitmekten olan bir fitilin, tamamen tükenip sönmeden önce son kez parlaması gibidir. Her ne kadar bu tutuşma onun yeniden canlandığı hissini verse de, aslında bu onun tükenişidir. Bunu böyle bil ve Allah'ın, varlıklar için takdir ettiği kanunların sırrından ve hikmetinden gafil olma. “Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır.” (Ra'd Sûresi, 38).

Devlette Bozulmanın Nasıl Başladığı Hakkında

Bil ki, hükümdarlık (devlet) olmazsa olmaz iki temel üzerine kuruludur. Birincisi, asker (ordu) olarak ifade edilen güç, kuvvet ve asabiyettir. İkincisi ise askeri ayakta tutan ve devletin ihtiyaçlarını gideren mal ve paradır. İşte devlette görülecek bozulma bu iki temelden başlar. İlk olara güç ve asabiyetteki bozulmaya değinecek, sonra da mal ve gelirlerdeki bozulmayı ele alacağız.

1- Daha önce de söylediğimiz gibi devletin kurulması ancak asabiyet ile olur. Devletin kuruluşu için mutlaka, diğer asabiyetleri hakimiyeti altına alıp kendisine tâbi kılmak, güçlü ve toparlayıcı bir asabiyetin olması gerekir. Bu asabiyet, devlet başkanının aşireti ve kabilesinin oluşturduğu asabiyettir.

Devlet güçlenip hükümdarlık aşamasına geldiğinde, hükümdar, iktidarda kendisine ortak olanları yönetimden uzaklaştırıp, iktidarı kendi tekeline almaya çalışır. Bunun için de işe, devlet yönetiminde diğerlerine göre daha etkili konumda olan kendi yakınlarından ve aşiretinden başlar. Yine hükümdarın yakınları sahip oldukları güç ve üstünlükten dolayı, diğerlerine göre daha fazla lüks ve bolluğa gömülmüşlerdir. Dolayısıyla hükümdarın kendi yakınları ve aşireti, iki yıkıcı tehlike tarafından kuşatılmışlardır. Birincisi içine gömüldükleri lüks ve bolluk, ikincisi hükümdar tarafından gelecek olan darbe, yani yönetimden uzaklaştırılmaktır.

Sonunda hükümdar tarafından gelen baskı ve darbe, onları öldürmeye dönüşür. Çünkü hükümdar, yakınlarını ve asabiyetini yönetimden uzaklaştırıp, iktidarı kendi tekeline aldıktan sonra, onların kendisine beslediği kinden ve iktidarı elinden alacaklarından korkup onları öldürme, alçaltma ve alışkın oldukları nimetleri ellerinden alma yoluna gider. Böylece, onları ortadan kaldırmak ve sayılarını azaltmak suretiyle, -diğer asabiyetleri bir araya toplayan en güçlü asabiyet konumundaki- kendi asabiyetini yok eder ve

onların yerine, azatlılardan ve dışarıdan devlet hizmetlerine aldığı kişilerden bir asabiyet oluşturur. Ancak bu yeni asabiyet, hükümdar ile akrabalık bağlarına sahip olmadığından, hükümdar için aynı cesaret ve şiddeti göstermezler. Çünkü -daha önce açıkladığımız gibi- asabiyyetin gücü, akrabalık bağlarına dayanır.

Böylece hükümdar kendi aşiretinden ve doğal yardımcılarının soyutlanmış olur. Bu durumu hisseden diğer asabiyyetler, hükümdara ve yakın adamlarına karşı doğal olarak cüretlenirler. Ancak hükümdar teker teker onları da öldürme yoluna gider ve ortadan kaldırır. Bu hususta devlet adamlarının sonuncusu, içine gömüldükleri lüks ve sefahat nedeniyle yok olmanın eşiğine gelmiş olsalar da, birincisini taklit eder. Sonunda, içine daldıkları sefahat ve öldürmeler nedeniyle, asabiyet (güçlü ve birbirine kenetlenmiş bir topluluk) olmaktan çıkarlar, yiğitlik ve cesareti unutup, başkaların tarafından korunan kimseler haline gelirler.

Onların zayıflayıp bu hale gelmesiyle, ülkenin uzak bölgelerinin ve sınırların koruması da zayıflar. Bu durum onlara karşı halkı cesaretlendirir ve uzak bölgelerde, hükümdarla aynı soydan veya başka soydan olanlar tarafından devlete isyanlar başlar. Çünkü onlar, devletin gücünün bu uzak bölgelere yetismeyeceğini ve buradaki halkın da kendilerine biat edeceklerini bildikleri için, hedeflerine ulaşacaklarını ümit ederler. Bu durum devam edip, devletin sınırları sürekli olarak küçülür ve sonunda devlete isyan edenler, merkeze çok yakın yerlere kadar gelirler. Sonuçta devlet -temelindeki gücüne göre- iki veya üç devlete ayrılabilir. Devletin yönetimi ise, kurucu asabiyyete boyun eğdiren başkalarının eline geçer.

İslâm'dan sonra Arap devletinin durumu buna örnek teşkil eder. Sınırları önce Endülüs'e, Çin'e ve Hindistan'a kadar uzanmıştır. Emevîler, dayanakları olan Abdulmenaf oğulları asabiyyetinden dolayı bütün Arap asabiyyetlerine söz geçiriyordu. Hatta Emevî halifesi Süleyman bin Abdulmelik, Dımaşk'tan (Şam), Kurtuba'daki (Endülüs) Abdulaziz bin Musa bin Nasir'in öldürülmesini emrediyor ve emri hiçbir itirazla karşılaşmadan yerine getiriliyordu. Ancak daha sonra içine gömüldükleri lüks ve sefahattan dolayı asabiyyetleri yok olmuş ve devletleri ortadan kalkmıştır.

Onlardan sonra gelen Abbasîler de, (kendi asabiyyetleri olan) Hâşim oğullarına sırt çevirdiler, Tâlibîleri (Hz. Ali'nin soyundan gelenleri) öldürüp dağıttılar ve sonuçta sahip oldukları asabiyyeti ortadan kaldırdılar. Böylece diğer Araplar onlara karşı cüretlendiler, Afrika'da Ağleb oğullarının ve Endülüs halkının yaptığı gibi, ülkenin uzak bölgelerini Abbasîlerden koparıp ayrı devletler kurdular.

Daha sonra Mağrib'te (Şiilik davasıyla) İdris oğulları ortaya çıktı. (Mağrib'in yerlileri olan) Berberîler, Abbasî devletinin gücünün oraya yetismeyeceğinden emin oldukları için, İdris oğullarının davetini kabul ettiler ve onların devlet kurmasına yardımcı oldular.

Devletin uzak bölgelerinde, halkı yeni bir imama çağıran davetçiler ortaya çıkıp, orada üstünlüğü ele geçirdiklerinde, o bölgeyi devletten koparıp yeni bir devlet kurarlar. Bu şekilde yeni devletlerin kurulması devam eder, esas devletin sınırları daralır ve nihayet merkeze kadar çekilip geriler. Bundan sonra idarecilerin lüks ve sefahate dalmalarıyla devlet, parçalara ayrılmış bütün bu devletlerin hepsi zayıflar.

Bazen asabiyet ortadan kalktığı halde, devletin uzun süre yaşamaya devam ettiği de olur. Bunun sebebi halkın, çok uzun zamandan beri nesiller boyu hep, devlet başkanına itaat edildiğini görmeleri, devlete ve devlet başkanına teslim olup itaat etmekten başka bir şey bilmemeleridir. İşte halkın bu durumundan dolayı devlet başkanı, asabiye-ti olmadığı halde hükmünü sürdürür ve asabiyetin boşluğunu paralı askerlerle doldurur. Çünkü devlete ve devlet başkanına itaat etmek hususunda insanların kâlpplerinde yer etmiş duygulardan dolayı, hiç kimse devlete başkaldırmayı ve isyan etmeyi aklından bile geçirmez. Böyle bir şeye kalkışan ise çoğunluk tarafından reddedilir ve onların muhale-fetiyle karşılaşır. Dolayısıyla bu durumda devlet, isyanlardan ve başkaldırılardan emin olabilir.

Kâlpplerde, neredeyse en ufak bir itaatsizlik ve isyan düşüncesi bile belirmez. Onun için devlet diğer asabiyet sahiplerinin sebep olacağı kargaşalıklardan ve yıkılmaktan kurtulur. Ancak devlet bu şekilde yaşamaya devam etmekle birlikte, yine de -tıpkı gıdasız kalan bedenın doğal ısını kaybetmesi gibi- içten içe tükenir ve kendisi için takdir edilen vakte geldiğinde ortadan kalkar. "Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır." (Ra'd Sûresi, 38). Ve her devletin bir ömrü vardır. "Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır." (Müzemmil Sûresi, 20). Allah, bir ve her şeye boyun eğdiren-dir.

1- Devletin malı yünden bozulmasına gelince, bil ki, başlangıçta devlet bedevi özelliklere sahip olduğu için, halka karşı şefkatli, harcamalarda ölçülü, haksız yere halkın malını yemekten uzak, çok vergi toplama amacı gütmeyen, tacirlerin her alış verişinden vergi almaktan kaçınan ve vergi memurlarından ayrıntılı hesaplar istemekten uzak bir yapıdadır. Dolayısıyla bu dönemde, harcamalarda aşırıya gitmeye gerektirecek sebepler ve buna bağlı olarak çok fazla paraya da ihtiyaç duyulmaz.

Sonra devlet güçlenir, sınırları büyür, hükümdarlık özelliklerine bürünür, idareci-ler lüks ve sefahate yönelirler ve böylece harcamalar artar. Hükümdarın, devlet adamlarının ve hatta şehirde yaşayanların giderleri genel olarak çoğalır. Bu durum askerlerin ve devlet adamlarının maaşlarının yükseltilmesini gerektirir. Sonra lüks ve israfın artmasıyla harcamalar daha da çoğalır ve bu durum halk arasında da yaygınlaşır. Çünkü insanlar yöneticilerin dini ve alışkanlıkları üzere yaşarlar.

Bunun üzerine hükümdar, hem şehir halkında müşahede ettiği bolluktan, hem de devletin giderleri ve askerlerin maaşları için paraya duyduğu ihtiyaçtan dolayı, yapılan alış verişlerden vergi almaya gereksinim duyar. Sonra lüks ve israf daha da artar ve alış verişlerden alınan vergiler ise giderleri karşılayamaz hale gelir. Bunun üzerine devlet zorla halkın mallarına el uzatmaya, yapılan her alış veriş için yeni vergiler koymaya başlar. Bazen de bir şüpheli duruma dayanarak veya ortada hiçbir şüphe olmadan, insanların mal-ları ellerinden alınır.

Bu dönemde askerler, devletin asabiyetini kaybedip ihtiyarlık çağına girmiş olma-sı ve zayıflamasından dolayı, devlete karşı cüretlenirler ve devlet onları sakinleştirmek için, maaşlarını yükseltip, onlar için yaptığı harcamaları çoğaltmaktan başka bir çıkış yo-lu bulamaz.

Bu dönemde vergi toplamakla görevli olan memurlar da, toplanan vergilerin çok-luğu ve bu işin kendi ellerinde olması nedeniyle, büyük servetler elde ederler, makam ve

dereceleri yükselir. Sonra bu memurlar, birbirlerini çekemediklerinden ve birbirleriyle rekabete giriştiklerinden dolayı, toplanan vergileri kendilerine sakladıkları şeklinde birbirlerini suçlamaya başlarlar. Böylece teker teker hepsi cezalandırılıp, servetlerini ellerinden alınır ve durumları bozulur. Onları bu duruma düşürmekle devletin azamet ve güzelliği de kaybolur. Devlet onların servetlerini kökünden silip süpürdüktan sonra, diğer insanların servetlerine el uzatmaya başlar.

Bu aşamada devlet iyici güçten düştüğü için, baskı ve zora dayalı politikaları uygulayamaz hale gelir. Onun için devlet başkanı, devlet işlerini, para harcamaya dayanan politikalarla yürütme yoluna gider. Daha az külfet getirdiği için, bu yolun kılıç kullanmaktan daha üstün olduğunu düşünür. Böylece harcamalar ve askerlerin maaşlarını karşılayabilmek için çok daha fazla paraya gereksinim duyar. Ancak istediği neticeyi elde edemez. Sonuçta devletin çöküşü daha da hızlanır ve uzak bölgelerin ahalisi bu durumdan cesaret alarak devlete baş kaldırır.

Bu aşamaların her birinde devletin düğmeleri teker teker çözülür (devlet gücünü ve elindeki bölgeleri birbiri ardınca kaybeder) ve kendisine göz dikmiş kimseler tarafından ele geçirilip ortadan kaldırılır. Çünkü bu durumda eğer devleti ele geçirmek isteyen bu amacını gerçekleştirmek isterse, onu sahiplerinin elinden çekip alır. Aksi takdirde bir lambanın fitili gibi, kendiliğinden bitip tükeninceye kadar yaşamaya devam eder. Allah bütün işlerin sahibi ve kainatı idare edendir. O'ndan başka ilah yoktur.

Devletin En Geniş Sınırlarına Ulaştıktan Sonra Giderek Küçülmeye Başlaması Ve Nihayet Ortadan Kalkması Hakkında

Bu kitabın üçüncü bölümünün "halifelik ve hükümdarlık" hakkındaki faslında geçtiği gibi, her devletin artık aşamayacağı en geniş sınırları vardır. Bu sınırlar, ülke topraklarını korumak için oralara dağılacak asabiyetin çokluğu ve gücüyle orantılıdır. Devleti ayakta tutan asabiyetin belli bir sınıra ulaştığında, artık daha ileri gidecek gücü ve sayısı kalmıyorsa, o bölge devletin en uç bölgesini oluşturur.

Bazen bir devletin sınırları, (yerine geçtiği) kendisinden önceki devletin sınırlarıyla aynı olur. Bazen de kendisinden önceki devletten daha çok asabiyete sahip olduğu için, onun sınırlarından daha geniş olur. Ancak bütün bunlar devletin henüz bedevilik özelliklerinden uzaklaşmadığı, güçlü ve yiğit bir asabiyete sahip olduğu zamanlar için geçerlidir. Devlet güçlenip gelirlerin çoğalmasıyla, insanlar lüks ve sefahate dalarlar, yeni nesiller bu ahlak üzere yetişir, bu ise onlardaki yiğitlik ve cesaret gibi bedevilik özelliklerini giderip, onları korkaklık ve tembelliğe sevk eder.

Diğer taraftan devletin güçlenip hükümdarlık özelliklerine bürünmesiyle, başkanlık için çekişmeler ve birbirini öldürmeler başlar. Bu amaçla hükümdar kendisine rakip olacağından korktuğu emirleri ve ileri gelenleri öldürür. Böylece hükümdar ileri gelen kalifiye adamlarını kaybeder. Geriye buyruk dinleyen tebaa kalır. Bu ise devletin hızını keser ve gücünü köreltir. Böylece devletteki ilk bozulma olan askeri bozulma başlar.

Sonra israfta hiçbir sınırın tanınmadığı harcamalar yapılır. İnsanlar en güzel yemekleri yemek, en güzel giysileri giymek, görkemli saraylar yaptırmak, süslü ve pahalı si-

lahlar kuşanıp, yine bu özelliklerdeki atlara binmek için birbiriyle yarışır. Sonunda devletin gelirleri, giderleri karşılayamaz hale gelir ve böylece devletteki ikinci bozulma olan mali bozulma başlar. Bu iki bozulma devletin kendini savunmaktan aciz hale gelmesine ve yıkılmasına yol açar.

Bazen devlet içindeki emirler birbirleriyle rekabete girip mücadele ettikleri için, dışardan gelen tehlikelere karşı koyamazlar. Bazen de devletin içine düştüğü acziyeti gören uzak bölgelerdeki halk, bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederler. Devlet başkanının bütün bu olanları engellemeye gücü yetmez ve devletin sınırları gittikçe küçülerek, başlangıçtaki haline gelir. Bundan sonra sadece elde kalan bu sınırların korunmasına önem verilir. Ancak bir taraftan (devleti ayakta tutan) asabiyetin içine gömüldüğü acizlik ve tembellik, diğer taraftan gelirlerin yetersizliği yüzünden, elde kalan topraklar da korunamaz ve sınırlar yeniden küçülür.

Bundan sonra devlet başkanı askerî, mali ve vilayetlerin yönetimiyle ilgili siyasetini değiştirme yoluna gider. Bundaki amacı, gelirlerin giderleri karşıladığı, askerlerin eldeki toprakları korumaya yettiği ve vergilerin gerekli ihtiyaçları karşılamak için harcanacağı, bir uyum içinde devlet işlerinin yürümesini sağlamaktır. Bunun için devletin başlangıcındaki ölçüleri esas alır. Ancak bununla birlikte bozulma her tarafta kendini gösterir. Bu dönemde de daha önce yaşanan gelişmeler yaşanır ve devlet başkanı daha önceki devlet başkanının yaptığı değerlendirmeleri yapar. Amaç her dönemde yenilenen ve ülkenin küçülmesine yol açan bozulmaları önlemektir. Bu şekilde kendinden önceki devlet başkanlarının politikalarını değiştiren her bir başkan sanki yeni bir devlet kuruyor gibidir. Bu durum devletin tamamen yıkılıp, başka milletlerin onu ele geçirmesine ve kendileri için yeni bir devlet kurmalarına kadar devam eder. Sonra Allah'ın olmasını takdir ettiği bütün bu hadiseler yeniden gerçekleşir.

İslâm devletinin başına gelenler buna örnektir. Önce fetihlerle ve başka milletlere galip gelerek sınırları genişlemiş, elde ettikleri zenginlik ve bolluk sayesinde askerlerin sayısı artmıştır. Bu durum Emevîlerin yıkılıp yönetimi Abbasîlerin ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Abbasîler döneminde, (bedevîlik özellikleri terk edilerek) medenî alışkanlıklar kazanılmış, lüks ve sefahat artmış, devlette bozulmalar görülmüş ve devletin sınırları Endülüs ve Mağrib'ten itibaren daralmaya başlamıştır. Endülüs'te Emevî, Mağrib'te ise alevî (şii) devleti kurularak bu bölgeler Abbasî devletinden kopmuştur.

Sonra Harun Reşid'in çocukları arasında anlaşmazlık çıkmış, her yerde alevî daveti ortaya çıkmış ve bir çok devlet kurmuşlardır. Daha sonra Mütevekkil öldürülmüş, emirler halifeleri hakimiyetleri altına alıp işlevsizleştirmişler ve her vali bulunduğu bölgede bağımsız hareket etmiştir. Oralardan gelen vergiler kesilmiş, ancak bir taraftan da lüks ve israf artmıştır.

Mu'tezid hükümdar olduğunda, kendisinden önceki devlet politikasını değiştirip, bağımsız hareket eden ve kendilerine güç yetiremediği valilerin bulundukları bölgeleri ülkesinden ayırmıştır. Saman oğullarının elinde bulunan Mâverâünnehr, Tahir oğullarının elinde bulunan Horasan ve Irak, Saffâr oğullarının elinde bulunan Fars, Tolun oğullarının elinde bulunan Mısır ve Ağleb oğullarının elinde bulunan Afrika gibi. Böylece Arapların idaresi parçalanmış ve acemler onlara galip gelmiştir. Büvey oğulları ve Dey-

lemeler İslâm devletini ele geçirip, halifeleri hakimiyetleri altına almışlardır. Diğer taraftan Saman oğulları Mâverâünnehr'i yönetmeye devam etmiş, Fâtımiler ise Mağrib'ten Mısır ve Şam'a uzanarak oraları hakimiyetleri altına almıştır. Sonra Türk Selçuklu devleti kuruldu. İslâm ülkelerine hakim olan Selçuklular da halifeyi hakimiyetleri altında tutmuş, sonra da devletleri yıkılmıştır.

Abbasi halifeleri, Nâsır zamanından itibaren küçülen ve nihayet Arap Irak'ı, İsbahan, Fars ve Bayreyn'den ibaret kalan bölgeleri elinde tutuyorlardı. Devlet bu sınırlar içinde -Tatar ve Moğol hükümdarı olan (Cengiz Han'ın torunlarından) Hülâgu'nun Selçukluları yenip, onların ellerindeki İslâm ülkelerini alana kadar- bir müddet daha yaşadı. Evet bütün devletler, sahip oldukları ilk sınırlara göre gittikçe küçülürler ve nihayet yıkılıp yok olurlar. Büyük veya küçük her devlet için bunu böyle kabul et. Allah'ın devletler hakkında geçerli olan kanunu budur. Allah'ın takdir ettiği vakit geldiğinde son bulurlar. "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." (Kasas Sûresi, 88).

Bir Devletin Nasıl Ortaya Çıkıp Ve Kurulduğu Hakkında

Bil ki, mevcut bir devletin ihtiyarlık çağına girip küçülmesiyle, ortaya yeni devletlerin çıkması iki şekilde olur:

Birincisi, mevcut devletin gücünü yitirmesiyle, devletin uzak bölgelerindeki valiler, o bölgelerde kendi devletlerini kurarlar. Sonra oğulları ve yardımcıları devleti ondan miras alıp yavaş yavaş büyütürler. Bazen de devlete hakim olmak için kendi aralarında mücadeleye girerler ve daha güçlü olan, diğerlerini yenip yönetimi ele alır.

Örneğin ihtiyarlık çağına girip, ülkenin uzak bölgelerini kontrol edecek gücü kalmadığı zaman Abbâsî devletin başına gelen durum bu olmuştur.. Saman oğulları Mâverâünnehr'de, Hamedân oğulları Musul ve Şam'da, ve Tolun oğulları da Mısır'da kendi devletlerini kurmuşlardır.

Yine Endülüs Emevî devletin başına gelen durumda bundan farklı değildir. Ülke, devletin farklı bölgelerdeki valileri olan Tavâif hükümdarları arasında bölünmüş ve her biri bulunduğu bölgede kendi devletini kurup, onu kendinden sonra yakınlarına veya yardımcılarına miras bırakmıştır.

Bu şekilde kurulan devletler ile (kendisinden ayrıldıkları) mevcut devlet arasında savaş olmaz. Çünkü bu devletler bir taraftan (mevcut devletin güçsüzlüğünden ve bulundukları bölgelerde onlara karşı savaşacak durumda olmamasından dolayı) kendi bağımsızlıklarını muhafaza ederlerken, diğer taraftan kendileri de mevcut devleti ele geçirmek için ona karşı savaşmayı düşünmezler. Hadise sadece, ihtiyarlık çağına giren devletin uzak bölgeleri kontrol etmekten ve hakimiyeti altında tutmaktan aciz hale gelmesidir.

İkincisi, devlete komşu olan halklardan veya kabilelerden birinin devlete karşı harekete geçmesidir. Bu bazen bir davetle ortaya çıkıp, insanları o davete yöneltmek şeklin-

de olur. Bazen de devlete karşı harekete geçen kişi kavmi içinde büyük bir güç sahibidir ve durumu da iyice pekiştikten sonra kavmiyle birlikte devleti ele geçirmeye yönelir. Bunlar, kendi kendilerine, mevcut devletin ihtiyarlık çağına girdiğini, kendilerinin ise devletten (devleti elinde bulunduran asabiyetten) çok daha güçlü olduklarını söyleyip, devlete talip olurlar ve zafer kazanıp hedeflerine ulaşana kadar da bunun için mücadele ederler. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir.

Yeni Kurulan Devletin, Eski Devleti Bir Anda Değil, Uzun Bir Mücadeleden Sonra Ele Geçireceği Hakkında

Yeni kurulan devletlerin iki şekilde ortaya çıktıklarından bahsettik. Bunlardan birincisi, mevcut devletin zayıflaması sonucu, artık hakimiyeti altında tutamadığı uzak eyaletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek yeni bir devlet olarak ortaya çıkmaları. Bu şekilde kurulan yeni devletlerin genellikle ana devleti ele geçirmek gibi bir hedefleri yoktur. Çünkü onların zaten buna gücü yetmez ve dolayısıyla sadece eldekiyle yetinirler.

İkincisi, bir davetle ortaya çıkarak veya genel olarak devlete baş kaldırmak. Bunlar ise mutlaka devleti ele geçirmeyi hedeflerler. Çünkü güçleri buna yeter. Zaten bu şekildeki bir mücadele, ancak bunu yürütmeye yetecek bir asabiyet ve üstünlükle mümkün olur. Sonuçta devlet ile onu ele geçirmeye çalışanlar arasında, uzun süre birbirini takip eden savaşlar olur. Bu savaşlar devlete başkaldıranların galip gelip hedeflerine ulaşmasına kadar devam eder.

Devlete baş kaldıranların, genellikle tek bir savaşla galip gelip hedeflerine ulaşmaları pek görülmez. Bunu sebebi şudur: Daha önce de (otuz yedinci fasılda) bahsettiğimiz gibi, savaşlarda zafer ancak, (taktik ve hile gibi) psikolojik ve vehmi olan gizli sebeplerle elde edilir. Her ne kadar silah, sayı ve sadakatle savaşmak gibi dış etkenler savaş kazanmaya kefil olsa da, işin içine gizli sebepler girdiğinde bunlar yetersiz kalır. Onun için savaşlarda kullanılan en faydalı şeylerden biri de hiledir ve genellikle zafer de bununla elde edilir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle diyor: “Savaş hiledir.”

Daha önce birkaç kez dile getirdiğimiz gibi, insanlar alışkanlıklarından dolayı mevcut devlete itaat etmeyi, zorunlu bir görev olarak kabul ederler. Bu yüzden yeni bir devlet kuracak olan kişinin önündeki engeller çoğalır ve taraftarlarının şevki kırılır. Her ne kadar yakın çevresi ona itaat edip onu desteklemekte ise de, diğerlerinin (mevcut devletin yanında olanların) sayısı çok daha fazladır. Mevcut devlet için sergilenen teslimiyet-

ten dolayı, yeni devlet için mücadele edenlerde cesaretsizlik ve gevşeklik hakim olur ve neredeyse yeni lider, mevcut devlet başkanına mukâvemet bile edemez.

Bu yüzden yeni lider, mevcut devletin artık ihtiyarlık çağına girdiği iyice açığa çıkıp, onun için sergilenen teslimiyet ortadan kalkıncaya kadar, sabırla uzun bir mücadeleye girer. Bu sağlanınca, insanların kendi tarafında uzun bir mücadeleye girmek için şevkleri canlanır ve sonuçta zafere ulaşıp devleti ele geçirirler.

Yine mevcut devlet, devlet olmanın sağladığı avantajlardan dolayı, geniş imkanları ve büyük bir serveti vardır. Sadece kendisinin toplayabildiği vergi gelirlerinden dolayı, çok sayıda ata ve en iyi silahlara sahiptir. Yine hükümdarlık gücünden kaynaklanan büyük bir ihtişam ve görkem sergiler. İsteyerek veya mecburiyetten büyük bağışlarda bulunur. Bütün bunlar düşmanlarının gözünü korkutur. Oysa yeni bir devlet için mücadele edenler bunların hepsinden mahrumdur. Fakirlik içinde bedevi bir hayata sahiptirler. Hem kendilerinin bu durumu, hem de mevcut devletin azâmet ve ihtişamı onları korkutur ve bu yüzden onlarla savaşmaktan çekinirler. Bu yüzden işi uzatıp, mevcut devletin ihtiyarlık çağına girmesini ve asabiyetinin dağılıp, vergi gelirlerinin bozulmasını beklerler. Sonra devlet bu hale düşünce, bunu fırsat bilirler ve devleti ele geçirirler. Bu Allah'ın kulları için geçerli olan kanunudur.

Diğer taraftan yeni devlet için mücadele edenler nesep, alışkanlıklar ve diğer hususlarda, mevcut devlet sahiplerinden uzaktırlar. Yine devleti ele geçirmek konusunda onlarla üstünlük yarışına ve mücadeleye girdikleri için, açıktan ve gizli olarak aralarında ki uzaklık daha da artar. Sonuçta iki taraf arasında hiçbir münasebet olmadığı için, mevcut devletle ilgili kendilerine yardımcı olacak hiçbir şeye sahip olamazlar. Bu yüzden de mevcut devletin karşısına çıkıp onunla savaşmaktan çekinirler. Bunun yerine, devletin ihtiyarlık çağına girip, her alanda bozulmasını ve böylece kendilerine gizli kalan bütün hallerinin açıkça ortaya çıkmasını beklerler. Bu arada devletin uzak bölgelerinden kopardıkları topraklar ile kendilerini de güçlendirme yoluna giderler. Böylece kaybettikleri şevk ve azimleri yeniden canlanır, tek vücut olurlar ve sonunda mevcut devletin karşısına çıkarak onu ele geçirirler.

Abbâsî devletin kuruluşu buna örnektir. Taraftarları Horasan'da bir araya gelip kıyam etmeden önce, on yıl veya daha fazla süreyle davet çalışmalarında bulunup hazırlık yapmışlardır. Ancak ondan sonra zafere ulaşmışlar ve Emevî devletini ortadan kaldırmışlardır.

Taberistan'daki Alevilerin (Şiilerin) durumu da böyledir. Deylem'de davet çalışmalarına başladıktan uzun bir süre sonra o bölgeleri ele geçirmişlerdir. Sonra Aleviler iktidarı kaybedip, Deylemliler Fars, Arap ve acem Irak'ını ele geçirince, (Abbâsî devletini ele geçirmek için) uzun süre beklemişler, önce İsfahân'ı devletten koparmışlar, sonra da Bağdat'taki halifeyi hakimiyetleri altına almışlardır.

Ubeydiyyin devletin durumu da aynıdır. Şii Ebû Abdullah, on yıldan fazla bir süreyle, Bereberî kabilelerinden Kutâmeleri, Ubeydilere biate davet etmiş, Abbasîlerin Afrika'daki valileri olan Ağleb oğullarına karşı çok uzun süre mücadele edip hazırlık yapmışlar ve sonunda onları yenerek bütün Mağrib'i ele geçirmişlerdir. Sonra Mısır'a yönelmişler ve yaklaşık otuz yıl boyunca, karadan ve denizden asker gönderip hazırlık yapmış-

lardır. Onlara karşı Mısır'ı savunmak için Abbasiler de Bağdat'tan ve Şam'dan, kara ve deniz yardımı göndermiştir. Ancak buna rağmen Ubeydiler İskenderiye, Feyyum ve Said'i ele geçirmişler, davetleri oradan Hicaz'a sıçramış, Mekke ve Medine'de halifeleri adına hutbe okunmuştur. Sonra komutanları Kâtip Cevher ordusuyla Mısır'a yönelmiş, Mısır'ı ele geçirmiş, Tuğç oğulları devletini ortadan kaldırmış ve sonra Kahire şehrini kurmuştur. Halifeleri Muizlidinillah ise daha sonra, İskenderiye'nin ele geçirilmesinden yaklaşık altmış yıl gelmiştir.

Türk hükümdarları olan Selçuklular için de aynı şey geçerlidir. Saman oğulları devletini yıkıp, Mâverâünnehr'i geçtikten sonra, Horasan'daki Sebüktekin oğulları devletini ele geçirmek için yaklaşık otuz yıl mücadele etmişlerdir. Bu devleti ele geçirdikten sonra Bağdat'a yönelmişler ve belli bir süre sonra da Bağdat'ı ele geçirip halifeyi hakimiyetleri altına almışlardır. Onlardan sonra gelen Tatarların durumu da farklı değildir. Bütün bu bölgeleri ele geçirmeleri, vatanları olan çöllerden (hicri) 617 senesinde çıktıktan ancak kırk yıl sonra tamamlanmıştır.

Mağrib'te yaşananlar da böyledir. Mağrâve devletine başkaldıran Murâbitlar (Lemtûneler), bu devleti yıkmak için yıllarca mücadele etmişlerdir. Sonra Muvahhidler, Lemtûnelere başkaldırmış ve devletlerinin merkezi olan Merrâkuş'u, yaklaşık otuz yıllık bir mücadeleden sonra ele geçirmişlerdir.

Muvahhidlere başkaldıran Merîn oğullarının (Zenâtelere) durumu da böyledir. Onlara karşı yaklaşık otuz yıl mücadele etmişler, önce Fas'ı ve uzak bölgeleri onlardan koparmışlar, sonra bir otuz yıl daha mücadele edip savaşılarak merkezleri olan Merâkuş'u ele geçirmişlerdir. Bütün bu hususlara o devletlerin tarihlerinden bahsederken değineceğiz. İşte yeni kurulan devletlerin, mevcut devletlerle olan mücadeleleri bu şekilde çok uzun sürer. Bu, Allah'ın kulları için geçerli olan kanunudur. Allah'ın kanunlarında asla bir değişiklik bulamazsın.

İslâm fetihlerinin, yani Hz. Peygamber'in vefatından itibaren üç dört yıl içinde Rum ve Fars ülkelerinin ele geçirilmesinin, söylediklerimizle çelişen bir tarafı yoktur. Bil ki, bu durum Hz. Peygamber'in mucizelerinden bir mucizedir. Bunun sırrı, Müslümanların iman gücüyle ve Allah yolunda ölümü (şehitliği) arzulayarak cihad etmeleri ve Allah'ın düşmanların kalbine saldırdığı korkudur. Bütün bunlar, yeni devletin, mevcut devletle çok uzun süre mücadele etmesi gerçeğinin dışında gerçekleşen, olağanüstü (mucizevî) bir durumdur. Bu, olağanüstü bir durum olduğuna göre, o halde Hz. Peygamber'in, İslâm milleti içinde zuhur ettiği bilinen, mucizelerinden biridir. Mucizeler olağan durumlarla kıyaslanamaz ve mucizelere olağan durumlarla itiraz edilemez. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir.

Devletin Son Zamanlarında Kalkınmışlığın Ve Nüfusun Artması, Ölümünün Ve Kıtlığın Çoğalması Hakkında

Bil ki, daha önceki açıklamaların da ortaya koyduğu gibi, devletler başlangıçta halkına karşı şefkat ve iyilikle muamele ederler. Bunun sebebi ya dini bir davetle ortaya çıktıkları için dindir, ya da devletin başlangıcındaki tabii bir durum olan bedeviliğin güzel bir sonucudur. Eğer yönetim halka karşı yumuşak ve şefkatli olursa, insanların (geleceğe ilişkin) emelleri ve beklentileri canlanır, ülkenin imarını ve kalkınmasını sağlayacak sebeplere sarılıp çalışırlar ve toplumun nüfusu da artar.

Bütün bunlar tedricen geliştiği için, etkileri de en az bir veya iki nesil sonra ortaya çıkar. İki nesil geçince devlet tabii ömrünün sonuna yaklaşmış olur ve bu dönemde toplum olabileceği en ileri düzeyde olur. Şimdi söylediklerimizle, daha önce, devletin son zamanlarında halkın fakir düştüğünü ve düzenin bozulduğunu, söylemiş olmamız arasında bir çelişki olduğunu sanma. Evet, o doğrudur ve söylediklerimiz arasında bir çelişki yoktur. Çünkü fakirlik o zaman başlamış olsa bile, vergi gelirlerinin azalmasının ve toplumun gerilemesinin etkileri –tabii işlerdeki tedricilik esas gereği- belirli bir süre sonra ortaya çıkar. Ve böylece devletin son zamanlarında kıtık ve ölümler çoğalır.

Bunun sebepleri şunlardır: Devletin son zamanlarında yüksek vergilerle insanların ellerindeki mallar haksız yere alındığı için, halk ziraî faaliyetlerden el çeker. Ziraî faaliyetleri terk etmenin bir başka sebebi de, devletin ihtiyarlık çağına girmesiyle başkaldırı ve isyanların çoğalması, fitnelerin artmasıdır. Çünkü bu durumlarda, ziraî faaliyetlerden elde edilen ürünler genellikle azalır.

Diğer taraftan, ziraî faaliyetlerde işlerin hep yolunda gitmesi ve her zaman aynı miktarda ürün alınması da söz konusu değildir. Çünkü yağmurların azlığı veya çokluğu gibi tabiat olayları değişiklik arz eder. Ziraî ürünler, yağmurların azlığına veya çokluğuna bağlı olarak, azalır ya da çoğalır. Ancak insanlar depolamak suretiyle gıda ihtiyaçlarını

sağlama alırlar. Bu şekilde tedbir alınmazsa, insanlar büyük oranda kıtlık ve açlıkla karşı karşıya kalır, ürünlerin fiyatları yükselir, fakir insanlar bunları satın almaya güç yetiremez ve ölürler. Ürünlerin hiç depolanıp saklanmadığı bazı seneler, halkın tamamı açlıkla karşı karşıya kalır.

Ölümlerin çoğalmasının sebeplerine gelince, bunlardan biri az önce söylediğimiz gibi, kıtlık ve açlıktır. Bir diğer sebep, devletin zayıflayıp ihtiyarlık çağına girmesiyle çoğalan isyanlar ve fitnelerdir. Üçüncü bir sebep ise vebadır. Veba daha çok, toplumun kalabalık oluşu ve ileri bir düzeye ulaşmasıyla, havanın bozulup, rutubetli ve kötü kokulu bir hale gelmesinden kaynaklanır. İnsanın hayvanî ruhunun gıdası olan hava bozulunca, bu gıdayı sürekli aldığı için, etkileri mizaca sirayet eder. Eğer bozulma kuvvetliyse ciğerler hastalanır. İşte bunlar, ciğerlere özgü olan tâun (veba) hastalıklarıdır.

Eğer bozulma çok ve kuvvetli değilse, bu sefer de kötü kokular kat kat artar, mi-zaçtaki humma (ateş) çoğalır, beden hastalanır ve ölüm gerçekleşir. Kötü koku ve rutubetin sebebi ise, –başlangıçtaki şefkat ve güzel yönetimin bir sonucu olarak- devletin son zamanlarında, toplumun imkanlarının artmış ve nüfusunun çoğalmış olmasıdır. Böylece, evler ve mahalleler arasında boşluk olması gerektiğinin hikmeti de anlaşılmış oluyor. Çünkü bu şekilde hava akışı sağlanıp, canlıların (insanlar ve hayvanların) teneffüsüyle bozulup kirlenen ve kötü bir kokuya sahip olan hava gider, temiz ve sağlıklı hava gelir. Doğudaki Mısır ve Magrib'teki Fas gibi kalabalık şehirlerde gerçekleşen ölümlerin, diğer yerlere göre daha fazla olmasının sebebi de, havadaki bozulma ve kirlenmenin daha çok olmasıdır. Allah, dilediğini takdir edendir.

Beşerî Umrânda İşlerin Bir Düzen Ve Sistem İçinde Yürümesi İçin Siyasî Bir Yapının Kaçınılmaz Olduğu Hakkında

Bil ki, daha önce değinildiği üzere, insanlar için bir arada yaşamak kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu birliktelik, incelemekte olduğumuz Umrânın anlamıdır. Birlikte yaşayan insanlar için, (problemlerin ve anlaşmazlıkların çözümünde) kendisine başvurulacak bir idarecinin olması da kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu idareci, insanlar arasında bazen Allah tarafından gönderilmiş bir şariat ile hükmeder. İnsanlar, (bir peygamber tarafından) tebliğ edilmiş olan bu şariat hükümlerine göre hareket edip etmemenin mükâfat veya ceza-yı gerektireceğine iman ettikleri için, bu hükümlere boyun eğler.

Bazen de idareci (vahye dayanmayan) akli siyaset (kuralları) ile hükmeder. İnsanlar, bu idarecinin kendi iyiliklerine olan şeyleri bilip ona göre hükmedeceğini umdukları için, bu kurallara boyun eğler. Birincisi, insanların hem dünya hem de âhiret menfaatlerini sağlar. Çünkü Allah âhiret menfaatlerinin nerede olduğunu bilir ve kullarının âhirette kurtuluşa ermesini ister. İkincisinin faydası ise sadece dünyada görülür.

Filozoflar tarafından dile getirilen “Medenî siyaset” (es-siyasetü’l-medeniyye) kavramı ise, “akli siyaset”ten farklı bir şeydir. Filozofların “medenî siyaset” ile kastettikleri şudur: Toplum içindeki her bireyin, kişiliği ve ahlakı ile, olması gerektiği hal üzere olması ve böylece idarecilere hiçbir şekilde ve temelinden ihtiyaç duyulmamasıdır.

İşte böyle bir toplum hayatının gerçekleştiği yeri “erdemli şehir” (el-medînetü’l-fadîle), bu şehirde geçerli olan kuralları da “medenî siyaset” olarak isimlendirirler. Dolaşısıyla filozoflar bu kavram ile, toplumu, genel çıkarlara göre hareket etmeye zorlamak anlamındaki siyaseti (yönetimi) kastetmezler. Bu, diğerinden farklı bir şeydir. Ancak onlar tarafından dile getirilen “erdemli şehir” çok nadir veya gerçekleşmesi neredeyse imkansız olan bir şeydir. Sadece varsayım olarak konuştukları bir husustur.

Akli siyaset iki şekilde gerçekleşir. Birincisinde, hem genel olarak bütün halkın ç-

karları, hem de özel olarak hükümdarın çıkarları ve hükümdarlığının nasıl (kazasız belasız) yolunda gideceği gözetilir. Bu, Farsların izlediği ve hikmetli bir siyaset anlayışıdır. Yüce Allah bizi, buna (yani akli siyasete) muhtaç bırakmamıştır. Çünkü şer'i hükümler genel ve özel çıkarları kapsamakta, yine yönetime ilişkin kurallar da (ahkâmu'l-mülkiye) şer'i hükümlerin kapsamı içinde yer almaktadır.

İkincisinde, sadece hükümdarın çıkarları gözetilir, iktidarının baskı ve zulüm ile nasıl ayakta kalacağı düşünülür. Bu siyaset türünde genel çıkarlar, hükümdarın çıkarlarına tâbi kılınmıştır. İster Müslüman, ister kafir olsun, dünyadaki bütün hükümdarlar, toplumlarını bu anlayışa göre yönetirler. Ancak Müslüman hükümdarlar, bu siyasetlerini, gayretleri nispetinde, İslâm şeriatının hükümlerine göre yürütürler. Dolayısıyla onların, (siyaset) kurallarını şu hususların bir araya gelmesi oluşturur: Şer'i hükümler, ahlâki kurallar, toplum hayatına ilişkin doğal kanunlar, ve asabiyetle ilgili zorunlu olarak dikkate alınması gereken hususlar. Bunlar arasında birinci sırada şer'i hükümler gelir. Sonra edep ve ahlakları noktasında bilge kişilerin, yönetim ve siyasetleri konusunda da (geçmiş) hükümdarların örnek alınması gelir.

Tahir bin Hüseyin'in, Abbasi halifesi Me'mun tarafından Rekka, Mısır ve bu ikisi arasında kalan bölgelere vali olarak atanan oğlu Abdullah bin Tahir'e hitaben kaleme aldığı nasihatler, bir yöneticinin dikkat etmesi gereken şeyler konusunda yazılmış en iyi örneklerden biridir. Tahir bin Hüseyin, bu meşhur yazısında, oğluna, devlet yönetiminde ihtiyaç duyacağı bütün dinî ve ahlâkî edep, şer'i siyaseti ve devlet yönetimiyle ilgili kuralları anlatıp tavsiye ediyor, onu hiçbir hükümdarın uzak kalması düşünülemezcek güzel ahlak ve güzel sıfatlara davet ediyor.

Tahir bin Hüseyin'in, Oğlu Abdullah'a Hitaben Yazdığı (Yöneticilerin Dikkat Etmesi Gereken Hususlarla İlgili) Yazısı:

"... Hiçbir ortağı olmayan Allah'tan kork, O'nun emirlerini çiğneyip öfkesini üzerine çekmekten sakın. Yönetimin altındakileri gece ve gündüz koru. Allah'ın sana vermiş olduğu sıhhatle, dönüş yerin (âhiretin) için sürekli olarak O'nu zikret. Şüphesiz sen Allah'a dönecek ve hesaba çekileceksin. O halde kıyamet gününde Allah'ın seni, cezasından ve can yakıcı azabından koruyacağı güzel ameller işle.

Bütün eksikliklerden uzak olan Allah sana ihsanda bulunmuş (seni insanların başına idareci yapmış) ve idaresini sana verdiği kullarına şefkâtle davranmanı, adaletle hükmetmeni, Allah'ın hak ve hudutlarını onlara tatbik etmeni, kötülükleri onlardan uzaklaştırmanı, canların, mallarını ve ırzlarını koruyup, onları rahata erdirmeyi sana bir sorumluluk olarak yüklemiştir. Allah, bu sorumluluklar hususlarda seni hesaba çekecek, yaptıklarının veya yapmadıklarının karşılığını (mükâfatını veya cezasını) sana verecektir. Onun için anlayışını, aklını ve basiretini bu sorumlulukları yerine getirmeye tahsis et. Hiçbir meşguliyet seni bundan alıkoymasın. Çünkü bu senin temel görevindir ve Allah seni ilk olarak bunlardan sorumlu tutacaktır.

Kendine yapmayı şart koşacağın ilk iş, Allah'ın sana farz kıldığı beş vakit namazı kılmak olsun. Namazı cemaatle ve sünnetlerine riayet ederek dosdoğru kıl. Namaz için

en güzel şekilde abdest al, namaza Allah'ın zikriyle ("Allahu ekber" diyerek) başla, Kur'an'ı kâidelerine uygun olarak oku, rükuyu, secdeyi ve teşehhüd oturuşunu gerektiği gibi yap, aklını ve niyetini sadece namazda tut. Seninle birlikte ve senin idaren altında olan insanları da böyle yapmaya teşvik et. Çünkü namaz Allah'ın dediği gibi "hayasızlıktan ve kötülüklerden alıkoyar." (AnkEbût Sûresi, 45).

Sonra Hz. Peygamber'in sünnetine uy, onun ahlakıyla bezen ve ondan sonra gelen sâlih insanların yolunu takip et. Bir işle karşılaştığında, istihâreyle (en hayırlısı ne ise onun olmasını dileyerek) Allah'tan yardım iste, O'nun, kitabında indirdiği emir ve yasaklara, haram ve helallere riayet et, bu hususların tamamlayıcısı olarak Hz. Peygamber'den gelen hadisleri göz önünde bulundur ve sonra da Allah için ve doğrulukla o iş hususunda yapılması gerekeni yap. Sevdığın veya sevmediğin şeyler, ya da insanların sana yakın veya uzak oluşları, seni adaletsiz davranmaya sevk etmesin.

Fıkıh ve fıkıh ehlini, dinî ilimleri ve dinin taşıyıcıları olan alimleri, Allah'ın kitabını ve Allah'ın kitabına göre yaşayanları üstün tutup tercih et. Kişinin, kendisiyle süslediği en hayırlı şey, dinde fakih olmak (dini ilimleri en iyi şekilde öğrenip dinin hakikatini ve inceliklerini anlamak), bunu talep etmek, insanları buna teşvik etmek ve insanı Allah'a yaklaştıracak şeyleri bilmektir. Çünkü o, insanlara bütün hayırların yolunu gösteren bir kılavuzdur; insanlara iyiliği emreder ve onları kötülüklerden sakındırır. Allah'ın inayeti ve yardımıyla kişinin bilgisi artar, Allah'ı yüceltir ve âhirette yüksek derecelere ulaşır. Üstelik insanların sende bu özellikleri görmesi, senin vakâr ve heybetini artırır, seni kendilerine yakın bulmalarını ve adaletine güvenmelerini sağlar.

Bütün işlerinde aşırılıktan uzak ve ölçülü ol. Böyle olmaktan daha faydalı ve daha güvenli bir şey yoktur. Aşırılıklardan uzak olmak insanı doğruya götürür, doğruluk ise başarıya götüren bir kılavuzdur. Başarı da mutluluğa ulaştırır. Dinin ve yol gösterici sünnetin direği, aşırılıklardan uzak ve ölçülü olmaktır. Onun için, bütün hayatında ölçülü olmayı esas al.

Allah'ın rızası ve hoşnutlunu kazanıp âhirette Allah'ın dostlarıyla birlikte olmak istiyorsan, sevap kazanmayı talep etmekten, güzel ameller işlemekten, hayırlı ve doğru işleri yapmaktan, yardım etmekten, çok iyilikte bulunmaktan ve bunun için çalışmaktan geri durma ve hususlarda eksiklik gösterme. Bil ki, dünya işlerinde ölçülü olmak insanı yüceltir, günahlarını eksiltir. İşlerinin yoluna girmesinde bundan daha iyi bir şey yoktur. O halde ölçülü ol, ölçülü olmayı esas al, böylece işlerin başarıya ulaşsın, gücün artsın, idaren altındaki-sıradan ve seçkin- bütün insanlar (zorluk çıkarmadan) sana itaat edip faydalı olsunlar.

Allah hakkında iyi zanda bulun, tebaan sana karşı doğruluktan ayrılmasın. Bütün işlerinde Allah'ın rızasını kazanacak şeyleri vesile edin, O'nun nimeti de sana devamlı olsun.

Durumları bütün açıklığıyla ortaya çıkana kadar, görev verdiğin insanlardan hiç kimseyi itham etme. Şüphesiz suçsuz insanları itham etmek ve onlar hakkında kötü zanda bulunmak, günahların en büyüğüdür. Dostların ve yardımcılarının hakkında hüsnü zanda bulunmayı ilke edin ve onlar hakkında kötü zanda bulunmayı kendinden uzaklaştır. Böyle yapman, onların senin için daha çok çalışıp gayret etmesini sağlar. İşlerinde Al-

lah düşmanı şeytanı dost ve yardımcı edinme. Şüphesiz ona, dostların hakkında seni kötü zanna sevk ederek üzme ve hayatının tadını kaçırmak için küçük bir fırsat yeter.

Bil ki hüsnü zanda, kuvvet ve rahatlık bulursun. Hüsnü zan sayesinde, işlerinde yeterli ölçüde tedbir almakla yetinirsin. Böyle olmak, insanların seni sevmesini sağlar ve bütün işler yoluna girer.

Dost ve yardımcıların hakkında hüsnü zanda bulunmak ve idaren altındakilere şefkatle yaklaşmak, seni, meseleleri araştırıp soruşturmaktan alıkoymasın. Yardımcılarının işlerini doğrudan kontrol etmek, halkı koruyup gözetmek, onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve sıkıntılarını gidermek, senin için en kolay şeydir. Çünkü bu, dini ayakta tutmak ve sünneti diriltmek için en uygun yoldur.

Bütün bu hususlarda niyetini halis tut. Kendini, yaptığı şeylerden sorumlu olacağının, iyilik yaptığında mükafat alacağının, kötülük yaptığında hesaba çekileceğinin bilinciyle düzeltip ıslah et. Yüce Allah, dini, insanı (kötülüklerden) korumanın ve yüksek derecelere ulaştırmanın yolu kılmaştır. Bu yüzden kim O'nun dinine tâbi olursa Allah onu yüceltip yükseltir.

İdaren altındaki insanları dinin yol göstericiliği ve kılavuzluğuna göre yönet. Suçlulara, hak ettikleri oranda Allah'ın takdir ettiği cezaları tatbik et. Bu hususu basite alıp gevşek davranma ve cezalandırmayı hak edenlerin cezalarını erteleme. Çünkü bu hususta gevşeklik göstermen, hakkındaki hüsnü zannı bozar. Onun için bu meselede en güzel yolu tutarak kararlı ol, bidat ve şüpheli şeylerden uzak dur. Böylece dinini sağlama almış ve insanlığını kemale erdirmiş olursun.

Bir söz verdiğinde onu tut, bir vaatte bulunduğunda onu yerine getir ve insanlara güzellikle muamele et. Halkın kusurlarına göz yum. Yalan ve iftiradan şiddetle kaçın. İnsanlar arasında söz taşıyıp fitnecilik yapanlardan (koğuculardan) uzak dur. İşlerinin bozulmasına sebep olacak şeylerin başında, yalancıları kendine yaklaşmamak ve yalan söylemeye cüret etmek gelir. Çünkü kötülüklerin başı yalan, sonu ise iftira ve koğuculuk-tur. Koğuculuk yapanlar kötülüklerden emin olmaz ve işleri de yolunda gitmez.

Sâlih insanları ve doğru kimseleri sev, asil insanlara doğrulukta yardım edip güçlendire, zayıflara yardım et ve akrabaları ziyaret et. Bunlarla yüce Allah'ın rızasını kazanmayı ve âhirette mükâfata nâil olmayı hedefle.

Nefsin kötü arzularından ve zulümden sakın, düşünceni bunlardan uzak tut ve bunlardan uzak olduğunu da bir şekilde halkına göster. Onları adaletle yönet, onlar arasında doğruluğu hakim kıl ve seni dosdoğru yola ulaştıracak marifetle iş gör. Öfke anında nefesine hakim ol, yumuşak ve vakar sahibi olmayı tercih et. Sürüklenmek üzere olduğun hiddetten, sonuçlarını düşünmeden hareket etmekten ve gururdan sakın.

“Ben güç ve kudret sahibiyim, dilediğimi yaparım” demekten kaçın. Çünkü bu, düşüncesizce hareket etmeye ve yüce Allah'ı gerektiği gibi takdir edip bilmemeye yol açar. Niyetini sadece Allah (rızası) için halis tut ve O'nu gerektiği gibi takdir edip (yakinen) bil. Yine bil ki, hükümrânlık Allah'ındır ve onu dilediğine verip dilediğinden çekip alır. Kendilerine verilmiş nimetleri, en hızlı şekilde kaybedenlerin, devlet yöneticileri ve devlet için de bolluğa ulaşmış olup da, Allah'ın verdiği bu nimetlere nankörlük eden ve bunla-

rı başkalarına karşı büyüklük ve üstünlük taslama vasıtası olarak kullananlar olduğunu görürsün.

Nefsinin açgözlülüğünü bir tarafa bırakıp, biriktirmekte olduğu servet ve hazineleri iyilik ve takva yolunda, insanların durumlarını düzeltmek, ülkeyi mamur hale getirmek, insanların canlarını korumak ve onların kaybettiklerini telafi edip eksikliklerini gidermek için sarfet. Bil ki, bir yerlerde biriktirilip yığılan hazineler çoğalıp artmaz. Ancak halkın durumlarını düzeltmek için harcadığında, hak sahiplerine hakkı (zekat) verildiğinde ve zorlukları onlardan gidermek için kullanıldığında çoğalıp artar. Böylece harcanan o servetle halkın durumu düzelmiş, ülkenin işleri yoluna girmiş, zaman güzel ve yaşanılır bir hale gelmiş olur.

Hazinen İslâm ve Müslümanlar için harcanan mallar durumunda olsun. O mallardan mü'minlerin emirinin dostlarına haklarını, gücün yettiğinde bol bol ver. İşlerini yoluna koymayı ve geçimlerini güzel bir şekilde sağlamayı garanti edecek şekilde onların paylarını eksiksiz ver. Böyle yapman Allah'ın sana vermiş olduğu nimetlerin devamlı olmasını ve daha da çoğalmasını sağlar. Yine böyle yapmak, halkın mallarından vergi almayı daha kolaylaştırır. Çünkü adaletin ve iyiliğin herkesi kuşattığı takdirde, sana isteyerek ve zorluk çıkarmadan itaat ederler.

Söylediğim bütün bu öğütlerle nefsini güzelleştir ve onları gerçekleştirmeye gayret et. Bil ki, sadece Allah yolunda ve Allah için harcanan mallar kalıcıdır. Haklarına (nankörlük etmeyi) şükredenleri tanı ve bundan dolayı onları mükâfatlandır.

Dünyanın geçici nimetleri ve gururu sakın sana âhirette karşılaştacağın o korkunç günü unutturmasın ve müstehak olacağın âkibeti küçümsetmesin. Çünkü âhirette karşılaştacağın âkibeti küçümsemek gevşekliğe, gevşeklik ise helak olmana yol açar. Sadece Allah için çalış ve O'ndan mükâfat bekle. Çünkü Allah nimetlerini ve lütfunu tamamlar. Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyi terk etme ki, Allah sana verdiği nimetlerini artırsın. Çünkü Allah şükredenlerin şükürleri ve iyilik edenlerin iyilikleri oranında mükâfat verir.

Hiçbir günahı küçük görme, hasetçiye destek olma, fâcire (kötü ve günahkâra) acıma, nanköre iyilikte bulunma, düşmana olduğundan farklı görünme (yağcılık yapma), koğucunun sözünü tasdik etme, haine güvenme, fasık (doğru yoldan çıkmış) birini idareci yapma, azgın ve sapkın birine tâbi olma, iki yüzlü birini övme, hiçbir insanı küçük görme, bir istekte bulunan fakirin isteğini reddetme, batıl bir şeyi iyi ve güzel kabul etme, (insanları güldüren) soytarıya yüz verme, vaadine aykırı davranma, kibirlenip övünme, öfkelenip darılma, ümitli olmayı elden bırakma, büyülenerek (burnun havada) yürüme, ahmak ve akılsızı temize çıkarıp övme, âhireti istemekte (âhireti kazanmak hususunda) gevşeklik gösterme, koğucuya iltifat etme, korku veya sevgiden dolayı zalime göz yumma, âhiret mükâfatını dünyada isteme, fakihlerle çok istişare yap, kendini ağır başlı ve vakûr biri olmaya alıştır, tecrübe, akıl ve hikmet sahiplerinden istifade et, müsrif ve cimrilerle istişare etme ve onların sözünü dinleme, çünkü onların zararları faydalarından çoktur.

Halkı yönetirken cimriliğe başvurmaktan daha hızlı bozulmaya sebep olan bir şey yoktur. Bil ki, eğer çok hırslı olursan, insanlardan çok şey alır onlara az bağışta bulunursun. Eğer böyle olursan işlerin yolunda gitmez. Tebaan sana ancak, mallarına el uzatma-

dığın, onlara zulüm ve haksızlık yapmadığın zaman inanıp sever. Dost ve yardımcılarından, seni (hiçbir menfaat beklentisi olmadan) samimi olarak sevenlere, iyilik ve ihsanda bulunarak onları kendine daha da yaklaştır.

Cimrilikten sakın. Bil ki insan Rabbine ilk olarak cimrilikle âsi olmuştur. Rabbine âsi olmuş biri ise, rezil rüsvay olup, helâka uğramış biri konumundadır. Şu âyet, bu gerçeğin ifadesidir: “**Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte kurtuluşa erenler onlardır.**” (Haşr Sûresi, 9). Doğru bir şekilde cömertlik yolunu kolaylaştır. Bütün Müslümanların, (senin elindeki ganimet mallarından ve haraçlardan) bir payı ve nasibi olsun. Cömertliğin, kulların yaptığı iyiliklerin en üstünü olduğundan emin ol. Cömertliği kendine bir ahlak haline getir ve cömertlik yapmayı kendine bir yol olarak seç.

Askerlerin kayıtlı olduğu divanları ve defterleri kontrol et, ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıla ve onlara rahat bir yaşam temin et. Böylece Allah onlardan yoksulluğu giderir, onlar da samimi olarak ve gönül hoşnutluğu ile sana itaat edip emrini dinlerler. İktidar sahibine mutluluk olarak, askerlerine ve tebaasına karşı şefkatli ve adaletli davranması, onların işleriyle ilgilenmesi, iyiliği ve bağıışı bol olması yeter. Onun için bu iki kapıdan birini, diğerine üstün kabul edip, ona göre hareket etme yanlışından uzaklaşırsan, inşallah kurtuluşa ve felaha erersin.

Bil ki, Allah’ın takdir etmesinin (kazâsının) üzerinde hiçbir şey yoktur. Çünkü o, Allah’ın yeryüzünde insanların durumlarını ölçtüğü adalet terazisidir. Bu yüzden adaletle hükmeder ve iş görürsen, tebaanın durumu düzelir, yollar güvenilir hale gelir, mazlum adalet bulur, insanlar haklarını alır, yaşam güzelleşir ve bu da halkın itaat etmesini sağlar. Böylece Allah insanları sıhhatli ve güvenli bir yaşam ile rızıklandırır, dinin hükümleri uygulanır ve işler Allah’ın kanunlarına göre yürür.

Allah’ın emirlerine riayet etme hususunda işi çok sağlam tut. Seni lekeleyecek ayıplardan korun ve Allah’ın koyduğu cezaları tatbik et. Aceleci davranma, endişe ve gamdan uzak dur, nasibine kanaat et, tecrübelerinden yararlan, sıhhatini koru, doğruyu konuş, davanın taraflarına karşı adaletli ol, şüpheli durumlarda dur (hüküm verme), delil ara ve tebaandan hiç kimsenin sevgisi, güzel muamelesi veya kınaması seni adaletle hükmetmekten alıkoymasın. Meseleleri acele etmeden iyice gözden geçir, enine boyuna düşün ve her açıdan değerlendir. Rabbine karşı mütevazı ol, tebaanın hepsine şefkatle davran, kendine karşı bile hakkı uygula ve kan akıtmak için acele etme. Şüphesiz kan akıtmak Allah katında çok büyük bir şeydir. Bu yüzden haksız yere kan akıtmaktan şiddetle kaçın.

Kendisi sayesinde tebaanın durumunun ve işlerinin yoluna girdiği haraç (vergi) işine önem ver. Allah onu İslâm için üstünlük ve yücelik, Müslümanlar için bolluk ve genişlik, düşmanlar için kin ve öfke, (İslâm’a ve Müslümanlara) düşmanlık eden kafirler için zillet ve alçaklık sebebi kılmıştır. Onu, insanlar arasında hak, adalet, eşitlik ölçülerine göre ve herkesi kapsayacak şekilde bölüştür. Asil birinin asaleti, zenginin zenginliği veya birinin senin katibin ya da yakın çevrenden olması onları korumana ve onlardan vergi almamana sebep olmasın. Yine kimseden kaldıracağından fazla vergi alma ve kimseye gücünün yetmeyeceği yük yükleme. Bütün insanlara hak ve adalet ölçülerine göre sorumluluk yükle. Bu, insanların seni sevmelerini ve senden hoşnut olmalarını sağlar.

Bil ki sen idareci olarak atanmakla, insanların hazinadarı, koruyucusu ve çobanı konumuna geldin. İdare ettiğin insanların, senin tebaa olarak isimlendirilmesinin sebebi, onların işlerini düzenleyip yoluna koyma sorumluluğunu üzerine aldığı içindir. Dolayısıyla onların ihtiyaçlarının arta kalanından verdiklerini al ve bu paraları yine insanların durumlarını düzeltmek ve işlerini yoluna koymak için harca.

Onlara bilgili, tecrübeli, tedbirli, adil, siyaset sahibi (yöneticiliği bilen) ve dürüst kimseleri idareci tayin et. Yine onlar için bol harcamalarda bulun ve yaşamlarını kolaylaştır. Bu, üzerine almış olduğun sorumluluk ve görevden dolayı, senin için vazgeçilmez bir haktır. Hiçbir meşguliyet ve engel seni bundan alıkoymasın. Senin böyle yapman, Rabbinin nimetlerinin artmasını, insanlar arasında bir destan gibi anlatılmasını, tebaanın seni sevmesini sağlar ve bütün bunlar da ülke de bolluğun artıp, ülkenin kalkınmasına yardımcı olur. Sonuçta ülkenin her tarafında verim artar, vergi gelirleri çoğalır ve servetin büyür. Böylece çok sayıda asker besleme gücüne ulaşır ve halk için yapacağın harcamalarla da onların hoşnutluğunu kazanırsın. Bütün bunlar, bir taraftan düşmanlarının bile senin siyasetin ve adaletinden övgüyle söz etmesini, diğer taraftan da bütün işlerinde adil, hazırlıklı ve kuvvetli olmanı sağlar. Onun için başka hiçbir şeye öncelik vermeden, bu hususlar da yarış ki, yüce Allah'ın izniyle, işlerinin sonu övgüye değer olsun.

Ülkenin her bölgesinde, oradaki valilerin durumlarını ve çalışmalarını sana rapor edecek güvenilir kimseler görevlendir. Böylece bütün işleri sanki gözünle görüyormuş gibi kontrolün altında tutarsın. Onlara bir şeyi emretmeden önce, o şeyle hedeflediğin sonuçları iyice düşünüp değerlendir. Eğer sonucu uygun görür ve iyi bir sonuç alacağını ümit edersen o işi yap, aksi takdirde vazgeç. Bu hususta bilgili ve basiret sahibi kişilere danış, sonra da hazırlığını yap. İnsana arzuları bir şeyi güzel gösterip onu yoldan çıkarabilir. İşte eğer insan işlerinin sonucunu hesap edip düşünmezse mahvolur ve işleri bozulur. Onun için bütün işlerinde ihtiyatlı olmayı ve sağlam hareket etmeyi ilke edin, sonra da Allah'ın yardımıyla o işe kuvvetlice sarıl ve bütün işlerinde her zaman Allah'tan en hayırlısını iste.

Bütün işleri gününde yap ve bugünün işlerini yarına bırakma. Çünkü yarının da yapılacak işleri vardır ve onlar seni bir gün önceden bıraktığın işleri yapmaktan alıkoyar. Kendi işlerini (kimseye havale etmeden) bizzat kendin yap. Bil ki, bir gün bittiğinde, o gündeki şeyleri de alıp götürür. Eğer bir günün işini yarına ertelersen, yapılacak iki günlük işin olur, bu seni çok meşgul eder ve bu yüzden hastalanırsın. Onun için her günün işini zamanında yaparsan, bedenini ve nefsini rahatlatmış, işleri yoluna koyup düzeni sağlamış olursun.

Samimi olarak sana muhabbet besleyip, nasihatleriyle sana destek olmaya çalıştıklarını sinayıp anladığın dürüst kimseleri kendine yaklaştır ve onlara iyilikte bulun. Fakirliğe düşmüş, asil ve soylu ailelere yardım edip ihtiyaçlarını karşıla ki, içine düştükleri bu durumdan dolayı başkaları onlara karşı kibirlenip büyüklük taslamasın.

Fakir ve yoksulların, uğradıkları haksızlıkları sana getirmeye güç yetiremeyenlerin, haklarını istemeyi bilemeyecek kadar aciz durumda olanların işleriyle bizzat kendin ilgilen ve tebaa içindeki iyi kimseleri, onların ihtiyaçlarını karşılamak ve durumlarını düzeltmek için vekil tayin et.

Şiddetli zorluklara maruz kalmışların, yetimlerin ve dulların işleriyle de ilgilen ve mü'minlerin emirinin --Allah onu aziz ve üstün kılsın- onlara bağış ve ihsanda bulundu-ğu gibi, sen de beytü'l-maldan (devlet hazinesinden) onlar için, durumlarını düzelterip geçimlerini sağlayabilecekleri bir ödenek tahsis et. Böylece Allah da seni bereketlendirip daha fazla versin.

Beytü'l-maldan körler için de bir ödenek ayır ve Kur'an'ı ezberlemiş olanlarına diğerlerine göre öncelik tanı. Müslüman hastalar için sığınıp tedavi olacakları hastaneler yap ve bu hastanelere onlarla ilgilenip onları tedavi edecek doktorlar ve hasta bakıcılar tayin et. Yine beytü'l-malın israfına yol açmayacak ölçüde onların arzularını yerine getir.

Bil ki, insanlara hakları verilse ve daha pek çok iyilikte bulunulsa da, nefisleri bunlarla yetinip kanaat etmez, aksine daha fazlasını elde etmek hırsıyla idarecilere yeni ihtiyaçlarla giderler. Bu yüzden insanların işleriyle ilgilenen kişi, kendisine arz edilen isteklerin çokluğuyla ilgilenip uğraşmaktan belki de usanıp bıkar. Ancak dünyada işlerini adaletle ve en güzel şekilde yerine getirip, âhirette de en büyük mükâfatı almak isteyen biri, kendisini Allah'a yaklaştıracak ve O'nun rahmetini kazandıracak şeyi azımsayıp küçümseyen biri gibi olamaz.

İnsanların yanına girmesine ve seni görmesine izin ver, onlara şefkâtle davran, güler yüz göster, yumuşak konuş ve cömertliğine onlara iyilikte bulun. İnsanlara bir şey verdiğinde, başa kakmak için değil, temiz bir kâiple ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek ver. Bu şekilde vermen, inşallah (âhiret için) kârlı bir ticarettir.

Dünyada yaşanan durumlardan, senden önce geçip gitmiş idarecilerden ve onların âkıbetlerinden ibret al. Sonra da Allah'a sığın, O'nun sevgisini gözet, O'nun şeriatına ve kanunlarına göre iş yap, dininin ve kitabının hükümlerini tatbik et ve onları aykırı olup Allah'ın öfkesini çekecek şeylerden de uzak dur.

Memurlarının topladıkları malları ve o malların ne kadarını harcadıklarını bil. Malları haram yollarla toplamaktan ve boş yerlere harcıyıp israf etmekten sakın.

Alimlerle çok fazla birlikte ol ve onlarla istişare et. Arzularını Allah'ın kanunlarına tâbi kıl ve onları tatbik etmeye yönel. Güzel ahlaktan ayrılma. En fazla beraber olduğun seçkin ve özel adamların öyle kişiler olsun ki, sende bir kusur ve eksiklik gördüğünde, senin heybetin, bunu sana söylemelerine ve bunu senden gidermelerine engel olmasın. İşte bu kişiler sana doğruyu gösteren gerçek dostların ve yardımcılardır.

Seninle birlikte olan memurlarından ve kâtiplerinden her birine, her gün belirli bir vakit ayır. Bu vakitte devlet görevlilerinin ihtiyaçlarına ilişkin, halkın ve devletin işleriyle ilgili raporlarla sana gelsinler. Sonra sana getirilen bu raporları aklını, fikrini, gözüünü, kulağını, hasılı bütün duyularını seferber ederek değerlendir, üzerinde tekrar tekrar düşün. Neticede hakka uygun görüp mâkul bulduklarını yerine getir. Bu hususta hep Allah'tan en hayırlısını iste. Kabul edilebilir bulmadıklarını ise sahibine geri gönder ve iyice açıklığa kavuşana kadar bekle.

Tebaana veya başkalarına yapmış olduğun her hangi bir iyiliği onların başına kakma. Hiç kimseden vefa, doğruluk ve Müslümanlara faydalı olmaktan başka bir şey kabul etme. Ve yaptığın iyilikleri de bu esaslar üzerine yap.

Sana yazdığım bu öğütleri iyice anla, üzerinde gereği gibi düşün ve onları uygula. Bütün işlerinde Allah'tan yardım iste ve O'ndan, en hayırlısı ne ise sana onu nasip etmesini dile. Şüphesiz yüce Allah doğruluk ve doğrularla beraberdir. En fazla çalışıp rağbet ettiğin şey, Allah'ın rızasını kazanmak, dinin işlerini düzene koymak, Müslümanları üstün ve güçlü kılmak, ümmet ve ümmet içindeki zimmiler arasında adaleti ve doğruluğu hakim kılmak olsun. Vesselam.”

* * *

Râvilerin bildirdiğine göre, bu yazı insanlar arasında yayılmış ve çok beğenilmiştir. Me'mun, bu yazı kendisine ulaşmış, onu okuduktan sonra şöyle demiştir: “Ebû Tayyip, yani Tahir bin Hüseyin, din, dünya, tedbir, görüş, siyaset, halkın ve devletin işlerinin yolunda gitmesi, hükümdarlığın korunması, halifelere itaat edilmesi ve hilafetin kuvvetlendirilmesi hususlarında, söylenecek her şeyi en güzel şekilde söyleyip, en iyi tavsiyelerde bulunmuştur.” Sonra Me'mun bu yazının, ülkenin her tarafındaki bütün valilere gönderilmesini ve valilere de bu yazıdaki tavsiyelere göre hareket etmelerini emretmiştir.

Bu, idarecilerin nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili olarak kaleme alınmış, benim bildiğim en iyi yazıdır. Allah en iyisini bilir.

Mehdî, İnsanların Bu Konudaki Görüşleri Ve Meselenin Açıklığa Kavuşturulması Hakkında

Bil ki, asırlar boyunca bütün Müslümanlar arasında yaygın olarak bilinen şudur: Âhir zamanda, ehl-i beyitten (Hz. Peygamber'in soyundan) Mehdi adında biri zuhuru edecek, dini kuvvetlendirecek, adaleti hakim kılacak, Müslümanlar kendisine tâbi olacak ve bütün İslâm ülkelerini hakimiyeti altına alacaktır. Deccal'in zuhur edişi ve sahih hadislerde bildirilen kıyametin diğer büyük alametleri, Mehdi'den sonra ortaya çıkacaktır. Hz. İsa da Mehdi'den sonra gökten inip Deccal'i öldürecektir. Veya Mehdi'nin zuhur edişiyle birlikte gökten inip, Deccal'i öldürmesinde ona yardım edecek ve Mehdi'nin arkasında namaz kılacaktır.

Bu görüşte olanlar, hadis imamları tarafından rivayet edilmiş hadisleri delil olarak gösterirler. Böyle bir şeyin olacağını inkar edenler ise, bu hadislerin doğru olduklarını kabul etmezler. Veya diğer bazı rivayetleri esas alarak Mehdi'nin geleceği görüşüne karşı çıkarlar. Sonraki mutasavvıfların ise Mehdi konusunda ayrı bir yolları, yani bir çeşit delil getirme usulleri vardır. Anlaşıldığı kadarıyla onlar bu konuda, tarikatlarının temeli olan "keşif" esasına dayanıyorlar.

Şimdi bu konudaki hadisleri, bu hadislerle karşı çıkanların hangi açılardan bu hadisleri eleştirdiklerini ve Mehdi'nin gelişini inkar etmelerindeki dayanaklarını zikredeceğiz. Sonra da mutasavvıfların söylediklerinden ve görüşlerinden bahsedeceğiz. Böylece, Allah'ın izniyle, bu konudaki doğrunun ortaya çıkmasına çalışacağız.

Tirmizî, Ebû Davud, Bezzâr, İbn-i Mâce, Hâkim, Tabarânî ve Ebû Ya'lâ Musûlî gibi bir grup hadis imamı Mehdi hakkında bir çok hadis rivayet etmiş ve ileride zikredeceğimiz gibi bu hadisleri eleştiriye açık olabilecek senetlerle Hz. Ali, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Ömer, Hz. Talha, İbn-i Mesud, Ebû Hüreyre, Enes, Ebû Saîd Hudrî, Ümmü Habîbe, Ümmü Seleme, Sevbân, Kurre bin İyâs, Ali Hilâlî ve Abdullah bin Haris bin Cüz'i gibi sahabelere dayandırmışlardır.

Ancak hadis bilginlerine göre “cerh”¹¹⁹ meselesi “ta’dil”¹²⁰ meselesinden önce gelir. Eğer hadisin senedindeki (rivayet zincirindeki) bazı râvilerde gaflet, hafıza bozukluğu veya zayıflığı gibi onları cerh edecek bazı özellikler varsa, bu durum rivayet ettikleri hadisin sahihliğine gölge düşürür. Bu söylediklerimize, “(hadis kitaplarının en sahihi kabul edilen) Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim’deki râvilerden de bu özelliklere sahip olanlar bulunabilir” diyerek itiraz etme. Çünkü ümmet arasında bu iki kitabın kabul edileceği ve içindeki hadislerle amel edileceği noktasında icma oluşmuştur. İcma ise, onlardaki şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Bu iki kitabın dışındaki diğer hadis kitapları ise, onların derecesinde değildir. Hadis imamlarından nakledildiği gibi, onlardaki hadisleri eleştirme imkanı vardır.

Süheyli’nin naklettiğine göre, Ebû Bekir bin Hayseme, Mehdi hakkındaki bütün hadisleri araştırıp bir araya toplamış ve şöyle demiştir: Bu hadislerin senet yönünden en gariplerinden biri Ebû Bekir İskâfî’nin “Fevâidü’l-Ahbâr” isimli eserinde zikrettiği hadistir. İskâfî hadisi Malik bin Enes’e, o Muhammed bin Münkedir’e, o da Câbir’e dayandırıyor. Câbir şöyle diyor: Hz. Peygamber dedi ki: “Mehdi’yi yalanlayan kafir olmuştur, Deccal’i yalanlayan ise yalan söylemiştir.” Bildiğim kadarıyla (bir diğer kıyamet alameti olan) güneşin batıdan doğuşuyla ilgili hadiste de bunun aynısı söyleniyor. Abartı olarak bunu bilmek yeter. Bu hadisin gerçekten Malik bin Enes kanalıyla gelip gelmediğini en iyi Allah bilir. Ancak Ebû Bekir İskâfî, hadis otoriteleri tarafından hadis uydurmakla itham edilen biridir.

Tirmizî ve Ebû Davud’un Mehdi hakkında rivayet ettikleri hadisin senedi (rivayet zinciri) iye şu şekildedir: Tirmizî ve Ebû Davud, -Kur’an’ın yedi kıraat imamından biri olan- Asım bin Necûd’tan, o Zir bin Cübeyş’ten ve o da Abdullah bin Mesud’tan: Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Dünyanın sadece bir günlük ömrü kalmış olsa bile Allah onu uzatır ve benden veya benim ehli beytimden olan birini gönderir. Onun ismi, benim ismime, babasının ismi de babamın ismine uyar.” Hadisin bu metin ile rivayeti, Ebû Davud’a aittir. Ebû Davud bu hadisi rivayet ettikten sonra, hadis hakkında her hangi bir yorumda bulunmuyor. Ancak meşhur risalesinde, hakkında yorumda bulunmadığı hadisleri doğru olarak kabul ettiğini açıklıyor.

Tirmizî’nin metni ise şu şekildedir: “Ehl-i beytimden, ismi benim ismime uyan bir adam gelip Araplara hükmetmedikçe dünya yok olmaz.” Bir diğer lafız ise şu şekildedir: “Ehl-i beytimden idareyi ele alacak bir adam gelmedikçe...”¹²¹ Her iki hadis de hasen sahihtir. Tirmizî ve Ebû Davud, bu hadisi Ebû Hüreyre’den de mevkuf olarak (rivayet zincirinde Hz. Peygamber zikredilmeyip, Ebû Hüreyre’de son bulacak şekilde) rivayet etmişlerdir. Hâkim şöyle diyor: “Bu hadisi Asım’dan Sevrî, Şu’be, Zâide ve diğer imamlar da rivayet etmişlerdir. Asım’ın Zir bin Cübeyş ve Abdullah bin Mesud zinciriyle naklettiği rivayetlerin hepsi sahihtir. Müslümanların imamlarından (ilim otoritelerinden) biri olan Asım’ın rivayetleri delil olarak gösterilir.”

¹¹⁹ Hadis terminolojisinde **cerh**, hadis rivayet eden râvinin günahkârlık, yalancılık, taşassup, unutkanlık ... gibi pek çok sebepten dolayı, güvenilir kabul edilmeyip rivayetlerinin reddedilmesidir.

¹²⁰ **Ta’dil** ise râvinin, güvenilirlik vasıflarını taşıdığının ve dolayısıyla rivayet ettiği hadislerin kabul edilmesidir.

¹²¹ Bu hadisi Tirmizî “Sünen”inde 2230, Ahmed bin Hanbel “Müsned”inde 1/377 ve Hâkim’in “Müstedrek”inde 4/483 no ile rivayet etmiştir.

Asım hakkında Ahmed bin Hanbel şöyle diyor: "Asım, sâlih, kıraat alimi, hayırlı ve güvenilir bir kişidir. Ancak A'maş hadisleri ezberleme hususunda ondan daha üstündür." Şu'be de hadisleri ezberleme hususunda A'maş'ı, Asım'a tercih ediyor. Aceli şöyle diyor: "Asım'ın Zir bin Cübeys ve Ebû Vâil'den yaptığı rivayetler hakkında anlaşmazlığa düşülüyordu." Bu sözleriyle, Asım'ın bu ikisinden yaptığı rivayetlerin zayıf olduğuna işaret ediyor. Muhammed bin Sa'd şöyle diyor: "Asım güvenilir biridir. Ancak rivayet ettiği hadislerde çok hata yapar." Yakub bin Süfyân şöyle diyor: "Asım'ın hadislerinde ıdtırâb vardır (aynı hadisi farklı lafızlarla veya ravilerin adını karıştırarak rivayet eder)."

Abdurrahman bin Ebû Hâtim şöyle diyor: Baba dedim ki: Ebû Zür'a, Asım'ın güvenilir olduğunu söylüyor. Babam dedi ki: Ancak bu yerinde söylenmiş bir söz değildir. İbn-i Uleyye onun hakkında şöyle demiştir: İsmi Asım olan herkesin hafızası kötüdür. Ebû Hâtim diyor ki: O benim için doğru sözlü ve hadisleri makbul biridir. Ancak bununla birlikte hadis hafızı değildir.

Nesâi, Asım hakkında farklı şeyler söylemiştir. İbn-i Hırâş şöyle diyor: Asım'ın rivayet ettiği hadisler arasında kabul edilmeyecek olanlar vardır. Ebû Cafer Ukaylı şöyle diyor: Onda Ezberinin kötü olmasının dışında bir şey yoktur. Dâre Kutnî şöyle diyor: Ezberi biraz problemlidir. Yahya Kattân şöyle diyor: İsmi Asım olan ne kadar adam gördümse hepsinin ezberi de kötüdür. Yine şöyle diyor: Şu'be'nin şöyle dediğini duydum: Asım bin Ebû Necûd bize hadis rivayet etti. Ancak rivayetinde hadisin kabul edilmesine engel olacak şeyler vardı. Zehebî şöyle diyor: Kıraat ilminde hüccet, ancak hadiste bu seviyede değildir. Bununla birlikte o güvenilir, anlayışlı ve hadisleri makbul biridir.

Buhari ve Müslim'in de ondan hadis rivayet ettiği söylenecek olursa deriz ki, onlar Asım'dan başlı başına bir rivayette bulunmamış, başka râvilerle birlikte rivayet ettiği hadisleri nakletmişlerdir.

Ebû Davud bu konuda Hz. Ali'den de hadis rivayet etmiştir. Hadisin senedi şu şekildedir: Ebû Davud, Fıtr bin Halife'den, o Kasım bin Ebû Mürr'e'den, o Ebû Tufeyl'den ve o da Hz. Ali'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dünyanın tek günlük ömrü kalmış olsa bile, Allah ehl-i beytimden birini gönderecek ve o, zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır."¹²² Her ne kadar Ahmed bin Hanbel, Yahya bin Kattân, İbn-i Muîn, Nesâi ve diğerleri Fıtr bin Halife'nin güvenilir olduğunu söylemişlerse de, Aceli onun hakkında şöyle diyor: "Hadisleri makbul biridir. Ancak onda biraz şiiilik vardır." Bir keresinde İbn-i Muîn de şöyle demiştir: "O, güvenilir bir şiiidir." Ahmed bin Abdullah bin Yunus şöyle diyor: "Fıtr'ın yanından geçerdik; o, bir kenara fırlatılmış gibi uzanırdı. Ondandır yazmazdık." Yine şöyle diyor: "Onun yanından geçirdim ve onun köpek gibi (uzanmış) olduğunu gördüm." Dâre Kutnî şöyle diyor: "Onun rivayetleri delil olmaz." Ebû Bekir İyâş şöyle diyor: "Ondan hadis almamamın tek sebebi mezhebinin kötülüğüdür." Cürcânî ise şöyle diyor: "O, doğru yoldan sapmış, güvenilir olmayan biridir."

Ebû Davud bu konuda, Hz. Ali'den, başka bir rivayet zinciriyle bir hadis daha rivayet etmiştir. Rivayet zinciri ve hadis şu şekildedir: Ebû Davud, Harun bin Muğire'den, o Ömer bin Ebû Kays'tan, o Şuayb bin Ebû Halid'ten, o da Ebû İshak Sebiî'den. Ebû İ-

¹²² Ebû Davud "Sünen"inde 482 hadis nosu ile rivayet etmiştir.

hak dedi ki: Hz. Ali, oğlu Hüseyin'e bakarak şöyle dedi: "Bu oğlum, Hz. Peygamber'in onu isimlendirdiği gibi Seyyid'dir (efendi, reis). Onun neslinden, peygamberinizin ismiyle isimlendirilen, ahlakı ona benzeyen, şekli (fiziği) ise ona benzemeyen biri gelecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır." Harun dedi ki: Bize Ömer bin Ebû Kays, Mutarrif bin Tarîf'ten, o Ebû'l-Hasan'dan, o da Hilal bin Ömer'den rivayet etmiştir. Hilal bin Ömer dedi ki: Hz. Ali'nin şöyle dediğini duydum: Hz. Peygamber buyurdu ki: "Mâverâ-ünnehr'den Hâris isminde biri çıkacak. Onun önünde ise Mansur adında bir vardır. Bu kişi, Kureyş'in Allah'ın Resulünün (Hz. Peygamber'in) işini kolaylaştırıp ona yardım ettiği gibi, Muhammed ailesinin işini kolaylaştırıp onların hedefine ulaşmasına imkan sağlayacaktır. Her mü'minin ona yardım etmesi farzdır. Veya şöyle dedi: Her mü'minin onun davetine icabet etmesi farzdır."¹²³ Ebû Davud hadisi rivayet ettikten sonra bir yorum yapmadı.

Ebû Davud, bir başka yerde Harun bin Muğîre hakkında şöyle diyor: "O, şii mezhebine mensup olanların evlatlarındandır." Süleymânî onun hakkında şöyle diyor: "Harun (güvenilirlik açısından) şüpheli biridir."

Ebû Davud, Ömer bin Ebû Kays hakkında şöyle diyor: "Kendisinde (güvenilirlik açısından) problem yoktur. Ancak hadislerinde hata yapıyor." Zehebî şöyle diyor: "Doğru sözlüdür, ancak vehimleri vardır (rivayetlerinde hata yapıyor)." Ebû İshak Sebî'ye gelince, her ne kadar Buhari ve Müslim de ondan rivayette bulunmuş ise de, hayatının son döneminde hadisleri karıştırdığı sabittir. Hz. Ali'den yaptığı rivayet kesiktir (rivayet zincirinde kopukluk vardır.)" Ebû Davud'un Harun bin Muğîre'den yaptığı rivayette böyledir.

İkinci senede gelince, onda yer alan Ebû'l-Hasan ve Hilal bin Ömer, tanınmamaktadır. Ebû'l-Hasan'ın adı, sadece Mutarrif bin Tarîf'in rivayetlerinde geçmektedir.

Ebû Davud, İbn-i Mâce ve Hâkim bu konuda Ümmü Seleme'den de hadis rivayet etmişlerdir. Senet ve hadis şöyledir: Ali bin Nüfeyl, Saîd bin Müseyyeb'ten, o da Ümmü Seleme'den. Ümmü Seleme dedi ki: Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Mehdî, Fatıma soyundandır."¹²⁴ Hâkim'in metni ise şu şekildedir: Ümmü Seleme dedi ki: Hz. Peygamber'in Mehdi'den bahsettiğini duydum. Şöyle dedi: "Evet, o gerçektir ve o Fatıma'nın soyundandır."¹²⁵ Bu hadisin sahih olup olmadığından bahsetmemiştir. Ebû Cafer Ukeylî bu hadisi zayıf bulmuştur. Ebû Cafer şöyle diyor: Ali bin Nüfeyl'den başka kimse bu hadisi rivayet etmedi. Bu hadis sadece onun kanalıyla gelmiştir.

Ebû Davud, başka bir senet ile Ümmü Seleme'den bir hadis daha rivayet etmiştir. Senet ve hadis şöyledir: Ebû Davud, Sâlih bin Halîl'den, o bir arkadaşından, arkadaşı da Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir halife öldüğünde (Müslümanlar arasında) anlaşmazlık çıkar. Bir adam Medine'den kaçarak Mekke'ye gelir. Mekkeli bir grup insan onun yanına gelerek, istemediği halde onu bulunduğu yerden çıkarıp Kâbe'nin bir köşesi ile Makam-ı İbrahim arasında ona biat ederler. Sonra Şam'dan onun üzerine bir ordu gönderilir. Ancak ordu Mekke ve Medine arasında bulunan Beydâ de-

¹²³ Ebû Davud, 4290 nolu hadis.

¹²⁴ İbn-i Mâce, 4086 nolu hadis.

¹²⁵ Hâkim, Müstedrek, 4/557 nolu hadis.

nilen mevkide yere batar. İnsanlar bunu görünce, Şam'daki sâlih insanlar ve Irak'ın asabiyyet sahibi kişileri gelip ona biat eder. Sonra Kureyş'ten bir adam çıkar. Bu adamın dayıları Kelb kabilesindendir. Sonra üzerlerine bir ordu gönderilir ve onlara galip gelir. Bu, Kelb kabilesinin ordusudur. Kelbin ganimetlerinde hazır bulunmayanlar, hüsrana uğrayıp hayıflanırlar. Mallar taksim edilir. Bu kişi insanlar arasında, peygamberlerinin sünnetine göre hareket eder. İslâm yeryüzünde yayılır. O yeryüzünde yedi sene kalır." Bazıları dokuz sene kalacağını söylemiştir.

Daha sonra Ebû Davud, hadisi şu senet zinciriyle rivayet etmiştir. Ebû Halil, Abdullah bin Hâris ve Ümmü Seleme. Böylece ilk senetteki kapalılık ortadan kalkmıştır. Bu senetteki râviler, Buhari ve Müslim'in de râvileri olup, tamamen güvenilir kimselerdir.

Denmiştir ki, bu hadis, Katâde'nin Ebû Halil'den yaptığı rivayetlerdendir. Katâde ise müdellistir.¹²⁶ Bu hadisi, "Ebû Halil'den rivayet edilmiştir" üslubu ile nakletmiştir. Ancak müdellislerden "falancadan duydum" üslubu ile bizzat kendisinin, rivayet ettiği kimseden duyduğunu açıkça belirtmediği hadisler kabul edilmez. Sonra hadiste açıkça Mehdi ismi geçmiyor. Evet, gerçi Ebû Davud, bu konuda rivayet ettiği hadislerde Mehdi ismini zikrediyor.

Ebû Davud, Ebû Said Hudrî'den de Mehdi ile ilgili hadis rivayet ediyor. Bu hadisi onunla birlikte Hâkim de rivayet ediyor. Hadisin senedi ve metni şöyledir: Ebû Davud ve Hâkim, Imrân Kattân'dan, o Katâde'den, o Ebû Basra'dan, o da Ebû Said Hudrî'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mehdi bendendir. Onun alını açık, burnu yüksektir. Yeryüzü zulümle dolduğu gibi, o da yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Yedi sene hüküm sürecektir." Bu Ebû Davud'un metnidir. Ebû Davud hadis hakkında yorum yapmamıştır.

Hâkim'in metni ise şöyledir: "Mehdi bizden, ehl-i beyttendir. Burnu yüksek, alını açıktır. Yeryüzü zulümle dolduğu gibi o da yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Sonra sol elini (beş parmağını) açıp, sağ elinden de başparmak ve işaret parmağını açıp diğer üçünü kapatarak (yani yediyi işaret ederek) bu kadar yaşayacak (hüküm sürecek) demiştir." Hâkim şöyle demiştir: Buhari ve Müslim rivayet etmemiş olsalar da bu hadis, Müslim'in sahihlik şartlarını taşıyan sahih bir hadistir.

Imrân Kattân'ın rivayet ettiği hadislerin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği konusundaki görüşler farklıdır. Buhari'nin ondan başlı başına rivayette bulunmamış, yaptığı başka rivayetleri ondan yaptığı rivayetlerle desteklemiştir. Yahya Kattân, ondan hadis rivayet etmezdi. Yahya Muîn onun hakkında şöyle diyor: "Imrân kuvvetli değildir." Bir keresinde de şöyle demiştir: "O, bir şey değildir." Ahmed bin Hanbel şöyle demiştir: "Onun hadislerinin kabul edilebilir olmasını umuyorum." Yezid bin Zürey şöyle diyor: "O, (haricilerin) Harûriyye grubuna mensuptu. Ehl-i kibleye (Müslüman kabul edilenlere) karşı kılıç kullanmayı caiz görürdü." Nesâî şöyle diyor: "O, zayıf biridir." Ebû Ubeyd Âcurî

¹²⁶ Hadis terminolojisinde tedlis, senetteki bir râvinin ismini atlayıp, hadisi, sanki o râvi yokmuş gibi, bir önceki râviden duyduğu izlenimi verecek ifadelerle rivayet etmesidir. Tedlis yapan kişiye "müdellis" denir. Müdellis aslında yalan söylememektedir. Örneğin müdellis, "falancadan duydum", "falanca bize rivayet etti" gibi ifadeler yerine "falancadan rivayet edildi", "falanca dedi ki" gibi ifadelerle, yalan söylemeden ancak sanki hadisi, ismini zikrettiği kişiden duyduğu izlenimi verecek şekilde rivayet eder. Bu yüzden tedlis yaptığı bilinen râvilerin, rivayet ettiği hadislerin kabul edilmesi için, o hadisleri "falancadan duydum", "falancı bize haber verdi" gibi bizzat ondan duyduğunu açıkça ortaya koyan ifadelerle nakletmiş olmaları şart koşarlar.

şöyle diyor: Ebû Davud'a İmrân Kattân'ı sordum. Dedi ki: "Hadisleri hasen (makbul) biridir. Onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadım." Bir başka seferinde ise Ebû Davud'un İmrân'dan bahsedip şöyle dediğini duydum: O, zayıf biridir. İbrahim bin Abdullah bin Hasan döneminde, Müslümanların kanının akmasına cevaz veren şiddetli fetvalar vermiştir.

Bu konuda Ebû Saîd Hudrî'den nakledilen bir başka hadisi ise Tirmizî, İbn-i Mâce ve Hâkim şu senetle rivayet etmiştir: Zeyd Ammî, Ebû Sıddîk Nâcî'den, o da Ebû Saîd Hudrî'den. Ebû Saîd dedi ki: Vuku bulmasından korktuğumuz bazı şeyleri Hz. Peygamber'e sorduk. Dedi ki: "Ümmetimden Mehdi çıkacaktır. Beş, yedi veya dokuz yaşayacaktır (hüküm sürecektir)." Zeyd bu sayılarda şüphelidir. (Ebû Saîd) dedi ki: (Hz. Peygamber'e) dedik ki: Bu sayılar neyi ifade ediyor. Dedi ki: Seneleri. Sonra şöyle dedi: "Bir adam ona gelecek ve diyecek ki: Ey Mehdi! Bana bağışta bulun. Mehdi onun elbisesine taşıyabileceği kadar mal (para) doldurur." Bu, Tirmizî'nin metnidir. Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

Ebû Saîd'in Hz. Peygamber'den naklettiği bu hadis farklı ifadelerle rivayet edilmiştir. İbn-i Mâce ve Hâkim'in metni ise şu şekildedir: "Ümmetimde Mehdi çıkacaktır. (Yeryüzünde) kalışı kısa olursa yedi, aksi takdirde dokuz yıl olacaktır. (Onun zamanında) ümmetim, daha önce asla bir benzerinin görülmediği şekilde nimete (bolluğa) kavuşacaktır. Toprak (sınır tanımadan) mahsul verir ve onlardan hiçbir şey depolanıp saklanmaz. O zaman mallar yığın yığın olacak kadar çoğalır. Biri ayağa kalkıp der ki: Ey Meydi! Bana bağışta bulun. Mehdi de: Al, der."

Her ne kadar Dâre Kutnî, Ahmed bin Hanbel ve Yahya bin Muîn, Zeyd Ammî'nin sâlih biri olduğunu söylemiş ve Ahmed bin Hanbel buna ilaveten onun, Yazid Rakkâşî ve Fadl bin İsa'dan üstün olduğunu belirtmiş ise de Ebû Hâtim onun hakkında şöyle demiştir: "Zeyd zayıf biridir. Hadisleri yazardı. Onun rivayetleri delil olmaz." Bir rivayette Yahya bin Muîn şöyle demiştir: "Zeyd, hiçbir şey değildir." Yine bir keresinde şöyle demiştir: "O, hadisleri yazar, zayıf biridir." Cürcânî şöyle diyor: "O, hadisleri tam olarak rivayet edemeyen biridir." Ebû Zer'a şöyle diyor: "Kuvvetli değildir. Hadisleri tam olarak aktaramayan zayıf biridir." Ebû Hâtim şöyle diyor: "Söylendiği gibi değildir. Şu'be ondan hadis rivayet ederdi." Nesâî şöyle diyor: "O zayıftır." İbn-i Adiy şöyle diyor: "Rivayet ettiği hadislerin ve kendilerinden rivayette bulunduğu kişilerin geneli zayıftır. Ancak Şu'be ondan hadis rivayet ederdi. Herhalde Şu'be'nin hadis rivayet ettiği en zayıf kişi oydu."

Belki Tirmizî'nin rivayet ettiği bu hadisin, Müslim'in Câbir'den rivayet ettiği ve sahihinde yer alan şu hadisin açıklaması mahiyetinde olduğu söylenebilir: Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Ümmetimin sonunda bir halife olacak, malları (ve paraları) sayarak değil, tomar tomar dağıtacaktır." Ebû Saîd'in rivayet ettiği hadislerden birinde şöyle deniyor: "Halifelerinizden biri malları tomar tomar dağıtacaktır." Yine Câbir ve Ebû Saîd'ten başka bir senetle rivayet edilen bir hadiste şöyle deniyor: "Âhir zamanda gelecek bir halife malları saymadan taksim eder." Müslim'in rivayet ettiği bu hadislerde Mehdi ismi geçmediği gibi, hadislerde geçen halifeden kastın Mehdi olduğunu gösteren hiçbir delil de yoktur.

Hâkim'in rivayet ettiği bir başka hadis Avf A'râbî, Ebû Sıddîk Nâcî ve Ebû Saîd

Hudrî senediyle gelmiştir ve şöyledir: Hz. Peygamber dedi ki: “Yeryüzü zulüm, haksızlık ve düşmanlıkla dolmadıkça, sonra ehli beytimden biri çıkıp, zulüm ve düşmanlıkla dolmuş yeryüzünü adaletle doldurmadıkça kıyamet kopmaz.” Bu hadis hakkında Hâkim şöyle demiştir: Buhari ve Müslim’in şartlarına göre bu hadis sahihtir. Ancak onlar bunu rivayet etmemiştir.

Yine Hâkim bu konuda Süleyman bin Ubeyd, Ebû Sıddîk Nâcî ve Ebû Saîd Hudrî senediyle şu hadisi rivayet etmiştir: Hz. Peygamber dedi ki: “Ümmetimin sonunda Mehdi çıkacaktır. Allah ona bol ve bereketli yağmurlar yağdıracak, yer de bitkilerini bol bol bitirecektir. Mehdi mal ve paraları bol bol dağıtacaktır. Onun zamanında hayvanlar çoğalacak ve ümmet büyüüp güçlenecektir. Mehdi yedi veya sekiz sene yaşayacaktır.” Hâkim bu hadis hakkında şöyle diyor: Buhari ve Müslim rivayet etmemiş olsa da, bu senedi sahih bir hadistir. Her ne kadar kütübü’s-sitte (en muteber kabul edilen altı hadis kitabı) müellifleri, Süleyman bin Ubeyd’ten hadis rivayet etmemişlerse de, İbn-i Habbân onu güvenilir râviler arasında zikretmiş ve hiç kimsenin de onun hakkında olumsuz konuştugu nakledilmemiştir.

Hâkim, bir başka yoldan Ebû Saîd Hudrî’den yine rivayette bulunuyor. Hadisin senedi ve metni şu şekilde. Hâkim, Esed bin Musa’dan, o Hammâd bin Seleme’den, o Matar Verrâk ve Ebû Harun Abdî’den, onlar Ebû Sıddîk Nâcî’den ve o da Ebû Saîd’ten Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etti: “Yeryüzü zulüm ve haksızlıkla dolacaktır. Sonra benim zürriyetimden biri gelecek, yedi veya dokuz yıl hüküm sürecek, zulüm ve haksızlıkla dolmuş olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.” Hâkim bu hadis hakkında şöyle diyor: “Müslim’in şartlarına göre bu hadis sahihtir.” Müslim’in şartlarına göre sahih demesinin sebebi, Müslim’in Hammâd bin Seleme’den ve onun üstadı Matar Verrâk’tan hadis rivayet etmesidir. Ancak Hammâd’ın diğer üstadı olan Ebû Harun Abdî’den hadis rivayet etmemiştir. Çünkü o gerçekten zayıf ve yalancılıkla itham edilen biridir. Hadis imamlarının, onun zayıflığı hakkında söylediklerini burada uzun uzun yazmaya gerek görmüyoruz.

Hammâd bin Seleme’den rivayette bulunan ve Esedü’s-Sünne (Sünnetin Aslanı) lakabıyla bilenen Esed bin Musa’ya gelince, Buhari onun hakkında “rivayet ettiği hadisler, meşhur hadis seviyesindedir” demiş ve Sahih’inde, ondan rivayet edilen hadisleri, Sahih’inde yer alan diğer bazı hadislerle delil olarak göstermiştir. Ebû Davud ve Nesâî de onun rivayet ettiği hadisleri delil olarak kabul etmişlerdir. Ancak Nesâî bir keresinde şöyle demiştir: “O güvenilir biridir. Ancak eser telif etmemiş olsaydı onun için daha hayırlı olurdu.” Onun hakkında Muhammed bin Hazın da şöyle diyor: “Onun hadisleri makbul değildir.”

Tabarânî, “Mu’cemu’l-Evsat” isimli eserinde, bu konuda Ebû Saîd Hudrî’den bir hadis rivayet ediyor. Hadisin senedi ve metni şöyle: Tabarânî, Ebû’l-Vâsıl Abdulhamid bin Vâsıl’dan, o Ebû Sıddîk Nâcî’den, o –Behdele oğullarından biri olan- Hasan bin Yezid Sa’dî’den ve o da Ebû Saîd Hurdî’den Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet ediyor: “Ümmetimden bir adam çıkacak ve benim sünnetime göre hareket edecek. Allah onun için gökten yağmur yağdıracak ve toprak da bereketini çıkaracaktır. Zulüm ve haksızlıkla dolmuş olan dünya onun sayesinde adaletle dolacaktır. O, bu ümmet arasında yedi yıl kalacak ve Beytül-Makdis’e (Kudüs’e) inecektir.”

Tabarânî hadis hakkında şöyle diyor: Bu hadisi bir grup râvi Ebû Sıddîk'tan rivayet etti. Ancak o râvilerden hiç biri, Ebû Sıddîk ile Ebû Saîd Hudrî arasına Ebû'l-Vâsıl'dan başka kimseyi sokmamıştır. Ebû'l-Vâsıl ise bu hadisi Ebû Saîd'ten, Hasan bin Yezid kanalıyla rivayet etmiştir. İbn-i Ebû Hâtim, her ne kadar Hasan bin Yezid'in ismini zikrediyorsa da, onun hakkında, Ebû Saîd'ten yaptığı bu rivayetin senedinde onun ismine yer vermesinin dışında bir bilgi vermiyor. Zehebi "El-Mizân" isimli eserinde şöyle diyor: "Hasan bin Yezid, tanınmayan biridir." Ancak İbn-i Habbân onu güvenilir râviler arasında saymıştır.

Bu hadisi Ebû Sıddîk Nâcî'den rivayet eden Ebû'l-Vâsıl'a gelince, kütübü's-sitte müelliflerinden hiç biri ondan hadis rivayet etmemiştir. İbn-i Habbân ise onu ikinci tabakadaki güvenilir râviler arasında saymıştır. Onun hakkında şöyle diyor: O, Enes'ten hadis rivayet eder. Ondan da Şu'be ve İtâb bin Bîşr hadis rivayet eder.

İbn-i Mâce de bu konuda Abdullah bin Mesud'tan şu senetle bir hadis rivayet ediyor: İbn-i Mâce, Yezid bin Ebû Ziyâd'tan, o İbrahim'den, o Alkame'den ve o da Abdullah bin Mesud'tan. Abdullah bin Mesud şöyle diyor: Hz. Peygamber'in yanında bulunduğumuz bir sırada, Hâşim oğullarından bir grup genç çıkageldi. Hz. Peygamber onları görünce gözlerinden yaş boşandı ve rengi değişti. Dedim ki: (Ey Allah'ın Resulü!) Halen yüzünde hoşlanmadığımız bir hal görmeye devam ediyoruz: Bunun üzerine Hz. Peygamber dedi ki: "Allah, biz ehl-i beyt için âhireti dünyaya tercih etti. Benim ölümünden sonra ehl-i beytim belalarla karşılaşacak, yurtlarından kovulup sürülecektir. Tâ ki doğu tarafından siyah bayraklar taşıyan bin topluluk gelene kadar. Bu topluluk idareyi (halifeliği) isteyecekler, ancak bu kendilerine verilmeyecektir. Sonra savaşacaklar, galip gelecekler ve istedikleri kendilerine verilecektir. Ancak onlar bunu ehl-i beytimden birine verene kadar kabul etmeyeceklerdir. Ehl-i beytimden olan bu kişi, zulümle dolmuş olan dünyayı, adaletle dolduracaktır. Sizden kim bu döneme yetişirse, karlar üzerinde sürünerek de olsa onlara katılsın."

Muhaddisler (hadis alimleri) arasında bu hadis, "râyât (bayraklar) hadisi" olarak biliniyor. Şu'be, hadisin râvisi olan Yezid bin Ebû Ziyâd hakkında şöyle diyor: "O, hadisleri merfû¹²⁷ olarak rivayet ederdi." Yani merfû olarak bilinmeyen hadisleri merfû olarak rivayet ederdi. Muhammed bin Fadîl şöyle diyor: "O, şiiilerin önde gelen imamlarından biriydi." Ahmed bin Hanbel şöyle diyor: "O, hadis hafızı değildir." Bir keresinde de şöyle demiştir: "Hadisi bu şekilde (yani zayıf) değildir." Yahya bin Muîn şöyle diyor: "O, zayıf biridir." Acelî şöyle diyor: "O, hadisleri kabul edilebilecek biridir." Ebû Zûr'a şöyle diyor: "Zayıf biridir, hadisleri yazardı, rivayetleri delil olmaz."

Ebû Hâtim şöyle diyor: "Kuvvetli biri değildir." Cürcânî şöyle diyor: "Muhaddislerin onun hadislerini zayıf bulduklarını duydum." Ebû Davud şöyle diyor: "Onun hadislerini terk eden kimseyi bilmiyorum. Ancak bana, başkasından hadis almak, ondan hadis almaktan daha sevimli geliyor." İbn-i Adiy şöyle diyor: O, Kûfe halkı Şiiilerindendi. Zayıf

¹²⁷ **Merfû hadis**, bizzat Hz. Peygamber'e izafe olunan hadistir. Bu tür hadis "Hz. Peygamber'i duydum...", "Hz. Peygamber bize haber verdi...", "Hz. Peygamber dedi ki...", "Hz. Peygamber'i şöyle yaparken gördüm..." gibi ifadelerle rivayet edilen, bir sözü veya fiili bizzat Hz. Peygamber'e dayandıran rivayetlerdir. Merfû hadisin karşısında yer alan **mevkuû hadis**'te ise rivayet sahibeye dayanıp kalır ve Hz. Peygamber'e uzanmaz. "İbn-i Abbas veya her hangi bir sahabe, şöyle dedi, şöyle yaptı. ..." gibi.

olmasına rağmen hadisleri yazılırdı. Müslim, (aynı konuda) başkasından yaptığı rivayetlerin yanında, ondan da hadis rivayet ederdi. Genel olarak muhaddislerin çoğunluğu onun zayıf olduğu görüşündedir. Hadis imamları, açık bir şekilde “râyât hadisi” olarak bilinen bu hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir.

Vekî’ bin Cerrâh onun hakkında şöyle diyor: “O, hiçbir şey değildir.” Ahmed bin Hanbel de aynısını söylüyor. Ebû Kudâme şöyle diyor: “Ebû Usâme’nin, Yezid’in İbrahim’den rivayet ettiği “râyât hadisi” hakkında şöyle dediğini duydum: Şayet benim yanımda elli kere yemin etse bile onu doğrulamam. İbrahim’in, Alkame’nin ve Abdullah bin Mesud’un mezhebi bu mu?” Ukeyli bu hadisi zayıf hadisler arasında zikretmiştir. Zehebi de bu hadisin sahih olmadığını söylemiştir.

İbn-i Mâce’nin, bu konuda Hz. Ali’den rivayet ettiği bir başka hadisin senedi ve metni şöyledir: İbn-i Mâce, Yâsin Aceli’den, o İbrahim bin Muhammed bin Hanefiyye’den, o babasından (yani Muhammed bin Hanefiyye’den), o da dedesinden (yani Hz. Ali’den) Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Mehdî bizden, ehl-i beyttendir. Allah onunla bir gecede dünyayı ıslah eder.”

İbn-i Muin, Yâsin Aceli hakkında “problem yok” diyorsa da Buhari onun hakkında şöyle diyor: “Onda şüphe vardır.” Buhari’nin terminolojisinde bu söz, hakkında kullanıldığı kişinin, çok ciddi olarak zayıf olduğuna işaret eder. İbn-i Adiy “El-Kâmil”, Zehebî de “El-Mizân” isimli eserlerinde bu hadisi, Yâsin bin Aceli’nin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini belirtmek için zikrederler. Zehebî, onun bu hadisle tanındığını söylüyor.

Tabarâni’nin “Mu’cemu’l-Avsat” isimli eserinde Hz. Ali’den yaptığı bir diğer rivayet şöyledir: Hz. Ali, Hz. Peygambere dedi ki: “Ey Allah’ın Resulü! Mehdî bizden mi, yoksa başkalarından mı?” Hz. Peygamber dedi ki: “Bilakis bizden. Allah (bu işi) bizimle başlattığı gibi bizimle sona erdirecek. İnsanları şirkten bizimle kurtaracak ve kâllpleri de, apaçık bir düşmanlıktan sonra bizimle birleştirecek. Tıpkı daha önce şirkte dayalı düşmanlıktan parçalanmış kâllpleri bizimle birleştirdiği gibi.” Hz. Ali dedi ki: “İnsanlar o zaman Müslüman mı, yoksa kafir mi olacaklar?” Hz. Peygamber dedi ki: “Fitneye düşüp sapmış olanlar da olacak, kafir olanlar da.”

Bu hadisin rivayet zincirinde yer alan Abdullah bin Lehiâ, zayıflığıyla bilinen biridir. Yine senette yer alan Ömer bir Câbir Hadrami ise Abdullah’tan daha zayıftır. Ahmed bin Hanbel şöyle diyor: “Câbir’den kabullenilemeyecek şeyler nakledilmiştir. Bana onun yalan söyleyen biri olduğu ulaştı.” Nesâî şöyle diyor: “O, güvenilir biri değildir.” Yine şöyle diyor: “Abdullah bin Lehiâ, zayıf akıllı, bunak bir ihtiyardı. Hz. Ali’nin bulutların içinde olduğunu söylerdi. Bizimle birlikte otururken bir bulut görür ve şöyle derdi: Bu Ali, bulutların içinde geçiyor.”

Tabarâni’nin bu konuda Hz. Ali’den rivayet ettiği hadislerden biri de şudur: Hz. Peygamber dedi ki: “Âhir zamanda (dünyanın sonu yaklaştığında) fitneler (kargaşalıklar) olacaktır. Tıpkı altının madenin içine karışmış olduğu gibi, insanlar da o fitnelerin içine dalıp karışırlar. Siz Şam halkına sövmeyin, ancak onların şerhilerine sövün. Çünkü onların içinde Allah’ın sâlih kulları da vardır. (Fitneler o kadar yayılır ve öylesine bölünüp parçalanırlar ki) neredeyse gökten yağan şiddetli bir yağmur bile onların topluluklarını dağıtacak hale gelir. Hatta şayet tilkiler onlarla savaşacak olsa, tilkiler onları yener.

İşte o zaman ehl-i beytimden biri üç bayrakla ortaya çıkar. Onları (askerlerini) fazla tahmin edenler sayılarının on beş bin, az tahmin edenler ise on iki bin olduğunu söylerler. Onların parolaları “emit, emit (öldür, öldür)” demeleridir. Sonra yedi bayrak altında toplanmış ve her biri altında hükümdarlığı talep eden bir adamın bulunduğu toplulukla karşılaşırlar. Allah onların hepsini öldürür ve Müslümanların kâlpelerini yeniden birleştirir, onlara nimetlerini, yurtlarını ve bayraklarını iade eder.”

Bu hadisin rivayet zincirinde zayıflığıyla bilinen Abdullah bin Lehiâ vardır. Hâkim “Müstedrek” isimli eserinde bu hadisi Ebû Tufeyl, Muhammed bin Hanefiyye, Hz. Ali senediyle rivayet etmiştir. Bu senette Abdullah bin Lehiâ yer almıyor. Hâkim, Buhari ve Müslim tarafından rivayet edilmemiş olsa da bu senedin, onların şartlarına göre sahih olduğunu söylüyor. Hadisi Hz. Ali’den nakleden Muhammed bin Hanefiyye şöyle diyor: Hz. Ali’nin yanındaydık. Bir adam ona Mehdî’yi (Mehdî’nin ne zaman ortaya çıkacağını) sordu. Hz. Ali, (o zamanın çok uzak olduğu anlamında) “heyhât” dedi ve devam etti: Âhir zamanda, kişi “Allah Allah” dediği için öldürüldüğü zaman çıkacak. Allah onun etrafında küçük bulut parçaları gibi bir topluluk toplar ve onların kâlpelerini birbirine ısındırır. Kimseye karşı bir soğukluk ve yabancılık hissetmezler ve kendilerine katılan hiç kimseden dolayı da sevinmezler. Sayıları –öncekilerin (hayır ve mükâfatta) kendilerini geçmediği ve sonrakilerin de kendilerine yetişmediği- Bedir savaşına katılan Müslümanların sayıları¹²⁸ ile Tâlût’un nehri geçen askerlerinin sayısı kadardır.¹²⁹ Ebû Tufeyl dedi ki: Muhammed bin Hanefiyye bana, onun (Mehdî’nin) çıkışını bilmek istiyor musun? diye sordu. Evet, dedim. Dedi ki: O, işte bu iki Ahşabeyn’in (Mekke’de bulunan iki dağ) arasından çıkacak. Dedim ki: Vallahi, ölene kadar buradan (Mekke’den) ayrılmayacağım. Nihayet Ebû Tufeyl Mekke’de öldü. Hâkim diyor ki: Bu hadis Buhari ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir.

Ancak bu hadis sadece Müslim’in şartlarına göre sahihtir. Çünkü hadisin senedinde Ammâr Dühni ile Yunus bin Ebû İshak vardır ki, Buhari bunlardan hadis rivayet etmemiştir. Yine Buhari senette yer alan Amr bin Muhammed Ankazî’den, sadece rivayet etmiş olduğu başka hadislerle delil olarak hadis rivayet etmiştir. Bunların yanında Ammâr Dühni’nin şii taraftarı olması da ayrı bir husustur. Her ne kadar Ahmed bin Hanbel, İbn-i Muîn, Ebû Hâtim, Nesâî ve diğerleri onun güvenilir olduğunu söylemişlerse de, Ali bin Medenî, Süfyan’dan naklen Bişr bin Mervan’ın, onun güvenilirliğinin ortadan kalktığını söylediğini aktarmıştır. Hangi nedenle güvenilirliğinin ortadan kalktığı sorulduğunda, “şii taraftarlığı yapması nedeniyle” cevabını vermiştir.

¹²⁸ Bedir savaşında müslümanlar üç yüz on üç (313) kişiydi.

¹²⁹ Tâlût, İsrail oğullarının hükümdarlarından biridir. Mısır ile Filistin arasında yaşayan Amâlika kavmi, İsrail oğullarına saldırmış ve onları perişan ederek yurtlarından çıkarmıştı. Amâlikaların başında zalım bir hükümdar olan Câlut vardı. İsrail oğulları devrin peygamberine, emri altında savaşmak için kendilerine bir hükümdar seçmesini istediler. Peygamberleri halktan biri olan Tâlûtü hükümdar seçti. Ancak İsrail oğulları bunu kabullenmek istemediler (Bakara Sûresi 246-248). Sonuçta Tâlût hükümdarlığı ele aldı ve Câlut’a karşı savaşa çıktığında, bir imtihan olarak askerlerine geçecekleri nehirден su içmelerini emretti. Ancak az bir kısmı istisna su içtiler. Bu husus Kur’an’da şöyle anlatılır: “Tâlût (cihad için) askerleriyle ayrılınca (askerlerine) dedi ki: ‘Şüphesiz Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Kim ondan kana kana içerse benden değildir. Kim ondan tatmazsa bendendir; sadece eliyle bir avuç alanlar istisna.’ Onlardan pek azı dışında nehirден (bol bol) içtiler. Nihayet o ve (sudan içmeyen veya bir avuç için) beraberindeki inanlar nehri geçti. (Kana kana içenler ise nehri geçemeyip şöyle) dediler: ‘Bugün bizim Câlut ve askerlerine karşı gücümüz yok.’ Allah’a kavuşacaklarını kesin bilenler ise: ‘Nice az bir topluluk, Allah’ın izniyle çok olan bir topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir’ dediler.” (Bakara Sûresi: 249). “Allah’ın izniyle onları yendiler. Davud, Câlut’u öldürdü. Allah ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi. Dilediği ilimlerden ona öğretti...” (Bakara Sûresi: 251).

İbn-i Mâce'nin bu konuda rivayet ettiği bir diğer hadis Enes bin Malik'ten geliyor. Hadisin senedi ve metni şöyledir: İbn-i Mâce, Sa'd bin Abdulhamid bin Cafer'den, o Ali bin Ziyâd Yemâmî'den, o İkrime bin Ammâr'dan, o İshak bin Abdullah'tan ve o da Enes bin Malik'ten. Enes dedi ki: Hz. Peygamberin şöyle dediğini duydum: "Biz Abdulnuttalib'in çocukları, cennet halkının efendileriyiz. Ben, Hamza, Ali, Cafer, Hasan, Hüseyin ve Mehdi."

Müslim her ne kadar senette yer alan İkrime bin Ammâr'dan hadis rivayet etmişse de, bu hadisleri başlı başına bir delil ve dayanak olarak değil, aynı konuda başkalarından rivayet ettiği hadislerle ek olarak rivayet etmiştir. Yine muhaddislerden bazıları İkrime'nin zayıf, bazıları da güvenilir olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim Râzî şöyle diyor: "İkrime müdellistir, onun için rivayet ettiği hadisleri, bizzat rivayet ettiği kişiden duymuş olduğunu açıkça söylemezse, rivayetleri kabul edilmez."

Zehebî, senette yer alan Ali bin Ziyâd hakkında "El-Mîzân" isimli eserinde şöyle diyor: "Onun kim olduğunu bilmiyoruz." Yakub bin Ebû Şeybe onun için "güvenilir" demişse de, onun hakkında en doğru sözü Abdullah bin Ziyâd ve Sa'd bin Abdulhamid söylemiştir. Yahya bin Muîn onun hakkında "bir sakınca yok" demiştir. Sevrî ise onun hakkında olumsuz konuşmuştur. Sevrî'nin onun hakkında olumsuz konuşmasının sebebini şuna bağlıyorlar: Sevrî onun bir çok meselede fetva verdiğini, ancak bu fetvaların hatalı olduğunu görmüştür. İbn-i Habban şöyle diyor: "Hataları çok fahiştir, onun için rivayetleri delil olmaz."

Ahmed bin Hanbel (senetteki bir diğer râvi olan Sa'd bin Abdulhamid hakkında) şöyle diyor: "Sa'd bin Abdulhamid, İmam Malik'in kitaplarını, ondan dinlediğini iddia ediyor. İnsanlar ise bunu reddediyorlar. Sa'd Bağdat'ta bulunduğu ve hacca da gitmediğini göre, bunları ondan nasıl dinlemiş olabilir?" Zehebî ise, hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin ona bir zarar vermeyeceğini söylüyor.

Hâkim "Müstedrek"inde, Mücahid'in Abdullah bin Abbas'tan mevkuf olarak (senedi Hz. Peygambere uzanmayıp, Abdullah bin Abbas'ta kalacak şekilde) rivayet ettiği şu hadisi nakleder: Mücahid dedi ki: Abdullah bin Abbas bana şöyle dedi: Eğer senin ehl-i beyt'ten biri gibi olduğunu iştmemiş olsaydım, bu hadisi sana rivayet etmezdim. Dedim ki: Onu gizli tutacağım, hoşlanmadığın kimselere zikretmeyeceğim. Bunun üzerine dedi ki: "Bizden, ehl-i beyt'ten dört kişi vardır: Seffâh bizdendir, Münzir bizdendir, Mansur bizdendir ve Mehdi bizdendir." Dedim ki: Bu dört kişinin kim olduğunu bana açıkla. Dedi ki: "Seffâh'a gelince, her halde o yardımcılarını öldürüp, düşmanlarını affedecek. Münzir'e gelince, -şöyle dediğini sanıyorum- o, çok büyük bağışlarda bulunur, ancak o bunları çok görmez, kendisi için az bir miktarla yetinir. Mansur'a gelince, o Hz. Peygamberin, düşmanların kâlplerine korku saldığı mesafenin yarısından düşmanların kâlplerine korku salmak suretiyle zafer kazanır. Hz. Peygamber, düşmanlarının kalbine iki aylık mesafeden korku salıyordu, o ise bir aylık mesafeden korku salar. Mehdi'ye gelince, işte zulümle dolmuş olan yeryüzünü adaletle dolduracak olan odur. Onun zamanında (yırtıcı olmayan) hayvanlar, yırtıcı hayvanların tehlikesinden emin olurlar. Yeryüzü de, içinde sakladıklarını çıkarır." Dedim ki: Yeryüzünün içinde sakladıkları nedir? Dedi ki: "Sütunlar gibi olan altın ve gümüşdür."

Bu hadis hakkında Hâkim şöyle diyor: Buhari ve Müslim rivayet etmemiş olsalar da bu hadisin senedi sahihtir. Hadisi, İsmail bin İbrahim bin Muhâcir, babasından (yani İbrahim bin Muhâcir'den) rivayet etmiştir. İsmail zayıf biridir. Babası İbrahim'e gelince, her ne kadar Müslim ondan hadis rivayet etmişse de, çoğunluk onun zayıf olduğu görülmüştür.

İbn-i Mâce, Sevbân'dan şu hadisi rivayet ediyor: Hz. Peygamber dedi ki: "Hazine-lerinizin olduğu yerde, hepsi de halife oğlu olan üç kişi savaşır. Ancak hiç biri halife olamaz. Sonra doğu tarafından siyah bayraklılar gelir ve onları, hiçbir kavmin öldürmediği şekilde öldürürler." Sonra bir şeyler söyledi, ancak onları ezberleyemedim. Şu şekilde devam etti: "Onu görürseniz, kar üzerinde sürünerek de olsa, ona biat edin. Çünkü o, Allah'ın halifesi Mehdi'dir."

Bu hadisin râvileri, Buhari ve Müslim'in hadis rivayet ettiği râvilerdir. Ancak râvilerden biri Ebû Kılâbe Cermi'dir. Zehebi ve diğer bazıları onun tedlis yaptığı söylüyor. Yine râvilerden bir diğeri olan Süfyân Sevri de tedlis yapmasıyla meşhurdur. Her ikisi de, hadisi, rivayet ettikleri kişiden bizzat duyduklarını açıkça ortaya koyan ifadelerle nakletmeyip, "falancıdan rivayet edildi" üslubuyla nakletmişlerdir. Onun için bu hadis kabul edilmez. Bir diğer râvi olan Abdurrezzak bin Hemmâm ise şiiiliğiyle tanınmış biri olup, hayatının son dönemlerinde gözlerini kaybetmiş ve rivayetleri karıştırmıştır. İbn-i Adiy onun hakkında şöyle diyor: (Ehl-i beytin) faziletleriyle ilgili kimsenin kabul etmediği hadisler rivayet etmiş ve insanlar bunu, onun şiiiliğine bağlamışlardır.

İbn-i Mâce'nin bu konuda rivayet ettiği bir diğer hadisin senedi ve metni şöyledir: İbn-i Mâce, Abdullah bin Lehîa'dan, o Ebû Zür'a'dan, o Ömer bin Câbir Hadramî'den, o da Abdullah bin Hâris bin Cüz'den Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etti: "Doğu tarafından bir grup insan çıkar ve Mehdi'nin yolunu açarlar." Yani onun idareyi ele almasının yolunu açarlar. Tabarânî bu hadisi sadece Abdullah bin Lehîa'nın rivayet ettiğini söylüyor. Daha önce Tabarânî'nin "Mu'cemu'l-Avsat'ta Hz. Ali'den rivayet ettiği hadisten bahsederken söylediğimiz gibi Abdullah bin Lehîa zayıf biridir. Onun, kendisinden hadis aldığı üstadı Ömer bin Câbir ise ondan da zayıftır.

Bezzâr "Müsned"inde, Tabarânî de "Mu'cemu'l-Avsat"ında Ebû Hüreyre'den şu hadisi naklederler (Tabarânî'nin metniyle): Hz. Peygamber dedi ki: "Ümmetimde Mehdi çıkacaktır. (Yeryüzünde) kalışı kısa olursa yedi, aksi takdirde sekiz veya dokuz yıl olacaktır. Onun zamanında ümmetim, daha önce bir benzerinin görülmediği şekilde nime ve bolluğa kavuşacaktır. Gökyüzü onların üzerine (bereketli ve bol) yağmurları gönderir. Toprak da hiçbir şeyi saklamadan bitkileri yeşertir. Mallar yığın yığın birikir. Biri ayağa kalkıp der ki: Ey Mehdi! Bana bağışta bulun. Mehdi de: Al, der."

Tabarânî ve Bezzâr, bu hadisin sadece Muhammed bin Mervân Acelî tarafından rivayet edildiğini söylemiştir. Bezzâr buna ek olarak şöyle demiştir: Bu hadisin rivayetinde ona eşlik eden birinin olduğunu bilmiyoruz. Ebû Davud onun güvenilir olduğunu söylemiş, İbn-i Habbân onu güvenilir râviler arasında saymış ve Yahya bin Muîn de onun hakkında bir keresinde "sâlih biri", bir başka seferinde de "(rivayetlerini kabul etmekte) sakınca yok" demişse de, hadis alimleri onun hakkında farklı görüşler sahip olmuşlardır. Ebû Zür'a şöyle demiştir: "O, benim için böyle değildir (yani hadisleri kabul edilecek biri değildir). Abdullah bin Ahmed bin Hanbel şöyle diyor: Muhammed bin Mervân Ace-

lî, benim de bulunduğum bir mecliste hadis rivayet ediyordu ve biz o hadisleri yazmıyorduk. Ben kasıtlı olarak yazmadım. Baz arkadaşlarımız ise rivayet ettiği yazdılar.” Abdullah bu sözleriyle sanki onun zayıf olduğunu söylüyor gibidir.

Ebû Ya’lâ Musulî “Müsned”inde, Ebû Hüreyre’den şu hadisi rivayet ediyor: Ebû Hüreyre dedi ki: “Dostum Ebû’l-Kâsım (yani Hz. Peygamber) bana dedi ki: Ehl-i beytimden biri çıkıp, insanları hak döndürmedikçe kıyamet kopmaz. Dedim ki: Ne kadar hüküm sürecek? Dedi ki: Beş ve iki. Dedim ki: Beş ve iki nedir? Dedi ki: Bilmiyorum.”

Bu hadisin râvileri arasında Beşir bin Nüheyk vardır. Ebû Hâtım onun hakkında şöyle demiştir: Onun rivayetleri delil olmaz. Ancak Buhari ve Müslim, Beşir bin Nüheyk’in rivayetlerini delil olarak almışlar ve başkaları da onun güvenilir olduğunu söylemiştir. Onun için Ebû Hâtım’in bu sözünün bir kıymeti ve geçerliliği yoktur. Ancak bu hadisin râvilerinden bir diğeri Recâ bin Ebû Recâ Yeşkuri’dir ve hadis alimlerinin onun hakkındaki görüşleri farklıdır. Ebû Zür’a onun güvenilir, Yahya bin Muîn ise zayıf olduğunu söylemiştir. Ebû Davud onun bir keresinde zayıf, bir başka sefer ise sâlih biri olduğunu söylemiştir. Buhari “Sahih”inde, Recâ bin Ebû Recâ’dan ta’lik¹³⁰ yoluyla tek bir hadis rivayet etmiştir.

Ebû Bekir Bezzâr “Müsned”inde, Tabarânî de “Mu’cemu’l-Kebîr” ve “Mu’cemu’s-Sağîr”inde Kurre bin İyâs’tan Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet ediyorlar: “Yeryüzü zulüm ve haksızlıkla dolacaktır. Zulüm ve haksızlıkla dolduğu zaman, Allah ümmetinden ismi benim ismim, babasının ismi de babamın isminde olan birini gönderecek ve bu kişi zulüm ve haksızlıkla dolmuş olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Gökyüzü yağmurunu, toprak da nebatını kismayacaktır. O sizin aranızda yedi, sekiz veya dokuz (yıl) kalacaktır.”

Bu hadisi Davud bin Mücebbir bin Kahzam, babasından (yani Mücebbir bin Kahzam’dan) rivayet ediyor. Her ikisi de ciddi olarak zayıftır.

Tabarânî “Mu’cemu’l-Avsat”ta Abdullah bin Ömer’den şu hadisi rivayet ediyor: Abdullah bin Ömer dedi ki: Hz. Peygamber muhâcîr ve ensardan bir grup sahabeyle birlikteydi. Solunda Ali bin Ebû Talip, sağında da Abbas vardı. Sonra Abbas ve ensardan bir adam atıştılar. Adam Abbas’a ağır sözler söyledi. Hz. Peygamber Abbas’ın ve Ali’nin elinden tutarak şöyle dedi: “Bunun neslinden bir genç çıkacak ve yeryüzünü zulüm ve haksızlıkla dolduracak. Bunun neslinden de bir genç çıkacak ve yeryüzünü adaletle dolduracak. Bu durumu gördüğünüzde Temîm kabilesinden olan gence tâbi olun. O genç doğu tarafından gelecek ve Mehdi’nin bayrağını taşıyacaktır.”

Bu hadisin râvileri arasında olan Abdullah bin Ömer Amrî ve Abdullah bin Lehîa, zayıf kişilerdir.

Tabarânî, “Mu’cemu’l-Avsat”ında, Talha bin Ubeydullah’tan şu hadisi rivayet ediyor: Hz. Peygamber dedi ki: “Öyle bir fitne çıkacak ki, bir tarafta yatışsa diğer taraftan patlak verecek. Bu durum gökten birinin nidâ edip, emiriniz falancadır, diyene kadar devam eder.”

¹³⁰ Ta’lik, senedin (râvi zincirinin) en alt tarafından bir veya daha fazla râvinin ismini zikretmeden, daha yukardaki râvinin ismini zikrederek hadis nakletmektir. Bu şekilde rivayet edilen hadise “muallak hadis” denir.

Bu hadisin râvilerinden olan Müsennâ bin Sabbâh ciddi olarak zayıf biridir. Diğer taraftan hadiste Mehdî ismi açık bir şekilde zikredilmiyor.

* * *

Âhir zamanda çıkacak olan Mehdî hakkında hadis imamları tarafından rivayet edilen hadislerin tamamı bunlar. Görüldüğü gibi az bir kısmı, hatta çok çok az bir kısmı dışında, eleştirilerden nasibini almayan yok. Belki de Mehdî'nin geleceğini inkar edenlerin sarıldıkları şey, Muhammed bin Halid Cündî'nin, Ubân bin bin Sâlih bin Ebû İyâş'tan, onun Hasan Basrî'den, onun Enes bin Malik'ten ve onun da Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu hadistir: "Meryem oğlu İsa dışında Mehdî yoktur."

Yahya bin Muîn, hadisin râvilerinden olan Muhammed bin Halid hakkında şöyle diyor: O, güvenilir biridir. Beyhakî şöyle diyor: Bu hadisi sadece Muhammed bin Halid rivayet etmiştir. Hâkim şöyle diyor: O tanınmayan biridir. Diğer taraftan o, hadisi farklı senetlerle rivayet ediyor. Bazen yukarıdaki senetle (râvi zinciriyle) rivayet edip, bunu Muhammed bin İdris Şafî'ye (İmam Şafî'ye) nispet ediyor. Bazen de Muhammed bin Halid, Ubân bin Sâlih, Hasan Basrî zinciriyle Hz. Peygamberden mürsel olarak (yani sahabeyi atlayarak) rivayet ediyor. Beyhakî şöyle diyor: Bu hadise bakıldığında onu, Muhammed bin Halid –ki o, tanınmayan meçhul biridir- Ubân bin Sâlih'ten –ki o metruk yani rivayetleri alınmayan biridir-, o Hasan Basrî'den, o da Hz. Peygamberden –sahabe atlandığı için munkati (kesik) bir zincirle- rivayet etmiştir. Bütün bunlar hadisi zayıf kılıyor.

Bazıları da "İsa'dan başka mehdî¹³¹ yoktur" sözünü, "İsa'dan başka beşikte konuşan yoktur" şeklinde yorumlayarak, bu hadisin, Mehdî'nin gelmeyeceğine delil gösterilmesini reddetmek veya Mehdî hakkındaki diğer hadislerle arasını bulmak istiyorlar. Ancak bu yorum, Cüreyc hakkındaki hadis¹³² ile geçersiz kalıyor.

* * *

Mutasavvıflara (sûfilere) gelince, ilk dönem mutasavvıfları bu konuyla hiç meşgul olmamışlardır. Onların konuştukları hususlar ibadetleri yerine getirmek için gayret etmek ve bunun sonucunda ortaya çıkan vecd (kendinden geçme) gibi hallerdir. Şia'nın İmamiye ve Râfîzî kollarının konuştugu şeyler de daha çok Hz. Ali, onun imamlığı (halifeliği), imamlığa bizzat Hz. Peygamber tarafından vasiyet edildiği gibi hususlar ile kendilerini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den uzak görmeleridir. Sonra şiiler arasında imamların masumlugu (günahlardan ve hatalardan korunmuş oldukları) meselesi çıktı ve bu konuda çok sayıda eser telif etmeye başladılar.

Sonra şiilerin İsmailiyye kolu ortaya çıktı ve imamların -bir çeşit hulûl yoluyla

¹³¹ Mehd, beşik demektir. Bu yoruma göre Mehdî de beşiğe nispet edilmiş kişi (beşikli, beşiğe ait olan) gibi bir anlama bürünüyor.

¹³² Bu hadis Buhari ve Müslim'de yer alıyor. Hz. Peygamber bu hadiste, üç kişinin dışında hiç kimsenin beşikte iken konuşmadığını haber veriyor. Bu üç kişi ise, Hz. İsa, Cüreyc'e nispet edilen çocuk ve annesi ile konuşan bir başka çocuktur. Cüreyc'le ilgili kıssa özetle şöyledir: Cüreyc kendisini Allah'a ibadete vermiş sâlih bir kimsedir. Güzelliğiyle meşhur bir fahişe, insanlara Cüreyc'i baştan çıkarabileceğini söyler. Bu amaçla Cüreyc'e sataşır ancak yüz bulamaz. O da Cüreyc'in manastırının dibini mekan tutmuş bir çobanla zina eder ve hamile kalır. Çocuğu doğurduğunda insanlara gider ve çocuğun Cüreyc'ten olduğunu söyler. İnsanlar Cüreyc'in yanına gelirler, manastırını yıkarlar ve Cüreyc'i dövmeye başlarlar. Cüreyc insanlara böyle yapmalarının sebebini sorduğunda, kendisinden olan çocuk yüzünden olduğunu söylerler. Cüreyc çocuğu kucağına alır ve çocuğa baban kim? diye sorar. Çocuk da çobanın ismini söyler.

(Allah'ın imamlarda tecessüm etmesi yoluyla)- ilâh olduklarını iddia etti. Onlardan bazıları ölen imamın ruhunun tenâsuh (reenkarnasyon) yoluyla yeni imama geçtiğini ve böylece ölen imamın geri döndüğünü iddia ederken, bazıları da kesin olarak ölmüş imamın geri döneceğini beklemeye başladı. Bir başka grup ise Mehdi konusunda aktarmış olduğumuz hadislerle ve başka hadislerle dayanarak, halifelğin yeniden ehl-i beyte döneceğini bekliyor.

Sonraki sûfiler ise, “keşf”ten, yani duyu organlarıyla algılanan şeylerin ötesindeki şeylerin algılanmasından (sezgi ve ilhamdan) bahsetmeye başladılar. Sûfilerden çoğu “hulûl” (Allah'ın yaratılmışlarda tecessüm ettiği) ve “vahdet-i vücud” (varlığın birliği, bütün kainatın bizzat Allah'ın tecellisi olduğu) görüşünü kabul ettiler. Böylece onlar, Allah'ın imamlara hulul etmesini ve neticede imamların ilâh olduklarını söyleyen İmamiyenin ve Rafizilerin görüşlerine ortak oldular.

Aynı şekilde “abdâl”¹³³ ve “kutub”¹³⁴ inancına da sahip oldular. Bu görüşleriyle, Rafizilerin imamlar hakkındaki anlayışlarına benzemiş oldular. Sonuçta şiilerin söylediklerini ve inançlarını kabullenmiş oldular. Hatta tarikatlarının esasları olan “hırka giyme”yi, Hz. Ali'nin, Hasan Basri'ye hırka giydirip, tarikattan (dosdoğru yoldan, hidayet yolundan) ayrılmaması için ondan söz almış olduğu rivayetine dayandırıyorlar. Sonra bu gelenek onların şeyhlerinden biri olan Cüneyd Bağdadi ile devam etmiştir. Ancak Hz. Ali'nin böyle yaptığına ilişkin hiçbir sahih rivayet yoktur. Sonra tarikat (dosdoğru yol üzere devam etmek) Hz. Ali'ye özgü bir şey değildi. Bütün sahabeler, hidayet yollarının en güzel örnekleriydiler. Diğer sahabeleri bir kenara bırakıp bunu sadece Hz. Ali'ye özgü kılmakta, çok kuvvetli bir şiilik etkisinin olduğunu gösteriyor. Evet, bu etki hem bu durumdan, hem de yukarıda işaret etmiş olduğumuz gibi sûfilerin, şiilerin yoluna ve anlayışlarına dalmış olduklarından anlaşılıyor.

İsmâîliler ve sonraki mutasavvıflar, “kutub” meselelerine daldıkları gibi, beklenen Mehdi hakkında da kitaplar dolusu şeyler yazmışlardır. Bunların birbirlerinin görüşlerine meylettikleri ve birbirinin söylediklerini tekrar ettikleri anlaşılıyor. Her iki grubun söyledikleri de bir temelden yoksun gibi görünüyor. Sanki bazıları müneccimlerin, büyük savaşlara ve olaylara ilişkin, “kırânâtlara” (belli yıldızların burçlarda birbirine yaklaşmasına) bakarak söyledikleri kehanetleri esas alıyorlar. Bundan sonraki fasılda bu konuya değineceğiz.

Sonraki mutasavvıflardan Mehdi hakkında en fazla konuşmuş olanlar, “Ankâ Muğrib” isimli kitabında İbn-i Arabî Hâtemî, “Hal'u Na'leyn” isimli kitabında İbn-i Kısısî, Abdulhak bin Seb'in, “Hal'u Na'leyn”e yazdığı şerhte Abdulhak'ın öğrencisi İbn-i Ebû Vâtîl'dir. Bunların Mehdi hakkında söylediklerinin çoğu bilmece gibi kapalı şeyler veya misaller olup, çok az yerde açıkça onun adını zikrederler. Veya onların bu kapalı sözlerini tefsir edip açıklayanlar, bu sözleriyle kastettikleri kişiyi Mehdi olduğu söylerler.

Özet olarak onların Mehdi hakkında görüşleri, İbn-i Ebû Vâtîl'in zikretmiş olduğu şu hususlardır: Dalâlet ve sapıklıktan sonra peygamberlik ile hak ve hidayet yolu aydınlatılmış ve hakim kılınmıştır. Peygamberliği halifelik takip edecektir. Halifelikten son-

¹³³ Tasavvufîta “abdâl” gizli güçlere ve sırlara sahip olduklarına inanılan (ermiş) kimseler için kullanılır.

¹³⁴ Tasavvufîta “kutub” evrenin manevî yönetiminden sorumlu olan veliler hükümetinin başkanı denir.

ra ise hükümdarlık gelecek ve yeniden zorbalığa, büyüklük taslamaya ve dalâlet dönelecektir.

Diyorlar ki: Allah'ın kanunu (sünnetullah) gereği, her şeyin aslına dönmesi esas olduğuna göre, peygamberlik işinin ve hakkın, velayet ile yeniden diriltilmesi, sonra bunu halifelğin takip etmesi, ondan sonra hükümdarlık ve zorbalığın gelmesi, sonra da küfrün geri dönmesi kaçınılmazdır. Bu sözleriyle önce peygamberliğin, ondan sonra halifelğin ve ondan sonra da hükümdarlığın geldiğine işaret ediyorlar. Bütün bunlar üç kademededen oluşuyor. Aynı şey Mehdi'ye ait olan velayetlik için de geçerlidir. Velayetlikten sonra "decl" –Mehdi'den hemen sonra Deccâl'in çıkacağından kinaye olarak- dönemi, ondan sonra da küfür dönemi gelecektir. Bu aşamaları –ilk seferdekine nispet ederek- üç kademe olarak ele alıyolar.

Diyorlar ki: Halifelğin Kureyş'e ait olması, -bu konuda bilgi sahibi olmayanların bu gerçeği inkar etmelerinin, ona hiçbir zarar vermeyeceği ölçüde- icma ile sabit olmuş şer'i bir hüküm olduğuna göre, imamlığın, Kureyş içinden Hz. Peygambere daha yakın olanlara ait olacağı da zorunlu bir gerçektir. Bu yakınlık "Abdumuttalib oğullarından" olmak gibi ya zâhiri olur, ya da gerçek anlamda Hz. Peygamberin "kendisinden olmak" gibi bâtinî olur. "Kendisinden olan" kişi, o hazır olduğunda, hazır olmadığı zamandan farklı davranmayandır.

İbn-i Arabî Hâtemî, "Ankâ Muğrib" isimli eserinde, -Buhari'de "hâtemu'n-nebiyyîn" (peygamberlerin sonuncusu) babında yer alan şu hadisten kinaye olarak- Mehdi'yi "hâtemu'l-evliyâ" (evlîaların sonuncusu) olarak isimlendiriyor: Hz. Peygamber dedi ki: "Benimle diğer peygamberlerin misali şu adamın misali gibidir: Adam bir ev yapıp evi tamamlar. Ancak bir kerpiç yeri boş kalmıştır. İşte ben o boşluğu dolduracak olan kerpicim."¹³⁵ Hâtemu'n-nebiyyîn olmayı, binayı tamamlayan kerpiç ile tefsir ederler. Bunun anlamı, Hz. Peygamberin, peygamberliğinin tam ve mükemmel olmasıdır. Velayeti de, derecelerinin farklılığı açısından peygamberliğe benzetiyorlar ve tıpkı peygamberlikte en üst derecenin, kendisiyle peygamberlik son bulup tamama eren hâtemu'n-nebiyyîn'e (Hz. Peygambere) ait olması gibi, velayette de en üst derecenin, kendisiyle velayet son bulup tamama eren hâtemu'l-evliyâ'ya (Mehdi'ye) ait olduğunu söylüyorlar. Hz. Peygamber bu nihâi ve mükemmel dereceyi, hadiste geçen kerpiç ile örneklendirmiştir. Bu örnek hem peygamberlik hem de velayet için geçerlidir. Örnekte kerpiç tektir. Ancak tıpkı altın ve gümüşün dereceleri farklı olduğu gibi peygamberlik ve velayet (velîlik) dereceleri de farklıdır ve bu yüzden peygamberlik için altın, velîlik için gümüş kerpiçten söz edilir. Altın kerpici Hz. Peygamberden, gümüş kerpici de çıkacağı beklenen Mehdi'den kinaye olarak kullanılır. Biri hâtemu'n-nebiyyîn, diğeri de hâtemu'l-evliyâ'dır.

İbn-i Ebû Vâtil, İbn-i Arabî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Ehl-i beytten, Hz. Fatıma'nın soyundan gelecek olan bu imâmın (Mehdi'nin), ortaya çıkışı hicri "ha, fe, cim" (h-f-c)'den sonra olacaktır. Bu üç harf ile, bu harflerin cümme¹³⁶ rakamlarını kastediyor. Buna göre "h" 600, "f" –k'nın kardeşi olarak- 80, "c" de 3 anlamına geliyor. Bu rakamlar ise yedinci yüzyılın sonları olan 683 senesini gösteriyor. Bu tarih geçtiği halde Mehdi ortaya çıkmayınca, onların izinden giden bazı kimseler, bu harflerin (tarihin)

¹³⁵ Buhari, Menâkıb 18 (3534), Müslim, Fadâil, 21 (2287).

¹³⁶ Cümme veya cümme hesabı, harflere rakamlar verilmek suretiyle yapılan hesaptır.

onun doğumunu gösterdiğini söyleyip, Mehdi'nin ortaya çıkışını, onun doğumu olarak yorumlamışlardır. Mağrib (batı) tarafından doğan bir imam olarak ortaya çıkışının ise hicri 710 yılından sonra olacağını söylemişlerdir.

İbn-i Ebû Vâtil şöyle diyor: “Eğer İbn-i Arabî'nin iddia ettiği gibi Mehdi 683 senesinde doğacaksa, (imam olarak) ortaya çıktığı zaman yirmi altı yaşında olacaktır.” Yine şöyle diyor: “Muhammedî güne göre Deccâl'in 743 senesinde ortaya çıkacağını iddia etmişlerdir. Onlara göre Muhammedî gün, Hz. Peygamberin vefatından itibaren bin yılın tamamlanmasına kadar geçecek zamandır.”

İbn-i Ebû Vâtil “Hal'u Na'leyn” kitabına yazdığı şerhte şöyle diyor: Kendisinden Muhammed Mehdi ve hâtemü'l-evliyâ olarak bahsedilen ve Allah'ın emirini yerine getirecek olan “beklenen velî” bir peygamber değil, sadece, ruhu ve habibi tarafından gönderilmiş bir velidir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Kavmi içinde alim, tıpkı ümmeti içindeki peygamber gibidir.” Yine şöyle buyuruyor: “Benim ümmetimin alimleri, İsrail oğullarının peygamberleri gibidir.” Muhammedî günün başlangıcından, bu günün ortası olan beşyüzüncü yılın başlarına kadar, Mehdi'nin çıkacağı ile ilgili müjdelerin arkası kesilmemiş, zamanın geçmesiyle müjdeler daha da yoğunlaşmış ve heyecanlı bir şekilde ortaya çıkış zamanının yaklaştığı dile getirilmiştir.

İbn-i Ebû Vâtil'in naklettiğine göre Kindî şöyle diyor: “İnsanlara öğle namazını kıldırarak, İslâm'ı tecdid edecek (yani bidat ve hurafelerden arındırarak), yeryüzünü adaletle dolduracak, Endülüsü fethedip, oradan Roma'ya geçerek orayı da fethedecek, sonra doğuya yürüyüp Kostantiniyye'yi (İstanbul'u) fethedecek olan bu velidir. Bütün dünyaya hükmedecektir. Onun zamanında Müslümanlar güçlenecek, İslâm yükselecektir. Öğlen ve ikinci namazları arasında bir namaz vakti vardır. (O bu vakitte namaz kılacaktır.)” Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Bu iki namaz arasında bir vakit vardır.”

Yine Kindî şöyle diyor: “Harekesiz olan Arapça harflerin, yani Kur'an sûrelerinin başındaki (elif, lâm gibi) harflerin (ebced hesabıyla) toplamı 743'tür. Bu ise Deccâle işareti eder. Sonra ikinci namazı vakti Hz. İsa iner ve dünyayı ıslah eder. Öyle ki bir koyun, kurtla beraber yürür. Müslüman olmalarından sonra acemlerin hükümdarlığı Hz. İsa ile birlikte 160 sene devam eder. Harekeli harfler olarak “kaf, ye, nun” (k-y-n) harflerinin ebced sayısı, bu devletin ancak 40 yılının adil olacağına işaret ediyor.”

İbn-i Ebû Vâtil şöyle diyor: Hz. Peygamberin “İsa'dan başka Mehdi yoktur” sözü, hidayeti, onun veliliğine eşit olan bir mehdi (hidayet yolunu gösterici) yoktur anlamındadır. Yine bu söz, beşikte İsa'dan başka konuşan yoktur şeklinde de yorumlanmıştır ki, Cüreyc hakkındaki ve diğer hadisler bu yorumu geçersiz kılıyor. Sahihbir hadiste Hz. Peygamber şöyle diyor: “Bu iş (İslâm) kıyamete kadar veya on iki halifenin hüküm sürmesine kadar devam eder.” Yani Kureyş'ten olan halifeleri kastediyor. Eldeki veriler onlardan bazılarının İslâmiyetin başlangıcında hüküm sürdüğünü gösteriyor, bazıları da sonlarında hüküm sürecektir.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Benden sonra halifelik otuz veya otuz bir veya otuz altı yıl sürecektir.” Bu süre Hz. Hasan'ın halifeliği dönemi ile Muaviye'nin halifeliğinin ilk dönemlerinde sona eriyor. Dolayısıyla Muaviye'nin idareyi ele aldığı ilk dönem de halifeliktir ve böylece o ilk altı halifenin arasında yer alıyor. Bu halifelerin yedincisi ise

Ömer bin Abdulaziz'dir. Geriye kalan beş halife ise, ehl-i beytten, Hz. Ali'nin soyundan olacaktır. Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye hitaben söylediği şu söz bunu destekliyor: "Şüphesiz sen onun (yani ümmetin) her iki tarafına da sahipsin." Yani ümmetin başlangıcında sen halife oldun, sonunda da senin soyundan gelenler olacaktır. Belki ölmüş olan halifenin geriye döneceğini söyleyenler bu hadise dayanıyordur. Ancak onlara göre bu konuda dayandıkları birinci delil, güneşin batıdan doğacağı ile ilgili hadistir.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Kisra (Sasani hükümdarı) helak olduktan sonra, başka Kisra olmayacaktır, Kayser (Bizans hükümdarı) helak olduktan sonra, başka Kayser olmayacaktır. Nefsım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, onların hazineleri, Allah yolunda harcanacaktır." Hz. Ömer, (İran'ın fethinden sonra) Kisra'nın hazinelerini Allah yolunda harcamıştır. Kayseri ortadan kaldırıp, onun hazinelerini Allah yolunda harcayacak olan ise ortaya çıkması beklenen bu kişidir (Mehdi'dir) ve bu işi Kostantiniye'yi fethettiğinde yapacaktır. Orayı fethedecek komutan ne güzel komutandır ve orayı fethedecek asker ne güzel askerdir. Onun hakkında Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "O, bid'u sene hüküm sürecektir." Bid'u kelimesi, üçten dokuza kadar olan sayıları ifade eder. Bazıları üçten ona kadar olan sayıları ifade ettiğini söylemişlerdir. Adaletle geçecek olan kırk yıl ise, hem onun hem de ondan sonra Allah'ın emrini yerine getirecek diğer dört halifenin toplam süreleridir. Hepsine selam olsun.

İbn-i Ebû Vâtil şöyle diyor: "(Gök cisimlerinin durumlarına bakarak kehanette bulunan) müneccimler, Mehdi'nin ve ondan sonra, onun ehl-i beytinden gelecek olan kişilerin toplam yüz elli dokuz yıl hüküm süreceklerini söylemişlerdir. Ancak halifelik ve adalet üzere sürecek olan yönetim süresi elli veya yetmiş yıl olacaktır. Sonra durumları değişecek ve yönetim hükümdarlığa dönüşecektir."

Bir başka yerde şöyle diyor: "Hz. İsa, Muhammedi günün dörtte üçü geçtiğinde, ikinci namazı vakti iner." Yine şöyle diyor: "Yakub bin İshak Kindî, kırânâtlardan (yıldızların burçlarda birbirine yaklaşmasından) bahsettiği "Kitabul-Cifr" isimli eserinde, kırân öküz burcunda gerçekleştiğinde -yani hicrî 698 yılını kastediyor- Hz. İsa iner yeryüzünde Allah'ın dilediği vakte kadar hükmeder." Bir başka yerde şöyle diyor: "Bir hadiste bildirildiğine göre, Hz. İsa sarı ve kırmızımtırak iki parçalı bir elbise içinde, ellerini iki meleğin kanatlarının üzerine koymuş bir şekilde Dimaşk'ın (Şam'ın) doğusundaki "Beyaz Minare"ye inecektir. Kulak memelerini aşan ve sanki hamamdan çıkmış gibi, başını aşağıya eğdiğinde damlalar dökülen, yukarı kaldırdığında ise inci taneleri gibi su dökülen saçları vardır." Bir başka hadiste, "onun orta boylu olduğu, kırmızıya çalan beyaz tenli olduğu" bildirilmiştir.

Bir başka hadiste "onun garb'ta evleneceği" bildirilmiştir. Garb, bâdiyede kullanılan kovadır. Bununla kastedilen, onun bâdiyen biriyle evleneceği ve eşinin ondan çocuk doğuracağıdır. Yine Hz. İsa'nın yeryüzüne inişinden kırk yıl sonra vefat edeceği haber veriliyor. Bir başka rivayette, onun Medine'de öleceği ve Hz. Ömer'in yanına gömüleceği bildiriliyor. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in iki peygamberin (Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın) arasında¹³⁷ haşredileceği (diriltileceği) bir başka husus.

¹³⁷ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yanında gömüldür. Hz. Peygamber'in yanında Hz. Ebû Bekir, onun yanında da Hz. Ömer bulunuyor. Hz. İsa, Hz. Ömer'in yanına gömülünce, bu iki sahabe, iki peygamberin arasında kalmış oluyor.

İbn-i Ebû Vâtil şöyle diyor: “Şiiler bu kişinin, Hz. Muhammed’in soyundan gelecek olan iyilerin Mesihî¹³⁸ olduğunu söylüyorlar. Mutasavvıflardan bazıları da “İsa’dan başka Mehdi yoktur” hadisini bu şekilde yorumlamışlardır. Yani onların yorumlarına göre bu hadisin anlamı şöyledir: Hz. Musa’nın şeriatını nesh etmek (hükümünü ortadan kaldırmak) için değil, ona tâbi olmak için gelen Hz. İsa’nın konumu ne ise, Hz. Muhammed’in şeriatı karşısında da aynı konumda olan Mehdi’den başka bir Mehdi gelmeyecektir.

İşte bunun gibi hiçbir dayanağı olmayan delillerle ve değişik yargılarla, gelecek kişinin kim olduğunu, zamanını ve yerini belirliyorlar, sonra belirledikleri zaman gelip ortaya söylenenlerden hiç biri çıkmayınca, görüşlerini ve söylediklerini yeniliyorlar. Bunu yaparken de yine bir takım lugavî mefhumları, hayali konulara ve yıldızlarla (gök cisimleriyle) ilgili hükümlere dayanıyorlar. Ömürlerini bu gibi şeylerle tüketiyorlar.

Çağımızdaki mutasavvıfların çoğu, dinin hükümlerini yenileyip diriltecek bir adamın çıkacağına işaret ediyorlar ve onun zamanı çağımıza yakın olduğu için çıkışına zemin hazırlıyorlar. Bazıları onun Hz. Fatıma’nın soyundan geleceğini, bazıları da hangi soydan geleceğini belirtmeden sadece böyle birinin geleceğini söylüyor. Biz bunu, en büyükleri (şeyhleri) Ebû Yakup Bâdisi olan bir cemaatten işittik. Bu (hicrî) sekizinci yüzyılın başında yaşamış olan Ebû Yakup, Mağrib velilerinin büyüklerindendir. Bana bunu Ebû Yakub’un torunu olan dostumuz Ebû Yahya Zekeriya haber verdi. O bunu babası Ebû Muhammed Abdullah’tan, o da kendi babasından yani Ebû Yakup Bâdisi’den nakle diyor.

Mutasavvıfların söylediklerinden bize en son ulaşmış olanı budur. Hadis bilginlerinin Mehdi hakkında naklettikleri hadislerin ise gücümüz oranında hepsini naklettik. Artık senin için sabit olan gerçeğin şu olması gerekiyor: Din veya hükümdarlık adına ortaya çıkan bir davet, ancak onu destekleyecek ve koruyacak güçlü bir asabiyet ile hedefine ulaşabilir.

Bu hususu, daha önce kesin delillerle ortaya koymuştuk. Her taraftaki Fatimî, hatta genel olarak Kureyş asabiyeti tamamen ortadan kalkmış, başka toplumların asabiyetleri, Kureyş asabiyetine üstün ve hakim duruma gelmiştir. Sadece Hicaz’da, Mekke ile Medine’nin civar bölgelerinde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Cafer’in soyundan gelenler asabiyet sahibidirler ve dağılmış bulundukları o bölgelerde üstün durumdadırlar. Ancak onlar, sayıları binlere varan farklı bölgelere, emirliklere ve görüşlere ayrılmış bedevî asabiyetler görünümündedirler.

Eğer Mehdi gerçekten ortaya çıkacaksa, davetinin başarıya ulaşması ancak bu asabiyetler sayesinde olabilir. Allah Mehdi’ye tâbi oldukları için bu asabiyetleri oluşturanların kâlpelerini birbirine ısındırıp birleştirir ve böylece Mehdi için davasını başarıya ulaştıracağı ve insanlara davetini kabul ettireceği güçlü bir asabiyet ortaya çıkar. Bunun dışında Hz. Fatıma soyundan gelen birinin, her hangi bir yerde, hiçbir güce ve asabiyete dayanmadan, sadece ehl-i beyte mensup olduğu için böyle bir davayla ortaya çıkıp başarıya ulaşması -daha önce ortaya koyduğumuz sahih delillerden de anlaşılacağı gibi- mümkün değildir.

¹³⁸ Mesih, hem doğru sözlü hem de yalancı kişi anlamlarına geliyor. Hz. İsa’ya Mesih dediği gibi, (yalancı anlamında) Deccâl’e de Mesih deniyor. Dolayısıyla iyilerin Mesih’i Hz. İsa (veya buradaki yoruma göre Mehdi), kötülerin Mesih’i de Deccâl oluyor.

Doğruyu bulacakları akıl ve bilgiden yoksun olan cahil kalabalıklar, Mehdi'nin ne nesebinden ne de ortaya çıkacağı mekandan haberi olmadan ve konuda söylediğimiz gerçekleri de bilmeden, sadece halk arasında Hz. Fatıma soyundan birinin çıkacağını duymuş olmalarından dolayı, böyle iddialarla ortaya çıkanların peşlerine takılırlar. Daha çok Zâb, Afrika ve Sûs gibi devletin merkezine uzak olan bölgelerde bu iddiayla ortaya çıkarlar.

Basiretten uzak ve zayıf görüşlü pek çok kişini, Mehdi'nin çıkacağını sandıkları Mağrib'in Mâse mıntukasındaki bir yere giderler. Gittikleri bu mıntika Mülessem'in kabilesine ait olduğu için Mehdi'nin de onlardan biri olduğunu veya onların Mehdi'nin davetçileri olduğuna inanırlar. Ancak bu hiçbir temeli olmayan bir iddiadan ibarettir. Bu iddiaya inanmalarının sebebi, bu toplulukların cahil ve bilgiden uzak olmaları, o bölgenin devlet merkezinden ve etki alanından çok uzak olması ve bu yüzden devletin güç kullanabileceği sınırların dışında olan bu mıntikanın Mehdi'nin çıkışına uygun bir yer olduğu vehmine kapılmalarıdır.

Tamamen akılsızlıklarının ve ahmaklıklarının bir sonucu olarak, (devletin etkisinden uzak olan bu bölgede) başarıya ulaşacakları vehmine kapılan pek çok kişi de Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu öldürülmüştür. Üstadımız Muhammed bin İbrahim Âbali bana şu olayı haber verdi: (Hicri) sekizinci yüzyılın başında, Sultan Yusuf bin Yakup zamanında, Mâse'nin söz konusu mıntukasında Tuveyzirî olarak bilinen mutasavvıflardan bir adam ortaya çıkmış ve kendisinin beklenen Fâtîmî (Mehdî) olduğunu iddia etmiş. Dâle ve Kezûle kabilelerine mensup Sûs halkının çoğu ona tâbi olmuş ve böylece işi büyümüş. Onun bu halinin kendi durumlarına zarar vereceğinden korkan Masâmide reislerinden biri olan Seksevî, gece gizlice Tuveyzirî'yi öldürmesi için birini göndermiş ve böylece hareketi sona ermiş.

Yine hicri yedinci yüzyılın sonlarında, doksanlı yıllarda, Gamâra'da Abbas adında bir adam çıkmış, beklenen Fâtîmî olduğunu iddia etmiş ve Gamâra'nın cahil kalabalıkları kendisine tâbi olmuş. Sonra kendisine tâbi olanlarla birlikte, şiddet kullanarak Fas'a girmiş, oranın çarşılarını yakmış ve oradan da Mezemme bölgesine geçmiştir. Ancak orada hile ile öldürülmüştür. Bunun gibi örnekler çoktur.

Yukarda adını zikrettiğim üstadımız bunun gibi garip bir olay daha anlattı. Üstadımızın anlattığı olay şöyle: Hac yolculuğunda iken, Tilmisân dağının eteğinde bulunan ve Şeyh Ebû Medyen'in kabrinin bulunduğu Ribâtu'l-Ubbâd'ta aslen Kerbela'da oturan ve ehl-i beyten olan bir adamla karşılaştım ve yolculuğa birlikte devam ettik. Adam tâbileri, öğrencileri ve hizmetinde bulunan adamları çok fazla olan biriydi. Gittiği yerlerin çoğunda insanlar onu karşılayıp ihtiyaçlarını gideriyordu. Yol boyunca dostluğumuz gelişti, aramızdaki sohbet koyulaştı ve onların gerçek durumunu anladım. Kerbela'dan buluralara bu iş için, yani Mağrib'te Fâtîmilik (Mehdîlik) iddiasında bulunmak için gelmişlerdi. Ancak Merîn oğulları devleti ve o zamanki hükümdarı Yusuf bin Yakup olayın farkına varıp Tilmisân'a yürüyünce, bu zat, adamlarına şöyle demiş: "Geri dönün, yanlış hesap yapmamız bizi küçük düşürdü. Bu vakit, harekete geçeceğimiz vakit değil."

Adamın söylemiş olduğu bu söz onun, bu işin ancak, o dönemdeki devletin gücüne denk bir asabiyet ile hedefine ulaşabileceğinin farkında olduğunu gösteriyor. Ken-

disinin o bölgede bir güce sahip olmayan bir yabancı olduğunu, buna karşılık Merin oğulları devletinin, Mağriblilerden hiç kimsenin karşı koyamayacağı güçlü bir asabiyete sahip olduğunu görünce, gerçeği kabullendi, doğru olanı yaptı ve güç yetiremeyeceği hırslarından vazgeçti. Ancak bir şeyin daha farkına varması gerekiyor. O da, Fâtımilerin ve genel olarak Kureyş'in asabiyetlerini kaybettiklerinin. Özellikle de Mağrib'te. Ancak taasubları, bu sözü kabul etmelerine izin vermez. Allah bilir, siz ise bilmezsiniz. [Bakara Süresi, 216].

Mağrib'te, çağımıza yakın dönemlerde Mehdî'lik veya başka bir dava gütmekten, sadece hakka davet eden ve kötülükleri ortadan kaldırıp, İslâm'ın sünnete uygun biçimde yaşanmasına çağıran davetçiler çıkmıştır. Evet, bu kimseler sadece bunun için ortaya çıkmışlar ve çok sayıda tâbileri olmuştur. Bedevî Arapların en fazla işledikleri bozgunculuk, yolcuları ve kervanları yağmalamak olduğu için, bu kimseler de en fazla yolların ve yolcuların güvenliğiyle ilgilenip, bu sahayı ıslah etmeye önem vermişler ve güçlerinin yettiği kadar kötülüklerle engel olmaya çalışmışlardır.

Ancak bu davetçilerin çalışmaları sonucu yolculara saldırıp onları yağmalamaktan vazgeçen ve tövbe eden bu Araplarda dinî duygular ve dinî yaşam sağlam bir dereceye ulaşmamıştır. Çünkü onlar tövbe edip dine dönmekten, sadece gasp ve yağmayı bırakmayı anlıyorlar ve dinin diğer emirlerine yönelip onları yerine getirmeyi düşünmüyorlar. Onun için İslâm'ı, sünnete uygun olarak yaşamaya çağıran davetçilere tâbi olan bu kimseler, aslında dinî yaşamın her alanında onları örnek alıp onlar gibi yaşamaya çalışmıyorlar. Onların bütün dindarlıkları, yolculara ve kervanlara saldırıp onların mallarını yağmalamaktan vazgeçmek, sonra da bütün güçleriyle dünya malı kazanmaya yönelmektir.

Oysa ahlaklarını düzeltip ıslah etmenin sevabını istemek ile dünya malı kazanmayı istemek arasında ne büyük fark vardır ve bu ikisinin bir araya gelmeleri de mümkün değildir. Bu yüzden dindarlıkları sağlam bir konuma gelmiyor ve bir bütün olarak kötülüklerden yüz çevirmeleri de istenilen düzeyde olmuyor. Ancak kötülüklerle çok fazla da dalmıyorlar.

Sonuçta dinin hükümlerine sağlam bir şekilde bağlanma ve onu yaşama noktasında, davetçi ile ona bağlı olan bu insanların durumu farklılaşıyor. Davetçi öldüğü zaman tâbileri dağılıp, asabiyetleri kayboluyor. Hicrî yedinci yüzyılda Afrika'da ortaya çıkan, Süleyym kabilesinin Ka'b boyundan olan Kasım bin Mürre bin Ahmed'in (ve tâbilerinin) durumu da böyle olmuştur. Ondan sonra gelen ve Riyâh kabilesinin boylarından biri olan Müsellem'e mensup Saâde adındaki davetçinin durumu da aynıdır. Saâde, dinî yaşama ve nefsinin ıslah etmede Kasım bir Mürre'ye göre çok daha ileri düzeyde olmasına rağmen, söylediğimiz sebeplerden dolayı, onun tâbileri de, onun ölümünden sonra çözülp dağılmışlardır. Bütün bunlara ileride Süleyym ve Riyâh kabilelerinden bahsederken değineceğiz.

Onlardan sonra da, benzer iddialarla ortaya çıkanlar olmuştur. Bu insanlar da, İslâm'ı sünnete uygun olarak yaşama adına çıkmış olmalarına rağmen, çok azı söylediği gibi yaşıyordu. Ne onlar ne de onlardan sonra gelenler bir hedefe ulaşamamışlardır.

Devletlerin Ve Milletlerin Başlarına Gelecek Olaylar Ve Cefir İlmiyle Gelecekteki Olaylara İlişkin Bilgi Edinilmesi Hakkında

Bil ki, insan nefsinin özelliklerinden biri de gelecekte karşılaşacağı olayları bilmek istemesidir. Evet, insanlar yaşam, ölüm, hayır veya şer gibi başlarına gelecek olayları, özellikle de dünyanın ne kadar ömrünün kaldığı veya devletlerin ne kadar yaşayacakları gibi genele ait konuları bilmek isterler. İnsanların bu bilgileri elde etmek istemeleri, fitratlarından kaynaklanan tabii bir durumdur. Bu yüzden bir çok insanın uykudayken (rüyalarında) bu bilgilere ulaşmak istediklerini görüyoruz. Kâhinlerin, kendilerine gelen hükümdarlara ve sıradan insanlara bu gibi haberler verdikleri bilinen bir şeydir.

Şehirlerde bu işi bir geçim kaynağı ve meslek haline getirmiş bir sınıfın olduğunu görüyoruz. Onlar insanların geleceği ilişkin olayları öğrenmeye olan düşkünlüklerini bildiklerinden, yollarda ve dükkanlarda oturup, onların (geleceğe ilişkin) sorularını cevaplandırır. Kadınlar, çocuklar ve zayıf akıllıların çoğu, sabah akşam bu kişilere giderek, ticaretlerinde, makam ve mevkilerinde, geçimlerinde, insanlarla ilişkilerinde, düşmanlıklarında ve daha bunlar gibi pek çok hususta karşılaşacakları sonucun ne olacağını bilmek isterler.

Kâhinlerin gelecekte haber vermek için kum üzerine şekiller çizenleri “münecim”, çakıl taşları ve hububat taneleri saçanları “hâsib”, ayna ve suya bakanları “dâribu'l-mindel” olarak isimlendirilir. Evet, bu durum şehirlerde yaygın olan bir kötülüktür. Şeriat böyle yapmayı kınayıp reddetmiş ve Allah'ın, rüya yoluyla veya velî kullarına ilham yoluyla bildirmesinin dışında, insanların geleceği bilemeyeceklerini kesin olarak haber vermiştir.

Bu gibi şeylere en fazla önem verenler, devletlerinin ömürlerinin ne kadar olacağını bilmek isteyen emirler ve hükümdarlardır. Bu yüzden onların ilgileri ilim ehlinen uzaklaşıp, kâhinlere yönelmiştir.

Bütün toplumlarda kâhinler, münecimler veya veliler tarafından, o toplumların ilerde kuracaklarını umdukları devlete, yapacakları savaşılar, karşılaşacakları büyük olaylara, devletlerinin ne kadar süreceğine, hükümdarlarının sayısına ve isimlerinin ne olacağına ilişkin sözleri vardır. Bütün bunlar “hıdsân” (karşılaşılabilecek ve başa gelecek olaylar) olarak isimlendirilir.

Araplar arasında da kâhinler ve arraflar¹³⁹ vardı. Bunlar insanlara ileride devlet ve hükümdarlık konularında Arapların karşılaşacakları durumları haber veriyorlardı. Şıkk bin Enmâr Zi’bî ile Sutayh bin Mâzin Gassânî bu kâhinlerdendi. Şıkk bin Enmâr Yemen hükümdarı Rebia bin Nadr’ın rüyasını yorumlayıp, Habeş devletinin, ülkesini ele geçireceğini, ancak daha sonra ülkesini Habeşlerden geri alacağını ve Arapların bir hükümdarlık ve devlet kuracaklarını haber vermişti. Aynı şekilde Sutayh bin Mâzin de, Mâbâzan’ın rüyasını yorumlamıştı. Kisra, bu rüyayı yorumlaması için (Sutayh’in kız kardeşinin oğlu olan) Abdulmesih’i, Sutayh’a göndermiş, Sutayh da onlara, bir Arap devletinin kurulacağını haber vermişti.

Berberiler arasında da kâhinler vardı. Bunların en meşhurlarından biri Yifren oğullarından –Gumre oğullarından olduğu da söyleniyor– Musa bin Sâlih’tir. Musa bin Sâlih’in gelecekte vuku bulacak olaylara ilişkin kendi dilinde yazdığı şiirleri vardır. O bu şiirlerde ilerde vuku bulacak pek çok olayı (hıdsân’ı) haber veriyor. Haberlerinin çoğu Zenâterin Mağrib’te kuracakları devlet ve hükümdarlıklarla ilgili olup, bu haberler nelsiden nesile onlar arasında dolaşmaktadır. Onun bazen velî, bazen de kâhin olduğunu iddia ediyorlar. Bazen de tamamen bir iddia olarak, hicretten (yani Hz. Peygamber’den) çok önce yaşamış olduğu için, bir peygamber olduğunu söylüyorlar. Allah en iyisini bilir.

Bazen de insanlar eğer bir peygamberle aynı dönemde yaşıyorlarsa, bu gibi (geleceğe ilişkin) konularda, onların söylediklerini esas alıyorlardı. İsrail oğullarının durumu böyledir. Onların peygamberleri arka arakaya geliyorlardı ve soru sorulduğunda bu gibi şeyleri onlara haber veriyorlardı.

İslâm devletinde ise bu gibi haberler, genelde dünyanın ne kadar ömrünün kaldığı, özeldense devlet ve devletin ne kadar yaşayacağına ilişkin oluyordu. İslâm’ın ilk dönemlerinde bu haberlerin kaynağı olarak daha çok sahâbeden, özellikle de Ka’b El-Ahbâr ve Vehb bin Münebbih gibi Müslüman olmuş İsrail oğullarından (yahudilerden) nakledilen sözlerle dayanılıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla geleceğe ilişkin tahminleri bazen nakledilen bu sözlerin zahirî (açık) manalarından, bazen de onların yorumlarından çıkarıyorlardı.

Cafer ve onun gibi ehl-i beytten olan pek çok kişiden böyle haberler nakledilmiştir. Bu haberlerin dayanağı –Allah en iyisini bilir– velîlik (velayet) konumlarından dolayı “keşif”tir. Bu gibi durumlar (yani Allah’ın ilham etmesiyle gaybî bilgilere vâkıf olmak) onların soyundan gelen diğer velîler için bile inkar edilmediğine göre, bu şerefli dereceye ve Allah tarafından bahşedilmiş kerametlere sahip olmak onlar için daha öncelikli ve geçerlidir. Hz. Peygamber şöyle diyor: “Sizin içinizden kendisine ilham olunanlar vardır.”

¹³⁹ Arraf deyimini, daha çok kayıp olan veya çalınan eşyaların yerini haber verenler için kullanılmaktadır.

Daha sonraki dönemlerde, Müslümanların değişik ilim dallarına yönelmesi ve filozofların kitaplarının Arapça'ya çevrilmesiyle devlet, hükümdarlık ve bunlar gibi genel meseleler ile doğum (kişinin doğduğu zamanın kişiliğine etkisi yani burçlar) gibi özel meselelerde, daha çok gök cisimlerinin hareketlerine ve konumlarına bakarak konuşan müneccimlerin söyledikleri esas alındı. Şimdi önce bu meselelerde nakledilen haberleri, sonra da müneccimlerin söylediklerini ele alacağız.

* * *

Süheylî'nin kitabında yer aldığı gibi, bu konularda nakledilen haberler daha çok milletlerin ve devletlerin ömürleri ile dünyanın daha ne kadar devam edeceği hakkındadır. Süheylî, Taberî'den, İslamiyetin doğuşundan itibaren dünyanın beş yüz senelik ömrü olması gerektiğini nakletmiştir. Ancak bunun yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Taberî bu hususta Abdullah bin Abbas'tan naklettiği "Dünya (dünyanın ömrü), âhîret haftalarından bir haftadır" sözüne dayanıyor. Ancak bu sözden yukarıdaki sonucu çıkarmasına ilişkin bir delil zikretmiyor.

Öyle anlaşıyor ki, onun böyle bir sonuca varmasının dayanağı –Allah en iyisini bilir- dünyanın ömrünü belirlemede, göklerin ve yerin yaratıldığı gün sayısını esas almasıdır. Gökler ve yer yedi günde yaratılmıştır. Bir günlük süre ise, şu Kur'an ayetinde bildirildiği gibi (dünya günü ile) bin seneye denktir: "Şüphesiz Rabbinin katında bir gün, sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir." (Hac Sûresi, 47). Buhari ve Müslim'de ise Hz. Peygamber'in şu hadisi yer alıyor: "Sizin, sizden önceki ümmetlere göre (dünyada kalış süreniz) ikinci namazından güneşin batışına kadar olan süre kadardır." Bir başka hadiste şöyle diyor: "Benim (peygamber olarak) gönderilişim ile kıyametin kopacağı zaman (işaret ve orta parmağını göstererek) şu ikisi gibidir."¹⁴⁰ Bir şeyin gölgesinin, kendisinin iki katı haline geldiği ikinci namazından, güneşin batışına kadar olan süre yaklaşık olarak (güneşin doğuşundan itibaren toplam sürenin) yedide birinin yarısı kadardır. Yine orta parmak da işaret parmağına göre aynı oranda uzundur. Dolayısıyla bu süre (âhîret günü ile) bir haftalık sürenin yedide birine tekâbül eden beş yüz senedir.

Hz. Peygamber'in şu hadisi de bunu kuvvetlendiriyor: "(Hiçbir şey) Allah'ı, bu ümmetin ömrünü yarım gün tehir etmekten aciz bırakamaz." Bu hadis de, İslamiyetten önce dünyanın ömrünün beş bin beş yüz sene olduğuna işaret ediyor.

Vehb bin Münebbih'ten, dünyanın ömründen geçen sürenin beş bin altı yüz sene olduğu rivayet edilmiştir. Ka'b'tan ise dünyanın toplam süresinin altı bin sene olduğu nakledilmiştir.

Süheylî şöyle diyor: Rivayet edilen bu iki hadiste, onların söylediklerini doğrulayacak bir husus yoktur. Zaten vâkıa da onların söylediklerine aykırıdır.

Hz. Peygamber'in "(Hiçbir şey) Allah'ı, bu ümmetin ömrünü yarım gün tehir etmekten aciz bırakamaz" sözüne gelince, tehir etmenin yarım günden daha fazla olmayacağını gerektiren bir şey yoktur. "Benim (peygamber olarak) gönderilişim ile kıyametin kopacağı zaman (işaret ve orta parmağını göstererek) şu ikisi gibidir" hadisi ile sadece

¹⁴⁰ Buhârî, Rikâk bahsi. (6505 nolu hadis).

kıyametin yakın olduğuna, kendisinden sonra kıyamete kadar geçecek süre içinde başka bir peygamber ve şariat gelmeyeceğine işaret etmiştir.

Bundan sonra Süheylî, bu ümmetin (ve dolayısıyla dünyanın ömrünü) belirlemede, bir başka metoda geçiyor. Bu metod, Kur'an sûrelerinin baş tarafında yer alan (Yâ-sîn gibi) "mukattaa harflerini" tekrarları çıkartarak toplamaktır. (Tekrarlar çıktıktan sonra) bu harflerin toplamı şu şekildedir: "Elif-lâm-mîm, yâ-sîn-tâ-ayn, nûn, sâd, hâ-kâf, kef, râ, he" Bu sayıları "cümme" hesabına göre topladığında yedi yüz üç (703) sayısını elde ediyor. Sonra bunu Hz. Muhammed'in peygamber gönderilmesinden önce, son bin yıldan geçen süreye ekliyor. Elde ettiği sonuç bu ümmetin süresini teşkil ediyor. Süheylî şöyle diyor: "Bunun (yani bu şekilde sonuç elde etmenin), bu harflerin gereklerinden ve faydalarında biri olması uzak bir ihtimal değildir." Ben derim ki: Bu ihtimalin uzak olması, söylenenlerin çıkacağını ve onlara dayanılmasını da gerektirmiyor.

Süheylî'yi böyle değerlendirmelerde bulunmaya sevk eden şey, İbn-i İshak'ın, yahudi bilginlerinden olan Ahtab'ın oğullarıyla ilgili Siyer'inde naklettiği olaydır. Ahtab'ın oğulları Ebû Yâsir ve Huyey, mukattaa harflerinden "elif-lâm-mîm"i duyduklarında, cümme hesabına göre bu harfleri hesaplamışlar ancak yetmiş bir rakamına ulaşıncı bu süreyi az bulmuşlardı. Sonra Huyey, Hz. Peygamber'e gelip, bu harflerden başka var mı? diye sordu. Hz. Peygamber şunları söyledi: "Elif-lâm-mîm-sâd." Sonra "elif-lâm-râ" ve "elif-lâm-mîm-râ"yı da ekledi. Cümme hesabıyla bunların topladıklarında iki yüz yetmiş bir sayısını elde ettiler ve böylece süre uzadı. Sonra Hz Peygamber'e dedi ki: "Ey Muhammed! Senin işin bize karışık geldi. Bilmiyoruz, sen bize az mı verdin, yoksa çok mu verdin." Sonra uzaklaştılar. Ebû Yâsir onlara dedi ki: Nereden biliyorsunuz, belki de o bunların hepsinin sayısını vermiştir. Bunların hepsinin sayısı dokuz yüz dört senedir. İbn-i İshak şöyle diyor: Bu olay üzerine şu âyet indi: "O'nun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir **lâ**, onlar Kitab'ın anasıdır (temelidir), diğerleri de müteşâbihdir."¹⁴¹ (Âl-i İmran Sûresi, 7).

Ancak nakledilen bu olayda, ümmetin süresini bu sayılarla belirleneceğine ilişkin hiçbir delil yoktur. Çünkü bu harflerin, bu sayıları göstermesi ne tabii ne de aklidir. Sadece "cümme hesabı" olarak isimlendirilen terminolojiye ait rakamlardır. Evet, cümme hesabına göre bu harflerin bu sayılara tekabül etmesi çok eski ve meşhur bir husustur. Ancak onun eski olması delil olmasını gerektirmez. Ebû Yâsir ve kardeşi Huyey'in -hatta yahudi bilginlerinin bile- bu meselede söyledikleri ve görüşleri de delil olmaz. Çünkü onlar değişik ilimleri ve fenleri, hatta kendi şariatlarını ve kitaplarını bile bilmeyen Hicaz'ın bâdiyelerinde yaşayan kimselerdir. Sadece bu hesaplamayı, diğer bütün milletlerdeki sıradan insanların öğrendikleri gibi öğrenmişlerdir. Onun için bunlar Süheylî'nin iddialarına delil teşkil etmez.

Ebû Davud, Huzeyfe bin Yemân'dan genel olarak İslâm devletinde meydana gelecek hadiseler için dayanak olacak bir hadis rivayet etmiştir. Ebû Davud, üstadı Muhammed bin Yahya Zehebî'den, o Said bin Ebû Meryem'den, o Abdullah bin Ferrûh'tan, o Üsâme bin Zeyd Leysî'den, o Ebû Kubaysa bin Züeyb'ten, o da babasından (yani Zü-

¹⁴¹ Muhkem âyet, anlamı açık ve kesin olan, tereddüde yer bırakmayan âyet demektir. Müteşâbih âyet ise, anlamı kesin olarak bilinmeyen âyetlerdir. İşte mukattaa harfleri de bu âyetlerdendir.

yeb'ten) şunu naklediyor: Züeyb dedi ki: Huzeyfe bin Yemân şöyle dedi: “Dostlarım (Hz. Peygamber’in sahabeleri) unuttular mı, yoksa unutmuş gibi mi davranıyorlar bilmiyorum. Vallahi, Hz. Peygamber –yanında üç yüz veya daha fazla kişi vardı-, dünyanın sonu gelene kadar ortaya çıkacak bütün tâifelerin öncülerini, isimleri, babalarının isimleri ve kabileleriyle birlikte haber verdi.” Ebû Davud hadis hakkında bir yorum yapmıyor. Ebû Davud, “Risale”sinde, hakkında yorum yapmadığı hadisleri doğru olarak kabul ettiğini söylüyor.

Mücmel (ayrıntıya girmeyip genel) olan bu hadis eğer sahihse, ondaki genelliği ve belirsizliği giderecek olan sahih senetli başka rivayetlere ihtiyaç vardır. Bu hadis, farklı şekillerde, Ebû Davud’un “Sünen”inin dışındaki diğer hadis kitaplarında da yer almıştır. Buhari ve Müslim’de yer alan ve yine Ebû Huzeyfe’den rivayet edilen hadis şöyledir: Hz. “Peygamber ayağa kalktı ve ayakta olduğu andan kıyamete kadar geçecek süre içinde, vuku bulacak her şeyi –hiçbir şeyi terk etmeden- anlattı. Bunu ezberleyenler ezberledi, unutanlar unuttu.”

Buhari’deki metin ise şu şekildedir: “Kıyamete kadar olacak her şeyi –hiçbir şeyi terk etmeden- zikretti.” Tirmizi ise Ebû Saîd Hudrî’den şu hadisi rivayet ediyor: “Bir gün Hz. Peygamber bize ikinci namazını kıldırdı, sonra ayağa kalkıp, hiçbir şeyi geride bırakmadan, kıyamete kadar olacak her şeyi haber verdi. Bunları ezberleyen ezberledi, unutan unuttu.”

Ancak bu hadislerin tamamı, Buhari ve Müslim’de yer alan kıyamet alametleriyle ilgili fitneler hakkındadır. Çünkü Hz. Peygamber’in, kıyamet alametleriyle ilgili böyle genel şeyler söylediği biliniyor. Ebû Davud’un rivayetindeki fazlalık ise başka hiçbir rivayette yer almamıştır. Dolayısıyla o fazlalık kabul edilmez. Diğer taraftan hadis imamları, Ebû Davud’un senedindeki râviler hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

İbn-i Ebû Meryem, İbn-i Ferrûh hakkında “onun hadisleri kabul edilmez” diyor. Buhari, “ondan gelen hadislerin bazıları kabul edilip, bazıları edilmez” diyor. İbn-i Adiy “hadisleri (yanlışlardan) korunmuş değildir” diyor. Üsâme bin Zeyd’e gelince, her ne kadar Buhari ve Müslim ondan hadis rivayet etmiş ve İbn-i Muîn onun güvenilir olduğunu söylemişse de, Buhari ondan sadece diğer hadislere delil olarak rivayette bulunmuştur. Yahya bin Saîd ve Ahmed bin Hanbel onun zayıf olduğunu söylemişlerdir. Onun hakkında Ebû Hâtim ise şöyle diyor: “Hadisleri yazılır, ancak delil olmaz.” Senette yer alan Ebû Kubaysa ise meçhul (tanınmayan) biridir. İşte Ebû Davud’un rivayetinde yer alan fazlalık şâz (sadece onun rivayetinde yer alıyor) olmasının yanında, hadis, râvileri açısından da zayıftır.

Özellikle devletlerin karşılaşacağı olaylar (hıdsân) hakkında “Cefîr” kitaplarına dayanılır ve bunlarda yer alan bütün bilgilerin, rivayet edilen haberler ve yıldızlar (gök cisimlerinin konum ve hareketlerinin incelenmesi) yoluyla elde edildiğini söylerler. Bundan başka bir şey söylemedikleri gibi, o kitaplardaki bilgilerin aslını ve dayanağını da bilmezler.

Bil ki, Cefîr kitabının aslı şöyledir: Zeydilerin başı olan Harun bin Saîd Acelî’nin, Cafer Sadık’tan rivayet ettiği bir kitabı vardı. O kitapta, genel olarak ehl-i beytin, özel olarak da onlardan bazılarının başlarına gelecek olayların bilgileri vardı. Bu bilgiler keramet

ve keşif yoluyla –başka velilere malum olduğu gibi- Cafer Sadık ve onun gibi ehl-i beytten olan diğer bazı kişilere malum olmuştur ve Cafer’in yanında bulunan küçük bir öküzerisine yazılıydı. İşte Harun Aceli bu bilgileri ondan rivayet edip yazdı ve bilgileri yazdığı kitabını da, -bu bilgilerin ilk yazılı olduğu derinin ismiyle- “Cefir” olarak isimlendirdi. Çünkü cefir’in anlamı küçük demektir. Sonra bu isim, bu kitabın özel adı oldu.

Bu kitapta, Cafer Sadık’tan rivayet edilen ve içeriğinde garip manalar olan Kur’an’ın tefsiri vardı. Bu kitap kesintisiz olarak rivayet edilmediği gibi bizzat kendisi de bilinmiyor. O kitaptan ortaya çıkan sadece delil olamayacak münferit kelimelerdir. Şayet bu kitap Cafer Sadık’tan sahih olarak bize ulaşsaydı –kerâmet ehli olarak kendisinden ve ehl-i beytin diğer mensuplarından gelmiş olan- bu bilgiler ne güzel bir dayanak olurdu. Sahih yollarla rivayet edildiğine göre Cafer, bazı yakınlarını başlarına gelecek olaylar konusunda uyarıp, onları girişecekleri şeyleri yapmaktan sakındırıyor ve uyarıda bulunduğu bu hadiseler gerçekleşiyordu.

Örneğin amcası Zeyd’in oğlu Yahya’yı da (hilafeti elde etmek amacıyla) harekete geçmekten sakındırmış (ve ona öldürüleceğini söylemiş), ancak Yahya onu dinlememiş, harekete geçmiş ve bilindiği üzere Cevzacân’da öldürülmüştür. Kerametler onların (ehl-i beytin) dışındakiler için geçerli olduğuna göre, acaba ilim, dindarlık, kerîm bir asıldan (Hz. Peygamber’in soyundan) gelmek gibi hasletlere sahip olan bu insanların kerametlerinden şüphe edilebilir mi?

Bu gibi sözler kimseye isnad edilmeden ehl-i beyt arasında çok fazla nakledilmektedir. Bu haberler arasında Ubeydiyyin devleti hakkında olanları da çoktur. İbn-i Râkîk’in, Şii Ebû Abdullah’ın, Ubeydullah Mehdi ve oğlu Muhammed Habib ile buluşmasını ve onların Ebû Abdullah’ı, Yemen’deki davetçileri olan İbn-i Havşeb’e göndermelerine dikkat et. Evet, onlar Ebû Abdullah’ı, İbn-i Havşeb’e göndermişler, onun Mağrib’e giderek daveti orada yaymasını emretmişler ve davetin orada başarıya ulaşacağını kendilerine ilham olunduğunu söylemişlerdir.

Ubeydullah, Afrika’da kurmuş oldukları devlet güçlendikten sonra, Mehdiye şehrini kurmuş ve şöyle demiştir: “Bu şehri, günün bir saatinde Fatımilerin ona sığınıp korunmaları için kurdum.” Sonra onlara (bu şehri fethetmek için gelecek olan) “Sâhibu’l-Hımâr” (Eşek Sahibi) lakaplı Ebû Yezid’in duracağı yeri göstermiştir. Daha sonra torunu İsmail Mansur, onun bu söylediklerini öğrenmiştir. Ebû Yezid, Mehdiye’yi kuşatınca, İsmail onun durduğu yeri soruşturmuş ve onun, dedesi Ubeydullah’ın gösterdiği yerde durduğunu öğrenince zafer kazanacağından emin olarak şehirden çıkıp onunla savaşmıştır. Neticede onu hezimete uğratmış, Zâb bölgesine kadar onu takip etmiş ve orada ele geçirip öldürmüştür. Onlar arasında bu gibi haberler çoktur.

Tencîm (Müneccimlik):

Müneccimler ise, devletlerin başlarına gelecek olayları bilmek için yıldızların (gök cisimlerinin) hareketleri ve konumlarını (ahkâmı’n-nucumiyye) esas alırlar. Özellikle de bunlardan en yüksek iki tanesi olan “Zuhal” (Satürn) ve “Müşteri”nin (Jüpiter’in) hareket ve konumlarını. Bu ikisi (bir burçta) her yirmi yılda bir kere birbirine yaklaşır (kırân

vuku bulur). Sonra bu yaklaşma (kırân), sağ üçgendeki burçlardan bir diğerinde, sonra bir diğerinde gerçekleşir. Bu hal aynı üçgendeki burçlarda on iki defa gerçekleşene kadar devam eder. (Aynı üçgendeki) üç burçta birer defa bir birbirine yaklaşımları altmış yılda tamamlanır. Sonra altmış yılda bir, bu üç burçta birbirine yanaşmaları dört kere tekrarlanır. Böylece aynı üçgendeki üç burçta toplam on iki kere bir araya gelmiş olurlar. Bu şekilde üç burcu dört kere devretmeleri (yani toplam on iki kere birbirine yanaşmaları) iki yüz kırk senede tamamlanır. Bundan sonra diğer üçgene geçer.

Zuhal ve Müsterî'nin birbirine yaklaşımları büyük, küçük ve orta olmak üzere üçe ayrılır. Büyük yaklaşma (kırânu'l-ekber), bu iki yıldızın yörüngede tek bir derecede bir araya gelmeleridir. Bu durum dokuz yüz altmış senede bir tekrarlanır. Orta yaklaşma (kırânu'l-avsat), her bir üçgende (burç grubunda) iki yüz kırk yılda on iki kere birbirine yaklaştıktan sonra, başka bir üçgene geçmesidir. Küçük yaklaşma (kırânu'l-asgar) ise, bu aynı üçgen içindeki burçlarda her yirmi yılda birbirine yaklaşmasıdır. Bu şekilde bir burçta yaklaşma gerçekleştikten sonra, bir sonraki buluşma aynı derece ve dakikalarda sağ taraftaki burçta gerçekleşir.

Örneğin koç burcundaki yaklaşma (kırân) ilk dakikada gerçekleşmişse, yirmi yıl sonra yay burcundaki yaklaşma da ilk dakikada gerçekleşir. Aynı durum aslan burcundaki yaklaşma için de gerçekleşir. Bu üç burç ateş grubundandır ve bu bunlardaki yaklaşımlar küçük yaklaşımdır. Altmış yıl sonra tekrar koç burcunun başına döner ve bu durum "devru'l-kırân" (kırânın devretmesi) veya "avdu'l-kırân" (kırânın dönmesi) olarak isimlendirilir.

İki yüz kırk yıl sonra ateş grubundan, toprak grubuna geçer. Çünkü ateş grubundan sonra gelen burç grubu (üçgeni), toprak grubudur. İşte (iki yüz kırk yılda bir) bir gruptan diğerine geçmesi orta yaklaşımdır. Sonra toprak grubundan hava grubuna, hava grubundan da su grubuna geçer.

Dokuz yüz altmış yıl sonra tekrar koç burcunun başına döner ki, işte bu da büyük yaklaşımdır.

Büyük yaklaşma, devletlerin değişmesi ve hükümdarlıkların bir millettten başka bir millete geçmesine, orta yaklaşma, hükümdarlıklara (o devlet veya millet içinde) yeni taliplerin çıkmasına ve onu ele geçirmesine, küçük yaklaşma ise isyancıların ve (yeni bir imama çağıran) davetçilerin ortaya çıkmasına, şehirlerin veya toplumun tahrip olmasına işaret eder.

Bu yaklaşımlar esnasında, her otuz senede bir yengeç burcunda (Zuhal ve Merih'in (Mars'ın) birbirine yaklaşmasıyla) "kırânu'n-nahseyn" (uğursuzluk, zorluk ve meşakket yaklaşması) meydana gelir ve bu durum "dördüncü yaklaşma" olarak isimlendirilir. Yengeç burcu, alemin talih burcudur ve bu yaklaşma esnasında Zuhal ağırlaşır, Merih alçalır. Bu durum fitnelerin çıkacağına, savaşların olacağına, kanların döküleceğine, isyancıların zuhur edeceğine, askerlerin harekete geçip başkaldıracıklarına, veba ve kıtlık gibi musibetlerin yaşanacağına işaret eder. Bu durumun devam etmesi veya sona ermesi, Zuhal ve Merih'in yaklaşması anında, diğer gökcisimlerindeki mutluluk veya uğursuzluk konumlarının derecesine göre değişir.

Cirâs bin Ahmed Hâsib, Nizâmü'l-Mülk için kaleme aldığı kitapta şöyle diyor: Merih'in akrep burcuna dönmesinin İslâm milleti için çok büyük etkileri vardır. Çünkü o (akrep burcu), İslâm milletinin âlâmetidir. Hz. Peygamber, Zuhale ve Müşteri'nin akrep burcundaki kırâmı zamanında doğmuştur. Bu yüzden Merih akrep burcuna dönünce halifelerin işleri karışır, din adamları ve yöneticiler hastalanır, durumlar bozulur ve belki de bazı ibadethaneler yıkılır. Hz. Ali'nin, Emevî halifesi Mervan'ın ve Abbâsî halifesi Mutevekkil'in, Merih'in akrep burcuna dönüşü sırasında öldürüldüğü söyleniyor. Onun için diğer kırânatlarla birlikte bu durumlar da göz önünde bulundurulursa işler sağlam alınmış olur."

Şâzânü Behlî, bu ümmetin üç yüz yirmi yıl süreceğini söylemişti. Ancak bu sözün yalan olduğu anlaşıldı. Ebû Ma'ser de, yüz elli yıl sonra çok fazla ihtilâflar çıkacağını söylemişti. Onun söyledikleri de doğru çıkmadı. Cirâs şöyle diyor: Eskilerin kitaplarında şunları gördüm: Müneccimler, Kısra'ya Arapların devlet kuracaklarını, onların içinden bir peygamber çıkacağını haber verip, bunun âlâmetinin Zühre (Venüs) olduğunu, Zühre'nin en yüksek noktasında bulunduğunu ve devletlerinin kırk yıl süreceğini söylemişler.

Ebû Ma'ser "Kitabu'l-Kırânât" isimli eserinde şöyle diyor: Balık burcunun yirmi yedisine ulaştığında, Zühre en yüksek noktasında olur. Bununla birlikte kırân akrep burcunda geçekleşir ki bu da Arapların âlâmetidir. İşte o zaman Arap devleti kurulur ve onlardan bir peygamber gelir. Devletlerinin gücü ve süresi, Zühre'nin en yüksek derecelerinde kalmasına göre olur. Bu dereceler, balık burcundan itibaren yaklaşık on bir derecedir. Bunun süresi ise altı yün on senedir. Ebû Müslim'in ortaya çıkışı, Zühre'nin intikal edip, koç burcunun başında, talih yıldızı Müşteri ile kesişmesi sırasında olmuştur.

Yakup bin İshak Kindî şöyle diyor: "Bu ümmetin ömrü altı yüz doksan üç senedir. Çünkü İslâmiyetin doğuşunda, Zühre, balık burcunun yirmi sekizinci derece ve otuzuncu dakikada idi. Geriye on bir derece ve on sekiz dakika kalmıştır. Bu ise altı yoz doksan üç sene yapıyor. Bu ümmetin ömrünün, bu süre olduğu hususunda filozoflar görüş birliği içindedir. Kur'an sûrelerinin başındaki mukatta harfleri de, tekrarlar çıkarılıp cümmele hesabıyla hesaplandığında, bu sonucu kuvvetlendiriyor." Yukarıda aktardığımız gibi Süheylî de aynı şeyi söylüyor. Her halde bu konuda ilk dayanak Süheylî.

Cirâs şöyle diyor: Hüzmüz, filozof Afrîd'e, hükümdar Erdeşir'in, çocuklarının ve diğer Sasani hükümdarlarının ne kadar hüküm soracağını sordu. Afrîd şu cevabı verdi: Onların hükümdarlığının âlâmeti Müşteri'dir. O en yüksekte olduğu zaman, en uzun ve en güzel yılları verir. Bu süre dört yüz yirmi yedi senedir. Sonra Arapların âlâmeti olan Zühre en yüksek konumda olur ve Araplar devlet kurarlar. Çünkü onlar için kırânın, te-râzi burcunda gerçekleşmesi talihlidir ve talih yıldızları da Zühre'dir. Zühre kırân anında en yüksek konumundadır ve bu Arapların bin altmış sene hüküm süreceğini gösterir.

Kısra Enûşîrvân, veziri filozof Büzürçmeh'r'e hükümdarlığın ne zaman Farslardan çıkıp Araplara geçeceğini sorunca veziri ona şöyle dedi: Arap devletini kuracak kişi, Kısra'nın hükümdarlığının kırk beşinci yılında doğacak, doğuya ve batıya hakim olacaktır. Müşteri, Zühre'ye yaklaşacak ve hava grubundaki burçlarda gerçekleşen yaklaşımlar, su grubundaki akrep burcuna geçecek ve yaklaşma orada gerçekleşecektir. Bu deliller, bu

ümmetin ömrünün, Zühre'nin devir müddeti olan bin altmış sene olduğunu gösteriyor. Kısra Pervîz aynı şeyi filozof Elyus'a sorudu ve Elyus da Büzürçmeh'r'in söylediklerini söyledi.

Emevîler zamanında müneccim Tufeyl Rumî şöyle dedi: İslâm milleti, büyük kırânın süresi kadar, yani dokuz yüz altmış sene devam edecektir. Bu milletin başlangıcında olduğu gibi kırân tekrar akrep burcuna dönüp, gezegenlerin konumları değişince, ümmetin işleri bozulur veya tahminlerin aksine her şey yeniden başlar.

Cirâs şöyle diyor: "Filozoflar, alemin, su ve ateşin her tarafı istila edip diğer varlıkların yok olması şeklinde harap olacağı hususunda görüş birliği içindedirler. Bu ise aslan burcunun, Merih'in sınırı olan yirmi dördüncü dereceyi geçmesi anında meydana gelir. Aslan burcunun bu sınırı geçmesi ise İslâmiyetin başlangıcından itibaren dokuz yüz altmış sene geçtikten sonra olur."

Cirâs şöyle diyor: "Zâbelistân hükümdarı, bilge adamı Zübân'ı, hediyelerle birlikte Abbâsî halifesi Me'mun'a gönderdi. Zübân, kardeşi Emin ile iktidar kavgaları içinde olan Me'mun'a yol gösterip tavsiyelerde bulundu. (Kardeşini yenip iktidarı ele geçiren) Me'mun, Zübân'ın bilgeliğine hayran kaldı ve ona hükümdarlıklarının ne kadar süreceğini sordu. Zübân şöyle dedi: Hükümdarlık senin çocuklarından, kardeşinin çocuklarına geçecek. Sonra Deylem'li acemler elli yıl halifeliği hakimiyetleri altına alacaklar ve bu sürede Allah'ın dilediği şeyler olacak. Sonra durumları bulacak. Onların ardından kuzey doğudan Türkler ortaya çıkacak ve Şam, Fırat, Seyhan'a kadar olan bölgeler ile Rum topraklarını hakimiyetleri altına alacaklar ve Allah'ın dilediği şeyler olacak. Me'mun ona bütün bunları nereden bildiğini sordu. Zübân şöyle dedi: Filozofların kitapları ile satranç oyununu icat etmiş olan Hintli Sasa bin Dâhîr'in koymuş olduğu hükümlerden." Deylemlerden sonra ortaya çıkacakları söylenen Türler, Selçuklulardır ve devletleri yedinci yüzyılın başında yıkılmıştır.

Cirâs şöyle diyor: "Kırân, balık burcundan, su grubundaki burçlara, Yezdecird'in hükümdarlığı döneminde, sekiz yüz otuz üç senesinde geçti. Elli üç senesinde ise bu ümmetin talih burcu olan akrep burcuna geçti. Balık burcundaki kırân bu geçişin başlangıcıdır. Akrep burcundaki kırândan ise bu ümmetin işaretleri çıkarılır. Su grubundaki ilk kırânın başlangıcı, sekiz yüz altmış sekiz senesinin Recep ayının ikisidir." Acak Cirâs bu hususu yeteri kadar açıklamamıştır.

Ebü Ma'ser'in "Kırânâtlar" ile ilgili kitabında zikrettiği gibi, müneccimlerin özellikle devletler hakkında söyledikleri hususlardaki dayanakları, orta yaklaşma (yani Müşterî ve Zuhâl'in yaklaşmalarının (kırânlarının), bir burç grubundan diğer burç grubuna geçmesi) ve bu sırada gök cisimlerinin durumudur. Çünkü müneccimlere göre bu olayın gerçekleşmesinde, devletlerin ve toplumların durumlarına, hangi milletlerin devlet kuracaklarına, hükümdarlarının sayısının, isimlerinin ve ömürlerinin ne olacağına, onların eğilimlerinin, dinlerinin, alışkanlıklarının ve savaşlarının nasıl olacağına ilişkin işaretler vardır. Eğer orta yaklaşma işaret ediyorsa, bu işaretler küçük yaklaşımda da bulunabilir. İşte devletler hakkında bu hususlara dayanılarak konuşurlar.

Harun Reşid ve Me'mun'un müneccimi olan Yakup bin İshak Kindî, İslâm milletinin durumlarına işaret eden kırânlarla ilgili bir kitap yazmış ve bu kitabı, Cafer Sadık'a

nispet edilen “Cefir” adındaki kitaptan dolayı “Eş-Şiatu Bi’l-Cefr” (Cefir’in Yardımcısı) olarak isimlendirmiştir. Söylendiğine göre kitapta Abbasî devletinin başına gelecek olaylardan bahsetmiş. Hicrî yedinci yüzyılın ortalarında Bağdat’ın istila edileceğini ve Abbasî devletinin çöküşünün bu ümmetin çöküşü olacağını söylemiş.

Biz bu kitabı görmediğimiz gibi, onu görmüş birini de görmedik. Belki de kitap, Bağdat’ı istila edip son Abbasî halifesi Müsta’sım’ı öldüren Tatar hükümdarı Hülâgu’nun Dicle’ye attığı kitaplar arasında nehrin sularına gömülmüştür. Mağrib’te bu kitaba ait olduğu söylenen ve “El-Cefru’s-Sağî” (Küçük Cefir) olarak isimlendirilen bir parça ele geçmiştir. Görünen o ki, bu kitap Abdulmü’min oğulları için, ayrıntılı olarak ve geçmişte yaşananlara uygun düşecek şekilde, Muvahhidlerin ilk hükümdarlarından bahsetmek için kaleme alınmıştır. Bu kitapta, Muvahhidlerin ilk hükümdarları hakkında söylenenlerin ayrıntılı ve gerçeğe uygun olması, sonrası için söylenenlerin ise yalan çıkmış olması, onun Abdulmü’min oğulları için yazılmış olduğunu ortaya koyuyor.

Abbasî devletinde Kindî’den sonra da müneccimler ve gelecekte yaşanacak olaylara ilişkin bu müneccimler tarafından kaleme alınan kitaplar vardır. Taberî’nin, Abbasî devletinin himayesinde olan Ebû Büdeyl’den naklettiği şu olay buna örnektir. Ebû Büdeyl şöyle diyor: (Harun Reşid’in babası) Mehdi döneminde, Harun Reşid’le birlikte bir savaşta bulunan Rebî ve Hasan bana birini gönderdiler ve gecenin karanlığında onların yanına gittim. Yanlarında devletlerin başlarına gelecek olaylardan bahseden bir kitap vardı. Kitapta Mehdi’nin süresi yirmi yıl olarak gösteriliyordu.

Onlara dedim ki, bu kitap Mehdi’ye gizli kalacak değildir. Onun hükümdarlık süresinden geçen geçmiştir. O, bundan haberdar olunca siz ona kendi ölümünü haber vermiş olursunuz. Dediler ki: Çözüm nedir? Bunun üzerine ben Büdeyl ailesinin azatlısı olan kâğıtçı Anbes’e’yi çağırdım ve ona dedim ki, bu kâğıdı değiştir, oradaki on yerine kırk yaz. Söylediğimi yaptı. Vallahi, eğer önceki on yazısını görmemiş olsaydım, sonraki kırk yazısından asla şüphe etmezdim.

Sonra insanlar –Allah’ın dilediği kadar- şiir ve nesir olarak, devletlerin başlarına gelecek olaylar hakkında bu gibi şeyleri yazmaya devam ettiler ve “melâhim” (büyük savaşlara ve olaylara ilişkin bilgiler) olarak isimlendirilen, bu yazıların çoğu parça parça insanların ellerinde dolaştı. Bu konuda yazılanların bazıları, genel olarak İslâm milleti, bazıları da özel olarak belirli devletler hakkında oluyor ve hepside meşhur kişilere nispet ediliyordu. Ancak bunları gerçekten nispet ettikleri kişilerin yazmış olduğuna ilişkin hiçbir dayanak yoktur.

Melâhim (tekili melhame) olarak isimlendirilen bu yazılardan biri, Mağrib’te insanlar arasında elden ele dolaşan İbn-i Mürrâne’nin kasidesidir. Halk bu kasidede söylenenlerin genel olaylar hakkında olduğunu sanıyor ve onları hem şimdiki zaman, hem de gelecek ile irtibatlandırıyor. Oysa biz üstatlarımızdan, o kaside söylenenlerin Lemtûne devletine özgü olduğunu duyduk. Çünkü İbn-i Mürrâne, Lemtûne devletinden hemen önce yaşamıştır ve kasidesinde Lemtûnelerin, Sebte’yi Hamûd oğullarında alacaklarından ve Endülü’s’te hakimiyet kuracaklarından bahsediyor.

Mağriblilerin elinde dolaşan melâhimlerden bir başkası da “Tübbeiyye” olarak isimlendirilen kasidedir. Bu kaside şöyle başlar:

*Benim çırpınışlarım sevinçten değildir
Ele geçirilmiş kuş da çırpınır
Umursamazlığım da sevincimden değil
Bazı olayları hatırlamamdandır.*

Söylendiğine göre bu kaside yaklaşık beş yüz veya bin beyitten oluşuyormuş. Genelde Muvahhidin devletinden bahsetmiş, yine Fatimilere ve başkalarına da değinmiştir. Görünen o ki, bu, uydurma bir kasidedir.

Mağrib'te dolaşan bir diğer melhame, bir yahudiye nispet edilen şiirdir. Şiirde, Zuhal ve Müşteri'nin (uğurlu kırân), Zuhal ve Merih'in (uğursuz kırân) ve diğer kırânların hükümlerini açıklıyor. Yine Fas'ta kendisinin öldürüleceğinden bahsediyor. Aynı şekilde bütün bunlar da bir iddiadan ibaret. Şiirin baş tarafı şöyle:

*Ey kavmim! Bu mavi göğün yükseklerinde
Hayırlı işaretler vardır bunu anlayın
Zuhal yıldızı bize bu işaretleri bildirdi
(Uğursuzluğa işaret eden) şekilleri esenliğe çevirdi
Sarığı, mavi tülbentle değiştirdi*

Şiirin sonunda şöyle diyor:

*Bu cinas (şiir) bir yahudi tarafından tamamlanmıştır
O, bir bayram günü Fas şehrinde asılacaktır
Ve insanlar bâdiyelerden birer birer
Onun ölümünü görmek için gelecektir*

Bu şiir yaklaşık beş yüz beyitten oluşuyor ve Muvahhidin devletinin başına gelecek olaylara işaret eden kırânâtlar hakkındadır.

Mağrib'teki bir diğer melhame, İbn-i Ebbâr'a nispet edilen ve Muvahhidlerin devletlerinden biri olan Tunus'taki Hafs oğulları devletinin başına gelecek olaylardan bahseden şiirdir. Müneccimlikte kıdem sahip olan ve ne söylediğini bilen, Kusantîne kadısı, büyük hatip Ebû Ali bin Bâdis bana şöyle dedi: Bu İbn-i Abbâr, Endülüslü hafız ve kâtip olan ve Mustansır tarafından öldürülen İbn-i Abbâr değildir. Aksine, bu kişi, Endülüslü İbn-i Abbâr'la birlikte (onunla aynı ismi taşıdığından dolayı) şöhret olmuş, Tunuslu bir terzidir. Babam –Allah ona rahmet etsin- bu kasideyi okurdu. Bu yüzden onun bazı beyitleri aklımda kalmış. Kasidenin bazı beyitleri şöyledir:

*Ordusundan bir komutan gönderir
Ve komutan orayı gözetleyeceği bir yerde kalır
Onun haberi Şeyh'e geldiğinde
Şeyh onu uyuz bir deve gibi (telaşlı bir şekilde) karşılar
O adaletinden bir örnek sergiler
Bu, insanları kendine çekenlerin siyasetidir.*

Tunus'un durumunu anlatan bazı beyitleri ise şöyledir:

*Eserlerin yok olduğunu ve makam sahiplerinin
Haklarına riayet edilmediğini gördüğün zaman
Tunus'tan ayrılmaya hazırlan
Bütün eserlerine veda et ve oradan git
Çünkü orada fitneler baş gösterecek
Kötülerin yanında iyilerde zarar görecek*

Mağrib'te, Hafs oğulları devletiyle ilgili başka bir melhame daha gördüm. Onda, Hafs oğullarının onuncu hükümdarı olan Ebû Yahya'dan sonra, hükümdarlığa kardeşi Muhammed'in geçeceği zikredilir. Bununla ilgili beyit şöyledir:

*Abdu'l-İlâh'tan sonra yerine (ana-baba bir) kardeşi geçer
O asıl nüshada Vessâb(çok sıçıran) olarak tanınır.*

Ancak Muhammed, ölene kadar bunu arzu etmesine rağmen kardeşi Ebû Yahya'dan sonra hükümdar olamadı.

Mağrib'teki bir başka melhame, Hevşeni'ye nispet ediliyor. Mahalli dilde ve mahalli aruz ölçüsüyle yazılmış olan kaside şöyle başlıyor:

*Beni, yağmurlar dinse bile, dinmeyen gözyaşlarımla baş başa bırak
O, bütün vadileri suluyor, fakat oraları nasıl doldurduğunu bilmezsin
Gözyaşlarım yaz, kış, bahar demeden bütün yıl akar
İddiası doğru çıkınca dedi ki: Beni bırak, mazeretten ağlayayım
Zamanların sahibine sesleniyorum: Ey asrın sahibi! Sağlam ve sıkı ol*

Bu, Uzak Mağrib halkı tarafından bilinen uzun bir kasidedir. Baskın görüş onun uydurma olduğu şeklindedir. Çünkü -halkın veya ona sahip çıkmak isteyen seçkin kimselerin, çarpıtarak yorumlamaları dışında- kasidede söylenenlerden hiç biri doğru çıkmamıştır.

Doğuda da İbn-i Arabî'ye nispet edilen bir melhameyle karşılaştım. Bu melhame, oldukça uzun ve yorumunu Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği ölçüde kapalıdır. Çünkü çok kapalı semboller ve sayılar, hayvan şekilleri –bir bütün olarak veya sadece kalfalarını- ve bilinmeyen, garip hayvan şekilleri içeriyor. Son kısmında bir kaside bulunan bu melhame hakkında baskın görüş, onda yer alanların hiç birinin doğru olmadığı yönündedir.

Yine doğuda İbn-i Sina'ya ve İbn-i Ukab'a nispet edilen başka melhameler olduğunu duydum. Ancak bunların doğruluğuna ilişkin hiçbir delil yok. Çünkü bunların hepsi kırânâtlara göre söylenmiş sözlerdir. Yine doğuda, Türk devletinin karşılaşacağı olaylardan bahseden bir melhame gördüm. Bâcerikî adında bir sûfiye nispet edilen ve anlaşılmayacak derecede kapalı olan bu melhame şöyle başlıyor:

*Ey Hasan'ın babasının tavsiye ettiği Cefir ilminden soran!
Eğer Cefir ilminin sırlarını keşfetmek istiyorsan
Mahir ve zeki kimselerin yaptığı gibi
Sen de harfleri, cümleleri ve vasıfları iyi anlayıp kavra
Ben, bizden önceki asırları zikretmeyeceğim
Fakat gelecek zamanlardan bahsedeceğim¹⁴²*

Bu kasidenin beyitleri çoktur, ancak baskın görüş onun uydurma olduğudur. Eskiden olduğu gibi, böyle şeyler uydurmak veya onları sahiplenmek bilinen bir şeydir.

Bağdat'ın tarihini yazanlar şunu anlatıyorlar: Bağdat'ta, halife Muktedir döneminde, Danyalı adında zeki bir kağıtçı vardı. Bu şahıs kağıtları ıslayıp eskiden kullanılan yazı stilleriyle, devlet adamları içinde yüksek makamlara ve şöhrete düşkün olduğunu bildiği kişilerin isimlerinin rumuzlarını yazıyordu. Sonra da bu kağıtları, sanki (gelecekte haber veren) melâhimlermiş gibi onlara gösteriyor ve onlardan dilediği kadar para koparıyordu.

Örneğin bu kağıtlardan birine, peşpeşe üç mim (yani mmm) harfi koymuştu. Sonra da bu kağıdı –devlet içinde önemli bir yere sahip olan- halife Muktedir'in Mevlası (azatlısı) Müflih'e getirip ona şöyle dedi: Bu mimler senden kinayedir. Onlar, Muktedir'in Mevlası Müflih anlamına geliyor." Sonra ona hoşlanacağı parlak sözler söyledi ve onun hakkında bildiği şeyleri de bu iddiasının işaretleri olarak takdim etti. Bunun üzerine Müflih, onu tatmin edecek kadar para verdi.

Danyalı, Müflih'e yaptığıının aynısını vezir Hasan bin Kasım bin Vehb'e de yaptı. Hasan o zaman görevinden azledilmişti. Danyalı elindeki kâğıtla ona gitti ve kâğıtta yazılı olan harflerin (rumuzun) ona işaret ettiğini söyledi. Yine Hasan'la ilgili bazı durumların da bunun alameti olduğundan bahsetti. Sonra ona, on sekizinci halife döneminde yeniden vezir olacağını, sayesinde devlet işlerinin yoluna gireceğini, düşmanları yeneceklerini ve vezirliği döneminde dünyanın mamur olup kalkınacağını söyledi. Yine Müflih'e vuku bulmuş ve ilerde vuku bulacak olayların yazılı olduğu başka evraklar da gösterdi ve bunların hepsini (peygamberlerden veya evliyalardan olduğu kabul edilen) Danyal'a nispet etti. Bu, Müflih'in çok hoşuna gitti. Halife Muktedir'in de bunlardan haberi oldu. Muktedir bu evraklardaki alametlerden ve işaretlerden Hasan bin Kasım bin Vehb'e ulaştı ve onu yeniden vezir yaptı. Evet, Hasan'ın yendin vezirliğe gelmesinin sebebi böylesine profesyonelce söylenmiş bir yalan ve bu tür anlaşılmasız evraklar karşısında sergilenen cahilliktir. Öyle anlaşılıyor ki, Bâcerikî'ye nispet edilen melhamenin durumu da bundan farklı değildir.

Mısır'daki acemlerden olan Hanefî şeyhinin oğlu Ekmelüddin'e, yukarıda bahsetmiş olduğum melhameyi ve bu melhamenin kendisine nispet edildiği Bâcerikî'yi sordum. Ekmelüddin onların tarikatlarını biliyordu. Şöyle dedi: "Bâcerikî, sakallarını tıraş eden bidat ehli Kalenderiye tarikatına mensuptur. (İddiasına göre) keşif yoluyla ilerde

¹⁴² İbn-i Haldûn bu beyitlerden sonra, geleceği ilişkin olarak kasidede yer alan, ancak harfler sembol olarak kullanıldığı için ne anlama geldiği anlaşılmayan bazı beyitleri örnek olarak zikrediyor. Şu beyt gibi:

Tâ (t), Zâ (z) ve Ayn (a), hepsi de hapsedilmişler
Hiçbir karşılık olmadan malları infak ediyor.

vuku bulacak olaylardan bahsediyor ve bunları etrafındaki belirli adamlara anlaşılmayacak rumuzlarla aktarıyor. Tabi bu rumuzlarda istediği kişilerin adları gizli. Bazen bunları az sayıda beyitten oluşan şiir şeklinde de söylüyor. Ancak bu gibi şeylere çok düşkün olan insanlar, bu beyitleri naklediyorlar, onları rumuzlardan oluşan bir melhame haline getiriyorlar ve her dönemde bunlara ilaveler yapıyor. Sonra insanlar ondaki rumuzları çözmekle meşgul oluyor. Ancak bu imkansız bir şeydir. Çünkü rumuzları çözmek, ancak onların çözümü için daha önceden konulmuş kuralları bilmekle olur. Oysa bu gibi şiirlerdeki harfler ve onların işaret ettiği anlamlar, sadece bu şiirlere özgüdür.”

Fazilet sahibi bu adamın söyledikleri, bu melhame hakkındaki şüphelerimi giderdi. “Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, kendiliğimizden doğru yola erişemezdik.” (A’raf Sûresi, 43). Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyisini bilir ve başarı O’ndandır.

Türk basınında kültür armağanlarının rakipsiz adresi **YeniŞafak**, "*Seçkin Okurlara Seçkin Eserler*" başlıklı kitap kampanyaları dizisini, bu unvanını pekiştirecek nitelikte bir zirve eser ile sürdürmenin coşkusunu yaşıyor.

Gerek İbn-i Haldûn ve gerekse şaheseri "*Mukaddime*", İslâm dünyası için her açıdan birer simge olma ayrıcalığına sahipler. Öncelikle, yazarının, "ışığın gerçekten de Doğu'dan yükseldiği", İslâm kültür ve uygarlığının yerkürenin dört bir köşesinde öncül rol oynadığı pırıltılı bir çağın son büyük bilgini olması nedeniyle bir simgedir bu müthiş ikili...

Ve bugün en Doğu'dan en Batı'ya, sağduyu sahibi bilim çevrelerinin de açıkça onayladığı üzere, tarih kayıtlarını birer "masallar silsilesi" olmaktan çıkarıp ciddi ve sistematik bir bilim disiplinine dönüştürmesiyle de bir simgedir İbn-i Haldûn'un "*Mukaddime*"si.

Tıpkı "tarih" ve "tarih felsefesi" gibi "sosyoloji" biliminin de temellerini atmaya, birey-devlet ilişkilerini, devlet yönetimini ve politika sanatını çağdaş anlamıyla tanımlayan ilk büyük çalışma olmasıyla, felsefe dünyasına yepyeni açılımlar kazandırmasıyla, Rönesans aydınlanmacılarından liberallere ve hattâ Marksistlere kadar her kesime farklı farklı ilhamlar vermesiyle de bir başka açıdan simgedir çağları aşan bu özgün eser. Kaleme alındığı 1300'lerin ikinci yarısından bu yana Afrika'dan Avrupa'ya, Asya'dan Amerika'ya dek "*Mukaddime*"ye erişebilmiş bütün aydınlar, onun sunduğu bitmez tükenmez bilgi pınarından kendi anlayış ve kavrayışları oranında az ya da çok mutlaka yudumlamıştır. Nitekim İbn-i Haldûn da bu sıradışı çabasıyla bir dizi yeni bilimsel disiplinin temellerini attığının açıkça farkındadır ve bu yüzden de eserine büyük bir özgüven içinde "*Mukaddime*" (Başlangıç) adını koymayı uygun görmüştür.

"Mukaddime"nin açtığı yoldan filiz veren yeni bilim dalları ve çığırar saymakla bitmez. Tarih biliminin modern çağlardaki "üstad-ı âzam"ı olarak kabul edilen İngiliz bilim adamı Arnold Toynbee, sözkonusu eser için yıllar önce öyle bir değerlendirme yapmış ki, bunu okuduktan sonra artık daha fazla bir söze hacet kalmıyor aslında: "*İbn-i Haldûn'un kitabı, tarih felsefesi alanında bütün zamanların en büyük eseridir. Şimdiye kadar hiç bir çağda, hiçbir insan zekâsı böyle bir eser ortaya koyamamıştır.*"

YeniŞafak, İslâm kültürü ve uygarlığının toplumsal bilimlere yaptığı katkıların cisimleşmiş bir anıtı niteliğindeki bu büyük kaynak eseri, ülkemizdeki ilk yayımlanışından yıllar sonra onbinlerce okuruna titizlikle çevrilmiş çağdaş bir edisyonuyla ve yepyeni bir görsel tasarım eşliğinde armağan etmekten gurur duyuyor.

"Mukaddime", İslâm düşüncesinin çağdaş uygarlık tezleri karşısında ciddi bir engel oluşturduğu yönündeki gürültücü söylemlerin iyice yaygınlaştığı bir dönemde, belki de uygarlık tarihi üzerine yepyeni bir bilinç sistematığı geliştirmek için ideal bir eser olarak uzun yıllar boyunca bilgi evreninizi aydınlatacak.

